

NICOLAE BĂNESCU

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

VOL. I

IMPERIUL CRESTIN si
ASALTUL INVAZIILOR (313-610)

NICOLAE BĂNESCU (1878—1971) SI SINTEZA SA DE ISTORIE BIZANTINĂ

Era în zilele Congresului International de Studii Bizantine tinut la Bucuresti la începutul lunii septembrie a anului 1971. Organizatorii acestui Congres - al Xtv-lea în seria generală a Congreselor de bizantinistică - îl denumiseră si „Bucuresti II", având în vedere faptul că prima întrunire internatională a bizantinistilor avusese loc tot la Bucuresti, în anul 1924.

În după-amiaza uneia din acele zile însorite, o sedință plenară a Congresului avea loc într-unul din amfiteatrele Facultății de drept situat la parter, în partea de răsărit. Pe la mijlocul sedintei, în timpul unei comunicări, pe usă a intrat un tânăr congresist - Matei Cazacu, din câte îmi amintesc eu. El s-a îndreptat către presedintele sedintei, spunându-i ceva cu o voce imperceptibilă pentru participantii din sală. Scurta discutie particulară dintre cei doi s-a încheiat repede, în acelasi timp cu textul comunicării prezentate de către unul dintre congresisti.

După acel moment, înainte de a anunta titlul comunicării următoare, presedintele sedintei, care era profesorul Giuseppe Schiro de la Universitatea din Roma, s-a ridicat în picioare, aducând la cunostinta întregii adunări, cu o voce gătită de emotie, „la triste nou-velle, recemment parvenue: le Professeur Nicolae Bă-nescu est mort à un âge tres avance. Je vous propose une minute de recueillement à sa memoire."

În ultimii ani ai unei vieti exemplare si îndelungate, Nicolae Bănescu simtise din plin semnele de uzură ale unei bătrâneti petrecute într-un fel de quasi-anoni-mat, dar lumea istoricilor, ca si a altor reprezentanti ai disciplinelor umaniste, îi pronunta numele cu respect si chiar cu admiratie, încă din primii ani de studentie, mi-a fost dat să aud acest nume trecut uneori, alături de cel al lui Nicolae Iorga, la unele prelegeri de istorie veche si medie.

Destinul i-a hărăzit însă lui Nicolae Bănescu o iesire de exceptie din scena vietii pământesti, încheiate chiar într-un moment când la Bucuresti era adunată crema bizantinisticii mondiale, care l-a omagiat înso-tindu-l pe ultimul drum pe savantul ce părăsise această lume, spre a se întâlni „cu cerul si cu stelele", după cum descrisese el însusi moartea lui Iulian Apostatul în paginile sintezei aduse acum la lumina tiparului. Este revelator în această privință discursul rostit cu ocazia înmormântării sale de către profesorul Paul Le-merle, membru al Institutului Frantei si, pe atunci, Presedintele Comitetului International de Studii Bizantine. Se poate afirma că pentru anonimatul în care fusese aruncat de către evolutia politică a țării sale după anul 1948, Nicolae Bănescu a fost răzbunat într-o oarecare măsură: chiar si autoritățile aflate la originea acestui anonimat au fost puse în situatia de a-l rupe: în ziua următoare funeraliilor savantului, într-o pagină interioară a unuiia dintre ziarele centrale putea fi citit un articol despre „O viață închinată stiintei", dedicat tocmai personalității savantului, plecat atunci din lumea celor vii. Pentru o presă strict controlată cum era cea din România acelor vremuri, care se apropiau de sfârșitul unei scurte si trecătoare perioade de dezghet, faptul era însă iesit din comun, impus de incidenta unei situatii de exceptie, marcate de decesul unei personalități stiintifice chiar în orasul si în momentul când specialistii breslei sale se aflau întruniti în Congres.

Nicolae Bănescu a văzut lumina zilei la Călărași, la 16 Decembrie 1878, ca al treilea din cei 14 copii ai sotilor Petre si Ecat.erina Bănescu, născută Drăgulănescu. Situată în vechea vatră de romanitate din Sud-Estul României, zona din jurul orasului Călărași face parte din regiunea Dunării de Jos, a cărei frământată istorie în perioada bizantină avea să-l preocupe si consacre pe savantul de mai târziu în lumea stiintifică. Fiu de avocat, Nicolae Bănescu si-a petrecut copilăria la Găiesti, iar studiile liceale la Sf. Sava, centru de învățământ cu o -veche traditie în capitala țării, după absolvirea căruia s-a înscris la Facultatea de litere si

filosofic a tinerei, pe atunci, Universității din București. Viitorul savant i-a. avut aici ca dascăli pe B.P. Hasdeu (1838-1907). Titu Maiorescu (1841-1917) și Ovid Densusianu (1878-1938) pentru domeniul filologic, iar pentru istorie pe Grigore Tocilescu (1850-1909), Dimitrie Onciul (1856-1923) și Nicolae Iorga (1871-1940). Cei dintâi i-au inspirat lui Nicolae Bănescu preocuparea pentru forma aleasă și claritatea expunerii, iar ceilalți dorința de informare și curiozitatea științifică, rigoarea metodei și strădania permanentă pentru cunoașterea adevărului istoric, într-o atmosferă de eruditie, elan creator și veritabil patos patriotic, încă de la începutul activității sale științifice, el s-a obisnuit să îmbine precizia informației cu forma aleasă de exprimare, pentru care a avut un cult permanent, dovedit de numeroase pagini ale scrierilor sale, ca și de textul prezentei sinteze de Istorie a Imperiului Bizantin. Forta de evocare a trecutului, seninătatea cugetărilor și forma aleasă de exprimare a lor îl apropie pe Nicolae Bănescu de alți reprezentanți de seamă ai studiilor istorice clasice și bizantine, în primul rând de Charles Diehl, cu care a avut comună chiar și cutezanța de a reda istoria Bizantului „în chipuri și icoane”, cum și-a intitulat Nicolae Iorga una din sintezele sale de istorie a românilor. După cum Charles Diehl a lăsat două volume de „Figuri bizantine”, Nicolae Bănescu a descris cu o competență egală, cu o remarcabilă măiestrie artistică și o incontestabilă valoare literară „Chipuri și scene din Bizanț”, carte apărută în 1927 la Cluj, unde autorul ei se înscria în pleiada cărturarilor români ce dădeau strălucire Universității din Nord a României Mari, instituție științifică și culturală întemeiată din 1919. Unul dintre acești cărturari, filologul Vasile Bogrea, se stinsese prematur din viață în anul anterior apariției cărții la care ne referim și pe care Bănescu o dedica memoriei sale: „Acest volum, ce strânge la un loc câteva articole și conferințe menite a înfățișa publicului nostru unele aspecte ale vieții Bizantului, de care ne apropiem un lung și vechi trecut istoric (subl. ns. — T.T.), e închinat memoriei scumpe a bunului meu prieten și strălucit coleg V. Bogrea, din al cărui îndemn mai cu seamă iese azi la lumină.” O mentalitate diferită de aceea a zilelor noastre, când mulți tineri se grăbesc să ajungă cât mai repede creatori în domeniul istoriei și autori de cărți, îi impunea lui Nicolae Bănescu, în vârstă de aproape 50 de ani atunci și dispunând de un bogat palmares științific, din care nu lipseau nici titlurile de cărți, o atitudine reținută, publicându-și noua carte la îndemnul unui coleg dintr-o breaslă foarte apropiată de a lui. În ciuda ezitărilor sale inițiale, cartea s-a bucurat de succes atât în rândurile specialistilor, cât și a publicului larg.

Nici a doua vârstă a ei, apărută în preajma Congresului Internațional de Studii Bizantine de la București, adică în anul 1971, nu a fost publicată din inițiativa lui N. Bănescu., ci din aceea alui Gheorghe Cront, istoric al dreptului civil și canonic, specialist în vechiul drept românesc, care în Nota asupra ediției pe care o îngrijea, a arătat că în ea erau retipărite cinci din cele nouă studii prezente în vechea ediție, anume „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne, Heraklios și asediul Constantinopolului, Leon al V-lea Armeanul, Mihail Psellos”, în sfârșit „Marius Comnenul”, care încheiase și cartea din 1927. Nu numai figurau alte trei studii referitoare la Theodor Studitul, la „Bizantini și Rusi la Silistra (a.972)” în vremea recuceririi Bulgariei de Nord-Est de către Ioan Tzimiskes, ca și la Katakalon Kekaumenos, general bizantin din veacul al XI-lea. Cauze de ordin „ideologic”, mai ales prezenta elementelor religioase, pot să explice destul de ușor lăsarea deoparte a acestor trei studii, ca și a celui privitor la Sf. Ioan Chrysostomul. Aceleași motive de oportunitate ușor de înțeles ne pot explica de ce editorul a dat ultimul titlu menționat ca absent în ediția sa. În realitate el figura și aici, în varianta aproape identică din cadrul studiului privitor la împăratul Arcadius. Acesta, ca și cel privitor la Theodosius sau Teodosie cel Mare, erau, după cum tot Gh. Cront ne informează, „capitole extrase din lucrarea intitulată Istoria Bizantului, pe care autorul a elaborat-o ca sinteză finală a cercetărilor sale”, într-adevăr, textul acestor două studii este identic celui pe care-l întâlnim și în ediția de față, reprezentând mai puțin de o zecime din totalul acestui volum. Există altminteri și alte indicii, chiar în manuscrisul pe care-l avem la îndemână, că Gh. Cront a avut cunoștință de existența lui. Regretatul învățat a mai adăugat alte trei istorii la ediția sa din 1971, privitoare la împăratii Vasil I și Vasile al II-lea, ca și la Anna Dalassena, „mama Comnenilor”, unul dintre ultimele studii ale lui Nicolae Bănescu, apărut în periodicul bisericesc „Mitropolia Olteniei” din anul 1963. Întrucât cenzura oficială nu agreea notiuni ca sfânt ori martir, editorul din 1971 a introdus studiul despre Ioan Chrysostomul în acela, mult mai extins și mai laic, privitor la împăratul Arca-dius, iar titlul „O martiră a filosofiei păgâne: Hypatia”, aflat în ediția din 1927, a fost inversat în „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne”. De asemenea, referirile prea insistente la creștinism existente în ultimul paragraf din

„Un asediu memorabil al Constantinopolului (626)", au dus la suprimarea acestui paragraf la editia din 1971.

Să revenim însă la tinerețea lui Nicolae Bănescu, marcată de dobândirea licenței, în anul 1901, după care a functionat ca profesor de limba franceză la un liceu din Craiova. Încă din această perioadă el și-a făcut debutul în activitatea științifică, prin studii de literatură antică greacă publicate mai ales în revista „Literatură și artă română". De atunci datează și primele sale traduceri din greaca veche, în primul rând din dramaturgia lui Eschyl, Sofocle și Euripide, pentru că în anul 1907 s-a ajuns la „Viata lui Pericle" de Plutarh, care marca interesul tânărului erudit pentru istorie, chiar pentru ansamblul istoriei, întrucât de la lumea antică a trecut la editii de izvoare și studii privind istoria medievală, premodernă și chiar modernă a românilor, cu predilectie față de capitolele legate de legăturile româno-grecești și de grecitatea post-bizantină, pentru că în final s-a concentrat activitatea științifică asupra istoriei bizantine, impunându-se încă din timpul vieții și rămânând în conștiința posterității ca bizantinist. Această evoluție a sa a fost marcată de perioada care a început cu anul 1907 și în care el a functionat ca inspector școlar, Director al Liceului „Dimitrie Cantemir" din București și apoi ca Director al liceului de la Mănăstirea Dealu.

Orientarea sa spre studiile bizantine a fost marcată de perioada cuprinsă între anii 1910-1912, când a frecventat cursurile de limbă și literatură greacă la Universitatea din München, sub îndrumarea lui August Heisenberg (1869-1930), urmașul lui Karl Krumbacher (1855-1909) la catedra de studii bizantine; Krumbacher crease bazele moderne ale acestor studii în Germania Kaiserului și inițiasse prima revistă internațională de studii bizantine - *Byzantinische Zeitschrift*, care apărea sistematic cu începere din anul 1892 și la care Nicolae Bănescu avea să fie un colaborator statornic, în special cu recenzii și cu note bibliografice, mai ales până în perioada celui de-al doilea război mondial, așa cum a colaborat și la alte reviste internaționale de bizantinistică, al căror număr a sporit cu trecerea timpului.

Posedând temeinice cunoștințe de istorie și filologie clasică, Nicolae Bănescu și-a însușit o pregătire serioasă pentru domeniul dificil al bizantinologiei, redactând și o lucrare privind evoluția timpului viitor în limba greacă, deosebit de apreciată pentru valoarea sa științifică și rămasă „ca un model al genului", aducând autorului ei titlul de doctor cu mențiunea magna cum laude. În iulie 1914, chiar în momentul izbucnirii primului război mondial, în acea perioadă de grele încercări pentru lumea europeană, tânărul savant și-a văzut teza de doctorat publicată la București, în 1915, înțelegând însă să îmbine preocupările științifice cu îndatoririle patriotice și luând parte, ca ofițer de rezervă, la războiul dus de România de atunci pentru întregirea neamului.

După realizarea Marii Uniri și crearea Universității din Cluj (1919), Nicolae Bănescu a fost numit profesor de istorie bizantină la această Universitate, fiind ales membru corespondent al Academiei Române în același an (1919), care deschidea cea mai bogată perioadă a activității sale științifice, încununată prin alegerea sa ca membru activ al Academiei Române, în primăvara anului 1938. Rostit la sesiunea solemnă de la 25 mai 1938, Discursul său de recepție reprezenta sinteza unor preocupări de competență privind Bizantul și romanitatea de la Dunărea de Jos, direcție de studiu pe care savantul a urmărit-o constant în activitatea desfășurată ca bizantinist. În Răspunsul său la acest Discurs de recepție, Nicolae lăsa sublinia faptul că studiile bizantine ale lui Nicolae Bănescu porniseră de la cunoașterea culturii grecești de pe teritoriul românesc. Pornind de la această premisă fundamentală, metoda savantului era „simplă și bună, neavând nevoie de nici o îndreptare și prefacere. Totdeauna bine informat, pleci de la mărturia de viață, care se cheamă documentul. Nu lasi la o parte nici o știre venită din vremea însăși în care au fost stărilor ori s-au petrecut faptele. Dar, cum ai un simț de umanitate, nu-ți închipui că orice document cuprinde adevărul și anume adevărul total. El nu spune decât ceva venit de la un anumit om în anumite împrejurări și pentru un anumit scop. Interpretarea se impune de la sine. Dumnezeu ai putut face și aceasta, căci nimic nu-ți era necunoscut." Lăsa sublinia aici erudiția și spiritul critic al lui Bănescu, care îl impun și în zilele noastre pe istoricul de vocație, considerându-l în același context pe proaspătul membru al Academiei drept „un răspânditor al celui larg spirit al Renasterii secolului XIX, surâzătoare și armonioasă, care pretutindeni trebuie invocat".

Lăsa releva calitățile de mai sus în opera tipărită a lui Bănescu, iar acestea se confirmă pe deplin în textul care vede astăzi destul de târziu lumina tiparului. Considerăm chiar că ele reprezintă motivația esențială a publicării lor, mai presus de suita adevărilor relevante aici, adevăruri care pentru cititorul zilelor

noastre si pentru nivelul actual al studiilor bizantine pot apărea pe alocuri prea restrânse, individuale si parțiale dacă le raportăm la gradul de generalitate al sintezelor actuale, care păcătuiesc însă si ele uneori printr-o tendință exagerată către socializarea istoriei si impunerea unor vesminte prea largi pentru osatura faptelor istorice pe care se vâd chemate să le îmbrace.

Bănescu nu căuta să aplice societăților trecute rețete si concepte operante în lumea de astăzi, ci pornea de la cunoasterea realităților trecute, de la „ce ne învață pe noi trecutul”, sintagmă aflată chiar în titlul unui studiu al său, către lumea actuală, care este un produs al acestui trecut, nicidecum invers, în acest sens trebuie înțeles spiritual deplin umanist al operei sale, care pornește de la decriptarea izvoarelor lumii trecute, care sunt si izvoare ale realităților prezente. Pentru ca aceste realități să fie cât mai conforme naturii umane si aspirațiilor ei milenare, se impune a deosebi modele trecătoare de modelele perene, în domeniul științelor, moda reprezintă un adevăr aparent, iar adevărul aparent poate fi un adversar al adevărului, mai perfid decât neadevărul însuși. Deprins cu clasicismul si cu lumea de bine si frumos a antichității greco-romane, Nicolae Bănescu a intuit că trecutul nu poate fi înțeles si perceput corect dacă îi aplicăm concepte ale lumii de astăzi, pe care lumea de altădată nu le cunostea.

Semnificativ în acest sens este ultimul discurs ce i-a fost dat să-l rostească în Academia Română la exact zece ani de la Discursul său de la recepție. Era 27 mai 1948. Multe lucruri se schimbaseră în România în răstimpul aceluia deceniu atât de agitat. Mult mai numeroase erau însă schimbările ce urmau să se producă sub impulsul unor constrângeri pe care societatea românească nu le mai cunoscuse în istoria ei zbuciumată. Pretentia de a construi o lume nouă, o altă societate si chiar „un om nou”, a dat frâu liber soluțiilor de ruptură brutală cu trecutul, de înlăturare a oricărei continuități cu acest trecut si cu instituțiile sale, chiar si cu cele mai reprezentative ori mai venerabile. Printre acestea s-a aflat si Academia Română. Cu experiența deja îndelungată a vieții sale, cu marea sa viziune istorică, Nicolae Bănescu a înțeles perfect că soluția care se pregătea si pentru Academia Română nu era una de continuitate, ci de ruptură cu trecutul si realizările lui, care mai cu seamă în privința instituției academice erau remarcabile. Titlul acestui ultim discurs rostit de el în Academia Română reprezenta un veritabil manifest în favoarea spiritului liber, a libertății de gândire care garantase remarcabilele realizări de până atunci ale Academiei Române. El își dădea seama că soluția bună si corectă era a continuității, nu a rupturii totale cu trecutul, adică nu una extremistă, ci una a justeii măsurii. Tocmai de aceea discursul său, despre care nu stia că avea să fie ultimul tinut de el în Academia Română, dar probabil că intuia acest lucru, era intitulat „Măsura lucrurilor”. Titlul se inspira probabil din activitatea parlamentară a lui Ionel I.C. Brătianu, remarcabil om politic si căpetenia Partidului National Liberal, grupare si opțiune politică în rândul căreia militase si Nicolae Bănescu. Savantul înțelesese cu discernământ intențiile oficialităților de atunci, care arătau „că nu poate fi vorba de o adaptare a înaltei noastre institutii la cerințele nouă ale vremii, de o simplă modificare de statute, ci, cum observa atât de bine în secția istorică, colegul nostru Silviu Dragomir, e vorba pur si simplu de suprimarea Academiei Române de până acum si de înlocuirea ei cu alta nouă”. Acest „categoric verdict” la adresa „nobilei institutii osândite a-si încheia azi brusc existența”, îl determina pe Bănescu să susțină „o modalitate care să permită nu a tăia brutal firul împletit de atâtea generații, ci a-l înnoda, spre a-l duce mai departe”.

Primul adevăr pe care autorul discursului îl sublinia cu tărie era acela că „în lunga existență de 80 de ani”, la data respectivă, Academia Română „n-a fost un azil al bătrânetii marilor figuri ale științei, literaturii si istoriei românești. Fiecare din aceste venerate figuri a desfășurat în sânul înaltului for de cultură o activitate pe care o mărturisesc arhivele lui si rafturile depozitului de publicațiuni, dar o mărturiseste mai cu seamă popularitatea de care se bucură între români opera lor. E de ajuns a vă cita pe Hasdeu, pe Maiorescu, To-cilescu, Pârvan, Iorga, pe Dr. Marinescu, pe Dr. Babes, Titeica, Antipa, pe Puscariu, care ne-a părăsit ieri”.

Bănescu sublinia în continuare că se face „adesea si nu numai la noi, o mare, o grosolană eroare de metodă, judecându-se oamenii si faptele trecutului, cu ideile timpului nostru. Ideile se schimbă însă de la o epocă la alta: tempora mutantur et nos cum illis..., desi mi se pare cam paradoxală sentința strămosilor, căci timpul duce linistit mersul, fără salturi, în curgerea lui fără sfârșit; ideile singure dau năvală, de multe ori înaintea lui, fac salturi”.

Autorul sustinea cu tărie că fiecare epocă „își are un anumit climat moral de la care nimeni nu se poate

sustrage. A socoti altfel este a cere, de pildă, regimului feudal, răspândit timp de secole asupra întregii Europe, ideile de azi ale exproprierii agrare sau votului universal". Desigur că și din motive de oportunitate politică, el își argumenta opinia sa foarte corectă prin-tr-un exemplu preluat chiar din istoria rusă. „Eu as recomanda zelosilor critici care ignorează acest principiu să ia exemplu de la «marii» nostri vecini, de la Uniunea Sovietică, unde în aprecierea faptelor trecutului nu se face această confuzie. Am ascultat, d-lor colegi, câteva conferințe ale d-lui Bocicarev, consilierul de la legatia sovietică de la noi, asupra statului rusesc, și am văzut cu cât entuziasm ne-a prezentat figura eroică a lui Dmitri Donskoj, marele print de Moscova, biruitorul de la Kulikovo, unde a câștigat cea dintâi biruință asupra tătarilor". „Totuși - continua atunci autorul - cine cunoaște istoria veche a Rusiei mai știe încă de câte ori acest erou a năvălit cu armatele sale asupra altor state rusești - și erau o puzderie: Novgorod, Smolensk, Tver, Rjazan au fost trecute prin foc și sabie și locuitorii, tot ruși, târâți în robie. Dar nu i-a trecut prin minte eruditului consilier de legatie a osândi memoria lui Donskoj pentru aceste lupte pe care noi le numim azi fratricide. Ideea unității naționale este o creație a secolului al XIX-lea și nu i se putea cere lui Donskoj la sfârșitul veacului al XIV-lea, cum nu se putea cere Voievozilor nostri, pe care îi prezintă astăzi în atât de scăzuta lumină a «istoriei», improvizații de la noi".

Savantul își dădea seama de efectele negative pe care le avea imitația servilă a unei mode istoriografice dogmatice, înguste și închistate, care după un deceniu de circulație avea să fie, chiar în acele noi condiționări social-politice, depășită prin opinii mai largi și mai nuanțate, deși aceste opinii se mentineau în conti-

* Acest Discurs al lui N. Bănescu a fost publicat de către Acad. V. Gândea în „Academica", anul IV, 1994, februarie, nr. 4 (40), p. 23, sub titlul Un mare discipol al lui Nicolae Iorga.

nuare în cadrele concepției oficiale, impuse, față de care își afirmau mai departe fidelitatea tocmai pentru a o putea amenda mai ușor bazându-se pe realizări pentru a căror justă evaluare se cuvine astăzi să evităm tendințele de desconsiderare sau minimalizare.

Unui istoric de talia lui Bănescu nu-i puteau însă scăpa neobservate opiniile simpliste care reduceau toată bogăția vieții istorice la o dependență directă de uneltele cu care oamenii au produs de-a lungul timpului lucrurile necesare traiului zilnic sau vedeau în voievozii nostri numai niste boieri care-i asupreau pe țărani. Suntem datori să apreciem astăzi pătrunderea cu care Nicolae Bănescu observa înlăturarea adevăratelor lor valori de pe scena istoriografiei române și înlocuirea lor cu tot soiul de „improvizații", ca să folosim propria sa terminologie.

Împotriva acestui val de impostură a avut curajul să se ridice cu toată convingerea Nicolae Bănescu. Și a făcut-o cu riscul de a nu-și mai vedea încununată propria carieră, iar gestul acesta îndrăzneț a contribuit evident la excluderea sa din Academia Română, reorganizată în același an 1948, de fapt epurată de multe din valorile ei anterioare, printre care se înscria și numele său. Curajul pe care prin elogiarea memoriei lui Nicolae Iorga îl dovedise înfruntând extremismul de dreapta chiar în 1941 și care se repeta acum în confruntarea cu extremismul de stânga, în unele privințe chiar mai puțin tolerant decât cel dintâi, l-a marginalizat atunci rapid și pe Nicolae Bănescu.

Prin discursul său din 27 mai 1948, învățatul și-a pecetluit în mod voluntar intrarea într-un îndelungat con de umbră, în condițiile noului regim politic, care alături de atotputernicia unui singur partid politic o dezvoltă și pe cea a statului totalitar, care trebuie să controleze totul, inclusiv viața științifică și spirituală, deci și Academia Română. Ridicându-și glasul împotriva proiectatei tutelări a Academiei Române de către stat, al doilea punct important al Discursului rostit de Nicolae Bănescu în mai 1948 avertiza că „omnipotenta statului duce în chip fatal la aservirea spiritului. Vedem ce luptă se dă astăzi pentru libertatea gândirii. Centralizarea, împotriva căreia se duce în lumea civilizată o luptă de un secol, atinge azi în atâtea părți punctul ei culminant. Este, domnilor, o tendință generală a slăbi la exces părțile corpului social față de întreg. Răul e vechi, îl semnală pe la 1840 un mare gânditor politic, Tocqueville, în cartea-i celebră închinată democrației americane... Individul rămâne astfel singur și dezarmat în fața omniprezenței statului. S-a demonstrat că cel mai mare pericol al unei societăți ruina individualității umane și s-au căutat limite acestei puteri excesive: ele (adică aceste limite - n.n., T.T.) nu s-au aflat decât în asigurarea spiritului de libertate. Această asigurare trebuie să o căutăm și noi astăzi." Observăm că în mai cât se poate de explicabil, cartea lui Tocqueville, de care N. Bănescu se folosea pentru a-și sustine cu

mai multă fermitate punctul de vedere, avea să fie trecută la index de către autoritățile regimului de „democrație populară”, pentru a se bucura de circulația pe care o merită abia după anul 1989. Fără teamă sau reținere, autorul discursului sublinia apoi că „dacă democrația e o formă necesară a societății moderne, ea trebuie să aibă la temelie, și în același timp drept limite, toate libertățile- și nu le mai amintesc, dar accentuez că în fruntea tuturor stă libertatea gândirii”. Pentru acest imperativ major înțelegea să lupte în continuare N. Bănescu, chiar în condiții de marginalizare și de anihilare a pozițiilor sale, dobândite prin merite științifice incontestabile.

Savantul își dezvoltă în continuare opiniile pe baza experienței antichității greco-romane, citând principiul „justei măsuri” drept calea cea mai bună de evoluție a societăților, sintetizat în sintagma grecească *to metron kai to meson ariston*, sau echivalentul ei latin *medio tutissimus ibis*, afirmând spre sfârșit că „nu ne sperie democrația, dar adevărata democrație: răspuns elocvent și de mare curaj dat sintagmei „democrație populară” a regimului politic deja instaurat atunci în România. Aflat la începuturile sale și în condițiile de atunci, același regim vedea în romani doar pe cuceritorii și asupritorii dacilor, nicidecum pe strămoșii poporului român, alături de daci, firește, astfel încât apelul la citate latine, într-un moment când limba latină urma să fie scoasă din scolile românești, deficientă reeditată și astăzi în învățământul nostru, chiar dacă motivele ei sunt acum altele, nu însemna decât să te așezi în calea tăvălugului, cu riscul de a fi strivit de el. Iar Nicolae Bănescu s-a aflat printre cei care și-au asumat în chip conștient acest risc. Este relevant faptul că savantul stia din propria sa experiență „ce înseamnă în practică tutela statului. Au semnalat-o în toate timpurile cugetătorii politici. Reunind în mâinile sale toate puterile, statul poate fi un protector, dar poate fi și un tiran, între vitiile inerente unui regim politic, cugetătorii au denunțat ca cel mai grav tendința spre tiranie, spre despotism. Nici un regim politic nu e scutit de această tendință. Și eu mă tem, domnilor, pentru autonomia spirituală, principiul de temelie al acestui înalt for de cultură” care era și este și azi Academia Română.

Rector al Universității din Cluj, doctor honoris causa al Universității din Atena încă din anul 1937, Nicolae Bănescu își continuase nestingherit activitatea, în cadrul Universității din București din toamna anului 1938 până în anul 1947, iar în Academia Română până în 1948. Conducând Catedra de Studii Bizantine vreme de un deceniu, profesorul Bănescu prezentase istoria integrală a Bizanțului pe parcursul a trei ani de studii, ținând totodată cursuri speciale însoțite de seminarii, pe parcursul cărora se făceau în primul rând interpretări de texte bizantine. Ales secretarul Secției de Istorie a Academiei Române, după moartea lui N. Iorga, Bănescu a mai fost Director al Institutului de Studii Bizantine, al Institutului de Studii Sud-Est Europene, preluând și conducerea la „Revista Istorică”, apărută până în anul 1947.

Ritmul susținut al activității sale științifice a fost întrerupt în 1948, datorită și rușii legăturilor tradiționale cu lumea științifică din Occidentul Europei, unde n-au lipsit însă elogiile la adresa atitudinii sale demne, lipsite de compromisuri. Ca o expresie a acestui fapt, este de amintit onoarea ce i s-a făcut cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani, în anul 1958, când i s-a dedicat un volum din „Revue des Etudes Byzantines”, revistă ale cărei prime numere văzuseră lumina tiparului chiar aici la București, în anii grei ai celui de-al doilea război mondial, pentru a-și continua după aceea apariția la Paris, până în zilele noastre. Alegerea sa ca vicepreședinte de onoare al Asociației Internaționale de Studii Bizantine cu ocazia celui de-al XH-lea Congres Internațional de Studii Bizantine, ținut la Ohrida în 1961, calitatea de președinte de onoare al acestui Congres, ca și a celui următor, susținut la Oxford în 1967, îl reimpuneau atenției autorităților din țară: angajate atunci într-o nouă direcție de recuperare a tradiției autohtone și a trecutului poporului român, orientare care avea să netezească drumul viitoarei monopolizări a acestui trecut de către propaganda oficială, acestea i-au acordat titlul de profesor emerit în anul 1964, iar câțiva ani mai pe urmă au fost de acord ca prima fasciculă din „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes”, tomul VII din anul 1969**, să-l omagieze pe savantul ce împlinea venerabila vârstă de 90 de ani. La acest omagiu au subscris o serie de personalități străine ca Vitalien Laurent, Paul Lemerle, Raymond Janin, Jean Gouillard din Franța, Tommaso Bertele și Giuseppe Schiro, din Italia, Johannes Irmscher și Peter Wirth din

** Număr din RESEE, VII, 1961, I, unde la p.9-17, era inclusă și bibliografia lui N. Bănescu, alcătuită de P.s. Năsturel, în manuscrisul după care este publicată cartea de față se află și ciorna unei scrisori adresate de N. Bănescu bizantinistului german H.G. Beck la 25 septembrie 1964, prin care P.s. Năsturel era

recomandat pentru a redacta în viitor notitele bibliografice ale contributiilor românești prezentate la revista „Byzantinische Zeitschrift”, activitate pe care Nicolae Bănescu nu mai era în măsură să o continue, aflându-se deja la o vârstă prea înaintată. Despre viața și activitatea lui N. Bănescu, datorăm unele informații lui St. Brezeanu, Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere), în „Revista de istorie” XXXI, 1978, 12, pp. 2221-2233).

Germania, Veselin Besevliev și Ivan Dujcev din Bulgaria, Steven Runciman din Anglia, Herbert Hunger din Austria, Francois Halkin din Belgia, N. Pigulevskaja din Uniunea Sovietică, Gyula Moravcsik din Ungaria, Emanuel Kriaras din Grecia, Kurt Weitzmann din SUA.

Nicolae Bănescu detinuse și alte onoruri, cum ar fi calitatea de reprezentant al României în Comitetul Internațional care pregătise sărbătorirea a 60 de ani de viață ai lui August Heisenberg în 1929, de membru al Societății de Studii Bizantine din Athena, ca și al Comitetului de conducere al revistei internaționale „By-zantion”, care apare și astăzi la Bruxelles, ca de altfel și al periodicului „Revue Historique de Sud-Est euro-peen”, apărut la București în perioada 1913-1946.

Vârsta tot mai înaintată, reabilitarea sa lentă și timidă, precum și ruperea legăturilor cu tradiția istorică anterioară și cu centrele apusene ale studiilor bizantine nu i-au mai îngăduit să redacteze forma finită a marii sinteze, la care a lucrat cu începere din anii '30 până la începutul anilor '60 ai secolului al XX-lea. Manuscrisul autograf din care mai bine de o treime vede acum lumina tiparului prin acest prin volum de istorie bizantină ne-a fost pus la dispoziție de către Academicianul Virgil Gândeș, căruia-i mulțumim pentru acest fapt și care a primit manuscrisul de la rudele învățatului.

De la bun început se poate observa foarte ușor faptul că manuscrisul nu reprezintă forma definitivă, întrucât între cele peste 600 de pagini ale sale se află un număr mult mai mare de fișe de cele mai diverse mărimi, care trebuie intercalate în textul inițial, în lo-

curi care de regulă sunt indicate prin semne de către autor. Există însă nu puține cazuri în care locul exact al fișelor nu este indicat. Alte dificultăți provin din anumite neconcordanțe între textul de bază și adaosurile din fișe, sau din faptul că fiind redactate mai târziu decât textul de bază și în mod separat de acesta, uneori apar în fișe și formulări care le repetă pe cele din textul inițial.

Mai reiese faptul că o primă redactare a textului era încheiată încă din anii 1936-1937, autorul planificându-și publicarea lucrării în patru volume, cele trei momente ale demarcației dintre ele fiind reprezentate prin domnia lui Iustinian I, a lui Ioan Tzimiskes și anul 1204. Prelucrările ulterioare ale textului ne-au convins însă că Bănescu a avut sovăieli în privința acestei periodizări inițiale, afirmând, de exemplu, că adevăratul moment de trecere de la o etapă la alta este reprezentat de către domniile lui Maurikios și Phokas, instalarea noii dinastii a lui Heraklios marcând începutul unei alte etape în istoria Bizantului, pe care autorul a optat ulterior să o ducă până la anul 1081, când se poate considera că se deschide a treia și ultima perioadă a istoriei bizantine. Apreciem astfel că dispunerea întregului material redactat de către autor se distribuie destul de echilibrat în cele trei volume, din care primul, cel de față, se încheie cu domnia lui Phokas.

Intentia autorului de a redacta această sinteză integrală de istorie bizantină reiese nu numai din conținutul manuscrisului și al fișelor adăugate printre pagini, ci și din scurta Prefață a lucrării, numerotată cu cifre romane. Urmează textul paginat cu cifre arabe. O mențiune specială o merită faptul că în jur de o sesime din întreaga lucrare, deci cam jumătate din primul volum, care se publică acum, Incluzând și subcapitolul 6 al domniei lui Iustinian (intitulat „Cucerirea Italiei. Războiul cu gotii”), are o redactare definitivă, îngrijită în vederea dactilografierii și apoi a publicării, întrucât printre ultimele apariții citate de Bănescu figurează cartea lui B. Rubin despre Iustinian I, însemnează că autorul a realizat partea inițială de redactare definitivă în jurul anului 1960 sau la puțin timp după această dată. Vârsta înaintată - trecuse deja de 80 de ani - nu i-a mai oferit însă răgazul de a continua redactarea definitivă, astfel că următoarele cinci sesimi ale sintezei au rămas numai cu redactarea inițială, nefinisată și cu fișele neincluse în text. În aceeași ordine de idei, remarcăm absența totală a fișelor adiacente în prima parte, redactată definitiv. De asemenea, în manuscris există pentru această primă parte și câteva pagini răzlete, tinând de redactarea anterioară și având formulări absolut identice cu redactarea definitivă, întrucât numai prima parte, care trece însă de jumătatea volumului publicat aici, a cunoscut redactarea definitivă a autorului, aprecierile de valoare cu privire la întregul text al acestei Istории trebuie să țină seama de caracterul său neterminat,

insuficient finisat.

Din cele arătate aici reies cu prisosință dificultățile, ca și aspectul laborios al întreprinderii de a pune în circulație scrierea cea mai extinsă a lui Nicolae Bănescu. Ea reflectă stadiul de dezvoltare în care se aflau studiile bizantine cu o jumătate de veac în urmă. Pentru a-l face pe cititor să înțeleagă nivelul actual al acestor studii, am îmbogățit adnotările autorului, adăugând și multe note suplimentare. Adăugirile noastre, atât în text cât și în note, sunt indicate între paranteze trepte. Același procedeu l-am aplicat și putinelor intervenții pe care le-am făcut în textul propriu-zis, acolo unde manuscrisul prezintă lacune, are pagini dispărute, fapt menționat chiar de înscrisuri ale lui N. Bănescu. Faptul are valoare, spre exemplu, pentru unele subcapitole privitoare la domnia lui Theodosie al II-lea, cu titluri reconstituite după mențiuni sporadice ale autorului, unde am introdus o expunere mult abreviată, necesară înțelegerii textului de către cititori și pentru a face legătura între partea anterioară și cea următoare.

Pe lângă valoarea istorică, textul lui Nicolae Bănescu are și valoare literară. Unele pagini sunt de o frumusețe aparte. În afara modificărilor impuse de actuala ortografie, am căutat să menținem intacte expresiile și formele, inclusiv cele proprii, utilizate de către autor, între acestea figurează sintagma „legati de brazdă”, în loc de „legati de glie”, sau apariția destul de frecventă a perfectului simplu. Am înlocuit doar unele forme prea arhaice ca „dete” prin echivalentul său actual „dădu”, ca și apariția prea deasă pe alocuri a prezentului istoric, în aceeași direcție, am acordat o atenție specială concordanței timpurilor, aspect tratat uneori cu prea multă libertate de către autor.

Nu ne extindem asupra valorii științifice, de conținut, a acestei scrieri, care se constituie, alături de sintezele lui Nicolae Iorga, în cea mai sistematică expunere a Istoriei Imperiului bizantin realizată până în prezent de un român, după modelul și exigențele pozitivismului. De aici derivă meritele expunerii, care este documentată și îndreptată spre lămurirea faptului concret, a detaliului cu semnificație istorică.

Preocuparea pentru acest aspect pare să-l fi absorbit prea mult pe autor, inclusiv în formulările de titluri. Multe dintre ele lipsesc, inclusiv titlul pe care l-am dat acestui volum. Suntem însă încredințați că la redactarea completă și la definitivarea întregii lucrări, Nicolae Bănescu ar fi acordat o atenție cuvenită și acestui aspect, cu deschideri către „noua istorie”, rezultate dintr-o capacitate de intuiție pe care expunerea sa o dovedește adeseori și care îl așează fără dificultate alături de alte figuri de seamă ale istoriografiei române, ca Nicolae Iorga sau George I. Brătianu.

Dincolo de valoarea în sine a textului pus acum pentru prima oară la dispoziția publicului nostru cititor, care este unul deosebit de cultivat, ca și a tineretului studios, de care Nicolae Bănescu a fost legat în chip firesc, considerăm că se cuvine preluat și dus mai departe mesajul unei inițiative care leagă actuala istoriografie română de matca ei inițială, de tradițiile și de realizările ei din trecut, de filonul ei cel mai autentic.

Tudor TEOTEOI

NOTĂ ASUPRA EDITIEI

Textul care urmează reproduce cu fidelitate manuscrisul autograf al lui Nicolae Bănescu, atât în privința stilului, cât și a formelor utilizate de către autor pentru redarea numelor proprii transmise de către izvoare. Singurele modificări operate de noi privesc unele forme arhaice, ca și expresii iesite din uzul limbii române actuale, căutând însă să menținem nealterat stilul autorului.

Pentru sistematizarea textului, operațiune pe care autorul nu a finalizat-o, mai ales în privința titlurilor de capitole, de părți, ca și de volume, am adăugat respectivele titluri, cu convingerea că formulările lor se apropie cel mai mult de spiritul expunerii autorului. Faptul este valabil și pentru titlul acestui volum. Rigoarea științifică impune redarea uniformă a termenilor proprii, dificultate sporită în cazul formelor grecești încetățenite deja în limba română, precum „Calcedon” pentru „Chalkedon”. Am preferat ultima formă, folosită consecvent de către autor, în spiritul redării etimologice a noțiunilor. Usoarele variații pe care le întâlnim în text nu schimbă principiul urmat de Nicolae Bănescu, principiu care corespunde, altminteri, și opiniilor noastre.

Intervențiile pe care le-am efectuat mai ales în note, în vederea actualizării, pe cât posibil, a informației, au fost trecute între paranteze drepte. În partea a doua a cărții am redat printr-un corp de literă mai mic câteva fragmente care par mai degrabă fise de documentare ale autorului, decât o redactare finită a

lucrării.

De asemenea, la lista de abrevieri a autorului am adăugat o alta, conținând abrevierile utilizate de noi.

ABREVIERI ALE AUTORULUI

Brooks, The Eastern Provinces = E.W. Brooks. The Eastern Provinces from Arcadius to Anastasius (Cambridge Medieval History, t. I, cap. XVI).

Bury, History from Arcadius to Irene = I.B. Bury, A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395-800), I, II, London, 1889.

Bury, Eastern Roman Empire = I.B. Bury, A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867), London, 1912.

Bury, History I și History II = I.B. Bury, A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395-565), 2 vols., London, 1923.

Croiset, Littérature grecque = Alfred et Maurice Croiset, Histoire de la Littérature grecque, 5 vols., München, 1924.

Diehl, L'Exarchat de Ravenne = Ch. Diehl, Etudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751), Paris, 1888.

Diehl, L'Afrique byzantine = Ch. Diehl, L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709), Paris, Leroux, 1896.

Diehl, Justinien = Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle, Paris, Leroux, 1901.

Diehl et Marçais, Le monde oriental = Ch. Diehl et G. Marçais, Histoire du Moyen Âge, III, Le monde oriental de 395 à 1081, col. „Histoire Générale”, Paris, 1944.

Finlay, History of Greece = George Finlay, A History of Greece from its conquest by the Roman to the present time B.C. 146 to A.D. 1864, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, 7 vols.

Gibbon, Decline and Fall, ed. Bury = Edw. Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, ed. I.B. Bury, London, 1896-1900, 7 vols.

ABREVIERI ALE AUTORULUI

Goubert, L'empereur Maurice = Paul Goubert, Byzance avant l'Islam. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice, Paris, Picard, 1951.

Güterbock, Byzanz und Persien = K. Güterbock, Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians, Berlin, 1906.

Schmid, Stählin, Griechische Literatur = W. Schmid, Otto Stählin, Wilhelm von Christ's Geschichte der griech. Literatur, ed. a VI-a, II-er Teil, II-e Hälfte, München, 1961.

Stein, Studien = E. Stein, Studien zur Geschichte des byzant. Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justin II und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919.

Stein, Geschichte = E. Stein, Geschichte des spätromischen Reiches, I. Wien, 1928.

Stein, Bas-Empire II = E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, publiée par Remy Palanque, 1949-

Vasiliev, L'empire byzantin I, II = A.A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin, 2 vols., Paris, Picard, 1932.

Vasiliev, Justin the First = A.A. Vasiliev, Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1950 (Dumbarton Oaks Studies I).

ABREVIERI ALE ÎNGRIJITORULUI EDITIEI

An. Boli. = Analecta Bollandiana, Bruxelles, 1882-

ADSV = Anticnaja Drevnost' i Srednie Veka, Sverdlovsk (Ekaterinburg) Beck, Kirche = H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im

byzantinischen Reich, München, 1959 BMGS = Byzantine and Modern Greek Studies, Birmingham BS1

= Byzantinoslavica, Praga, 1929-BZ = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig (München), 1892-Dagron, Naissance = -G. Dagron, Naissance d'une capitale, ed. a

II-a, Paris, 1984

DOP = Dumbarton Oaks Papers, Washington, 1941-EBPB = Etudes byzantines et post-byzantines,

București, 1979-EHR = English Historical Review, Londra EPLBIP = 'EyK'OKA.ôrciSi.KO

npoccojTOypaqHKO AE^IKO Bu^avTivfjt

'Iotopia Kcd IloXuio^ov, Atena, 1996-FHDR = *Fontes Historiae Daco-Romanae*, 4 voi., Bucuresti, 1964-
 1982 FHG = *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. et T. Miiller, 5 voi., Paris, 1885
 GRBS = *Greek-Roman and Byzantine Studies* Hunger, Literatur = H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 voi., Munchen, 1978 Jones, LRE = A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284-602, voi. MV, Oxford, 1964 LM = *Lexikon des Mittelalters* OCP = *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 1935-ODB = *Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 voi., New York-Oxford, 1991
 TM = *Travaux et Memoires*, Paris, 1965-
 RE = *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung hrsg. v. G. Wissowa, Stuttgart, 1893-
 REB = *Revue des Etudes byzantines*, Paris, 1944 si (R)EB pentru vols. I-III, apărute la Bucuresti VR = *Variorum Reprints*
 Viz. Vrem. = *Vizantijskij Vremennik*, Sanktpetersburg (Leningrad), 1894-1927, Moscova, 1947-

PREFATĂ

Dacă în privința datei cu care se încheie istoria Bizantului - prăbușirea sub loviturile turcilor otomani (1453) - nu începe discuție, părerile se deosebesc când e vorba să se determine mai precis timpul de unde această istorie trebuie să înceapă.

Unii pornesc de la Justinian I, de la data urcării sale pe tron (527), sau de la data decretului de închidere a Universității din Atena (529), care pune capăt celei din urmă manifestări superioare a vieții păgâne. Alții găsesc mai potrivit a porni de la moartea lui Theodosius cel Mare (395), când imperiul se împarte între cei doi fii ai săi, în jumătatea de Apus și cea de Răsărit.

Dar Krumbacher a arătat cu multă dreptate netemeinicia acestor păreri și motivele pentru care trebuie să se înceapă cu mult înainte de Justinian, și chiar înainte de Theodosius cel Mare, căci nu se pot avea în vedere numai faptele singulare, ci întreaga dezvoltare în toate domeniile vieții, din primele timpuri ale imperiului până în zilele celui din urmă Paleolog.

De aceea, pentru el timpul în care se plămădesc germeii acestei noi epoci a istoriei nu poate fi decât acela în care vechiul păgânism oficial a fost înlocuit cu noua religie a lumii, timpul în care organismul Statului a suferit o prefacere adâncă și durabilă, acela în care elementul grec ajunsese în Imperiul roman un fac-

1 *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. a II-a, Munchen, 1897, „Introducere”, [ed. anastatică, New York, Burt Franklin, 1970].

tor politic de mare însemnătate și, în cele din urmă, predominant, prin întemeierea unei noi capitale, așezate în cercul de influență a culturii grecești; în sfârșit, timpul în care în limba, în literatura și arta greacă se îndeplinesc prefaceri fundamentale. Acestea se întâmplă, afirmă Krumbacher, la începutul veacului al IV-lea, sau, dacă vrem o dată mai exactă, în anul 324, când Constantin cel Mare ocupă tronul imperiului ca singur stăpânitor.

Sub raport politic, adaugă Krumbacher, ceea ce deosebeste radical epoca bizantină de cea romană este strămutarea centrului de greutate al imperiului din Apus în Răsărit și înlăturarea treptată, cu încetul, ca o consecință a acestui fapt, a limbii latine de către cea greacă.

Învățatul german vede punctul initial al acestui proces în întemeierea noii capitale la Constantinopol și în împărțirea imperiului rezultată dintr-însa în cele două jumătăți: de Apus și de Răsărit. Prin aceste două fapte se pecetluiește definitiv separata, adâncită tot mai mult, a Orientului grec de Occidentul latin.

Considerații atât de serioase nu pot fi ignorate, și o istorie a Bizantului trebuie să prezinte, oricât de sumar, toate aceste mari prefaceri, hotărâtoare pentru însuși caracterul Statului bizantin. Eminentul bizantinist englez J. Bury socotește și el că dezvoltarea „bizantinismului” a început din secolul al IV-lea și că unele din trăsăturile sale caracteristice încep să apară îndată după întemeierea Constantinopolului².

2 *Cambridge Medieval History*, London, 1923, voi. IV, „Introducerea” la Istoria Bizantului. *.<<,, >-

Franz Dolger reprezintă același punct de vedere când afirmă ca început al istoriei bizantine anul 325, ca simbol al primei manifestări puternice a Bisericii creștine hotărâtoare pentru dezvoltarea politică și culturală în Evul Mediu, și anul 330, anul întemeierii Constantinopolului, „Palladium al puterii politice și bisericești a imperiului în Orient”³.

De aceea, noi vom începe istoria Imperiului bizantin de la Constantin cel Mare, schițând astfel evenimentele secolelor al IV-lea și al V-lea, fără de care greu s-ar înțelege această istorie, și care constituie întâia sa perioadă, caracterizată atât de bine prin expresia *frühbyzantinisch* a germanilor, căreia îi corespunde în limba noastră caracterizarea de protobizantină.

Împărțirea istoriei bizantine în perioade, discutată cu atâta pasiune în anii din urmă, e ceva artificial. Noi urmăm tradiția practică a expunerii acestei istorii pe dinastiile de împărați.

3 Byzanz (collaborateur pour l'Art byzantin: A. M. Schneider), în „Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe”, Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, Einleitung, p. 115.

PARTEA ÎNTÂI

DINASTIILE CONSTANTINIANĂ și THEODOSIANĂ

CU SUCCESORII LOR

U-M-JI'UJLM 9».

. ««AnC *M»» «fu Cu tMiuZ. foit*. >» t.. TVv»iuL Itt^ —

C».

otv*«.

.. ti

4*«.

*JZ«,'**.*. fjr

•*** WT&L- *, <* Zo V

\\$. «4.

Vt

*» *' •* . *»

CONSTANTIN CEL MARE și URMAȘII SĂI. LUPTA PENTRU DOGMA NICEEANĂ

v ' «J»K

u

w# *t* s *

-fi

CONSTANTIN CEL MARE

1. Luptele lui Constantin cu rivalii. „Convertirea” sa. Recunoașterea creștinismului, politica religioasă. Constantin, fiul lui Constantiu Chlorus, s-a născut la Naissus (azi Nis), într-o regiune de latinizare absolută¹. Când, la 1 mai 305, Diocletian și Maximian, cei doi Augusti ai tetrarhiei instituite de cel dintâi, se retraseră în viața privată, potrivit sistemului, ceilalți doi membri ai tetrarhiei, asociați cu titlul de Cesari, Galeriu și Constantiu Chlorus, trecură în locul lor ca Augusti, cel dintâi în Orient, al doilea în Occident. Ei își asociază, la rândul lor, în calitate de Cesari, împărați subalterni, pe Maximin Daia și pe Severus. Evenimente grave se întâmplară în curând, răsturnând întreaga alcătuire politică a lui Diocletian. În anul 306, Chlorus muri în Britannia, și legiunile îl proclamară August pe fiul său, Constantin. La Roma, o revoltă împotriva lui Galeriu îl proclamă în locul său ca împărat pe Maxentiu, fiul lui Maximian. Acesta din urmă se întoarse atunci în locul pe care-l părăsise, și războiul civil se dezlănțui îndată. Vechii Augusti ai tetrarhiei, întruniți la Carnuntum, îl recunosteau de August pe Licinius, fost ofiter al lui Galeriu, iar pe Constantin doar îl tolerau, fără a-i recunoaște acest titlu. Maximin și Galeriu pieriră în cursul acestui război.

1 N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1934, voi. I, p. 32 [ed. rom., trad. de Măria Holban, București, 1974, p. 273.

Aliat cu Licinius, Constantin porneste în Italia împotriva lui Maxentiu. în bătălia decisivă din 312, dată la portile Romei (la Pons Milvius), el câștigă victoria, Maxentiu pierind în apele Tibrului.

Constantin se întâlnește apoi la Milan cu Licinius, unde se zice că împreună au dat vestitul Edict de la Milan, prin care creștinii obțineau libertatea deplină a cultului, toate măsurile împotriva lor fiind abolite.

Dar înțelegerea dintre cei doi Augusti nu ținu multă vreme, deși Licinius o luase de soție pe sora lui Constantin. Conflictul izbucni în 314. Zosimus afirmă că nu Licinius a fost cauza, ci Constantin, care, după obiceiul său, se arăta necredincios pactelor încheiate, voind să atragă de partea sa unele din popoarele care se aflau în cuprinsul stăpânirii lui Licinius².

Prima luptă se dădu la Cibalae, în Pannonia, între Sava și Drava. Ea a fost îndelungă și înversunată.

Licinius se retrase pe jumătate învins, dar având încă forte puternice, care-i permisese a da o nouă bătălie în Thracia. Victoria lui Constantin nu fu decisivă. Multi căzură din ambele părți, ne spune Zosimus, lupta fiind egală³, încât Constantin, aflându-se în tinuturile dușmanului, care se întărea retrăgându-se, simți nevoia să trateze. A doua zi se încheia pacea în condițiile

² Zosimos, Historia nova, ed. L. Mendelssohn, Leipzig, Teubner, 1887 (=Zosime, Histoire nouvelle, Texte établi et traduit "X par Fr. Paschoud, vol. I, Paris, Les Belles Lettres, 1971), II, 17: Αἰκινύβιος Ἰουλιανὸς καὶ Κωνσταντῖνος ἀντιμαχόμενοι ἐν τῇ Παννονίᾳ ἐν τῇ Σάβῃ καὶ τῇ Δράβῃ. ἡ μάχη ἐκτετατή καὶ ἀνιστομένη. ὁ Λικίνιος ἀναστρέφεται ἐν τῇ μετέμικτῃ, ἀλλὰ μετὰ τὴν μάχην οὐκ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας. ὁ Κωνσταντῖνος οὐκ ἐκτετατὴν τὴν μάχην, ἀλλὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας. ὁ Κωνσταντῖνος οὐκ ἐκτετατὴν τὴν μάχην, ἀλλὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας. ὁ Κωνσταντῖνος οὐκ ἐκτετατὴν τὴν μάχην, ἀλλὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας. Ibidem, II, 19, 20.

44

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

următoare: Constantin rămânea stăpân pe Illyricum și pe toate națiunile de dincolo, Licinius pe Thracia și pe Orient. Valens, pe care Licinius îl făcuse Caesar, era demis din această demnitate. Crispus și Constantin, fiii lui Constantin cel Mare, și Licinianus, fiul lui Licinius, erau proclamați Cesari.

După zece ani, Constantin deschidea iarăși conflictul; cel puțin așa susțin Eutropius și Zosimus, care aruncă vina acestui nou război asupra lui. Întorcându-se de peste Dunăre din războiul cu sarmatii, Constantin a distribuit prizonierii între orase, s-a dus apoi la Thessalonica, unde a construit portul, care nu exista mai înainte, pregătindu-se iarăși pentru războiul cu Licinius, căci ambiția sa era să reconstituie unitatea imperiului în folosul său și al familiei sale. Aflând de aceste pregătiri, Licinius trimise emisari la națiunile sale, poruncind să fie pregătite corăbiile de război și forte pedestre și călări. Izvoarele precizează contribuția fiecărei națiuni în corăbiile și oameni. O armată și o flotă impunătoare se strânseseră astfel.

Flota lui Constantin ancoră la Pireu, iar a lui Licinius în Hellespont. Licinius își avea lagărul în Thracia, la Adrianopol; Constantin și-l stabilă pe al său lângă tărmlul Ebrului, la stânga Adrianopolei (324). Licinius își desfășură forțele de la muntele de deasupra orașului până la 200 de stadii, la locul unde Tonos (Tuncea) se varsă în Ebru (Mărița). Armatele rămaseră în față mai multe zile. Pe neașteptate, Constantin, cu o ceată de călăreți, trecu râul pe malul celălalt, provocând panică în armata rivalului său. Profitând de aceasta, restul cavaleriei trecu, cu toată armata, fluviul și încăierarea a fost crâncenă: până la asfintitul soarelui au căzut pe

45

NICOLAE BANESCU

câmpul de luptă 34.000 de oameni. Licinius, învins, străbătu Thracia, până la flotă. Ai săi, risipiti prin păduri, se predară a doua zi. Refugiat la Byzantion, fu asediat și trecu în Asia, cu cei mai buni soldați. La Chrysopolis el dădu o nouă luptă cu Constantin, pe care o pierdu. Fugi la Nicomedia, dar, nemaiavând decât puține trupe, se predă (18 septembrie 324), soția sa obținând jurământul lui Constantin că-i va respecta viața. Renunțând la purpură, Licinius fu trimis la Thessalonica, unde i se fixă reședința. Nu după mult timp, „călcându-și jurământul, căci era obișnuit cu aceasta", afirmă Zosimus⁴, Constantin trimise emisari să-l execute.

Constantin rămase de acum singur stăpânitor al imperiului. Tetrarhia lui Diocletian își încheia astfel scurta sa existență.

Recunoașterea oficială a creștinismului, prin așa-zisul „Edict de la Milan", a fost un fapt considerabil, prin urmările pe care le-a avut. Edictul a fost urmat de o serie de măsuri luate de Constantin în favoarea

Bisericii creștine. Toate acestea au făcut să se vadă într-însul un convins religios, să se creadă într-o adevărată „convertire” a lui Constantin.

Putine probleme ale istoriei au fost atât de mult dezbătute ca aceea a „convertirii”, însoțită de viziuni, ca aceea a lui Constantin, în apropierea luptei decisive cu Maxentiu. Ea se discută încă și azi.

4 II, 28: HET' ou TroAu Toug dpitovg nair\cac, (TJV TOUTO avrâ ât%6vri TOV tfjv avwv 6c<paipeiT;ai. s ;

46

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Izvorul principal de la care se porneste în această discuție este Eusebiu din Caesarea, istoricul bisericesc contemporan. Cum era de așteptat, părerile savanților în această privință sunt foarte diferite. Cei mai mulți nu-i recunosc lui Constantin o convingere religioasă în favoarea creștinismului. El a primit, se știe, botezul pe patul de moarte - lucru obișnuit, de altminteri, în acea epocă: conferit în extremis, botezul se socotea că asigură mântuirea. Atitudinea lui Constantin a pornit din motive politice. El și-a dat seama de puterea în creștere a noii credințe și vedea într-însa o armă pentru a-și păstra unitatea politică a statului. Jacob Burckhardt, în cartea sa de mare răsunet asupra lui Constantin⁵, nu sovăie a tăgădui categoric acestui mare ambițios schimbarea de credință, „ca și cum religia putea fi ceva pentru o inimă devorată de setea de a domni”. Nu vede nici o deosebire între Constantin, făcându-se creștin, și Primul Consul când semnează Concordatul: amândoi se gândeau numai la puterea și la gloria lor.

O părere identică exprimă Ed. Schwartz⁶, pentru care perspicacitatea diabolică a stăpânitorului universal realizare însemnătatea alianței cu Biserica pentru monarhia universală pe care o pregătea.

Adolf Harnack e de aceeași părere când arată⁷ că, în secolul al IV-lea, creștinii reprezentau un factor însemnat în imperiu, și victoria creștinismului în Asia Mică era clară înainte de epoca lui Constantin, iar în

5 Die Zeit Constantinis des Grossen, 3- Aufl., Leipzig, 1898.

6 Kaiser Constantin und die christliche Kirche, Leipzig-Berlin, 1913.

7 Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten dreihundert Jahren, 2. Aufl., Leipzig, 1906. 47

câmpul de luptă 34.000 de oameni. Licinius, învins, străbătu Thracia, până la flotă. Ai săi, risipiti prin păduri, se predară a doua zi. Refugiat la Byzantium, fu asediat și trecut în Asia, cu cei mai buni soldați. La Chrysopolis el dădu o nouă luptă cu Constantin, pe care o pierdu. Fugi la Nicomedia, dar, nemaiavând decât putine trupe, se predă (18 septembrie 324), soția sa obținând jurământul lui Constantin că-i va respecta viața. Renunțând la purpură, Licinius fu trimis la Thessalonica, unde i se fixă reședința. Nu după mult timp, „călându-și jurământul, căci era obișnuit cu aceasta”, afirmă Zosimus⁴, Constantin trimise emisari să-l execute.

Constantin rămase de acum singur stăpânitor al imperiului. Tetrarhia lui Dioclețian își încheia astfel scurta sa existență.

Recunoașterea oficială a creștinismului, prin așa-zisul „Edict de la Milan”, a fost un fapt considerabil, prin urmările pe care le-a avut. Edictul a fost urmat de o serie de măsuri luate de Constantin în favoarea Bisericii creștine. Toate acestea au făcut să se vadă într-însul un convins religios, să se creadă într-o adevărată „convertire” a lui Constantin.

Putine probleme ale istoriei au fost atât de mult dezbătute ca aceea a „convertirii”, însoțită de viziuni, ca aceea a lui Constantin, în apropierea luptei decisive cu Maxentiu. Ea se discută încă și azi.

4 II, 28: fILT' oi) tov>

mbt dpifovt TraTrjaat (fjv TOUTO avrâ avwv âcpaipei'rai.

46

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Izvorul principal de la care se porneste în această discuție este Eusebiu din Caesarea, istoricul bisericesc contemporan. Cum era de așteptat, părerile savanților în această privință sunt foarte diferite. Cei mai mulți nu-i recunosc lui Constantin o convingere religioasă în favoarea creștinismului. El a primit, se știe, botezul pe patul de moarte - lucru obișnuit, de altminteri, în acea epocă: conferit în extremis, botezul se

socotea că asigură mântuirea. Atitudinea lui Constantin a pornit din motive politice. El și-a dat seama de puterea în creștere a noii credințe și vedea într-însa o armă pentru a-și păstra unitatea politică a statului. Jacob Burckhardt, în cartea sa de mare răsunet asupra lui Constantin⁵, nu sovăie a tăgădui categoric acestui mare ambițios schimbarea de credință, „ca și cum religia putea fi ceva pentru o inimă devorată de setea de a domni”. Nu vede nici o deosebire între Constantin, făcându-se creștin, și Primul Consul când semnează Concordatul: amândoi se gândeau numai la puterea și la gloria lor.

O părere identică exprimă Ed. Schwartz⁶, pentru care perspicacitatea diabolică a stăpânitorului universal realizare însemnătatea alianței cu Biserica pentru monarhia universală pe care o pregătea.

Adolf Harnack e de aceeași părere când arată⁷ că, în secolul al IV-lea, creștinii reprezentau un factor însemnat în imperiu, și victoria creștinismului în Asia Mică era clară înainte de epoca lui Constantin, iar în

5 Die Zeit Constantin's des Grossen, 3. Aufl., Leipzig, 1898.

6 Kaiser Constantin und die christliche Kirche, Leipzig-Berlin, 1913.

7 Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten dreihundert Jahren, 2. Aufl., Leipzig, 1906.

47

NICOLAE BANESCU

alte provincii ea fusese destul de bine pregătită. Geniul politic al lui Constantin și-a dat seama de realitate și n-avea trebuință pentru aceasta de o inspirație specială.

Trebuie să relevăm și părerile juste ale lui Hugo Koch⁸, care duc la aceeași concluzie.

V. Duruy nu se deosebeste în părerea sa de toți aceștia, încercând a pătrunde până în adâncul sufletului lui Constantin, istoricul francez declară că a găsit într-însul „o politică, mai degrabă decât o religie (une politique plutôt qu'une religion)⁹. Ca și Burckhardt, îl apropie și el din acest punct de vedere pe Constantin cel Mare de Bonaparte.

Alt istoric francez, mai aproape de noi, Leon Homo, cunoscut prin atâtea pretioase lucrări asupra epocii imperiale romane, îl prezintă pe Constantin, care practicase, ca și tatăl său, Constantiu Chlorus, monoteismul solar oficial¹⁰, evoluând puțin câte puțin, și încă înainte de campania de la Pons Milvius, către un cult solar purificat, care sfârșeste prin a lua caracterul unui adevărat „deism”. Autorul afirmă că nu suntem în fata unui „fenomen individual” și semnaleză un mers analog la colegul lui Constantin, la Licinius, „un păgân convins”. Homo arată mai departe că faimosul Edict

„X” 1913.

Konstantin der Grosse und das Christentum, München,

9 Histoire des Romains, Paris, 1885 (nouvelle ed.), t. VII, p. 88.

10 V. excelenta lucrare asupra sincretismului religios, care duse la monoteismul solar impus de Aurelian ca religie oficială a imperiului: Les empereurs romains et le christianisme, Bibl. historique, Paris, Payot, 1931; pentru citatia noastră, pp. 114-116.

48

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

de la Milan, care poartă dubla semnătură, desemnează puterea cerească supremă sub perifraze vagi - și, ca atare, strict deiste - ca „divinitate, divinitas”, „tot ce este divinitate în locuința cerească, quicquid est divinitatis in sede caelestis”, „divinitate supremă, summa divinitas”¹. Rugăciunea pe care Licinius va cere armatei sale s-o rostească pe câmpul de bătălie de lângă Adrianopole, adaugă învățatul francez, „va fi a unui curat deist”. Dar pentru firile veacului al IV-lea, setoase de credință și înflăcărare de practici, deismul, conchide el, suprem rezultat al monoteismului solar, nu reprezenta decât o formulă goală și rece, „un de ces expédients commodes, ou lapolitiquepouvait trouver son compte, mais qui ne donnait satisfaction ni aux besoinsprofonds de l'âme, ni aux aspirations in-times du coeur”.

N. Iorga îl socotește pe Constantin un latin, „un latin din Occident, foarte păgân ca spirit, oricare ar putea fi părerea asupra pretinsului său «proces de constiință», care miroase îndestul a politică a păcii romane și a punerii în faptă pentru ideea de Stat, mai sacră decât toți zeii vechi și moderni, a oricărui element existent de vitalitate”¹¹.

A. A. Vasiliev, înregistrând diferitele păreri privitoare la această dezbătută chestiune, socotește că „recunoscând aplecarea sinceră a lui Constantin pentru creștinism, nu s-ar putea lăsa deoparte vederile

sale politice; ele au trebuit să joace un rol esential în atitudinea pe care a manifestat-o el în privinta creștinismului, care-i putea fi util în mai multe chipuri"12.

11 Histoire de la vie byzantine, I, pp. 31-32; cf. p. 81.

49

Fără a-si însuși minunile povestite de Eusebiu, Gaston Boissier crede în sinceritatea convertirii lui Constantin. Ea se explică, după el, fără aceste minuni. E de ajuns să ne amintim că împăratul era un superstitios înspăimântat, care, zvonindu-se că Maxentiu încerca să-i atragă pe zei de partea sa prin tot felul de invocații și sacrificii, se temea să nu fie învins dacă nu obținea protecția vreunei divinități puternice. Astfel, a fost adus a cere ajutorul Dumnezeului creștinilor. Când s-a decis la aceasta, continuă Boissier, nu s-a multumit a-l invoca în adâncul sufletului său, căci, ca toți păgânii, el nu credea decât în eficacitatea practicilor. A pus deci dinaintea soldatilor steagul împodobit cu monograma lui Christos, faimosul labarum, și a așteptat rezultatul bătăliei pentru a se declara cu totul cucerit de noua credință13. Eminentul medievist francez F. Lot contestă motivele politice, când, trecând peste „convertirea” lui Constan-

12 Histoire de l'empire byzantin, Paris, ed. Picard, 1932, p. 60.

13 La fin du paganisme, t. I", Paris, Hachette et Cie, 1907, chap. Ier [labarum era o variantă a lui lauratum (gr. Άαυπάρορ) sau laureatum (signuni), întrucât stindardul lui Constantin cel Mare era o cruce dominată de o coroană de aur (semnul victoriei), iar sub ea se aflau portretele suveranilor, cf. H. Gregoire în „Byzan-tion”, 12 (1937), pp. 277-281 (Encore l'etymologie de "labarum". Bănescu nu a luat în seamă (sau nu a cunoscut) și acele opinii care au admis o origine celtică pentru Άάάapov (de la celticul „llafar”), cf. J.-J. Hatt, La vision de Constantin au sanctuaire de Grand et l'origine celtique du labarum, în „Latomus”, 9 (1950), pp. 427-436. Mai apropiată ni se pare și nouă derivarea din lau-reum (vexillum); de adăugat la bibliografia acestui detaliu A. Alföldi, The Conversion of Constantine and Păgân Rome, Oxford, 1948 și M. Green, J. Ferguson, Constantine, Sun-Symbols and the Labarum, în „Durham University Journal”, 80 (1987), pp. 9-17].

50

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tin, crede că în adeziunea lui la creștinism e o parte de sinceritate. A pretinde că împăratul Constantin a aderat la creștinism din motive politice înseamnă a crede că avea interes s-o facă. Dar creștinismul era răspândit numai în Pars Orientis. A trece la creștinism era, pentru un suveran care domnea în Occident, un non-sens, era chiar periculos, căci armata, singura forță reală a Statului, era păgână. Pentru Lot, numai o concluzie este posibilă: anume că a cedat unei impulsii subite, de ordin patologic sau divin. Dacă nu s-a convertit de la victoria lui asupra lui Maxentiu, afirmă. învățatul francez, a dat însă semne exterioare, oficiale, ale adeziunii sale la noua credință. Din prudentă, Constantin menajează un timp păgânismul; dar favorizati în permanentă au fost creștinii. Lot socotește că împăratul și-a arătat mai cu seamă zelul după victoria sa definitivă asupra lui Licinius. (324). Labarum e de atunci gravat pe monede, în efigiile din acest timp, împăratul apare în atitudinea rugăciunii, cu ochii la cer. El intervine constant în afacerile Bisericii, intervenție care culminează cu ocazia Sinodului de la Niceea (25 iulie 325). întemeierea Constantinopolului, care, după el, e o „enigmă”, s-ar explica prin aceleasi sentimente. Lot vede în decizia grăbită a lui Constantin, după victoria definitivă asupra lui Licinius, un semn al recunoștinței sale către Dumnezeu, care-i dăduse biruință14:

Un apărător al sincerității lui Constantin este și eruditul numismat al epocii lui Constantin, Jules Mau-ricel15, întemeiat pe cercetările sale în acest domeniu.

)4 La fin du monde antique et le debut de Moyen Âge, Bibliotheque de syntese historique, l'Evolution de l'humanite, Paris, 1927, pp. 36-37.

51

Trebuie să punem alături de toți acestia pe savantul olandez D. C. Hesseling, desi în consideratiile pe care le face el nu există o perfectă coerentă, în lucrarea închinată civilizației bizantine16, Hesseling se desparte de aceia care văd în Constantin numai geniul politic. Inconsecvențele atitudinii împăratului, ca și crimele

de care s-a făcut vinovat, sunt, afirmă el, contradicții evidente ale sincerității sale religioase. Măsurile care au lovit în păgânism depășesc apoi textul Edictului de la Milan, care acorda, simplu, deplină libertate a cultului. „Cel mai bun mijloc de a rezolva această contradicție”, afirmă Hesseling, „este de a vedea înainte de toate în Constantin pe Cesarul roman decis să mențină unitatea imperiului”¹. El își dădea bine seama că noua credință devenise o putere în fața căreia păgânismul n-ar fi putut să se mențină mult timp. Ceea ce făcea tăria creștinismului, zice autorul, era doctrina sa sprijinită pe o revelație precisă. Nu trebuie să ne mirăm că o astfel de unitate a făcut o adâncă impresie asupra spiritului unui împărat roman: el simtea bine că era într-însa o forță analoagă unității care dădea imperiului puterea sa, „încât nu numai din calcul, ci din convingere îmbrățisa partida puterii spirituale în creștere”.

Iată însă că cercetările recente ale lui Henri Gregoire, savantul bizantinist de la Bruxelles, clatină din temelii părerile tradiționale privitoare la „convertirea”

15 Constantin le Grand. *L'origine de la civilisation chrétienne*, Paris, 1925.

16 *Essai sur la civilisation byzantine*, Paris, Alf. Picard et Fils, 1907, pp. 8-9.

52

lui Constantin și la vestitul Edict de la Milan. Ele merită a opri îndestul atenția noastră.

Mai întâi, în primul său studiu, intitulat *La „conversion” de Constantin*¹, H. Gregoire pune în adevărata-i lumină rolul lui Constantin față de ideea creștină, ajungând la concluzia că Eusebiu a confiscat pentru întâiul împărat creștin toată gloria lui Licinius.

Pornind de la constatările lui Harnack (*Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*), învățatul belgian subliniază existența celor două blocuri ale imperiului de la începutul secolului al IV-lea: Orientul creștin și Occidentul păgân. Regiunea unde creștinismul a pătruns mai adânc, de la primii săi pași până la victoria finală, e Asia Mică. Considerând atitudinea împăraților tetrarhiei față de chestiunea religioasă, se constată, după patruzeci de ani de pace, reluarea persecuției cu o inversare care-i dă caracterul unui război de exterminare. Răspunzători de acest masacru sunt împărații din Orient - Dioclețian, Galeriu, Maximin -, ai căror supuși erau, în masă, creștini, în Occident, rămas păgân în bloc, e, dimpotrivă, tolerantă: Constantiu Chlorus nu execută decât prea puțin edictele de persecuție; Maxentiu, încă de la uzurparea sa, îi favorizează pe credincioșii din Roma, iar Constantin a luat deodată atitudinea cea mai inexplicabilă, convertindu-se brusc, cum afirmă tradiția ecleziastică. Totul s-ar explica prin convingerile religioase ale împăraților.

17 Apărut în „*Revue de l'Université de Bruxelles*”, 36 (decembre 1930 - Janvier 1931), pp. 231-272.

53

m

Aceasta e teoria istorică pe care H. Gregoire o supune unei analize pătrunzătoare, pentru a proba că „adevăratele motive de măsuri adesea contradictorii nu sunt fără legătură cu conjunctura politică a momentului”.

Autorul probează, că ideea persecuției a pornit de la Galeriu¹⁸. În iarna anului 302-303, venind la Nicomedia, la Dioclețian, el a reușit să-l convinge să întreprindă exterminarea creștinilor. Galeriu exercita în acel timp o mare influență, era, după expresia lui Gregoire, „sabia tetrarhie”. El raportase asupra persilor, în 297, o victorie strălucită și era idolul armatei. Cele mai bune contingente ale acestei armate erau alcătuite din țărani danubieni, păgâni fanatici. Galeriu venea din aceleași regiuni. Născut lângă Sardica, mama sa era o daco-romană: mulier superstitioasă, cum o caracterizează Lactantiu, ea îi ura pe creștini. Ambiția lui Galeriu de a restabili unitatea imperiului în folosul său pare verosimilă. Prigonirea creștinilor îl făcea să apară opiniei militare „ca un campion al cultului oficial”.

Abdicarea lui Dioclețian și a lui Maximian, în 305, a fost, cum o probează textele produse de H. Gregoire, o adevărată lovitură de Stat a lui Galeriu. Apoi, întrunirea vechilor Augusti la Carnuntum n-a făcut decât să sancționeze deciziile lui Galeriu. Acesta își alege Ce-sarii: Maximin Daia, o rudă, și Sever, un ofițer al campaniei din Persia. Când acesta muri, după proclamarea lui Maxentiu, Licinius, candidatul lui Galeriu, fu

18 Ed. Gibbon, în monumentală sa *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Bury, t. II, p.

127 si urm., exprimă aceeași părere cu privire la inițiativa fanaticului Galeriu.

54

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

proclamat August. Constantin, care, la moartea tatălui său (306), fusese proclamat de trupe împărat, a fost tolerat de congres.

H. Gregoire surpă apoi legenda care făcuse din Maxentiu un „tiran” și un persecutor, stabilind că, în realitate, acest uzurpator a fost primul binefăcător al creștinismului, în timpul domniei sale de 6 ani, el a oprit persecuția, a restabilit ierarhia bisericească și a restituit bunurile eclesiastice confiscate, în această reabilitare, autorul are în sprijinul său cercetători care l-au precedat (Caspar, Groag, Pincherle). În lupta pe care o ducea cu rivalii săi, Maxentiu avea tot interesul să exploateze nemulțumirea stărnită de persecuție.

Mai departe, H. Gregoire arată că edictul de toleranță al lui Galeriu, din aprilie 311-19, cu acele stranii considerente ale preambulului, face evidentă o intervenție care-l va fi determinat pe implacabilul dusman al creștinismului, atunci muribund, la o astfel de palinodie. Singur Licinius a putut face această intervenție, căci el s-a aflat la câpătul lui Galeriu în acele momente. Conflictul cu Maximin I-a îndemnat a-i smulge actul de clemență față de creștini, pentru a-și atrage populația atât de masiv creștină a Asiei Mici. Lucrul n-a fost, desigur, prea ușor. Ecoul luptei interioare a lui Galeriu a trecut în redactarea neobișnuită a edictului.

În ce privește viziunile lui Constantin, întâmpinările învățatului belgian sunt fără replică, în autenticitatea Vieții lui Constantin mai nimeni nu mai crede astăzi. Acest „panegiric romantat”, cum îl numește H.

Gregoire, e mult posterior evenimentelor. Cât pentru mo-

1 Afisat la Nicomedia, în ziua de 30 aprilie 311.

55

nograma lui Christos de pe scuturile soldaților lui Constantin, ea nu e altceva decât semnul urărilor ce se făceau la aniversarea domniei împăratului, acele vota (publica) atât de frecvente în epigrafia numismatică a epocii²⁰. Astfel, întreaga „travestire în cruciadă a campaniei din 312”, pentru a întrebuiți expresia sugestivă a autorului, se năruie înaintea criticii serioase, în lupta cu Maximin, Licinius apare aproape un „campion al creștinismului”. Lactantiu a înregistrat faptul în toate amănuntele²¹. Cele două armate se aflau față în față la Tzirillum (azi Ciorlu), în Thracia, în câmpia pe care Lactantiu o numește Campus Sere-nus (recte: Ergenus)²². Maximin promise lui Jupiter că va nimici cu totul numele de creștin dacă va repurta victoria, în noaptea următoare, un înger îi apărui lui Licinius, în somn, poruncindu-i să se scoale și să se unească cu armata sa, pentru a invoca numele Dumnezeuului suprem, asigurându-l, în acest caz, de victorie. Licinius visează chiar că se deșteaptă și că îngerul îi dicta cuvintele de care trebuia să se folosească în rugăciune, îndată ce s-a trezit, el chemă un secretar și-i dictă rugăciunea: „Dumnezeule suprem, te rugăm; Dumnezeule sfânt, te rugăm; îți încredințăm toată

²⁰ E vorba de semnul numeral X, pentru a zecea aniversare, într-o coroană de laur (Jaurea).

²¹ De mortibus persecutorum, XLVI.

²² [În perioada bizantină, toponimul Tzirillum a devenit TzourouKDos]. D. Gregoire a rectificat expresia lui Lactantiu în Campus Ergenus, după numele afluentului Ergenus, Erginus al fluviului Hebrus, cum a rectificat și Campus Mardiensis în Campus Ardiensis, de la numele altui afluent Arduus, al aceluiași fluviu.

56

dreptatea; îți încredințăm mântuirea noastră; îți încredințăm imperiul nostru. Prin tine trăim, prin tine suntem învingători și fericiți” etc²³.

Soldatii lui Licinius puseră jos scuturile și căștile, și împăratul, începând rugăciunea, fu urmat la moment de ofiteri și trupă, cu mâinile ridicate la cer. De trei ori repetară rugăciunea, atât de tare, încât armata din față auzi zgomotul. Rezultatul luptei (30 aprilie 313) fu dezastruos pentru Maximin: soldatii lui creștini se predară în masă sau se împrăștiară. Învingutul fugi până la Tarsos, în Cilicia. Licinius intră apoi în Nicomedia, și Lactantiu ne spune că aduse mulțumiri Dumnezeuului care-i dăduse biruința, iar la 13 iunie

313 se afișă în această capitală edictul de tolerantă și restituire, numit atât de impropriu „Edictul de la Milan”.

H. Gregoire explică apoi împrejurările conflictului dintre Constantin și Licinius, singurii Augusti rămași pe teren, faza finală a acestui conflict, în care Licinius, speculând impopularitatea lui Constantin printre multimile păgâne și populația Romei, își schimbă atitudinea religioasă. Biruit în ultima luptă, dată la 18 septembrie 324,

23 Summe deus, te rogamus; Sancte deus, te rogamus. Omnem justitiam tibi commendamus; Salutem nostram tibi commendamus; Imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus, Per te victores et felices existimus. Summe sancte deus, Preces nostras exaudi, Brachia nostra ad te tendimus, exaudi, Sancte summe deus. , J

57

la Chrysopolis, în Bithynia, după ce o pierduse pe cea dintâi, lângă Adrianopol, el își pierde mai întâi tronul și apoi viața, și trece în istoria ecleziastică pătat de sângele celor din urmă martiri. Toată gloria lui a fost atunci confiscată în favoarea lui Constantin, îngerul care i se arătase în Campus Egerius pătrunse mai târziu în legenda lui Constantin. Rugăciunea quasicrestină adresată Dumnezeuului suprem (Summus deus) a trecut în Vita Constantini. Edictul din 313, pe care Lactantius îl atribuie lui Licinius, e prezentat de Eusebiu sub numele ambilor împărați; dar nici el, nici alt scriitor ecleziastic nu l-a calificat niciodată ca „Edict de la Milan”, și nici un istoric, bisericesc sau profan, nu ne raportează că în conferințele de la Milan s-a produs vreun edict de tolerantă. Numele acesta e o conjunctură modernă²⁴.

Într-alt studiu, apărut în Byzantion (13, 1938, pp. 561-583): Eusebe n'est pas l'auteur de la „Vita Constantini” dans sa forme actuelle et Constantin ne s'est pas „conveni” en 312, H. Gregoire subliniază dezacordul radical dintre Istoria Ecleziastică a lui Eusebiu și

Vita Constantini, în privința convertirii lui Constantin: pe când cea dintâi nu vorbește nici de minune, nici de cruce, nici de labarum ori de Edictul de tolerantă,

Vita repetă pretutindeni viziuni, miracole și stindardul cu crucea, făcând de minuni. Savantul belgian conchide că vreun „epigon”, cu ajutorul diferitelor izvoare, printre care figurează și Istoria Ecleziastică, a compus compilația care se numește Vita Constantini. Acest

24 Interesantă concluzia lui Erich Caspar (Gesch. des Papsttums, I, 1930), citată de autor: „Ein «Edikt von Mailand» ist völlig aus der Ueberlieferung zu streichen”.

58

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

epigon a făcut din persecutia creștinilor de către Lici-nius cauza celor două războaie ale sale cu Constantin.

La „vision de Constantin” liquidee, din aceeași revistă²⁵, e un răspuns la obiecțiile învățaților Zeiller, Alföldi și Petersoa, în care autorul stabilește că „viziunea” își are originea în panegirice păgâne, adevărate manifeste politice și religioase, dictate de Constantin.

Mentionăm încă cele câteva recenzii²⁶ în care autorul își apără cu succes punctul de vedere împotriva preopinenteilor săi Andreas Alföldi²⁷, Norman H. Baynes²⁸ și J. Zeiller²⁹.

Încheierile ce rezultă din toată această vie dezbateră sunt următoarele:

1. Nu se mai poate admite o „convertire” a lui Constantin în preajma luptei de la Pons Milvius;
2. Așa-zisul „Edict de la Milan” e inexistent. El își trage originea din Edictul publicat de Licinius la Nico-media;
3. Vita Constantini, în forma în care ni s-a transmis, nu este opera lui Eusebiu din Caesarea, și a fost compusă către sfârșitul sec. al IV-lea. Ea a creștinat, cum

25 14 (1939), pp. 341 și urm.

26 în Byzantion, VII, p. 652 și urm. și XIV, 341 și urm. Mai înainte (în nr. 10, 1935) a dat răspunsul său hotărât obiecțiilor învățatului J.-R. Palanque.

27 The helmet of Constantine with the Christian Monogram, extras din „The Journal of Roman Studies”, 1932.

28 Constantine the Great and the Christian Church, Londra, 1929 (= „Proceedings of the British

Academy", voi. XIV).

29 Quelques remarques sur les „visions" de Constantin, „Byzantion", XIV (1939), pp. 329-339.

59

NICOLAE BANESCU

arată învățatul Gregoire, toate acele „viziuni" păgâne puse pe seama lui Constantin;

4. Păstrând un timp o prudentă rezervă față de noua credință, geniul politic al lui Constantin si-a dat seama, după înfrângerea lui Maxentiu, de forta acestei credințe față de păgânismul în decădere și a înțeles ce armă puternică ar avea într-însa pentru asigurarea unității monarhiei autocratice pe care o clădea. De aici, toată seria de măsuri menite să mărească autoritatea și prestigiul Bisericii³⁰.

Constantin a acordat clerului creștin toate privilegiile de care se bucurau păgânii: 1-a scutit de impozite, de sarcini și servicii de Stat. în 321, a decretat legea

30 [Ca orice adevăr istoric, nici aceste concluzii, considerate de Bănescu definitive la vremea respectivă, nu pot fi absolutizate, mai ales dacă le privim sub toate cele patru puncte ale lor. Spre exemplu, opinia care respinge paternitatea lui Eusebiu din Cesareea asupra „Vietii lui Constantin" este departe de a se fi impus în istoriografie, tendința ei generală înclinând azi spre acceptarea acestei paternități (pentru aceasta, v. J. Quasten, *Initiation aux Peres*, voi III, Paris, 1963, p. 450, ap. T. Bodogae, studiu introductiv la Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea întâia, București, 1987, pp. 19-20; mai sceptic este G. Dagron, *L'Empire romain d'Orient au IV siècle et les traditions politiques de l'hellénisme: le témoignage de Themistios*, TM (Paris), 3 (1968), pp. 229-276, aici p. 88, n. 25 și Idem, *Naissance d'une capitale* (v. *Infra*, n. 46). Referitor la „convertirea" lui Constantin cel Mare, scepticismul lui H. Gregoire este împărțit și de istoriografia actuală: convingerile intime ale lui Constantin vor fi diferit destul de mult de regulile ce s-ar atribui unui bun creștin în zilele noastre, marcate de atâtea orientări, unele destul de exclusiviste prin raportare la celelalte. Nu acesta e însă aspectul care contează cel

60

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

care dădea Bisericii drept de asistență, în urma acestui act, bunurile Bisericii cresc în mod considerabil. Foarte însemnate privilegii fură acordate (318) tribunalelor episcopale. Oricine își putea aduce pricinile dinaintea acestor tribunale și sentințele lor aveau aceeași putere ca și cele ale tribunalelor civile, în 333, Constantin întări această jurisdicție a Bisericii.

Această strânsă, legătură dintre Stat și Biserică a făcut ca Statul să se intereseze de chestiunile religioase, ceea ce duse la Sinodul de la Niceea (325), primul Sinod ecumenic, fapt de o însemnătate considerabilă, care afirmă întâia oară politica Statului față de Biserică.

Prin noua sa situație, Biserica creștină dezvoltă o vie activitate care se manifestă mai cu seamă pe tărâmul dogmelor. Statul intervine în discuțiile dogmatice și le îndrumă cura îi dictează interesul.

mai mult în cazul de față, ci deosebirea între ceea ce putea fi în fapt Constantin cel Mare în materie de convingeri religioase și ceea ce o întreagă hagiografie creștină i-a atribuit de-a lungul timpului (în sens similar, A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325-395)*, Paris, Presses Univ. de France, 1947); din bibliografia subiectului, mai sunt de menționat J. Vogt, *Konstantin der Grosse und sein Jahrhundert*, ed. a II-a, München, 1960; H. Lietzmann, *Die Anfänge des Problems Kirche und Staat*, „Sitzungsber der Berliner Akad. der Wdss", 1938; K. Aland, *Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz*, „Aus der byzantin. Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik", I, Berlin, 1957, pp. 188-212; A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, New York, 1962 (=Londra, 1948); *Konstantin der Grosse*, ed. H. Kraft, Darmstadt, 1974; T.D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, Massachusetts, 1981; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, Ed. științifică și Enciclopedică, 1982.]

61

NICOLAE BANESCU

Alexandria Egiptului era în acea vreme marea metropolă a științei grecești. Viața spirituală era acolo deosebit de activă, și dogmele formau în acel mediu de neastâmpăr intelectual obiectul celor mai aprinse discuții. O doctrină nouă se iveste acum în lumea Alexandriei, pasionată de controversile religioase. Un preot din acest oras, Arie, cunoscut pentru știința sa, ridică o problemă din cele mai grave în sânul

Bisericii. Dacă Fiul este născut din Tatăl, zicea el, Tatăl exista dinaintea Fiului, și Acesta nu era deci homousios (o/zooucnog), consubstanțial cu Tatăl.

Doctrina lui Arie, socotită de ortodocși ca erezie, își făcu mulți adepți. Ea se ivise de fapt mai înainte, în a doua jumătate a sec. al III-lea, în Siria, la Antiochia, unde Lucian, unul din oamenii cei mai luminați ai epocii, întemeiasă o școală de exegeză și teologie. Această școală a fost, după expresia lui Harnack, leagănul arianismului.

Patriarhul Alexandru îl excomunică pe Arie, și un Sinod compus din episcopi din Libia și Egipt ratifică sentința patriarhului (321). Arie s-a refugiat pe lângă Eusebiu al Nicomediei și a aflat în Orient mulți partizani printre episcopi. În 324, Constantin îl biruise definitiv pe Licinius și venise la Nicomedia. El primi acolo atât plângerile partizanilor, cât și pe acelea ale adversarilor lui Arie. Împăratul, care nu putea admite ca pentru niste cuvinte zadarnice să se tulbure pacea romană, interveni cu autoritatea sa. El scrisă patriarhului Alexandriei și lui Arie, invitându-i să se înțeleagă, recomandând clerului din Alexandria exemplul filosofilor Greciei, care-si apărau ideile fără ură împotriva celor care nu le admiteau. Hosius, episcopul de Cor-

62

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

duba, favoritul împăratului, duse scrisoarea, se informă la fata locului și se întoarse, aducând lui Constantin toate informațiile privitoare la agitația arianismului, împăratul avu atunci o mare idee politică, hotărând a-i convoca pe episcopii din toată lumea creștină într-un Sinod care să dezbată chestiunea în prezența sa.

Astfel se deschise, în iulie 325, în bazilica din Niceea, celebrul Sinod, la care participară mai mult de 250 de episcopi (unii dau cifra de 318) și la care episcopul Romei trimise doi reprezentanți. Actele Sinodului nu ni s-au păstrat. Ceea ce știm în această privință ni s-a transmis prin scrierile unora din membrii Sinodului și ale unor istorici. După discuții vii, în prezența lui Constantin, asistat de Hosius, care pare să fi avut conducerea dezbaterilor, Sinodul l-a condamnat pe Arie și a fixat Simbolul Credinței, în care Christos a fost recunoscut ca „Fiul lui Dumnezeu, născut, iar nu făcut, consubstanțial cu Tatăl, o/jootxriog iă> /Tarpi". În aceste dezbateri, Athanasius din Alexandria, dușmanul înversunat al lui Arie, avu o parte mare. Constantin ratifică Simbolul și-i reduse pe opozanți la tăcere. Arie fu exilat în părțile cele mai sălbatice ale Illyriei și scrierile sale arse, iar Eusebiu de Nicomedia alungat din Scaun.

Se credea că pacea fusese redată Bisericii, dar realitatea dezminti foarte curând aceste speranțe. După câțiva ani, Constantin însuși se schimbă total în favoarea arienilor: Arie și discipolii săi cei mai zelosi au fost rechemati din exil, iar apărătorii cei mai distinși ai Simbolului de la Niceea, exilați în locul lor. Eusebiu de Nicomedia, readus în Scaunul episcopal, își reluă îndată influența asupra lui Constantin. Episcopii, adunați în Sinod la Ierusalim, îl asigurară pe împărat că doctri-

63

NICOIAE BĂNESCU

na lui Arie nu era contrară credinței niceene, ci prezenta o formulă de credință neutrală. Ei cerură să fie reprimiti în dieceza Alexandriei. Athanasius, acum patriarh al acestei dieceze, nu îl primi pe eretic, și, învinuit de adversari că a împiedicat transportul grâului egiptean la Constantinopol, își atrase mânia lui Constantin. El continuă totuși lupta sa neobosită în sprijinul Ortodoxiei și nu numai în timpul lui Constantin, ci și sub urmașii acestuia, cu toate prigonirile dezlănțuite împotriva sa. De cinci ori izgonit din Scaunul patriarhal, în care totuși muri, Athanasius lăasă amintirea unui mare atlet al lui Christos, stâlp al drepte credințe³¹.

S-a căutat a se explica această neasteptată schimbare de atitudine a împăratului prin influența Curtii sau prin relațiile intime și de familie, poate și prin aceea că suveranul nu-si dăduse de la început seama cât de puternice erau în Orient sentimentele celor ce simpatizau cu arianismul. E mai acceptabilă în această privință părerea unui cercetător spaniol al acestei politici

31 Cariera, sa furtunoasă a fost schitată cu obisnuitu-i talent, după izvoare, de Gibbon, The History of the Decline and Făli of the Roman Empire, ed. Bury, t. II, cap. XXI, pp. 383-403. [Cele șapte volume ale noii editii, considerabil augmentate și îmbunătățite de Bury, au apărut la Londra, 1896-1900. Cea mai

accesibilă editie a scrierilor lui Athanasie cel Mare se află în P.G., voi. 25-28. Alte editii, ca si bibliografia utilă a scrierilor aceluiasi autor se poate găsi în foarte recentul Lexicon prosopografic al istoriei si civilizatiei bizantine ('Εγκύκλιος Παιδείας του Ελληνικού Έθνους, Aetiko Bvtavnvriq 'latopiac, Kai /ToArncr/wC = EPLBIP), editat sub îngrijirea lui A. Sawides, voi. I, Athena, 1996, pp. 136-139; despre acelasi Athanasie al Alexandriei, v. si G. Dagron, Naissance d'un capitale, ed. a II-a, Paris, 1984 (c/ Infra, n. 46), Index general, p. 355, s.v (în special pp. 419-435 din cap. XIV)].

64

sovăitoare a împăratului, părere după care principiul conducător al politicii constantiniene în controversa ariană nu a fost de natură doctrinară, ci practică si politică³². Constantin se creștină, se stie, numai pe patul de moarte, si el primi botezul din mâinile lui Eusebiu de Nicomedia, un semiarian.

Interventia autoritară a împăratului, care chemă Sinodul, luând parte activă la lucrările lui si dând deciziilor luate putere de drept, prin confirmarea lor, a pus temelia raporturilor dintre Stat si Biserica, făcând a se recunoaste oarecum suveranul drept căpetenie a Bisericii. Raporturile acestea, care vor stăpâni de acum statornic viata religioasă a Bizantului, au fost caracterizate prin termenul de cesaropapism, respins în ultimii ani de atâta învățati ca inadecvat³³.

32 Ortiz de Urbina, Ignacio, S. L, La politica di Costantino nella controversia ariana, „Atti del V Congresso Internazionale di studi bizantini" (= „Studi bizantini e neoellenici", V, Roma, 1939), pp. 284-298.

33 [De la redactarea acestui text, o serie de alte aparitii editoriale au îmbogățit sensibil datele discutiei, sensul lor general confirmând afirmatia făcuti aici de Bănescu. între acestea, mentionăm ca mai importante următoarele titluri: H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München, 1959, p. 36-37 (cap. „Staat und Kirche", îndeosebi n.3 de la p. 37-38, cu o bibliografie cuprinzătoare a subiectului; DJ. Geanakoplos, Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism, în „Church History", 34 (1965), p. 381-403; J.-M. Sanstetie, Eusebe de Cesaree et la naissance de la theorie «cesaropapiste», „Byzantion", 42 (1972), p. 131-195 si 532-594; S. Runciman, The Byzantine Theocracy, Cambridge, 1977, H.-G. Beck, Das byzantinische Jahrtausend, München, 1978, p. 33-108; G. Dagron, Empereur et pretre. Etude sur le «cesaropa-pisme» byzantin, Paris, Editions Gallimard, 1996 (cea mai recentă si mai completă abordare)].

65

2. întemeierea Constantinopolului

De o însemnătate covârșitoare pentru dezvoltarea ulterioară a Statului a fost întemeierea noii capitale a lumii romane. Timp de secole, cum observă atât de judicios Ferdinand Lot, un mare Stat a avut destinul său legat de acest oras, si în multe rânduri Constanti-nopolul a putut reface imperiul³⁴.

Nu trebuie să credem că amintirile republicane ale Romei sau priverilestea monumentelor sale impunătoare, care, la fiecare pas, proclamau atât de elocvent tradițiile păgânismului, l-au putut îndemna pe Constantin a părăsi vechea capitală a imperiului. Suveranitatea acestei capitale se pierduse, după fericita expresie a lui Ed. Gibbon, în întinderea excesivă a cuceririi, înainte de Constantin, cei doi Augusti ai tetrarhiei si-au stabilit resedinta în provincii. Maximian își tinea de obicei Curtea la Milan, care, situat la poalele Alpilor, îl făcea să supravegheze mai bine decât din Roma miscările barbarilor Germaniei; iar Diocletian făcu din Nicomedia resedinta sa preferată, împodobind-o în câtiva ani cu multă măretie. De aici, din marginea asiatică a Bosforului, suveranul putea face față deopotrivă pericolului ce ameninta la Dunăre si la Eufrat. Ridicat la tron de legiunile britanice, Constantin, cât timp a beneficiat de o bună sănătate, a vizitat pe rând provinciile statelor sale, a alergat în grabă acolo unde prezenta sa era necesară, pentru nevoile păcii sau ale războiului, si numai rareori s-a oprit la Roma, care-l

34 F. Lot, La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge, p. 43.

66

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

interesa, se pare, prea puțin. Ajuns apoi la capătul năzuintelor sale si mai aproape de apusul vietii, după înfrângerea lui Licinius, s-a gândit a-si stabili într-o resedintă permanentă puterea si maiestatea

tronului³⁵. El avu, desigur, motive serioase de a părăsi Roma și a-si strămuta în Orient noua capitală. Motivele n-au putut fi decât politice, militare și economice. Orientul elenic a avut, în primele veacuri ale erei noastre, o însemnătate preponderentă în toate domeniile, în cursul secolului al III-lea, invaziile germanice zguduiră puternic provinciile din Apus; o mizerie adâncă a urmat epocii Antoninilor. În fața Occidentului devastat, Orientul rămânea aproape intact. Puterea economică a părții de Răsărit era mult mai mare decât a celei de Apus, iar pericolul prezentat de Imperiul persan al Sassanizilor dădea o importanță tot mai mare frontierei de est. În alegerea unei situații privilegiate a fundației sale, Constantin se gândise mai întâi la coasta asiatică, la locul unde fusese vechiul Ilion (Troia). Împăratul se duse acolo în persoană și trase hotarele cetății viitoare. Portile se și construiseră, după mărturia lui Sozo-menos³⁶, când, în urma unui vis - stim ce mare loc tin viziunile în activitatea acestui împărat - Constantin se hotărî asupra orasului Byzantion³⁷, veche colonie a Megarei, pe tărmlul european. Cu prilejul ultimelor operații ale războiului cu Licinius, el putuse admira poziția incomparabilă a acestui oras, înfipt ca un cui între •

35 Ed. Gibbon, op. cit., Londra, 1909, ed. Bury, t. II, p. 150. * Scriitor bisericesc din secolul al V-lea. 37 El își trage numele de la Byzas, seful expediției (jumătatea sec. al V-lea î. Hr.).

67

NICOLAE BANESCU

Thracia, de care tineau, Asia Mică și Pont. Așezată în punctul de întâlnire al Europei cu Asia, pe Cornul-de-Aur³⁸, cel mai bun port din lume, înconjurată din trei părți de apă, protejată dinspre uscat de zidul ce se întindea de la port până la tărmlul Mării Marmara (Pro-pontida celor vechi), noua capitală se putea ușor apăra împotriva asalturilor dușmane. Flota sa avea cel mai sigur adăpost în Cornul-de-Aur, a cărui intrare era interzisă flotelor vrăjmașe printr-un puternic lant de fier aruncat de la un tărml la altul, de la Acropolea cetății până la turnul din Galata. Tot de aici se puteau arunca repede armate la frontierele de Nord și de Est, unde presiunea barbarilor era tot mai amenințătoare. Stăpânul Constantinopolului, observă cu dreptate N. Iorga, era în chip firesc paznicul insulelor Arhipelagului, insula care unesc coasta Thraciei cu cele ale Asiei și Helladei, și cu depărtata insulă a Cretei, cheia drumului ce duce la continentul Africii³⁹. Bosforul și Hel-lespontul sunt cele două porți ale Constantinopolului, și cine avea în mâinile sale aceste două treceri le putea închide ușor flotelor dușmane. Barbarii Pontului Euxin, care, în sec. al III-lea, își mânaseră flotele până în mijlocul Mediteranei, fură de acum opriti prin această barieră puternică, și provinciile Orientului mântuite de primejdiosii pirati. Când însă cele două porți se deschideau pentru comerț, toate produsele tinuturilor de la miazănoapte și de la miazăzi veneau în

38 Figura pe care o descrie are forma unui corn de cerb sau de bou. Epitetul „de Aur” face aluzie la bogățiile care, din țărilor cele mai depărtate, se vărsau în portul Constantinopolului.

39 N. Iorga, *The Byzantine Empire*, Londra, 1907, p. 4. „/„:

68

portul capitalei, pe apele Pontului și Mediteranei. Timp de secole, comerțul lumii întregi fu atras la Constantinopol⁴⁰. Avantajele comerciale ar fi fost, singure, de ajuns ca să-l convingă pe Constantin în favoarea acestei poziții, afirmă Bury, și pe deasupra nu era unul care să se compare cu promontoriul vechiului Bizant în privința țăriei strategice⁴¹. Importanța acestei cetăți din punct de vedere strategic și economic fusese recunoscută de cei vechi.

Învățățul german G. Hertzberg subliniază, de asemenea, în cuvinte care merită a fi reproduse, poziția privilegiată a fundației lui Constantin din toate aceste puncte de vedere. Portul Chrysokeras, zice el, din vechime vestit, n-are seamăn în ce privește avantajele sale pentru comerț și navigație. „El e așezat la încrucișarea tuturor căilor maritime, care de la limanul Ni-prului, de la Marea de Azov, de la Phasis, de la Trape-zunt, de la ThessaLonic, din Attica, din Creta și Rhodos, în sfârșit, din Delta Nilului se întâlnesc aici, și aici își găsesc toate capătul lor natural”. Era, din punct de vedere comercial, pentru bizantini, de o însemnătate deosebită că mai multe din aceste căi maritime, și anume toate câte veneau din Marea Neagră, ca și cele de la Alexandria Egiptului, sunt numai continuarea altor mari linii, care mijloceau aici traficul cu interiorul țărilor pontice, dincolo cu Turanul și Iranul, în partea de Sud cu interiorul Africii și cu porturile Mării Rosii și Oceanul Indian. Astfel, a fost întotdeauna foarte im-

* Gibbon, op. cit., ed. Bury, t. II, p. 156.

41 J. Bury, History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian, I, Londra, 1923, p. 67.

69

NICOLAE BANESCU

portant faptul că, din punct de vedere comercial, politic și militar, Constantinopolul e centrul unde se încrucișează toate marile drumuri ale imperiului⁴².

La 324, după victoria sa asupra ultimului împărat al tetrarhiei, Constantin întreprinse construcția noului oras. Legenda creștină raportează că suveranul, cu lancea în mână, conduse solemn procesiunea, călăuzind brazda tradițională, care însemna hotarul până unde trebuia să se întindă orasul. Când cei din jurul său îi atraseră atenția că a depășit cele mai vaste dimensiuni ale unui oras, împăratul răspunse că va merge până când îl va opri călăuza nevăzută care merge înaintea sa.

Zidurile lui Constantin începeau de la port și ajungeau la Marmara (Propontis), la 15 stadii de vechea fortificație. Locul pe care-l închideau ele era de patru ori mai mare decât al orasului Byzantion. Lucrările nu erau încă terminate când împăratul sărbătorește inaugurarea, în ziua de 11 mai 330. Această dată rămase ziua aniversării sale, yevâ-âhia. Un rescript imperial îi dădu numele de Noua Romă (Nea Roma), iar cel de Constantinopol (Konstantinopol, orasul lui Constantin) s-a impus și s-a păstrat până astăzi.

De la început, Constantin crea aici un Senat, ca în Roma, căci gândul său a fost ca noua capitală să fie asemenea celei vechi. N-avu totuși curajul să identifice pe senatorii fundației sale cu cei din vechea capitală.

42 G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches (colecția „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen” a lui W. Oncken), Berlin, 1883, p. 22.

7.0

~~~~~mfisji~~~~~

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tală: ei fură puși la îndoială în urma acelor, fiind simpli clari, nu clarissimi, cum erau senatorii Romei, în ce privește consulii. Constantin, până la moartea sa, îi lăsa la Roma. Numai în 339 Constantin luă Consulatul la Constantinopol, pe când Constans, fratele său, îl luă la Roma. De atunci, Consulatul fu împărțit între cele două capitale.

Fără nici un scrupul, Constantin despuie orasele Asiei și Greciei de cele mai prețioase ornamente ale lor, pentru a-și împodobi fundatia sa. Trofee de războaie memorabile, statuile zeilor și eroilor, ale înțelepților și poetilor antichității fură aduse spre a înfrumuseța noul oras. Fiindcă în timpul asediului vechiului Byzantion împăratul își asezase cortul în vârful colinei a doua, el vru să perpetueze această amintire și trase pe locul acela principalul Forum. El avea formă eliptică și, la cele două intrări de la capete, două arcuri de triumf. Porticele, care-l înconjurau din toate părțile, erau împodobite de statui, în mijlocul acestui Forum se înălța o coloană uriasă de porfir, din care se mai vede astăzi o parte. Statuia colosală a lui Apollo, adusă din Atena sau dintr-un oras al Phrygiei, era așezată în vârful coloanei. Artistul îl înfățișase pe zeul luminii sau, cum presupuneau supușii, pe însuși Constantin, cu sceptrul în mână dreaptă, și globul, pe care Victoria înaripată pune a piciorul, în stânga; un nimf de raze strălucitoare îi înconjură capul⁴³.

43. D. Lathoud, La consecration et la dedicace de Constantinople, „Echos d'Orient”, 27 (1924), pp. 289-314; 28 (1925), pp. 150-201. înregistrând legenda după care Constantin ar fi îngropat sub fundamentul coloanei porticele din lemnul sfânt al crucii, moaste de martiri, 12 panere pentru pâinea

71

un

Cercul sau Hippodromul, care ocupa un loc atât de însemnat în viața Romei vechi, nu putea lipsi nici aici. Era o construcție mărească, ridicată încă din vremea lui Septimiu Sever. Axa care tăia în două arena, așa numita spina⁴⁴, era împodobită, între altele, cu coloana de bronz a celor trei serpi încolăciți, ale căror capete purtau celebrul trepied de aur închinat de greci templului de la Delphi, după biruința lor de la Plateia, asupra lui Xerxes. El fusese adus de Constantin, după mărturia pe care o aflăm la istoricii eclesiastici. între Hippodrom și Sfânta Sofia, clădirea palatului imperial, cu multele lui curți, cu grădinile, porticele și terasele sale, acoperea o mare întindere de teren. Băile, care purtau numele de

Zeuxippos, erau împodobite cu coloane de marmură de tot felul și cu numeroase statui de bronz. Constantin ridică, în sfârșit, biserici, între care Sfânta Sofia, închinată înțelepciunii divine și terminată de Constantiu, și Biserica Sfintii Apostoli, împodobită de Eucharistiei, și vechiul Palladium adus din Roma, autorul so-coate că toate acestea proclamă originile creștine ale Constantinopolului. [Pentru ansamblul acestei problematice, ca și pentru bibliografia ei, cititorul se poate documenta apelând la magistrala sinteză a lui G. Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, Presses Universitaires de France, 1974].

44 [R. Guiland, *Etudes de topographie de Constantinople byzantine*, voi. I, Berlin—Amsterdam, 1969, partea a doua („L'Hippodrome”), p. 443-444 („L'Epine”). Pentru coloana celor trei serpi încolăciți, v. Thomas T. Madden, *The serpent Column of Delphi in Constantinople: placement, purposes and mutilations*, *BMGS*, 16, 1992, pp. 111-1451.

72

strălucite mozaicuri, unde împăratul își alege locul de mormânt. Apoi, Sfânta Irina, păstrată până azi. Cuprinderea a șapte coline în incinta orasului (două dintre ele, e adevărat, mult mai târziu), numele de Capitoliu dat uneia dintr-însele, împărțirea teritoriului în 14 regiuni, dintre care una de dincolo de Cornul-de-Aur o aminteste pe cea de peste Tiber la Romei (Trastevere), ne arată până la ce amănunte fu împinsă grija de a face din Noua Romă un oras asemenea celui vechi.

Ideea rolului de reședință imperială e exprimată în reprezentările monetare ale orasului lui Constantin: bustul încununat de laur și acoperit de mantia imperială, simbolul Constantinopolului, tine în mână sceptrul. Lipsa acestui atribut pe reprezentările monetare ale vechii Rome ne arată - cum observă Louis Brehier - că noua creație a lui Constantin e și capitala lui politică, sceptrul ținut în mână figurând autoritatea imperială, al cărei Scaun este⁴⁵.

Izvoarele vechi ne spun că împăratul Constantin cel Mare, potrivit obiceiului, a închinat orasul său zeiței Tyche și, pe lângă numele de *Kcovaravnvovno*^{ig} și *Nea PmjiTf*, *AL*^{nepa} *'PW/JTJ*, i-a dat și numele sacerdotal de *'Av&ovcrct*, după cum vechea Romă îl avusese pe acela de Flora. Tyche își avea la Constantinople statuia sa, al cărei tip, luat din numeroasele reprezentări ale zeiței *TV%TI noheax*, din epoca elenistică și romană, e înfățișat pe monedele lui Constantin. Acoperită de un lung chiton și de o manta, de asemenea-

45 Constantin et la fondation de Constantinople, în „*Revue historique*”, 40^{eanee}, c. QOX (II, Juillet-Aout 1915).

73

NICOLAE BANESCU

"N..

lungă, stând pe tron, cu picioarele sprijinite pe partea dinainte a unei corăbii, ea poartă pe cap coroana de zid (*modiolos*) și tine în mână stângă cornul plin de fructe, caracteristic numelui său de *Antbustf6*.

Statuile sale au fost distruse în epoca iconoclastilor, și de atunci Panaghia se impune definitiv ca patroană a orasului⁴⁷.

Pentru a-și popula noua capitală, Constantin îi invită pe bogatii senatori ai Romei, dăruindu-le palate construite în diferite cartiere, oferindu-le domenii și pensiuni. El îi atrase în fundatia sa și pe cei mai avuți

* [Despre legăturile dintre *'Av&ovaa* și echivalentul său latin Flora, pe de o parte, ca și Tychepoleos, pe de altă parte, v. considerațiile înnoitoare ale lui G. Dagron, *Naissance d'une capitale-. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, editia a II-a, Paris, Presses Universitaires de France, 1984, p. 40, 44-45, 307 și 336J.

471. Strzygowski, *Die Tyche von Konstantinopel*, în „*Analecta Graeciensia, Festschrift zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien*”, 1893. Graz 1893, pp. 143-159. [Termenul *modiolos* apare în surse numai din veacul al X-lea, când Constantin al VII-lea Porphyrogenetos afirma în „*De cerimoniis*”, ed. Reiske, voi. I, Bonn, 1829, pp. 414, 17 și 432, 15, că împărați din veacul al V-lea au purtat acest tip de coroană, atestat de Iosif Genesios și pentru împărățesc. Faptul că statuia zeiței Tyche din Constantinopol purta acest „*modiolos*” este întărit de emendarea făcută de G. Dagron, *Constantinople imaginaire: Etudes sur le recueil des Patria*, Paris, 1984, p. 185, n. 115. Pentru

semnificatia constitutională a lui „modiolos”, se poate adăuga discutia lui P. Charanis, *The Imperial Crown Modiolus and its Constitutional Significance*, „Byzantion”, 12 (1937), pp. 189-195; Idem în „Byzantion”, 13 (1938), pp. 377-381; F. Dolger în BZ, 38 (1938), p. 240; G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, 1984, p. 102)].

74

curiali ai provinciilor. O clasă care ajunse în curând numeroasă în Constantinopol a fost aceea a meseriasilor și a negutătorilor, care-și aflau ușor mijloacele de existență în satisfacerea trebuințelor și luxului celor bogati, în mai puțin de un secol, incinta orasului nu mai putu cuprinde multimea populației revărsate dincolo de ziduri și ea a trebuit să fie lărgită.

Libertățile de care se bucura plebea Romei fură introduse și la Constantinopol. Un privilegiu mare la Roma fuseseră distribuiri de grâu, largitiones fru-mentariae, și Constantin le acordă și capitalei sale: corporații de navicularii fură organizate pentru a aduce grâul din Siliia și Egipt⁴⁸.

Urmările fundatiei lui Constantin au fost hotărâtoare pentru istoria ulterioară a imperiului. Strămutarea centrului politic în Orient a făcut cu puțință despărțirea definitivă, sub Theodosius cel Mare, a celor două jumătăți, de Răsărit și de Apus, ale imperiului (pars Orientis și pars Occidentis). Cu aceasta, deosebirea dintre ele se adâncește din ce în ce mai mult, în pofida unității teoretice a imperiului, care întotdeauna a stăpânit concepția politică a Bizantului. Elenismul atotputernic în Orient impuse în scurtă vreme limba greacă în locul celei latine ca limbă oficială. Constantin făcuse din nou a sa creație un oras latin. El se socotea împărat roman, și limba sa era limba latină, și în

48 [Despre latinul navicularius, ca și despre echivalentul său grecesc ναυκληρ, care s-a impus cu începere din veacul al VII-lea, se poate consulta H. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les donanes à Byzance*, Paris, 1963, precum și H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966].

75

această limbă vorbi episcopilor în Sinodul de la Niceea. Dar limba greacă pătrunsese încă din secolul al IV-lea în diferite domenii ale lumii oficiale⁴⁹, pentru a înlocui cu totul, după câteva secole, limba latină. Biserica Orientului a fost ea însăși un factor de grecizare. Constantinopolul a fost, apoi, prin situația sa geografică, centrul natural în jurul căruia avea să se grupeze lumea orientală, cu aspirațiile și tendințele sale, care au dat Bizantului unul din caracterele sale specifice.

3- Reformele

a. Modificarea structurii statului. Concepția orientală a suveranității. Ceremonialul. Crearea orasului resedintă a lui Constantin se împletește cu o serie de reforme care contribuie a prefăce radical structura Statului roman.

Reformele au fost inițiate de Dioclețian și continuate și duse la capăt de Constantin cel Mare.

Imperiul roman întemeiat de Augustus a fost, în primele trei veacuri, din punct de vedere constituțional, o republică, guvernământul fiind împărțit între împărat și Senat, împăratul, a cărui poziție constituțională era exprimată prin titlul de princeps, afla o limitare a puterilor sale în drepturile Senatului. De aceea, această perioadă a imperiului a fost numită cu drept cuvânt Principatul sau Diarchia. Dar, în această diarchie, princeps a fost de la început factorul predomi-

49 N. Iorga, *Histoire de la byzantine*, I, p. 47 și urm., a precizat cu multă documentare această pătrundere.

76

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

nant, și istoria constituțională a Principatului, cum observă atât de judicios istoricul englez Bury, se reduce la o treptată și hotărâtă uzurpare a mai tuturor funcțiilor pe care Augustus le atribuiseră Senatului⁵⁰. Aparenta republicană a fost înlăturată complet înainte de sfârșitul veacului al II-lea. Aurelian a încercat cel dintâi a opri descompunerea imperiului printr-un plan coerent de reforme și războaie. El îi învinse pe germani, eliberă Italia, scăpă imperiul de totii pretendenți, reduse Orientul în stăpânirea romană și a putut fi considerat ca un adevărat restitutor orbis; cel dintâi își puse pe frunte diadema de tip oriental, panglica împodobită cu perle și, pentru a da imperiului unitatea morală ca-re-i

Pentru a întări prestigiul suveranului, acesta trebuia să stea departe de masele de jos, să se ridice la o înălțime inaccesibilă muritorilor de rând. Împăratul apărea de acum în public cu fruntea încinsă de diademă, introdusă definitiv de Constantin ca suprem simbol al suveranității autocratice; el adoptă vesmintele și încălțămintea împodobite cu pietre scumpe și mărgăritare, ceremonialul complicat al Orientului. Retras în apartamentele palatului său, înconjurat de o Curte strălucită și luxoasă, aproape invizibil pentru supușii săi, monarhul apărea în public numai în ocazii rare și înconjurat de aparatul unui fast extraordinar. O etichetă severă prezida la toate actele Curții imperiale. Sugestia divinificării a fost

deviza constantă a autocratilor. Diocletian si Maximian, am văzut, sunt desemnati ca rude de zei. Dacă divinificarea oficială a împăraților a fost

79

NICOLAE BANESCU

oprită de creștinism, consacrarea persoanei lor a fost păstrată în epitetul de „sacru”, „divin”, și împărații ajung să se privească ei înșiși ca vicari ai lui Dumnezeu pe pământ. Iustinian, într-o lege, vorbește despre împărat ca trimis de Dumnezeu ca să fie legea vie; în secolul al IX-lea, Basilios I spune fiului său: „Primești imperiul de la Dumnezeu”⁵⁵.

Conceptia orientală a regalității divine e acum formal exprimată în diademă. Ea are efect asupra a tot ce tine de împărat. Persoana sa e divină, tot ce-i aparține îmbracă un caracter sacru: sacra se numeau dispozitiile care emanau de la împărat, palatul în care locuia era sacrum palatium, apartamentul său sacrum cubi-culum, garderoba, sacra vestis. Cine venea dinaintea sa trebuia să îndeplinească actul adoratiei, să îngenuncheze și să sărute purpura. O schimbare se face și în stilul titular al împăraților. Suveranul e pentru supușii săi dominus, și, în sec. al IV-lea, împărații își însușesc acest termen, dominus noster apare pe monedele lor. Termenul de basileus apare și el mai târziu, introdus de Heraklios⁵⁶, după zdrobirea statului persan; titlul de despotes, pe cele mai vechi monede cu inscripții grecești, e una din trăsăturile orientale cele mai caracteristice ale transformării Statului roman.

55- Vezi Bury, History of the Later Roman Empire..., I, pp. 11-12.

56. Louis Brehier, L'origine des titres imperiaux à Byzance, BZ, 1906. [G. Rosch, "Ovatie aaiiag. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit, Viena, 1978].

80

b. Reforma administrativă. Aceasta a fost o altă inovație a lui Diocletian. Pentru a micșora puterea guvernatorilor de provincii, care, având la îndemână forțele militare, puteau ușor să încerce a uzurpa, Diocletian desfăcu vechile provincii în părți mai mici și introduse în același timp în cărmuirea lor separația puterilor civile de cele militare. Imperiul se împărțea în patru secțiuni sau prefecturi: Galliile, Italia, Illyri-cum și Oriens. În fruntea lor se afla câte un Praefectus Praetorio, unicul organ al imperiului care, sub Diocletian, întrunea încă în mâinile sale puterile civile și militare. Constantin îi retrase însă puterile militare, încât el ajunsese o autoritate deplin civilă, cu puteri administrative, financiare și judiciare. La aceste patru Prefecturi se adăugau alte două: a Romei și a Constantinopolului, scoase de sub autoritatea Prefectului Pretoriului și puse sub aceea a Prefectului orasului, en<xp%oc, -ufjt năheatq. Acesta venea în rang îndată după Prefectul Pretoriului. El păstrează vechiul său caracter civil. Era principalul judecător criminal în capitală, avea controlul poliției, supravegherea pietelor, grija apeductelor, între cele mai însemnate îndatoriri ale sale era aprovizionarea capitalei cu grâu. Avea, în sfârșit, controlul corporațiilor.

Cele patru Prefecturi se desfăceau în 96 de provincii, din 57, câte erau înainte de Diocletian, și numărul acesta merse crescând, încât Notitia Dignitatum, pe care savanții o datează din sec. al V-lea, ne arată că numărul provinciilor ajunge la 120. Se înlătură, firește, deosebirea dintre provinciile imperiale și cele senatoriale, iar situația particulară a Italiei fu suprimată, și peninsula fu împărțită în provincii, ca și celelalte teri-

81

torii ale imperiului, în același timp, spre a împiedica prin această fărâmitare slăbirea imperiului și a puterii centrale, Diocletian institui diecezele. Provinciile adiacente fură grupate prin reforma sa într-o circumscripție, care fu numită dieceză, având în frunte un funcționar subordonat Prefectului Pretoriului și ale cărui puteri erau numai civile. El purta titlul de vicarius, afară de al Orientului, care se chema Comes Orientis, și de cel al Egiptului, intitulat Praefectus AugustaH^1'. Diocletian a creat 12 dieceze, cinci în Orient⁵⁸ și șapte în Occident⁵⁹.

În fruntea provinciilor astfel micșorate se aflau guvernatori cu puteri numai civile, numiți de împărat la recomandarea Prefectilor. Afară de câteva provincii în care, din cauza caracterului rebel al populației sau

din cauza războiului permanent cu vecinii, puterile civile si militare rămaseră întrunite în aceeași mână, nicăieri, de la Diocletian încôace, până în epoca lui Heraklios, guvernatorul provinciei nu mai are a face cu armata⁶⁰. Comanda militară a provinciei se afla în mâinile unui

57 [Despre praefectus Augustalis si schimbările suferite de această demnitate în vremea lui Iustinian I, v. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284-602, (LRE), voi. I, Oxford, 1964, p. 282; demnitatea e metionată si mai pe urmă, spre ex. în Theophylaktos Simokatta, VIII, 13, 11 (Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, traducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1985 (col. „Scriptores Byzantini”, IX), p. 172].

58 Oriens, Pontica, Asiana, Thracia, Moesiae.

59. Pannoniae, Britanniae, Galliae, Viennensis, Italia, Hispaniae, Africa.

60 E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I, Wien, 1928, p. 105.

82

dux. Această refoimă făcea mai anevoioase uzurpările si repara, în același timp, insuficienta elementului militar, care n-avea întotdeauna calitățile necesare pentru guvernământul civil.

Urmasul lui Diocletian înmulți si mai mult provinciile, din care trei erau guvernate de proconsuli, treizeci si sapte de consulari, saptezeci si unu de praesides si cinci de correctores.

Constantin, am văzut, reduce puterea Prefectului Pretoriului. Noii ministri apar acum cu atributii care tineau mai înainte de resortul Prefectului. Consiliul împăratului, mai înainte Consilium principis, se numeste acum Sacrum Consistorium si a primit o nouă organizare⁶¹. El capătă sub Constantin o importantă mai mare decât sub Diocletian: lucra ca o înaltă Curte, dinaintea căreia se aduceau cazuri importante, ca trădarea, si era consultat în materie de legislatie si politică, în fruntea sa se afla maltul demnitar creat acum, quaes-tor sacri palatii, un fel de cancelar care, cu ajutorul imperialelor scrinia, pregătea legile si răspunsurile la cereri.

Făcea parte din Consistorium magister officiorum, unul dintre cei mai înalti demnitari, un fel de ministru
61 Diocletian a schimbat numele de Consilium în Consistorium, fiindcă în autocratie membrii lui trebuiau să stea în picioare (.consistere), în prezenta împăratului (v. Bury, op. cit., p. 23). [«Le consilium principis devint le Consistorium lorsque ses membres se tinrent non plus assis mais debout en presence de l'empereur», în A.H.M.L Jones, *Le declin du monde antique* (284-610), Paris, Ed. Sirey, 1970, p. 124; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, traduc tion française de J. Gouillard, Paris, Payot, 1956, p. 66].

83

NICOLAF. BĂNESCU

al Casei imperiale⁶². Ministerul său cuprindea un grup de departamente amestecate, fără legături unul cu altul, si avea multe din atributiile exercitate mai înainte de Prefectul Pretoriului. El luă de la acesta directia fabricilor de arme si grija sigurantei personale a împăratului, de aceea regimentele de gardă întocmite de Constantin, asa-zisele scholaepalatinae, se aflau sub comanda sa. Avea apoi conducerea ceremoniilor Curtii si controla departamentul special (Officium ad-missionum), care se ocupa cu întocmirea ceremoniilor si cu audientele imperiale. Receptia ambasadurilor străini intra de asemenea în atributiile sale, si el era seful corpului de interpreti ai limbilor străine. Avea, prin urmare, functiile unui Ministru al Afacerilor Externe. Ca Director al Postei Statului (.cursuspublicus), el orânduiește călătoriile ambasadurilor străini în capitală. Avea apoi puterea de a supraveghea administratia, avându-i sub ordinele sale pe Agentes in rebus, un corp de functionari care forma serviciul secret al statului, un fel de curieri imperiali întrebuintati pentru tot felul de misiuni confidentiale. Erau pretutindeni în provincii, spionându-i pe guvernatori, raportând despre reaua purtare a functionarilor si

62 Officium era termenul pentru corpul functionarilor civili (officiales), care constituia statul major al unui ministru sau guvernator, si magister officiorum era numit astfel de la autoritatea pe care o exercita asupra serviciului civil, dar în special asupra departamentelor secretariale (scrinid) ale palatului. V. Bury, op. cit., voi. I, p. 29. [Tratare mai recentă a acestor aspecte de către G. Purpura, II, „magister officiorum” e la „schola agentium in rebus”, în „Labeo”, 25 (1979), pp. 202-208; M. Clauss, *Der magister officiorum in der Spätantike*, Miinchen, 1980].

84

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

veghind să nu se folosească rău Posta. Ei erau în Răsărit în număr de 120063.

Alături de quaestor și de magister officiorum, se mai aflau în Consistorium cei doi conducători ai Finanțelor: comes sacrarum largitionum, un fel de Ministru al veniturilor publice⁶⁴, și comes rerum privata-rum, Ministrul veniturilor particulare, al veniturilor scoase din domeniile particulare ale împăratului, în sfârșit, mai făceau parte din Consistorium și cei doi mari comandanți militari, magistri militum praesentia-es⁶⁵, care își aveau reședința în capitală, și, probabil, și Prefectul Pretoriului.

⁶³ Bury, op. cit., vol. I, pp. 29-30; E. Stein, op. cit., pp. 172-173-[Merită adăugate aici și alte contribuții, precum O. Seeck, în Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, vol. I, 1894, pp. 775-779; E. Stein în Opera Minora selecta, Amsterdam, 1968, pp. 71-115; G. Purpura, I curiosi e la scuola agentium in rebus, în „Annali del Seminario giuridico di Palermo”, 34 (1973), pp. 165-275; P. J. Sijpesteijn, Another Curiosus, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, 68 (1978), pp. 149 și urm (cf. A. Kazhdan (= Ka dan) în ODB, vol. I, New York-Oxford, Oxford University Press, 1991, pp. 36-37)].

M. Sacrae largitiones însemnau „cheltuieli imperiale”, căci, după rânduiala lui Constantin, cheltuielile acestui birou de finanțe consistau mai ales din darurile în bani ale împăratului, printre care donativul plătit trupelor era partea cea mai importantă (Stein, op. cit., pp. 174-175).

⁶⁵ în privința lor, v. A. Hoepffner, Les „magistri militum praesentiales” au IV-e secole, „Byzantion”, XI (1936) 483-498. Autorul combate părerea lui Ensslin, după care magister equitum praesentalis era, în secolul al IV-lea, superior celui al infanteriei (pedi-tum), contrar părerii lui Mommsen, pentru care magister peditum praesentalis era superior celui al alt. Hoepffner produce serioase argumente, care-l fac să-l considere pe ambii praesentiales, inițial egali. . . . , ..., ..., ...!.-,...

85

Marea reformă administrativă a lui Diocetian fu însoțită de înmulțirea sarcinilor funcționarilor, de crearea birocratiei caracteristice monarhiei absolute, birocratie amplificată de Constantin. Scriitorii relevă multimea enormă a dregătorilor care umpleau în această epocă micile districte și orasele. Marii demnitari aveau în subordine un personal extrem de numeros și ierarhizat. Officium era biroul funcționarului civil sau militar. Teoretic, „oficiale?”, fie civili, fie militari, erau presupuși soldați ai împăratului, o ficțiune cu atât mai uimitoare, cum atât de bine observă Stein, cu cât, în același timp, se îndeplinea separarea puterii civile de cea militară⁶⁶. Serviciul lor era militia, semnul lor distinctiv era centura, pe care la expirarea serviciului o aruncau; retragerea din funcție era numită cu un termen militar honesta missio (retragere, liberare onorabilă)⁶⁷.

Organizarea statului birocratic bizantin își afla încoronarea în ierarhia rangurilor, întocmită în liniile sale mari de Diocetian și desăvârșită de Constantin. Locul cel mai înalt în această ierarhie îl detineau membrii familiei imperiale, împodobiți cu titlul de nobilissimi. După dânsii, o întreagă scară de ranguri, precizate cu scrupulozitate și însoțite fiecare de anumite ceremonii. Toți marii dregători ai Statului erau investiți cu rangul uneia din următoarele trei clase: illustres (viri), spectabiles și darissim⁶⁸.

⁶⁶ E. Stein, op. cit., p. 105.

⁶⁷ Bury, op. cit., I, p. 31.

⁶⁸ [Despre aceste titluri onorifice (cu respectivele lor echivalente grecești, anume iX^ovoipiov, jtEpipXeTtoi și

86

La început, în timpul simplității romane, claris-simus era o expresie vagă de respect. Ea ajunge acum un titlu particular care se dădea membrilor Senatului și, prin urmare, tuturor celor luați dintre dânsii pentru guvernarea provinciilor și pentru alte posturi mai mici. Titlul de spectabiles se acorda celor care, prin locul ce-l ocupau, pretindeau o distincție mai mare decât aceea a unui simplu senator: proconsulii, vicarii, guvernatorii militari ai provinciilor, magistri scriniorum. Capii ministerelor centrale, comandanții șefi ai armatelor, marele sambelan⁶⁹ (praepositus sacri cubiculi) erau illustres.

c. Organizarea militară, înmulțirea provinciilor trebuia să aducă o sporire a numărului legiunilor, a căror

tărie era însă mai mică decât înainte. O parte a legiunilor proveni acum din detasamentele cavaleriei (vexillationes), desfăcute din legiunile vechi și organizate în corpuri separate, independente de infanterie. Importanța cavaleriei a fost determinată de felul de

Taica), se poate consulta: R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*, 2 voi. Berlin-Amsterdam, 1967, aici voi. I p. 23-27, 65-72 și 155; Idem, *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, Londra, VR, 1976 studiul nr. I, p. 17-40; O. Hirschfeld, *Kleine Schriften*, Berlin, 1913, reeditare, New York, 1975), p. 663-671; A. Berger și W. Ensslin în *RE* 9 (1914), 1070-1085 și 3 (1929), 1552-1568; Jones, *LRE*, voi. II, p. 528 și urm.].

69 [Despre praepositus Sacri cubiculi, v. R. Guiland, *Recherches...*, voi. I, p. 26, 177, 333 și 337; A. S. Dunlap, *The office of the Chamberlain in the late Roman Empire*, în „*Roman and Byzantine Studies. Studia human.*”, Univ. of Michigan, XIV (1924) (studiu greu accesibil pentru bibliotecile românești)].

87

luptă al imperiului nou al Sassanizilor, ale căror forte militare constau mai cu seamă din trupe călări. În organizarea, veche militară exista o lacună mare, și anume lipsa unei armate mobile de campanie, pe care împăratul să o poată mișca oriunde se întâmpla să fie amenințat. Această armată, a fost creată de Diocletian și dezvoltată de Constantin cel Mare.

Fortele militare ale imperiului constau acum din două categorii de oameni: 1) trupele mobile de escortă sau campanie, comitatenses (în care cele mai bune erau Palatini, care înlocuiau vechile gărzii pretoriene); ele îl însoțeau pe împărat în mișcările sale și formau un fel de „suită sacră” (comitatus); 2) trupele de frontieră sau limitanei, militia de țărani așezați pe pământul din regiunea limes-ului și comandanți de duci (duces).

Constantin a ales cele mai bune trupe din comitatenses și făcu din ele garda imperială, strâns legată de persoana împăratului, așa-zisele scholae palatinae. Ele erau conduse de tribuni și puse sub comanda înaltului demnitar magister officiorum⁷¹. În epoca mai târzie, comandantul tuturor era donec magister⁷². Odată cu această creație, Palatinii au fost

⁷⁰ Scholae, după scolile filosofice, care stăteau în portice la Atena, și un portic era destinat gărzilor în palat, ca să fie gata la ordinele împăratului. [R.I. Frank, *Scholae Palatinae*, Roma, 1969; J. Haldon, *Byzantine Praetorians*, Bonn, 1984].

⁷¹ [R. Guiland, *Titres et fonctions...*, Londra, VR, 1976, studiul VI (Maîtres du IV-e et du V-e siècles, după ADSV (Sverdlovsk, azi Ekaterinburg), 10 (1973 = „*Mitteilungen Sjurjumov*”, p. 44-55)].

⁷² [Se pare că primul domestikos ton scholon a fost patrikios Antonios, menționat de către cronicarul Theophanes Confessor (*Chronographia*, ed. C. de Boor, voi. I, Leipzig, 1883 (și Hildesheim, 1963), p. 442, 25-26) la anul 767].

88

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

scosi din serviciul persoanei împăratului și puși sub comanda sefilor militari din capitală (magistri militum praesentales). Recrutate la început din barbari (mai mult germani, sub Leon - armeni, sub Zenon - isaurieni), în secolul al V-lea școlile erau în număr de șapte în Orient și cinci în Occident. Fiecare schola constă la început din 1000 de oameni, mai târziu din 500, toți călări, deosebiți prin arme și solda mai mare⁷³. Când împăratul nu mai ieșea în fruntea trupelor la război, își pierdura caracterul militar, și chiar paza palatului le fu luată și încredințată trupei de excubitores, al căror sef, comes excubitorum, era un mare demnitar⁷⁴.

Strâns legat de scholae era un corp de gărzii, candidați, astfel numiți fiindcă aveau uniformă albă. În majoritate barbari, ei se strângeau în luptă în jurul împăratului, și s-au păstrat până târziu în epoca bizantină⁷⁵.

⁷³ Bury, op. cit., p. 37; Louis Brehier, *Les institutions de l'Empire byzantin (L'évolution de l'humanité)*, Paris, 1949, Cartea III, cap. V.

⁷⁴ Mommsen, *Das römische Militärwesen seit Diocletian*, în Idem, *Hist. Schriften*, ICI. Bd., p. 206 și urm. [Creată de Leon I (457-474), mica gardă de corp a împăratului, formată din 300 excubitores (sau exkoubitores), era condusă de un comes excubitorum, care mai târziu a devenit domestikos ton

exkoubiton. Primul detinător al acestei calități, mentionat în izvoare, este spatbarios Strategios pentru anul 765 (c/ Theophanes, ed. cit., I, p. 438, 10-11; Cf. Jones, LRE, voi. II, p. 658; J. Bury, The Imperial Administrative System in the Ninth Century, Londra, 1911, p. 57; despre raportul între scholae și excubitores, v. Jones, op. cit., voi. II, pp. 657-659).

75 [Mărturiile privitoare la candidați în toată istoria bizantină au fost adunate de R. -Guilland, Titres et fonctions..., 1976, studiul nr. II, p. 210-225].

89

Pe când scholarii și candidații erau stricto sensu gărzi ale persoanei imperiale și nu părăseau niciodată Curtea, decât pentru a-i însoți pe împărați, mai era un corp de gărzi, domestici, compus din cavalerie și infanterie, care staționa la Curtea imperială, dar putea fi trimis oriunde pentru scopuri speciale. Comanda lor o aveau comites domesticorum, independenți de magistri militum.

Infanteria armatei de campanie se alcătua din legiuni mici, de câte 1000, și din corpuri de infanterie ușoară, auxilia; cavaleria, sub comandă separată, consta din escadroane, vexillationes (500 de oameni).

Toate aceste unități erau comandate de tribuni, în unele cazuri de praepositi.

Izvoarele recrutării erau multiple: 1) erau, mai întâi, aventurierii numeroși, romani sau străini, care se ofereau voluntar și primeau pulveraticum (monedă măruntă sau cheltuieli de călătorie); 2) recruții procurați de proprietari funciari; 3) fiii soldaților, obligați a urma profesiunea tatălui. Această militie ereditară căzu în desuetudine înainte de Iustinian; 4) străinii așezați înăuntrul imperiului erau alt izvor de trupe. Acești străini (gentiles) erau mai ales germani și sarmati, organizați sub controlul ofiterilor romani; în Gallia, ei aveau numele special de laetif6.

La începutul imperiului, toată armata sa, afară de gardă, stătea la frontieră (Jimes). Din secolul al IV-lea până în al VI-lea, soldații de frontieră apar ca o militie de țărani așezați. Proprietatea, care mai înainte era nu-

Bury, op. cit., p. 39.

90

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mai dreptul veteranilor, ajunge acum generală. Soldații primesc lotul lor de pământ (fundi limi-totrophi), ca o răsplată pentru apărarea frontierei. Sub această condiție, proprietățile sunt mostenite de copii și libere de impozit.

Poate, cum sugerează R. Grosse, denumirea primitivă a soldaților de frontieră e ripenses sau riparienses; mai târziu, apare denumirea de limitanei, care predomină în secolul al VI-lea. Cele dintâi se potrivesc pentru trupele de pe Rin, Dunăre și Eufrat. Limitanei, în bună parte, se află în interior (în Isauria, în Egipt); erau împărțiți în regiune pe castra și castella, de aceea li se zice și castriciani, castellani, castriani, castresiani. Se mai chemau și duciani, fiindcă erau comandați de duci (duces).

Limitanei apar în tot timpul existenței lor ca soldați de clasă a doua, căci cei mai buni soldați se alegeau pentru armatele comitatense și palatine, restul mergea la limitanei. Ei erau plătiți mai puțin și aveau scutiri de impozite mai mici. Serveau timp de 24 de ani, pe când în armatele de campanie serviciul ținea numai 20 de ani; concediu obțineau numai excepțional⁷⁷.

77 R. Grosse, Romische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenvetfassung, Berlin, 1920, capitolul despre organizarea armatei. Gibbon a relevat defectele organizației militare a lui Constantin, descurajarea trupelor de frontieră prin condițiile de inferioritate în care erau puse față de cele palatine, slăbirea disciplinei acestora din urmă, abuzând de situația lor privilegiată, și de aceea stigmatizate de Ammianus Marcellinus, care le socotește teroarea concetățenilor, dar fricoase și slabe în fața dușmanilor (Ferox erat in suos miles et ra-pax, ignavus vero in hostes et fractus) - op. cit., cap. XVII.

91

Frontiera era împărțită, din punct de vedere militar, în părți, după regiunile provinciilor și, de la Diocetian, comandantul fiecărei porțiuni poartă titlul de dux limitis provinciae illius^{TM}. Fiecare dux fiind și comes de primul rang, i se dă uneori și denumirea din urmă, alteleori cea de comes et dux. El avea, până

la Constantin, rang de perfectissimus, în epoca lui Theodosius cel Mare clarissimus, de la începutul secolului al V-lea spectabilis (grecește nepid^{emoq}); către sfârșitul secolului al VI-lea devine magnificus, glorio-sus, iar în papirii egipteni apare ca patrikios¹⁹.

Comanda supremă a armatei și jurisdicția cea mai înaltă erau în mâinile împăratului. Afară de el, comanda superioară o avea, înainte de Diocletian, praefectus praetorio. Sub acest împărat, situația rămase aceeași; dar Constantin a retras prefectilor puterea militară și a creat pentru comanda armatelor o nouă categorie înaltă de generali: magistri militum. Sub Constantin au fost numai doi: unul comandând infanteria - magister peditum, celălalt cavaleria - magister equitum.

[Aspectele militare au fost reluate de către D. van Berchem, *L'armee de Diocletien et la reforme constantinienne*, Paris, 1952 și J.F. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army C. 550-950: A Study of the Origins of the Stratotika Ktemata*, Viena, 1979, pp. 21-28].

78 Mommsen, op. cit., p. 272.

79 Grosse, op. cit., cap. IV. [Ansamblul acestor aspecte a fost reluat de către R. Guiland, *Recherches sur les institutions...*, voi. II, pp. 132-169; Idem, *Titres et fonctions...*, studiile cu numerele VII-XIV; W. Heil, *Der Konstantinische Patriziat*, Basel-Stuttgart, 1966].

92

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Curând însă după Constantin cel Mare, numărul acestor magistri militum a fost ridicat, și, de pe la mijlocul secolului al IV-lea, aflăm în Orient cinci magistri ai cavaleriei și pedestrimii, doi dintr-înșii magistri militum praesentales (sau în praesenti), rezidând la Constantinopol și comandând fiecare jumătate din palatini; ceilalți trei comandau în provinciile mari: Orient, Thracia și Illyricum.

În Occident găsim doi magistri militum în praesenti, unul al infanteriei și altul al cavaleriei, acesta din urmă coordonat de cel dintâi, întocmirea aceasta a fost apoi modificată, și comandantul infanteriei fu investit cu autoritate și asupra cavaleriei, fiind astfel comandant al infanteriei și cavaleriei, magister equitum et peditum, sau magister utriusque militiae. În ultimii ani ai lui Theodosius cel Mare această supremă comandă a armatelor Occidentului, se știe, fu concentrată în mâinile lui Stilicho, concentrare care conferi o putere enormă unui singur om.

Șefii trupelor de frontieră, duces, erau în Occident subordonați comandantului infanteriei; în Orient, ei ascultau de magister militum în circumscripția căruia se aflau⁸⁰.

80 Bury, op. cit., pp. 36-37. [A se adăuga aici A. Demandt în RE, suppl. 12 (1970), 556-790; D.

Hoffmann, *Der Oberbefehl des spätromischen Heeres im 4. Jahrhundert n. Chr.*, în „Actes du 9e Congrès International d'études sur les frontières romaines”, București-Koln, 1974, pp. 381-397.

Despre annona (dvrăva) și annona militaris, nu poate fi ignorat studiul lui A. Cerati, *Caractere annonaire et assiette de l'im-pot foncier au Bas-Empire*, Paris, 1975].

93

NICOLAE BANESCU

Statul roman nu și-a apărât frontierele numai cu armatele sale regulate. El s-a sprijinit întotdeauna pe aportul micilor state vecine cu imperiul și aflate în raporturi de dependență față de acesta, obligate a apăra teritoriul roman împotriva dușmanilor externi cu forțele lor proprii, uneori și a contribui cu osti la războaie, în schimbul acestor servicii, ele primeau protecția romană și erau scutite de tribut. Șefii acestor state (indicate ca gentes, iar locuitorii lor ca gentiles sau barbari) se legau prin tratat de alianță, foedus, și erau pentru imperiu federati, foederati. În timpul din urmă, tratamentul acesta a suferit o schimbare: seful statului clientelar avea să primească o subvenție anuală (annona foederatica, gr. mtrigeiq), presupusă a fi plata soldaților aduși în campanie. Astfel de federati au fost, în secolul al V-lea, etiopienii, la frontiera de sud a Egiptului, arabii la Eufrat, tzaanii, lăzii, abasgii în Caucaz. Pe baza unui astfel de contract au fost așezați la sudul Dunării vizigotii de către Theodosius cel Mare și, prin contracte similare, cele mai multe popoare germane, care aveau să dezmembreze provinciile din Occident; ele vor fi așezate ca foederati pe pământul imperiului⁸¹.

81 Ibidem, p. 42. Asupra federatilor cf. J. Maspero, „Les Sépâmi et Ztpatiâtai dans l'armee byzantine au VIe siècle”, BZ, 21 (1912), pp. 97-109. [G. Wirth, *Zur Frage der foederierten Staaten in der späteren Römischen Kaiserzeit*, în „Historia”, 16 (1967), pp. 231-251; M. Cesa, *Überlegungen zur Föderatenfrage*,

„Mittei-lungen des Instituts fur osterreichische Geschichtsforschung", 92 (1984), pp. 307-316].

. ; ^ .....

94

d. Decăderea economică și reforma financiară.

Dezvoltarea birocratiei centrale și provinciale, luxul Curtii imperiale și sporirea armatei reclamau cheltuieli mari, și Diocletian se îngriji de această necesitate cu multă energie și ingeniozitate, printr-un nou sistem de impozite, în ridicarea veniturilor a fost de-acum înainte predominantă tendința de egalizare și uniformitate. Italia, mai înainte scutită de sarcinile impuse celorlalte provincii, își pierdu această situație favorizată. Principalul izvor de venit era impozitul funciar pe pământ și munca agricolă.

Diocletian decretă o revizie generală a valorii pământului, un nou cadastru, cum s-ar zice astăzi, și introduse un nou regim de impozite, care ținea seamă de calitatea pământului și de productivitatea lui.

Pământul putea fi de natură și de întindere diferită, dar avea o valoare identică și dădea aceeași contribuție. Astfel, 5 jugera de vie erau identice ca valoare cu 20 jugera de pământ cultivabil de calitatea întâi, cu 40 de jugera pământ de calitatea a doua și cu 60 de calitatea a treia⁸². Toate formau o singură unitate, jugum. Sistemul impozitului creat de Diocletian, jugatio-capitatio, strânse impozitul pe cap și pe proprietate într-o unitate. Unitatea, jugum, era presupusă că reprezintă porțiunea de pământ necesară întreținerii unui om (capul); cap ut înseamnă puterea de muncă umană corespunzătoare unui jugum.

Marele proprietar număra atâtea căpita sau juga câți oameni putea întreține pământul său. Impozitul lovește deci proprietatea. A. Piganiol a dovedit că sis-

82. Gugliermo Ferrero, *La ruine de la civilisation antique*, Paris, 1921, pp. 125-130; Bury, op. cit., I, p. 47.

,

95

temui jugatio-capitatio presupune că în nici un caz omul nu poate fi impus fără pământ; impozitul lovea unitatea fiscală compusă din țaran și pământul său⁸³. Orăseanul nu reprezenta un caput; de aceea, de la Constantin cel Mare, populația oraselor care exercita negot sau mestesuguri plătea o contribuție, auri lus-tralis collatio, la fiecare 5 ani.

Un jugum avea nevoie, pentru a fi impus, de un caput corespunzător, și fiscul se silea să afle pentru fiecare jugum disponibil un caput. Lipsa de brate era mare, și sarcina fiscului nu era ușoară. Tulburările secolului al III-lea nimiciseră proprietatea Statului. Acesta fu amenințat de pericolul ca multe ocupații laborioase, atât de necesare, să fie părăsite și pământurile lăsate necultivate din lipsă de brate de muncă, în această epocă, fiecare se simtea apăsător de condiția sa și căuta să scape de ea: țaranul dezerta de la țară, lucrătorul își părăsea mestesugul, decurionul fugea de senatul municipal. Acestei grave situații autoritatea i-a

83. *L'impôt de capitation sous le Bas-Empire romain*, Chambery 1916, chap. IV. Cf. G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, ed. a II-a, München 1952, pp. 33-34, care își însușește toate aceste excelente considerații ale învățatului francez. [Trebuie adăugate aici contribuțiile lui J. Karayannopoulos, *Die Theorie A. Piganiols über die Jugatio-Capitatio und die neueren Auffassungen über die Entwicklung der sozialen und finanzwirtschaftlichen Institutionen in Byzanz*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher", 19(1966), pp. 324-349; Idem, *Die Jugatio-Capitatio-Frage und die Bindung der Agrarbevölkerung an die Scholle*, „Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques", Budapesta, 1984, voi. II, pp. 59-72.]

,

96

aflat un singur remediu: constrângerea, tintuirea fiecăruia în condiția sa⁸⁴. Administrația făcea totul ca să lege fiecare caput de jugum atribuit lui. Astfel, pățuri de populație rurală tot mai largi ajunseră încâtușate de brazdă.

Numele lui Constantin cel Mare e legat de primul text legislativ (octombrie 332) privitor la celebra instituție a colonatului. Colonul devine un arendas perpetuu și ereditar. Regimul n-a fost inventat, el a

existat, desigur, în vechile monarhii din Asia și Egipt, în Grecia veche și în Gallia independentă; dar pe solul Occidentului, cum arată Lot⁸⁵, el a fost rezultatul sistemului de exploatare agrară romană. De la finele Republicii, mica proprietate rurală dispăruse. Rămăneau marea proprietate și cea mijlocie. Pentru cultivarea lor, erau două sisteme: unul direct, încredințând aceste proprietăți intendentilor și lucrându-le cu ajutorul sclavilor, celălalt, arendarea, întâiul sistem fu părăsit prin scăderea numărului sclavilor. Micii arendasi liberi, care închiriau pământul pe termen scurt, se răriră foarte mult de la Traian încoace. Proprietarii nu putură atunci decât să-și dividă pământul, rezervându-și o parte și împărțind restul în loturi, date la arendasi zisi liberi, coloni, și mai rar sclavilor așezați (.casati). La sfârșitul secolului al III-lea, imperiul se afla într-o criză agricolă. Multi coloni ajung insolvabili și venitul fiscal suferă. Pentru a dezlega

84 F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge* (Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'humanité), Paris, 1927, p. 115 și urm.

85 Ibidem.

97

această problemă agrară., legislația lui Constantin creează, după expresia lui Buiy, o nouă „castă”: ea îi face pe coloni arendasi cu forta. Aceștia sunt legați de pământ, și copiii lor după dănsii⁸⁶. Plătesc în bani și mai ales în natură o zecime din produse. Colonii sunt trecuți în rol pe domeniul de care tine parcela lor; de aci numele de adscripții (censibus adscripti), grecește evand'Ypaqtoi. Ei continuă a face parte din clasa liberă, dar sunt de fapt neliberi, legați de pământ. Dacă fug, sunt revendicați precum sclavii și pedeșiti, împreună cu cel care i-a primit. Pământul îi ține legați din tată în fiu. Colonatul devine deci o stare, o condiție intermediară între libertate și sclavie.

Constrângerea a fost aplicată și membrilor senatului municipal. Declinul vieții municipale e una dintre faptele sociale cele mai importante din secolele al IV-lea și al V-lea. Legea lui Caracalla, care conferea dreptul de cetățean tuturor provincialilor, anihila privilegiile distinctive ale coloniilor romane, ale vechilor municipii și cetăților libere grecești. Treptat, o nouă organizare municipală, mai convenabilă unui despotism central, a fost introdusă în întregul imperiu. Legislația lui Constantin cel Mare a pecetluit instituțiile municipale ale imperiului conferindu-le caracterul fiscal pe care ele îl păstrează până la sfârșitul imperiului.

Proprietarii de pământ în provinciile romane locuiau în general în orase. Fiecare oras avea un district agricol, care forma teritoriul său, iar proprietarii de pământ, care posedau 25 de jugere, constituiau corpul din care erau aleși magistrații municipali. Toată

Bury, op. cit., voi. I, pp. 55-57.

98

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

autoritatea administrativă era încredințată unui senat oligarhic numit Curia, constând, probabil, din cei mai bogați proprietari de mosii din oras sau district, numiți curiali (curiales) și decurioni (decuriones). Ei îi alegeau pe funcționarii municipali și ocupau vacanțele ivite în corpul din care făceau parte. Erau independenți de proprietarii din mijlocul cărora fuseseră luați. Curia, și nu corpul proprietarilor de mosii forma reala municipalitate romană și era întrebuințată de guvernul imperial ca un instrument de stoarcere fiscală și ca un mijloc de împiedicare a eventualelor opoziții împotriva administrației centrale în strângerea dărilor⁸⁷.

După reformele financiare ale lui Diocletian, responsabilitățile Curiilor cresc. Decurionii trebuiau să distribuie totalul de jugă sau căpita impuse orasului (civitas) între possessores și să procedeze la ridicarea impozitului funciar, de care, de la Constantin cel Mare, erau răspunzători cu averea lor personală.

Sarcinile lor devin covârșitoare și, de la începutul secolului al IV-lea, nu se mai afla nimeni dispus a primi cu dragă inimă cariera senatorială de provincie. Se ia atunci o măsură extraordinară: conditia curialului sau decurionului devine ereditară. Li se interzice a-și părăsi locul nasterii⁸⁸.

87 G. Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. Tozer, Oxford, 1877, t. I, pp. 108-109.

88 [De adăugat aici W. Schubert, *Die rechtliche Sonderstellung der Dekurionen (Kurialen) in der*

Kaisergesetzgebung des 4-6 Jahrhunderts, „Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung", 86 (1969), p. 287-333; G. Kurbatov, Osnovnye problemy vnutrennego razvitiia

99

NICOLAE BANESCU

Constrângerea s-a aplicat apoi profesiunii de care atârna hrana capitalelor, serviciului armatorilor care efectuau transporturile maritime de grâu din Africa și Egipt. Navicularii sunt organizați în corporații (colle-gia), și fiul fu legat de profesia tatălui. Era o organizare coercitivă, pe cale de rechiziție, și Constantin recurse la această măsură fiindcă transporturile libere l-ar fi costat foarte mult. Preturile erau exorbitante în secolul al IV-lea. Famosul edict al lui Diocetian, De pretio rerum venalium, care taxează toate mărfurile, fixând preturile, ne-o dovedește⁸⁹.

Aceeasi criză agricolă făcu să se introducă în finanțele bizantine sistemul asa-zisei emdō (adjecio sterilium). Măsura își are originea în Egipt, unde, din epoca Ptolemeilor, pământul nelucrat al Statului era atribuit în chip forțat cultivării proprietarilor particulari, îndatorați a plăti impozitul pentru porțiunea respectivă. De la sfârșitul secolului al III-lea, această măsură a fost aplicată în tot imperiul și ea a privit nu numai pământurile Statului, ci și bunurile părăsite ale particularilor.

Pentru viața economică a imperiului, foarte însemnată a fost asanarea sistemului monetar, îndeplinită de Constantin cel Mare. Baza acestui sistem, care s-a bucurat multe veacuri în toată lumea de mare vază, o alcătui

vizantijskogo goroda v IV - VII w., Leningrad, 1971, p. 120 și urm.; I. Hahn, Immunität und Korruption der Curialen in der Spätantike, în Korruption im Altertum, München-Viena, 1982, p. 179-199].

⁸⁹ Asupra organizării economice, v. Guglielmo Ferrero, op. cit., pp. 178-186.

100

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

moneda de aur (aureus), pe care Constantin o numi solidus, cântărind 4,48 gr de metal prețios, încât o livră de aur valora 72 de solidi⁹⁰. Alături stătea siliqua⁹¹ de argint, care cântărea pe jumătate cât solidus, 2,24 gr, cât timp argintul față de aur era în raport de 1:12, astfel că 72 de solidi din livra de aur valorau 144 siliquae din livra de argint. Siliqua reprezenta 1/24 din solidus. Acest solidus constantinian, gr. vouia⁹²La, mai târziu vnepnov, a format mult timp baza sistemului monetar bizantin.

4. Acțiunea de apărare a imperiului.

În fruntea ostilor, Constantin cel Mare și-a câștigat un merit deosebit pentru energia cu care a reprimat atacurile barbarilor. El a asigurat frontiera Rinului și a desfășurat o vie activitate la acea Dunărie, unde începuse presiunea serioasă a gotilor, împăratul și-a afirmat astfel voința energetică de a pune capăt consolidării stăpânirii gotilor în stânga fluviului. L. Schmidt socotește că sub domnia lui Constantin cel Mare această consolidare și-a aflat sfârșitul⁹¹.

⁹⁰ Valoarea modernă a lui solidus era de 15,43 franci aur. [ținând seama de avântul înregistrat de numismatica ultimelor decenii, menționăm doar abordările mai sintetice, precum A.R. Bellinger, P. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, voi. I-III, Washington, 1966-1973, aici voi. II, pp. 10-17 și voi. III, pp. 19-62; Cerile Morisson et alii, L'or monnaie, I. Purifications et alteration de Rome à Byzance, Paris, 1985.]

⁹¹ L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen, II. Aufl., München, 1934, p. 225.

101

În anul 322 se produse atacul sarmatilor de vest sau iasygilor⁹² împotriva cetății de la Dunăre -Campona. Într-o scurtă campanie, Constantin respinse atacul și-i urmări pe barbari până în Iasygia.

În 323, începu a doua năvălire a gotilor în răsăritul Peninsulei Balcanice. Ei pătrunseră, sub ducele Rausimod, prădând în Moesia de Jos și Thracia. Constantin porni în persoană împotriva lor, îi aruncă peste Dunăre, trecu dincolo de fluviu și învinse, în tinuturile noastre, pe Rausimod, care pieri în această ciocnire. Biruinta lui Constantin avu drept rezultat unirea întregului limes de la Dunărea de Jos într-o singură mână, și aceasta aduse o schimbare în politica romană față de goti. Aceștia avuseseră până acum

inițiativa; după înfrângerea suferită, ei au fost reprimati în propria lor așezare⁹³, în campania aceasta, Constantin negociază cu chersonitii, care intervin, usurând sarcina generalilor lui Constantin⁹⁴.

92 Gibbon îi consideră pe acești sarmati așezați încă din vremea lui Plinius în câmpiile Ungariei de Sus, de unde i-au alungat pe dacii de pe Tisa pe înălțimile Carpatilor, drept descendenți ai iasygilor, tribul cel mai numeros și mai războinic al acestei națiuni (op. cit., ed. Bury, t. II, p. 229).

93 Cari Patsch, Beiträge zur Volkerkunde von Südosteuropa, III: Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius, 1. Teil, Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien (Akad. der Wiss. in Wien, Philos.- hist. Kl. Sitzb., 208, Bd., 2. Abhandl.), Wien und Leipzig, 1928, p. 13 și urm.

94 V. Constantin Porphyrogenetos, De adm. imperio, ed. Moravcsik, Budapesta, 1949, p. 264 și urm. [însotită de traducerea engleză a lui R.J.H. Jenkins, scrierea are și o a doua ediție, îmbunătățită, apărută la Washington, 1967, reprezentând primul volum al colecției „Corpus Fontium Historiae Byzantinae”.]

102

Constantin întreprinse apoi la această frontieră, atât de amenințată acum, lucrări tehnice militare menite a asigura respectul autorității imperiului din partea germanilor. El construi anume peste Dunăre două treceri permanente, care, împreună cu întăririle corespunzătoare de pe țărmul de miazănoapte, făceau cu putință un control al activităților de dincolo de fluviu și o intervenție rapidă a imperiului. Una din aceste treceri privea Oltenia, îndreptată împotriva taifalilor (înrudiți cu gotii), cealaltă Muntenia, împotriva gotilor. În anul 328, Constantin construi la nord de Oescus, în dreapta gurilor Iskerului (la satul bulgar actual Gigen), un pod de piatră⁹⁵, în fața cetății Sucidava (aproape de Celei). Al doilea loc pe Dunăre, neobisnuit de prielnic pentru legăturile dintre cele două maluri, era la Transmarisca - Turtucaia. În fața acestei vechi cetăți a times-ului, în locul Oltenitei de azi, unde Patsch presupune vechea așezare Marisca, la vărsarea Argesului, împăratul ridică Constantiniana-Daphne, care, prin situația ei, asigura legătura cu Transmarisca⁹⁶. Identificată de Tocilescu și Pârvan cu Spantov, la 10 Km est de Oltenita, Patsch găsește această localitate prea abătută din drum și pune cetatea lui Constantin mai degrabă la Ulmeni. Import-

95. Asupra acestui pod, An. Inst. de Studii clasice, I, p. 156 și urm. [D. Tudor, Podurile romane de la Dunărea de Jos, București, 1971 (și versiunea franceză a cărții: Idem, Les ponts ro-mains du Bas-Danube, București, 1974); O. Toropu, Noi contribuții privitoare la podul lui Constantin cel Mare de peste Dunăre, „Analele Universității din Craiova, Ist.-Geogr.-Filos.”, I (1972), pp. 20-33-1

96. Prokopios, De Aedif., IV, 7, 7 și urm. . . .-,,

103

NICOLAE BANESCU

tanta mare pe care împăratul o dădea acestei treceri a Dunării o arată nu numai numele împărătesc al acestui cap de nord al podului, dar și faptul că a bătut, pentru această creație, monede⁹⁷.

Rezultatele acestor puternice întăriri, legând cele două maluri ale Dunării, n-au întârziat a se produce, și un savant de talia lui Cari Patsch le apreciază îndeosebi când afirmă că amândouă aceste treceri așa de bine alese, strânseseră atât de tare tinuturile de dincolo de fluviu cu imperiul, încât dușmanul se putea socoti ca învins, iar vechea provincie a Daciei ca încorporată imperiului (dass der Feind- wie ihn auch die Munzbildern darstellen - als überwunden und die alte dazische Provinz als dem Imperium angegliedert angesehen werden konnten)⁹⁸. Puterea imperiului, afirmă el, legătura statornică pe care o aveau garnizoanele romane de dincolo de Dunăre cu anexa lor civilă exercitară acolo nu numai o influență militară. Pe lângă faptul că în Dacia, părăsită în anul 271, se păstraseră părți din vechea populație romană, care acum puteau gravita către sud, creștinismul prinsese rădăcini printre goti. Între dânsii se aflau creștini, încă din a doua jumătate a secolului al III-lea, în urma convertirilor făcute de preoții greci aduși în anul 264, ca

91 Patsch, op. cit., p. 20. [Localizarea cetății Constantiniana Daphne este încă viu disputată, cf. I. Barnea, O. Iliescu, Constantin cel Mare, p. 115 și urm., p. 143, n. 78 și 86; P. Diaconu, în căutarea Daphnei, „Pontica”, 4(1971), pp. 311-317 și Idem, Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne, „Studia balcanica. Recherches de geogr. historique” (Sofia), 10 (1975), pp. 87-93.1

fj

98 Ibidem, pp. 22-23. --t j? .•'!-:/;•, yiu^fe.îK^/.u.^jiui/iv, ,,,;•,•

104

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

prizonieri din Cappadocia, probabil si din Phrygia ori Galatia, si, cum presupune amintitul erudit, în urma influentei exercitate din tinuturile Pontului si Dunării colonizate cu goti, a celei a multor provinciali târâti din prima jumătate a secolului al III-lea din târile balcanice, ca si în urma cãsătoriilor mixte ori a serviciului în armata romană".

La începutul anului 332, gotii, nemaiputând ataca în sud, unde frontiera era atât de bine păzită, îi atacă pe sarmatii Argaragante¹⁰⁰, în Banatul actual. Acestia cer ajutorul lui Constantin, care trimite pe fiul său Constantin al II-lea si-i zdrobeste (20 aprilie 332): aproape 100.000 de goti au pierit de foame si de frig. Salvati de imperiu, sarmatii sunt atacati de Limigantes, servii lor revoltati, care-i bat si-i silesc la emigrare, împăratul primește în imperiu 300.000 (!) colonizati între Belgrad si Orsova (334)¹⁰¹.

Linistea în Balcani n-a mai fost tulburată până la moartea împăratului (337).

^ 5. Ultimele evenimente ale domniei

1 în anul 326, Crispus fusese ucis de Constantin cel Mare la intrigile sotiei sale a doua, care voia să asi-

•» Ibidem, pp. 23-24.

100 La Eusebius: „Acraragantes".

101 Ibid., p. 28 si urm. Cf. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Românie orientale*, voi. II, Bucarest, 1937, pp. 45-46. [Volumul românesc al acestei sinteze are în prezent o a doua editie, îngrijită de Editura Enciclopedică, 1991; G. Bichir, *Sarmatii si relatiile lor cu geto-dacii*, în „Studii. Revista de istorie", 38 (1985), pp. 1043-1057 si pp. 1164-1177.] ; :'

105

gure tronul propriilor săi fii. Mama lui Constantin, Elena, deschise ochii fiului său si Fausta fu atunci, la rândul ei, ucisă.

Aceste intrigi puseseră la ordinea zilei chestiunea succesiunii imperiale. Constantin vru să crute imperiului criza ce părea inevitabilă. El stabilise în folosul său unitatea imperială sfârșimată de Diocletian, dar își dădea seama că împărtirea imperiului, sub o formă sau alta, era de acum o necesitate. De aceea, în 335, cu prilejul aniversării a treizeci de ani, procedă la o împărtire definitivă a imperiului între cei trei fii ai săi si doi din nepoti, Dalmatius si Hannibalianus.

Constantin al II-lea, cel mai mare dintre fii, primi lotul părintesc primitiv: Britannia, Gallia, Spania;

Constantiu luă Orientul (Asia Mică, Siria, Egiptul);

Constans luă Italia, Illyricum, Africa;

Dalmatius avu Peninsula Balcanică (Macedonia, Thracia, Achaia), cu misiunea de a apăra târmul gotic al Dunării;

Hannibalianus primi Asia Mică Orientală (Cappa-docia, Pontul, Armenia Mică), cu titlul de Regele Regilor, în asteptarea cuceririi Statului persan.

Această orânduire a lui Constantin favorizează, fireste, pe fiii săi, mostenitorii prezumtivi; dar, alături de dânsii, ea făcea loc si Cezarului Dalmatius si fratelui său Hannibalianus, o asociatie care fu consolidată si prin două aliante: o fiică a lui Iuliu Constantiu, semi-sora lui Iulian, Constantia, deveni sotia lui Constantiu, iar Hannibalianus luă în căsătorie pe fiica împăratului Constantin cel Mare, numită tot Constantia si care va ajunge apoi sotia lui Gallus. S-a căutat a se realiza astfel buna înțelegere între diferitii reprezen-

106

tanti ai dinastiei. Dar împrejurările aveau să răstoarne în curând, cum vom vedea, toate aceste previziuni. în Orient, dusmanul iranic al imperiului, după decenii de liniste, ridică din nou capul.

Când puterea părților fu doborâtă ele Artasir I, la a-^ nul 226, Statul iranian a fost reînnoit de o serie de monarhi ai dinastiei sassanide¹⁰², care au reînviat gloria vechilor Achemenizi. El era o putere recunoscută de Imperiul roman ca un stat de rang egal. Una din trăsăturile caracteristice ale acestui Stat

era nobilimea ereditară, în care se deosebeau două clase: nobilimea înaltă, stăpână pe vaste domenii, în care exercita puteri princiare, și nobilimea inferioară, partea sănătoasă a națiunii, de asemenea proprietari, cunoscuți ca dikhani. Un fel de relații feudale, socoteste Bury, au existat între aceste două clase ale nobilimii, și organizația militară pare a fi fost în legătură cu obligațiile feudale. Altă trăsătură caracteristică a statului persan era religia, controlată de o preotime cu imense puteri și exercitând o influență conservatoare. Fiecare district, în provinciile Persiei, se afla sub controlul spiritual al unui mare preot mag (corespunzând episcopului), și în capul întregii ierarhii sacerdotale stătea supremul arhi-mag. Odată cu stabilirea creștinismului, Statul roman prezintă și el o preotime puternică, organizată ca o ierarhie, intolerantă și zeloasă de persecuții¹⁰³.

102 Numită astfel după bunicul lui Artasir. [=Ardasir I, 224-241, întemeietorul dinastiei sasanide, 224-651].

103 J. Bury, History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius etc., I, p. 90.

-UJÎnr ' i :

„,;•<:•\"r

107

NICOLAE BANESCU

Conflictul între aceste două puteri spirituale era inevitabil. Creștinii fură adesea prigoniți în Persia; ceva mai târziu, secta Nestorienilor, urmărită de bizantini, își găsea refugiul la persi, care de obicei îi ocroteau. În fruntea Statului persan se afla acum Sapor al II-lea, fiul lui Hormisdas, un monarh cu mari însușiri politice și militare.

El trimise, în 336, lui Constantin cel Mare o ambasadă insolentă, cerând evacuarea provinciilor de la Tigris cucerite sub Dioclețian. Împăratul răspunse că va veni să exprime în persoană sentimentele sale lui Sapor. Într-adevăr, odată cu primăvara (337), el porni în fruntea armatei. O cometă de mărime extraordinară se arătă atunci pe cer, aruncând neliniștea în spirite. Putin mai în urmă, împăratul se simți rău. Trecând aproape de apele termale de la Helenopolis, în Bithynia, el se opri acolo, să facă o cură; dar nu se simți mai bine. În prada unei febre violente, fu transportat în vila sa din Akyron, lângă Nicomedia, unde, după câteva zile, își dădu sufletul (22 mai 337), după ce primise botezul.

Dispariția neașteptată a suveranului produse o emoție adâncă. Ofiterii săi îi depun trupul fără viață într-un cosciug somptuos și-l duc la Constantinopol, unde fu expus acoperit de purpură și cu diadema pe cap, într-una din sălile cele mai frumoase ale palatului sacru. Multă vreme fu vegheat de o gardă, în timp ce dinaintea lui se desfășura ceremonialul de rigoare. - la ora obișnuită a audienței lor, senatori, magistrați și demnitari veneau să salute cadavrul îmbălsămat, pentru a paraliza astfel intrigile până la sosirea unuia dintre moștenitorii tronului. «s •-*

108

l

Informat de cele întâmplate, Constantiu nu putu sosi îndată la Constantinopol. În ziua de 2 august 337, se promulga încă o lege în numele defunctului. După această dată avură loc cu pompă funeraliile, și trupul împăratului, care tronează până azi în istoria creștinismului, fu coborât în mormânt, în bazilica. Sfinților Apostoli, clădită de el¹⁰⁴.

104 J. Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris, Les Belles Lettres, 1930, pp. 12-14.

• !

.-•

109

NICOLAE BANESCU

B.

URMASULUI CONSTANTIN CEL MARE

1. Reconstituirea unității imperiului

Sistemul de familie care înlocuia artificialul colle-gium întocmit de Dioclețian era menit să aibă o soartă identică. Mai repede decât regimul tetrarchiei, el se va nimici în războaie civile. Procesul care făcuse din Constantin stăpânul unic al lumii se va reînnoi, după moartea sa, în favoarea celui cel-al doilea fiu, Constantiu; dar imperiul a fost mântuit de dezmembrare, cum observă atât de bine Finlay, numai prin exterminarea celei mai mari părți a familiei imperiale¹⁰⁵.

Cei trei fii ai lui Constantin văzuseră cu ochi răi împărțirea din 335, care atribuise o parte de imperiu colateralilor, îndată după înmormântarea tatălui lor, ei se proclamă Augusti (9 septembrie 337), considerându-se singurii stăpâni ai imperiului, și provocară o revoltă militară la Constantinopol împotriva rudelor.

Perfidia lui Constantiu dase cu jurământ asigurări verilor săi alarmați. El născoci totuși un pretext al crimei puse la cale. După câte relatează Philostorgios, unul din continuatorii lui Eusebiu, Constantiu ar fi primit din mâinile episcopului de Nicomedia un rulo continuând ultimele vointe ale lui Constantin. Acesta își exprima bănuiala de a fi fost otrăvit de frații săi și cerea fiilor să-1 răzbune și să ia măsuri pentru siguranță. Op. cit., voi. I, p. 105.

110

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ranta lor. Trupele instigate provoacă un măcel groaznic, în care pier cei doi frați ai lui Constantin, mai multi nepoti, între care Dalmatius și Hannibalianus, și totodată unii dintre înalții demnitari ai Statului. Singuri Gallus și Iulian, în vârstă de 12 și respectiv 6 ani, scăpă din acest măcel, poate din cauza vârstei, care-i făcea inofensivi.

Cei trei frați au apoi o întrevedere la Sirmium și procedează la o nouă împărțire teritorială, care adăuse la lotul lui Constantiu provinciile celor doi veri uciși.

Dar armonia dintre ei nu tinu multă vreme. Constantin al II-lea, ambițios, vru să urmeze exemplul tatălui și să reconstituie unitatea imperiului în folosul său. El se ridică împotriva fratelui său Constans, ale cărui state erau limitrofe cu ale sale, merse asupra Romei, dar, atras într-o cursă, pieri (340). Provinciile sale fură anexate de Constans.

Nu mai erau acum decât doi împărați. Această di-archie tinu 10 ani, Constans era un vicios și nemulțumit elementul militar. O conspirație se urzi împotriva lui. Magnentiu, un soldat de origine germană, care se ridicase prin serviciile sale în vârful ierarhiei, se proclamă împărat la banchetul dat de intendentul finanțelor Marcellinus, la Autun. Informat, Constans, care se afla la vânatoare în apropiere, căută scăparea fugind către Spania; dar, ajuns de o trupă de călăreți franci la poalele Pirineilor, el fu omorât. Magnentiu rămase stăpân pe Occident.

O altă uzurpare, a lui Vetranion, unul din generalii armatelor de la Dunăre, se produse în Illyricum. Sora I Zosimus (Bonn), II, 42.

111

lui Constantiu, Constantia, văduva lui Hannibalianus, îl îndemnase să se proclame Caesar în primăvara anului 350. Vetranion era bun militar, iubit de soldați, din rândurile cărora se ridicase; era însă un om simplu, fără nici o cultură. El își luă rolul în serios și scrisese lui Constantiu pentru a-i promite alianță și a cere mâna sorei sale. Aceasta scrisese și ea fratelui său, explicându-i că alegerea lui Vetranion s-a făcut numai spre a împiedica armatele de la Dunăre să treacă de partea lui Magnentiu.

Constantiu veni din Orient, unde purtase fără succes războiul cu persii. El căută mai întâi să-1 lovească pe Vetranion înainte ca uzurpatorii să se unească și izbuti să însele simplitatea lui, atrăgându-l în cursa unor tratative amăgitoare. Se alese un loc la frontiera provinciilor limitrofe, pentru o întrevedere, spre a se asigura, prin jurământ reciproc, și a pune la cale operațiile războiului civil. Locul ales a fost Sardica (Sofia de azi), unde trupele amândurora se întruniră la 25 decembrie, într-o vastă câmpie, în mijlocul lor se ridicase tribuna de pe care împărații obisnuiau să vorbească trupelor. Constantiu propuse să se ia de arbitru armata însăși, ceea ce Vetranion primi, înțeles cu sefii fortelor acestuia, Constantiu, care avea înțâietatea, tinu un discurs dibaci, în care aminti soldaților de gloria și libertatea tatălui său, de jurămintele ce legau legiunile de dinastia sa. Soldații, înțetiti de ofiterii din jurul tribunei, izbucniră în aclamații puternice pentru fiul lui Constantin. Impresionat, Vetranion se aruncă la picioarele lui Constantiu, cerând iertare, împăratul se mulțumi a-1 dezbrăca de purpură, apoi îl îmbrățișă, îl primi politicieni la masă și-1 trimise la Prusa, în

112

Bithynia, într-un palat, unde putu să-și ducă, timp de șase ani, o viață confortabilă. 107.

Rămâne Magnentiu, puternic, fiindcă fusese recunoscut de Britannia, Gallia, Spania și Italia. El înainta, în marsuri grăbite, în fruntea unei impunătoare armate de provinciali și barbari. La Mursa, pe Drava, armata lui Constantiu îl zdrobi, după o bătălie teribilă, în care 50.000 de oameni rămaseră pe câmpul de luptă. Ceea ce a contribuit la victorie a fost trecerea la imperiali a francului Silvanus, general renumit, împreună cu corpul său de cavalerie. Scăpând de încâierare, Magnentiu se refugie la Aquileia, întârind trecerile muntilor. Dar apariția flotei romane pe coastele Italiei produse multe defectiuni. Roma, unde Magnentiu încercase în sânge tentativa lui Nepotianus de a-l înlocui (iunie 351), era ostilă uzurpatorului. Când armata imperială reuși a trece Alpii Iulieni, Magnentiu fugi cu putinele-i trupe dincolo de Alpi, la Lugdunum (Lyon), încercă a trata, renunțând la purpură, dar, urmărit de aproape, nu-i rămase, pentru a nu cădea în mâinile dusmanului, decât a se sinucide¹⁰⁸. Aceste evenimente ocupară anul 352 și jumătate din 353. Represiunea fu nemiloasă. Unitatea imperiului era cu aceasta reconstituită.

107 Ibidem, II, 44.

108 Detalii asupra, înversunatei lupte și a sfârșitului ei la Zosimus, II, 46-53. [A. se vedea și studiul lui J. Sasel, *The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum*, „Ziva antika”, 21 (1971), pp. 205-216.]

113

2. Constantin al II-lea

(singur împărat: 353 - 3 noiembrie 361)

a. Tribulațiile lui Gallus și Iulian. Educația lor. Gallus înaintat Caesar, executia lui. După masacrul din care singuri scăpaseră, cei doi veri ai lui Constantiu al II-lea își duseră mult timp o viață retrasă, într-un adevărat exil, urmăriti neconținut de vigilenta bănuitoare a împăratului, supravegheați de oamenii săi de încredere, înconjurați de spioni, care îl țineau la curent cu tot ce putea interesa suspiciunea stăpânului lor. Gallus rămase, probabil, un timp în capitală sau, cum cred unii, undeva în Asia, dar pe Iulian îl regăsim în palatele pustii din Nicomedia, în fundul Golfului Astakos, pe coasta asiatică a Propontidei. Acolo trimise noul stăpân al Orientului pe orfan, și Eusebiu, episcopul orasului, era însărcinat a-i supraveghea educația. Nu departe se afla mama Basilinei, bunica lui Iulian, bucuroasă a-și regăsi în acest copil amintirea fiicei sale, care murise curând după nașterea lui. Ea îi dăruie un domeniu cu o vilă și vaste dependințe în preajma orasului Chalkedon, și Iulian era fericit să-și petreacă acolo vacanțele, gustând în acel mediu câmpenesc bucurii de care își va aduce aminte mai târziu cu înduioșare. Pedagogul Mardonius, un bătrân eunuc scit foarte învățat, fost lector al Basilinei, plin de bunătate și de foc sacru pentru profesiunea sa, se îngrijea de educația copilului. El îi deșteptă gustul pentru literatura clasică, admiratia pentru frumusețile lui Homer și Hesiod. Iulian îi va păstra o amintire scumpă și o adevărată venerație¹⁰⁹.

114

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

De aici, după moartea lui Eusebiu (341-342), Iulian fu transferat la Macellum, domeniu imperial din Cappadocia, unde veni și fratele său Gallus. Bănuitorul despot simțise nevoia de a-i interna într-un loc sigur. Aici nu mai era vorba de studii profane; s-a urmărit a se împlini instrucția religioasă a tinerilor prin lecturi și explicații din Vechiul și Noul Testament, pelerinaje și rugăciuni la mormintele martirilor, cântece sacre la biserică. Gallus n-avea educația lui Iulian și nu era pregătit pentru asemenea lucruri, fiind și o fire brutală; Iulian însă își dădu obisnuita silință și făcu progrese repezi. Impresionabil cum era, înclinat spre misticism, fu inițiat în practicile creștinismului, pe care mai târziu le va recomanda ca exemplu.

El cunoscuse acolo pe George de Cappadocia, episcopul arian, care avea să sfârșească atât de tragic în Alexandria Egiptului. George avea o frumoasă bibliotecă și-i permise lui Iulian s-o cerceteze.

Constantiu poposea adesea la Antiochia Siriei, unde, sub influența unor prelați pioși, cum era episcopul Leontios din acel oras, începu a avea remuscări

109 Excelentă monografie închinată vieții lui Iulian de J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, Belles Lettres, 1930, e lucrarea fundamentală în această privință. [Trebuie adăugată însă bibliografia de limbă engleză și germană a ultimelor decenii, pentru care se poate face trimitere la *The Oxford Dictionary of Byzantium*, prepared at Dumbarton Oaks, sub îndrumarea lui A.P. Kazdan, voi. I-HI = ODB), New York -

Oxford, 1991, s.v. Julian", în voi. II, p. 1079, de unde menționăm pe R. Browning, *The Emperor Julian*, Berkeley-Los Angeles, 1976 și E. Pack, *Städte und Steuern in der Politik Julians: Untersuchungen zu den Quellen eines KaiserbUdes*, Bruxelles, 1986.]

115

MCOLAE BĂNESCU

pentru singurătatea în care se afla, înconjurat numai de străini. La sugestia acestor prelați, exilul verilor săi își află acum sfârșitul.

Către finele anului 347, un ordin sosi la Macellum, dispunând trimiterea la Curte a lui Gallus, care fu un timp încă supravegheat. Iulian, absorbit de cărți, era mai puțin de temut, și el putu părăsi Macellum și veni la Constantinopol, unde afla toate mijloacele pentru a se adânci în studiile sale. Prin direcția dată de Constantiu acestor studii, e puțin probabil să fi urmat altceva decât gramatica și retorica. El frecventa în același timp bisericiile. Spionii împăratului nu-l pierdeau însă din ochi. Iulian avea vreo douăzeci de ani. Firea sa vioaie, sinceră, lipsită de orgoliu, îl făcea să se apropie de oricine, fără considerare de rangul său, și-i atrase simpatiile capitalei. Alarmat de popularitatea ce și-o câștiga, Constantiu îi dădu ordin să părăsească îndată Constantinopol și să se retragă la Nicomedia.

Pentru a doua oară Iulian trecu Bosforul, pentru a se închide în vechea reședință imperială. El avu norocul să găsească acolo pe Libanios, care-și preda atunci în acel oraș învățământul. Deși i se interzise de a urma cursurile celebrului retor, care putea clătina educația creștină a tânărului, Iulian găsi mijlocul de a-și procura zilnic copia lecțiilor lui. Între celebritățile sofisticii a doua, Libanios răspundea întru totul cerințelor spiritului superior al noului său discipol, care, după expresia lui Bidez, în mediul acesta fu pus pentru întâia oară în comunicare cu zeii. Iulian a fost unul dintre cei mai entuziaști discipoli ai lui Libanios. Acesta întări într-însul cultul pentru literatura antică, în care îl inițiaseră primii săi educatori

116

Evenimentele politice aduc deodată o schimbare neașteptată în regimul tinerilor exilați.

La începutul anului 350, se produse în Occident uzurparea lui Magnentiu, proclamat împărat la Autun. Constans pieri de mâna emisarilor săi, în fuga-i către Spania. Frontiera Orientului era în acel moment serios amenințată. Situația gravă îl sili pe Constantiu a înțelege că trebuie să-și asocieze pe unul din singurii membri ce mai erau în viață din dinastia sa. La 15 martie 351 el îl ridică pe Gallus la rangul de Caesar, îi dădu de soție pe sora sa Constantia și schimbă cu el jurăminte solemne de bună înțelegere înaintea episcopului-misionar Theophil Indianul, unul dintre familiarii împăratului. Gallus primea sarcina de a guverna Orientul și plecă, împreună cu soția sa, la Antiochia. În drumul către reședință, avu la Nicomedia o întrevedere cu fratele său Iulian, care obținut de la Constantiu libertatea de a merge, după voie, să-și desăvârșască studiile.

La retori, Iulian nu mai avea ce căuta. Ceea ce-l atragea acum e misticismul, pe care-l întrevăzuse la Nicomedia. De multă vreme ceva se pregătea în filosofic, încetul cu încetul, vechile doctrine se apropiaseră, ele tindeau a se topi unele în altele, absorbind ce mai rămăsese din anticele religii elenice și atrăgând unele elemente ale credințelor noi. O sinteză era necesară, și ea se îndeplinește în prima jumătate a secolului al III-lea, cu Plotin. Condensând într-un larg sistem de eclecticism elemente ale teologiei împrumutate din toate filosofii și din toate religiile elenismu-

110. Bidez, op. cit., pp. 16 și urm.

117

lui, Plotin arătase că prima întrebuintare a rațiunii este de a înțelege că omul e captiv în materie, că prima silință a voinței lui trebuie să fie de a se avânta „dincolo”, de a se desface de lucrurile pământești, de a-și elibera sufletul de trup. Adevărata virtute este unirea cu Dumnezeu. Avântul către Dumnezeu nu-l cerea Plotin rațiunii și inimii, fiindcă Dumnezeu său era dincolo de sensibil și de inteligibil. Dincolo de rațiune va fi pentru el intuitia și dincolo de intuitie extazul (ecstas), actul de a ieși din sine

11. Când sufletul s-a eliberat de tot ce-l leagă de lume, atunci totul se șterge și totul se revelează

12. În veacul al IV-lea, păgânismul în pericol recurse la ajutorul forțelor elenismului. Sistemul lui Plotin, ca toate doctrinele filosofice, prea subtile și delicate, nu era accesibil multor inteligențe. Discipolii săi

căutară a prezenta speculațiile filosofice sale în imaginile seducătoare și vapoaze ale cultelor mistice. Marele pontif al neoplatonismului mistic a fost Iamblichos, metafizician subtil, adorat de discipoli ca o ființă supranaturală, poruncind demonilor și vorbind cu zeii. Pentru Cousin, care ne expune cu multă claritate

111 Alexandrinii au întrebuințat pentru întâia oară acest cuvânt - care, etimologic, înseamnă schimbare de stare, deviere, rătăcire, - pentru a zugrăvi încântarea religioasă, „nebunia sublimă a sufletului pierdut în unitatea divină”. (Vezi Cousin, Hist. generale de la philosophie, Xle ed., Paris, 1884, p. 179, n. 2). [Vezi și Infra, n. 497 a îngrijitorului ediției].]

112 Alfred și Maurice Croiset, Hist. de la littér. grecque, t. V, pp. 887-890, dau o succintă și excelentă caracterizare a filosofiei acestui spirit original. Cf. Em. Brehier, Plotin, Enneades, Les Belles Lettres, Paris, 1924, I, Introduction.

118

misticismul alexandrin, Iamblichos nu mai e un filosof, ci un preot și un mistagog (initiator în mistere): el învață unirea reală cu Dumnezeu, face evocații și minuni¹¹³. Elenismul ajunge cu el o religie exaltată, ai cărei credincioși, desfăcuți de interesele pământești, trăiesc în plin supranatural. Spiritul lor pierde din ce în ce contactul cu realitatea, alunecând în speculații extravagante. Ei se aruncă în divinație și theurgie, vrăjitoria secolului al IV-lea.

Învățământul filosofilor la care alerga Iulian - spune atât de bine Gaston Boissier - răspundea unor trebuințe ale sufletului său pe care creștinismul nu le putuse multumi. Acest învățământ era mai mult decât o metafizică îndrăzneată, decât rationamente subtile și reverii semete, afirmă eminentul erudit; el pretindea a pune la îndemână mijlocul de a fi în comunicație cu Divinitatea, „de a merge spre ea sau de a o atrage la sine, de a auzi vocea ei în visuri sau în oracole și de a ști de la ea însăși natura și planurile sale”¹¹⁴.

Iamblichos nu mai era în viață, dar la Pergamon se afla Edesios, cel mai venerat dintre discipolii săi. La el alergă Iulian. Fi; oșoful, bătrân și obosit, îl îndreaptă către Maximus, care se afla în Ephes, către Priskos, care luase drumul spre Atena. Iulian pleacă atunci la Ephes și acolo îl cunosc pe vestitul Maximus (351), se iniție în theurgie, în practicile religioase ale misterele neoplatonismului, întors la Nicomedia, el continuă a se arăta creștin, dar, supravegheat cum era,

113 Cousin, op. cit. 190.

114 G. Boissier, La fin du paganisme, t. I, Paris, 1907, chap. III (L'empereur Julien), p. 99.

119

NICOLAE BANESCU

peregrinările sale la theurgi ajunseră la urechile lui Gallus, care trimise pe lângă fratele său pe Aetius, seful arienilor extremiști, un teolog de reputație al epocii. Iulian îl primi cu multă simpatie, îi arată înțelegere, și teologul fu convins de credința sa nealterată.

În acest timp, la Antiochia, Gallus trezi prin purtările sale nemulțumirea generală. Cesarul usuratec se desfăta în plăceri, se pasiona pentru spectacole și se deda la acte compromițătoare. Ammianus Marcellinus, cel mai pretios izvor al epocii, relatează că noaptea, întovărit de o bandă de spadasi travestiti, cutreiera tavernele și răspântiile, întrebând, în limba greacă, pe care o cunostea bine, ce știe fiecare despre Cesar, și aceasta o făcea fără rusine în oras, la lumina tortelor, ca ziua¹¹⁵. Constantia exercita asupra-i o influență funestă, și el o lăsa să terorizeze orasul printr-o serie de execuții¹¹⁶.

Rapoartele primite de împărat îl alarmară. El îi retrase mai întâi mare parte din trupe, și apoi îl chemă la Milan, sub cuvânt că vrea să se întretină împreună asupra afacerilor imperiului. Constantiu insista ca Cesarul să-și grăbească venirea și, pentru a înlătura bănuielile, îi cerea să vină împreună cu sotia sa, pe¹¹⁵ Ed. Fr. Eyssenhartdt, Berlin, 1871, XIV, 1, 19:... et adhibitis paucis clam ferro succintis uesperis per tabernas palabatur et con-pita quaeritando Graeco sermone, cuius erat impendio gnarus, quid de Caesare quisque sentiret et haec confidenter agebat in urbe ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem.

116 Megaera quaedam mortalis, inflammatrix saenientis adsidua, humani cruoris avida nihil mitius quam maritus (Ibidem, XTV, 1, 2).

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

care o dorește mult. Constantia ezită câțva timp, temându-se de mâniile lui, dar, socotind că influența ei îl va liniști, ca frate, se decide în cele din urmă a porni. Din nefericire, ajunși în Bithynia, muri de o febră subită¹¹⁷. Ea iu înmormântată lângă Roma, într-un mausoleu monumental, care-i poartă și astăzi numele. Gallus își continuă singur drumul către destinul său.

Ajuns la Poetovio, în Noricum, era pus sub gardă, despuat de vesmintele regesti și îmbrăcat cu tunica și mantaua comună, urcat repede într-o trăsură privată (carpento privata) și dus în Histria, lângă Pola. Pe când era păzit acolo, sosiră Eusebius sambelanul (cubiculi praepositus), Pentadius notarul și Mellobaudes, tribun militar, trimisi de tiranul obsedat spre a-i lua un interogatoriu amănunțit cu privire la omorurile săvârșite la Antiochia. Palid de emoție, Gallus îngăimă că execuțiile s-au făcut la instigatia sotiei sale. La această insultă a memoriei surorii sale, Constantiu, apucat de o mânie fără de margini, nu mai văzu siguranță pentru sine decât în moartea nefericitului Cesar. Serenianus fu îndată expedit, împreună cu alți doi delatori, pentru a-l executa. Cu mâinile legate la spate, „ca unui hot răufăcător”, după expresia lui Ammianus, Gallus fu decapitat către sfârșitul anului 354 ns.

Cunoscând amănuntele acestei sinistre tragedii, Iulian fu atât de impresionat, încât de multe ori părea¹¹⁸ Ammianus, XIV, 11, 6: cum Bithyniam introisset, in statione quae Caenos Gallicarios appellatur, absumpta est in febrium re-pentina.

118 XIV, 11, 23:... et ita conligatis manibus in modum noxii cuiusdam latronis cemice abscisa.

121

că vede spectrul trupului decapitat al fratelui său. Odată cu execuția lui Gallus, primea și el ordinul de a se prezenta la Milan. Acolo se găsi în prezenta unei acuzații formale: i se imputa că părăsise Macellum fără autorizație, că avusese conciliabule cu fratele său dizgrățiat, când trecuse prin Constantinopol¹¹⁹. Iulian s-a apărat energic. Suspectat, calomniat de puternicii intriganți de la Curte, el simtea că viața sa e în primejdie, și Constantiu, sub influența camarilei, nu voia să-l primească în audiență. O intervenție neprevăzută și hotărâtoare îl salvează, împărăteasa Eusebia, care exercita o mare influență asupra sotului său, se apropie cu simpatie de tânărul nefericit, pledează cu ardoare cauza lui și obține a-l primi în audiență și a-l asculta, întrevederea aceasta avu darul să liniștească mânia despotului.

Dorința lui Iulian era să se întoarcă în liniștea domeniului mostenit de la bunica sa, și Eusebia îi obținut autorizația. Iulian plecă, dar la Como fu întors din drum din cauza revoltei generalului Silvanus în Gallia, provocată de infamia delatorilor din jurul tronului. Suspiciunea se trezi din nou în sufletul lui Constantiu, care se temu ca Iulian să nu întâmpine în calea sa pe rebeli. Eusebia, din marea sa afecțiune pentru Iulian, îl convinge atunci pe împărat să-l lase a-și urma un timp învățătura la Atena, unde nu va mai putea fi periculos.

Această hotărâre fu primită de Iulian cu o nespusă bucurie. El putea să vadă în sfârșit orasul viselor sale. În vara anului 355, își făcea intrarea în Atena, stre-

Ibidem, XV, 2, 7.

122

curându-se fără zgomot, supravegheat cum era, și descindea la locuința elegantă a unui nobil din Antiochia, Celsius, prieten intim al lui Libanios¹²⁰.

Cu toate devastările pe care le suferise, orasul își păstra vechea splendoare a monumentelor sale. Acropole, cu atâtea minuni ale artei, era intactă. Pallas-Athena trona încă în mijlocul Parthenonului; sacrificiile se îndeplineau și solemnitățile cultului păgân se desfășurau în toată măreția lor. Ne închipuim ușor impresia strecurată în sufletul tânărului setos de marile amintiri ale trecutului. El nu-și pierdea vremea în distracțiile obisnuite ale tineretului zgomotos, ci se lăsa în voia entuziasmului său pentru frumusețile ce-i Fermecau privirea și pentru învățământul ce făcea atunci gloria metropolei elenismului. Universitatea ateniană răsuna în acea epocă de elocvența sofistilor celebri, în jurul cărora se îngrămădeau tinerii studiosi din cele mai depărtate provincii ale imperiului. Arta cuvântului era la grecii de atunci o adevărată desfătare a spiritului, prin efectele sale în mare parte muzicale. Oratorul era acum un emul al

poetilor lirici. Aplicând o prozodie care nu se mai simtea în limba vie, el scotea în relief, ca un virtuos, timbrul și armoniile elocutiunii sale și exalta pe auditori prin muzicalitatea frazelor, de multe ori pure sonorități, lipsite de fond serios.

Aceste lucruri ne fac, poate, să surâdem astăzi. Dar, cum observă cu drept cuvânt un învățat care s-a oprit asupra lor, trebuie să mărturisim că nu le mai putem înțelege. Acest acord absolut al cuvântului și urechii

120 Bidez, op. cit., pp. 108-110.

123

sunt fenomene care s-au pierdut pentru noi. A fost un gen de elocvență și un sistem de educație de care nu mai avem azi idee, căci se întemeiau pe un sentiment care a dispărut: iubirea dezinteresată a vorbirii frumoase¹²¹. Apoi, limbile vechi ne sunt atât de puțin familiare, avem pentru ele un sentiment atât de străin, încât nu ne putem da seama de farmecul pe care-l găseau într-însele cei vechi, farmec pierdut pentru noi. Că nu erau lucruri atât de disprețuit, ne-o arată faptul că creștinii, mari oratori ai Bisericii, n-au ocolit școala retorilor greci.

Cursurile cele mai frecventate erau cele ale lui Prohaeresius. Reputația sa ajunsese până în Occident și împăratul Constans îl chemă să-l asculte. Călătoria sa a fost un triumf¹²².

Iulian se interesa însă mai mult de filosofie. Școala lui Platon supraviețuia în grădinile Academiei, și aici zăbovea tânărul setos de doctrina complexă a theurgilor. Eleusis, unde se celebrau încă, în toată măreția lor, misterele zeiței Demeter, nu era departe, și Maximus recomandase lui Iulian să meargă să-și împlinească inițierea la hierofantul vestitului sanctuar. Tânărul print pătrunse în veneratul templu al divinităților subterane, străbătu toate fazele inițierii în misterele lor, împărtășindu-se de înalte adevăruri filosofice desprinse din simbolismul lor complicat.

121 Petit de Julleville, *Histoire de la Grèce sous la domination romaine*, II-e ed., Paris, 1879, pp. 351-352.

122 Roma îi ridică o statuie de aramă, cu o inscripție adesea citată pentru aliteratia de patru ori repetată: *Regina Rerum Roma, Regi Eloquentiae*. (Ibidem, p. 350).

124

Reprezentantul neoplatonismului, Priskos, recomandat de Edesias, se afla la Atena. Iulian îl cercetă, sedus de ocultismul său. Eunapios ni-l prezintă ca un om gelos de ideile sale, pătruns de demnitatea filosofiei, vorbind domol, «un ton întotdeauna solemn. Iulian i-a păstrat statornic un mare respect, împreună cu Maximus, Priskos a stat la câpătâiul său, în ultimele-i momente, când clzu rănit pe câmpul de bătaie; ei i-au dat cele din urmă mângâieri filosofice înainte de moarte.

Iulian cunoscuse la Atena și pe corifeii de mai târziu ai Bisericii, pe l'asile de Caesarea și Grigorie de Nazianz. Cel din urmă, pasionat, își aduce mai târziu aminte de tânărul și originalul membru al dinastiei și-i schitează, după eroica lui moarte, un portret plin de ură. Ceea ce rămâne din această schitare este, cum arată Bidez, timiditatea sa nervoasă, notată de Libanios, care ne spune că, înaintea numerosilor prieteni ce făceau cerc în jurul său la Atena, Iulian nu pronunța un cuvânt fără ca o roseată pudică să nu-i coloreze fața, urmând apoi debitul vorbirii sale repezi, de care se resimț adesea scrierile lui¹²³.

Fericirea sederii lui Iulian la Atena n-a fost de lungă durată. Pe neașteptate, la începutul toamnei, el primi ordin să vină la Milan.

Revolta lui Silvanus în Gallia se încheia cu asasinarea lui; dar imperiul era acum asaltat din toate părțile. Francii, alamanii și saxonii ocupaseră 40 de ore pe Rin, târând populația în captivitate și ducând cu ei o pradă imensă; quazii și sarmatii cutreierau Pannonia și Moesia superioară; iar în Orient, persii nu încetau de a ataca, tinuturile imperiului. Constantiu își

125

NICOIAE BĂNESCU

dădea seama cât de greu putea face față unei situații atât de grave, dar pregeta a-și alege un asociat la imperiu, din cauza, excesivei iubiri de putere și a suspiciunii față de toți¹²⁴. Se gândi totuși, în cele din urmă, a-și asocia pe Iulian. O luptă de influențe se dădu atunci în jurul său. Delatorii se sileau a-l abate de la acest gând; singură Eusebia, „foarte instruită, și cu o prudentă mai presus de sexul femeiesc", cum o

caracterizează Zosimus, le tinu piept si convinse pe Constantiu să pună pe Iulian ca Cesar peste natiunile de dincolo de Alpi, căci, tânăr cum este, de o fire simplă, zicea ea, cufundat toată viața în studii si nestiutor în toate, „va fi pentru noi mai bun decât oricare altul”¹²⁵.

Iulian, care-si astepta soarta într-un cartier din Milan, fu chemat în sfârșit la Curte, si ceremonia învestiturii sale în calitate de Caesar avu loc la 6 noiembrie 355, în fata trupelor prezente la Milan. Constantiu pronunță un discurs în care, lăudând însusirile vârului său, ceru ratificarea armatei pentru alegerea lui. Trupele îl întrerupseră cu un murmur de aprobare, si împăratul puse atunci pe umerii lui Iulian purpura si-l proclamă Caesar în aclamatiile lor. El îi adresă apoi lui Iulian o alocutie plină de sfaturi bune si de asigurări. Armata își lovi zgomotos scuturile de genunchi, semn al bucuriei cu care aproba si al admiratiei cu care

123 Bidez, op. cit., p. 118; cf. Zosimus (Bonn), III, 1-2.

124 Zosimus, III, 1: iXiaftai Se KOIVCOVOV ij\c, âp%\fjt oi>K etMppei &iâ ie (pi'kapx'iut vnepfloXriv Kal TO nâvtaq e%\eiv ev vnoyia.

125 Ibidem-. âpeivcov ie ecrTai navwq erepov nepi rJJ.âq. Cf. Ammianus Marcellinus, XV, 8, 3-

126

primea pe Cesarui strălucind în purpura imperială. Iulian luă după aceea loc în carul imperial alături de suveran si fu introdus solemn în palat¹²⁶. El a fost fericit a prezenta, din îndemnul împăratului, omagiile sale împărătesei Eusebia. în panegiricul ce-i închină mai în urmă, Cesarui a consemnat scena memorabilei întrevederi. Când veni în fata ei, i se păru că vede, ca într-un templu, statuia Moderatiei (ayaAjua acacppoavvrig). „Unele - îi zise basilissa - le si ai de la noi; celelalte le vei avea de la Dumnezeu numai dacă esti credincios si drept fată de noi”. Aproape atât a auzit, nici un cuvânt mai mult - urmează el -, desi în elocventă nu era mai prejos de cei mai buni oratori. Iulian iese de la audientă plin de admiratie si uimire, cu impresia de a fi auzit vorbind Modestia însăși, „atât de dulce si suav era sunetul vocii sale”¹²⁷. împărăteasa îi făcu un dar, care era pentru Iulian de cel mai mare pret: o mare cantitate de cărți de filosofie si istorici buni, de oratori si poeti, care l-au însoțit în campaniile sale si pe care, cum declară în panegiricul amintit, de câte ori le cerceta, în răgazurile sale, nu putea uita pe aceea care i le dăruise¹²⁸.

b. Iulian Caesar, apărarea Galliei. Luptele de la Rin cu germanii (355-359). Pregătirile de plecare se grăbeau. Iulian primea comanda Galiilor, Britanniei si

126 Ammianus, XV, <?, 5-15.

127 Elogiul împărătesei Eusebia, p. 97, la Bidez, L'empereur Julien, Oeuvres completez, t.I, 1-ere parte, Paris, Les Belles Lettres, 1932.

128 P. 98.

127

Spaniei, dar Constantiu, după obicei, își luă toate măsurile de precautie, punându-l pe Cesar sub o umilitoare tutelă. Ursicinus fu înlocuit în comandamentul suprem cu Marcellus, un general mediocru, care avea si misiunea de a supraveghea de aproape miscarile lui Iulian, în Manifestul său de mai târziu către ateniieni, acesta arată situatia de inferioritate în care era pus: a fost trimis în Gallia nu atât pentru a comanda armatele din acea provincie, cât pentru a se supune generalilor de acolo, căci li se scrisese si poruncise formal să nu spioneze pe dusmani mai mult decât pe el¹²⁹, într-adevăr, înaltii functionari care se aflau cu el -Florentius, prefectul Galici, Sallustius quaestorul -aveau să primească ordine numai de la Constantiu. Pentru ca atmosfera ce i se crea să fie completă, împăratul îi dădu pe sora sa Elena de sotie¹³⁰.

La 1 decembrie 355, Iulian iese din Milan, petrecut o bucată de drum de împărat. La Turin află stirea unui dezastru ce i se ascunsese: Colonia căzuse în mâinile barbarilor, după un crâncen asediu. Această veste fu pentru tânărul Cesar o prevestire rea; dar, aclamat în calea sa de populatie, el își întări încrederea. Sosind la Vienna, pe Ron, toti îi ieseiră înainte din oras si din împrejurimi, aclamându-l călduros, în timpul când Iulian intra în Gallia, aceasta oferea o priveliste tristă, nu mai avea nimic din prosperitatea de odinioară.

Pe urma

129 Către Senatul si poporul atenian, în aceasi editie a lui Bidez; 1.1, partea I, p. 224.

130 Desigur, mai în vârstă decât Iulian, care avea 24 de ani. Elena a avut în această căsătorie un rol sters și a murit curând după declararea conflictului dintre sotul și fratele său.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

năvălirilor sălbătice din veacul al III-lea, orasele erau ruinate, câmpiile rămase în paragină, populația rărită. Lutetia Parisiorum (Parisul) se refugiase în L'île de la Cité, Bordeaux își mutase portul în estuarul unui modest râu (Deveze), spre a rezista surprinderilor, la adăpostul fortificațiilor¹³¹.

Manifestul către atenieni ne arată situația dramatică aflată de Iulian în Gallia. O foarte mare multitudine de germani, spune e33 locuiau fără teamă în jurul orașelor devastate ale celtilor. El socotește la 45 numărul orașelor deschise, ale căror ziduri fuseseră nimicite de năvălitori; o fâșie de pământ exploatată de barbari dincoace de Rin (JLm TăSe TOV 'Privov) se întindea „de la izvoarele lui până la ocean”.

ținut până acum departe de orice inițiere în afacerile publice, Iulian era cu totul străin de cunostintele reclamate de noua sa situație. Conștient de marea misiune ce i se încrezuse, el se sili, în iarna petrecută în palatul din marginea Ronului, a-și dobândi aceste cunostințe. Sallustius, spirit luminat și onest, administrator excelent, îl iniție în afacerile Statului; în același timp, Cezarul își făcu răbdător educația militară, studiind exercitiile soldaților și pregătindu-se alături de ei pentru război.

Odată cu vara <356), alamanii își reluau incursiunile. Iulian primi ordinul împăratului de a-și duce armata la Reims. În drumul său până acolo, Cezarul curăță locurile de bandele prădalnicilor germani. La Reims, fu pus la curent cu planul operațiunilor. Un corp de armată condus de împărat trebuia să treacă Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris, 1930, p. 136.

129

NICOLAE BANESCU

Rinul aproape de lacul Constanta, spre a face o diversiune către Pădurea Neagră, în timp ce alte trupe, sub comanda lui Marcellus și Ursicinus, aveau să execute o mișcare paralelă dincoace de frontieră, spre a împiedica pe barbari a trece în Gallia. Programul acesta fu executat întocmai.

Iulian, aflând că mai multe orașe căzuseră în mâinile dușmanului, cuceri Brumath și se îndreptă direct la Colonia, ocupată mai înainte de germani și o recuceră aproape fără luptă; el își duse apoi trupele la Senones (Sens), pentru a petrece acolo iarna¹³².

Dar campania anului 356 nu avusese mari rezultate, în iarnă, bandele barbarilor începură iarăși jafurile lor ca mai înainte, și Iulian fu nevoit a-și răspândi puținele trupe ce le avea pentru a apăra pe locuitori.

Informați de slaba lui garnizoană la Sens, Cezarul fu asediat de o masă de barbari. Marcellus, care se afla în apropiere, nu-i veni în ajutor, dar Iulian, cu puținii săi soldați, apăra energic zidurile, stând cu îndărătnicie la creneluri, încât barbarii se văzură siliti a părăsi asediul după o lună¹³³. Informați de îndolenta lui Marcellus, împăratul îl recheamă, în raportul ce-i face, incapabilul general caută să-l compromită pe Iulian, și acesta scapă numai prin devotamentul sambelanului său, eunucul Eutheros, care demască toată calomnia, garantând pentru credința Cezarului¹³⁴ și prin sosirea la Curte, tocmai la timp, a celor două panegirice compuse de Iulian în onoarea lui Constantiu și a împărăte-

132 ttridem, pp. 141-142.

133 Ammianus, XVI, 4, 2, 3. IM Ibidem, XVI, 7, 1-4.

130

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

sei Eusebia¹*5. Marcellus fu trimis la Sardica, și în locul său fu numit în Callia Severus, general cu experiență și disciplină, care a fost pentru Iulian un pretios colaborator.

În 357, Cezarul primește încuviințarea, obținută pentru el de Eusebia, de a comanda personal trupele¹³⁶.

Dar, în locul vrednicului Ursicinus, Constantiu îi trimitea pentru comanda infanteriei pe un dușman, Barbation, care avusese un rol în uciderea lui Gallus.

În primăvara anului 357, reluând campania împotriva germanilor, Iulian porni către Vosgi, în timp ce Barbation trebuia să meargă spre Bale, planul fiind să-i prindă pe dușmani ca în cleste. Iulian nimicește o bandă de germani care prădaseră în interior și se opreste la fortul Saverne, pe care căuta să-l pună în stare de apărare. Barbation, care opera pe seama sa, vru să treacă Rinul, dar nu izbuti, fu atacat de barbari în retragerea sa și urmărit până dincolo de Bale, pierzând o mare parte din bagaje, cu animalele și oamenii de serviciu. Această biruință îi încuraja pe ala-mani, care se coalăzau, în frunte cu regii Chnodomar și

Velstrap, pentru a-l ataca pe Cesar, stiind de la un transfug că e izolat la Saverne, cu o trupă numai de vreo 13-000 de oameni¹³⁷. Iulian nu așteptă a fi atacat, ci porni cu armata sa de-a lungul căii romane ce ducea spre Argentoratum (Strassbourg), si în apropiere de acest oras iscoadele descoperiră de pe o colie-

135 Bidez, op. cit, p, 145.

136 Zosimus, III, 2, 5.

137 Ammianus, XV], 12, 1, 2 [Velstrap apare însă sub forma Vestralp].

c t ; • :>: '•...'

"y \ .-v.-- ••.

131

NICOLAE BANESCU

na armata barbarilor. La adăpostul colinei, Cesarul își asează îndată trupele în ordine de bătaie si le aruncă asupra dusmanilor. Lupta a fost crâncenă si s-a terminat, în jumătate de zi, printr-o înfrângere nimicitoare a barbarilor, de trei ori mai numerosi. Escadroanele romane, risipite la început, au fost întoarse la atac prin energia lui Iulian, care stiu să le înflăcăreze, si infanteria, desi covârșită de dusmani, tinu piept vitejeste. Toată cavaleria alamanilor, în frunte cu Chnodomar, fu decimată si pusă pe fugă. Alamanii, urmăriti până la Rin, se înecară cu miile, Chnodomar fu capturat, si Iulian îl trimise trofeu lui Constantiu. Cesarul obtinu o victorie strălucită, care avu un mare răsunet: armata germanilor confederati fu nimicită¹³⁸.

Iulian nu se opri însă aici: el vru să-si desăvârșească victoria ducând războiul pe teritoriul dusmanului.

Trecând îndată Rinul, îi fugări pe barbari în fumul incendiilor până în pădurea Hercyniană, în care pătrunse, întărindu-se într-un fort în ruine, ridicat de Traian. Acolo se prezentă o solie a alamanilor implorând pacea. Iulian le acordă un armistitiu de 10 luni. Putin mai în urmă, regii însisi se prezentară, dând cu jurământ asigurări¹³⁹. Iulian se întoarse în Gallia cu armata sa. Severus se afla la avangardă si surprinse aproape de Meusa o bandă a francilor prădând tinutul, în fata fortelor pe care nu le bănuiau, ei se închid în două fortărete pe malul fluviului, unde sunt blocati

138 Descrierea pe larg a acestei mari biruinte la Ammianus, XVI, 12, si la Bidez, op. cit., pp. 149-154.

139 Ammianus, XVII, 1, 1, 2, 3 si 11, 12, 13.

132

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

si siliti să se predea. Iulian îi trimise lui Constantiu, care-i înrola în trupele sale¹⁴⁰.

După aceste grele operatii încununate de succes, Iulian își duse d-e astă dată trupele să ierneze la Lutetia Parisiorum¹⁴¹.

Cu toate succesele avute, Iulian socotea că primejdia nu era încă înlăturată pentru Gallia, că trebuia consolidată frontiera Rinului, asigurat în special cursul inferior al fluviului. Pentru restaurarea regiunilor devastate, trebuia să obtină de la dusman reparatii în natură si mai cu seamă repatrierea celor târâti în captivitate. De aceea, fără a aștepta timpul obisnuit al operatiilor militare, în mai 358 se aruncă asupra francilor salieni din Toxandria¹⁴², silindu-i să semneze un tratat de supunere către imperiu si obligându-i să-l apere. Trecu apoi Meusa si pătrunse în tara chamavi-lor, alt trib al francilor, impunându-le aceleasi conditii si cerându-le ostatici. Izvoarele bizantine au înregistrat memorabila scenă a barbarilor care, la cererea lui Iulian de a i se da ostateg fiul regelui, au început a plânge amarnic împreună cu regele lor, jelindu-se că fiul regal pe care-l cere a pierit în luptă, înduiosat, Iulian, care-l avea captiv, îl prezentă deodată barbarilor, descoperindu-le intentia de a-l creste cum se cu-

140 Bidez, op. cit., pp. 154-155.

141 Ammianus ne spune că toate aceste izbânzi ale lui Iulian erau luate în răs la palatul lui Constantiu, unde Cesarul era numit în batjocură Victorinus, fiindcă în rapoartele sale vorbea mereu de înfrângerea germanilor.

142 Ammianus, XVE, 8. Toxandria era o țară de păduri si bălți ce se întindea de lângă Tongres, până la vărsarea râului Vahal în

Rin. .. ,,,,-. :....., ,,, , •,;..... ..

133

vine, pe lângă el, stârbind prin aceasta bucurie mare si încrederea lor si impunându-le astfel conditiile

păcii¹⁴³.

Iulian începu, de asemenea, să ridice fortărețe pe cursul inferior al Rinului, iar pentru a le aproviziona, repară flota britanică și o spori cu 400 de bărci construite în pădurea din Ardennes, spre a aduce în Britannia grâul necesar¹⁴⁴, în sfârșit, spre a repopula câmpurile deserte ale Galiei, Iulian impuse alamanilor eliberarea miilor de captivi. El trecu Rinul la dânsii, și regii dușmani, intimidati, predașă prizonierii, pe care Iulian îi avea însemnați de secretarii săi, demascând prin acest control trucurile întrebuințate de alamanii spre a nu-i elibera pe toți. În 359, trecu din nou Rinul în acest scop și constrânse pe ultimii recalcitranti a restitui prizonierii¹⁴⁵.

Rezultatul celor patru ani de război cu germanii la frontiera Rinului a fost rezumat de însuși Iulian, în Manifestul său către Senatul și poporul ateniilor. A trecut de trei ori Rinul, a obținut repatrierea a 20.000 de prizonieri reținuți de germani dincolo de fluviu; în două bătălii și un asediu (bătăliile de la Strassbourg și din Toxandria și asediul forturilor de pe Meusa) a făcut multime de captivi, oameni în toată puterea. A trimis lui Constantiu patru batalioane de pedestrași dintre cei mai tari, și altele trei mai puțin bune (TCT-

143 Eunapios, în *Excerpta de Legationibus* (ed. Bonn), I, pp. 41-45. Zosimus îl rezumă. Cf. Petros Patrikios, *Excerpta de Legat.* (Bonn), 16.

144 *Către Senatul și poporul ateniilor*, ed. Bidez, 8.

145 Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, pp. 156-161. ,s;;ii

134

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tapat âpi&noix; r&v KpaTiatcov netâv, tpeîq T<3v EĂarTOVtov), două escadroane foarte pretuite de cavalerie (iitneav -râtficra Svo TO evrifioTara) și a recucerit, ca Cesar aproape 40 de orase pierdute¹⁴⁶. Trei ierni la rând după bătălia de lângă Strassbourg le petrecu Iulian la Lutetia. Înainte de el, Augustii sau Cesarii care guvernaseră Gallia au locuit de cele mai multe ori la palatul din Treves. Iulian a preferat Lutetia pentru poziția sa mai centrală, de unde, fără a fi prea departe de Rin, putea supraveghea mai bine administrația Galiei și a Britanniei. Splendida capitală a Franței ocupa atunci o mică insulă în mijlocul Senei și n-avea intrare decât pe două poduri de lemn. L'île de la Cité era așezată la răspântia drumurilor ce duceau în atâtea părți; apele Senei și afluenților săi serveau de multă vreme pentru transporturi.

Iulian își ducea în această reședință viața sa simplă de ostas, de care întotdeauna a ținut să se înconjoare, și care îi atrase devotamentul trupelor. Dormea în asternuturi tari, se destepa, obisnuit, la miezul nopții și se așeza la lucru, la lumina unei lămpi, ocupându-se de afacerile imperiului, după care trecea la ocupațiile spiritului, simțind nevoia de a se cultiva, căci, după cum mărturiseste unor prieteni, e de mirare că mai vorbește grecește, într-atât s-a barbarizat din cauza tărilor în care se află¹⁴⁷. Citea din Caesar, din Plutarh sau din alți scriitori, studia tratate de artă militară sau

146 *Către Senatul și poporul ateniilor*, p. 227.

147 Ei Kai ptfeyyof/jrv 'JEAATjvicri, •dav^â^siv âtwv.ovTcog eo/iev etcâeSapSapcofievoi Sm ră %<npia (Scrisoarea 8, către Eumenios și Pharianos., ed. Bidez, p. 15).

135

se adâncea în speculațiile filosofice. Scrisul, marea sa pasiune, nu lipsea din aceste preocupări ale spiritului: redacta relația diferitelor sale întreprinderi, compunea un nou panegiric al lui Constantiu, Despre faptele împăratului sau despre Regalitate, redacta în sfârșit corespondența trimisă prietenilor depărtați sau colaboratorilor săi, invitând pe unii, ca Priskos, la el.

C. Iulian proclamat Augustus. Conflictul cu Constantiu. Atacurile neconținute ale persilor în Orient, neputința lui Constantiu de a înfrânge cerbicia războinicului Sapor contrasta izbitor cu faptele de arme ale lui Iulian, care zdrobise pe barbari la Rin și asigurase în câțiva ani linistea și prosperitatea Galiei. Faima tânărului Cesar, răspândită pretutindeni, îl chinuia pe împărat¹⁴⁸. Eusebia murise (359) și Constantiu rămase prada delatorilor din jurul său, îngrijorati de o glorie ce-i amenința. Ei întretineau atmosfera de invidie și suspiciune a Curtiei. Amenințarea persilor, după căderea Amidei, a fost pretextul de a slăbi puterea militară a Cesarului, aducând în Orient trupele viguroase de veterani, care biruiseră belicoasele națiuni ale Germaniei.

Un secretar al împăratului, Decentius, sosea în Gallia în ianuarie 360 cu două ordine ale suveranului: 148 Ammianus, XX, 4, 1: Properantem Constantium orienti ferre suppetias turbando prope diem excursibus Persicis... urebant Iuliani virtutes, quas per ora gentium diuersarum fama celebrior effundebat; Zosimus, III, 8, 14, 15: Kai T<»V rov Kawapoq Karop-â(OfficeT:cav ev wîg ânâviatv ord/zacriv, 5eivâq 6 crweamĂîj ta cpvovcp.

136

unul către generalul Lupicinus, cerând a-i aduce imediat, pentru campania de primăvară, trupele sale de heruli și batavi, precum și auxiliarii celti și petulanti; altul către Sintula, tribunus stabuli, însărcinat a lua cu el pe cei mai buni soldați ai gărzii de corp.

Lupicinus fusese însă trimis către sfârșitul anului 359 în Britannia, unde năvăliseră pictii și scotii, și Decentius trebui să trateze cu Iulian, cerându-i a transmite soldaților un ordin de mobilizare, într-o împrejurare atât de gravă, Cesarul vru să se consulte măcar cu prefectul Florentius, care era atunci la Vienna, și-i scrisse acolo, dar el, viclean cum era, nu răspunse. Trimisul împăratului insista pe lângă Iulian să se grăbească, făcându-l răspunzător de orice întârziere, Sintula se simțise dator să plece cu trupele gărzii. Iulian, neavând cu cine se consulta, căci Sallustius fusese și el rechemat de invidia lui Constantin, fu nevoit a recunoaște că datoria sa era de a se supune. El dădu, prin urmare, ordin ca trupele să iasă în grabă din stațiunile de iarnă¹⁴⁹, și soldații începură a murmura. Germanii de dincolo de Rin, înrolați ca auxiliari, primiseră numai cu condiția că nu vor trece Alpii, iar camarazii lor, care aveau o familie, nu erau bucuroși a fi transportați la capătul lumii. Familiile se tineau, gemând, după dânsii. Bilete incendiare circulau printre soldați, plângând situația lor și soarta Galici lipsite de apărare. Impresionat, Iulian înștiința că soțiile și copiii soldaților îi pot urma, punându-li-se la dispoziție posta publică.

' Ammianus, XX, 4, 9.

tmsw

137

NICOLAE BANESCU

Concentrarea trupelor avea loc la Lutetia, cum ceruse Decentius, desi Iulian nu fusese de această părere. După obicei, Cesarul iese în întâmpinarea lor și, urcându-se la tribună, în Câmpul lui Marte, le tinu o cuvântare călduroasă, lăudându-i pentru isprăvile lor și felicitându-i pentru onoarea ce vor avea să servească unui suveran puternic și generos, la care vor afla recompensele meritate. El invită apoi pe ofițeri la un banchet de rămas bun, și aceștia se retraseră la sfârșit cu părerea de rău de a fi siliti să se despartă de un sef atât de binevoitor¹⁵⁰, în cursul nopții, soldații agitați găsiră mijlocul de a rămâne în patrie cu seful pe care-l iubeau. Ei se înarmară, alergară la palat și începură a striga : Iulian August! Cesarul, uimit, se închise în apartamentul soției sale încă în viață, rugându-se lui Zeus să-i dea un semn în această fatală împrejurare, în somn, geniul imperiului îi apără încurajându-l. Când se făcu ziuă, Iulian se arătă soldaților și-i rugă să se liniștească, să renunțe la o întreprindere atât de primejdioasă, să se întoarcă la datoria lor, făgăduindu-le că va obține de la împărat iertarea, lor și revocarea ordinului de plecare. Dar soldații își dădeau seama de toată gravitatea faptei lor și, reînnoindu-și mai tare strigătele, l-au ridicat pe Cesar pe un scut, în aclamațiile întregii armate. Un lăncier își scoate colierul ce-i împodobește gâtul ca stegar¹⁵¹ și-l pune îndrăznet pe capul lui Iulian în chip de dia-

150 Ibidem, XX, 4, 12, 13-

151 Ibidem, 4, 18: abstractum sibi torquem, quo ut draconarius utebatur, capiti Iuliani imposuit confidenter. Istoricii ne-a păstrat și numele acestui stegar, Maurus, ajuns apoi comes. [După unele opinii, obiceiul de a pune pe capul noului împărat un

138

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

demă, împlinindu-se astfel riturile de proclamare a noului Augustus. Acesta, urmând obiceiului, promite soldaților câte cinci solidi de aur și o livră de argint de fiecare, apoi intră în palat, unde rămâne tot restul zilei. Nemaivăzându-l, soldații se agită, temându-se de o crimă, dau buzna înarmați în palat, amenințându-l, și nu se potolește decât atunci când îl văd pe Iulian apărând, strălucitor, în costumul imperial, în sala Consistoriului¹⁵². Putin mai în urmă, Decentius pleca din Gallia, pentru a-i duce lui Constantiu stirea

evenimentelor. Florentius îl urmă, părăsindu-si sotia si copiii, pe care Iulian are grijă a-i trimite cu posta publică. El izbuti să asigure si fuga spionilor si delatorilor, pe care furia soldatilor i-ar fi sacrificat. La vestea celor întâmplute, corpul gărzii, care era pe drum, se grăbi a veni îndărăt la Lutetia, cu Sintula în frunte. O zi mai în urmă, dinaintea tuturor trupelor adunate în Câmpul lui Marte, Iulian se urcă la tribună, decorată cu steaguri, si tinu o cuvântare solemnă, recapitulând victoriile lor si lăudându-le curajul, promitând că de acum înainte la orice promovare, în ordinea civilă si militară, meritul personal singur va trage în cumpănă. Soldatii, entuziasmati de aceste cuvinte, loviră zgomotos cu lăncile în scuturi¹⁵³. asemenea torques (gr. /zavidiciov, aipentog), probabil de origine scandinavă, ar fi dispărut după veacul al VI-lea în Bizant; despre acest detaliu si semnificatia lui, O. Treitinger, *Die ostromische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956 (=Jena, 1938), pp. 20-22; K. Wessel în *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, voi. III, 417-420.]

152 Ibidem, 4, 22.

153 Ibidem, 5, 1-8. , •!-•! •« -^ •!•? •** !!,-<P>tf w* »**•

139

NICOLAE BANESCU

Rămânea ca Iulian să-si clarifice situatia față de Constantiu. El ar fi voit să evite calamitățile unui război civil si să nu fie învinuit de ingraturitate; de aceea, căută să negocieze cu împăratul. Trimise în acest scop o ambasadă bine aleasă, compusă din Pentadius, unul din spionii lui Constantiu pe lângă Iulian, si din Eutheros, sambelanul. Ei duceau din partea noului August o scrisoare plină de deferentă față de suveranul său, oferindu-i pentru războiul contra persilor trupele gărzii si contingente de tineri Leti {adolescentes Laetos quosdam), precum si cai de curse din Spania (equos currules Hispanos)m. Pentru prefecturile pretoriului accepta numirile lui Constantiu, dar își rezerva numirea în celelalte posturi, spre a avea oameni cunoscuti din propria-i experientă, în semnătură, Iulian întrebuinta titlul său de Caesar. La această scrisoare deschisă, el a adăugat, spune Ammianus, altele secrete, dojenitoare si muscătoare (objurgatorias et mordaces), pe care istoricul nu le-a văzut si care, cum sugerează Gibbon, „n-au existat, poate, niciodată”¹⁵⁵.

Solia lui Iulian a întâmpinat mari dificultăți în drumul său, nimeni nefiind bucuros a înlesni călătoria emisarilor unui rebel. Ei trecură în cele din urmă Bosforul si aflară pe Constantiu la Caesarea Cappadociei. La citirea scrisorii, împăratul cuprins de mânie porunci ambasadorilor să iasă. Apoi, linistindu-se, le dădu voie să plece, încredintând răspunsul său quaestorului Leonas. Acesta, sosind la Lutetia, fu condus de Iulian dinaintea unei adunări la care convo-

154 Ammianus, XX, 8, 13. .

155 Op. cit., ed. Bury, t. II, p. 428, n. 17.

140

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

case populatia orasului si trupele, si acolo dădu citire răspunsului implacabil al lui Constantiu, care nu admitea nimic din doleanțele lui Iulian, ci pur si simplu îi cerea, spre a se mântui pe sine si a mântui si pe intinii săi, să renunte la sforăiturile trufase si să se mărginească la sarcina de Caesar¹⁵⁶. La auzul pasajului în care se osândeia actul de la Lutetia, asistenta întrerupse, exclamând din toate părțile în sunet de voci teribile: Auguste Iuliane, după cum decretaseră provinciile, soldatii si autoritatea Statului restaurat, dar temându-se încă de năvălirile barbarilor reînviati !¹⁵⁷.

Corespondenta celor doi adversari se urmă pe acelasi ton până la sfârșitul anului 360. Misiunea episcopului arian al Galici, Epictet, unul dintre favoriti lui Constantiu, n-avu nici un rezultat. Preocupat de paza Rinului, Iulian trecu fluviul împotriva francilor attuarii, îi bătu si le impuse pacea. Urcă apoi Rinul, asigurând buna stare a cetăților până la Bale, de unde se îndreptă spre Besancon. De acolo, pe Saone si pe Ron se coborî la Vienna, unde-si stabili cartierele de iarnă. Sotia lui Iulian muri în acest timp, si rămășitele sale fură trimise la Roma, spre a fi depuse lângă cele ale sorei sale Constantia, în vestitul mausoleu din Via Momentana.

în fata conflictului inevitabil, Iulian consulta zeii. într-o noapte, o fantomă luminoasă îi apăru, repetându-i versurile unui oracol care anunta moartea apropiată a lui Constantiu pe pământul Asiei. Către primăvara anului 361, își dădu seama de pregătirile făcute

156 Ammianus, XX, 9, 4.

157 Ibidem, XX, 9, 6, 7.

141

de adversarul său în vederea campaniei: el recruta trupe și concentra aprovizionări la poalele Alpilor Cottieni și pe țărmul lacului Constanta, îl însărcina pe agentul său Gaudentiu să pună în stare de apărare Coastele Africii și să-i asigure grâul acelor regiuni. Se zvonea că are înțelegere cu unii sefi germani, ceea ce părea a confirma atacul alamanilor lui Vadomar la hotarele Retiei. Iulian trimise împotriva lor pe cornitele Libinon, care pierdu însă lupta, pierind el însuși. Se descoperi și o scrisoare a lui Vadomar către Constantiu. Regele trădător trecând mai târziu Rinul, la comandantul roman, care-l reținu la masă, fu arestat de un trimis al Cesarului și deportat în Spania.

Iulian hotărî să pornească repede, să intre în Illyricum, lipsit atunci de trupe, înainte de sosirea lui Constantiu. El tinu o cuvântare trupelor, care, prin tunete de aclamații, îl asigurau de încrederea lor. Pentru accelerarea înaintării, își împărți forțele în trei corpuri: Nevitta, generalul cavaleriei, avea să-și ducă trupa sa de 10.000 de oameni prin Retia și Noricum, între Alpi și Dunăre; Jovinus străbătea, cu alt corp, pe căile serpuitoare ale Alpilor, Italia de sus; iar Iulian, cu o avangardă de 3.000 de soldați de elită, se îndrepta prin Pădurea Neagră spre Dunăre, unde trebuia să-și îmbarce trupele pentru a le transporta la Sirmium. Acolo, celelalte corpuri de armată aveau să-l ajungă cât mai repede posibil¹⁵⁸. Pe drumuri impracticabile, peste munti, peste ape și mlăștini, Iulian își conduse oamenii cu o energie neobosită, trecând toate obstacolele, și ajunsese la Dunăre, în locul unde, din ordinul

158 Bidez, *La ine de l'empereurjulien*, pp. 192-193-

142

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

său, aștepta flota în care toți se îmbarcară. Fiindcă miscarea vâslelor era potrivită cu iuteala cursului apei și ajutând și vânturile favorabile, observă Zosimus, flota a ajuns în unsprezece zile la Sirmium¹⁵⁹. Iuteala cu care Iulian a străbătut distanțele i-a impresionat pe contemporani: dusmanul s-a trezit cu el la Sirmium fără să fi auzit de pornirea lui din Gallia¹⁶⁰.

Trupele sunt debarcate, în seara de 10 octombrie, la Bononia¹⁶¹, la 19 mile de Sirmium. Acest oraș era reședința prefecturii de Illyricum. În apropiere, generalul Lucillianus, care comanda forțele din Illyricum, adunase în grabă câteva trupe, pentru a apăra orașul, dar e surprins de Dagalaiphus cu detașamentul său, trimis ca să-l aducă. Trupele garnizoanei s-au predat și au fost expediate, ca suspecte, în Gallia; dar, când au ajuns la Aquileia, nu mai vorî a-și continua drumul. Instigate de tribunul Nigrinus, apreciind poziția tare a cetății, au ocupat-o, întărindu-se într-însa. După un asediu îndelungat și lupte înversunate, ei s-au predat numai când au aflat că a murit Constantiu¹⁶².

159 III, 10.

160 Ammianus, XXI, 9, 6: *sed iile ut fax uel incensus malleolus voluciter ad destinata festinans.*

161 Întrucât mai multe localități din Imperiul roman purtau acest nume, este evident că aici nu poate fi vorba nici de Bologna actuală, situată în nordul Italiei, dar nici de actualul Vidin din nord-vestul Bulgariei, situat în antichitate în Moesia superioară. Este vorba de o altă Bononia, aflată în Pannonia secunda, (provincie în care se afla și metropola Sirmium (azi Sremska Mitrovica), centru cu care Bononia de aici avea legătură directă, după cum reiese și din descrierea lui Ammianus (cf. Cari Patsch în *Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, voi. III, Stuttgart, 1899, col. 703)¹.

162 Ammianus, XXI, 11, 12. :<

143

După ce intră în Sirmium, aclamat de populație, Iulian oferi acesteia a doua zi o cursă de care; apoi, îndată ce Nevitta sosi cu trupele sale, își reluă marsul pe calea ce ducea la Constantinopol. El ocupă Naissus (Nis) și un defileu din Haemus, care-i asigura înaintarea. La Naissus redacta manifestele sale trimise în orasele Illyriei, Helladei și până la Roma, spre a-și câștiga simpatiile.

Ocupat în Orient cu persii, Constantiu, aflând că Sapor s-a retras din teritoriul imperiului, se hotărî a-și duce forțele militare în Europa, spre a-l pedepsi pe răzvrătit. El porni, în apropierea iernii, din Antiochia

spre Asia Mică. La Tarsos simți începuturile unei febre; își continuă totuși drumul până la Mopsucrene, ultima stațiune a Ciliciei. Febra i se agrava și simți că sfârșitul i se apropie, într-un moment de luciditate, după câte ne relatează Ammianus, Constantiu, care se gândea și la soarta tinerei sale soții, însărcinat¹⁶³, l-ar fi indicat pe Iulian ca succesor. După o grea agonie, își dădu sufletul în ziua de 3 noiembrie 361. Eunucul Eusebius încercase a provoca alegerea unui nou împărat, dar nu izbutise. Doi ofiteri fură expediati îndată la Naissus, să asigure pe Iulian că toți soldații imperiului erau gata să meargă sub steagurile sale.

Astfel își încheie viața împăratul Constantiu, care -zice atât de bine Gibbon - mostenise toate defectele tatălui său, dar n-avu nici una din calitățile sale. Caracterul său a fost „un amestec de slăbiciune și trufie, de superstitie și cruzime”¹⁶⁴.

¹⁶³ Ibidem, XXI, 15, 5, 6.

¹⁶⁴ Op. cit., ed. Bury, t. II, pp. 439-440.

144

.rij|Mrtte{fejirttA|

'JBIPP::

Jovian, care avea să urmeze la tron lui Iulian, acum un simplu protector domesticus, primi ordin să transporte cu mare pompă trupul decedatului la Constantinopol, spre a fi înmormântat lângă ai săi. Constantiu se botezase, ca și tatăl său, pe patul de moarte, și rămășițele sale pământești au fost urmate de o procesiune de creștini cu făclii în mâini, intonând zi și noapte cântece religioase pentru odihna sufletului său.

Iulian dădu în curând ordinul de plecare la Constantinopol. Străbătând Thracia repede, ajunse la Herakleia-Perinthus, pe tărmlul Propontidei. Îndată ce se știu la Constantinopol despre sosirea sa, populația se repezi dincolo de ziduri, și Iulian își făcu intrarea (11 decembrie 361) în capitală în aclamațiile unanime ale poporului, escortat de trupe și de multimea celor ce-l întâmpinaseră. Orasele imperiului trimis delegați pentru a-l felicita și a-i prezenta coroana de aur¹⁶⁵. Vestea ajunge la popoarele vecine și la națiunile cele mai îndepărtate, și din toate părțile vin ambasade spre a-l saluta.

Curând după venirea lui Iulian, sosi în Constantinopol și galera care aducea rămășițele lui Constantiu.

Iulian coborî în port cu trupele sub arme, și, descoperit, merse în fruntea convoiului până la Sfintii

Apostoli, unde cosciugul fu coborât în cripta ce-l aștepta.

Eunapios, în Excerpta de Leg. (Bonn), 3, p. 46.

145

NICOLAE BANESCU

s 3 • Domnia împăratului Iulian . (3 noiembrie 361 - 26 iunie 363)

a. Actele administrației sale interne. Odată stăpân pe imperiu, Iulian încredința devotaților săi comandamentele militare și marile demnități. El institui apoi un tribunal excepțional, constituit ca înaltă Curte de Justiție, pentru a stabili responsabilitatea crimelor săvârșite în domnia ce se încheiase. Măsura a fost cerută noului împărat, cum rezultă din scrisoarea acestuia către Hermogenes¹⁶⁶, ex-prefect al Egiptului¹⁶⁷. Judecătorii fură aleși din sânul autorităților indicate prin jurisdicția lor civilă sau militară pentru asemenea afaceri. Au fost numiți Mamertinus, prefect de Illyricum și Italia, Sallustius, chemat la comanda prefecturii Orientului¹⁶⁸, și patru generali, comandanți supremi ai armatelor: gotul Nevitta, Jovinus, Arbëtion, magistri ai cavaleriei, și alamanul Agilon, comandantul infanteriei.

¹⁶⁶ Bidez, L'empereur Julien, Oeuvres complètes, t. I, 2-e parte, Lettres et fragments, Paris, 1924, scris. 33, p. 60.

¹⁶⁷ „O, eu, care am fost mântuit peste orice așteptare, o, care fără nici o speranță am auzit că ai scăpat de hidra cu trei capete! Nu vorbesc, jur pe Zeus, de Constantiu (acela a fost cum a fost), ci de fiarele din jurul său, care își aruncau privirile de invidie asupra tuturor, care-l făceau și pe acela mai neînduplecat, nefiind prin firea sa nicidecum blând, deși multora le părea astfel. Dar acelaia, fiindcă a devenit fericit (răposat), fie-i tărâna ușoară! - cum se zice. Cât despre aceștia, n-ai vrea să sufere pe nedrept, martor e Zeus. Fiindcă însă mulți acuzaatori se ridică împotriva lor, s-a instituit un tribunal”.

..... ----

168 Care nu trebuie confundat cu cel din Gallia. itfii.;

146

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Sallustius fu însărcinat a prezida sedintele, iar Arbation a conduce instructia. Pentru a nu fi supus la influentele Curtii sau orasului, înaltul tribunal își luă resedinta dincolo de strâmtoare, la Chalkedon. Spre a da toată importanta spiritului militar, ofiterii celor două corpuri ale gărzii, Jovienii si Herculeanii, erau autorizati a urmări dezbaterile.

Pedepsele cele mai grave s-au pronuntat contra celor care, la Curtea lui Constantiu, organizaseră si exploataseră serviciul de spionaj. Paul, zis Catena, al cărui nume singur înfiora, Apodemius, agens in rebus, complicele său, eunucul Eusebius, fură condamnat a fi arsi de vii; altii, osânditi la pedeapsa capitală. Cei vinovati de înaltă trădare nu fură atinsi de acest tribunal, si împăratul se văzu nevoit a aplica el însusi unor asemenea criminali pedeapsa capitală¹.

Iulian păstră si pe tron sobrietatea vietii sale de ascet, cu care, ca Cesar, îi deprinsese în Gallia pe cei ce-l înconjurau.

Cu educatia sa filosofică, el dispretul onorurile si luxul care însoteau în mod obisnuit viata suveranului. Modelul său era Marc Aureliu, pe care în satira-i filosofică Cesarii îl socotea superior tuturor predecesorilor, preferat de zei ca unul care a practicat pe tron lectiile filosofiei, îndată ce intră în palatul imperial, decis a readuce lumea romană la anticele sale traditii, Iulian luă măsuri pentru reducerea personalului extrem de numeros, expulzând toată acea domesticitate excesivă ce se înghesuia zilnic în jurul persoanei împăratului sub înaintasii săi, si păstrând numai pe cei

169. Bidez, La vie de l'empereur Julien, pp. 207-211. ,>

147

NICOLAE BANESCU

strict necesari. Reduse considerabil si personalul serviciilor sale, multumindu-se pentru cancelarie cu patru secretari si cu 17 agentes in rebus, pentru transmiterea ordinelor sale. în acelasi timp, el dezbracă pe acesti curieri de rolul lor de spioni si politisti, care-i făcea atât de temuti în timpul domniei lui Constantiu. Firea vioaie si sinceră nu putea suferi aparatul complicat al ceremonialului asiatic, pe care îl observau cu ostentatie si strictete înaintasii; n-a voit să fie numit cu titlurile sonore si zadarnice de dominus si despotes.

Atent față de orasul său natal, el conferi Senatului din Constantinopol privilegiile si onorurile de care se bucura până acum numai Senatul Romei¹⁷⁰.

Exceptional de activ, într-o domnie care numără mai putin de doi ani, Iulian a îmbrățisat aproape toate domeniile vietii Statului, îngrijindu-se a le asigura o functiune cât mai bună. A pus ordine în administratie, revocând functionarii nedemni si asezând în fruntea ei cele mai bune elemente. A pus frâu fiscalității "abuzive, a redus impozitele si a căutat să le repartizeze echitabil. Consiliile municipale ale provinciilor, reduce la rolul de adevărate agentii ale fiseului, s-au bucurat de atentia sa deosebită. Peste măsură de împovărat, curialii se sustrăgeau tot mai mult obligatiilor la care erau chemati, si Iulian a suprimat prin edictele sale scutirile nedrepte, care înlesneau evaziunea de la îndatoriri, în acelasi timp, pentru a asigura mai bine functiunea curiilor, le-a usurat sarcinile atât de apăsătoare.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Iulian s-a îngrijit, de asemenea, a reduce la normal folosirea Postei publice, care devenise o mare povară pentru municipalități. El retrase clerului crestin dreptul de a o folosi pe cheltuiala Statului (pe vremea lui Constantiu episcopii erau mereu pe drumuri, spre a participa la sinoade); apoi, afară de prefectul pretoriului, functionarii nu mai avură dreptul de a elibera permise de călătorie.

în ce priveste justitia, împăratul se îngrijii a o face mai expeditivă si prevăzu pedepse pentru cei ce provocau întârzierea proceselor.

Armata a avut si acum toată atentia sa. Exemplul pe care-l dădea el însusi i-a atras iubirea soldatilor si disciplina lor. Comandamentele au fost încredintate celor încercati¹⁷¹.

Tânărul împărat era prin educatia sa un partizan entuziast al vechilor traditii ale elenismului. Când a ajuns la tron, păgânismul se afla într-o situatie critică. Constantiu luase o serie de măsuri aspre, care interziceau sacrificiile si hotărâu închiderea templelor. Aceste măsuri au provocat, mai cu seamă în Asia Mică si

Egipt, distrugerea multor monumente ale cultului păgân și spolierea bogățiilor pe care le posedau. Ca urmare, preotii vechilor sanctuare se aflau în mare decădere. Iulian nu putea să rămână indiferent la această părăsire a tradițiilor străbune, așa că în ultimele zile ale anului 361, el intervine promulgând primele edicte generale în materie de religie. Din prudență, s-a mărginit a proclama că pretutindeni se putea relua vechiul cult al zeilor care făcuseră mărirea

171 Ibidem, p. 236 și urm. > n s; :

149

NICOLAE BANESCU

Greciei și a imperiului. El acorda totodată o toleranță universală, anulând sentințele de exil pronunțate pe chestiuni de dogme de către Constantin¹⁷². Convocând pe episcopii dizidenți - ne spune Ammianus -, îi invită a renunța la discordiile lor și a profita de toleranța ce li se oferea pentru a-și practica fiecare religia sa fără teamă¹⁷³. Prin această largă toleranță, Iulian putea crede într-o renaștere a elenismului.

Bidez a stabilit că ostilitățile lui Iulian împotriva creștinismului au început numai din iunie 362, de la data pornirii sale spre Antiochia, adică din momentul în care a luat contact cu realități înfricoșătoare pentru el. Atunci începe, după expresia savantului belgian, era unui pontificat care tine să transforme elenismul într-o teocrație¹⁷⁴.

La 17 iunie 362, Iulian promulga o lege care lovea direct în creștinism. Legea cerea pentru numiri în învățământ un decret al Senatului municipal atestând moralitatea candidatului; dar decretul trebuia să întrunească unanimitatea curialilor celor mai competenți și să obțină ratificarea împăratului. O circulară care interpreta legea preciza însă ce înțelegea împăratul prin moralitate. Creștinii nu puteau, după Iulian, să întrebuințeze scriitorii clasici în lecțiile lor, fiindcă ei vedeau în clasicii greci o țesătură de invenții diabolice, și educația tinerimii trebuia încredințată profesorilor de o neștiință neîndoioasă. Se proclama astfel o stare de incompatibilitate între elenism și credința creștină.

172 Ibidem, pp. 225-229.

173 XXII, 5, 2 și urm.

174 Bidez, op. cit, p. 310.

150

O altă lege, care-i obliga pe creștini să repare pagubele pricinuite prin distrugerea templelor în timpul domniei lui Constantin, produse în imperiu, în special în Orient, mare tulburare. Violentele creștinilor încurajați în domnia precedentă fură acum răzbunate, de multe ori cu cruzime, de adversarii lor. Cu toată toleranța proclamată de Iulian, în materie de credință, el îi proteja pe adepții vechiului cult și creștinii fură în mod treptat lipsiți de funcțiile lor în administrație și armată. Caracterul lui Iulian îl făcea să deteste cruzimea, și grija față de reputația sa îl îndemna la respectul legilor justiției; dar cei care exercitau autoritatea sa în provincii erau mai puțin sub privirile publicului și ei urmau, după expresia justă a lui Gibbon, mai degrabă dorințele, decât ordinele suveranului lor¹⁷⁵.

b. Apostazia lui Iulian. Faptul cel mai însemnat al domniei împăratului Iulian a fost reacția sa împotriva creștinismului. El e cunoscut istoricilor bizantini sub numele de „apostatul” (renegatul) 6 napa6ârriq. Nu am putea însă afirma categoric că avem a face la el cu o adevărată renegare a credinței. Știm cum și-a făcut, încă de copil, educația, sub privegherea episcopului de Nicomedia, arianul Eusebius. Dar Mardonius deschisese de la început spiritului său receptiv tezaurul cugetării elenice. Practicile creștinismului, în care Iulian a fost inițiat, nu l-au putut convinge, cum n-au convins, în acea epocă, pe atâtia alții.

Bidez ne-a dat, în excelentă sa monografie adesea amintită, explicația justă a fenomenului, când arată că

175 Ibidem., ed. Bury, t. II, p. 489. >••,-<& qq JK^Î V

151

„apostazia” era un lucru destul de obișnuit în epoca lui Iulian, în care o criză de îndoială întorcea din nou spiritele la politeism. Nu trebuie să uităm apoi că în veacul al IV-lea în multe regiuni ale Occidentului opera convertirii creștine era puțin înaintată, în toate marile familii ai căror copii erau instruiți de retori creștinii erau puțin numeroși. Mult timp posturile înalte au fost acolo ocupate de păgâni. Cazul lui

Synesius, prietenul vestitei Hypatia, inițiat în misterele neoplatonismului și înălțat la episcopatul Cyrenaice, cu rezerva din partea lui de a putea profesa unele dogme ale primei sale credințe, e caracteristic în această privință¹⁷⁶.

Apostazia lui Iulian a fost înainte de toate, cum o caracterizează atât de bine învățatul belgian, „actul unui mistic sedus de promisiunile de nemurire cerească și de viziuni de fericire”. Dar pentru a putea înțelege jocul complet al influențelor care au dus la această convertire - adăugă el - trebuie să ne amintim că Iulian n-a fost numai mistic: a fost, în același timp, și un om de acțiune și un om de Stat. El își simte o vocație supranaturală, recunoaște că zeii au înțeles să facă dintr-însul mântuitorul lumii, arătându-i relele pricinuite imperiului prin alianța sa cu o religie subversivă. Trebuiau deci restaurate vechile tradiții ale străbunilor, TCC năpăia. Întreprinderea care-l seduse pe Iulian părea atât de ispititoare păgânilor, încât, de la Magnentiu încoace, timp de două secole, ea dădu loc la necurmate tentative de contra-revoluție.

Procopios, curând după dispariția lui Iulian, tânărul Theodor, se Ibidem., pp. 82-83.

152

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

lăsară târâți de aceleași ambii; apoi Lucius, generalisimul care vru să-l ucidă pe Theodosius pentru a restabili idolatria, Eugenius și Maximus în Occident, conspiratorii grupati mai târziu în jurul egipteanului Pamfilius, au fost păgâni care, ca și Iulian, concepură un plan de reacție împotriva progreselor creștinismului¹⁷⁷.

Aversiunea față de creștinism era întreținută și de priverile pe care o oferea însăși Biserica: erezia lui Arius împărțise lumea în tabere, iar episcopii își disputau de atâtea ori Scaunele.

Dar încercarea lui Iulian n-a reușit, cu tot zelul sufletului său entuziast. Biserica se organizase, și ea putea opune o serioasă rezistență operei de restaurare religioasă întreprinse de împărat, în schimb, cum conchide Bidez, „instrumentul pe care secolul său i-l oferea nu mai era, în mâinile sale, decât un corp puțin capabil de a vibra. Pentru că să încerce a reînșufletii un clér inert, Apostatul fu redus la starea de a-l ruga să imite instituții foarte deosebite de cele ale scumpei sale Hellade”¹⁷⁸.

c. Expediția împotriva persilor. sederea în Antiochia. Moartea împăratului Iulian. Iulian impusese, prin gloria armelor sale împotriva germanilor, un mare respect popoarelor dimprejur. Un singur rival temut rămânea în fața imperiului: regele persilor. Tânărul suveran hotărî să ia ofensiva, să lovească Persia în inima regatului și să pedepsească astfel trufia

¹⁷⁷ Ibidem, p. 84.

¹⁷⁸ Ibidem., p. 314.

153

NICOLAE BANESCU

dușmanului care insultase în atâtea rânduri maiestatea Romei. Mari pregătiri de război se făcură, și Sapor al II-lea găsi prudent a scrie împăratului, propunând trimiterea de negociatori; dar Iulian respinse propunerea, socotind inutilă o ambasadă, când el însuși avea să vină în Persia. Către solstițiul de vară al anului 362 el trecu Bosforul, îndreptându-se spre Antiochia, unde hotărâse a-și concentra toate forțele, în apropiere de metropola Siriei, Iulian fu aclamat de o mare mulțime care iese în întâmpinarea sa.

Libanios se afla printre cei trimisi de oras înaintea suveranului, și acesta se întreține cu el, îl invită la palat și o mare prietenie se legă între dânsii, încât celebrul retor fu, pe tot timpul sederii lui Iulian în Antiochia, consilierul său influent, păstrându-i după aceea o amintire neștearsă.

Pentru a le face plăcere, împăratul dădu antiohienilor spectacolul unei curse de Hippodrom, și ceru lui Libanios să pronunțe un discurs, care ni s-a transmis. Discursul e o gloriificare a suveranului, a tineretii sale studioase, a convertirii lui la cultul elenismului¹⁷⁹.

Antiochia veacului al IV-lea, cu porticele sale mărețe care străbăteau orasul de la un capăt la celălalt, cu strălucirea palatelor încrustate în marmură și fildes, a monumentelor ridicate de împărați, cu pietele în care toată ziua se înghesuia mulțimea, cu vestita dumbravă Daphne, xayKâĀri Aâcpvij - cum o numeste Libanios în Panegiricul închinat orasului său natal¹⁸⁰ -

¹⁷⁹ Ibidem., p. 278.

og, pronunțat cu prilejul jocurilor olimpice din a-

era un centru de bogăție și de lux rafinat, a cărui populație amestecată se răsfața în viața-i usuratică, pasionată de plăceri, de curse de cai, de jocuri și dansuri obscene, de sărbătoriri și bacanale. Acolo, chiar plebea nu numai că nu vegeta, după afirmatia retorului, „ci cu desfătare își ducea viața”. Predicile Sfântului Ioan Chrysostom, care, timp de douăzeci de ani, a biciuit cu verbul său inspirat păcatele societății frivole a Antiohiei, ne înfățișează în toată cruzimea ei priverilestea morală a mării și lascivei metropole a Orientului.

Într-o asemenea atmosferă, împăratul auster și modest nu putea fi popular. El își făcea sacrificiile sale în temple și, într-o vreme de criză alimentară, hecatombe de animale jertfite erau consumate de trupe, în timp ce locuitorii sufereau de foame. Iulian a luat măsuri ca să usureze populația, a adus și grâu din Egipt, spre a fi vândut mai ieftin, dar el a încăput pe mâna acaparatorilor. La Daphne se afla un templu celebru al zeului solar Apollo, și Iulian se duse la sărbătoarea anuală a zeului, crezând că va vedea acolo pompa unei mari ceremonii, dar nu găsi decât indiferența autorităților și a publicului. Dezgroparea osemintelor fostului episcop Babylas și transportarea lui în cimitirul orasului, pentru purificarea din jurul sanctuarului, a indignat pe creștini, care au condus moastele sfântului cântând un psalm insultător la adresa lui Iulian. Curând după aceea, creștinii dau foc într-o noapte templului, care se mistuie împreună cu statuia de ivory a lui Apollo, operă a sculptorului Bryaxis.

Iulian nu putea fi indiferent la această crimă, și biserica cea mare din Antiochia fu atunci închisă, împăratul se retrase tot mai mult în palatul său, înconju-

NICOLAE BĂNESCU

rât de câțiva intimi. Cu prilejul Saturnaliilor, pe străzile orasului multimea impertinentă îl sfidează, cântând cuplete care luau în bătaie de joc religia, legile, tinuta și chiar barba împăratului, numindu-l tap și ciclop. Iulian răspunse acestor invective ale populației în chip inocent, compunând sub formă de satiră o apologie ironică intitulată Misopogon, adică „dusmanul bărbii”. Se va răzbuna prin insulte, dar nu împotriva altora, ci a sa însuși. Cu o exagerare de un comic bufon, mărturiseste cusururile ce i se impută, aminteste antiohienilor tot binele ce a voit să le facă și își aduce aminte cu regret de timpul fericit în care galii răspundeau bunei sale vointe, își dă aerul de a glumi și a râde, dar o adâncă amărăciune se desface din această apologie. El adresează ingratei populații o singură amenințare: va părăsi un oras care l-a înțeles atât de rău, pentru a merge aiurea. Se gândea, desigur, la Tarsos.

La începutul lui martie 363, Iulian părăsi Antiochia, pentru începerea campaniei, pornind către Hierapolis. Gloria lui Alexandru cel Mare îi înflăcăra ambiția, și el urmă în expediția sa itinerariul marelui cuceritor al Asiei, în momentul plecării, o multime de locuitori de toate condițiile îl conduse, urându-i o întoarcere glorioasă și rugându-l să uite neplăcerile ce avuse, dar el, jignit de batjocurile lor, răspunse că-l vedeau pentru ultima oară și că se va întoarce, după campanie, pe cel mai scurt drum la Tarsos. Membrii Senatului Antiohiei îl însoțiră pe împărat până la Litarba, unde obținură o ultimă audiență și încercară să-l înduplece¹⁸¹.

Bidez, op. cit., pp. 316-318.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

La 13 martie, părăsind Hierapolis, trecu Eufratul pe un pod de vase și ajunse în mars forțat la Carrhae (Harrân), în Osroene, unde se opri câteva zile. Iscoade veniră în grabă să anunțe o năvălire a escadroanelor lui Sapor într-un punct al frotierei, și Iulian trimise în acea direcție 30.000 de oameni sub comanda lui Procopios și a lui Sebastian, fost duce de Egipt. El le dădu instrucțiuni să manevreze dincoace de Tigru, păzindu-se de orice surprindere, să opereze jonctiunea lor cu Arsak, regele Armeniei, care își oferise ajutorul, apoi, trecând prin Corduene și Moxo-ene (la sudul lacului Van), să devasteze regiunile fertile ale Mediei occidentale și să se întoarcă după aceea pentru a ajuta operațiunile din Assyria, în momentul decisiv.

Iulian, cu restul armatei, coborî pe Eufrat spre sud, sosind la 27 martie la Callinicum (Rakka). A doua zi,

primi vizita seicilor nomazi arabi, care își ofereau concursul lor. Apoi sosi și flota pornită din Samosata, o mie de vase, purtând provizii, arme și mașini de război, cincizeci de galere de luptă și cincizeci de pontoane¹⁸². De aici grăbi apoi mai departe și, la o lună de la plecarea din Antiochia, ajunse la Circesium, ultima cetate a imperiului, poziție strategică la vărsarea râului Chaboras în Eufrat. Trecând în urmă dincolo de Chaboras, care separa cele două imperii, Iulian intra în țara dusmană. El distrugea podul în urma sa, arătând armatei că trebuia să-și pună speranța numai în izbândă. Așezat pe o înălțime, înconjurat de ofiterii principali, ținu trupelor un discurs elocvent,

182 Ibidem, pp. 318-319.

157

NICOLAE BANESCU

spunându-le că au prea multe de răzbunat pentru a sovăi să răspundă la apelul patriei. Soldatii aclamă răzgomotos.

Iulian își luă măsurile dictate de experiența sa militară, trimitând pe front și pe flancuri iscoade pentru recunoașterea terenului și prevenirea surprinderilor. El se așază la centru cu infanteria, având la dreapta sa pe Nevitta cu câteva legiuni de-a lungul Eufratului, la stânga escadroanele de cavalerie, sub comanda lui Arinthaos și a lui Hormisdas, fratele lui Sapor refugiat la bizantini. Victor și germanul Dagalaiphos comandau ariergarda. Secundin, ducele de Osroene¹⁸³, închidea coloana.

Armata înainta astfel, ocupând toate pozițiile întărite până la Ozagardana, care fu incendiată, și unde apărură întâia oară persii; ei fură atacați energic și puși pe fugă. Intrând apoi într-o regiune tăiată de canale pentru ajutarea agriculturii, forțele lui Iulian trecură peste toate piedicile și ajunseră la Perisabor, cetate la 50 de mile de capitală, apărată de apele ce o împresurau. După un asediu puternic, ea cade în mâinile lor și e prefăcută în cenusă, înaintarea se face acum printr-o câmpie inundată, până la Maiozamalcha¹⁸⁴, situată la unsprezece mile de Ctesiphon,, cetate puternică, făcută pentru a închide drumul către

MS [prOvincie istorică din nord-vestul Mesopotamiei, desprinsă din Regatul seleucid sub forma unui regat independent cu capitala la Edessa, care timp de peste trei veacuri a fost stat tampon între Imperiul roman și Regatul part. Diocletian a transformat-o în provincie romană].

184 La Gibbon: Maogamalcha.

•<•.

158

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

capitală. Printr-un asediu greu, în care Iulian a desfășurat toată arta sa de militar cu experiență, cetatea a fost luată cu asalt și dărâmată la pământ. Trei palate mărete, ridicate pe malul Tigrului, cu parcurile lor de vânătoare servind regelui, în preajma capitalei, au fost nimicite în această continuă înaintare. Decis a pune mâna pe capitala dusmanului, Iulian izbuti a-și trece într-o noapte trupele pe malul stâng al Tigrului, unde o luptă furioasă se încinse cu persii generalului Surena, care, în cele din urmă, sunt fugăriti până la zidurile orasului, lăsând mai bine de două mii de morți pe locul de luptă. Ctesiphon era puternic fortificată. Iulian ținu un consiliu de război, spre a hotărî dacă trebuie să se întreprindă asediul capitalei. Soco-tindu-se că el avea să fie lung, că Procopios și Sebas-tian, pe care Iulian îi aștepta aici, nu se arătau, amăgiti de regele Armeniei, se decise a renunța la asediu și a pătrunde în interior, urcând Tigris. Dar curentul fluviului era prea repede și flota nu-l putea urca ușor, ceea ce îl făcu pe Iulian s-o ardă. Armata înainta cu greu, pe o arsită grozavă, și nu întâlni ajutoarele promise de Arsak, nici trupele lui Sebastian și Procopios. În tot acest mars ea era hărțuită mereu de cavaleria persană, care, într-o regiune acoperită de coline, apărea și dispărea pe neașteptate. Proviziile începură a lipsi, căci bande de persi incendiau pretutindeni dinaintea năvălitorilor recoltele, și armata lui Iulian trecea pe întinderi pustii. În ziua de 16 iunie 363, împăratul se afla într-un mars din zorii zilei, când un nor de praf se ridică în depărtare, vestind apariția armatei considerabile a lui Sapor al II-lea, care începea urmărirea dusmanului.

159

NICOLAE BANESCU

Câteva zile în sir avură loc lupte de hărțuială, în care armata lui Iulian se ținu bine, stăpână pe teren. Dar trupele erau extenuate de căldura arzătoare, de privațiuni și de boli, și a trebuit să li se acorde trei zile de odihnă. La 26 iunie aveau să-și reia marsul, în noaptea care preceda cea zi, împăratul, închis în cor+ tul

său, avu o viziune fatală: geniul imperiului îi apărui, ca odinioară în palatul din Lutetia, dar cu capul acoperit de un văl și, în loc să îndrepte spre Iulian o privire încurajatoare, ca atunci, el se întoarse și iese încet din cort¹⁸⁵.

A doua zi, armata se urni din loc. Atacă de persi, care ocupau colinele, împăratul e înștiințat că la una din aripi centrul a fost aproape zdrobit de cavaleria dusmană. Fără a ține seamă că, din cauza căldurii, își scosese plătosa, Iulian smulse scutul unui soldat și alergă cu un ajutor de trupe în locul primejduit, unde printr-o mișcare dibace puse cavaleria dusmană pe fugă. Pe când își încuraja trupele în urmărirea escadroanelor persane, acestea aruncară în urma lor o ploaie de săgeți și sulite. Una se înfipse între coastele împăratului, rănindu-l adânc. El vru să o tragă afară, dar își tăie degetele de muchiile ascuțite și căzu de pe cal în nesimțire. Dus în cort, fu pansat de medicul Oribasius. În acest timp, bătălia își urma cursul, și strigătele soldaților ajungeau până la cort. Iulian își ceru calul și armele pentru a se întoarce la luptă, și, agităndu-se, își provocă o hemoragie care-i grăbi sfârșitul. Dusmanii fuseseră în această bătălie aproape zdrobiți și, dacă Iulian ar fi trăit, izbânda trupelor sale

1 Ammianus Marcellinus, XXIV, 8, 5.

160

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ar fi avut urmările unei victorii decisive. Persii părăsiră câmpul de luptă în care își lăsaseră doi generali, cincizeci de satrapi și o multime din cei mai buni soldați, împăratul Iulian avu un sfârșit care a fost comparat cu al lui Socrate, în mijlocul discipolilor: aceeași tărie înaintea morții, aceeași seninătate filosofică în fața misterului ei. Moartea sa e povestită în amănunt de Ammianus, martor ocular¹⁸⁶. „Filosofia - spunea, în apropierea ultimelor sale momente, Iulian - m-a convins că sufletul nu este cu adevărat fericit decât când s-a eliberat de legăturile trupului și că trebuie mai degrabă să te bucuri, decât să te întristezi când cea mai nobilă parte din noi se desface de cea care-l degradează și-l umilește... Multumesc Zeului vesnic¹⁸⁷ că n-a îngăduit să pier năci printr-o conspirație, nici prin durerile unei lungi boli, nici prin cruzimea unui tiran. Ador bunătatea lui pentru mine, că mă smulge din lume printr-o moarte glorioasă”. Puterile încep apoi a-l părăsi. Gândindu-se la alegerea unui succesor, spuse celor

186 XXV, 3.

187 [De inspirație neoplatonică, sintagma *numen sempiternum*, echivalent cu *numen caeleste* sau chiar *Deus caelestis*, vădește și influența exercitată de gândirea creștină asupra filozofiei păgâne a acelei vremi, așa cum o întâlnim și la Ammianus (cf. T. Teoteoi, Ammien Marcellin, precursor de l'historiographie byzantine, „Etudes byzantines et post-byzantines”, voi. III, București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 26-27); cu privire la această întrepătrundere între creștinism și păgânism în partea de apus a Imperiului roman, pagini frumoase pot fi citite în P. Courcelle, *Les lettres grecques en Occident. De Macrobe à Cassiodore*, Paris, 1943 și H.-I. Marrou, *Saint Augustin et l'afin de la culture antique*, ed. a IV-a, Paris, E. de Boccard, 1958, lucrare tradusă recent și în limba română]. ,

161

NICOLAE BANESCU

prezenti că nu vrea să dea indicații, dar, ca bun cetățean, dorește să fie înlocuit printr-un demn urmaș, întrebă după aceea de Anatolius, unul dintre intimii săi, pe care-l iubea mult, și când Sallustius îi răspunse că a căzut în luptă, împăratul începu a plânge pierderea acestui bun prieten. Cei din jurul său, mișcați, izbucnesc și ei în plânsete, dar, în fața acestei privelști, împăratul își revine și-i conjură să nu umilească prin lacrimi de slăbiciune moartea unui suveran care în curând se va uni cu cerul și cu stelele. Toti tăcuseră, și Iulian începu o convorbire metafizică asupra naturii sufletului, cu filosofii Priskos și Maximus. Toate acestea îl obosiră, și rana se redeschise. El simtea că se înăbușă, ceru apă și, după ce bău, își dădu îndată sufletul. Era către miezul nopții (26 iunie 363).

Astfel părăsi viața acest om extraordinar, care lăsă în istoria lumii un răsunet atât de mare.

Corpul său fu transportat la Tarsos, spre a fi înmormântat după dorința sa. Procopios, care află armata în retragere, fu însărcinat a escorta convoiul până la destinație.

Când știrea morții lui Iulian ajunse în imperiu, bucuria creștinilor, care vedeau în aceasta mână răzbunătoare a divinității, a fost un delir și reacția lor violentă. Pretutindeni inscripțiile care glorificau numele tânărului împărat fură nimicite. Polemistii creștini l-au atacat cu furie. Grigorie de Nazianz îl

batjocoreste pentru meritele, ca si pentru defectele sale. La Constantinopol, o revoltă izbucni împotriva prefectului. La Antiochia, pângarii fură huiduiti si Libanios se

162

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

simti un timp în primejdie. Colaboratorii împăratului au fost urmăriti: Maximus, theurgul din Efes, fu executat, Oribasius exilat la goti. Teroarea fu atât de mare, încât sotii de arme ai lui Iulian si martorii ultimelor sale victorii se temură a publica ceva. într-o scrisoare către prietenul său Aristophanes, recomandat mai înainte împăratului, Libanios mărturiseste de ce este silit, în marele său doliu, să păstreze tăcerea față de calomniatorii gloriosului dispărut¹⁸⁸.

Când mânia creștinilor se mai potoli, datorită si toleranței lui Jovian, pângarii putură aduce omagiul cuvenit suveranului care căzuse pentru apărarea patriei. Mai întâi, câțiva ofiteri participanti la ultima campanie, în care își luaseră însemnări (Seleucus, Magnus, Callistus), putură redacta o naratiune a războiului. Abia după cinci ani de la moartea lui Iulian, Libanios putu compune o monodie, si apoi o lungă oratiune funebră în care îl prezentă ca ales al zeilor si binefăcător al lumii¹⁸⁹, în rezumatul său de istorie romană, Eutropius, care-l însoțise pe Iulian în Persia, ne-a lăsat asupra împăratului filosof pagini de judecată nepărtinitoare, re-cunoscându-i meritele, cultura întinsă, calitățile deosebite si devotamentul său pentru interesul public. Putin înainte de sfârșitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus își publică istoria sa, „cel mai complet, cel mai amănunțit, mai pitoresc si mai veridic din autorii pe care îi putem consulta pentru a ști ce idei își făcură despre Iulian cei ce-l cunoscuseră de aproape”¹⁹⁰. Cam s Bidez, op. cit., pp. 332-335.

' Ibidem, pp. 336-337.

} Ibidem, p. 337. ....

163

prezenti că nu vrea să dea indicații, dar, ca bun cetățean, dorește să fie înlocuit printr-un demn urmaș, întrebă după aceea de Anatolius, unul dintre intimii săi, pe care-l iubea mult, si când Sallustius îi răspunse că a căzut în luptă, împăratul începu a plânge pierderea acestui bun prieten. Cei din jurul său, miscati, izbucnesc si ei în plânsete, dar, în fata acestei priveliste, împăratul își revine si-i conjură să nu umilească prin lacrimi de slăbiciune moartea unui suveran care în curând se va uni cu cerul si cu stelele. Toti tăcură, si Iulian începu o convorbire metafizica asupra naturii sufletului, cu filosofii Priskos si Maximus. Toate acestea îl obosiră, si rana se redeschise. El simtea că se înăbusă, ceru apă si, după ce bău, își dădu îndată sufletul. Era către miezul nopții (26 iunie 363).

Astfel părăsi viața acest om extraordinar, care lăsa în istoria lumii un răsunet atât de mare.

Corpul său fu transportat la Tarsos, spre a fi înmormântat după dorința sa. Procopios, care află armata în retragere, fu însărcinat a escorta convoiul până la destinație.

Când stirea morții lui Iulian ajunse în imperiu, bucuria creștinilor, care vedeau în aceasta mână răzbunătoare a divinității, a fost un delir si reacția lor violentă. Pretutindeni inscripțiile care glorificau numele tânărului împărat fură nimicite. Polemistii creștini l-au atacat cu furie. Grigorie de Nazianz îl batjocoreste pentru meritele, ca si pentru defectele sale. La Constantinopol, o revoltă izbucni împotriva prefectului. La Antiochia, pângarii fură huiduiti si Libanios se

162

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

simti un timp în primejdie. Colaboratorii împăratului au fost urmăriti: Maximus, theurgul din Efes, fu executat, Oribasius exilat la goti. Teroarea fu atât de mare, încât sotii de arme ai lui Iulian si martorii ultimelor sale victorii se temură a publica ceva. într-o scrisoare către prietenul său Aristophanes, recomandat mai înainte împăratului, Libanios mărturiseste de ce este silit, în marele său doliu, să păstreze tăcerea față de calomniatorii gloriosului dispărut¹⁸⁸.

Când mânia creștinilor se mai potoli, datorită si toleranței lui Jovian, pângarii putură aduce omagiul cuvenit suveranului care căzuse pentru apărarea patriei. Mai întâi, câțiva ofiteri participanti la ultima campanie, în care își luaseră însemnări (Seleucus, Magnus, Callistus), putură redacta o naratiune a războiului. Abia după cinci ani de la moartea lui Iulian, Libanios putu compune o monodie, si apoi o

lungă oratiune funebră în care îl prezentă ca ales al zeilor și binefăcător al lumii¹⁸⁹, în rezumatul său de istorie romană, Eutropius, care-l însoțise pe Iulian în Persia, ne-a lăsat asupra împăratului filosof pagini de judecată nepărtinitoare, re-cunoscându-i meritele, cultura întinsă, calitățile deosebite și devotamentul său pentru interesul public. Putin înainte de sfârșitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus își publică istoria sa, „cel mai complet, cel mai amănunțit, mai pitoresc și mai veridic din autorii pe care îi putem consulta pentru a ști ce idei își făcură despre Iulian cei ce-l cunoscuseră de aproape”¹⁹⁰. Cam

f Bidez, op. cit., pp. 332-335.

' Ibidem, pp. 336-337.

} Ibidem, p. 337. • ;" '.....

163

NICOLAE BANF.SCU

în același timp, Eunapius ne-a povestit domnia lui Iulian după jurnalul medicului Oribasius, și, după el, Zosimus l-a prezentat cu simpatie, ca suveran model.

De la începutul Evului Mediu, legenda Apostatului a preocupat fantezia hagiografilor, trecând și în drama religioasă. Eruditul Bidez le-a schitat în ultimul capitol al amintitei sale monografii (*Histoire et legende*), și ne-a expus opera de reabilitare întreprinsă, mai cu seamă în Franța, odată cu dezgroparea manuscriselor ce cuprindeau scrierile suveranului atât de calomniat.

Înregistrând păreri contradictorii ale modernilor, savantul belgian proclamă un mare adevăr când afirmă că, pentru a înțelege atitudinea lui Iulian, „nu trebuie să uităm că Apostatul pretinse a reprezenta partida tradiției și că întotdeauna el mărturisi oroarea pentru spiritul de noutate. Ceea ce-l distinge și face mărimea lui nu e nici ideea conducătoare, nici întreprinderea pe care o concepu: sunt înaltele calități ale inteligenței sale și ale caracterului său. Este ardoarea, entuziasmul și sinceritatea credinței sale; e, de asemenea, efortul prodigios al voinței lui”. Dacă Iulian n-a izbutit, nu trebuie luat în răs și calomniat: el merită respectul „datorat nobletei moralității sale”¹⁹¹.

Ibidem, pp. 349-351.

164

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

C.

CONTINUATORII DINASTIEI CONSTANTINIENE. IOVI AN, VALENTINIAN SI VALENS

1. Iovian (27 iunie 363- 17 februarie 364)

Cu moartea lui Iulian, dinastia lui Constantin cel Mare se stinge cu totul, în dimineața zilei de 27 iunie, ofiterii armatei tinură sfat pentru a alege un urmaș. După lungi discuții, ei se înțelesesă a oferi tronul lui Sallustius, prefectul pretoriului. Acesta însă, invocând vârsta, nu primi, și atunci fu ales Jovian, cornitele gărzii.

Pannonian de origine, fără însusiri deosebite, el căută să asigure îndată pacea cu persii, situația armatei fiind destul de precară, lipsită de provizii și hărțuită neconținut în retragerea ei pe teritoriul dușmanului. Îndată ce aflase de moartea lui Iulian, Sapor al II-lea, socotindu-se biruitor, începuse urmărirea imperialilor. Dar, la prima ciocnire, persii fură respinși cu mari pierderi. Până la Dur, în stânga Tigrului, urmărirea a fost continuă, deși mărginindu-se la hărțuiri, fără ca cele două armate să se prindă într-o adevărată luptă, în cele din urmă, Sapor, gândindu-se la pierderile mari pe care le suferise, făcu propuneri de pace, pe care Jovian, fată de situația critică a armatei sale, se grăbi a le primi în condiții cu totul umiltoare pentru imperiu. El trebui să retrocedeze persilor cele cinci provincii transtigritane cucerite de Galeriu, cele mai puternice două cetăți ale Meso-potamiei, Nisibis, din care locuitorii puteau pleca, și

165

NICOLAE BĂNESCU

Singara, în sfârșit, să părăsească în mâinile persilor Armenia. Un tratat pe 30 de ani fu semnat între cele două puteri, întărit prin jurăminte și ostateci. Istoricii epocii vorbesc cu durere și indignare despre această pace dezonorantă, *necessariam quidem, sed igno-bilem*, cum o caracterizează Eutropius¹⁹².

Cedarea cetății Nisibis produse o mare jale printre locuitori, siliti a emigra, în zadar fruntasii orasului se aruncară la picioarele împăratului în trecere, rugându-l să nu-i dea pradă dușmanului furios din cauza celor trei înfrângeri suferite. Jovian nu se lăsă înduplecat, ci dădu poruncă de evacuare. Cei mai mulți

locuitori s-au refugiat la Amida, mai putini în alte orase. Descurajarea fu mare pretutindeni, fiecare oras so-cotindu-se expus năvălirii persilor, odată ce Nisibis era cedată¹⁹³.

După ce asigură pacea cu dusmanii, Jovian căută să restabilească linistea Bisericii, zgduită în timpul predecesorului său. El transmite o circulară guvernatorilor de provincii, în care își mărturisea credința și asigura stabilirea legală a religiei creștine. Vestitul Athanasios iese din retragerea sa la vestea morții lui Iulian și, aclamat de multime, își reocupase Scaunul arhiepiscopal din Alexandria¹⁹⁴. El avusese mai înainte; o întrevedere cu noul împărat în Antiochia.

¹⁹² Citat de Gibbon, ed. Bury, t. II, p. 550, n. 115.

¹⁹³ Zosimus, III, 34: ναύρα Σε ἴην ὀτρυοῦν Kai δριχνύ /leord,

ΛΚᾱΤτῆ ΕΚΚεῖᾱSai μῖc, nepaāv eq>68oiq, Niaiāwt avmīt, oīofievcov. ¹⁹⁴ [La bibliografia existentă în manualele de patristică, asupra acestei personalități pot fi adăugate titluri mai recente: Politique et theologie chez Athanase d' Alexandrie, ed. C. Kannengisser,

166

Spiritul moderat al lui Jovian proclamă o tolerantă universală față de agitația sectelor numeroase în sânul Bisericii. Themistius, trimis de Senatul capitalei să exprime noului suveran devotamentul său loial, a putut vorbi cu elocvență sa obișnuită de principiile toleranței filosofice¹⁹⁵.

Domnia cea nouă avu un sfârșit neașteptat, înainte ca titularul să ajungă în capitala sa. De la Antiochia, Jovian și-a luat calea, grăbit, către Constantinopol, trecând pe la Tyana și Ankyra. Oprindu-se la Dada-stana, un oras obscur între Galatia și Bithynia, după o masă copioasă, împăratul se culcă și fu găsit a doua zi dimineata (17 februarie 364) mort în patul său. Cauza acestei morți neașteptate a fost explicată în diverse feluri. Unii o atribuie urmărilor unei indigestii pricinuite sau de cantitatea de vin, sau de calitatea ciupercilor consumate seara; după alții, a fost asfixiat în somn de cărbunii aprinși imprudent într-o cameră cu peretii de curând vopsiți. N-au lipsit însă nici zvonurile de otrăvire¹⁹⁶. Corpul decedatului suveran a fost trimis la Constantinopol, spre a fi înmormântat.

Tronul rămase vacant timp de zece zile. Alegerea avu loc la Niceea, în Bithynia. Adunarea solemnă a puterilor civile și militare ale imperiului oferă din nou coroana lui Sallustius, prefectul pretoriului, dar acesta pentru a doua oară refuză. Atunci, după mai multe

Paris, 1974; M. Tetz, Zur Biographie des Athanasios von Alexandrien, „Zeitschrift für Kirchengeschichte", 90 (1979), p. 304-338; H. A. Drake, Athanasius' First Exile, „Greek, Roman and Byzantine Studies", 27 (1986), p. 193; v. și Supra, n. 31)].

¹⁹⁵ Gibbon, op. cit., ed. Buiy, t. III, pp. 2-4.

¹⁹⁶ Ibidem, p. 6. , „..... ••..... „„„» .....

167

NICOLAE BANESCU

propuneri respinse, numele lui Valentinian, un pan-nonian, ofiter de merit, seful unei schole a gărzii¹⁹⁷, întruni sufragiile întregii adunări.

•t-

”; 2. VALENTINIAN I

(2 februarie 364 -17 noiembrie 375)

Noul ales era fiul comitelui Gratian, cunoscut pentru meritele sale militare în Africa și Britannia.

Valentinian I avea o înfățișare maiestuoasă și se deosebea prin energia sa fără margini și devotamentul pentru binele public. El fu îndată investit solemn, în mijlocul aclamațiilor trupelor (27 februarie 364). Armata îi ceru să-și asocieze un coleg la imperiu, în cuvântarea ce tinu, Valentinian își arătă de la început energia, spunând armatei că, odată ce încrederea ei l-a înălțat pe tron, e dator să se gândească la siguranța și interesul imperiului. Recunoaște cât de mare e greutatea acestui imperiu pentru mâinile slabe ale unui muritor, dar alegerea unui prieten sincer cere o matură deliberare și aceasta îl privește. Armata, surprinsă, se linisteste, și împăratul, o lună mai în urmă, venind la Constantinopol, acordă titlul de Augustus fratelui său Valens (28 martie 364). Acesta era în vârstă de 36 de ani și n-avea talentele fratelui său. El îi arăta un mare devotament, recunoscându-i superioritatea genului și ascultându-l, după expresia lui Ammianus, ca un subaltern (in modum apparitoris).

197 Cedrenus, I, 541 (Bonn), ne spune că era mare de trup, rosu, cu părul blond și ochii frumoși, puțin albaștri, „încât mulți ziceau că seamănă cu David”.

168

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Imperiul fu împărțit între cei doi frați. Valentinian oferi lui Valens prefectura Orientului, de la Dunărea de Jos până la hotarele Persiei, cu reședința la Constantinopol, păstrând pentru el Illyricum, Italia și Gallia, cu reședința la Milan.

a. Administratia imperiului. Valentinian I era un brav soldat, care ținea la disciplină în armată și la ordine în Stat, dar avea o fire violentă, fiind dur până la cruzime. Ammianus Marcellinus a înregistrat atâtea din execuțiile lui sumare, sentințele dictate de multe ori glumet, semnalând și cusca celor două ursoaice enorme, de lângă camera lui de culcare, pe care le privea adesea cu plăcere devorând bucăți din trupurile celor executați. Calamitățile care bântuiau imperiul n-au făcut decât să sporească ferocitatea congenitală a inimii sale.

Acest om teribil s-a arătat, prin anumite acte de guvern, un suveran înțelept. El interzise expunerea copiilor nou-născuți și stabili în cele 14 cartiere ale Romei 14 medici cu stipendii și privilegii. Valentinian întemeie și o instituție liberală pentru educația tinerilor și sprijinul științelor în declin. Intenția sa era ca retorica și gramatica să se învețe în limbile greacă și latină în metropola oricărei provincii; școala din Roma și cea din Constantinopol aveau, firește, întâietate. Se reglementa disciplina studenților în chip serios.

Spre a asigura linistea și prosperitatea oraselor, Valentinian a creat funcția defensorilor {defensor civitatis), care aveau sarcina de a ocroti pe cei slabi, a le sprijini drepturile și a le expune plângerile înaintea tribunalului magistratilor civili sau chiar la picioarele

169

NICOLAE BANESCU

tronului. Era numit de Praefectus praetorio; Theo-dosius I transferă curialilor numirea lui 198.

Dar unul din marile sale merite a fost, într-o epocă de aprige lupte religioase, toleranța generală garantată de el în materie de credință. Protecția legii era asigurată tuturor, păgânilor, ca și sectelor creștinismului. Valentinian permise toate cultele, afară de practicile care ascundeau vicii sau dezordini sub masca religiei. Tot astfel se sili, cu energia-i cunoscută, a înăbusi abuzurile din administrație și justiție.

b. Apărarea imperiului. Mai presus de toate însă, marea grijă a lui Valentinian I a fost apărarea imperiului. Situația era atunci extrem de critică. Moartea lui Iulian atâtă îndată poftele de pradă și de cucerire ale barbarilor. Ammianus Marcellinus, un martor ocular, ne spune că trâmbița de război răsuna de la un capăt la celălalt al lumii romane, și barbarii dădeau asalt la toate frontierele: alamanii devastau Galiile și Raetia, sarmatii și quazii Pannoniile, pictii, scotii și saxonii Britannia; getulii și maurii cuceriseră Africa, bandele prădalnice ale gotilor Thracia, iar în Orientul depărtat regele persilor punea mâna pe Armenia 199, și Proco-pios, o rudă a împăratului Iulian, încerca să uzurpe tronul lui Valens.

198 Buiy, History of the Later Roman Empire..., Londra, 1923, p-60.

199 Ammianus, XXVI, 5: Hoc tempore uelut per universum orbem Romanum betticum canentibus bucinis excitae gentes sae-vissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alammani populabantur, Sarmatae Pannonias et Quadi...

170

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

În toamna anului 365, Valentinian părăsi Milan și merse la Lutetia, Reims și Treves, reședințele Galliei de Nord, unde petrecu timp de zece ani pentru apărarea, și întărirea frontierelor.

Încă din acel an, alamanii își reluau invaziile în Gallia. Revoltati de purtarea trufasă a lui Ursacius, magister officiorum, față de ambasadorii lor și de micșorarea darurilor ce li se acordau la o nouă domnie, alamanii năvălesc în Gallia înainte de trecerea lui Valentinian peste Alpi. Ei dau foc satelor și târâsc captivi în pădurile lor.

La începutul anului următor, trec în masă Rinul, în toiu iernii. Trupele imperiului fură învinse, sefii lor răniți mortal, steagul Herulilor și Batavilor căzu în mâinile barbarilor. Valentinian îi pedepsi aspru pe Batavi, degradându-i în fața întregii armate, luându-le armele și hotărând să fie vânduți ca sclavi. Batavii

se aruncară atunci la picioarele lui, cerând iertare și făgăduind a-și spăla onoarea într-o nouă încercare. Valentinian consimți cu o prefăcută repulsie²⁰⁰, în curând, Jovinus, în fruntea unei puternice armate disciplinate, surprinse în regiunea Metz o armată a ala-manilor și alta pe malurile Mosellei. Atacați energic, mulți pieriră, și cei care scăpară fugiră la a treia și mult mai importantă armată, aflată la Châlons-sur-Marne. sefii barbari, alarmați, se pregătiră a da piept cu Jovinus într-o luptă decisivă, încăierarea fu aprigă, ea tinu o întreagă zi de vară (366), cu egală bravură de ambele părți, în cele din urmă, armata imperiului

200 Ibidem, XXVII, 1. Cf. Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 34. .,-,

171

MCOLAE BĂNESCU

învinse cu o pierdere de 1.200 de oameni. Alamanii lăsară pe câmpul de luptă 6.000 de morți și 4.000 de răniți²⁰¹. Jovinus alungă resturile acestei invazii până la târmul Rinului și veni apoi la Lutetia, spre a primi demnitatea de consul pentru anul următor.

Barbarii nu se intimidară, cu toată marea înfrângere ce suferiseră, în 368, ei surprind Moguntiacum (Mayenta) în timpul unei sărbători creștine, care atrăsese populația de la ziduri. Alamanii târăsc cu dânsii o multime de captivi. Valentinian, hotărât a da o lecție dură dusmanului, porunci comitelui Sebastian să pătrundă prin Raetia cu trupele din Italia și Illyricum, în timp ce el trecea Rinul în fruntea unei puternice armate. Alamanii, neputând opri devastarea satelor, s-au așezat în lagăr, pe vârful unui munte aproape inaccesibil, unde Valentinian cu generalii săi îi luă cu asalt, nimicindu-i în mare parte (368)²⁰². întorcându-se la Treves, împăratul își îndreptă toată atenția la întărirea frontierelor Galliei, dându-și seama că are a face cu o națiune de temut, care pare intactă, reînnoindu-se mereu²⁰³. De aceea, fortifică malurile Rinului cu mari construcții pe tot cursul său, de la Raetia până la strâmtoarea Oceanului (Mânecii)²⁰⁴. Cu toată opunerea barbarilor germanici, Valentinian clădi

201 Ammianus, XXVII, 2.

202 Ibidem, XXVII, 10; Gibbon, loc. cit., t. III, pp. 36-37.

203 Ammianus, XXVIII, 5: Immanis etiam natio... ita saepius adolescit, utfuisse longis saeculis aestimetur intacta.

204 Ibidem, XXVIII, 2, 1: Rhenum omnem a Raetiarum exordio ad usque fretalem Oceanum magnis molibus communiebat.

172

această barieră a Rinului, care asigură liniștea Galliei pentru tot restul domniei sale.

El încercă să-i atragă și pe burgunzi (370) împotriva alamanilor, aceștia având cu dânsii contestații pentru niste mine de sare. Dar când burgunzii vin la Rin în număr de 80.000, reclamând subsidiile promise, împăratul îi purtă cu vorba până se retraseră, căci nu avea interes să contribuie la distrugerea uneia din cele două națiuni pe care le putea manevra una contra alteia.

Dacă fortificațiile ridicate de Valentinian apărau interiorul țării, coastele Galliei și Britanniei rămăneau însă expuse atacurilor piratilor saxoni, în 371, aceștia au atacat provinciile maritime ale Galliei, și comandantul care avea apărarea coastelor a cerut ajutorul lui Severus, seful infanteriei. Saxonii au fost încercuți și aproape nimiciți, ceea ce s-a datorat și perfidiei generalului roman, care s-a prefăcut a primi, la început, capitularea saxonilor.

Britannia se afla și ea pradă incursiunilor îndrăznetelor triburi de la nord, ale pictilor și scotilor²⁰⁵, cu care se uneau uneori și piratii saxoni. Aceste triburi nordice nu puteau suferi stăpânirea romană și, uitându-și certurile, se aruncau împreună asupra provinciilor, după pradă. Avaria comandanților militari, care lăsa trupele neplătite, încuraja dezertările și dezorganizarea armatei.

205. Pictii locuiau în Caledonia orientală, regiune de câmpii întinse până la mare, și trăiau din cultura pământului și din pescuit; scotii ocupau înălțimile muntelui în partea occidentală a Caledoniei, trăind din păstorit. ., },,

173

înștiințat la Treves că cei doi sefi militari ai Britanniei au fost surprinși și uciși de barbari și provincia

aproape pierdută, Valentinian trimite îndată pe spaniolul Theodosius, general abil și energic, ca să scape Britannia. Acesta trece strâmtoarea cu o armată de veterani, debarcă în Britannia și, în drumul până la Londra, bate mai multe trupe de barbari și liberează multi captivi. Apoi, cu dibăcia sa, readuce sub drapel soldați răstăcitori și acordă o amnistie generală, în două campanii succesive (368 și 369), prin talentele sale militare, el curăță provincia de barbarii dușmani, alungându-i în colțul de nord al insulei. Ca omagiu pentru suveranul său, Theodosius constituie o nouă provincie, pe care o numește Valentinia. Totodată, prin restaurarea fortificațiilor, dădu oraselor multă siguranță, împăratul îl răsplătește numindu-l comandant suprem al cavaleriei²⁰⁶.

Acest brav general învinge armatele alamanilor pe Dunărea de Sus, înainte de a fi trimis în Africa, spre a înăbui răscoala lui Firmus.

Africa romană se afla de multi ani în mâinile unui guvernator militar rapace, cornitele Romanos, care, prin crimele sale, se făcuse odios întregii populații. Toate plângerile rămăneau fără efect, cornitele știind să cumpere întotdeauna cu bani conștiința anchetatorilor. Sub o astfel de ocârmuire, nu e de mirare că populația s-a strâns repede în jurul unui rebel.

Firmus era fiul unui sef mauritan puternic, care lăsase o mare avere, în cearta dintre fiii săi pentru moștenire, Firmus îl ucise pe unul din frați și fu atunci

Gibbon, ed. Buie, t. III, pp. 47-48.

174

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

urmărit cu un zel neobisnuit de cornitele Romanos. Temându-se pentru viața sa, Firmus provoacă răscoala poporului său, care îl privea ca pe un eliberator (372). O armată destul de mare se adună în jurul revoltatului. Caesarea e prefăcută în cenusă. Numidia și Mauritania cad în puterea lui Firmus.

Valentinian trimise pe cel mai bun general, pe Theodosius, să pacifice Africa, imbarcându-se cu o mică trupă de veterani la gurile Ronului, Theodosius debarcă în Africa (372-373)- Provincialii lui Firmus, rău înarmați, fără disciplină, nu fură în stare să reziste talentului militar al lui Theodosius. Firmus caută să înșele vigilența generalului printr-o supunere aparentă, dar acesta, voind probe evidente, nu-și întrerupe operațiile, pătrunzând în interior și biruind orice rezistență. Refugiat la un rege maur (Igmazen), acesta fu somat a-i preda pe fugari, care, neavând nici o scăpare, se spânzură în timpul nopții. Cu aceasta, războiul se încheie (373)²⁰⁷.

Ultima campanie a lui Valentinian a fost împotriva quazilor. Pentru apărarea provinciilor sale Illyricum și Raetia, el începuse a ridica și pe Dunărea de Sus fortificații, ceea ce îi provocă pe quazi. Acestia se plâng că o fortăreață se clădea pe terenul lor, și Equitius, guvernatorul de Illyricum, suspendă atunci lucrările, spre a-l informa pe împărat. Prefectul Galliei, Maxi-min, profită de ocazie spre a-l determina pe împărat să încredințeze provincia Valeria fiului său Marce-llianus, care va face lucrările fără ca barbarii să-l mai inoportuneze cu protestele lor. Marcellianus îl invită

101 Ibidem, pp. 50-52. - <;v ;, :•, ,, ..v..-., ,=, u.»

175

NICOLAE BANESCU

cu perfidie pe Gabinius, regele quazilor, la el și-l asasinează. Quazii se ridică pentru a-l răzbuna și obțin, ca de obicei, concursul cavaleriei sarmatilor (374). Acestia, neputând ataca Sirmium, apărată de ziduri, se ciocnesc cu trupele lui Equitius, pe care le nimicesc în mare parte. Interventia tânărului Theodosius, ducele Moesiei (viitorul împărat), salvează situația, acesta semnalându-și talentele militare de care va da dovadă mai târziu ca împărat.

Aflând la Treves cele întâmplate, Valentinian se mânie aprig asupra barbarilor și, în primăvara 375, porni cu mare parte din forțele Galliei împotriva lor. O ambasadă a sarmatilor îl întâmpină pe cale, și el îi răspunse că se va pronunța după ce va examina lucrurile la fața locului. Sosind la Sirmium, dădu audiență deputaților provinciilor din Illyricum. Monarhul, prezumțios, nu văzu în toate cele întâmplate decât vina barbarilor și întreprinse o expediție de răzbunare sângeroasă împotriva quazilor. Trecând Dunărea în tinuturile lor, le devasta cu o furie implacabilă, arzând și omorând tot ce întâlnește în cale. Atâta groază băgă în barbarii refugiați în munți, încât trecu Dunărea înapoi fără a fi pierdut un om²⁰⁸!

Plănuind a-și completa acțiunea într-o a doua campanie, își așază cartierul de iarnă la Bregetio, pe

Dunăre. Acolo i se prezentă o ambasadă a quazilor, care încercau, umilit, să potolească mânia dezlântuită a suveranului. Dar acesta le răspunde cu o violență extremă, insultându-i cu cele mai grele cuvinte. Vocea, privirea, gesturile trădau furia sa nestăpânită.

Ammianus, XXX, 6, 3 si urm.

176

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Această explozie de mânie îi provoacă ruperea unui vas sanguin, încât el se prăbusi în bratele celor de față și își dădu peste puțin sufletul.

Vajnicul soldat avu, la 54 de ani, un sfârșit vrednic de viața sa²⁰⁹.

Valentinian I lăsa după el doi fii, născuți din două căsătorii: pe Gratian, de vreo 18 ani, fiul Severei, pe care o repudiasse, și pe Valentinian al II-lea, un copil de 4 ani, fiul Iustinei, cea de a doua soție a sa.

Gratian primise încă de la vârsta de 8-9 ani, din mâinile tatălui său, mantia de purpură și diadema, cu titlul de Augustus (în august 367), și asocierea sa la imperiu fusese ratificată de armatele Galliei. Numele său fusese adăugat la numele lui Valentinian I și Valens în actele publice. Prin căsătoria sa cu Constanția, fiica lui Constantiu al II-lea, el dobânda drepturile ereditare ale familiei Flavia.

Gratian urmă deci la tron tatălui său, dar pasiunile, suspendate prin energia fostului împărat, reînviară acum. sefii militari Merobaudes și Equitius, în ambția lor de a conduce în numele unui copil, invitară în lagăr pe Iustina cu fiul său, care fu prezentat trupelor și investit, prin aclamațiile lor, cu titlurile și insignele puterii supreme. Pericolul unui război civil fu împiedicat numai de atitudinea moderată a lui Gratian. El primi alegerea armatei și declară că îl va socoti pe fiul Iustinei ca pe un frate și nu ca pe un rival. Gratian fixă împărătesei și fiului său Valentinian al II-lea

209 V. asupra lui și A. Alföldi, Valentinian f, le dernier des grands Pannoniens, „Revue d'histoire comparee”, 4 (1946), p. 7 și urm.

177

NICOLAE BANESCU

resedinta la Milan, în provincia Italiei, rezervându-și pentru sine comanda țărilor de dincolo de Alpi.

Lumea romană era acum condusă de Valens și de cei doi nepoti ai săi. .>

3- împăratul Valens I (28 martie 364 - 9 august 378)

a. Revolta lui Procopios. Evenimentele din Asia. Asociat la imperiu de fratele său, Valens n-avea nici una din însușirile acestuia, încă de la începutul domniei, Orientul a fost tulburat de o răscoală de mari proporții.

Fostul general Procopios, înrudit cu Iulian și despre care se spunea că fusese îmbrăcat de acesta cu purpura, la Carrhae, în cursul ultimei sale expediții, simțindu-și viața amenințată, se revoltă împotriva lui Valens, disputându-i tronul (septembrie 365). El află la Constantinople prieteni care îi dau speranțe, întemeiate pe nemulțumirea generală. Două cohorte de gali, care nu puteau uita amintirea lui Iulian, fură atrase în conspirație. Soldații îl aclamară pe Procopios, jurându-i credință. țăranii din împrejurimi, nemulțumii, măresc numărul acestei armate, la care se adaugă Jovienii și Herculienii, trupele din orasele Thraciei și din cetățile de la Dunăre. Gotii dau și ei uzurpatorului câteva mii de auxiliari, încât Procopios se afla în curând în fruntea unei mari ostiri stăpân pe Constantinople. Fiul lui Hormisdas îmbrătisa și el cauza rebelului, care îl investi cu puterile unui proconsul roman, iar Faustina, văduva lui Constantiu, se

178

căsători cu Procopios, mărind prestigiul acestuia în ochii populației.

Valentinian I primi vestea revoltei din Orient, dar nu putu interveni, având să apere tocmai atunci frontiera de nord, amenințată de o invazie. Valens se afla la Caesarea, pentru a observa mișcările persilor, când i se aduse vestea răscoalei și, intimidat, se gândea să renunțe la coroană, spre a nu-și expune viața. El fu salvat însă de energia generalilor săi. Lupicinus alergă cu legiunile Siriei în ajutorul suveranului său, iar Arinthaeos, care, prin forța și valoarea sa, era mai presus de toți, cu o mică trupă ce comanda atacă un corp numeros de rebeli. Când văzu printre aceștia soldați care serviseră sub comanda sa, le strigă, cu o voce de tunet, să-și predea pe propriul lor comandant, și atât de mare era autoritatea sa, încât ei se supuseră fără a sovăi. Arbetion, veteranul marelui Constantin, iese din retragerea sa și primi comanda unei

armate, în toiul unei lupte, își scoase casca, spre a fi recunoscut, îi salută pe soldatii lui Procopios, numindu-i copiii săi și îndemnându-i să vină alături de bătrânul general, care de atâtea ori îi dusesese la victorie, în două lupte ce avură loc, trupele lui Procopios îl părăsiră și el rătăci un timp în Phrygia, până ce fu trădat de ai săi, descurajati, și pieri decapitat (366)210.

Fată de persi, Valens avu o atitudine prudentă, căutând să nu le dea pretext de ostilitate prin călcarea tratatului rusinos încheiat de Jovian. La adăpostul acestui tratat, persii fac din Armenia și Iberia ade-210. Fazele acestei aventuri sunt relatate de Ammianus, XXVI, 6-10. Vezi și Gibbon, ed. Bury, t. III, pp. 12-17.

179

NICOLAE BANESCU

vărate provincii ale lor. Regele Armeniei, Arsak, fu ridicat și închis de Sapor al II-lea, care conduse acolo o expediție cu mari forte militare. Nefericitul rege pieri în Turnul Uitării din Ecbatana (367)211. Iberia avu o soartă identică. Regele Sauromaces fu alungat de persi, care pun în locul său o creatură a lor. În Armenia se formă un partid numeros în favoarea lui Pap (Papa), fiul lui Arsak, recunoscut ca suveran legal. Valens contribuie a-l restaura pe tron (369), dar în urmă îl trăda, de teama persilor. Regele, invitat să se consulte cu împăratul, veni până la Tarsos, unde fu împiedicat a merge mai înainte, și atunci, simțindu-se amenințat, scăpă cu fuga, strecurându-se în patrie. El făcu însă greșala să răspundă invitației comitelui Traian, care comanda împreună cu Vadomar forțele romane stationate la hotarul Armeniei, în mijlocul banchetului ce i se dădu, regele fu asasinat (374).

În Iberia, o armată a lui Valens îl restaura pe Sauromaces, pe malurile fluviului Cyrus (372). Numai la moartea neastâmpăratului Sapor al II-lea (380), persii, ocupați cu tulburările lor interne și cu războiul la hotare, nu putură împiedica regatele Armeniei și Iberiei de a-și recăpăta neutralitatea între cele două imperii.

211 Gibbon, Ed. Bury, t. III, pp. 55-56. [Evenimentele, legate și de domnia regelui persan Sapor al II-lea (310-380) sau sapor, sunt cunoscute atât din izvoare latine (Ammianus) sau grecești (Prokopios), cât și din cele armenesti (Moise din Choren). Informația următoare, privitoare la înlocuirea regelui iber (ivir) Sauromaces prin ruda sa apropiată Aspakures este bazată tot pe textul lui Ammianus, XXVII, 12, 4 și 16 și XXX, 2, 2.]

180

b. Războiul cu gotii. Moartea lui Valens. Dar

Valens avu mai cu seamă să-i înfrunte pe goti la Dunărea de Jos, căci acum începe presiunea puternică a barbarilor germani la această frontieră. Pericolul german va fi timp de câteva decenii marea problemă a părții de Răsărit a imperiului.

Gotii trăiau, la începutul erei creștine, pe malurile Baltice, de unde, la sfârșitul secolului al II-lea, pentru motive ce nu se cunosc, ei emigrară în tinuturile de sud ale Rusiei, până la țărmurile Mării Negre, între Don și Dunărea de Jos. Pe la jumătatea secolului al III-lea, pătrund în Crimeea, și de atunci pornesc o serie de incursiuni nimicitoare pe mare, ca pirati. De mai multe ori ei devastează litoralul caucazian, ajungând pe țărmul asiatic. Corăbiile lor pătrund chiar prin Bosfor în Propontis și Marea Egee, nimicind orasele prospere de pe coastele Greciei, și înaintează până în insulele Rodos, Cipru și Creta. Expedițiile acestea se mărgineau la prădăciuni, și întotdeauna gotii se întorceau, pe același drum, pe țărmul de nord al Pontului Euxin212.

212 Cele două ramuri ale gotilor sunt, se știe, vizigotii și ostro-gotii. Aceste nume nu trebuie traduse cum se obișnuiește: gotii de Apus și gotii de Răsărit. Vizigotii înseamnă „gotii înțelepți”, căci wisi se leagă de tema germanică al cărei sens e „înțelept, prudent”; ostrogotii sunt „gotii străluciți” (radicalul austr). V. F. Lot, *Decomposition de l'empire (395- 751)*, în *Histoire de Moyen Âge*, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, I.1, Paris, 1928, p. 120, nota 90. [Opinii mai nuanțate la E.A. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966; D. Claude, *Geschichte der Westgoten*, Stuttgart, 1970; H. Wolfram, op. cit. *Infra*, n. 224, München, 1979; Th. S. Burns, *A history of the Ostrogoths*, Bloomington, 1984.]

181

NICOLAE BANESCU

Ei vin însă în atingere cu imperiul și pe uscat. Profitând de anarhia veacului al III-lea, începură a trece Dunărea și a prăda în imperiu, împăratul Decius pieri în luptele cu dânsii (251); Claudiu al II-lea a câștigat asupra lor, la Naissus, o mare biruință (269), făcând o multime de prizonieri, pe care îi înrola în parte în armată, colonizând pe ceilalți. Claudiu al II-lea luă pentru aceasta epitetul de „Gothicus”; dar Aurelian, se stie, retrase ostile și administrația din Dacia, lăsând-o în voia lor.

În veacul al III-lea, creștinismul se introdusese la gotii din Crimeea; Theophilus, episcopul gotilor²¹³, a participat la Sinodul de la Niceea (325). În secolul al IV-lea, Ulfila (Wulfila) a fost evanghelizatorul gotilor din părțile Dunării. El fusese ordonat episcop de arianul Eusebius al Nicomediei, la Antiochia, unde venise în anul 341 în ambasadă la Constantiu. Întors în patria sa, dincolo de Dunăre, el răspândi printre gotii arianismul. După vreo șapte ani, o mare perse-

213 [Reiese că Bănescu înclina spre opiniile care considerau că acest Theophilus a fost episcop al Gothiei din Crimeea, precumpănitoare atunci în istoriografie; ulterior, au început să capete tot mai multă consistentă argumentele care admit că în cazul de față este vorba mai degrabă de Gothia situată în partea sud-estică a României de azi. Acest punct de vedere, însoțit de toată informația bibliografică a subiectului, este susținut de Emilian Popescu, *Theophilus Gothiae, Bischofin der Krim oder an der unteren Donau*?, în *Idem, Christianitas Daco-Romana*, București, Ed. Academiei române, 1994, p. 178-186. Studiul acesta a apărut mai întâi în limba română în „*Studii teologice*”, 38 (1987), 5 p. 73-81, apoi în germană în „*Byzantina*” (Thessalonic), 14(1988), p. 237-249]. ; . _ . . . . . , ..

182

cutie îi sileste pe gotii împreună cu Ulfila a cere adăpost în imperiu, pe la 348. Ei sunt primiți și așezați lângă Nicopolis, în Moesia. Aceasta a fost, cum arată Jacques Zeiller, prima pătrundere a gotilor în imperiu²¹⁴. Pentru a-i face să înțeleagă scrierile sfinte, Ulfila compuse cu ajutorul literelor grecești alfabetul gotic și traduse Biblia în limba gotă.

Nu trebuie să ne închipuim toată Gothia ariană fiindcă Ulfila era arian. Cum arată un învățat bollandist, Ulfila n-a fost un episcop al gotilor, ci al tmorgotii, pe care i-a putut converti. Au fost în Gothia centre de creștinism diferite, cel puțin trei comunități cunoscute: niceeni, arieni și audieni (sectarii lui Audius, reștat în Scitia)²¹⁵. Gotii păgâni de dincolo de Dunăre erau, sub Constantiu, federati; în anii 348 și 360, contingente ale lor au luat parte la luptele împotriva persilor²¹⁶.

Valens avu de luptat încă de la începutul domniei cu gotii de peste Dunăre. Trecerea fluviului, asigurată de Constantin cel Mare între Transmarisca și Constan-tiniana-Daphne, era încă păstrată în 367, când Valens își trecu pe acolo trupele, în iunie, pe un pod de vase.

214 J. Zeiller, *Le premier etablissement des Goths chretiens dans l'empire d'Orient*, în „*Melanges offerts à Gustave Schlumberger*”, Paris, 1924.

215 Joseph Mansion, *Les origines du christianisme chez les Goths*, An. Boli., t. XXXIII, pp. 5 și urm.

216 Cari Patsch, *Beiträge zur Volkerkunde von Siidosteuropa. III Die Volkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. I Teii: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien*. (Akad. der Wiss. in Wien, Philos.-hist. KL, Sitzb., 208 Bd., 2 Abhandl). Wien und Leipzig, 1928, pp. 36-37.

183

Gotii au fugit dinaintea lui, și împăratul trecu Dunărea înapoi, apropiindu-se iarna. Ploile au împiedicat orice acțiune în anul următor, și Valens a rămas în lagărul său din Marcianopolis.

În vara anului 369, el își relua acțiunea, trecând Dunărea pe la Isaccea în părțile Basarabiei, unde Athanaric își avea reședința. Gotii urmau aceeași tactică din anul 367, retrăgându-se în fața armatei romane; dar trimis ambasadă pentru pace. Trebuind să vină la tratative, Athanaric observă că el a jurat să nu pună piciorul pe pământul imperiului și s-a hotărât atunci ca întrevederea sa cu împăratul să aibă loc în mijlocul Dunării, care despărțea teritoriile lor. Valens și judele vizigotilor veniră, fiecare în barca sa și însoțit de un număr egal de oameni înarmați, până în mijlocul fluviului, unde tratară despre condițiile păcii. Themistius ne spune că împăratul a stat toată ziua sub căldura soarelui în barcă²¹⁷.

Valens petrecu în Marcianopolis și iarna 369-370, și, după ratificarea tratatului și primirea oștatecilor, se

întoarce la Constantinopol. Gotii se tinură de acum linistiti timp de sase ani, până când revărsarea furtunoasă a hunilor îi aruncă în provinciile imperiului.

în stânga Dunării, gotii păgâni îi prigoniră aprig pe creștini, și Sf. Sava, din tribul Atharid, fu atunci înecat (12 aprilie 372) în râul Museos, identificat cu Buzăul nostru²¹⁸. Persecuția a continuat și a fost violentă:

26 de persoane fură ucise într-un sat. Principesa catolică

217 e<p' rjÂico cmc, em tfjg vecoq, fviKa nâ^iara ECCVTOV <pĂo-toSecrTepot; fju... et eco HL%pi Seihrig oi/fiag (Patsch, loc. cit., 54-55).

184

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Gaatha, cu fiica sa Dulcilla, au condus resturile populației la Kyzikos, unde se aflau alți goti. Ea e menționată în secolul al VIII-lea, și roT^OtpaĬKOi e expresia pentru acești goti grecizați în urma unei lungi simbioze²¹⁹.

în anul 375, hunii, revărsându-se ca o trombă din Asia, împing către vest neamurile barbare. Imperiul alanilor, între Tanais (Don) și Volga, căzuse cel dintâi în ciocnirea cu hunii. Regele lor pieri în luptă, și o parte dintr-însii fugiră până la țărmul Balticii, de unde vor porni apoi cu neamurile germanice în Gallia și Spania; alții scăpară în munții Caucaz, păstrându-se acolo (osetii)²²⁰, dar marea lor majoritate fu anexată de

218 [într-adevăr, forma Mousaios este apropiată de hidronimul Buzău, ca să mai poată fi pusă la ndoială (v. H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mesie*, în *An. Bol.*, Bruxelles), t. 31 1912, p. 216-221, text reprodus și în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, voi. II, Ed. Academiei, 1970, p. 710-714; P.S. Năsturel, *Ies Actes de Săint Savas. Histoire et archeologie*, „Revue des etudes sud-est eu-ropeennes”, VII (1969), p-175-185; Em. Popescu, *Le christian-isme dans la diocese de Buzău jusqu 'au VIF siecle*, în *Idem*, *Christianitas Daco-Romana*, București, 1994, p. 157-177; aici este vorba de versiunea franceză a studiului apărut în limba română în volumul *Spiritualitate și istorie la întorsura Cariatilor*, I, Buzău, 1983, p. 259-277), Atharid din izvor este însă căpetenia păgână a locului].

219 C. Patsch, op. cit., p. 59- [Iul. Kulakovskij, *Istoriia Vizantii*, voi. III, Kiev, 1915, pp. 414-416; E. Chrysos, *To Bvtăvnov Km oi FOT^OI*, Thessalonice, 1972; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, p. 183J

220 [în sens similar, v. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, editie îngrijită de V. Spinei, traducere de Michaela Spinei, București, Ed. Meridiane, 1988, voi. I, p. 218; în același volum, notele editorului (spre ex., p. 199, n. 2 și p. 233, n. 25) indică și alte surse bibliografice ale subiectului și tematicii înrudite cu el].

185

NÎCOLAE BĂNESCU

huni, care îi târăsc cu dânsii în viforoasa lor înaintare spre vest. Împreună cu ei, hunii se aruncară asupra ostrogotilor vecini. Bătrânul și vestitul rege al acestora, Hermanrich, în disperarea sa, se sinucide.

Withimer, ales rege, cade în luptă. Fiul său Witheric, un copil, e salvat de doi generali energici, Alatheus și Saphrax, care, neputând înfrunta primejdia, se retrag pe malurile fluviului Danastis (Nistru)²²¹.

Căpetenia thervingilor (vizigotilor), Athanaric, care purta titlul de jude(nervingorumjude), căută să reziste pe Nistru, dar, atacat fără veste de huni, care trecuseră fluviul și-l amenintau din spate, izbuti a-si face loc printre dânsii, retrăgându-se între munti și siret, unde voia să se apere printr-o linie de întăriri; dar compatriotii săi nu-l urmară, îngroziti, ei se gândiră să se retragă dincolo de Dunăre, punând între dânsii și dusman bariera puternică a fluviului²²². Sub comanda lui Fritigern și Alavivus, vizigotii ocupară malul Dunării și cerură protecția împăratului. Izvoarele ne arată ca ei implorară cu lacrimi autoritățile imperiului să-i lase a trece Dunărea, făgăduind să fie linistiti, să cultive câmpiile Thraciei și să dea, la nevoie, trupe auxiliare. Valens, nemaiaivând sfaturile lui Valentinian I, se consultă cu ministrii săi, și cei mai mulți se arătară încântați de această cerere. Ei vedeau în asezarea gotilor o sporire a populației rurale și a forțelor militare. Noii supuși ar apăra imperiul, și locuitorii indigeni, în locul recrutării anuale, puteau plăti un impozit, care ar spori considerabil veniturile tezaurului. Valens dădu, prin urmare,

221 Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 1-3.

222 Ibidem, XXX, 3, 7.

„

ordin să se ia măsuri pentru trecerea gotilor în imperiu și pentru subzistenta lor până când li se va defalca un teritoriu suficient. Romanii se luptară cu valurile ziua și noaptea - după expresia bine informatului Ammianus - pentru a trece peste Dunăre, în Moesia, multimea fără număr a vizigotilor, cu Fritigern și Alavivus (376)225. Valens puse condiția de a preda armele și copiii în vârstă, care să fie duși în orasele Asiei, unde vor primi educație. Gotii însă știură a profita de vanitatea funcționarilor, pentru a-și păstra armele.

În aceeași vreme, Alatheus și Saphrax, împreună cu Witheric, regele Gruthungilor (ostrogotilor), și, de asemenea, Farnobius, au venit la tărmlul Dunării, trimițând o solie împăratului, cu rugămintea de a-i primi și pe dânsii. Răspunsul a fost negativ, și ei nu șiau ce să facă. Cât despre Athanaric, temându-se de un refuz la fel, amintindu-și că tratase cu îngâmfare pe Valens, când, sub pretext că s-a legat prin jurământ să nu calce niciodată pe teritoriul roman, silise pe împărat să iscălească pacea în mijlocul Dunării, din această cauză s-a retras cu ai săi în Caucaș, regiune inaccesibilă din pricina multimei de păduri și a munților, gonindu-i de acolo pe sarmati224.

223 Ammianus, XXXI, 4, 1-5, 8.

224 Ibidem, XXXI, 4, 12-13- Caucaș poate fi însă regiunea muntoasă a Banatului, și nu munții Buzăului, cum cred unii, nici ai Coziei, din moment ce istoricul spune că au ocupat regiunea gonind de acolo pe sarmati (Ad Caucașensem locum altitudine siluarum inaccessum et montium, cum suis omnibus decli-navit, Sarmatis inde extrusis). În toată expunerea luptelor cu acești barbari, ei sunt situați în părțile Banatului, până la Tisa.

187

Lupicinus și Maximus aveau conducerea militară a Thraciei. Oamenii hrăpăreți, în loc să respecte poruncile împăratului, ei caută să profite de situație, provocând, prin rapacitatea lor, înfometarea gotilor. Aceștia se plâng de lipsurile ce îndurau, și cei doi generali se gândiră a-i depărta de frontieră, împrăștiindu-i în diferite provincii, în atare împrejurări, slăbind paza la Dunăre, Alatheus și Saphrax se folosesc de acest lucru și trec fluviul în imperiu, cu ostrogotii și regele lor225.

Fritigern se impusese ca sef al vizigotilor și îi ținu în frâu până la momentul prielnic de a se ridica împotriva stăpânirii romane, în acest scop, el cultivă prietenia cu ostrogotii și își duse încetul cu încetul armata la Marcianopolis, unde ura dintre goti și romani va izbucni într-o revoltă generală (377).

Lupicinus îi invitase pe șefii gotilor la un mare banchet, și suita lor rămăsese sub arme la poarta palatului, în curând, o ceartă se iscă între goti și soldații romani, clin pricină că aceștia nu-i lăsau să se folosească de piața bine aprovizionată a orasului. De la ceartă s-a ajuns la lovituri, și Lupicinus fu înștiințat că mai mulți dintre soldații săi și-au pierdut armele și

[Ipoteza respinsă de Bănescu este însă cea mai probabilă, întrucât Caucaș poate fi legată de Gothia nord-dunăreană, situată în regiunea respectivă (v. și Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, voi. I, coordonator C. Preda, București, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 265, cf. și H. Wolfram, Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie, München, 1979).]

225 Ibidem, XXXI, 5, 3- ... , ... „<...>... „• .....>.

188

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

viata. Ametit de bătură, el dădu poruncă să se ucidă gărzile lui Fritigern și Alavivus. La zgomotele și tipetele auzite, Fritigern își dădu seama de pericolul ce-l amenința și, păstrându-și calmul, spuse pe un ton linistit că o ceartă se pare că s-a încins afară între cele două națiuni și poate avea consecințe mari dacă nu e imediat potolită cu autoritatea prezentei sale. Cu aceste cuvinte, el și însoțitorii săi traseră săbiile și-și deschiseră drum prin multimea care umplea curțile palatului și străzile, până la portile orasului, unde încălecară și se făcură nevăzuti. Ajunși în lagăr, fură primiți cu aclamații și ei hotărâsc războiul226.

Lupicinus porneste împotriva lor în fruntea trupelor ce putu aduna. Gotii îl așteptau la nouă mile de Marcianopolis. Fritigern, printr-un atac strâns și impetuos, sfărâma legiunile romane; Lupicinus, părăsind

steaguri si trupe, fugi de pe câmpul de luptă. Biruitori, gotii își sporesc îndată fortele cu compatriotii lor comandati de Suerid si Colias, care, înainte de emigratie, fuseseră primiti în serviciul imperiului. Ei se aflau sub zidurile Adrianopolei, si ministrii lui Valens doreau să-i treacă Hellespontul, pentru a nu fi atrasi în revoltă. Gotii cerură un răgaz de două zile, dar comandantul Adrianopolei le dădu ordin să plece imediat, armând contra lor populatia. Insultele si provocarea acestei improvizate armate îi fac pe goti să se repeadă asupra ei, punând-o pe fugă si smulgându-i armele. Ei îl întâlnesc apoi pe Fritigern si trec sub steagurile sale. împreună atacă Adrianopole, unde se refugiaseră res-

226 Ibidem, XXXI, 6, 2 si urm. Iordanes, XXVI. Acesta pune în descrierea faptelor pasiunea sa de got.
189

turile armatei lui Lupicinus. Dar orasul se apăra energic, si barbarii, dându-si seama că-si pierd vremea în zadar, ridică asediul si încep a devasta cumplit Thracia. Gotiiucid pretutindeni, fără deosebire de vârstă si sex, afirmă Ammianus, toate sunt nimicite prin foc si sabie²²⁷, în cuvinte dramatice, nu fără exagerare, ne înfățișează si Sf. Ieronim pustiirea tinuturilor (Pannonia sa, Illyricum si Thracia), unde, zice el, „în afară de cer si pământ, toate au pierit”²²⁸. Calamitatea din provinciile europene a trezit temerea ca ea să nu se întindă si în Asia, unde fiii gotilor fuseseră răspânditi în orasele provinciilor. La ordinul lui Iulius, magister militum, tineretul got adunat în capitalele provinciilor fu masacrat de trupe în aceeasi zi dinainte hotărâtă.

Valens, aflând grozăviile din Thracia, s-a hotărât a părăsi Antiochia si a merge să pună capăt rebeliunii gotilor. El a făcut atunci pace cu persii, a rechemat trupele de veterani din Armenia si a trimis în Europa, până la sosirea sa, pe Traian si Profuturus, ca să conducă războiul contra gotilor²²⁹. La sosirea lor în Thracia, cei doi generali s-au unit cu Richomer, cornitele domesticilor, trimis cu auxiliarii săi de Gratian din Gallia, si au hotărât împreună să-i atace pe barbari. Gotii se aflau în lagăr, închisi în cercul lor de care, carrago - obisnuita fortificatie a barbarilor -

227 Sine distantia enitn aetatis vel sexus, caedibus incendio-rumque magnitudine cuncta flagrant (XXXI, 6, 2 si urm.).

228 ubipraeter caelum et terram... cunctaperierunt. Apud Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 122, n. 103.

229 Ammianus, XXXI, 7, 1, 2.

„„„„

,

190

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

în localitatea Salices din nordul Dobrogei. Acolo a avut loc bătălia crâncenă, care a durat o zi întreagă, si în care, de ambele părți, au căzut multime de luptători. Câtiva ani mai târziu, Ammianus Marcellinus a văzut câmpul acestei înversunate bătălii înălbit de oase²³⁰. La sfârșit, cele două armate s-au retras fiecare în lagărul său, fără a se sti care a biruit. Gotii au fost însă atât de impresionati de neasteptata rezistentă a trupelor imperiului, încât s-au închis în cercul lor de care, de unde n-au mai iesenit timp de sapte zile. Generalii romani căutără să izoleze lagărul gotilor, împiedicându-i să iasă din tinutul unde se găseau, ca să-i înfometeze. Comandantul Cavaleriei, Saturninus, bară în acest scop iesirile din Haemus, păzindu-le strict; dar aflând că un nou val de barbari (huni, alani s.a.) au trecut Dunărea, se temu să nu fie el însusi blocat si se retrase cu trupele sale. Gotii s-au revărsat atunci care încotro au apucat, devastând sălbatec totul, de la Dunăre la Rodope²³¹. Alatheus si Saphrax recunosc acum sefia lui Fritigern, cimentând alianta os-trogotilor cu el.

Gratian se pregătea a-si duce trupele în Răsărit, pentru a ajuta lui Valens, dar alamanii, informati despre acest lucru, năvălesc peste Rin, si împăratul a trebuit să iasă împotriva lor. în lupta cu dânsii, el a câstigat o mare biruintă la Horburg, lângă Colmar (mai 378).

Cam în aceeasi vreme, Valens sosea la Constan-tinopol. El era întâmpinat cu manifestatii ostile la Hippodrom, populatia indignata cerându-i să iasă îm-

230 Albentes ossibus campi (XXXI, 7).

231 Ibidem, XXXI, 8, 1-3 si urm.

191

potriva barbarilor. Valens porneste atunci din capitală în fruntea trupelor. Gratian, liber acum pe miscările

sale, venea în ajutorul colegului său, trimițând înainte pe Richomer cu o scrisoare, în care îl sfătuia să-l aștepte, să nu se expună singur într-o situație atât de periculoasă²³². Dar Valens, gelos pe victoria tânărului nepot, nerăbdător a da o lovitură dusmanilor singur, încurajat în această atitudine de lingusitorii din jurul său, fiind sigur de biruință, nu-l mai aștepta pe Gratian. Așa se ajunsese la memorabila luptă de lângă Adrianopol, din ziua de 9 august 378.

Lăsându-și bagajele și proviziile lângă zidurile Adrianopolei, Valens ajunge, pe o mare arșiță, la carele gotilor, așezate în cerc. Comandanții își orânduiesc trupele în linii de bătaie. Fritigern înscenează o ambasadă, în așteptarea lui Alatheus și Saphrax, cu cavaleria lor. După aceea, s-a produs încăierarea. Lupta a fost lungă și sângeroasă. Ammianus ne-a de-scriș-o în stilul său înflorit. Din pricina prafului ce se ridica - spune el - nu se mai putea vedea cerul, care răsună de strigătele îngrozitoare²³³. Pământul se acoperise de râuri de sânge (humus rivis aperta san-guineis), încât soldații, nemaiputând merge, se sileau cel puțin să nu-și dea viața nerăzbunată. La căderea nopții, împăratul, „aflându-se între soldații de rând, după cum se crede - continuă Ammianus -, căci nimeni n-a afirmat că l-a văzut sau că ar fi fost de fată, s-a prăbusit, grav rănit de o săgeată, și a murit în

232 Ammianus, XXXI, 12, 4, 5.

233 Ibidem, XXXI, 13, 10: nec iam obiectupulveris caelum patere potuit adprospectum, clamoribus resultans horrificis.

192

curând, dându-și ultima suflare, și n-a fost apoi găsit nicăieri". Alții susțin, adaugă istoricul, că Valens nu și-a dat sufletul îndată, că s-a dus cu câțiva „candidați” și eunuci la o casă țărănească din apropiere, cu etaj, și, pe când era bandajat, a fost înconjurat de dusmani, care nu știau cine este. Fiind primiți de la etajul casei cu săgeți și nevrând să piardă ocazia de a prăda, au îngâmădit în jurul casei mănunchiuri de paie și lemne și, dându-le foc, au ars clădirea cu oameni cu tot. Unul dintre candidați, scăpat pe o fereastră, ar fi povestit cele petrecute²³⁴.

A fost un măcel din care abia a treia parte din armată a scăpat. După analele istorice, în afară de lupta de la Cannae - încheie Ammianus - n-a fost dezastru mai mare²³⁵.

Gotii au atacat apoi Adrianopolul, unde resturile armatei au luptat cu disperare pentru a-și salva viața, îngâmădind la întărituri mașinile de război. Locuitorii se uniră cu soldații în această înversunată apărare. După grele pierderi, gotii s-au convins de neputința lor de a cuceri orașul și s-au retras, împreună cu hunii și alanii, au străbătut atunci pe îndelete câmpiile Thraciei, în mijlocul masacrelor și incendiilor²³⁶, ajungând până la Constantinopol, unde i-au uimit tăria zidurilor, frumusețile ce se desfășurau privirii lor și multimea imensă a locuitorilor. Alungați de o ieseire

234 Ibidem, XXXI, 13, 12 și urm. 233 Ibidem, XXXI, 13, 19-

236

Ibidem, XXXI, 16: Itineribus lentis, miscentes cunctapopulationibus et incendiis, nullo renitente, pergebant.

v

193

furioasă a arabilor sosiți de curând din Asia, barbarii s-au împrăștiat în ținuturile nordice²³⁷.

Gratian, prea tânăr, nu avea experiența și priceperea cerute de o situație atât de gravă. El simți nevoia de a-și asocia un coleg în locul lui Valens, și avu meritul de a alege pe cel mai bun general, pe Theodosius, al cărui tată, generalul cu același nume, luptase glorios în Britannia și Africa, și fusese executat în chip las, ceva mai înainte, de ministrii care abuzaseră de tinerețea suveranului lor.

Noul ales învățase arta războiului sub conducerea ilustrului său tată și, în calitate de dux Moesiae primae, se dovedise un comandant excelent. După executia părintelui său, el se retrăsese în patria sa spaniolă, ducând viața de particular în domeniul său de la Caucha. Chemat la Curte, la Sirmium, Theodosius fu înălțat de Gratian în ziua de 19 ianuarie 379, în aclamațiile trupelor, la rangul de Augustus. El primea Orientul, pe care-l avusese Valens; dar, însărcinat în special cu conducerea războiului gotic, două din diezele Illyricum-ului, Dacia și Macedonia, trecură în stăpânirea sa²³⁸.

237 Ibidem, XXXI, 14.

238 E. Stein, *Gesch. des spätromischen Reiches*, I, Wien, 1928, pp. 295-296.

- .....

194

[DINASTIA THEODOSIANA. TRIUMFUL ORTODOXIEI]

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

A.

THEODOSIUS CEL MARE (19 IANUARIE 379-17 IANUARIE 395)

1. Luptele cu gotii.

Theodosius avea 33 de ani când fu chemat din singurătatea sa de la Caucha, în Calicia, și ridicat pe tron. Înfrățirea sa maiestuoasă, însusirile deosebite de care dăduse dovadă făceau să fie asemănat cu cei mai mari împărați.

Noul Augustus nu avea o armată îndestulătoare și disciplinată, spre a înfrunta bandele unite ale gotilor. De aceea întrebuinta o metodă potrivită situației, aplicând-o cu toată energia. Cu putinele trupe pe care le avea la îndemână, își deschise drum de la Sirmium până la Thessalonice, unde își stabili cartierul general. De aici putea supraveghea mișcările barbarilor și distribui ofițerilor săi operațiile pe tot cuprinsul peninsulei, de la portile Constantinopolului până la țărmul Adriaticii. El se îngriji a întări fortificațiile și garnizoanele oraselor, încurajând trupele a face dese ieșiri împotriva barbarilor care cutreierau împrejurimile. Detasamentele garnizoanelor se uneau, treptat, în mici armate, care începură a avea succese asupra barbarilor împrăștiți. Disensiuni încep a se produce între goti și aliații lor, încurajate de împărat, care stiu să atragă pe unii din sefii principali ai gotilor, ca acel Modares, de neam regal, care trecu în serviciul imperiului, luptând hotărât împotriva compatrioților săi.

197

NICOLAE BANESCU

Izvoarele ne expun confuz toată această acțiune militară a lui Theodosius, care tinu patru ani, până la supunerea totală a gotilor. Am adoptat, în expunerea noastră, cronologia stabilită de Iordan239 și admisă de Bury240, confruntând această cronologie și cu datele lui E. Stein241.

La mijlocul lui iunie 379, Theodosius se afla la Thessalonice, unde își organiza armata și își distribuia forțele. O parte se îndreaptă împotriva gotilor din Dacia și Moesia, alta, sub conducerea lui Modares, operează în Thracia și obține în iulie o mare victorie asupra barbarilor. Gotii, alanii și hunii sunt aruncați către sfârșitul anului peste Balcani.

În februarie 380, Theodosius căzu greu bolnav la Thessalonice și, simțindu-și viața primejduită, ceru să fie botezat. Deși născut într-o familie creștină, el întârzie, după obiceiul de atunci, inițierea sa în noua credință, și astfel primi botezul la 28 februarie 380, la Thessalonice, din mâinile episcopului Ascholiuș, un niceean. Odată cu aceasta, Theodosius publică un decret prin care fixează regulile credinței pentru supușii săi.

Boala lui Theodosius îi încurajează pe goti, care reîncep ostilitățile. Ele se îndreaptă în două direcții: vizigotii, sub Fritigern, au pornit în Epir, Thessalia și Achaia; ostrogotii, cu Alatheus și Saphrax, în Pannonia și Moesia superioară. Theodosius, neavând forțe

239 Der Kaiser Theodosius der Grosse, 1878, lucrare publicată împreună cu A. Giildenpenning. [A. Lippold, Theodosius der Grosse und seine Zeit, ed. a II-a, München, 1980.]

240 în t. III, Appendix I, al ediției operei lui Gibbon. f. 1; M. I. *Gesch. des spätromischen Reiches*, I, p. 298.

198

suficiente, cere ajutorul lui Gratian, care trimite trupe cu generalii Bauto și Arbogastes.

În a doua jumătate a anului 380, Fritigern dispăre. Cât timp fusese în viață, gotii au fost uniți; cu moartea lui, disciplina lor slăbește, și ei se desfac în bande de pradă fără ordine. Vechea gelozie dintre ostrogoti și vizigoti se trezește din nou. Theodosius, prin dăni și promisiuni, caută să atragă în serviciul său pe sefi. Gratian vine în Pannonia împotriva gotilor. La sfârșitul verii, cei doi împărați se întâlnesc în conferință la Sirmium (în septembrie 380). La 24 septembrie, Theodosius intră triumfător în Constantinopol.

Provinciile de la Dunăre scăpaseră de gruthungi sau ostrogoti, fiindcă Alatheus și Saphrax plecară de aici către vest, în căutarea altor regiuni pentru acțiunea lor de jafuri. Cunoștințele noastre asupra aventurilor ostro-gote din acele părți sunt neîndestulătoare. Se pare că ostrogotii respinseră unele triburi germane până în Gallia, că au încheiat cu Gratian un tratat pe care l-au călcat repede²⁴² și au înaintat spre nord. După un timp, s-au întors pe malurile Dunării de Jos, cu forte sporite, recrutate dintre cei mai feroci războinici ai Germaniei și Scitiei²⁴³. Ei încercară să treacă într-o noapte Dunărea în imperiu, dar comandantul Thraciei, bine informat, îi atacă viguros cu flota, înecându-i în mare parte. Alatheus pieri atunci în apele fluviului (380)²⁴⁴. Cei care scăpară se predară imperiului.

²⁴² Iordanes, XXVII.

²⁴³ "Ετίvοg n ZKvâiKdv nâaiv âyvcoCTTOv, îi caracterizează Zosimus (La Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 134, nota 130).

²⁴⁴ Data e propusă de Bury, ed. operei lui Gibbon, t. III, p. 133.

199

Athanasius, care privise de departe succesele gotilor, se văzu silit să părăsească refugiul său din Caucazul și să treacă Dunărea. Mare parte din trupele lui Frigern, care simteau relele anarhiei, recunoscând în Athanasius pe regele națiunii și se strânseseră în juru-i. Dar vârsta potolise îndrăzneala vechiului luptător, și el se gândi la obținerea unui tratat avantajos. Având o întrevedere cu Theodosius, în apropiere de Constantinopol, împăratul îl invită în capitala sa. Regele got rămase uimit de frumusețea orașului pe care întâia oară îl vedea, de poziția lui minunată, ele multimea corăbiilor și de puternicele fortificații. Iordanes afirmă că, privind soldații în linie de bătaie, Athanasius ar fi exclamat: „împăratul e fără îndoială un zeu pe pământ, și cine își ridică mâna asupra lui e răspunzător cu sângele său”²⁴⁵, în curând, slăbit de vârstă, el se îmbolnăvește și moare la sfârșitul lui ianuarie 381. Funeraliile sale au avut loc cu mare solemnitate în capitala, imperiului, și un monument fu ridicat în memoria lui. Întreaga sa armată, tratată cu multă curtenie de Theodosius, se înrolează sub steagurile imperiului. Supunerea unui corp atât de însemnat al vizigotilor făcu impresie printre barbari și decise și pe alții, împrăștiati și împuținați, gotii, obosiți de atâtea lupte, cerură pacea, pe care o obținură la 3 octombrie 382. Un tratat fu încheiat cu imperiul, stipulându-se obligațiile și privilegiile lor. O colonie numeroasă a vizigotilor fu așezată în Thracia, la nord de Balcani,

²⁴⁵ Deus, inquit, sine dubio terrenus est imperator et quisquis adversus eum manu moverit, ipse sui sanguinis reus existit (XXVIII).

200

având deplină autonomie și scutire de impozite; mulți au intrat în rândurile armatei²⁴⁶. Resturile ostrogotilor fură transportate, ca federati, în Phrygia și Lydia. Triburile și familiile lor își păstrau sefi, dar demnitatea regală a fost desființată, și generalii gotilor erau numiți și depuși după placul împăratului. Aceasta n-a împiedicat totuși ca, în 386, un sef, Odotheus, să treacă Dunărea cu o bandă de ostrogoti care fu aproape nimicită de Promotus. Resturile lor au fost și ele colonizate în Phrygia. Ei sunt identici cu gruthungii care se răscoală mai târziu cu Tribigild. Încă din vremea lui Constantin cel Mare, barbarii intraseră în armata imperiului, care a numărat între sefi ei mulți mercenari, unii militari de valoare. Recrutarea elementelor indigene devenise o dificultate tot mai mare pentru imperiu și, de la mijlocul secolului al IV-lea, când toate frontierele sunt luate cu asalt, nevoile apărării cereau un mare număr de soldați. Dar provinciile, din care mai înainte se scoteau cei mai viguroși ostasi, erau acum secătuite, și barbarii sunt tot mai căutați pentru serviciul militar. Theodosius nu făcea decât să urmeze în această privință procedeul obișnuit al înaintașilor. Introducerea masivă a gotilor în armată a fost judecată cu asprime de istorici (Iordanes îl numește pe împărat „amicul poporului got”, amator generis Gothorum), și stim că ea a fost atât de funestă pentru urmașii imediați ai lui Theodosius, încât „pericolul german” formează un capitol obișnuit al acestor domnii la istoricii moderni. Stein socotește că, acum, barbarizarea armatei romane

E. Stein, op. cit., p. 229.

„„„

201

NICOLAE BANESCU

îsi atinge punctul culminant²⁴⁷. Trupele cu care Theodosius îsi duce mai departe războaiele au fost în majoritate germani. Un cercetător recent, si dintre cei mai buni, al mostenirii lăsate de Theodosius cel Mare, socoteste de asemenea că acesta „a deschis larg barbarilor armata”, că „barbarizarea armatei” si-a atins în domnia lui Theodosius adevărata ei încoronare. Barbarii au impus moravurile lor, armele legionare au fost părăsite si anticele signa, vulturii legionari si imaginile imperiale, suspecte de idolatrie. Dragonul a devenit drapelul pentru numeri.

Această politică a lui Theodosius I si-a avut reversul ei si în ordinea economică si socială. Ea produse, prin solda însemnată ce se plătea, o mare sporire a cheltuielilor si, cu aceasta, o crestere apăsătoare a sarcinilor financiare. Populatia fu aruncată în mizerie; patronatul, împotriva căruia luptaseră în zadar înaintasii energicului împărat, se întinse în tot imperiul. tărânu, ruinat economic, cufundat în datorii si lăsat la discreția functionarilor abuzivi, fu nevoit a se pune sub patronatul unui puternic latifundiar. Pierzându-si libertatea, el ajunse serb al patronului său. în această epocă se desăvârși în tot imperiul legarea colonilor de brazdă²⁴⁹. Sărăcia Thraciei ruinate

²⁴⁷ Ibidem, p. 299. [M. Parvan, *La politica gotica di Teodosio nella pubblicistica del suo tempo*, Roma, 1964.]

²⁴⁸ E. Demougeot, *De l'unité à la division de l'empire romain, 395-410. Essai sur le gouvernement imperial*, Paris, 1951, pp. 22-31-

²⁴⁹ E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, I, Wien, 1928, p. 299 si urm; G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, ed. a II-a, München, 1952, pp. 43-44.

202

il făcu pe Theodosius să suprimă (3 aprilie 393) capi-tatio humana în această dieceză²⁵⁰.

2. Uzurparea lui Maximus în Occident. Interventia lui Theodosius.

Evenimente grave se petrec în curând în Occident si ele aduc interventia militară a lui Theodosius. Gratian îsi pierduse încrederea poporului si a armatei. Neglijându-si datoriile de suveran, el se pasionase de vânatoare, înconjurându-se de favoriti ai distractiilor sale. Parcuri imense fuseseră închise si umplute cu tot soiul de animale sălbatice; un corp de alani se afla în serviciul militar al palatului, si admiratia împăratului pentru iscusinta lor în mânăuirea armelor făcuse dintr-însii garda sa favorită. Tânărul împărat obisnuia acum să apară în costumul si cu armele lor, ceea ce îi înstrăina simpatia cu care mai înainte îl înconjurase armata. Favoritii abuzau de puterea lor si aceasta îi înstrăina si simpatiile populatiei, în 383, trupele din Britannia se revoltă si îl proclamă împărat pe Maximus, un spaniol. Acesta năvăleste îndată în Gallia cu fortele sale. Gratian, părăsit de trupe, fuge din reședința sa, Lutetia, însoțit de 300 de călăreți, îndreptându-se către Lugdunum (Lyon). Ajuns acolo, guvernatorul provinciei îl dădu în mâinile lui Andragathius, generalul cavaleriei usurpatorului, sosit pe urmele fugarului. Andragathius, potrivit instructiilor pe care le primise, îl execută imediat (25 august 383). Maximus trimise apoi un am-

1 E. Stein, op. cit., p. 311. ^ ,

203
NICOLAE BANESCU

basador împăratului din est pentru a se justifica, afirmând că uciderea lui Gratian s-a făcut fără stirea sa. El ar fi bucuros, afirmă totodată solul său, să-si întrebuinteze fortele în comun pentru apărarea imperiului; dar, dacă prietenia sa e respinsă, va disputa cu armele puterea imperială.

Orientul fusese sleit de luptele îndelungate cu gotii si, cu toată dorinta de a răzbuna asasinarea binefăcătorului său, Theodosius fu silit să-si ascundă sentimentele si se prefăcu a consimți la cele întâmplate. El hotărâ numai ca Maximus să se multumească a stăpâni regiunile de dincolo de Alpi; în Italia si Africa rămânea mai departe Valentinian al II-lea, sub tutela mamei sale Iustina, care guverna. După câțiva ani, usurpatorul, profitând de nemulțumirea populatiei față de măsurile Iustinei în favoarea arianismului, se ridică împotriva tânărului împărat, în august 387, el năvăleste cu forte puternice în Italia. Valentinian al II-lea, cu mama si cu sora sa Galla, abia avură timp să fugă la Aquileia, să se imbarce repede pe o corabie, care-i duse la Thessalonica. Ei imploră sprijinul lui Theodosius. Acesta, văzând cum ucigasul lui Gratian se face stăpân pe întregul Occident, nu mai ezită. Vine numaidecât la Thessalonica si

își uneste cauza cu a lui Valentinian, căsătorindu-se cu Galla²⁵¹, distinsă prin frumusețea ei rară²⁵². Aceasta îi dăruie, în anul următor, pe Placidia, menită unei vieti de stranie aventuri. Ostilitățile nu începură imediat, iarna fiind

251 împărăteasa Flacilla murise cu puțin timp înainte.

252 'Etaiaia Sioaipenovcav JcdÂAei (Zosimus, IV, 14). >t

204

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

apropiată și cei doi rivali având nevoie de timp pentru pregătirile de război.

Theodosius își asigură pacea cu persii²⁵³, apoi, în primăvara următoare (388), porni din Thessalonica cu o puternică armată recrutată dintre barbari (goti, alani, huni), și se îndreptă spre Valea Savei. Siscia, postul cel mai înaintat al lui Maximus, cade în mâinile sale. La Pectovio avu loc apoi ciocnirea celor două armate. După o luptă grea, Maximus e învins. El fuge și se închide în Aquileia. În dimineața următoare, Theodosius ajunge în fața cetății. Descurajați și indiferenți la ambiția uzurpatorului, soldații și populația grăbiră căderea lui. Maximus e smuls de soldați, dezbrăcat de ornamentele imperiale și târât în lagărul lui Theodosius. Împăratul îl lasă în voia soldaților săi, care îl duc din fața lui și-l decapitează (iulie sau august 388)²⁵⁴. Fiul său Victor, asociat mai înainte la tron, pieri odată cu căderea sa.

Theodosius ajunsese astfel stăpân pe întregul imperiu. El restabili în Occident pe Valentinian al II-lea și rămase în Italia timp de trei ani, pentru restaurarea autorității imperiului și îndreptarea abuzurilor săvârșite în anii uzurpării, în acele părți.

Theodosius vizită în acest timp, împreună cu Valentinian al II-lea, Roma, vechea capitală a lumii romane (iunie 389). Cu prilejul acestei vizite, care a tinut câteva luni, el emise mai multe legi. Zosimus pune această vizită a Romei după bătălia de la Frigidus, în-

253 împărțind Armenia: regiunea eufratesiană, la vest, rămânând lui Theodosius, Persarmenia, la est, Sassanizilor.

254 Stein dă data de 28 august 388.

205

NICOLAE BANESCU

potrivă celui de-al doilea uzurpator, Eugenius. Dar Bury socotește că e la mijloc o confuzie între suprimarea lui Maximus și suprimarea lui Eugenius, și că vizita la Roma după al doilea război e un duplicat al celei de după întâiul război²⁵⁵.

Când părăsi Italia (iulie 391), Theodosius trimise pe Valentinian al II-lea în Gallia, ca să vegheze la Frontiera Rinului, unde francii ripuari năvăliseră în timpul războiului cu Maximus. El avu astfel în mână sa întreg Occidentul, sub tutela efectivă a lui Theodosius.

3- Politica religioasă a lui Theodosius.

De la moartea lui Constantin cel Mare până la suirea pe tron a lui Theodosius I, s-au scurs patru decenii, în care creștinismul, deși era religia împăraților și a unei însemnate părți a supușilor lor, n-a fost totuși religia statului, în provinciile de vest păgânismul era predominant, iar în cele din est partidul creștin era slăbit de secte rivale. Arienii și ortodocsii se aflau unii față de alții într-o rivalitate mai mare decât față de păgânism²⁵⁶.

În politica sa internă, Theodosius se sili mai cu seamă a dezlega definitiv chestiunea religioasă. Erezia ariană rupsese unitatea morală a imperiului. Păgânismul începuse și el, după reacția lui Iulian, a reînvia.

Pentru a pune capăt acestor disensiuni religioase, Theodosius avu drept program să facă a triumfa cre-

255 T. III al ed. lui Gibbon, Appendix 9-

256 Finlay, op. cit., t. I, p. 134.

206

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

dinta ortodoxă și, pentru a realiza acest lucru, urmări stăruitor persecutia cultelor dizidente, a arianismului și a păgânismului.

Încă din 380, când, grav bolnav, se hotărî a primi botezul, suveranul dădu un edict solemn, prin care definea credința sa și o impunea imperiului. Distincția între „catolic” și „eretic” fu stabilită acum definitiv prin lege. Sub termenul de „catolic” se înțelegeau aderenții credinței niceene: reprezentanții tuturor

celorlalte tendinte religioase fură declarati „eretici”. Păgânii (pa-ganî) fură asezati într-o categorie specială. Prin acest decret din 28 februarie 380, împăratul invita toate popoarele din imperiu să adere strict la religia pe care Sf. Petru a propovăduit-o romanilor si a cărei traditie s-a păstrat si e acum profesată de pontiful Damasus si de Petru al Alexandriei. „Potrivit disciplinei Apostolilor si doctrinei Evangheliei, trebuie să credem în singura divinitate a Tatălui, a Fiului si a Sfântului Duh, sub o maiestate egală si o pioasă Trinitate”. Aderentii acestei unice doctrine se vor chema „crestini catolici”, si „fiindcă socotim - declara Theodosius - că toti ceilalti sunt nebuni extravaganti, îi vestejim cu numele infam de «eretici». Ei n-au dreptul să numească adunările lor cu numele venerabil de biserici”. Theodosius îi ameninta apoi cu pedepsele ce le-ar socoti necesare²⁵⁷. Nicean convins, împăratul începu o adevărată luptă împotriva ereticilor si păgânilor. Pedepsele cu care îi lovi crescură progresiv. Ereticii

257 Edictul e dat în traducere de Gibbon, op. cit., ed. Bury, t. III, pp. 148-149. '...j^ »*-< ..'..
 •»...•*«'•:••» ;j^ii-r n A»L
 207

suferiră restrictii grave în drepturile lor civile (în privinta testamentelor, mostenirilor s.a.). După intrarea sa în Constantinopol (noiembrie 380), Theodosius puse în vedere patriarhului arian Demophilos să aleagă între subscrierea Crezului nicean si retragerea sa din Scaun. Patriarhul preferă a se retrage, si împăratul conduse la catedrală pe Grigorie de Nazianz si-l aseză în Scaunul arhiepiscopal. Dar Grigore nu putu rezista partidelor care luptaseră contra lui si fu silit a-si părăsi curând Scaunul, din cauza canonului invocat, care oprea pe episcop să treacă de pe un Scaun pe altul, si fu înlocuit de un laic, Nectarios.

Dorind să aducă pacea în Biserică, Theodosius convocă, în mai 381, un Sinod la Constantinopole, prezidat de Nectarios. Completând opera Sinodului de la Niceea, el a formulat definitiv dogma credintei catolice.

Singuri reprezentantii din Orient ai Bisericii participară la acest Sinod, cunoscut sub numele de al doilea Sinod ecumenic. Actele sale nu se cunosc, si la început nu i s-a dat numele de „ecumenic”; în Sinodul de la Chalkedon (451) a primit o sanctiune oficială.

Chestiunea principală dezbătută în acest al doilea Sinod, în domeniul credintei, a fost aceea a ereziei lui Macedonius, care, după dezvoltarea naturală a arianismului, admitea creatia Sfântului Spirit. Sinodul, stabilind doctrina consubstantialității Spiritului cu Tatăl si cu Fiul, condamnă erezia lui Macedonius si o serie de alte erezii în legătură cu arianismul. El confirmă Simbolul de la Niceea în privinta Tatălui si a Fiului, si îi adaugă un articol asupra Sfântului Spirit. Acest arti-

208

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

col stabilea dogma identității si consubstantialității Sfântului Spirit, a Tatălui si a Fiului.

în acest Sinod se stabili si rangul patriarhului dq Constantinopol în raport cu episcopul Romei. Al treilea canon al Sinodului declară că „Episcopul Constantinopolului e cel dintâi după episcopul Romei, căci Constantinopol e Noua Romă”. Decizia aceasta era îndreptată împotriva tendintelor Patriarhului de Alexandria, care năzuia a-si întinde autoritatea asupra întregului Orient, cum o avea Papa asupra Occidentului.

Odată cu această luptă împotriva ereticilor, Theodosius luă măsuri tot atât de hotărâte față de păgâni. Demougeot arată că, până către 391, împăratul a tolerat oarecum păgânismul, cum o probează pledoaria lui Libanios Pro templis, scrisă între 388 si 390, ca si indulgenta lui Theodosius față de celebrul retor, pe care l-a numit prefect onorar²⁵⁸. De la victoria sa asupra lui Maximus, cresterea autorității sale si influenta lui Ambrosius îl îndeamnă să nu mai tolereze păgânismul. în februarie 391, Theodosius interzise în Roma sacrificiile, în iunie 391, întinse această interdicție asupra Egiptului²⁵⁹. Se oprea chiar vizitarea templelor păgâne. La Antiochia au fost prohibite distracti-

258 Op. cit., p. 67. Dar înainte de 388 prefectul pretoriului Cynegius (care moare în acest an) primise ordin să închidă templele (Zosimus IV, 37). [Există si studii mai noi privind politica religioasă a lui Theodosius, precum: W. Ensslin, Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Gr., Miinchen, 1953; N. King, The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity, Londra, 1961.]

ile licentioase Maiuma, în cinstea zeitei Venus și a lui Bacchus, atât de populare, încât Arcadius le-a restabilit²⁶⁰.

În urma acestor măsuri, templele se închid; dar adesea ele fură nimicite și prădate, cu toate bogățiile și comorile lor artistice, de populația fanatică. Așa a fost ruinat faimosul templu al lui Serapis din Alexandria (vestitul Serapeum), centrul cultului păgân din agitata metropolă a Egiptului. S-a crezut că, odată cu minunile de artă ce împodobeau celebrul sanctuar, a fost distrusă și vestita bibliotecă, nimicindu-se astfel atâtea opere ale geniului antic. Lucrul nu e însă sigur²⁶¹.

Ultimul edict, din noiembrie 392, interzicea definitiv sacrificiile, libatiunile, ofrandele de parfumuri, suspendarea coroanelor, prevestirile, tratând vechea religie de superstitie păgână (gentilicia superstitia)²⁶².

Un episod celebru al luptei deschise contra păgânismului a fost suprimarea altarului Victoriei (Nike) din Senatul roman. Acesta își dădu acum mari silinte pentru restaurarea lui. Senatorul Symmachus, personalitate considerabilă a epocii, bogat și elocvent, cel mai fervent apărător al păgânismului, a fost ambasadorul Senatului pe lângă împărați. Dar elocvența lui s-a lovit de rezistența arhiepiscopului de Milan, Ambrosius, a cărui mare autoritate a impus suveranilor.

Spre a întâri poziția Bisericii, Theodosius largi privilegiile clerului, căutând în același timp a face aceste

260 Demougeot, op. cit., p. 79-

261 V. observațiile lui Bury, ed. lui Gibbon, t. III, Appendix 10.

262

Cod. Theod., XVI, 10, 12, 21.

210

privilegii inofensive față de Stat. Astfel, împăratul obligă printr-un edict Biserica să suporte sarcinile extraordinare de Stat {extraordinaria muneris}. Mărgini apoi, din cauza abuzurilor ce se făceau, obiceiul de a se recurge la dreptul de azil al Bisericii, care-i proteja pe vinovați. S-a interzis debitorilor Statului a se sustrage de la datoriile lor refugiindu-se în biserici, și clericilor de a-i ascunde.

Politica religioasă a lui Theodosius cel Mare a fost salutăată cu entuziasm de scriitorii bisericești, în ce privește sectele, ea n-a dat însă rezultatele așteptate. Ereziile continuă și după el; ele se vor înmulți chiar și vor agita mereu spiritele, tulburând unitatea religioasă a imperiului. Dar unde acțiunea lui Theodosius avu o victorie completă, a fost în lupta pe care a dus-o împotriva păgânismului. De aceea ruina religiei păgâne e descrisă de sofisti ca un cataclism, care acoperi pământul de întuneric și restabili vechea domnie a haosului.

4. Conflictele împăratului cu Ambrosius.

Energia cu care Theodosius își impunea voința, când era în joc respectul ordinii publice, îl făcu să impună uneori măsuri excesive, care l-au pus în conflict cu arhiepiscopul de Milan, Ambrosius, unul din reprezentanții cei mai eminente ai Bisericii din Occident.

Ambrosius se trăgea dintr-o familie nobilă: tatăl său ocupase postul însemnat de prefect al pretoriului în Gallia. Fiul primise o educație aleasă și ajunsese, trecând prin treptele obisnuite, până la rangul de consular al Liguriei. La 34 de ani fu ales, fără voia sa,

211

episcop, și încă nu primise botezul, în zădar încercă să refuze această funcție spirituală, pentru care nu se simtea chemat: aclamațiile entuziaste ale populației îl siliră să-o primească. De cincisprezece ani Ambrosius exercita la Milan puterile unui adevărat suveran al Bisericii, călăuzind conștiința împăraților. Respectat de Gratian, temut de Iustina, protectora arianismului, marele prelat se bucura de toată încrederea împăratului Theodosius.

Conflictul între dânsii se produse întâia oară din cauza incidentului iscat între creștini și evrei la Callinicum; a doua oară, cu ocazia, măcelului din Thessalonic.

La Callinicum, mică cetate pe Eufrat, evreii, numerosi, aveau o sinagogă. Ei nu trăiau în general bine cu creștinii. La îndemnul episcopului, călugării arseră sinagoga, la 1 august 388. Cultul ebraic nu era interzis, și magistratul provinciei îl obligă pe episcop să reclădească sinagoga sau să plătească pagubele.

Theodosius aprobă sentința, ceea ce îl făcu pe Ambrosius să-i scrie, protestând. El declară apoi de la amvonul bisericii că nu va mai oferi sfânta jertfă la altar până ce nu va obține declarația suveranului asigurând impunitatea episcopului și a călugărilor de la Callinicum. Fată de această hotărâtă atitudine, Theodosius, care ținea la prelat, a revocat sentința.

O faptă mai gravă se petrecu doi ani mai târziu la Thessalonice, provocând un nou conflict între împărat și arhiepiscop.

Orasul Thessalonice era apărat de o garnizoană gotă, comandată de Botheric. Populația nu-i putea suferi pe goti, fiind gata a se încaiera cu dânsii, în a-

212

nul 390, Botheric a arestat un vizitativ de la Hippodrom, favorit al publicului. Multimea ceru cu zgomot eliberarea lui și, nefiind satisfăcută, se răsculă. Garnizoana, slabă, nu putu împiedica uciderea lui Botheric și a câtorva ofițeri, trupurile lor mutilate au fost târate pe ulite. Primind vestea celor întâmplate, Theodosius, în mânia sa, hotărî să răzbune moartea locotenentului său prin uciderea locuitorilor vinovați. Ordinele fură expediate, și, când încercă apoi a le opri, era prea târziu. Populația orasului a fost chemată la cursele de Hippodrom, și când acesta se umplu, gotii, ascunși împrejurul său, năvăliră înăuntrul, măcelărind populația. Câteva mii de oameni pieriră în acest măcel.

Informat despre asasinatul în masă, Ambrosius expuse împăratului, într-o scrisoare privată, enormitatea crimei, ce nu se putea șterge decât prin lacrimile pocăinței. Când apoi suveranul veni în catedrala din Milan, să-și facă rugăciunile, episcopul îl opri în prag, spunându-i că pocăința privată nu era de ajuns spre a ispăși o greșală politică și a potoli justiția lui Dumnezeu, împăratul se retrase și numai după opt luni de pocăință fu admis iarăși în comunitatea Bisericii.

Aceste fapte ne arată autoritatea morală la care se ridicase Biserica, prin slujitorii săi excepționali, într-o vreme în care această autoritate morală aproape dispăruse din lumea civilă²⁶³.

263 [Pentru autoritatea lui Ambrosius de Milano, la lucrările ceva mai vechi ale lui J.R. Palanque (*Saint Ambroise et l'Empire romain*, Paris, 1933) și F.H. Dudden (*The Life and Times of St. Ambrose*, 2 vol. Oxford, 1935), se adaugă A. Paredi, *Sant' Ambrogio*, Milano, 1985; D. Williams, *Ambrose of Milan and the*

5. Arbogast și uzurparea din Occident.

* Interventia lui Theodosius. Moartea sa.

La un an după întoarcerea lui Theodosius în Orient, se produse o nouă uzurpare în Occident. Francul Arbogast fusese însărcinat de Theodosius, cu titlul de *magister militum*, să apere Occidentul. El trecuse Rinul și-i adusese la ascultare pe franci, care năvăliseră în Gallia pe timpul revoltei lui Maximus.

Arbogast se dovedise un brav soldat, devotat intereselor Statului, a cărui credință fusese probată sub doi împărați. Tânărul Valentinian al II-lea n-a știut să și-l apropie. Curtea sa de intriganti nu-l putea suferi pe general; ușor influentabil, Valentinian fu îndemnat să scape de tutela lui supărătoare, într-o zi, când Arbogast veni în Consistoriu, împăratul îi întinse un rescript prin care îl destitua. În fața acestui act îndrăznit, barbarul se înfurie, aruncă la pământ rescriptul, strigând că, numit de Theodosius, nu putea fi revocat decât de el. Tânărul împărat, mândru, îl amenință cu sabia. După câteva zile, Valentinian al II-lea fu găsit spânzurat de un copac, asasinat, desigur, de cel amenințat (15 mai 392)²⁶⁴.

Arbogast sovăi a lua imperiul pentru el, găsim mai prudent a domni sub numele unui roman, și ridică pe tron pe un funcționar al Curtii, roman de origine, fost retor, Eugenius.

end of the Arian-Nicene conflicts, Oxford, 1995; C. Pasini, *Ambrogio di Milano, Azione e pensiero di un vescovo*, Milano, 1996; alte studii și titluri în EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 83]. 264 L. Homo, *L'empire romain*, p. 127 și urm

Arbogast era păgân, și uzurparea aceasta produse o trecătoare reacție a păgânismului, care avu răsunet în

armată, compusă din barbari, și la Roma, orasul vechilor amintiri, unde totul vorbea despre zei. Eugenius încercă a fi recunoscut de Theodosius, dar nu reuși. Anul 393 a fost întrebuintat de ambele părți în pregătiri de război. Eugenius strânse o armată de alamani și franci; Theodosius avea cu el, afară de gotii săi, pe alani, pe huni și iberii din Caucaz. între ofiterii săi principali se găseau câțiva dintre barbarii care aveau să joace un rol însemnat în evenimentele domniilor următoare: Gainas, Alaric, Stilicho. În 394, Theodosius luă ofensiva, pornind pe valea Dunării. Arbogast se feri de Pannonia, fatală altor uzurpatori, și-l așteptă pe adversar pe linia Alpilor Iulieni. Împăratul izbuti să forțeze trecerea și întâlnească armata inamică nu departe de Aquileia. În ziua de 5 septembrie 394 avu loc bătălia, la Râul Rece (Frigidus amnis), afluent al fluviului Sontius (Isonzo), în valea Wipbach²⁶⁵. Bătălia a fost crâncenă și a durat două zile. În prima zi, Theodosius fusese aproape biruit; zece mii de goti căzură în încăierare, și situația păru atât de compromisă, încât generalii îl sfătuiră pe împărat la retragere, pentru a-și reface armata. Dar Theodosius refuză a se recunoaște învins. Noaptea, Arbogast, trimis de Arbogast, ocupă înălțimile din spatele armatei împăratului, ceea ce agrava situația acestei armate. Arbogast însă trecu, nu se stie cum, de partea lui

²⁶⁵ prjn această vale trece drumul militar care duce de la Aquileia la Emona (Laybach). V. Demougeot, op. cit., p. 108, nota 71. .

Theodosius, și când a doua zi reîncepu lupta, un vânt glacial se abătu pe valea strămtă a râului, izbind în față trupele uzurpatorului și înlesnind astfel victoria imperialilor. Pentru scriitorii eclesiastici, ea a fost determinată de o minune²⁶⁶.

Eugenius căzu prizonier și ceru iertare împăratului, dar soldatii, neînduplecați, îl decapitară. Arbogast scăpă din luptă, rătăci câteva zile prin munti și, în disperare de cauză, se sinucise²⁶⁷.

Cu această victorie, Theodosius reuși în mâinile sale imperiul, dar numai pentru cinci luni. Curând după înlăturarea ultimei uzurpări, împăratul se îmbolnăvi de hidropizie, îl aduse pe fiul său cel mic Hono-rius la Milan și depuse în mâinile sale sceptrul Occidentului, în Orient, el îl orânduise împărat pe Arcadius, fiul său mai mare.

La 17 ianuarie 395, Theodosius cel Mare își dădu sfârșitul. Odată cu dispariția sa, imperiul se găsi desfăcut pentru totdeauna în două părți: cea de Răsărit (pars Orientis) și cea de Apus (pars Occidentis). Corpul marelui Theodosius fu îmbălsămat și transportat la Constantinopol, unde fu înmormântat la Sfintii Apostoli.

²⁶⁶ Demougeot, op. cit., pp. 107-108.

²⁶⁷ Ioan de Antiochia, HG, ed. C. Mtiller, voi. IV, [Paris, 18851, fragm. 187.

B.

URMASII LUI THEODOSIUSI

I. împăratul Arcadius

(17 ianuarie 395 - 1 mai 408)

a. Stilicho și Rufinus. Revolta vizigotilor. Ala-ric. Theodosius I e cea din urmă mare figură istorică romană. Urmasii săi au fost, și în Răsărit și în Apus, tot atât de incapabili și, îndată după moartea lui, decăderea imperiului se accentuează repede. De aceea, Ferdinand Lot a putut socoti că odată cu moartea lui Theodosius I începe istoria Evului Mediu²⁶⁸.

În existența sefului Statului se constată acum o schimbare profundă. Până la această dată, viața împăratului e o alergare continuă, în fruntea ostilor, de la un capăt la celălalt al imperiului. Succesorii lui Theodosius I se închid într-o viață sedentară. Ei nu mai apar în fruntea armatelor, trăiesc retrasi, „ascunsi” la Constantinopol și Ravenna, duc, după expresia unui eminent medievist francez, existența de fantomă a suveranilor din Extremul Orient. Viața împăratului e concentrată în palat, el e jucăria celor ce stau în jurul său, femei, eunuci, episcopi, demnitari servili, sefi de oaste barbari. Toată această lume se urâste și se de-

²⁶⁸ Histoire du Moyen Âge, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, t. I, Paris, 1928.

nuntă; ea provoacă adesea prăbusiri de situații și dramatice suprimări de vieți²⁶⁹.

Theodosius voise să asigure copiilor săi prea tineri un protector, și cel mai firesc protector era unul legat de dânsii prin legături de familie. Pe patul de moarte, el îi recomandă deci grijii lui Stilicho, un brav ofiter, vandal de origine, ridicat pentru meritele sale la rangul de *magister utriusque militiae*. Întors din misiunea pe care o avusese la persi pentru încheierea păcii (387), Theodosius îl socotise vrednic de o alianță cu familia sa și-i dăduse de soție pe nepoata și fiica sa adoptivă Serena. Stilicho putea pretinde, ca membru al familiei, să exercite influența sa asupra lui Arcadius, căci, în ce-l privește pe Honorius, se pare, afirmă Bury, că Stilicho ar fi fost numit regent al părții de vest încă de pe timpul minorității acestuia²⁷⁰. Primul său act de administrație arată tuturor vigoarea și spiritul său vrednic de a comanda. El trecu în toiu iernii Alpii, puse ordine la frontiera Rinului, inspecta garnizoanele și se întoarse la Milan. Arcadius era de 17-18 ani la moartea tatălui său. Slab la minte, fără inițiativă, era menit a fi stăpânit de oamenii energici ai Curtii sale. Un astfel de om era prefectul pretoriului din Orient, Flavius Rufinus, un aquitan inteligent și activ, ambițios și avar, fără principii. Izvoarele timpului ni-l descriu ca pe un monstru

269 F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*, Paris 1927, p. 233 și urm.

270 J. Bury, *History of the Later Roman Empire...*, I, London, 1923, p. 107. [Chestiunea a fost reluată apoi de Emilienne Demougeot, op. cit., pp. 99-105.]

ambicios și rapace, ducând o viață de plăceri și urmărind a strânge o imensă avere, nutrinând gândul de a ajunge la tron ca asociat al lui Arcadius și a-l căsători pe împărat cu fiica sa. Dar eunucul Eutropius îi încurcă planurile, determinându-l pe Arcadius a o lua pe Eudoxia, o fată de mare frumusețe, fiica puternicului general Bauto. Mama sa era o romană.

Ambitia lui Rufinus îl aduse în conflict cu Stilicho, suspectat a urmări aceleași planuri, dacă nu pentru sine, cel puțin pentru fiul său Eucherius, pe care dorea să-l căsătorească cu sora vitregă a împăratului, cu Galla Placidia. Stilicho era iubit de soldați; el avea la îndemână cele mai multe forte ale imperiului. O luptă era iminentă între aceste două personalități²⁷¹.

Conflictul dintre dânsii izbucnește cu prilejul revoltei vizigotilor. Așezați de Theodosius I în Moesia de Jos, între Dunăre și Balcani, îndatorați a lupta pentru imperiu când nevoia o va cere, ei îl însoțiră pe împărat în campania contra lui Eugenius și suferiseră în acea campanie pierderi grele. Aceasta a fost, poate, cum presupune Bury, principala cauză a revoltei lor; ceea ce însă este sigur e că pornirea lor împotriva imperiului a fost stimulată de Alaric. Acesta a fost ales

271 Portretele lor la Buiy, op. cit., p. 106 și urm., și la Demougeot, op. cit., p. 199 și urm. [Pe lângă lucrarea lui S. Mazzarino (*Stilicone*, Roma, 1942), se pot adăuga aici studii ca Al. Cameron, *Theodosius the Great and the Regency of Stilico*, „*Harvard Studies in Classical Philology*”, 73 (1969), pp. 247-280 și A.S. Kozlov, *Borba mez du politic eskoj oppoziciej i pravitel'stvom Vizantii v 395-399gg.*, ADSV, Sverdlovsk (astăzi Ekaterinburg), 13 (1976), pp. 69-74.] : .. , , ,

219

seful întregii armate a vizigotilor, și miscarea pe care a condus-o a fost o adevărată mișcare națională²⁷². Gotii pustiiră Thracia și Macedonia, înaintând către zidurile Constantinopolului. Alaric se pare că a voit să-și atragă prietenia lui Rufinus, fiindcă domeniile acestuia, situate în preajma capitalei, au fost crutate de barbar. El tratează cu el, iar rezultatul negocierilor a fost că Alaric s-a retras din vecinătatea orasului și s-a îndreptat spre vest. Dar în Thessalia el se găsi deodată în fața lui Stilicho, care alergase în calea barbarului, căci chestiunea Illyricului oriental îl interesa de aproape.

Înainte de 379, prefectura Illyricum, care cuprindea Grecia și țările centrale din Balcani, făcuse parte din jumătatea de Apus a imperiului, iar în acel an Gratian o cedase lui Theodosius. Linia despărțitoare între Est și Vest mergea de la Singidunum (Belgrad), către vest, pe Sava, și cobora spre sud pe Drina până la Adriatică, lângă lacul Scutari. Stilicho pretindea că vointa lui Theodosius fusese ca fiii săi să se întoarcă la vechea situație și ca autoritatea lui Honorius să se întindă până la hotarele Thraciei. Cauza principală pentru care Stilicho reclama acest teritoriu era faptul că Peninsula Balcanică dădea pe atunci cei mai buni

luptători²⁷³.

Temându-se de o victorie ce ar fi câştigat rivalul său asupra lui Alaric, Rufinus smulse lui Arcadius ordinul ca acela să expedieze îndată la Constantinopol

272 Bury, op. cit., pp. 109-110.

273 Ibidem, pp. 109-111. Cf. Idem, Note sur la politique orientale de Stilicon, „Byzantion” 20 (1950), p. 27 şi urm.

220

trupele Orientului, care luptaseră în Occident împotriva lui Eugenius, şi să înceteze orice acţiune, întorcându-se înapoi pe unde venise. Ordinul acesta sosi tocmai când Stilicho se pregătea să-i atace pe vizigoti în valea Peneiului. Fortele sale erau superioare gotilor şi victoria asigurată, dar el se supuse ordinului. S-a căutat a se explica această atitudine, şi cea mai probabilă explicaţie a ezitării lui Stilicho, desi stăpân pe situaţie, a fost că Serena şi fiul său se aflau atunci la Constantinopol. Stilicho trimise deci trupele Orientului cu un ofiter devotat, Gainas, şi se retrase cu armata sa la Salona, lăsându-l pe Alaric să-şi ducă înainte opera de pustiire cu vizigotii săi.

Gainas ajunsese, pe Via Egnatia, la Constantinopol. După obicei, împăratul şi Curtea ieşiră să salute trupele în Campus Martius, la Hebdomon. Pe când le treceau în revistă, la un semn al lui Gainas, un barbar îl străpunse cu sabia pe Rufinus, sub ochii împăratului (27 noiembrie 395). Asasinarea lui a fost desigur instigată de Stilicho. Ea fu primită cu demonstraţii de bucurie de populaţia tiranizată de atotputernicul ministru, în locul său, Arcadius îl alese pe eunucul Eutropius, marele sambelan, şi acesta va fi acum principalul ministru al imperiului în Orient.

În acest an, nu numai părţile europene ale stăpânirii lui Arcadius au fost devastate de barbari: hoardele hunilor transcaucazieni năvăliră prin portile Caspice şi pustiiră ţinuturile înalte ale Armeniei şi câmpiile Mesopotamiei, ajungând până în Siria. Sf. Ieronim era în Palestina, şi în două scrisori descrie ororile săvârşite de huni. Eutropius conduse o expe-

221

diţie împotriva lor în 398, aruncându-i dincolo de Caucaz²⁷⁷.

Molatecul Arcadius trecu sub influenţa eunucului Eutropius, zăgrăvit în culori tot atât de negre ca şi Rufinus. Tot atât de avid, întrebuinţa toate mijloacele de jefuire, spionii săi erau pretutindeni. El privea cu gelozie şi suspiciune pe prefectul Orientului, cel mai puternic în administraţie după împărat. Bury socoteşte că eunucului i se datorează, poate, inovaţia introdusă de Arcadius, de a lua din atribuţiile prefectului pretoriului administraţia generală a postelor, cursuspublicus, şi supravegherea fabricilor de arme şi a le trece asupra marelui demnitar magister officiorum²⁷⁵.

La începutul anului 396, Alaric năvăli în Grecia, distruge Beotia, trecu în Attica şi ocupă Pireul. Atena fu crutată, plătind o grea răscumpărare. Marele templu al Demetrei şi Persephonei din Eleusis fură prădate. Megara căzu la prima somă. Istmul de Corint era ultima barieră şi ea fu trecută. După ce cuprinse Corintul, Alaric luă Argos şi străbătu Peloponesul până la Sparta, care cade în mâinile sale fără rezistenţă²⁷⁶, în tot acest mars triumfal, gotii n-au întâmpinat un singur om înarmat pentru a li se opune. Un an întreg petrecu Alaric în Pelopones, şi Curtea lui Arcadius nu luă nici o măsură spre a-şi proteja supuşii.

Stilicho aştepta să fie chemat pentru a-i izgoni din Grecia pe năvălitori, şi ar fi făcut-o cu bucurie, ar fi restabilit ordinea în Orient, cum o restabilise în

274 Idem, History..., pp. 114 şi 126.

275 Ibidem, p. 115.

276 Demougeot, op. cit., p. 166 şi urm.

222

Occident, dar această chemare nu veni. Eutropius se temea, ca şi Rufinus, de intervenţia Occidentului. Stilicho porni totuşi să elibereze Grecia. Claudian spune că el primi ordin de la Honorius. În primăvara anului 397, se îmbarcă în Italia şi debarcă la Corint fără nici o piedică, îndreptându-se spre Arcadia, unde

Alaric se refugiase, incapabil de a împiedica debarcarea. Câteva ciocniri avură loc în această regiune muntoasă, apoi Stilicho, manevrând cu prudentă, după tactica sa, sfârși prin a închide pe Alaric într-un cerc de întărituri pe platoul Pholoe, în Elis, pregătindu-se o victorie care nu putea întârzia. Dar, nu se stie cum, barbarul se putu strecura într-o bună zi, retrăgându-se în Epir.

Bury înregistrează cele trei păreri exprimate cu privire la scăparea lui Alaric: 1. Neglijența lui Stilicho (după Zosimus); 2) Arcadius și ministrii săi, gelosi de intervenția lui Stilicho, au tratat cu Alaric și i-au asigurat retragerea (sugestia lui Claudian); 3) Stilicho se presupune a fi încheiat o înțelegere secretă cu Alaric, pentru scopurile sale. Toate aceste trei păreri contin, după învățatul englez, câte o parte de adevăr. Scopul lui Stilicho în expedițiile sale illyrice - zice el - nu poate fi îndoială că a fost desfacerea Illyricului de Răsărit din stăpânirea lui Arcadius²⁷⁷.

Demougeot afirmă că e aproape sigur că Stilicho lăsa de bună voie pe Alaric să plece, din motive

²⁷⁷ Nota 12 la ed. operei lui Gibbon, voi. III, Appendix.

²⁷⁸ Op. cit., p. 172. [E.A. Thompson, *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire*, Madison (Wisconsin), 1982; N.I. Golubcova, *Italia v nacale Vveka i vtorzenie Alariha v Rim*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1949, 4, pp. 62-74.]

223

politice pe care nu le cunoaștem²⁷⁸. Capitulara lui Alaric era sigură, și el nu trecuse în serviciul lui Stilicho - adaugă Demougeot - fiindcă îndată după aceea devastează Epirul, la hotarele Occidentului, și se înțelege cu Eutropius. Atitudinea lui Stilicho se poate explica, sugerează același autor, prin politica de loialism dinastic a generalului „respectuos de autoritatea imperială în Orient ca și în Occident”. Oricum, un lucru e în afară de îndoială: ostilitatea Curtii din Constantinopol față de Stilicho, în această împrejurare. Alaric primește de la Arcadius titlul răvnit de *magister militum per Illyricum* (\$98-399), și Eutropius îl convinge pe împărat și Senatul să-l declare pe Stilicho dusman public, *hostis publicus*. Curtea lui Arcadius încurajează apoi, cum vom vedea, revolta comitelui Africii, Gildo, care profita de lipsa armatei de Occident, care era ocupată în Grecia.

b. Revolta maurului Gildo. Pericolul german în Est. Căderea lui Eutropius și Gainas. Stilicho era prea prudent pentru a provoca un conflict între cele două Curti. El se retrase din Illyricum, lăsând pe Arcadius favoritelor săi nedemni și ocupându-se de consolidarea Occidentului. Pentru aceasta, hotărî a pune capăt revoltei din Africa, unde Maurul Gildo stăpânea insolent, jignind maiestatea imperiului și terorizând de 12 ani provincia cu tirania sa: „Ziua e spaima bogatilor, noaptea temut e de soti”, îl caracterizează Claudian, panegiristul lui Stilicho²⁷⁹.

Divitibusque dies et nox metuenda mœritis.

224

Cu 18 ani mai înainte (379), Maurul Firmus încercase a-și crea un regat în Africa, dar încercarea fusese înăbușită de armele lui Theodosius, având un ajutor pretios de la Gildo, fratele și dusmanul lui Firmus. Gildo a fost numit, ca răsplată, comite al Africii, cu titlul exceptional de *magister militum*, și, pentru a-l apropia mai mult, împăratul unise în căsătorie pe Salvina, fiica lui Gildo, cu nepotul împărătesei Aelia Flaccilla. Dar credința Maurului n-a tinut mult timp. El refuză a trimite trupe lui Theodosius în expediția acestuia contra lui Eugenius, păstrând o suspectă neutralitate, iar după moartea împăratului se pregăti a deveni independent.

În orice împărțire a imperiului, cele cinci provincii ale Africii erau inevitabil atribuite Occidentului, iar Gildo primise tinutul în numele lui Honorius. Văzând acum relațiile încordate dintre cele două Curti, el se gândi să dea rebeliunii sale forma unei treceri a Africii de sub autoritatea lui Honorius sub aceea a lui Arcadius. Intră deci în tratative cu Constantinopolul, unde propunerile sale sunt bine primite, Eutropius reclamând Africa pentru Orient. O transferare a diecezei Africii sub Arcadius părea un răspuns la propunerea de a se transfera prefectura de Illyricum sub autoritatea lui Honorius²⁸⁰. Pentru Roma, o rebeliune în Africa era mai serioasă decât oriunde, fiindcă Africa era grânarul său. În vara anului 397, Gildo nu permise corăbiilor cu grâu să plece la Tibru, ceea ce însemna o declarație de război. Energia lui Stilicho luă măsuri reperi pentru a asigura aprovizionarea Romei. El aduse grâul adunat în Gallii,

îmbarcându-l pe Ron
Bury, History..., p. 121.
225

si transportându-l în apele Tibrului si aduse si din Spania, prevenind la timp calamitatea ce ar fi lovit populatia capitalei, începu, în acelasi timp, pregătiri pentru suprimarea lui Gildo, căci Stilicho, căutând să evite un conflict între cei doi împărați, n-a voit să vadă în Gildo decât un rebel. Pentru a măguli Senatul, întorcându-se la un vechi uz, îi ceru să-l declare solemn pe Maur inamic public, în tot timpul iernii o flotă se adună la Pisa, unde, în primăvară (398), zece mii de oameni fură imbarcati pentru a trece în Africa. Stilicho nu putea părăsi Italia si dădu comanda lui Mascezel, un frate al lui Gildo, care fugise nu se stie de ce si ceruse azil împăratului. Gildo se răzbunase omorându-i fiii, si Mascezel era dornic acum de război mare.

Rebelul fu învins aproape fără vărsare de sânge în provincia Byzacene, pe râusorul Ardelio, aproape de drumul militar ce ducea pe coastă la portul Tabraca. în armata lui, foarte numeroasă, s-au produs mari dezertări. Se pare că unii din aliații lui Gildo au fost corupti de Mascezel. Gildo fugi până la Tabraca, încercând să scape pe o corabie. Vânturile l-au aruncat însă la tărâm si a fost capturat. El nu fu executat îndată, ci condamnat la moarte după o înfățișare în proces²⁸¹.

Mascezel, întors în Italia biruitor, pieri si el în curând. Succesul său repede a dispăcut, poate, lui
281 Demougeot, op.cit., pp. 185-186. [HJ. Diesner, Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theueste (Tebessa), „Klio”, 40 (1962), pp. 178-186; T. Kotula, Der Aufstand des Afrikaners Gildo und seine Nachwirkungen, „Alttertum”, 18 (1972), pp. 167-176.]

226

Stilicho, cum au pretins dusmanii acestuia, ori a pierit printr-un simplu accident.

în primăvara anului 398, Stilicho își întărea poziția prin căsătoria fiicei sale, Măria, cu Honorius. în anul 399, marele sambelan Eutropius era numit consul si aceasta stârnea indignarea nobilimii senatoriale. Italia fu scandalizată la primirea acestei stiri: un eunuc consul nu se mai auzise. Occidentul refuză a-l recunoaste. Pozitia sambelanului se clătina acum serios. Stilicho era dusmanul său si el își afla un aliat în persoana Eudoxiei, ostilă vechiului ei protector. Gainas, întors la Constantinopol, fusese ridicat la rangul de magister militum; el întreținea probabil relatii cu Stilicho si tinea răsturnarea eunucului. Partidul roman antibarbar, creat de împrejurările critice ale stersei domnii a lui Arcadius, era si el potrivnic lui Eutropius, ca si sporirii puterii germane în imperiu. Senatori si demnitari legati de traditiile romane erau indignati de înălțarea unui eunuc la consulat si alarmati de a vedea importante comenzi militare tinute de germani. seful acestui partid antibarbar era Aurelian, fost prefect al orasului. ,.

Revolta ostrogotilor din Phrygia, instigati probabil de Gainas, a fost prilejul care a dus la căderea lui Eutropius si a provocat în acelasi timp lupta împotriva influentei germane în Orient. Miscările au început în primăvara anului 399, dar Eutropius nu le-a dat mare ; atentie, crezând că are a face cu dezordinile câtorva bande de coloni germani. Theodosius I, se stie, după campaniile sale împotriva ostrogotilor (gruthungi), în 386, instalase în Phrygia, cu titlul de coloni, o parte din acesti barbari, care capitulasera, si ei dădeau un escadron de cavalerie armatei romane. Comandantul

227

lor, Tribigild, purta ură sambelanului si-i atâta pe os-trogoti la revoltă. Aceasta se întinse usor, căci provincia era fără apărare. Tribigild se îndreptă spre Constantinopol pentru a-l intimida pe împărat, si Eutropius, văzând pericolul, organizează apărarea. El trimise contra rebelilor pe gotul Gainas si pe generalul roman Leon. în muntii dintre Pisidia si Pamphylia s-au dat lupte, Gainas l-a ajutat pe Tribigild, care scapă; Leon își pierde viata într-o luptă. Gainas, care-si da aerul că e loial, comunică la Constantinopol că nu se putea face pace cu Tribigild cât timp e la putere Eutropius²⁸².

Dusmanii eunucului profitară de acest moment critic pentru a-l ataca, făcându-l răspunzător de victoria gotilor. Eudoxia, geloasă de marea ascendentă a sambelanului asupra sotului său, făcu presiuni, si Arcadius îl dizgratie. Amenintat de soldati, Eutropius se refugie la Sfânta Sofia, de unde voia să-l

smulgă, si numai Chrysostom îi scăpă viata, printr-o emotionantă cuvântare. Eunucul, degradat din rangul de patriciu, fu exilat în insula Cipru, confiscându-i-se averea. Câteva luni mai în urmă, acuzat că aspirase la imperiu, fu adus în fata unui tribunal prezidat de Aurelian si condamnat la moarte. El fu decapitat la Chalkedon²⁸³.

Căderea lui Eutropius (august 399) atrase si pe a prefectului pretoriului, Eutychian, creatura sa. Aurelian fu numit în locul său, si aceasta a însemnat biruinta partidului antigerman. Era totodată si o lovitură adusă lui Gainas, care, simtindu-se amenintat de

282 Ibidem, p. 223, si urm., Bury, op. cit., p. 126 si urm.

283 Demougeot, pp. 230-231.

Aurelian si prietenii săi, schimbă negocierile sale cu Tribigild în rebeliune si înaintează împreună cu el, prădând la tărul Propontidei. Panica din Constan-tinopol îl îndeamnă pe Arcadius a negocia, dar gotul pune conditii: nu primea negocierile decât cu împăratul în persoană si într-un loc afară din capitală; cerea apoi să i se predea ca ostateci trei antibarbari notorii: Aurelian, sprijinitorul său principal, Saturninus si Ioan, favoritul împărătesei; să i se acorde intrarea în Constantinopol cu toti soldatii săi; să-si păstreze postul de magister militum înprăsentii si să se numească Caesarius, fratele lui Aurelian, în functia de prefect al pretoriului²⁸⁴, întâlnirea avu loc la Chalkedon si Arcadius primi toate conditiile. Chrysostom interveni pentru viata ostatecilor, care scăpă numai cu exilul. Gainas își făcu intrarea solemnă în capitală, cu armata, Tribigild însă nu veni. Caesarius fu instalat prefect al pretoriului. Gainas fu, de fapt, stăpân pe guvernul de Răsărit vreo sase luni; episodul acestei tiranii germane își află sfârșitul în iulie 400²⁸⁵.

Un document interesant pentru spiritul ce stăpânea acum în cercurile înalte si mijlocii ale imperiului e discursul lui Synesios Uepi ficcaiÂieiat {Despre suveranitate}, înaltul prelat african venise în 399 la Constantinopol spre a cere pentru Kyrene o usurare de impozite împăratului, si e probabil că a publicat acest

284 Ibidem., pp. 249-253; Bury, op. cit., pp. 129-132.

285 Bury, op. cit., pp. 132-133- [G. Albert, *Goten in Konstantinopel*, Paderborn, 1985; A.D. Kozlov, *Osnovnye certy politiceskoj oppoziciipravitel'stvu Vizantii v 399-400 gg.*, ADSV, 16 (1979), pp. 23-31-] '.....'

229

discurs-program, care poate fi privit ca manifestul antigerman al partidului lui Aurelian, când acesta se afla prefect al pretoriului, la sfârșitul anului 399 sau începutul anului 400. Demougeot, care se ocupă pe larg de ideile discursului-program, crede că aceste cuvinte îndrăznețe n-au putut fi pronuntate niciodată. Synesios, după ce a obținut, datorită lui Aurelian, satisfacerea cererii sale pentru Kyrene, trebui să se mărginească a publica discursul. El rămase însă credincios partidei antigermane si așteptă căderea lui Gainas si întoarcerea lui Aurelian pentru a face să apară, în toamna anului 400, o poveste alegorică, Povestirea egipteană, Uepi npovoiaq 77 Aiyvntwq, apărută după 12 iulie 400, data alungării gotilor din Constantinopol, dar redactată mult mai înainte. Sub trăsăturile lui Osiris, regele Egiptului, el îl glorifica pe Aurelian, învingător al fratelui său Caesarius, răufăcătorul Typhon, care izbutise a uzurpa provizoriu puterea, spijinit de seful mercenarilor „sciti”²⁸⁶.

286 Op. cit., p. 234 si urm. [Ca si în sursele bizantine de mai târziu, numele de „sciti” este aplicat tuturor popoarelor migratoare care au trecut prin spatiul nord-pontic până la Dunăre (în-treprinzând adeseori incursiuni si la sud de marele fluviu, în zona balcanică; apelativul e folosit pentru a-i desemna pe goti, mai târziu pe slavi, apoi pe pecenegi, cumani, tătari (cf. Gy Moravcsik, *Byzantinoturcica*, ed. a II-a, Berlin, 1958, voi. II, pp. 279-283, I. Dujcev, *Slavjani-skiti*, „Slavia”, 29 (1960), pp. 109-104), ca si crestinismul romanic din stânga Dunării de Jos si din Skythia Minor = Dobrogea (cf. E. Lozovan, *Byzance et la românite scythique*, precum si Idem, *Aux origines du christianisme da-co-scythique*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, voi. II, Berlin, 1960, pp. 197-224 si voi. IV, Berlin, 1962, pp. 146-165.]

Ideile conducătoare ale manifestului, potrivit suveranului ideal, adunau, cum bine observă învățatul

francez, locuri comune scolare, familiare tuturor pane-giristilor imperiali de la Traian încoace. La Synesios apar însă noutăți, revendicări pe care generatia dinainte de el nu le cunostea. Ideile politice generale ale partidului reprezentat de Aurelian însufleteau discursurile lui Themistius, preceptorul ales de Theodosius pentru educatia lui Arcadius²⁸⁷. Programul acestui regim ideal era stabilit în liniile sale mari. Mai întâi, respectul privilegiilor aristocratice, suveranul trebuind să ia sfat de la senatori, însărcinai a-l ajuta să guverneze. Apoi, grija față de starea supusilor, grijă materială, prin usurarea impozitelor, încurajarea agriculturii, reducerea sarcinilor administrative, grijă morală prin răspândirea filosofiei. După aceea, grija față de ordinea publică prin libertatea de conștiință și toleranța religioasă, în sfârșit, grija pentru apărarea imperiului amenințat de barbari, infiltrați în armată și magistraturi. Autorul îl sfătuie pe suveran să curețe armata de goti, să recruteze armată națională (românii n-ar putea să se apere ei însșiși, ca în primele veacuri ale istoriei lor ?) și pe goti să-i silească la munca pământului, invitându-i să se întoarcă de unde au venit, dacă nu le convine.

Tirania lui Gainas n-a putut ține mult; populația romană îl detesta. Gotii își făceau rugăciunile ca arieni, afară din oras. Ei încercară a ocupa câteva biserici din

287 Demougeot schitează (p. 239 și urm.) o interesantă paralelă între ideile conducătoare ale lui Themistius și cele ale lui Synesios. , . ^ . • ?* .u.

231

capitală și dădură naștere la dezordini. Gainas se hotărâse deodată a părăsi capitala sub pretextul unei indispoziții și se duce, cu o mică escortă, să-și facă rugăciunile într-o biserică clădită de Theodosius, la Hebdomon, afară din oras²⁸⁸. Când gotii aflară de plecarea sefului lor, fură cuprinși de panică și porniră, în învălmășeală, noaptea, luându-și tot ce aveau. Tumultul gotilor aruncă spaima în populație, nestiind ce planuri aveau. S-a întâmplat că o cersetoare se afla la una din portile de Vest și, văzând atâta îmbulzeală, crezu că a venit ziua din urmă a Constantinopolului și începu a se ruga cu voce tare. Un got, mândru, vru să-o ucidă, un roman interveni și-l omorî. Un tumult general se produse, și orășenii, izbutind a închide portile, gotii care nu apucaseră a ieși sunt atacați de populația înfuriată. Ei își aflară repede refugiul într-o biserică aproape de palat. Acoperisul bisericii fu smuls, și gotii ucisi cu pietre și cărbuni aprinși (12 iulie 400). Aurelian fu restabilit în fruntea prefecturii. Gainas, declarat dușman public, porni în Thracia cu armata ce-i mai rămăsese, jefuind. Orasele Thraciei se apărau ca cele din Asia împotriva lui Tribigild. Rău aprovizionat și descurajat, Gainas veni la Hellespont, decis a trece în Asia. Dar pe celălalt țărm, la Abydos, se aflau trupe sprijinite de corăbiile de război. Aceste trupe erau co-

288 După O. Seeck, citat de Demougeot (p. 253), o slăbiciune nervoasă periculoasă (psiastenie) ar explica toate nesocotintele lui Gainas. El se crezu pradă unui demon și se duse să se roage pentru libertatea lui la moastele Sfântului Ioan Botezătorul, păstrate în capela clădită de Theodosius la Hebdomon. [Demougeot expune aceste considerații la pp. 255-262 din op. cit.]

232

mandate de Fravitta, un got păgân, căsătorit cu o romană, și care, în ultimii ani ai lui Theodosius, avusese un rol mare în politica națiunii sale ca șef al partidei filoromane. El fusese, sub Arcadius, înaintat magister militum și curățise Mediterana de pirati, din Cilicia până în Palestina. Gotii se așezară în tabără pe țărmul european și, când nu mai avură provizii, hotărâră a încerca să treacă strâmtoarea pe niste plute grosolane, lăsându-se a fi duși de curent. Flota lui Fravitta îi întâmpină și-i scufundă, Gainas privind neputincios de pe țărm dezastrul gotilor săi. Cu mica trupă ce-i rămăsese, porni în fugă spre nord, dincolo de Haemus, și chiar dincolo de Dunăre, unde ar fi voit să-și recruteze soldați. El căzu în mâinile lui Uldin, regele hunilor, care-l ucise și-i trimise capul lui Arcadius. Fravitta avu onoarea unui triumf și fu numit consul pentru anul 401.

Cu pieirea lui Gainas, pericolul got își găsea sfârșitul în provinciile Orientului. Episodul acestei grave crize a imperiului a fost celebrat la Constantinopol: scene de revoltă au fost reprezentate în sculpturile ce împodobesc columna lui Arcadius, ridicată în 403 în Forum, și care-i poartă numele²⁸⁹.

c. Ioan Chrysostom și Curtea lui Arcadius.

Eudoxia. Nectarius, patriarhul Constantinopolului, muri în 397. Eutropius avu atunci o excelență

inspiratie aducând în Scaunul de patriarh pe Ioan Chrysostom (Gură de Aur) din Antiochia. Eunucul trecuse puțin mai înainte prin acel oras, spre a merge în Bury, op. cit., pp. 133-137; Demougeot, op. cit., pp. 256-266.

233

Egipt, si fusese uimit de elocventa si popularitatea marelui predicator. Chrysostom, adus la Constantinopol, fu întronat la 26 februarie 398.

Născut în capitala Siriei, dintr-o familie nobilă si bogată - tatăl său, Secundus, avusese un rang în armată - Chrysostom a fost crescut de o mamă iubitoare care, văduvă la 20 de ani, s-a închinat cresterii îngrijite a copiilor săi. El urmă cursurile de retorică la scoala vestitului Libanios, care descoperi talentele extraordinare ale discipolului său, urmărindu-l cu admiratia si iubirea sa dincolo de anii de școală. S-a păstrat o scrisoare de la el, prin care îl felicita pentru succesele sale de barou. Libanios socotea geniul lui Chrysostom ca un dar al muzelor si sperase să-l câștige pentru cauza vechilor credinte ale Greciei. Se spune că, întrebat de prieteni pe patul de moarte pe cine lasă în locul său, ar fi răspuns că 1-ar lăsa pe Ioan, dacă creștinii nu i 1-ar fi smuls²⁹⁰.

Episcopul Antiohiei, Meletios, se sili a-1 atrage la creștinism, si Ioan, obosit de pledoariile de barou, primi botezul si fu numit lector al bisericii din marele oras. Episcopul Flavian îl făcu preot, însărcinându-l cu predica, si astfel si-a început Ioan Chrysostom cariera ilustră în metropola Siriei. Faima elocventei sale se răspândi în tot Orientul. Pentru el, interesul suprem nu sta în controversele teologiei, ci în morala practică. El socotea că datoria sa principală era să lupte în-
290 Sozomenos, Hist. Eccles., VIII, Cap. II. [Despre cele două personalități ale epocii, v. mai recent G. Dagron, Naissance, Index general, pp. 561 (s.v. Jean Chrysostome") si 562 (s.v. „Libanios").]

„•,••• ...

234

potriva voluptății claselor bogate, să denunte risipa de bogății care ar fi putut usura clasele sărace. „Bogate-te-a făcut Dumnezeu pentru ca să ajuti pe săraci -proclama Chrysostom -, ca să te mântui de păcate prin milostenie". El se indigna de luxul peste măsură al femeilor care mergeau la biserică în car aurit, tras de catări albi, cu hamuri împodobite si în mijlocul u-nui alai de sclavi si eunuci, îmbrăcate în haine de mătase, gătite cu lanturi de aur, cu părul frizat strălucind de perle si diamante, „ca femeile care joacă în teatru", ele veneau fără sfială înaintea altarului, insultând în mod crud mizeria atâtor săraci. „Biserica nu e făcută spre a expune într-însa asemenea bogății", le striga predicatorul.

Strălucirea palatelor, a splendidelor lor portice, cu ziduri încrustate în marmură si fildes, cu pardoseli în mozaic; luxul fără frâu al meselor, multimea sclavilor care formau cortegiul celor avuti, dând în lături lumea pe uliti dinaintea lor; spectacolele cu dansuri lascive si cântecele obscene; superstitiile, cu practicile lor grosolane, cu amulete si vrăjitorii; trufia filosofilor, care își purtau bărbile lungi pe sub portice, toate trec, ca într-un film de cinematograf, pe dinaintea ochilor nostri, sub biciuirea nemiloasă a cuvântului său înaripat. Toată viața artificială, frivolă, ce caracterizează societatea metropolei siriene în această epocă de agonie a lumii păgâne, e târâtă la marea tribună a predicii lui Chrysostom, ca să-si audă osândă.

La Constantinopol înaltul prelat găsea toate viciile Asiei, sporite încă de apucăturile unei Curți trufase, dominate de Eudoxia. Chrysostom era om de un ascetism împins până la extrem, de o fire aspră, puțin

235

curtenitoare. Bury îl aseamănă cu socialistii moderni, în această pasionată denuntare a celor bogati²⁹¹. N-avea nimic din geniul împăciuitoar al unui Ambrosius sau al unui Augustin. Scopul său era reforma morală a lumii si temperamentul său aprins de sirian îi dădea în această misiune un avânt pasionat²⁹².

Desi condamna inegalitatea socială, nu pe cea politică - si nimic nu era mai departe de gândurile sale decât faptul de a răsturna ordinea stabilită a lucrurilor, observă atât de judicios Bury -, spiritul cuvântărilor lui tindea, desigur, să-1 ridice pe sărac împotriva bogatului si le-a fost ușor dusmanilor săi să-1 acuze că „seduce multimea".

Chrysostom atacă nu numai viciile și extravagantele celor avuți, dar și senzualitatea, lăcomia și avaritia clerului și călugărilor. El se ridicase de la amvon împotriva femeilor care serveau clerul capitalei sub numele de surori, cenzurase aspru spiritul de desfrâu și simonie al prelatilor.

Între femeile din înalta societate dușmane patriarhului, Palladius citează câteva intime ale Eudoxiei:

Marsa, văduva lui Promotus, în casa căreia crescuse Eudoxia; Castricia, fiica lui Saturninus, Eugraphia, în casa căreia se întâlneau vrăjmasii lui Chrysostom²⁹³.

În politica sa religioasă, patriarhul comise imprudente care-i stârniră noi adversari. Cercetând abuzurile mai multor biserici din vestul Asiei Mici (401), el procedă cu asprime și depuse vreo 13 episcopi, care

291 Vezi frumoasa-i caracterizare, la Bury, op. cit., pp. 138-140.

292 Demougeot, p. 298

293 Ibidem, p. 300, n. 383.

236

trecură în tabăra dușmanilor săi. Alții, temându-se de aceeași soartă, înțeleseseră că siguranța lor nu se putea bizui decât pe ruina primejdiosului arhiepiscop, în care vedeau un tiran al Bisericii. Severian, episcopul de Gabala, în Siria, venise la Constantinopol, unde fusese bine primit de Chrysostom, care îl puse să predice, și, în timpul lipsei sale din capitală, îl lăsă a-i ține locul. Severian știu să câștige sferele Curtii și pe mulți din adversarii lui Chrysostom. Când acesta se întoarse din Asia, diaconul Serapion, devotat patriarhului, îl învinui de erezie pe Severian, care ceru pedepsirea lui. Nemulțumit cu pedeapsa ușoară aplicată de patriarh, el părăsi capitala, după ce preveni Curtea, împărăteasa, nemângâiată de plecarea predicatorului ei favorit, îl recheamă și impune lui Chrysostom să se împacă cu el. O răceală se produse din această cauză între patriarh și Eudoxia.

Cel mai înversunat dușman al lui Chrysostom era Theophil, patriarhul de Alexandria, un mare ambitios, îndrăznit și impulsiv, râvnind a-și întinde hegemonia spirituală asupra întregului Orient. La moartea lui Nectarius, voise să-și impună la Constantinopol un preot alexandrin, Isidor, și nu-i putea ierta lui Chrysostom faptul că-i înlăturase protejatul. Theophil împărtășise până acum părerea eretică a lui Origenes, care aruncase concepția antropomorfică a divinității. Aceeași doctrină stăpânea printre călugării numeroși din pustiiul Nitriei, în Egipt, în fruntea cărora se aflau patru călugări numiți pentru statura lor înaltă „Fratii lungi”. Ei stârnesc mânia arhiepiscopului prin intervenția lor în favoarea lui Isidor, care intrase acum în conflict cu Theophil pe o chestiune de bani și fusese

237

condamnat de un Sinod de clerici servili ai prelatului. Acesta căută să se scape de frații inoportuni și declară război origenismului, dând, în 401, o pastorală în care-l osândește pe Origenes și discipolii săi. Un Sinod al său îi condamnă pe călugării din Nitria și-l anatemizează pe Origenes; trupe obținute de la prefect fură trimise să-i aresteze pe supărătorii călugări. „Fratii lungi”, însoțiți de 300 de călugări origenisti, iau drumul Palestinei, unde, preveniți de Theophil, episcopii refuză a le da adăpost. Ei vin atunci, către sfârșitul anului 401, la Constantinopol, să ceară protecția lui Chrysostom. Acesta îi primește bine, dar nu vru să comunice cu dânsii până ce nu le va examina cauza. Ei o întâlnesc pe Eudoxia, care venise să se închine la capela Sfântului Ioan Botezătorul, și ea le promite a interveni pe lângă augustul său sot pentru a le face dreptate. Călugării dau o cerere împăratului, acuzând pe Theophil, și, la îndemnurile Eudoxiei, Arcadius îl cheamă pe patriarhul Alexandriei la Constantinopol ca să răspundă la acuzațiile ce i se aduc, în fața unui Sinod prezidat de episcopul capitalei.

Epiphanius de Cipru fusese instigat de Theophil și adunase un Sinod al episcopilor săi, care condamnase părerea lui Origenes. El fu îndemnat să vină la Constantinopol pentru a lua și semnătura lui Chrysostom, iar Eudoxia îi făcu o primire călduroasă, ceea ce-l jigni pe Chrysostom, căruia Epiphanius îi arătase o mare ostilitate. Mâniat, el tinu (403) o predică plină de violentele sale de limbaj obisnuite, cu aluzii transparente, în care se auzi cuvântul de lezabel. Eudoxia, simțindu-se ofensată, dădu ascultare intrigilor partizanilor lui Theophil.

Chrysostom făcu greșeala de a refuza să prezideze Sinodul ce avea să-l judece pe Theophil, sub cuvânt că

e vorba de lucruri petrecute în altă dieceză, și atunci acuzatul se transformă în acuzator. O listă de învinuiri împotriva lui Chrysostom fu prezentată împăratului, care, sub influența împărătesei, invită Sinodul să se ocupe de ele²⁹⁴, în vara anului 403, Theophil, sigur de protecția Curtii, convocă Sinodul său, ferindu-se a-l ține în Constantinopol, unde populația era de partea lui Chrysostom. Acest Sinod se întruni dincolo de Bosfor, în Palatul Stejarului (Dryas), construit de Rufinus. Majoritatea episcopilor erau egipteni, iar Chrysostom refuză a se prezenta înaintea unui Sinod compus din dușmanii săi și de patru ori repetă refuzul său, cu toată porunca împăratului de a se supune. El a fost judecat în lipsă, acuzat de lucruri foarte diferite, din care nici unul nu era de ajuns spre a depune un episcop: că vânduse marmura pusă de o parte de Nectarius pentru a decora biserica Sfânta Anastasia; că pedepsise un călugăr care lovea pe sclavul său; că își lua masa singur, ca un ciclop; că insulta sau defăima pe clerici, că rezervase pentru uzul său băile palatului episcopal; că numise pe Epiphanius nebun și demon; că a intrigat contra lui Severian; că a primit vizite ale femeilor s. a. Acuzatiile erau prea usoare și s-a invocat refuzul de a se prezenta dinaintea episcopilor. Sinodul l-a condamnat, iar Arcadius a întărit sentința printr-un decret care pronunța exilul. Furia multimei care înconjură Marea

Ibidem, pp. 314-317.

i

239

Biserică împiedică ofiterii de a-l ridica timp de trei zile.

Chrysostom, care nu voia să-l înfrunte pe împărat sau să provoace o revoltă, se furisă, într-o noapte, din palat, și se predă. Populația, aflând această deportare, se revoltă. Un cutremur de pământ se produse și se văzu într-însul un semn al mâniei dumnezeiești. Eudoxia, înspăimântată, ceru lui Arcadius să-l recheme pe patriarh. Ea scrisese acestuia, dezvinovățindu-se și făcându-i declarații care o pun într-o frumoasă lumină. Chrysostom se întoarce în capitală în mijlocul bucuriei generale, într-o procesiune solemnă, care se opri la Sfântii Apostoli, unde poporul îi ceru să predice. Duminică următoare, oficiind la Sfânta Sofia, el ținu o mare predică, în care chemă binecuvântarea lui Dumnezeu asupra poporului credincios, a împăraților și pioasei împărătese, împăcarea aceasta dintre prelat și Curte n-a putut fi durabilă din pricina temperamentului nestăpânit al lui Chrysostom. În curând, un incident comun îl împinge la o „grosolană impolitete”, cum o caracterizează Bury, fată de împărăteasă.

Câteva luni după întoarcerea sa, Simplicius, prefectul orasului, a dedicat basilicii o statuie de argint, înfățișând-o pe Augusta și așezată în vârful unei coloane de porfir în mijlocul pietei Augusteon, aproape de Sfânta Sofia. Ceremoniile inaugurării aveau un caracter păgân, însoțite de dansuri și muzică. Cântecul și zgomotul tulburară serviciul divin de la Sfânta Sofia. Chrysostom nu-și putu stăpâni mânia și se plânse prefectului, aruncând invectivele sale obisnuite împotriva vanității celor mari. Aceste excese de

240

limbaj fură raportate la Curte și exploatate de dușmanii episcopului influenți pe lângă împărăteasă. Prietenele Eudoxiei, Eugraphia și Castricia, mai ales favoritul Ioan, dădură proporții incidentului. Eudoxia își manifestă supărarea și Chrysostom agravează situația printr-o nouă predică lipsită de măsură. Cu prilejul unei ceremonii în cinstea patronului său, în capela de la Hebdomon, aproape de vila Eudoxiei, el își începu predica, al cărei text s-a pierdut, prin cuvintele²⁹⁵: „Din nou Herodiada se înfurie, din nou dansează, din nou cere capul lui Ioan pe tavă”. De astă dată, aluzia, era prea transparentă pentru ca Eudoxia să nu se simtă insultată²⁹⁶.

Chrysostom ceruse insistent convocarea unui Sinod general, care să anuleze acuzațiile ce i se aduseseră în septembrie 403 și invitații erau trimise. Eudoxia era acum bucuroasă ca Sinodul să fie compus din adversarii patriarhului, încât rezultatul să fie confirmarea hotărârii Sinodului de la Dryas. Theophil făcuse o experiență care nu-l putea încuraja la o a doua vizită.; mulți din episcopii săi au venit însă și au fost instruiți să facă uz de canonul Sinodului de la Antiochia din 341, după care, dacă un episcop depus de un Sinod ar apela la puterea temporară, depozitia sa rămânea definitivă și irevocabilă.

Sinodul se întruni la începutul anului 404. Dușmanii lui Chrysostom îi câștigă pe episcopi prin convingere, corupție sau constrângere. Sinodul de la Antiochia fusese însă pătat de arianism și dușmanii

lui

Repetate la Socrates si Sozomenos. Demougeot, op. cit., pp. 325-326.

241

Chrysostom se aflară într-o pozitie dificilă, care făcu să se târăgăneze lucrurile câteva luni. Dar împăratul persistă în refuzul său de a se împărtăși cu patriarhul. Pastele se apropia, Arcadius îi interzise lui Ioan să părăsească palatul episcopal, în ziua de Pasti (17 aprilie 404), o ciocnire avu loc între credinciosi si armată, în thermele lui Constantin, unde aceia veniseră de la Sfânta Sofia, asteptându-l pe Ioan si clerul său. Ea se încheie cu câțiva morti. A doua zi, altă încăierare se produse cu publicul adunat afară din biserică, pentru serviciul divin. Iarăși morti si răniți. Ioan, exasperat, făcu apel la Papă. Trimise o lungă scrisoare lui Innocentiu, povestind toate cele întâmplate de la afacerea „Fratilor lungi” si cerând un Sinod ecumenic. Theophil, prevenit, trimise Papei actele Sinodului de la Dryas, dar Papa se pronunță de partea lui Ioan si aprobă tinerea unui Sinod ecumenic. Răspunsul sosi însă după ce Chrysostom plecase în exilul său definitiv, căci, la insistentele adversarilor, Arcadius, pentru a pune capăt conflictului, îi porunca lui Chrysostom să plece, escortat, în exil. El se supuse, spre a evita o nouă revoltă. Iesind pe o poartă dosnică, ca să însele vigilența credinciosilor (20 iunie), fu imbarcat în ascuns si dus pe coasta Bithyniei. În aceeasi noapte, focul izbucni la Sfânta Sofia si, alimentat de un vânt puternic, se întinse la clădirile vecine, cuprinse Senatul si edificiile palatului imperial dinspre sud. Pagubele au fost imense. Cercetările ordonate de Arcadius atribuiră focul aderentilor lui Chrysostom, si o mare prigonire se declanșă împotriva lor²⁹⁷.

242

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

I

O grindină teribilă se abătuse asupra orasului, si se văzu în ea un semn al mâniei divine. Curând după aceea, la 6 octombrie 404, împărăteasa Eudoxia muri.

Chrysostom a fost transportat la Kukusos, orașel aflat la hotarul Cappadociei si Armeniei, în muntii Taurus, „cel mai pustiu loc de pe tot pământul”, cum scrie exilatul către un prieten al său. Aici își petrecu ilustrul prelat cei din urmă trei ani, întretinând, din adâncul singurătății sale, o corespondență activă cu prietenii si admiratorii săi din toate părțile creștinătății, si trimițând tuturor cuvântul de îmbărbătare pentru credință. Dusmanii se temură încă de el, socotind că e prea aproape de capitală si găsiră prudent a-l strămuta într-un loc mai depărtat. Ei smulg lui Arcadius un nou ordin prin care Chrysostom era transferat la poalele Caucazului, la Pityus (azi Pitzunda), pe țărmul Pontului Euxin. În drumul către această nouă destinație a exilului său, Chrysostom, slăbit de puteri, își dădu sfârșitul la Comana Pontului, în ziua de 14 septembrie 407²⁹⁸.

²⁹⁷ Demougeot, op. cit., p. 351. [K. Holum, *Theodosian Empresses*, Berkeley, 1982; F. van Ommeslaeghe, *Jean Chrysostome en conflit avec l'impératrice Eudoxie*, Ana. Boli., 97 (1979), pp. 131-159.]

²⁹⁸ [Acest exil al lui Ioan Chrysostomos apare uneori în hagiografia bizantină, ca si în cea post-bizantină: pentru aceasta din urmă, dăm ca exemplu traducerea românească a Vieții lui Nifon, redactată în veacul al XVI-lea de către protosul athonit Gavriil: „Deci îi veni (lui Neagoe Basarab — n.n. - T.T.) cuget si gând bun, dumnezeiesc în inima lui, ca si mai demult (lui) Teodosie cel Mic împărat, să mute moastele sfântului Ioan Hrisostom de la Cucus (subl. ns. - TT) în tarigrad, ca să dea iertare si tămăduire maicei sale Eudoxiei împărătesei, într-al aceluia chip se asemănă si creștinul Neagoe Vodă” (în *Literatura română veche (1402-1647)*, voi. I, București, 1969, p. 86)].

243

NICOIAE BĂNESCU

Aceste frământări religioase au avut urmări pentru relațiile dintre Curțile de la Constantinopol si Ravenna. Stilicho îl îndemnă pe Honorius să adreseze fratelui său în două rânduri scrisori de imputări, la care guvernul oriental nu dădu nici un răspuns. Papa Innocentiu adună la Roma un Sinod de episcopi italieni, care declară condamnarea lui Chrysostom ilegală, cerând tinerea unui Sinod general la Thessalonica. O ambasadă de episcopi romani si câțiva orientali, prieteni ai lui Ioan, servind drept călăuze, fu expediată de

Papă să-i ducă lui Arcadius aceste decizii. Dar ambasada fu maltratată: Anthemios, ministrul atotputernic în Orient și dușmanul lui Stilicho, îi împiedică să pătrundă în palat, îi internează într-un fort și, în cele din urmă, îi trimite înapoi în Italia. Episcopii orientali veniți cu dânsii fură arestați și deportați. Toate acestea duseră la o ruptură între cele două Curți.

Memoria marelui patriarh a fost totuși reabilitată datorită tenacității lui Innocentiu și episcopilor occidentali. Papa se încapătâna să nu reia relațiile cu Orientul atâta timp cât numele lui Ioan nu fu înscris pe dipticele în care figura lista episcopilor de Constantinopol. Spre a-l împăca, patriarhul Atticus satisfăcu dorința Papei. Apoi Cyril, nepotul și urmașul lui Theophil în Scaunul Alexandriei, se hotărî la rândul său a înscrie numele lui Ioan pe diptice. El îndeplini acest lucru, după Battifol, înainte de 419, după Mgr. Duchesne, către 429-430, iar după treizeci de ani de la moartea lui Chrysostom, la cererea pioasă a populației și clerului capitalei, rămășițele ilustrului lor păstor fură aduse în orașul imperial (ianuarie 438). Împăratul Theodosius al II-lea merse într-o întâmpinare

244

la Chalkedon și conduse el însuși procesiunea solemnă la mormântul episcopilor de Constantinopol. Împăratul se rugă înaintea sicriului pentru pârîntii săi. Ioan Chrysostom a rămas până astăzi una din cele mai strălucite figuri ale Bisericii de Răsărit, căci, așa cum îl caracterizează atât de lapidar N. Iorga, „rareori o viață, un grai și un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor”²⁹⁹.

d. Prima invazie a lui Alaric în Italia (401-403)

Când s-a retras din Peloponez (397), Alaric a pătruns cu vizigotii săi în Epir. Timp de patru ani, el a rămas în acele părți, cu titlul *magister militum per Illyricum*, obținut de la Arcadius. Profitând de această situație, barbarul și-a echipat trupele cu arme din arsenalele romane ale diecezei Daciei, și apoi, deodată, se hotărâse a năvăli în Italia. Illyricum nu-i oferea mare lucru, Thracia fusese stoarsă; apoi soarta lui Gainas îi dăduse de gândit. Italia, pe care o cunoscuse, îl atrăgea. E probabil că nu se gândea să dureze acolo un regat, ci, cum crede Bury, să obțină de la Honorius un teritoriu și concesii în provinciile Dunării. Momentul prielnic a fost pentru el năvălirea în Noricum și Raetia a unei mase de triburi germanice, pornite dinspre Baltica, la sfârșitul anului 401, sub un

²⁹⁹ Cărți reprezentative în viața omenirii, București, 1916, p. 115. [Lucrarea a avut o a doua ediție, în 5 volume, tipărite la București în perioada 1924-1935, precum și una recentă, îngrijită de M. Gherman, apărută în două volume la București, Ed. Enciclopedică, 1991.]

245

sef sălbatic, Radagais (Radagaisus), pe urma unei mari furtuni stârnite, pe la 400, în acele locuri, de o mișcare uriașă, dezlănțuită de la extremitatea de răsărit a Asiei. Lupte mari, provocate în China de Tulun, sau Selun, sau Zarun, seful unui numeros popor jen-jen (gengen)³⁰⁰, care se întinsese din Coreea până dincolo de Irtâș, îi siliră pe huni să fugă dinaintea lor. Ei se îndreptară spre ținuturile Pontului Euxin, mai dinainte ocupate de triburi înrudite. Năvala lor împinse toate aceste neamuri către nord, până la Marea Baltică, în fața acestei mari migrații, locuitorii din preajma Mării Baltice sunt siliți să-și părăsească, la rândul lor, locurile. Astfel pătrunde Radagais în provinciile imperiului, și Stilicho își duce trupele peste Alpi, ca să respingă năvălirea, ceea ce reusește. De acest moment, în care Italia se găsea fără apărare, se folosește Alaric. El trecu Alpii, în noiembrie 401, asediind Aquileia, care căzu repede.

Intrarea gotilor în Italia produse consternare. Barbarii erau un întreg popor, toate triburile vizigote care ocupau Illyricum oriental. Honorius voia să fugă în Gallia și cu greu fu convins că va fi în siguranță între zidurile Milanului. În cele două luni următoare, orasele Venetiei deschiseră portile înaintea lui Alaric și acesta era gata să meargă a asedia Milanul. Stilicho

³⁰⁰ [Acest popor, ortografiat și *jouan-jouan*, își crease un imperiu efemer între Coreea și Turkestan, nimicit de turci prin 552; faptul s-ar fi aflat la originea migrației avare spre vest, dar după alte opinii avarii ar fi diferiți de *jouan-jouan* (L. Musset, *Les invasions. Les vagues germaniques*, Paris, Presses Univ. de France, 1965, p. 61-62)].

246

avea putine trupe. El sfătui pe împărat și Curtea să reziste la Milan până când va strânge trupe la frontiera cea mai apropiată, în decembrie 401, pleacă în acest scop în Raetia și Noricum, recrută soldați mercenari vandali și alani, la care adăugă armata din Raetia și trupe rechemate de la Rin și din Britannia. El sosește la timp, la sfârșitul lui februarie 402, și scapă Milanul asediat de Alaric. Acesta, atacat în lagărul său, ridică asediul și o apucă pe valea Tanaro spre vest, silindu-se să ajungă la sud de Turin, la drumul ce ducea în Gallia. Stilicho îl urmărește, și Alaric, temându-se a nu fi încercuit, de la Asti (Hasta) o luă spre sud. Stilicho se grăbi și căzu asupra lagărului barbar, așezat într-un punct strategic la Pollentia (Pollenza). El nu mai așteptă armata din Gallia și lupta se dădu în ziua de Pasti (6 aprilie 402), susținută cu mare curaj de ambele părți; dar Stilicho putu ocupa lagărul got, iar familia lui Alaric și bogățiile lui căzură în mâinile sale. Vizigotii coborâră de-a lungul tărului liguric în direcția Etruriei. Stilicho deschise negocieri, și Alaric primi să părăsească Italia. Condițiile nu le cunoaștem³⁰¹. Nemulțumit de rezultat, Alaric rămase în apropierea hotarelor și, la începutul verii 403, trecu iarăși în Italia, atacând Verona. Dar Stilicho, care-i spionase mișcările, îl încercui sub zidurile Veronei, atacându-l din toate părțile. Alaric se bătu cu înversunare, dar suferi un dezastru complet. El apucă atunci, cu restul trupelor, drumul spre nord, urmărit de învingători. Stilicho tratează din nou. Se încheie un foedus, prin care i se permite lui Alaric să se așeze în districtele de

101 Buiy, op. cit., pp. 160-162.

247

frontieră, pe Sava³⁰², de unde îi putea fi de ajutor pentru a-și realiza planul de a anexa Illyricum de Est. Înving de atâtea ori, regele vizigot rămase nemiscat câțiva ani.

Senatul îl invită pe împărat să celebreze aceste mari biruințe odată cu al șaselea consulat al său, în 404. Procesiunea trecu pe sub un arc de triumf impunător; Stilicho fu aclamat pe carul triumfal alături de Honorius. Împăratul stătu atunci la Roma câteva luni, dând populației jocuri de circ. Suprimarea luptelor de gladiatori, de care vorbesc unii cu acest prilej, nu se documentează³⁰³.

Pericolul ce-l amenințase pe împărat la Milan îl face să-și caute un adăpost mai sigur față de invaziile germanice, astfel că el și-a dus Curtea și guvernul de la Milan la Ravenna, care, situată în mijlocul lagunelor și insulelor, la 10-12 mile de gura sudică a Padului, putea înfrunța un dușman, cum au probat-o evenimentele, mai bine decât orice alt oras al peninsulei.

Înainte de Augustus, Ravenna fusese un obscur oras provincial. Augustus I-a ales spre a fi o stațiune navală, construind un port, Classis, la trei mile depărtare de oras, cu care a fost unit printr-o sosea solidă peste lagune. Portul putea adăposti 250 de corăbii de război. Printr-un canal, Augustus aduse aici apele Padului prin mijlocul orasului până la port. Aceeași apă fu introdusă în santul ce împrejmuea zidurile și era distribuită apoi pe o mie de canale

302 Stein, op. cit., pp. 378-379.

303 Demougeot, op. cit., p. 284, n. 298.

248

mai mici în toate părțile orasului, împărțindu-l în insule. Comunicatia se făcea pe poduri și cu corăbiile³⁰⁴.

Orasul s-a populat repede, locurile goale s-au umplut de clădiri, împrejurimile, pe o întindere de mai multe mile, erau acoperite de bălți, care înlesneau apărarea. La apropierea dușmanului, calea artificială care lega Ravenna de continent se putea strica.

Marea s-a retras cu încetul la patru mile de orasul modern, încă din secolul al VI-lea, când scrie Iordanes, portul lui Augustus era o grădină foarte întinsă, plină de pomi³⁰⁵. Această schimbare făcu și mai grea apropierea de oras, iar mica adâncime a apelor împiedica intrarea corăbiilor de război.

Ravenna ajunsese astfel reședința împăraților, care se închiseră între zidurile ei, iar regii goti și vice-regii sau exarhii bizantini care le urmau făcură dintr-însa, până la mijlocul secolului al VII-lea, sediul guvernului și capitala Italiei.

Atracția mare a Ravennei erau operele artistice cu care suveranii au împodobit-o pe rând. Unele din acele

monumente au pierit, dar altele s-au păstrat, si ele ne arată dezvoltarea artei creștine în Italia, pătrunsă de influența Bizanțului, în secolele al V-lea și al VI-lea, sub auspiciile Placidiei, ale lui Theodoric Ostrogotul și lui Iustinian cel Mare. Clădite din cărămidă, aparența lor exterioară nu face impresie; dar marea lor frumusețe artistică, sunt decorațiile în mozaic, de o rară bogăție, ce

304 Iordanes, XXIX, spune că „a șaptea parte din apele fluviului” curgea prin mijlocul cetății.

305 Ibidem.

249

împodobesc zidurile și pe care ni le-a prezentat, cu erudiția și talentul său, învățatul francez Charles Diehl.

e. Invaziile germane în Italia, Gallia și Spania.

în toamna anului 405, imperiul avea liniște la frontiera Rinului și Alaric stătea nemiscat în Savia³⁰⁶, când, deodată, în ultimele luni ale anului, valuri de barbari germanici se năpustesc la granița de nord-est a Italiei, sub conducerea aventurierului Radagais. Era o îmbulzeală de bande furioase, prădalnice, de triburi fugare în căutare de pământuri. Cei mai numeroși erau, cum a arătat L. Schmidt, ostrogotii, care, în fața presiunii hunilor, au trebuit să-și părăsească ținuturile lor de la Dunărea de Jos. C. Patsch crede că erau și vizigoti păgâni, rămași în regiunile din Caucaș, adică ale Banatului³⁰⁷, ceea ce a determinat pe unii istorici să facă din Radagais un rege al gotilor. Se aflau apoi vandali, suevi, burgunzi, alani.

Această formidabilă emigrație ieșea din aceleași regiuni ale Baltice, care vărsaseră odinioară multimea cimbrilor și teutonilor asupra Romei. Hoardele lui Radagais devastară Raetia și Noricum, apoi, prin Brenner, se revărsară în câmpia fluviului P6 (Padus). O mare spaimă îi cuprinsese pe italienii în fața numărului-

306 Provincia romană Savia e Slavonia de azi, situată între Drava și Sava. E numită gresit la Cassiodor și Iordanes, Suavia (v. Hodgkin, Italy and her invaders, voi. III, pp. 20-21, n. 1).

307 Demougeot, op. cit., p. 354, n. 8. [Pentru opiniile care predomină azi în ce privește localizarea regiunii Caucaș, v. Supra, cap. I, n. 224.]

250

lui imens al barbarilor, 400.000 după unii, 200.000 după alții, ceea ce e mai probabil³⁰⁸.

Situația imperiului era atât de slabă, încât Stilicho părăsi provinciile, mărginindu-se la apărarea Italiei. El rechemă trupele și recrută cu mari silințe altele noi. Barbarii se desfac în trei corpuri. Regele confederaților germani lăsa la o parte pe Honorius în bălțile Ravennei. Stilicho, temându-se ca acesta să n-apeleze calea spre Gallia, căută a-i închide drumul, așezându-și cartierul general la Ticinum (Pavia). Radagais nu îndrăzni să-l atace, ci apucă drumul spre Roma, trecând Apeninii în Toscana. El asediază mai întâi Florența, unde pierde destul timp pentru ca Stilicho să-l ajungă, venind pe calea litoralului. Comandând singura armată ce-o mai avea, Stilicho nu vru s-o expună într-o luptă deschisă cu furioasele multimi ale germanilor. Metoda închiderii dușmanului într-o linie tare de valuri, pe care o întrebuințase de două ori împotriva lui Alaric, fu aplicată pe o scară mare și cu un efect mai puternic. Germanii fură respinși din jurul Florenței și strânsi în cercul de întărituri pe colina Faesule (Fiesole). Proviiziile fură astfel oprite și apa tăiată. Disperarea-i făcea pe barbari să se arunce adesea asupra întăriturilor lui Stilicho, iar auxiliarii acestuia se aruncară, la rândul lor, asupra lagărului dușman. Multe incidente sângeroase au avut loc în cursul acestui memorabil asediu. Trufasul rege al confederației germane n-avu altă scăpare decât aceea de a capitula. El încercă să fugă, dar fu descoperit și capturat. Stilicho îl păstră, ca să-i împodobească triumful și-l

Ibidem, p. 356.

251

NICOLAE BANESCU

execută după sărbătorile victoriei, la 23 august 406. Prizonierii cei mai buni fură înrolați în armata imperiului, ceilalți vânduți ca sclavi.

Această mare biruință fu sărbătorită de italienii prin pompe oficiale și monumente votive. Pe frontonul unui arc de triumf, Senatul și poporul proclamară recunoștința lor către împărați. Numele învingătorului

figura și el pe monument, dar după căderea eroului el fu sters de dușmanii săi. Stilicho primi omagiul unei statui de bronz și argint, ridicată, prin favoare excepțională, lângă rostre (in rostris)m, în Forum. Armata victorioasă avu partea sa de onoruri: inscripția ce i s-a închinat pe un alt monument, în Forum, glorifica de asemenea curajul și prudenta generalului; dar și aici dușmanii lui îi sterseră numele³¹⁰.

După dezastrul bandelor lui Radagais în 406, celelalte două corpuri ale confederației conduse de el, care treceau de 100.000 de oameni, rămăneau încă sub arme între Apenini și Alpi sau între Alpi și Dunăre. Italia era bine păzită de Stilicho, iar spre Balcani vizigoții lui Alaric le închideau drumul. Nu le rămânea decât să se îndrepte prin nord-est către Gallia. Vandalii asdingi, alanii și suezii ajung la Main, unde vandalii silingi se unesc cu ei. În decembrie 406, alanii atinseră cei dinți Rinul. Asdingii se loviră de o armată de franci și fură învinși, regele lor, Godegisel, pierind în luptă. Alanii, cu regele lor Respendial, le w Tribunele pentru cuvântări.

310 Episodul acestei mari lupte la Demougeot, pp. 358—361 și la Bury, op. cit., pp. 167-168.

252

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

vin în ajutor și vandalii, cu noul lor rege, Gunderic, îi atacă din nou împreună cu dănsii pe franci, îi înving și, astfel, totii, vandalii, alani și suevi, trec Rinul și inundă Gallia. Ei pornesc, devastând, peste Meusa, peste Aisne, apoi grosul năvălitorilor o apucă spre sud peste Seine, în Aquitania, pustiind tinuturile până la poalele Pirineilor. Alte două bande, mai puțin numeroase, apucară una la vest, alta spre valea Ronului. Galii n-au cunoscut un asemenea dezastru din secolul al III-lea: Sf. Ieronim descrie incendiile, masacrele, mizeriile populației ajunse pradă barbariei³¹¹.

Situația află o schimbare în vara anului 407, când vin în Gallia trupele din Britannia. În aceste trupe pătrunsese spiritul de revoltă. Ele proclamă împărat. Zosimus povesteste că au proclamat împărat mai întâi pe Marcus, pe care soldații l-au ucis repede, pentru că acest civil era incapabil și avar; apoi pe Gratianus, care nu se mentinu decât patru luni și căzu sub loviturile trupelor, în cele din urmă, acestea îl ridică la imperiu pe Constantin, un simplu soldat, care pretinse, datorită numelui său, că descinde din Constantin cel Mare.

Acesta, pentru a scăpa de soarta tragică a celor doi înaintași, se gândi a nu-și tine trupele în acțiune și, aflând că bande de vandalii, alani și suevi pustiiseră Belgia a II-a și se apropiau de Canalul Mânecii, se hotărî a trece strâmtoarea împotriva lor, văzând în aceasta mijlocul de a-și mări prestigiul, de a apărea ca liberator al Galliei și a constrânge astfel pe indolentul Honorius să-l recunoască de coleg. Către sfârșitul Demougeot, p. 383.

253

iernii 406-407, Constantin debarcă deci la Boulogne cu forte considerabile și repurta câteva succese asupra barbarilor, siliți a se retrage spre sud. Orasele Galliei neocupate de barbari îl recunosc pe uzurpator. Populația spera de la un împărat roman așezat în Gallia să fie apărată de barbari. La sfârșitul anului 407, Constantin ocupă Arles (Arelate), capitala Galliei, unde-și stabilește reședința. El își constituie o Curte și proclamă pe fiii săi, Constans și Iulian, caesari.

În toamna anului 407, Stilicho începu lupta cu uzurpatorul. El încredința germanului Sarus expediția contra lui Constantin. Armata trimisă de acesta în calea lui e învinsă. Cu toate acestea, Sarus nu putu ajunge la capăt și se întoarse în Italia (408) fără rezultat. Pentru a-și întări poziția, Constantin îl trimise pe cel mai bun general, Gerontius, împreună cu fiul său Constans, să cucerească Spania. Acolo se aflau rudele marelui Theodosius, care obținuseră mari posesiuni de la el și se simțiră datori a rezista. Erau patru frați și armata lor fu distrusă în Pirinei. Doi frați fură executați la Arles de Constantin, ceilalți doi scăpară pe mare în Italia sau în Orient.

Honorius trimite în Gallia pe Constantin, un om cu multă prestantă și care avea o mare pasiune pentru sora vitregă a împăratului, pentru Galla Placidia, acum captivă în mâinile gotilor. Armata lui Gerontius, care venise din Spania, fuge dinaintea trupelor imperiale; el se întoarce apoi în Spania, unde propriile-i trupe se ridică împotriva lui. Constantin, cu fiul său Iulian, fură împresurați la Arles. Ei rezistară câteva luni, așteptând ca generalul Edobich, trimis peste Rin să aducă ajutoare, să-l scape. Acesta vine cu o

dar în bătălia pe care o dădu lângă zidurile cetății fu biruit, el însuși pierind prin trădare. Constantin nu mai avu altă scăpare decât să dezbrace purpura imperială și să caute refugiu într-un sanctuar, unde fu sfântit preot. El s-a predat, luând jurământul biruitorilor pentru siguranța vieții sale. Trimis, cu fiul său, lui Hono-rius, acesta, urându-l pentru uciderea verilor săi din Spania, porunci, împotriva jurământului dat, să fie ucisi amândoi (septembrie 411).

În 409, vandalii asdingi, cu regele lor Gunderic, silingii, suevii și alanii trec peste Pirinei în Spania. Asdingii și suevii ocupară Gallaecia, la nord de Duro, silingii, Baetica de Sud, iar alanii se asezară în Lusitania (Portugalia de azi). Putin mai în urmă (413), burgunzii întemeiară în Gallia, la Rin, primul lor regat, cu reședința la Worms, sub regele Gundahar³¹².

2. Căderea lui Stilicho. A doua năvălire a lui Alaric în Italia. Soarta vizigoților

Situația lui Stilicho devine din ce în ce mai nesigură, steaua lui începuse să apună. Fiica sa, împărăteasa Măria, murise (404) și Honorius fu convins să o ia pe sora ei, Thermantia. Stilicho spera să unească și pe fiul său, Eucherius, cu Placidia, sora lui Honorius; dar popularitatea lui scăzuse. Nenorocirile Galliei, ocupate de un uzurpator și prădate de barbari, erau atribuite incapacității sau trădării sale. Legăturile³¹² [Râul Douro se varsă în Oceanul Atlantic pe teritoriul Portugaliei, dar cea mai mare parte a traseului său trece prin Spania, unde este cunoscut sub numele Duero].

255

cu Alaric, planurile asupra Illyricului oriental dădeau loc la bănuiri; i se atribuia ambiția de a voi să împartă imperiul în trei părți, punându-și pe Eucherius ca al treilea împărat. Aristocrația Romei îl ura, ca și pe soția sa, Serena. Antigermanismul, victorios în Orient, își avea adherenți și în Occident, iar aceștia îl influențau mult pe împărat.

O împrejurare nouă provocă manifestarea acestor sentimente ostile. Alaric, din lagărul său de la Emona (Laybach), expedie o ambasadă lui Stilicho, cerând o indemnitate pentru lunga lui sedere în Epir. Stilicho sustinu în Senat pretenția regelui got și stărni dezbateri aprinse, mulți socotind ca o dezonoare a imperiului pacea cu acest barbar. Sinodul, de teama lui Stilicho, afirmă Zosimus, aprobă lui Alaric 4000 livre de aur, pentru pace (vnepe tîc, Lipr\vr)t și Lampadius, unul dintre cei mai iluștri senatori, strigă atunci, în limba strămoșilor, tîj natpico (pavfj aceste cuvinte, care au trecut în istoria lui Zosimus: „Non est ista pax, sed pactio servitutis!” (Aceasta nu e pacea, ci pactul servitutii)³¹³. Stilicho avea un mare dusman în Olimpius, un perfid demnitar și favorit al împăratului, pe care stiu să-l alarmeze prin calomniile sale, îndemnându-l să scuture tutela supărătoare a socrului.

În anul 408, Honorius, în drum spre Ravenna, ajunse la Bononia, când primi stirea morții fratelui său Arcadius, decedat la 1 mai. El se gândea să meargă la Constantinopol, ca să protejeze interesele nepotului său Theodosius și se consultă în această privință cu Stilicho. Acesta combătu ideea suveranului, arătând cu

Zosimus, ed. Bonn, p. 288.

256

drept cuvânt ce primejdie ar fi pentru împăratul legitim să părăsească Italia, când un uzurpator e în Gallia. Stilicho se oferă a merge în locul său în Orient, și, pentru ca Alaric să nu fie un pericol, sfătui să i se dea sarcina de a pacifica Gallia. Honorius se convinse de aceste prudente sfaturi și scrisorile necesare erau gata semnate, împăratul se duse la Ticinum (Pavia), unde erau adunate trupele care aveau să plece în Gallia. Un complot se urzi îndată împotriva marelui general. Olympius îi denunță împăratului în mod perfid planurile ce le-ar fi nutrit Stilicho de a-l înlătura pe Theodosius din Orient și a așeza acolo pe tron pe propriul său fiu. La Ticinum intrigantul instigă trupele cu aceleasi calomnii și, la sosirea lui Honorius, ele se revoltară și cei mai buni generali, prietenii lui Stilicho și înalți demnitari fură ucisi sub ochii înspăimântați ai indolentului împărat (13 august).

Când Stilicho află la Bononia cele petrecute, crezând că și Honorius a fost ucis, tinu sfat cu sefii, ca să

meargă, în fruntea barbarilor, să-i pedepsească pe revoltati. Dar aflând apoi că împăratul e în viață, el pregetă a merge cu barbarii săi asupra romanilor. Aceasta îi înstrăina pe sefi și-i aduse pieirea. Stilicho se decise a merge la Ravenna ca să se asigure de garnizoană, dar resedinta era în puterea dusmanilor săi. Honorius, la instigatia lui Olympius, trimise ordin comandantului Heraclian să-l aresteze pe Stilicho. Acesta se refugiase într-o biserică, dar, asigurat prin jurămintele, se predă în mâinile comandantului. A doua zi, o nouă scrisoare a împăratului poruncește executia. Stilicho opri pe devotații săi de a-l apăra și se lăsă a fi decapitat (22 august). Curând după aceea, Eucherius

257

NICOLAE BANESCU

fu ucis la Roma, Thermantia repudiată și averea eroului confiscată. Prietenii lui, scăpați din mâceleul de la Ticinum fură urmăriti de ura implacabilă a lui Olympius. Claudian, poetul care celebrase gloria ilustrului general, nu scăpă nici el de furia răzbunării³¹⁴.

Astfel pieri, prin intrigile Curtii decăzute a lui Honorius, ultimul mare general roman, cum îl caracterizează, cu dreptate, Gibbon. Uciderea lui lăsă o pată nestearsă asupra stersei domnii a lui Honorius. „Despotismul, care, după ce i-a luat viața fără cercetare, i-a vestejit memoria fără probe”³¹⁵, n-are nici un drept la sufragiu imparțial al posterității” - declară marele istoric englez; „Serviciile lui Stilicho sunt mari și evidente, crimele sale, vag enunțate de vocea urii sau lingusirii, sunt obscure, puțin probabile”³¹⁶. Cum arată el atât de plauzibil, se acuza ministrul atotputernic de a fi predat Italia barbarilor, pe care îi învinsese pe rând la Pollentia, la Verona și sub zidurile Florenței. Pretinsul său proiect de a pune diadema pe capul fiului său nu se putea face fără complici și fără pregătiri; și un tată ambițios, cu asemenea vederi, n-ar fi lăsat până la douăzeci de ani în postul obscur de tribun al notarilor pe un tânăr destinat imperiului.

Înregistrând la rândul său acest dramatic sfârșit, Demougeot nu sovăiește a afirma că Stilicho ar fi putut reacționa și birui, căci avea încrederea armatei,

³¹⁴ Bury, op. cit., pp. 170-173, p. 400 și urm.

³¹⁵ Patru luni după executia lui Stilicho, un edict publicat în numele lui Honorius restabilește între cele două jumătăți ale imperiului comunicatia atâtă timp întreruptă de uzurpatorul public (praedopublicus).

258

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

dar nu se putea decide a dezlănțui războiul civil în Italia, atât de amenințată pe atunci. El își dădu seama că se află într-o situație fără ieseală și se îngrozi. „Tot trecutul său și obisnuitele sale de om de stat îl împiedicau de a lua el însuși inițiativa dezordinilor, în chip obscur, mândria sa de roman de adopție, credința sa în valorile care făcuseră caracterul său și reușita sa, repugnanță unei convertiri ce ar fi transformat pe mostenitorul lui Theodosius, pe socrul lui Honorius, pe tutorele moral al împăraților, pe regentul atât de mult timp atotputernic într-un simplu rebel”. El respinse acest rol și preferă moartea³¹⁷. Cu dispariția lui Stilicho, Italia se cufundă în nenorocire. Alaric nu mai avea de cine să se teamă. El se afla în Noricum și ceru să se retragă în Pannonia, în schimbul unei plăți. Nefiind satisfăcut, în toamna anului 408, pătrunse în Italia și, după ce pradă Aquileia, Altinum, Cremona, trecu Apeninii și asediă Roma. Pentru a-l intimida, Serena fu executată, acuzată de înțelegere cu barbarul. Foametea și epidemiile se întinseră în cetate și Senatul a fost nevoit să facă propuneri de pace.

Alaric ceru tot aurul și argintul din oras, toate averile și toți sclavii care pot proba calitatea lor de barbari. Propunerile acestea fură respinse, în cele din urmă regele got consimte a ridica asediul, predându-i-se imediat 5000 livre de aur, 30000 de argint, 4000 haine de mătase, 3000 bucăți de piele colorată roșu și 3000 livre de piper. Senatul se obliga a-l sili pe împărat la

³¹⁶ Tomul III, ed. Bury, pp. 296-297.

³¹⁷ Demougeot, op. cit., p. 426. «-. :-.

259

ii ir

pace. Dar Honorius nu făcu nimic, trimise numai șase mii de soldați din Dalmatia să apere Roma. Pe drum, ei sunt surprinși de Alaric și în mare parte uciși sau prinși. Jovius, prefectul pretoriului, care-l

înlocuise pe Olympius, se sili a încheia pace, dar nu izbuti.

La sfârșitul anului 409, Alaric se întoarce iarăși la atacul Romei. El ocupă portul și blochează orasul. Cere apoi Senatului un nou împărat și-l proclamă pe Priscus Attalus, prefectul Romei. Se trimite o expediție contra Africii și ea dă gres. În urmă, Alaric caută o înțelegere cu Honorius, îl depune solemn pe Attalus la Rimini și începe tratative lângă Ravenna, în iulie 410. În acest moment gotul Sarus, un dusman al lui Alaric aflat în serviciul romanilor, intră în scenă și schimbă mersul lucrurilor. El atacă îndrăznit lagărul lui Alaric și acesta, bănuind o perfidie a Curtii, rupe negocierile începute și porni a treia oară asupra Romei, pe care o asediază din nou. Populația e redusă la foamete și, în noaptea de 24 august 410, gotii pătrund în Roma prin poarta Salaria, deschisă înaintea lor de sclavi. Procopius povesteste că regele dăduse ca sclavi senatorilor iluștri 300 de tineri goti valorosi și de neam nobil, care, în ziua fixată luau armele, masacrau în timpul nopții garnizoana și deschiseră asediatorilor poarta Salaria. Istoricul mai povesteste că o nobilă iluștră, Anicia Proba, văduva extrem de bogată a prefectului Probus, creștină ferventă și corespondenta Sfântului Ieronim, a cărei activitate caritabilă era neobosită, tulburată de moartea și mizeriile produse de foamete, convinsă că Roma era inevitabil pierdută, s-ar fi decis a scurta ororile asediului, des-

260

chizând orasul în fața gotilor. Ceea ce e sigur, e că a fost la mijloc trădare.

Alaric permise armatei sale trei zile de jaf. Grozăviile săvârșite de barbari în acele zile au fost o adevărată catastrofă. Scriitorii creștini încearcă să atenueze aceste grozăvii, fiind vorba de barbari creștinați. Dar aceiași autori - cum arată convingător Demougeot - în ciuda bunelor intenții ce-i animau, au zugrăvit măceluri și scene teribile. Incendiile completară opera jafului și a violențelor: ele mistuiră palate și monumente somptuoase, mai cu seamă în cartierele aristocratice³¹⁸.

Simțindu-se prea slab spre a se așeza statornic în Italia, Alaric iese din Roma a șasea zi, în fruntea armatei încărcate de prăzi, ducând pe Galla Placidia, sora lui Honorius, captivă. El înaintează pe calea Apiană în provinciile de sud ale Italiei, nimicind tot ce se opunea în drumul său și prădând numai tinuturile ce nu i se împotriveau. Ajuns la capătul extrem al peninsulei, se gândi a trece în Sicilia, spre a se stabili în Africa. La Regium, flota sa e însă risipită de furtună și aceasta schimbă destinul vizigotilor. Alaric se îndreaptă către nord, spre Neapole, dar la Cosentia (Cosenza) se îmbolnăvi subit și muri, înainte de sfârșitul anului 410. El fu înmormântat sub albia torentului Busento. O multime de captivi fură puși a abate cursul apei, și în albia ei se construi mormântul regal, împodobit cu trofee luate de la Roma; apoi apa a fost adusă din nou în albie. și pentru ca locul unde au fost depuse rămășițele regelui got să rămână ascunse pentru tot-

Op. cit., pp. 470-477. ;, '-•, .

261

NICOLAE BANESCU

de-auna, nefericitii captivi care lucraseră acolo au fost măcelăriți.

Astfel se încheie viața aventurosului rege vizigot, care frământase atâta timp provinciile ambelor părți ale imperiului. Athaulf, cumnatul său, fu ales rege și el rămâne un timp în sudul Italiei; apoi găsește mai prudent să-și caute loc în altă parte și porneste pe coasta de vest spre nord, poate pentru a-și încerca norocul în Gallia. În 412, Athaulf trece Alpii. El ducea cu el pe Galla Placidia, fiica marelui Theodosius și a Gallei, luată ostatică de Alaric. Jovinus, un gallo-roman, se proclamă împărat. Sarus, dusman de moarte al lui Athaulf, intră în scenă de partea uzurpatorului. Ei se încaieră și Sarus cade luptând eroic. Jovinus e prins apoi și el și ucis, în toamna anului 413, iar capul său e trimis lui Honorius.

Împăratul hotărî să o recapete pe Placidia. Athaulf ceru grațiu pentru gotii săi și o provincie în Gallia, ca federati. Dar în Africa, Heraclian, ucigasul lui Stilicho, oprise transportul grâului, căzând în rebeliune, și el sfârși prin decapitare. Gotii nu putură fi deci aprovizionați și Athaulf nu îndeplini obligațiile sale. El puse stăpânire pe Narbonne, Toulouse și Bordeaux și în ianuarie 414 o convinse pe Placidia să-l ia de sot. Căsătoria se celebră la Narbonne, în forma romană. Athaulf trece în sfârșit în Spania, pentru a se așeza în Tarraconensis. El făcuse greșeala de a lua în serviciul său pe unul din soții lui Sarus și acela îl ucise, spre a-l răzbuna pe seful său (septembrie 415).

Wallia îi urmă ca rege. Acesta, însufletit de un spirit național gotic, nu era înclinat la o atitudine de pace

fată de Roma. Strâmtorat în Spania, unde oamenii săi

262

erau amenințați de foamete se gândi, ca mai înainte Alaric, să scape trecând în Africa. Dar parte din corăbiile sale fură nimicite de valuri, în strâmtoare la Gades, cum pierise și flota lui Alaric în strâmtoarele Siciliei. Silit a-și părăsi planul, a trebuit să negocieze cu Constantiu. Un acord a fost încheiat (416), prin care împăratul se obliga a preda gotilor 600.000 de măsuri de grâu, Wallia îndatorându-se a o repatria pe Placidia și a face război barbarilor din Spania în numele imperiului.

Galla Placidia se întoarse astfel în Italia și, la 1 ianuarie 417, ziua când Constantiu intra în al doilea consulat, ea se căsătorii cu el. Constantiu (al III-lea) e asociat apoi ca împărat de Honorius și fu încoronat Augustus în ziua de 8 februarie 421. Curând după aceea fu încoronată Augustă și Galla Placidia. Din această căsătorie se născură doi copii: Justa Grata Honoria (în 417 sau 418) și Valentinian (al III-lea), în iulie 419.

Wallia îi extermină pe silingi, al căror rege captiv fu trimis lui Honorius. Ceilalți barbari, alarmați, trimit ambasade la Ravenna, spre a fi recunoscuți ca federați. Asdingii și suezii au fost recunoscuți, ceilalți nu. Gotii au fost răsplătiți pentru serviciile lor, dându-li-se locuri în Gallia și anume Aquitania secunda, între Garonne și Loire, cu orasele Bordeaux și Toulouse. Narbonne și coasta Mediteranei au fost rezervate imperiului³¹⁹. Erau acum prin urmare două regate teutonice sub autoritatea romană pe pământul Galliei: regatul burgund la Rin (Burgundia din Niebelungenlied)

Bury, op. cit., p. 204.

;

263

NICOLAE BANESCU

și regatul vizigot la Atlantic. Wallia n-a trăit să-și vadă această așezare a poporului său: el muri câteva luni după încheierea pactului și un nepot al lui Alaric, Theoderic I, fu ales la tron (418)³²⁰.

Theodosius al II-lea și Pulcheria, împărății din Bizanț, refuzară a-i recunoaște pe Constantiu al III-lea și pe Placidia ca Augusti, poate - cum observă Bury - fiindcă Placidia fusese căsătorită cu Athaulf, poate și fiindcă socoteau că, după moartea lui Honorius, întreg imperiul va fi reunit sub sceptrul împăratului din Bizanț³²¹.

Constantiu muri după o domnie de 7 luni (2 septembrie 421). După dispariția sa, Honorius intră în ceartă cu sora sa vitregă și la Ravenna se formează două partide, susținând cauza fiecăruia dintre ei. Disensiunea sporind, Placidia fu izgonită, cu copiii săi, din Ravenna. Ea căută refugiu la Constantinopol (423). Câteva luni mai în urmă, domnia lui Honorius își afla sfârșitul: el muri de hidropizie, la 15 august 423.

³²⁰ Ibidem, n. 5.

³²¹ Ibidem, pp. 209-210.

264

3- Theodosius al II-lea (cel Tânăr) (1 mai 408- 28 iulie 450)

a. Minoratul său. Guvernarea lui Anthemios. Pulcheria Augusta. Arcadius lăsa după el un fiu de vreo șapte ani, pe Theodosius al II-lea, asociat mai dinainte la tron și imperiul avu norocul să aibă în fruntea administrației sale un om superior, pe Anthemios, prefectul Orientului, care condusesese afacerile statului în ultimii ani ai domniei celui dispărut, investit cu cele mai înalte titluri și demnități - patrikios, prefect al pretoriului, consul - Anthemios, prin însușirile sale deosebite, avu o mare ascendență asupra contemporanilor săi. Synesius, Sfântul Ioan Chrysostom n-au decât cuvinte de laudă pentru el.

El restabili armonia între Curtea din Constantinopol și cea din Ravenna și asigură, printr-un nou tratat, pacea la frontiera Persiei. O invazie a regelui hun Uldin în Moesia de Jos fu respinsă de el, făcând prizonieri o hoardă numeroasă de skiri, aliați ai hunilor, colonizând-i în Asia Mică. Pentru asigurarea frontierei de nord împotriva viitoarelor năvăliri, Anthemios luă măsuri ca o flotilă să staționeze în apele Dunării. El se îngrijii apoi de restaurarea oraselor din Illyricum, devastate de incursiunile barbarilor. Lui i se datoră și construcția marelui zid ce înconjoară către uscat Constantinopolul, completat apoi printr-un al doilea.

Fundatia lui Constantin cel Mare se întinsese de la întemeierea sa, în chip considerabil, în mai puțin de o

sută de ani, populația orasului se înmulțise atât de mult, încât trecuse dincolo de zidul lui Constantin, fiind expusă urgiei barbarilor, care cutreierau îndrăznet

265

NICOLAE BANESCU

tinuturile până sub zidurile capitalei. Spre a o pune la adăpost, Anthemios ridică, în 413, cam la o milă de zidul cel vechi, zidul interior al centurii de întăriri, completat în urmă, zid flancat de 96 turnuri puternice. Kyros, prefectul orasului, întinse în 439 acest zid de-a lungul Mării Marmara și Cornului de Aur. Ruinat apoi de un cutremur, Constantin, prefect al pretoriului, îl restaura și întări, în 447, ridicând înaintea lui un al doilea zid cu turnuri.

Fortificația se alcătua din cinci elemente. Zidul interior, cea mai puternică apărare, de o grosime de 14 picioare, era întărit de 96 de turnuri de câte 60 de picioare înălțime. Fiecare turn avea două camere, din care cea de sus, cu intrare de pe parapetul zidului, era plină de munitii și întotdeauna ocupată de paznici, între zidul interior și cel exterior se întindea o terasă, largă de la 50 până la 64 de picioare. Zidul exterior era numai de două până la 6 Vi picioare grosime și construit, în cea mai mare parte, în arcuri. Era și acesta prevăzut cu 96 de turnuri, de la 30 până la 35 de picioare înălțime, în partea din afară a zidului se afla un rambleu lung de 61 de picioare și dincolo de el un sant de adâncime variată, tot de 61 de picioare lățime și împărțit prin stavile. santul avea legătură cu marea, care-i furniza apă.

Zidurile erau străbătute de zece porți, dintre care cinci erau folosite în scopuri exclusiv militare. Intrarea principală și cea mai renumită era Poarta de Aur, lângă Marea Marmara, pe unde intrau triumfal împărații întorși din expediții. Ea a putut fi ridicată de Theodosius cel Mare ca un arc de triumf, în memoria

266

I

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

victoriei sale asupra rebelului Maximus. Avea trei bolti și era zidită din blocuri enorme de marmură lustruită³²².

Regiunea a XIII-a, dincolo de Cornul de Aur, cunoscută sub numele de Sycae și apoi de Galata, nu era fortificată. Comunicatia cu această regiune se făcea cu luntri, dar Cornul de Aur se trecea pe un pod de lemn, al cărui capăt de sud era la Blachernae. Iustinian va clădi acest pod din piatră.

Fortificația aceasta s-a păstrat neschimbată în tot cursul vieții Bizantului. Ea a înfruntat eroic, timp de o mie de ani, asalturile furioase ale atâtor barbari. Resturile acestei formidabile întărituri, cunoscute sub numele de Zidul lui Theodosius, sunt și astăzi în picioare, aproape în starea în care au rămas pe urmele cuceririi turcești, constituind unul din cele mai grandioase monumente ale Bizantului³²³.

La 4 iulie 414, Theodosius al II-lea ridică pe sora sa, Pulcheria, la rangul de Augusta. Desi numai în vârstă de 16 ani, ea luă în mâinile sale regenta pentru fratele său. Numele lui Anthemios nu se mai întâlnește de acum înainte. E probabil că nu mai era în viață,

³²² Descrierea amănunțită la Bury, op. cit., I, pp. 70-72 și la Van Millingen, Byzantine Constantinople, p. 46 și urm.

³²³ A fost un moment vorba, în timpul nostru, să se dărâme aceste glorioase resturi și intervenția conștiinței europene a putut opri impietatea. Ce minunată ar fi însă și o operă de restaurare a acestui imens monument, spre a-l apăra de continua ruină și a-l asigura împotriva atingerii fatale a timpului și oamenilor! O contribuție solidară internațională n-ar putea fi refuzată unei asemenea inițiative. Ea poate veni din partea unui congres internațional al bizantinistilor.

267

fiindcă îi aflăm un succesor și în postul de prefect al pretoriului.

Pulcheria, mai mare cu doi ani decât Theodosius, a dovedit o energie de care n-a fost niciodată capabil indolentul său frate. Ea conduse de fapt imperiul, în numele său, aproape 40 de ani. Foarte instruită, vorbind și scriind grecește și latinește, lucru rar pe atunci la Constantinopol, Pulcheria luă asupra-și educația tânărului basileu, dându-i cei mai buni profesori și instruindu-l în arta de a guverna. Foarte evlavioasă, închinată Bisericii, ea se îngriji ca fratele său să fie crescut în principiile creștine. Fiul lui Arcadius n-avea însă posibilitățile și entuziasmul marilor avânturi ale spiritului și ocupații inutile îl

absorbeau în orele sale libere, își petrecea de obicei timpul cu pictura și gravura, îi plăcea a transcrie, într-o frumoasă caligrafie, manuscrisele vechi și a le împodobi cu miniaturi. Pentru aceste înclinații, el a trecut în istorie cu porecla de „caligraful”, Κοκκαβυπαρκο;

b. Athenais-Eudokia. Pulcheria s-a îngrijit a afla pentru fratele său și o soție, după dorința pe care acesta i-o exprimase.

Cronica lui Malalas ne-a transmis povestea romantică a acestei căsătorii, care înălță pe tronul Bizantului o frumoasă și instruită provincială.

Theodosius cerea surorii sale să-i afle înainte de toate o fată de o frumusețe fără pereche. Nu-l interesa dacă era nobilă ori de sânge împărătesc sau bogată. O împrejurare neașteptată aduse la Curtea imperială minunea care nu putuse fi găsită până atunci, cu toate cercetările făcute în toate părțile: o fată de o frumusețe

268 ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

musete extraordinară, inteligentă și foarte instruită, cu numele Athenais, „fiica filosofului athenian Leontios”.

Atena veacului al V-lea era mai cu seamă vestită prin scolile sale. Toată viața ei palpita în jurul acestorcoli, în care declamațiile retorilor întretineau încă viu cultul literaturii clasice a Greciei. Studiul antichității stăpânea, în această epocă, întreaga educație. Academia lui Plato, ultimul refugiu al cugetării elene, aduna în jurul său la Atena tineri din toate provinciile, atrași de reveria mistică și de speculațiile subtile ale neoplatonismului. Leontios a fost unul din învățații care au ocupat la Atena „tronul sofistilor”, cum se spunea învățământului public al artei oratorice. El strânse o avere imensă și se îngriji a da fiicei sale o învățătură aleasă.

Însusirile deosebite ale fetei, frumusețea ei fără seamăn îl făcură pe Leontios s-o creadă predestinată unui viitor strălucit. Având și doi băieți, când fu aproape de moarte, părintele lăsă acestora prin testament întreaga avere. Athenais avea să primească numai o sută de monede de aur, „câci îi ajunge - zicea prin testament tatăl - norocul său, care e mai presus de norocul oricărei femei”. Athenais se rugă în zadar de frații săi să nu-i răpească dreptul; acestia fură neînduplecați și o alungară chiar din casa părintească. O soră a mamei o primi la ea și o duse la Constantinopol, la altă matusă, sora lui Leontios, și amândouă o îndemnară să se plângă la Curte împotriva nedreptății ce i se făcuse. Astfel ajunge Athenais în audiență la Pulcheria. Era de 20 de ani. Frumusețea ei mare, mișcărilor-i pline de grație, inteligenta-i scilipitoare, elocvența cu care și pleda cauza făcură o im-

269

NICOLAE BANESCU

presie adâncă asupra Augustei. Aceasta puse câteva întrebări mătuselor privitoare la copila care-o fermecase, le porunci să aștepte, luă din mâinile lor plângerea și alergă la fratele său. Pulcheria trezi curiozitatea tânărului împărat prin descrierea entuziastă a frumuseții fiicei lui Leontios, prin admirația pentru inteligenta și instrucția ei. Theodosius chemă pe prietenul și confidentul său Paulinos și amândoi se ascunseră după o perdea, în apartamentul surorii sale, unde aceasta o introduse pe străină. Efectul acestei confruntări fu decisiv: împăratul se declară hotărât a o lua de soție. Retinută la Curte, frumoasa ateniană renunță la cultul păgân și, botezată de patriarhul Attikos, primi numele creștin și împărătesc de Eudokia, iar în ziua de 7 iunie 421 ea își celebră, cu strălucirea fastului obisnuit, căsătoria cu Theodosius al II-lea.

Athenais-Eudokia născu, după un an, pe Eudoxia și, în anul următor, fu proclamată Augusta. Ea trăi multă vreme în armonie cu Pulcheria, care exercita încă marea sa influență asupra lui Theodosius. În octombrie 437, Eudokia avu bucuria de a-și vedea fiica pe tronul glorios al Romei, prin căsătoria sa cu Valentinian al II-lea. După un an, ea plecă în pelerinaj la Ierusalim, însoțită de o suită strălucită, ca să aducă mulțumiri la mormântul Mântuitorului pentru norocul fiicei sale. Împărăteasa rămase acolo timp de un an, vizitând bisericile și adorând moastele pretioase păstrate în orasul sfânt.

Când se întoarse la Constantinopol, în 439, norocul frumoasei ateniene începu a se întuneca.

Neînțelegerea intrase în familia imperială și Eudokia căzu în curând în dizgrația împăratului. O intrigă în jurul prie-

270

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

teniei dintre Eudokia și Paulinos, povestită tot atât de romantic de același cronicar, ne dă singura explicație a acestei dizgrații. Dar eunucul Chrysaphios, foarte influent pe lângă Theodosius, n-a fost, poate, străin de această intrigă. Cum presupune Bury, el a putut să despartă pe cele două Auguste, pentru a le scoate apoi, pe rând, din afecțiunea împăratului și a-și asigura atotputernicia³²⁴. Pierzându-i iubirea și încrederea lui Theodosius, Eudokia ceru voie a se retrage la Ierusalim (443), unde își petrece în amărăciune cei din urmă ani ai vieții sale odinioară atât de fericită. Sufletul său pasionat află adesea motive de agitație. Ea se aruncă în bratele monofisismului, atât de puternic în acele regiuni, căutând, poate, în aceasta și o răzbunare împotriva Curtii, care-i nimicise viața. În singurătatea tristă a exilului, Eudokia își află o mângâiere în operele de caritate și în ocupațiile literare, învățată fiică a lui Leontios cultivase cu iubire poezia și avusese la Curtea cenacul său de literați, printre care Kyros din Panopolis se distingea prin talentul său de poet. Din primii ani ai ridicării sale pe tron, Eudokia cântase în versuri eroice biruințele armatelor imperiului asupra persilor. Reluându-și aceste îndeletniciri, basilissa își puse acum talentul în serviciul credinței. Ea traduse, în același metru epic, părți din Vechiul Testament și un critic de reputație patriarhului Photios are frumoase cuvinte pentru această operă, caracterizată ca „vrednică de laudă pentru o femeie și împărăteasă”. Eudokia traduse apoi Profetiile lui Daniel și Zacharia, compuse așa-numitele „cen-

324 Cf. Cedrenus, I, p. 601 (Bonn).

271

NICOLAE BANESCU

toane din Homer”, povestind episoade din viața Mântuitorului, cu ajutorul versurilor din Homer, combinate în chip ingenios. Dar opera sa de seamă a fost poemul în trei cânturi închinat Sf. Cyprian, povestea minunată a tinerei creștine Justina și a ispitelor celebrului vrăjitor, spre a o face să cadă în mrejele iubirii ce apelase la el. Legenda vrăjitorului din Antiochia, convertit la creștinism în puterea credinței, a martiriului ce încununează viața sa și a Justinei, trăia în amintirea oamenilor. Ea pare a oglindi, în multe privințe, propria istorie a fiicei de filosof³²⁵. Verificând-o, Athenais-Eudokia a pus în ea ceva din propriul său suflet. Photios nu pregetă a lăuda mult poemul.

Soarta a fost crudă cu frumoasa Athenais. După ce îi zămbise atât de radii în splendida-i tinerețe, a făcut-o apoi să guste până la fund din paharul amărăciunilor. Supraviețuind tuturor catastrofelor familiei sale, ea se stinse din viață în orasul patimilor lui Christos la 20 octombrie 460. Istoria ne-a păstrat un amănunt care pătrunde ca o rază de dincolo de mormânt în misterul dramaticei căderi a basilissei: „Când fu să-și dea sufletul — scrie Malalas³²⁶ — ea jură că a fost nevinovată de acuzația pentru Paulinos”.

t

c. Evenimentele politice din Occident, în Orient, domnia lui Theodosius al II-lea avu câteva timp liniste; dar Orientul fusese zguduit de mari tulburări.

325 F. Gregorovius, Athenais, III Aufl., Leipzig, 1892, p. 248. Cf. Ch. Diehl, Figures byzantines, I-ere serie, Paris, 1909, p. 48. [v. și K. Holum, op. cit., pp. 112-224.]

326 P. 358 (Bonn), Cf. Cedrenus, I, p. 607 (Bonn).

272

înainte de moartea lui Honorius, Galla Placidia, văduva lui Constantiu al III-lea, izgonită din Ravenna, în urma disensiunilor din familia imperială, își aflase refugiul, cum am văzut, împreună cu copiii săi, la Constantinopol. După moartea lui Honorius (august 423), se ridicase în Apus un uzurpator, Ioan (primicerius notariorum) și aceasta schimbă cu totul atitudinea Curtii bizantine față de Placidia. Theodosius se decise a interveni în favoarea rudelor sale, hotărându-se totodată și căsătoria viitorului împărat al Occidentului cu fiica celui din Orient, căsătorie care avea să se celebreze, din cauza vârstei lor, mult mai târziu. Theodosius trimise deci în Occident, cu o mare armată, pe generalii Ardaburius și Aspar, fiul său, alani de origine, sefi militari dintre cei mai buni. Placidia și copiii săi însoteau această armată. Ajunși la Tessa-lonic, Valentinian al III-lea fu ridicat la rangul de Cesar (octombrie 424). Ioan a fost prins la Ravenna. Încercând în zadar a câștiga de partea sa pe Ardabur, el fu trimis în lagărul Placidiei, la Aquileia, unde a fost executat (mai-iunie 425). Câteva zile mai apoi, sosi Aetius, cu însemnate trupe de

huni, la care fusese trimis de loan, pentru a primi ajutor. El își dădu seama că interesul său era să se înțeleagă cu Placidia. Hunii, bine plătiți, fură trimisi înapoi, iar el, primind titlul de comes, fu însărcinat cu apărarea Galliei împotriva vizigotilor. La 23 octombrie 425, Valentinian al III-lea fu încoronat la Roma împărat³²⁷.

327 F. Lot, *Décomposition de l'empire (395-751)*, Colectia „Histoire de Moyen Age”, Paris, 1928, t. I, p. 52 și urm. Cf. E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, I, pp. 428-429.

273

NICOLAE BANESCU

Galla Placidia conduse ca regentă Occidentul, în primii 12 ani ai domniei lui Valentinian și autoritatea sa n-a fost contestată. Numai rivalitatea marilor generali i-a creat dificultăți. Comanda militară supremă de generalisim (magister utriusque militiae) o avu la început Felix timp de patru ani (425-429). Aetius fu apoi investit de Placidia cu această comandă, pentru succesele sale în Gallia, unde adusesse la ascultare pe Theodoric I al vizigotilor. La instigarea sa, se crede, Felix pieri într-o revoltă la Ravenna (429). Aetius, menit a avea o situație predominantă, era fiul lui Gaudentius din Moesia de Jos (ofiter subaltern al lui Stilicho)³²⁸ și ridicarea lui repede în cariera sa se da-torește relațiilor strânse cu regele hunilor, la Curtea căruia stătuse în copilărie ca ostatic. Legând prietenie cu Rugila și cu urmașii săi, el putu dobândi la nevoie trupe de huni, cu care își câștiga izbânzile. Un alt general de frunte al epocii a fost Bonifaciu, trimis să cârmuiască Africa. Devenind suspect, prin intrigile lui Felix, el fu chemat a se justifica și aceasta îl împinge la revoltă (427). Se zice că atunci ar fi chemat pe vandali din Spania, ca să-și împartă Africa, dar faptul nu se adevărește. E mai probabil să fi fost chemați, să fi apelat la ei, cum presupune Brooks, amândoi beligeranții (Sigisvult, comandantul armatei imperiale, ca și rebelul).

Simpla coincidență a întâmplărilor a dus, poate, la această părere, căci doi ani mai târziu avu loc invazia³²⁸ Aetius se născuse la Durostorum. [L. Varady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, 376-476, Amsterdam, 1969, pp. 257 și urm., precum și alte titluri în EPLBIP, voi. I, pp. 127-128.] ;

274

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

vandalilor în Africa. Destinul lor istoric e cum nu se poate mai bine caracterizat de Bury, când spune că vandalii, poate cei dintâi care au trecut Baltica dintre popoarele est-germane, au fost ursiți „să-și afle ultima lor locuință și mormântul lor în Africa”³²⁹.

Încă din 409, patru popoare barbare trecuseră Pirineii în Spania, ocupând diferite provincii. Vandalii asdingi, sub regele lor Gunderic, împreună cu suevii, ocupară Gallaecia, la nord de Duro; alanii se așezară în Lusitania (azi Portugalia), iar vandalii silingi în Baetica de Sud. Vizigotii fură apoi aduși și ei în Spania de regele Athaulf. După moartea acestuia, Wallia, care-i urmă, aduse servicii imperiului zdrobind pe silingi, ale căror resturi, pentru a scăpa, se alipiră as-dingilor. După plecarea vizigotilor în Gallia, vandalii se încaieră cu suevii și intervenția comitelui Asterius al Spaniei îi sileste pe vandali să se coboare în Baetica, unde imperiul nu-i recunoaște³³⁰. Gunderic își luă titlul de „rege al vandalilor și alanilor”; el cucerește Noua Cartagină și Hispalis (Sevilla). Murind în 428, fu urmat la tron de Geiserich (în formă romanizată Genseric), cel mai însemnat și mai abil dintre sefii germani din acel timp. Spania nu multumea ambiția sa. El plănuia, cum făcuseră mai înainte regii vizigoti, să treacă în Africa, împrejurările trebuiau să-l încurajeze: stăpânirea romană era acolo zguduită de revoltele maurilor, de schisma ereticilor donatisti și de separatismul guvernatorilor. Genseric nu avea, prin urmare, nevoie -

329 Bury, op. cit., p. 244.

330 Ibidem, pp. 202-209.

275

observă pe drept cuvânt F. Lot - să fie invitat spre a trece în Africa³³¹.

În mai 429, tot poporul vandalilor și alanilor se imbarcă și trecu în Africa. Placidia căută să-l câștige din nou pe Bonifaciu, care primi iarăși comanda. Ciocnindu-se cu Genseric în Numidia, el fu învins și se închise în Hippo, apărându-se cu îndârjire timp de un an (430-431). Sfântul Augustin muri acolo la începutul asediului. Genseric ridică asediul în iulie 431. Forte noi se trimit din Italia și de la Constantinopol, sub conducerea lui Aspar, dar ele fură zdrobite în bătălia care avu loc. Bonifaciu se

întoarce în Italia și e bine primit de Placidia, care-i dă comanda supremă în locul lui Aetius. Dar acesta nu se supune și cei doi rivali se ciocnesc lângă Ariminum, Bonifaciu fiind învingător. El muri însă curând după aceea, poate din cauza unei răni (432). Aetius scâpă în Dalmatia și se duse la Curtea prietenului său Rugila, regele hunilor. Cu ajutorul său se întoarce în Italia, dictă condiții Curtii din Ravenna și obține restaurarea sa în comanda ce i se luase, precum și rangul de patriciu (434). El guverna douăzeci de ani Occidentul, sub numele lui Valentinian al III-lea.

În timpul acesta, vandalii își întind cuceririle în Numidia. Ei s-au purtat cu o ferocitate care a întrecut-o pe cea a tuturor barbarilor. Dorind a-și consolida stăpânirea în provinciile cucerite, Genserik căuta acum pacea cu imperiul. Astfel se încheie tratatul din

331 Op. cit., pp. 55—56. [C. Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955, ed. a II-a, Aalen, 1964; F.M. Clover, *Genserik and Attila*, „*Historia*”, 22 (1973), pp. 104-114.]

276

11 februarie 435, prin care se cedau vandalilor Mauritiile și o parte a Numidiei. Genserik consimtea a plăti imperiului un tribut anual, recunoscând astfel autoritatea Romei.

Dar acest tratat n-a fost de lungă durată, în octombrie 439, Carthagina cădea în stăpânirea lui Genserik, care își pregăti în curând o flotă mare, atacând Sicilia. Panormus fu asediat (440), dar se apăra energic. Flota vandală se întoarce în Africa, poate din cauza pregătirilor mari de la Constantinopol pentru a elibera Carthagina. În 441, expediția bizantină sosea într-adevăr în Sicilia, dar invazia hunilor în imperiu îl sili pe Theodosius să recheme forțele sale din Occident și s-a încheiat atunci o pace nefavorabilă. Prin tratatul din 442, imperiul păstra Mauritiile, Tripolitana și o parte din Numidia; vandalii obțineau regiunile cele mai bogate: Zeugitana cu Carthago, Byzacena și restul din Numidia. Ei s-au așezat în Zeugitana și au făcut din Carthagina capitala lor. Și-au creat o flotă, exercitând, până la moartea lui Valentinian (455), pirateria, iar îndată după aceea par a fi ocupat cele două Mauritii și a fi anexat Balearele, Corsica și Sardinia. Ca arieni, și-au luat de la început o atitudine ostilă credinței catolice, alungând clerul din Carthagina și confiscând bisericile pentru erezia lor³³². Aetius socoti că cea mai bună politică a imperiului față de Genserik era să întrețină cu el relații prietenești și el convinge pe Valentinian al III-lea să consimtă a-și logodi fiica mai mare, Eudokia, cu Huneric, fiul lui Genserik.

02 Bury, op. cit., pp. 257-258.

•! .-••'•- '•> "- •"

277

În Gallia, vizigotii fură ținuți în frâu. Theodoric asedia Narbonne, în 436, dar orașul fu eliberat de Litorius, magister militum în Gallia. Burgunzii năvăliră în Belgia de Sus și fură nimiciți în 436 de hunii lui Aetius. Se spune că 20.000 de burgunzi au fost uciși, împreună cu regele lor Gundahar. Astfel pieri primul regat burgund din Gallia, cu reședința la Wbrms. Resturile lor au fost transportate de Aetius în Sapaudia (Savoia), la sud de lacul Geneva.

d. Armenia, Persia și Imperiul Bizantin. Theodosius cel Mare făcuse o mare greșală față de Armenia. Prin tratatul din 387 cu Sapor al III-lea, tratat negociat de Stilicho, Armenia a fost împărțită în două state clientelare, dintre care cel atribuit Persiei (Per-sarmenia) cuprindea patru cincimi ale teritoriului și numai o cincime statul vasal Bizantului. Clientul bizantin Arsaces muri în 390 și guvernul trecu atunci în mâinile a cinci satrapi, împăratul nu impuse nici un succesor, ci încredința supravegherea asupra satrapilor unui comandant militar, cornitele Armeniei, care se păstră până în secolul al VI-lea³³³.

Vechea dușmănie politică dintre lumea iranică și cea romană era sporită prin opoziția lor religioasă, în Armenia persană creștinii fură prigoniți de suverani și de preoții mazdeeni, iar influența religioasă grecească energic combătută, persii căutând să impună armenilor influența religioasă siriană. Dar armenii se împotriviră cu îndărătnicie acestor presiuni și se produsă o mișcare în timpul domniei lui Theodosius al II-lea

Bury, op. cit., p. 94.

278

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

pentru crearea unei culturi religioase naționale, în fruntea acestei mișcări au fost Mesrob și meritosul

catholicus Sahag. Cel dintâi descoperi scrierea armeană și traduse Biblia în limba țării. Curtea bizantină sprijini din toate puterile școala de traduceri a acestor inițiatori, întemeiată pe literatura greacă. Iezdegerd se simți dator a înfrâna miscarea plină de viitor a nationalismului armean, și în 415 el numi rege al Armeniei pe propriul său fiu, Sapor. În tulburările ce se iscară, templul focului din Susiana fu ars și fată de măsurile aspre luate împotriva lor mulți creștini își cău-tară refugiul pe teritoriul Imperiului bizantin. Pulcheria îi ocroti, refuzând a-i preda, ceea ce aduse războiul între cele două imperii. Când Iezdegerd și Sapor fură îndepărtați de Bahram, alt fiu al regelui (420), aceasta nu schimbă situația și generalul bizantin Ardabur deschide ostilitățile printr-o năvălire victorioasă în Arzanene (Armenia de Sud), în august 421. Luptele tinură un an fără vreun rezultat, căci nici bizantinii nu putură cuceri Nisibis, nici persii fortăreața de hotar Theodosiopolis, situată în nordul Armeniei bizantine.

Năvălirea peste Dunăre a hunilor în 422 îi sili pe bizantini la tratative cu persii. Se încheie pacea pe o sută de ani, dar ea nu aduse nici o schimbare teritorială și nu avu lungă durată. Cu toate promisiunile persilor, prigonirea creștinilor se va relua, în 428, dinastia națională a Armeniei e răsturnată și țara încorporată ca simplă provincie persană, administrată de funcționari trimisi de la Ctesifon³³⁴.

334 Stein, op. cit., pp. 424-425.

279

În ordinea morală însă literatura de traduceri sprijinită de Bizant, scoase definitiv Armenia din sfera orientalismului, legând-o de civilizația greco-romană, și acesta e meritul domniei lui Theodosius al II-lea față de poporul armean.

e. Năvălirea hunilor în Peninsula Balcanică. Attila. [Săvârșită de mâna unei căpetenii hunice de la nord de Dunăre, uciderea lui Gainas arăta încă o dată Imperiului roman proporțiile noului pericol hunic, venit din vecinătățile Chinei și ajuns până la Dunăre, după ce în ultimul sfert al secolului al IV-lea își croise o stăpânire care îngloba o mare parte din Europa răsăriteană, întinsă din Caucaz până în Pannonia. Hunii supuseseră pe alani și triburile germanice întâlnite la nord de Marea Neagră și de Dunărea de Jos (ostrogoti, gepizi, heruli, rugi și alții), silindu-i pe vizigoti, în rândurile cărora creștinismul de orientare ariană făcuse progrese rapide și considerabile, să solicite instalarea la sud de marele fluviu, chiar pe teritoriul Imperiului, în calitate de federati. Elementul gotic înregistrase astfel prima sa afirmare în viața Imperiului de Răsărit și chiar la Constantinopol, cu urmări deosebit de periculoase pentru stăpânirea romană. La acestea se adăuga acum revărsarea hunilor, care la mijlocul ultimului deceniu al secolului al IV-lea trecuseră prin pășunile Munților Caucaz, jefuind teritoriile nord-estice ale Imperiului, ba chiar și Asia Mică, ajungând până în Siria și Mesopotamia. În primul sfert al secolului al V-lea, hunii s-au organizat sub o formulă statală incipientă, sub conducerea lui Rua sau Rugila, astfel

280

că Theodosius al II-lea a fost silit să le acorde considerabile subsidii anuale.

Apogeul puterii hunice a fost atins sub regele Attila (434 - 453), fiu al lui Mundiuch, fratele lui Rugila. În prima jumătate a domniei sale, Attila a cărmuit împreună cu fratele său mai mare, Bleda, pe care l-a asasinat, rămânând singur stăpânitor. Între timp, printr-un acord favorabil încheiat cu Imperiul la Horreum Margi, acesta din urmă consimtea să-i plătească un tribut anual de cel puțin 350 de livre aur pentru ca avansul amenințător al hunilor în unele direcții ale Peninsulei Balcanice (ajungând în Thracia și chiar în Grecia continentală, după ce au pus mâna pe Ratiaria, Viminacium, Singidunum, Sirmium și Naissus) să silească autoritățile de la Constantinopol la un tribut de 2100 livre de aur, cărora li se adăugau inițial alte 4000 de livre, cu titlu de arierate.

În asemenea împrejurări, Theodosius al II-lea a tratat cu hunii prin intermediul mai multor ambasade, cea mai cunoscută fiind condusă de Priskos (448-449), a cărei relațiune de călătorie până la curtea lui Attila constituie o sursă prețioasă de informație pentru cunoașterea stărilor de lucruri de la Dunărea de Mijloc și chiar de la nordul acesteia: conglomeratul de popoare sau etnii aflate sub stăpânirea hunică oferă elementele unei civilizații de mixtură euro-asiatică, în care limba latină continuă să reprezinte o „lingua franca”, înțeleasă de mai multe etnii, ceea ce înseamnă că era vorbită de o populație din regiune.

Stăpânirea hunică a premers astfel statele medievale de stepă, dar efemeritatea ei impune rezerve în

privinta unor concluzii de prea mare generalizare³³⁵.

281

NICOLAE BANESCU

f. Disputele religioase. Nestorianismul si mono-fizismul. Asaltat de primejdia barbară din exteriorul, ca si din interiorul său, Imperiul cunostea, tocmai în partea de răsărit, unde se plasa centrul său vital, escaladarea celui de-al doilea val al disputelor cristologice.

Însotit de majoritatea migratorilor germanici trecuti la crestinism, arianismul, ca prim val care marcase aceste dispute în veacul al IV-lea, încetase de a mai reprezenta o chestiune de primă importantă pentru statul roman. Dar controversile religioase nu încetaseră câtuși de puțin în interiorul său, discutii pasionate de dogmă purtându-se în Capitala bizantină pretutindeni si în toate situatiile, fie ele chiar si din cele mai puțin potrivite, conform pătrunzătoarei remarci a Sfântului Grigore de Nyssa³³⁶. De această dată, disputele vizau natura lui Christ, pe care scoala din Antiohia îl considera drept omul născut dintr-o simplă femeie, dar care prin virtutiile sale se dovedise vrednic de a se uni cu Verbul dumnezeiesc, în vreme ce scoala din Alexandria, mult mai aplecată spre misti- \ cism, sustinea că în toată viața sa de pe pământ Christos a rămas Dumnezeu, fără nici un amestec cu

335 [Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 5 voi. Ed. a II-a, Berlin, 1969-1975; E. A. Thompson, *A History of Attila and the "Huns"*, Oxford, 1948; G. E. Write si O. Maenche-Helfen în *BZ*, 60 (1967), p. 41-69 si resp., 61 (1968), p. 270-276; L. Varady, *Dos let-zte Jahrhundert Pannoniens*, 376-476, Amsterdam, 1969; alte ti- , turluri în *EPLBIP*, voi. III, Athena, 1998, s.v. „Attila”, p. 288.

336 [Hesseling, *Essai sur la civilisation byzantine*, p. 24; A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, voi. I, Paris, 1932, p. 100-101; L. Brehier, *Le monde byzantin*, voi. I (Vie et mort de ' Byzance), ed. I-a, Paris, 1948, p. 18]. , ,

282

firea omenească. Atât prima doctrină, mai rationalistă, cât si cea de a doua, puneau în pericol dogma întrupării, așa cum fusese ea definită prin Conciliul de la Niceea. Rod al scolii din Antiohia, a celor două persoane si două naturi, învățatură susținută de Nestorios, elev al lui Theodor din Mopsuestia, apoi patriarh de Constantinopol în perioada 428-431, a fost condamnată de către al treilea Conciliu ecumenic de la Ephes (431). Ea nega calitatea de „Născătoare de Dumnezeu (Theotokos) a Maicii Domnului, susținând că Măria era doar mama lui Christos („Christotokos”). Exilat la început în regiunile unde Imperiul se învecina cu lumea arabă, apoi în Egipt, unde avea să moară mai târziu (451), Nestorios a avut adepti care i-au dus învățătura în Persia sassanidă, creind o biserică de sine stătătoare si răspândindu-i doctrina până în China si Extremul Orient, unde a supraviețuit până în zilele noastre.

Produs al scolii din Alexandria, doctrina naturii unice a lui Christ, sau monophysită, a fost susținută la Constantinopol de arhimandritul Eutyches. Excomunicat de către un sinod patriarhal (448), acesta a fost însă reabilitat în anul următor de către un sinod ulterior, „tâlăhăresc” („brigandajul de la Ephes”, august 449), convocat de către Dioscor, urmasul faimosului Kyril al Alexandriei (412-444), care obtinuse la Ephes condamnarea lui Nestorios, având si sprijinul papei Coelestinus. Papalitatea nu s-a lăsat însă sedusă de succesele doctrinare ale scaunului alexandrin, declarându-se de acord cu sinodul de la Constantinopol, care l-a condamnat pe Eutyches (448), iar papa Leon I (440-461) a elaborat celebrul său Tom doctrinar, unde

283

NICOLAE BANESCU

se sustinea că si după întrupare trebuie să distingem două naturi perfecte în unica persoană a lui Christos. Tomul papei Leon I era de fapt o scrisoare dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol (Epistola dogmatica ad Flavianum), prin care s-a pregătit condamnarea monophysismului de către conciliul de la Chalkedon (451), convocat de noul împărat Marcian si soldat cu un mare triumf al ortodoxiei]. Nestorios venea din cercul teologilor din Antiohia, adversari Bisericii din Alexandria. Dogmaticii secolului al IV-lea au provocat o vie discutie privitoare la christologie. Antiohienii sustineau prezenta a două naturi deosebite în Christos, una desăvârșit divină si alta desăvârșit umană. După această concepție, numai omul s-a născut în Christos din Fecioara Măria si numai el a suferit pe cruce. Biserica din

Alexandria vedea însă în cele două naturi ale lui Christos, mai ales supranaturalul și dădea precădere naturii divine a Mântuitorului, susținând că cele două naturi formează o unitate indivizibilă. Nestorios căută să-i abată pe credincioșii săi și clerul de la venerația exagerată care-i făcea să o socotească pe Fecioara Maria „Născătoare de Dumnezeu”, OeoroKog; în predicile sale, el nu se sfia a o numi „Născătoarea lui Hristos”, XpiaioTOKog. Un preot, Anastasios, adus cu el din Antiochia, proclama, în predicile pe care le ținea, că nimeni să nu o mai numească pe Maria „Născătoare de Dumnezeu”, căci Maria a fost un om și dintr-un om nu se poate naște Dumnezeu, ceea ce produse agitație în populația capitalei.

284

Crestinismul își deschisese larg portile credințelor și cultelor similare, cu care convertiții erau obișnuiți, toate religiile - cum observă atât de just Bury - având un fond comun de superstiții. O legiune de sfinți și martiri înlocuiau vechea legiune a zeilor și eroilor³³⁷. Tot astfel, fată de popularitatea ce o avea în lumea păgână cultul zeiței naturii, Biserica făcuse o concesie acestei înclinări a multimei, dând o însemnătate deosebită cultului mamei lui Dumnezeu. Maria înlocuia, deci, pentru această multime, divinitățile feminine, în privința adaptării credințelor și ceremoniilor păgâne la obiceiurile creștine, sunt instructive faptele semnalate de Rev. H.F. Tozer, în ediția dată de el operei lui Finlay (Oxford, 1877). El ne arată că mai mult de opt biserici în Attica au fost clădite pe locul templelor păgâne și numele dedicatiei lor amintesc, de obicei, numele acelor temple. Caracteristic este că altarul celor 12 zei e înlocuit printr-o biserică a celor 12 Apostoli; templul zeiței Ilithya este acum biserica Panaghiei Blastike (a Fecundității); o biserică a Sfântului Nicolae, patronul marinarilor, ocupă locul unde se afla templul lui Poseidon; templul lui Tezeu e închinat Sfântului Gheorghe, sfântul războinic. Pe locul unui templu al lui Asclepios e o biserică a Sfinților Anargyri (Cosma și Damian)³³⁸.

337 Bury, History..., I, pp. 372-373-

338 p 424_ n. i. [o constatare asemănătoare se poate face și pentru biserica Sfintei Fecioare sau a Maicii Domnului de la Ephes, în legătură cu existența anterioară a unui templu păgân închinat Zeitei-Mame.]

285

Nestorios își atrase dușmănia pioasei Pulcheria, atotputernică la Curtea lui Theodosius, dar el își află mai ales un mare dușman în Kyrillos, patriarhul Alexandriei. Disputele religioase ale veacului al IV-lea dăduseră Bisericii metropolei egiptene un mare prestigiu. Sfântul Athanasios avusese un rol însemnat în victoria credinței ortodoxe asupra arianismului, la Niceea. De acest prestigiu se foloseau patriarhii Alexandriei, care, gelosi pe rivalul lor de la Constanținopol, râvneau la supremația Bisericii orientale. Ei aveau o mare autoritate asupra clerului și aflau în călugăriii numeroși din mănăstirile desertului o armată credincioasă și fanatică. Kyrillos, om foarte ambițios și autoritar din punct de vedere dogmatic, era un dușman înversunat al christologiei antiohiene și, în conflictul cu Nestorios, căută să dividă familia imperială, dar nu reuși. El scrisese la Constantinopol împăratului, Pulcheriei, Augustei, susținând că expresia OeoroKog e sacră prin tradiție și christologia antiochiană desparte cele două naturi ale lui Christos. Pulcheria era de părerea lui, dar Theodosius și Eudokia spijineau pe Nestorios. În răspunsul către patriarhul de Alexandria, împăratul îi impută că seamănă discordia în Biserică și în familia imperială și-i făcea cunoscut că va aduna un Sinod, care să pună capăt discuției.

Astfel se întruni, la 7 iulie 431, Sinodul din Efes, numit Al Treilea Sinod Ecumenic³³⁹. Candidianus reprezenta la acest Sinod pe împărat și el avea ordin a

339 [C. Hefele - H. Leclercq, Histoire des conciles, voi. II, Paris, 1907, p. 287-377; P.T. Camelot, Ephese et Chalcedoine, Paris, 1962].

286

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

se abține de la orice manifestare, lăsând Sinodului deplină libertate de a decide. Fără a aștepta sosirea lui Ioan al Antiohiei și a legatilor papei Coelestinus, Kyrillos deschise Sinodul și 200 de episcopi îl judecară pe Nestorios și-l condamnă ca eretic, excomunicându-l și depunându-l din Scaunul său.

Câteva zile mai târziu, sosi Ioan al Antiohiei, cu episcopii sirieni și se adunară în contrasinod, prezidat de

Candidianus, se declarară singurul Sinod îndreptătit și, ca atare, îl excomunicară și-l depuseră pe Kyrillos și pe mitropolitul Memnon de Efes. Legatii papei, veniți și ei, trecură de partea lui Kyrillos. Candidianus a raportat lui Theodosius în favoarea lui Nestorios, dar Kyrillos știu să cumpere prin gratificatii și daruri de tot felul pe funcționarii palatului, care-l influențară pe împărat. Acesta îi ceru lui Nestorios să abdice; în același timp, confirmă și depunerea pronunțată de minoritate împotriva lui Kyrillos și a lui Memnon. Dar, sub influența celor din jurul său, a clerului și populației agitate de călugăriile lui Kyrillos, împăratul îl sacrifică pe Nestorios și aprobă întoarcerea în Scaun a lui Kyrillos și a lui Memnon.

Nestorios, retras la Antiochia, unde se bucura de popularitate, deveni inoportun patriarhului Ioan, care ajunsese la înțelegere cu Kyrillos, printr-o formulă ce proclama „unirea fără amestec a celor două naturi ale lui Christos”. Nestorios fu exilat, în 436, la Petra, în Arabia. Pulcheria îl decise în urmă pe fratele ei a-1 transfera într-o oază din Thebais, unde fostul patriarh muri în anul 451.

În Biserica Alexandriei, ca o reacție împotriva nestorianismului, își făcu drum un nou curent religios,

287

NICOLAE BANESCU

care atribuia naturii divine a lui Christos precăderea, socotind că natura umană a Mântuitorului se pierde în natura divină. Un partizan al teologiei alexandrine, arhimandritul Euthyches din Constantinopol, profesând doctrina doketismului (după care natura de om a lui Christos e numai aparentă), fu pedepsit de patriarhul Flavian. Papa Leon I cel Mare aprobă, printr-o scrisoare dogmatică³⁴⁰, măsura colegului său, dar urmașul lui Kyrillos, Dioskoros, tot atât de ambițios, se declară pentru cel pedepsit. La insistențele sale, Theodosius al II-lea adună, la 8 august 449, un nou sinod la Efes, care a trecut în istorie, după expresia papei Leon I, cu numele de „sinodul briganzilor”. Era un nou triumf al Egiptului și el va da extensie doctrinei cunoscute sub numele de monofizitism (juia tpvcrig, o singură natură divină). O mare teroare se dezlănțui împotriva lui Flavian, depus împreună cu Ibas de Edessa și Theodoret de Kyrros, ca eretici.

340 [Epistola dogmatică ad Flavianum a papei Leon I a fost invocată și mai târziu ca document cu valoare dogmatică de către papalitate, spre exemplu în cursul tratativelor de împăcare care au pus capăt schismei akakienne dintre Roma și Constantinopol, la începutul domniei lui Iustin I (518-527), în vremea papei Hormisdas (514-523). În cursul acestor tratative, călugăriile „sciti”, provenite adică din Scythia Minor, au pus în circulație o nouă formulă de conciliere între ortodocși și monofiziti; numită și „theopaschită”, această formulă n-a obținut însă susținerea din partea papalității, care avea propria ei formulă de împăcare și avea tot interesul să o promoveze. Această formulă fusese definită de papa Leon I tocmai în scrisoarea dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol].

288

Flavian muri pe drumul exilului. Slabul împărat întări asemenea decizii.

Aceste delicate, subtile chestiuni religioase au tulburat adânc liniștea și autoritatea Statului bizantin în secolul al IV-lea. Dar, cum observă atât de just Ch. Diehl, nu trebuie să vedem în ele numai certuri de teologi, disputând asupra unor formule dificile și de atâtea ori zadarnice, ci „sub aparentele religioase pare că se ascund interese, programe, apariții politice și că antipatia veche și profundă a Egiptului și Siriei semite împotriva lumii grecești și a capitalei sale, Constantinopol, a găsit bucuros în aceste certuri prilejul de a se manifesta”. De altă parte, raporturile Bisericii și Statului în Imperiul bizantin și-au avut rolul lor în aceste dezbateri religioase⁵⁴¹.

Slăbiciunea împăratului nu putu impune cu autoritate o soluție crizei ce frământa Biserica și luptele continuă. Un an mai în urmă, la 28 iulie 450, Theodosius al II-lea părăsea această lume, lăsând urmășului său sarcina grea de a concilia păreri atât de neîmpăcate.

g. Organizarea învățământului superior la Constantinopol. Codex Theodosianus. În timpul domniei lui Theodosius al II-lea s-au realizat două lucruri de mare însemnătate pentru civilizația bizantină: întemeierea Universității din Constantinopol și publicarea unei culegeri a edictelor imperiale sub numele împăratului, Codex Theodosianus.

Ch. Diehl, G. Marcais, Le monde oriental, cap. IV, 21-22.

289

NICOLAE BANESCU

în ce privește învățământul superior, adevăratul său centru în imperiu fusese până acum orasul Atena, unde catedrele vestitorilor săi retori și filosofi aveau atâta răsunet. Triumful creștinismului, în secolul al IV-lea, atinsese în chip serios prestigiul acestui înalt învățământ, din care se împărțeau entuziasmul tineretului din toate provinciile imperiului. Invasia pustiitoare a lui Alaric, în ultimii ani ai acelui secol, zdruncinase la rândul său mult viața intelectuală a metropolei elenismului. Ea primea acum o nouă lovitură, prin Universitatea orânduită de Theodosius al II-lea la Constantinopol.

Strămutarea capitalei imperiului în orasul întemeiat de marele Constantin atrăsese aici o mulțime de retori și filosofi, care inițial, ca mai înainte în atâtea mari centre ale Orientului, învățământul superior.

Theodosius dădea acum acestui învățământ o organizare care-l consolida.

Împăratul publica, în 425, un edict prin care întemeia Universitatea din Constantinopol, fixând numărul profesorilor la 31. Materiile predate de ei erau: gramatica, retorica, dreptul și filosofia.

Edictul stabilea 10 profesori de gramatică pentru limba latină și 10 pentru limba greacă, 3 retori (oratores) pentru învățământul în limba latină și 5 retori sau sofisti (.sophistae) pentru cel în limba greacă. Se înființa apoi o catedră de filosofie și două de drept³⁴².

Vezi Fr. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig, 1926; L. Brehier, *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople, „Byzantion”, 3 (1926), p. 82 și urm.* [O serie de aspecte au fost reluate de către P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur en-*

290

Crearea catedrelor de limba greacă și numărul mai mare al retorilor greci arată răspândirea pe care o avea această limbă în capitală și în provinciile din Orient. Noua Universitate fu instalată într-un loc special, cu vaste săli de studiu (în bazilica theodosiană, lângă Capitoliu). Profesorii fură opriți de a mai da lecții particulare; ei primeau acum onorarii de la Stat, purtau un costum special și formau o asociație.

Fundatia lui Theodosius al II-lea, menită a avea un rol însemnat în viața intelectuală a imperiului, s-a resimțit de multe ori de împrejurările grele prin care a trecut statul; ea s-a ridicat însă iarăși, prin grija marilor suverani, care au reorganizat-o de mai multe ori în cursul veacurilor, punând în fruntea ei învățați celebri prin vasta lor erudicie și prin activitatea ce au desfășurat-o.

Domnia lui Theodosius al II-lea ne-a lăsat și o culegere a constitutiilor imperiale, de care adesea se simțise nevoia. Multe constitutii, promulgate izolat, nu se mai păstrasera sau căzuseră în uitare, ceea ce pricinuia neajunsuri pentru jurisconsulți. A fost deci nevoie a se remedia nesiguranta în aplicarea dreptului și, înainte de Theodosius, se alcătuiseră două culegeri juridice: una, cunoscută sub numele de *Codex Gregorianus*, din epoca lui Dioclețian (c.300), ieșită probabil din îndemnul acestuia, cuprindea constitu-

seignement et culture à Byzance des origines au X-e siècle, Paris, Presses Univ. de France, 1971 și P. Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, accentul căzând însă asupra unei perioade istorice ulterioare.]

◇ • > -

291

țiile de la Hadrian până la Dioclețian (294); cealaltă, compusă sub urmașii acestuia, în secolul al IV-lea, era intitulată *Codex Hermogenianus*, cuprinzând constitutiile de la sfârșitul secolului al III-lea (296) până la 324. Amândouă aceste culegeri nu ni s-au păstrat; le cunoaștem numai din fragmentele ce ni s-au transmis.

Sub Theodosius al II-lea se simțea nevoia unei noi culegeri și împăratul hotărî a se aduna într-un compendiu edictelor împăraților creștini de la Constantin cel Mare până la el inclusiv. Această nouă culegere, *Codex Theodosianus*, trebuia să se aplice și în Occident, exprimând astfel unitatea imperiului. Ea fu publicată în Orient, la 15 februarie 438, de Theodosius al II-lea, împreună cu Valentinian al III-lea, a cărui vizită la Constantinopol, pentru căsătoria sa cu fiica lui Theodosius, Eudoxia, a înlesnit această cooperare³⁴³. La 23 decembrie același an, la o întrunire a Senatului Romei vechi, Codul, redactat de legistii Romei Noi, a fost recunoscut în mod public³⁴⁴.

Redactat în limba latină, acest Codex e împărțit în 16 cărți, împărțite, la rândul lor, în titluri (tituli). Decretele apărute după publicarea Codexului fură numite *novellae* (*leges novellae*).

Codul theodosian e un izvor pretios pentru cunoașterea istoriei interne a imperiului în secolele al IV-lea și al V-lea. El a servit ca bază legislației lui Iustinian. Introdus în Occident în epoca invaziilor germanice. Cu prilejul acestei vizite, se alipi Orientului și Illyricum occidental (Pannonia și Dalmatia), cu capitala sa Sirmium.

344 Actele oficiale au fost date în traducere de Bury, *History...*, I, pp. 233-234.

292

mani ce, a exercitat o mare influență asupra legislației barbare. Faimoasa *Lex romana visigothorum*, destinată supușilor romani ai regatului vizigot, nu e decât un rezumat al Codului theodosian. E numită și *Breviarium Alarici*, după numele rezumatului publicat de regele vizigot Alaric al II-lea, la începutul secolului al VI-lea. Importanța acestui *Breviarium* în viața europeană a veacului al IX-lea se vede și din faptul că, la cererea bulgarilor către papa Nicolae I de a H se trimite „legile lumii”, acesta a trimis regelui Boris (866) „legile venerabile ale romanilor”, care, după părerea unor învățați bulgari, n-au fost altele decât vestitul *Breviarium*.

4. Marcian

(28 august 450- sfârșitul lui ianuarie 457)

a. întronarea. Politica internă. Problema religioasă: Sinodul de la Chalkedon. Theodosius al II-lea nu lăsase nici un urmaș și, la moartea sa, conducerea jumătății de est a imperiului trebuia să treacă asupra colegului din vest, dar aceasta cu greu ar fi ad-mis-o supușii Bizantului, și Bury socotește ca probabilă înțelegerea împăratului Theodosius cu Pulcheria în privința alegerii senatorului Marcian. Îndată după moartea fratelui său, Pulcheria l-a înălțat pe tron pe Marcian, oferindu-i mâna pentru o căsătorie platonică, spre a-și ține legământul ce-l făcuse, consacrandu-se Bisericii, împreună cu surorile sale.

345 Vezi A.A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, t. I, pp.

130-131. O ; ::

293

NICOLAE BANESCU

Unii istorici au văzut în Marcian întâiul împărat bizantin încoronat de patriarh, dar W. Ensslin, examinând de aproape izvoarele, infirmă această părere și arată că Leon I a fost de fapt cel dintâi împărat încoronat de patriarh și încoronarea lui n-a fost, după el, o legitimare, prin calitatea funcției celui ce încoronează, și nici o încoronare „bisericească”, în ce-l privește pe Marcian, Ensslin nu exclude posibilitatea ca augusta Pulcheria să fi ținut locul celui ce încoronează³⁶. Patriarhul Anatolios a luat, probabil, parte la ceremonie, întrucât Theophanes ne spune că basilissa a trimis după patriarh și Senat și a proclamat ca împărat al romanilor pe Marcian.

În exercitiul puterii sale, noul împărat s-a dovedit un bun și energic suveran. Primul său act a fost executarea lui Chrysaphios, atotputernic în domnia indolentului Theodosius. În politica internă, Marcian s-a silit a înfrâna cheltuielile, evitând a impune noi sarcini populației și iertând și rămășițele de plată. El a căutat a pune capăt sistemului de a se vinde funcțiunile administrative și a desființat impozitul numit *folis*, ce apăsa asupra proprietății senatorilor, multumind astfel și clasa înaltă a societății. O măsură de interes obștească a fost și aceea prin care hotărâ ca, în loc să distribuie bani populației, consulii trebuiau să contribuie la repararea apeductului orasului. Printr-un decret din 454, Marcian a anulat și măsura lui Constantin cel Mare, prin care acesta interzicea căsătoria unui senator.

346 Zur Frage der ersten Kaiserkrönung durch den Patriarchen und zur Bedeutung dieses Aktes in Wahlzeremoniell, Würzburg,

1947. V. și BZ, 42 (1942), pp. 101-115.

..;

294

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tor cu o sclavă sau cu o femeie de condiție socială inferioară.

În problema religioasă, care agita atât de mult societatea, împăratul a știut să ia o atitudine hotărâtă, căutând a restabili autoritatea compromisă a Statului față de Biserică.

Roma veche îl susținuse la început pe ambițiosul Cyril, dar, odată cu ridicarea lui Leon I în fruntea Bisericii romane, situația se schimbă radical. Marele pontif luase atitudine împotriva ereziei lui Eutyches și, într-o scrisoare dogmatică, adresată patriarhului de Constantinopol, Flavian, el fixa doctrina întrupării Mântuitorului, proclamând două naturi într-o singură persoană, a căror acțiune era în perfectă armonie. Documentul acesta a fost numit mai târziu Tomul lui Leon. După deciziile Sinodului din 449, Leon I primi favorabil protestul prelatilor condamnați în acel Sinod și rupse orice relații cu Dioskorus. Având acum concursul episcopului Romei Vechi, Marcian convocă al IV-lea Sinod ecumenic, la Chalcedon, în ziua de 8 octombrie 451. Acest sinod impuse o mărturisire a credinței împotriva teologiei alexandrine, adoptând formula christologică a lui Leon. Sinodul recunoaște un Christos unic în două naturi, fără confuzie sau alterație, diviziune sau separație. Dioskorus fu depus, Theodoret și Ibas reintegrați în Scaunele lor, iar călugării partizani ai celui depus, supuși autorității episcopilor. Sinodul de la Chalcedon a fost un triumf al papalității; marile ambiții ale patriarhilor alexandrini, râvnind la dominația Orientului, au fost înlăturate. Iar Sinodul dădu o lovitură și influenței Romei Vechi în

295

Orient, acordând, prin canonul 28, patriarhului de Constantinopol aceleași privilegii ca și episcopului roman, întinzând jurisdicția sa în diecezele Pontului, Asiei și Thraciei⁵⁴⁷.

La Chalcedon a triumfat, de fapt, politica imperială, care-și impune de acum autoritatea în materie religioasă. Hotărârile Sinodului avură însă consecințe politice însemnate pentru Bizanț: provinciile Orientului, strâns legate de părerile condamnate de Sinod, se înstrăinează tot mai mult de imperiu³⁴⁸.

b. Atitudinea împăratului în politica externă. Năvălirea lui Attila în Occident. Prăbusirea stăpânirii bune, în ce privește politica externă, o acțiune militară avu loc, la începutul acestei domnii, la frontiera de Sud a Egiptului, expus la năvălirile barbarilor din acea regiune, cunoscuți sub numele de blemmyi și novadae. Theodosius al II-lea, spre a întări acolo apărarea, împărți în două provincia Thebais (de Sus și de Jos) și unise în aceleași mâini puterea civilă și militară a provinciei de Sus. Florus, comandantul acelei provincii sub Marcian, a respins în pustiu pe acei barbari, care nelinisteau ținutul. Blemmyi au încheiat atunci tratat cu imperiul, acesta permitându-le a vizita insula Philae, pentru a se ruga zeitei Isis³⁴⁹.

Dar primejdia cea mare pentru imperiu erau acum, la frontiera de nord, hunii. Am văzut de câte ori de-

347 Beck, Kirche, p. 30, n. 4.

348 Vezi Charles Diehl, op. cit., pp. 33-34.

349 Bury, op. cit., pp. 237-238.

296

1

vastară barbarii lui Attila provinciile din acele părți sub Theodosius al II-lea. Marcian avu o atitudine plină de energie față de ei. Când ambasadorii lui Attila se prezentară, la începutul domniei lui Marcian, spre a-și reclama „tributul”, bătrânul suveran știu să răspundă cu demnitate că pensia vărsată obisnuit căpăteniei lor nu putea fi socotită ca un semn de supunere și se mărgini a trimite lui Attila o ambasadă cu daruri. Orientul scăpă de răzbunarea regelui hun datorită împrejurărilor, care-l determinară pe barbar a se arunca de astă dată asupra Occidentului.

Regele vandalilor trimisese multe daruri lui Attila, silindu-se a-l stârni împotriva vizigoților. Genseric se temea de răzbunarea lui Theodosius, pentru tratamentul rusinos al fiicei sale, repudiate de Huneric. Attila, căruia îi plăceau formele, căuta pretexte, pentru a porni asupra Occidentului și găsi unul de ordin sentimental, cu ocazia unui incident de la Curtea lui Valentinian al III-lea.

Justa Grata Honoria, sora lui Valentinian al III-lea, era o femeie ambițioasă, înainte de căsătoria fratelui său, ea avusese la Curte o situație însemnată; acum însă nu mai putea juca decât un rol sters și aceasta o irita. Compromisă în relații cu intendentul său, fu îndepărtată de la Curte și logodită cu sila cu un senator bogat, Herculanius, om linistit, de care împăratul putea fi sigur că nu va uneli cu sora sa împotriva-i. Exasperată de perspectiva acestei căsătorii, Honoria recurse la protecția lui Attila, trimittându-i printr-un eunuc credincios, Hyacinthus, o sumă de bani și inelul său, cerându-i să-i vină în ajutor, s-o scape de căsătoria nedorită.

y<

Mesajul a sosit, probabil, în primăvara anului 450. Honoria trimisese inelul său pentru a arăta că mesajul era autentic, dar Attila a preferat a-l socoti o propunere de căsătorie. El o pretinde imperiului ca logodnica sa și cere ca jumătate din teritoriile peste care domnea Valentinian al III-lea să fie predate ei³⁵⁰. Cererea fu adresată împăratului senior la Constan-tinopol și acesta scrisese lui Valentinian, sfătându-l a o da pe Honoria regelui barbar. Dar Valentinian, furios, îl execută pe Hyacinthus, și Honoria scăpă numai prin silintele Placidiei. Attila, auzind de cele întâmplate, trimise o ambasadă la Ravenna, pentru a protesta și a declara că va veni să impună dreptul Honoriei la o împărțire a imperiului. În primăvara anului 451, Attila trecu Rinul. Armata sa era compusă nu numai din huni, ci și din forțele tuturor supușilor săi germani. Erau gepizii, cu regele lor, Ardaric, ostrogotii, sub cele trei căpetenii ale lor, •, Walamir, Theodemir și Widimir, rugii din regiunile Tisei de Sus, skirii din apropiere, herulii, turingii, quazii, alanii. Când atinseră Rinul, li se adăugară burgunzii, care locuiau la estul fluviului și o parte a francilor ripuari. Această armată formidabilă se revărsă în provinciile belgice. La începutul lui aprilie, Metz fu înconjurat și distrus, mai multe alte orașe cucerite.

Aetius nu avea trupe cu care să înfrunte năvălirea. El se grăbi a-și ridica o armată dintre barbarii federati ai Galliei: francii salieni, unii din ripuari, burgunzii federati și celtii din Armoricum, saxonii de pe Loire și alanii din Orleanais. Dar ajutorul cel mare îl aștepta

Bury, op. cit., pp. 288-290.

de la vizigoti și Avitus, bine văzut la Curtea din Toulouse, fu trimis în misiune la Theodosius și izbuti. tinta lui Attila era Orleans. Se pare că Aetius cu forțele sale și Theodoric cu vizigotii săi sosiră la Orleans înainte de Attila și acesta nu îndrăzni să dea asalt lagărului lor puternic fortificat. El găsi prudent a se retrage și apucă drumul spre Troyes. Înainte de a ajunge acolo, e silit a se opri, pentru a se opune armatei confederale, care-l urmărea de aproape. Astfel se ajunse, în vara anului 451, la memorabila luptă de la Campus Mauriacus, vreo 20 de kilometri la vest de Troyes. Ea începu la amiază și tinu până noaptea. Dată cu o rară îndârjire de ambele părți, lupta a fost un teribil măcel. Curajul vizigotilor și strategia iscusită a generalului roman îi zdrobiră pe huni. Regele vizigot Theodoric pieri în încăierare. A doua zi, romanii îl găsiră pe Attila puternic întărit în dosul carelor sale. Thorismud, fiul regelui Theodoric, aprins de dorința de a răzbuna moartea tatălui său, sta gata să dea asalt întăriturii, dar Aetius îl opri. El nu avea interes să distrugă puterea hunilor, de care, în lunga sa carieră, se folosisese neconținut în favoarea imperiului. Nu voia, în același timp, să mărească prestigiul aliaților săi vizigoti. Convinse deci pe Thorismud să se întoarcă în grabă la Toulouse, unde, în absența sa, frații i-ar putea contesta succesiunea la regat. Convinse de asemenea și pe franci să se întoarcă îndată în țara lor³⁵¹. Aetius îl lăsă astfel pe Attila să scape cu restul armatei sale, fugărit până în valea Dunării, pe unde intră în Pannonia.

Ibidem, pp. 291-292. , "".

în anul următor (452), Attila se întoarse pentru a răzbuna umilirea ce suferise. Trecând Alpii Iulieni, se aruncă de astă dată asupra Italiei, sub pretext de a-și reclama logodnica. Aquileia fu nimicită, după o rezistență eroică. Populația Venetiei căută un azil în insulele Adriatice³⁵².

Valentinian al III-lea nu avea armată. Marcian expe-die câteva trupe cu care Aetius nu putea risca o bătălie, multumindu-se a-i hărțui pe huni. Toată Italia de Nord căzu în mâinile lui Attila, care intră în Pavia (Ticinum) și Milan (Mediolanum). Drumul Romei era deschis, dar negocieri începură îndată. Ambasadori distinși fură trimisi să trateze cu barbarii: consularul Avienus, Trygetius, praefectus praetorio și Leon, episcopul Romei. Ei veniră în lagărul hunilor, lângă tărmlul sudic al lacului Garda. După întrevederea avută cu Attila, acesta se retrage imediat din Italia, pentru un tribut anual³⁵³. Nu se cunosc considerațiile care au determinat această subită retragere. S-a vorbit de o teamă superstitioasă a regelui hun, care anevoie se poate înțelege - cum observă Bury - la acest păgân. Alte motive au hotărât atitudinea neașteptată a barbarului victorios: armata sa era bântuită de boli și ea ducea și o mare lipsă de hrană, căci,

în iarna anului 450-451, Italia a suferit greu de foamete³⁵⁴.

352 Legătura ce se face între fundatia statului venetian si invazia lui Attila nu are bază istorică reală. Cum spune Bury (ed. Istoriei lui Gibbon, t. III, Appendix 26), asezări în lagune au fost si în epoca preistorică si în epoca romană.

353 Iordanes, *Getica*, XLII.

300

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Cruntul rege al hunilor era ursit să-si încheie, curând după aceea, viforoasa-i viață. Intrat în țara sa, între Tisa si Crisuri, el se căsătorii, la un an după expediția sa în Italia (453), cu o frumoasă germană, Ildico, si, în noaptea nuntii, muri de o hemoragie. „Pe când, obosit de vin si de somn - scrie Iordanes - sta culcat pe spate, sângele ce de obicei îi curgea pe nări năpădindu-l, n-a putut iesi pe căile obisnuite, ci, apucând pe o cale nenorocită în gât, l-a sufocat". Tânăra-i sotie a fost bănuită de această moarte năpraznică.

Imperiul său, o adunare heteroclită de popoare, ținută numai prin marea lui personalitate, se prăbushi odată cu el. între numerosii fii ai lui Attila n-a fost nici unul care să ia în mâinile sale cu energie mostenirea tatălui. Vasalii germani profitară de această împrejurare. Ardăric, căpetenia gepizilor, conduse în Pannonia (454) coaliția acestor vasali — gepizi, ostrogoti, rugi, heruli - si-l ucise pe Ellac, fiul mai mare al lui Attila, pe fluviul Nedao, care n-a putut fi identificat. Hunii fugiră spre Marea Neagră. Hernac, cel mai mic dintre fiii lui Attila, se stabili la extremitatea Scitici Mici, Dingizech la nordul Dunării³⁵⁵.

354 Bury, op. cit., op. 295, n. 4. [R.L. Kohlfelder, Marcian's Gamble. A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila, A.D. 450-453, „American Journal of Ancient History", 9 (1984), pp. 54-691.

355 C.A. Macartney socoteste, prin interpretarea pasajului din Iordanes (C. 50), că ei se întoarseră mai târziu în locurile lor si aceasta i-a silit pe goti să caute refugiu pe teritoriul imperiului, de teamă să nu cadă iarăsi sub jugul hunilor (The End of the Huns, în „Byz. Neugr. Jahrbucher", X, 1933, pp. 106 si urm.).

301

Prăbusirea imperiului hun a produs o modificare fundamentală în asezarea geografică a barbarilor din regiunea Dunării. Gepizii si-au întins stăpânirea asupra Daciei. Marcian profită de această nouă asezare a barbarilor, spre a-i tine în dușmănie unii cu altii. El pare a fi făcut o alianță cu gepizii, care primiră un subsidiu de la imperiu si a asigurat ostrogotilor o asezare permanentă în nordul Pannoniei, ca federati ai imperiului. Rugii își aflară noi locuinte pe tărmlul de nord al Dunării, în fata Noricului, skirii s-au asezat acolo mai departe, la est, si herulii în aceeasi vecinătate, poate - cum crede Bury - între skiri si rugi³⁵⁶. Învățul englez a caracterizat foarte bine funcția de mare însemnătate pe ca a avut-o imperiul hunilor în istoria europeană. El a ajutat să se întârzie întregul proces al dezmembrării germanice a imperiului roman. A realizat acest lucru pe două căi: în primul rând, prin controlul multora din popoarele germanice de est de dincolo de Dunăre, de care imperiul a avut mai multă teamă; si în al doilea rând, prin constanta ajutorare a generalilor romani cu auxiliari, un nepretuit izvor în lupta cu dușmanii germani. Această întârziere a procesului dezmembrării, care a făcut să se mentină stăpânirea imperiului în țările destinate în cele din urmă a ajunge regate teutonice, a fost - după părerea lui Bury - cu totul în interesul civilizației.

c. Situația gravă a Occidentului. Moartea lui Aetius. Aetius apăruse tronul lui Valentinian al III-lea
356 Bury, op. cit., p 297. Cf. A. Baudrillart, Saint Severin apotre du Norique (453-482), II-e ed., Paris, Lecoffre, 1908. >••- _ .....s

302

aproape 30 de ani. Gelos de atâta glorie, nevrednicul suveran l-a ucis cu propria sa mână.

Consularul Petronius Maximus era pe atunci un mare personaj la Roma. Influența si prestigiul său se datorau mai cu seamă imensei sale averi. El purta o mare dușmănie lui Aetius si, ajutat de eunucul sambelan Heraclius, îl convinse pe împărat de pericolul ce-l ameninta din partea ilustrului general, dacă nu-l va suprima el mai înainte, într-o zi, pe când Aetius făcea raport dinaintea suveranului, acesta sări deodată de pe tron, acuzându-l de trădare si, trăgându-si sabia, se năpusti asupra lui, fără a-i da timp să se apere. Atacat, în acelasi moment si de eunuc, marele general fu ucis miseleste (21 septembrie 454).

Asupra lui Aetius s-au exprimat multe păreri. Contemporanii l-au pretuit si l-au lăudat foarte mult. A

fost, desigur, un general capabil și un dibaci mânuitor de oameni; trăise ani de zile ca ostatic, pe lângă Alaric și Rugila, și-i cunoscuse bine pe barbari. Fără îndoială, cu el pieri cel din urmă sprijin al părții de Occident a imperiului. Marcellinus îl socoteste magna Occidentalis reipublicae salus¹⁵⁷.

Petronius Maximus sperase să obțină locul de frunte alături de împărat, dar intriga sambelanului făcu să nu reușească. El urzi atunci alt complot, atrăgând doi ofiteri barbari, Optila și Traustila, foști partizani ai lui Aetius, și îndemnându-i să-și răzbune stăpânul. Pe când Valentinian se ducea călare la curse, în ziua de 16 martie 455, în Campus Martius, cu o mică gardă și însoțit de Optila și Traustila, îndată ce

' Ibidem, p. 300.

303

descăleca, fu atacat de aceștia și ucis. Cu moartea sa, familia marelui Theodosius se stinge, nemaifiind nici un membru de sex bărbătesc al acestei familii.

A doua zi după asasinat (17 martie 455), Maximus fu înălțat pe tron. Pentru a-și consolida situația, o constrânse pe Eudoxia să-l ia de sot și să-și dea fiica, pe Eudokia, fiului său Palladius, ridicat la rangul de Caesar. Eudoxia însă îl ura prea mult, știind că instigase la moartea sotului ei și, după o tradiție posterioară, l-a chemat pe Genserich, ca să-l răstoarne pe tiran. Apelul la Genserich avea și un motiv particular, căci stim că Eudokia, la sfatul lui Aetius de a dezarma ostilitatea regelui vandal printr-o alianță matrimonială, fusese promisă fiului acestuia, Huneric. Știrea că Genserich pornise cu flota stârni panică printre populația Romei și un exod general se produse. Părăsit de garda sa și de prieteni, Maximus se gândi să fugă. Pe când ieșea călare din oras, un individ îl lovi cu o piatră în tâmplă și lovitura îl ucise pe loc. Multimea îl sfâșie apoi în bucăți (31 mai 455).

Trei zile mai târziu, Genserich intră în Roma. Papa Leon I îi iese înainte la porți, dar nu reuși să protejeze orasul împotriva jafului și violentei. Timp de două săptămâni, vandalii prădară Roma, metodic. Palatul de pe Palatin fu scotocit peste tot, prețioase opere de artă fură smulse, în prada imensă adunată de jefuitori se aflau și doarele de aur aduse de Titus de la templul din Ierusalim. După ce strânseseră astfel toată bogăția publică și privată a Romei, vandalii își încăr-cară corăbiile și se întoarseră în Africa, târând după ei multime de captivi. Eudoxia și fiicele sale, Eudokia și

304

Placidia, se aflau printre ei. Eudokia se căsătorii acolo cu Huneric.

Singura forță în Occident erau vizigotii. Theodoric al II-lea, regele lor, ca federat și aliat, a proclamat împărat, la Toulouse (9-10 iulie), pe Avitus, un nobil și literat, bun prieten cu el. Acesta vine în Italia și Roma îl primește, fiind acceptat și de împăratul Marcian. Dar nu era bine văzut la Roma, unde Ricimer, fiul unui print suab, avea comanda supremă și, câștigând o victorie asupra flotei vandale (456), în apele Corsicii, stăpânea situația. Timp de 16 ani exercită o autoritate pe care n-o avusese nimeni mai înainte; el fu creator de împărați în Occident, în acest timp, Theodoric al II-lea trecu în Spania și-i zdrobi pe suevi. La sfârșitul anului 456, Ricimer, înțeles cu un nobil roman, Majorian, îl depuse pe Avitus, care deveni episcop și în curând muri. Majorian fu proclamat împărat, la 1 aprilie 457, recunoscut de urmașul lui Marcian, Leon I, care-l numise generalisim.

Orientul avu multă liniste în vremea în care Occidentul era năvălit din toate părțile de barbari, împăratul Marcian se stinse din viață la sfârșitul lui ianuarie 457 și cu el dinastia lui Theodosius își încheie destinul¹⁵⁸.

Pulcheria murise mai înainte, în 453- Ea trăise o viață de pietate și de multă caritate, meritând elogiile ³⁵⁸ [B. Croke, The Date and Circumstances of Marcian's Decease, A.D. 457, „Byzantion”, 48 (1978), p. 5-9. Născut pe la anul 392, Marcian își începuse domnia la 25 august 450, încetând din viață la 27 ianuarie 457 (P. Devos, Saintjean de Lycopolis et l'empereur Marcien, An. Boli., 94 (1976), p. 303-316)].

305

Bisericii, în cursul lungii sale conduceri, a ridicat la Constantinopol mai multe lăcasuri de rugăciune, dintre care trei au fost închinare Maicii Domnului: una, Theotokos din Chalkoprateia (cartierul negustorilor de bronz), aproape de Sfânta Sofia, alta Theotokos Hodegetria („care duce la Victorie”),

clădită pe tărul de est al orasului și renumită prin icoana Fecioarei, trimisă de cumnata sa de la Ierusalim³⁵⁹, și cea mai celebră din toate, înălțată la Blachernae, cu puțin înaintea morții sale. Aici se păstra un vesmânt al Fecioarei, adus de la Ierusalim în domnia urmașului lui Marcian, care a clădit o capelă specială pentru a-l

359 Această pictură e atribuită Sfântului Luca.

360 [Adunarea sau depunerea Cinstului Vesmânt al Maicii Domnului în Biserica de la Blachernai (sau Vlacherne) ar fi avut loc, potrivit altor opinii, în vremea împăratului Leon I (457-474). Oricum, evenimentul este immortalizat de către Sinaxarul constantinopolitan, fiind serbat până astăzi la data de 2 iulie în calendarul ortodox. Se continuă astfel o tradiție atestată până la sfârșitul statului bizantin, între altele și de către disertatiile canonice ale mitropolitului Macarie de Ankyra (cf. V. Laurent, *Le trisépiscopat du pa-triarche Matthieu f* (1397-1410). Un grand proces canonique à Byzance au début du XV siècle, REB, 30 (1972), p. 155, publicat și în FHDR, voi. IV, București, 1982, p. 327, sub numărul 4). Referitor la acest aspect, L. Brehier, *Civilizația bizantină*, București, Ed. științifică, 1994, p. 206 (cartea reprezentând traducerea românească a volumului al III-lea al sintezei „Le monde byzantin”, care a văzut pentru prima oară lumina tiparului la Paris în anii 1948-1950), scria că „La Constantinopol moastele Fecioarei, patroana orasului, aveau o importanță imensă. La Sfânta Măria a Blachernelor se păstrau giulgiul și tunică sa (maphoriori), iar la Sfânta Maria din Chalkopratia, centura Sa, ^OOVT). Aceste relicve, privite ca un paladium (subl. ns. - T.T.) apărător al orasului, erau

306

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

primi (77-108). Această sacră relicvă a fost pentru populația Constantinopolului, în ultimele zile ale orasului, un fel de Paladium protector al capitalei³⁶⁰.

plimbate pe metereze ori de câte ori Constantinopolul era asediat, iar această manifestare exercita o influență binefăcătoare asupra moralului apărătorilor cetății” (în traducerea lui N. Spîncescu). Brehier făcea trimitere la J. Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance*, Paris, 1921, p. 44 și urm. Pentru același maphorion sau omophorion, v. și voi. Răscoala și statul Asăneștilor, București, Ed. Enciclopedică, 1989, p. 91, n. 95].

307

m.

URMAȘII DINASTIEI THEODOSIENE. DISPUTA ÎN JURUL DOGMEI CHALKEDONIENE

1. Leon I, „Thracul” (7 febr. 457 - 3 febr. 474)

a. încoronarea. Recrutarea trupelor de isaurieni. Situația Lazice. Suprimarea lui Aspar. Cu stingerea dinastiei lui Theodosius, alegerea unui nou împărat trebuia făcută de armată și Senat. Aspar, investit cu rangul însemnat de patricius, sprijinit pe trupele sale germane, avea atunci cea mai mare autoritate în armată. Fiind arian și un barbar, nu se putea gândi să urce pe tronul imperiului. S-a multumit deci cu rolul pe care-l avea în același timp, în Italia, Ricimer, acela care ridica împărați pe care să-i domine, în acest scop, el îl alegea pe Leon, originar din Thracia³⁶¹ și creștin ortodox, care servise ca domesticus sub Aspar³⁶². Senatul n-a putut decât aproba

361 Cedrenus, I, 608, (Bonn): οὐδὲν ἄλλο ἐκ τῆς βασιλείας τοῦ Λεωνίου τοῦ πρώτου, ἢ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ ὀκταυτοῦ.

362 Supranumele de „cel Mare”, cu care apare la unii istorici, nu poate fi luat în sensul pe care posteritatea l-a acordat marilor împărați. Acest titlu își are la el originea, cum arată Bury (op. cit., p. 323, n. 1), în faptul că, după încoronarea nepotului său (Leon al II-lea), cei doi Leon au fost deosebiți ca Aecov 6 /xeyag și Aecov 6 /niKpoq. Tot așa Theodosius al II-lea era numit „cel mic”, fiindcă în copilărie era cunoscut ca 6 /nrxpot Baaihevg, spre a fi deosebit de Arcadius. [W.E. Kaegi Jr., *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton, 1968, pp. 31-48.]

309

această alegere și Leon fu încoronat în palatul Hebdomon, la 7 februarie 457. Nefiind un Augustus sau o Augusta, pentru a îndeplini ceremonia încoronării, ea fu îndeplinită de patriarhul Anatolios³⁶³, fiind, cum s-a mai spus înainte, întâiul împărat încoronat de patriarh.

Pericolul german, atât de agresiv în timpul lui Arcadius, reînvia acum, deși într-o formă mai puțin

violentă. Aspar era un alan, dar reprezenta interesele germane (sotia sa era o ostrogotă). Pozitia lui, după întronarea lui Leon I, era puternică. El avea comanda de *magister militum in praesenti*, iar fiul său, Ardaburius, a fost numit, după proclamarea noului împărat, *magister militum per Orientem*.

Spre a neutraliza puterea lui supărătoare, răzimată pe germani și străini, Leon I își recrută regimente din supuși indigeni și anume din isaurieni, vestiti prin vigoarea și vitejia lor. Împăratul își apropie în același timp pe unul din conducătorii lor, numit Tarasi-kodissa³⁶⁴, care veni la Constantinopol și căruia Leon îi dădu de soție pe fiica sa Ariadne (466-467). seful isaurian își schimbă atunci numele său neobisnuit în acela de Zenon, în amintirea unui cetățean care a ajuns la mărire în Statul roman³⁶⁵.

363 Descrierea ceremoniei, după Constantin Porphyrogenetos, la Bury, op. cit., pp. 315-316. [Opinie susținută și de G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, p. 90, n. 2, cf. W. Ensslin]

3M 'Poucro'DjLijSAaSeroTou (Candidus, p. 473, ed. Bonn), cum sugerează Brooks: "născut din Rusumblada". ;<

365 Hodgkin, op. cit., III, p. 36. . . , .>

310

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Leon I institui și un nou corp al gărzii, *Excubitorii*, căci îl întâlnim întâia oară în domnia lui. E probabil să fi fost recrutați dintre isaurieni, pentru a fi opusi mercenarilor străini³⁶⁶.

În primii ani ai domniei, o intervenție în Lazica îl sili pe regele Gobazes (sau Goubazes) să abdice în favoarea fiului său. Primindu-l apoi la Constantinopol, Gobazes se declară supus imperiului, dar fiind atacat de Peroz al Persiei (468), Leon I, ocupat cu expediția în Africa, nu l-a putut ajuta și, astfel, autoritatea în Lazica fu pierdută.

Aspar nu putea vedea cu ochi buni aducerea în capitală a trupelor de isaurieni și a sefului lor, devotat împăratului. El a încercat, cu soldați de-ai lui Zenon, să-l asasineze pe acesta, pe când se afla în Thracia pentru a respinge o năvălire a hunilor. Când Zenon, numit *magister militum per Orientem*, a plecat în Isauria, unde a suprimat un periculos brigand, Indakos, în lipsa lui, împăratul a împlinit o veche promisiune făcută lui Aspar, înălțând la rangul de Caesar pe fiul-său Patrikios (469-470). Dar ridicarea unui arian la un rang recunoscut ca o treaptă spre tronul imperial, a produs o revoltă generală la Constantinopol și manifestatii zgomotoase au avut loc la Hippodrom. Împăratul a căutat să liniștească multimea, declarând că Patrikios era gata să treacă la adevărata credință. Noul Caesar a fost logodit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului.

366 Bury, op. cit., p. 318. Cf. Brooks, *The Eastern Provinces*, p.

471. ••• - „, •” ;;

311

În acest timp, un german, Anagast, *magister mili-tumper Thraciam*, amenință cu rebeliunea. Trimisi ai Curtii îl conving să renunțe la întreprinderea sa și el pretinde că a fost instigat de Ardaburius. În fața atâtor intrigi, Zenon se întoarce în grabă la Constantinopol, unde se hotărăște distrugerea lui Aspar și a familiei sale (471). Aspar și Ardaburius au fost uciși de eunuci în palat. Caesarul Patrikios a fost numai rănit.

Pentru această faptă, Leon I a fost stigmatizat cu porecla de *makelles* (măcelarul)³⁶⁷.

b. Situația în Occident. Războaiele cu vandalii și ostrogotii. Majorian, ales în *Pars Occidentalis*, la 1 aprilie 457, a fost un împărat de seamă, iubitor al binelui public, în scurta-i domnie de patru ani, el a dat o legislație însemnată. Fată de barbari a avut o atitudine energică: a pacificat Gallia, a trecut în Spania și a voit să se imbarce pentru recuperarea Africii. Dar flota romană fu capturată și proiectul său zădărnicit. Când se întoarce în Italia, în 461, însoțit de puține trupe, între Genova și Pavia fu învăluit de oamenii lui Ricimer, care se temea de el și, după câteva zile, de-

367 (J.B. Bury, *LRE*, voi. I, Londra, 1923, p. 529-534; E. Stein, *Geschichte des spätromischem Reiches*, voi. I, Viena, 1928, p. 316-320; A. Kozlov, *Osnovnye napravlenija politiceskoj oppozicii pravitel'stvu Vizantii v 50 - nacale 70-h gg. V v.*, ADSV, 20 (1983), p. 29-30; bibliografia privitoare la Aspar și la fiul său Ardaburius există în *EPLBIP*, voi. III, Athena, 1998, p. 252 și resp. p. 150].

363 Vezi F. Lot, *Decomposition de l'empire (395-751)* (în „L'histoire du Moyen Age”, par Lot, Pfister et Ganshof, t. I-er), Paris, 1928, p. 82 și urm. i***>

capitat³⁶⁸. în fruntea imperiului fu pus un om obscur, Libius Severus. Constantinopolul nu-l recunosc. El domni până în noiembrie 465, când muri. A urmat un lung interregnum de doi ani, după care Leon I îl trimite ca împărat pe Anthemios, descendent al lui Prokopios, vărul lui Iulian, care-i disputase imperiul lui Valens. Bunicul său fusese vestitul Anthemios din timpul adolescenței lui Theodosius al II-lea. Alesul era căsătorit cu Euphemia, fiica lui Marcian; putea fi deci considerat un reprezentant al familiei lui Theodosius, pentru a fi opus lui Olybrius, sotul Placidiei, candidatul lui Genserik. Mai trebuia însă și consimțământul lui Ricimer, fără care nu se putea nimic în Occident. Acest consimțământ a fost asigurat prin căsătoria barbarului atotputernic cu Alypia, fiica lui Anthemios. Noul ales sosi în Italia și fu proclamat împărat în ziua de 12 aprilie 467.

Genserik relua ostilitățile contra Italiei, flotele sale debarcau și prădau. Diplomat, spre a dezarma Orientul, el trimise la Constantinopol pe Eudokia și Placidia. Cea din urmă se căsători acolo cu senatorul Anicius Olybrius, cu care era logodită înainte de cucerirea Romei.

Dar regele vandalilor rupse în curând pacea cu Orientul, în 467 el făcu o incursiune în Peloponez. Vandalii amenințau astfel comerțul Mediteranei. Leon I se hotărî a porni o acțiune decisivă, pentru a-i nimici pe vandali, în unire cu forțele Italiei și Dalmatiei.

369 G. Finlay, *History of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, I, p. 178.

313

Expediția fu organizată pe o scară vastă (468), cea mai costisitoare și mai puternică întreprindere navală pe care au pregătit-o romanii: flota număra nu mai puțin de 1113 corăbii³⁶⁹. Din nefericire Leon, sub influența Verinei și a lui Aspar, puse în fruntea ei ca șef pe Basiliskos, fratele soției sale, Verina, un om incompetent și nesigur. Aspar, pentru a nu întări poziția lui Leon printr-o victorie atât de mare, impuse această numire.

Planul era să-i atace pe vandali din trei părți: Basiliskos avea să meargă direct la Carthagina, generalul Heraclius cu forțele Egiptului avea să debarce în Tripolitana și să meargă pe uscat asupra Cartaginei; Marcellinus, magister militum Dalmatiae, cu forțele italiene, trebuia să-i atace pe vandali în Sardinia și apoi să se unească la Carthagina cu ceilalți. Heraclius și Marcellinus și-au executat fără dificultate misiunea, dar Basiliskos, împrăștiind flota lui Genserik în apropierea Siciliei, în loc să lovească imediat Carthagina, s-a oprit într-un port, la oarecare distanță și a dat câteva zile lui Genserik, în care acesta a putut scoate altă flotă și ataca prin surprindere, nimicindu-i jumătate din flota imperială. Basiliskos fugi cu restul flotei în Sicilia și de acolo la Constantinopol. Urât de populație, el s-a retras la Herakleia³⁷⁰. Către sfârșitul domniei sale, Leon I avu de lucru cu ostrogotii, care se revărsară din Pannonia în imperiu și devastează ținuturile de la Dunăre până în Thessalia.

Edw. Gibbon, *Decline and Fall*, ed. Bury, t. IV, pp. 37-40.

314

Am văzut că, după lupta de la Nedao, ostrogotii își dobândiră neatârănarea. Ei apar împărțiți în trei grupe, sub trei frați din neamul regesc al amaliilor: Walamer, Widimer (Widimir) și Thiudimer (Theodemir). Cu ei puterea regală e întâia oară divizată la goti și T. Hodgkin, în pretioasa-i operă asupra năvălitorilor Italiei, presupune că această diviziune a puterii a fost încurajată, dacă nu poruncită, de Attila, ca să aducă năvălirea într-o stare de slăbiciune și dependentă. Cel mai mare dintre frați, Walamer, avea un fel de supremație asupra fraților săi mai tineri³⁷¹. Ei au luptat cu credință sub stegurile lui Attila, în marea bătălie din Campus Mauriacus, dar, după moartea puternicului suveran hun, luptară la Nedao, scuturând jugul hunilor și umplură golul lăsat de ei în Pannonia. Împăratul Marcian îi admisesese ca federati. Iordanes nu e clar în descrierea împărțirii acestei provincii între frați. După Hodgkin, Walamer a ocupat Slavonia, Croatia de Nord între Drava și Sava, Thiudimer, o lungă regiune între Dunăre și lacul Pelso (Platen See, Balaton), iar triumful de nord-vest, între lacul Pelso, Sava și Dunăre, a fost atribuit fratelui mai tânăr, Widimer³⁷².

Theodoric, care avea să joace un rol atât de mare în Italia, se născu tocmai în momentul în care Thiudimer primea vestea biruinței lui Walamer asupra hunilor, care încercaseră a se întoarce în locurile de

371 Italy and her invaders (476-535), ed. a II-a, Oxford, 1896, t. III, pp. 10-11.

372 Ibidem, p. 13.

373 Dată admisă în general pentru nașterea lui Theodoric.

315

unde fuseseră alungați (454)³⁷³. Când el era în vârstă de 7 ani, frații ostrogoti descoperă că indemnitatea, pe care sub eufemismul de *strenuae* sau *strenae* („dar de anul nou”), o primeau de la Bizanț, era în întârziere și trimis o ambasadă la Constantinopol, ca să lămurească lucrurile. Răspunsul adus n-a fost mulțumitor.

La Curtea din Constantinopol era atunci un sef got, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Sasiul), nepotul soției lui Aspar. Acest got e probabil să fi fost, cum presupune Hodgkin, în legături de prietenie cu Leon I, pe timpul când acesta era un simplu subaltern al patronului comun. Coborâtor dintr-un neam inferior, fără nici o legătură cu neamul regesc al Amalilor, se bucura totuși de prietenia Bizanțului și își primea regulat onorariul anual, în timp ce Amalii erau lăsați în sărăcie și dispreț³⁷⁴. Indignati, ei ridică armele, năvălesc în Moesia și o devastează în lung și în lat. Leon I s-a văzut silit a încheia pace cu ei (461), plătin-du-le rămășița subvenției dintr-o dată și garantând-o pentru viitor. Ostrogotii, la rândul lor, s-au obligat a nu mai cutureia regiunile din sudul Dunării și, drept garanție a fidelității lor, au trimis ostatic la Constantinopol pe cel mai în vârstă dintre mostenitorii Amali, pe Theodoric, fiul lui Thiudimer, un copil de 7 ani. Bine înzestrat, acest copil s-a făcut repede iubit de Leon I.

374 „Missa legatione ad imperatorem Walamir ejusque Germani... vident Theodericum Triarii filium... omnino flo-rentem cum suis, Romanorumque amicitii junctum et annua solennia consequentem et se tantum despici” (Iordanes, citat de Hodgkin, loc. cit., p. 76, n. 2).

316

Timp de zece ani, cât a stat Theodoric la Constantinopol, ostrogotii au păstrat cu credință pacea. Ei au purtat unele lupte cu vecinii de la nord și est; atacați de Dingizech, care trecu Dunărea cu hunii săi, ostrogotii îi bat strasnic și-i alungă din Pannonia. Au avut apoi lupte cu suevii. O parte dintre ei trecuseră mai înainte, am văzut, cu vandalii și alanii, în Spania. Suevii cu care aveau acum de a face locuiau în colțul sud-vestic al Germaniei, în regiunea cunoscută azi sub numele de Pădurea Neagră. Ei erau amestecați cu ala-mannii. Pentru a prăda în imperiu, suevii au fost nevoiți să treacă peste ostrogoti, jefuindu-le vitele. Ostrogotii i-au atacat noaptea în lagăr, lângă lacul Pelso (Balaton), capturându-l pe regele Hunimund și târând în sclavie mare parte din armată. După moartea lui Hunimund, au dat drumul fiului său și captivilor, trimițându-i în patria lor, Suabia, fiindcă era greu să-i hrănească sau socoteau riscant a robi un popor așa de mare³⁷⁵.

După un timp, probabil pe la 470, fiul lui Hunimund, spre a răzbuna înfrângerea suferită, i-a atacat pe ostrogoti, alindu-se cu skirii. Walamer, aruncat de pe cal în timpul bătăliei ce avu loc lângă Sava, fu străpuns de lăncile suevilor și Iordanes afirmă că ostrogotii au sters de sub soare numele skirilor. Oamenii lui Walamer au recunoscut acum autoritatea lui Thiudimer. Acesta dădu o luptă sângeroasă cu suevii și skirii care aveau o confederație și cu gepizii,

375 Hodgkin, op. cit., pp. 18-22.

376 Ibidem, pp. 22-23.

317

NICOLAE BANESCU

rugii și sarmatii. Această mare confederație fu învinsă de ostrogoti, răzbunând moartea lui Walamer³⁷⁶. În 471, Thiudimer întreprinse o altă campanie, iarna. Trecând Dunărea, străbătu Moravia și Boemia și îi lovi din spate pe suevi și pe confederații lor alamanni. Când se întoarse din această campanie, Thiudimer îl află acasă pe fiul său Theodoric, un tânăr de vreo 17-18 ani, întors de la Constantinopol. Împăratul Leon I îl pusese în libertate, încărcat de daruri.

Theodoric se pregăti îndată pentru întâia sa faptă de arme. Strânse în jurul său o trupă de vreo zece mii de oameni si se strecură, fără stirea tatălui, smulgând Sirmium din mâinile regelui sarmat Babai, care fu ucis. Nu mult înainte de moartea lui Leon, ostrogotii, socotind Pannonia prea strâmtă pentru ei, cereau să fie dusi la război. Widimer si Thiudimer hotărâră să plece. Thiudimer, ca mai puternic, își luă sarcina mai grea de a se stabili pe teritoriul Imperiului bizantin, lăsându-l pe Widimer să năvălească în Italia. Thiudimer trecu Sava cu o armată considerabilă, care impuse sarmatilor de la frontieră neutralitatea, o apucă pe valea Moravei si ocupă Naissus (Nis). Theodoric fu trimis într-un mars rapid spre sud. El trecu peste Balcani în valea fluviului Axios (Vardar). Stobi, Monastir, în Macedonia, posibil si Larissa, în Thessalia, căzură în mâinile sale. Aflând de succesele fiului său, Thiudimer porni de la Naissus spre Thessalonice (primăvara anului 473). Patriciul Hilarianus, comandantul de Thessalonice, văzându-se asediat, negociază cu seful ostrogot si se încheie o conventie prin care barbarii se obligă a înceta jafurile, primind în schimb o regiune fertilă, cu o grupă de orase, lângă Marea Egee.

318

Curând după aceste evenimente, Thiudimer muri (474)³⁷⁷ si Theodoric, un tânăr de 20 de ani acum, luă succesiunea ca rege, iar împăratul trebui să-i cedeze altă regiune, Moesia de Jos cu Novae, unde cantonase, 75 de ani mai înainte, Alaric.

Widimer porni în 473 către Italia, dar, abia ajuns acolo, se îmbolnăvi si muri. Glycerius nu fu în stare să lupte cu ostrogotii si intră în tratative cu ei, plătindu-i pentru a trece, ca federati, în Gallia. Fiul lui Widimer îi conduse si, renunțând la demnitatea regală, si-a unit fortetele cu ale lui Euric, regele vizigotilor³⁷⁸.

c. Anthemios si Ricimer. Politica religioasă a lui Leon I Moartea sa. Pacificarea Galliei era o problemă tot atât de gravă pentru Anthemios cum fusese pentru Majorian. Situatia era acum si mai rea. Euric, regele vizigotilor, se gândea a-si întinde stăpânirea asupra întregii Galiei si asupra Spaniei. Văzând primejdia, galo-romanii cerură protecția lui Anthemios, trimițând la Roma o deputație. Cunoscutul literat Sidonius Apollinaris făcea parte din misiune, si el a compus un panegiric împăratului, cu ocazia consulatului său. Anthemios a căutat a-si asigura concursul burgunzilor împotriva gotilor, dar n-a putut rezista agresiunii lui Euric.

între Anthemios si Ricimer erau acum relatii dușmănoase. Italia era împărțită în două, în 472 împăratul domnea la Roma, iar patriciul la Milan. Olybrius, pe atunci la Constantinopol, fu trimis de Leon I la Roma, ca să-l împace pe Anthemios cu

³⁷⁷ Dată indicată de Stein, *Geschichte...*, p. 528. ^{TM} Ibidem, pp. 25-27.

319

Ricimer. Dar împăratul trimise si un mesager lui Anthemios, cu o scrisoare în care îl îndemna să-l suprima pe Olybrius. Scrisoarea căzu în mâinile lui Ricimer, care-l proclamă în aprilie pe Olybrius împărat, asedie îndată Roma si o cuceri cu ușurință. Anthemios fu prins si decapitat, la 15 iulie 472³⁷⁹. Dar Ricimer nu supraviețui nici două luni socrului său: el muri de hemoragie, la 18 august, în noiembrie se stinse si Olybrius, de hidropizie. Tronul Romei fu ocupat de Glycerius, proclamat împărat la Ravenna. în chestiunea religioasă, Leon I a îmbrățișat ortodoxia stabilită de Sinodul de la Chalkedon, continuând astfel politica înaintasului său. După moartea lui, evenimente grave s-au întâmplat în Biserica Alexandriei. Patriarhul Proterios, fiindcă servea interesele adversarilor, fusese ucis de alexandrini, care-l înălțaseră în Scaun pe Timotheos, zis Aeluros, partizan zelos al lui Dioskoros. Leon I nu tolera acest lucru. El îl scoase pe uzurpator din Scaun, luând avizul episcopilor din fiecare eparhie si-l exila la Gangra, apoi de acolo la Cherson, unde muri. în locul său fu numit alt Timotheos, zis Basilikos, care a fost un prelat blând si tolerant³⁸⁰.

Leon I trecu din viață în ziua de 3 februarie 474. Temându-se a-l declara ca succesor pe Zenon, din cauza impopularității isaurienilor, lăsă imperiul nepotului său Leon al II-lea, de vreo sase ani, fiul lui Zenon si al Ariadnei, asociat mai dinainte la tron. Dar acesta, la îndemnul mamei sale, îl asociază pe tatăl său la domnie,

³⁷⁹ Bury, *History*, I, p. 377, si urm.

380 Theoph., pp. 172-173 (Bonn).

320

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

punându-i pe cap diadema imperială în Hippodrom (9 februarie 474). Tânărul împărat muri după nouă luni și Zenon rămase în fruntea imperiului singur.

2. Zenon (9 februarie 474-9 aprilie 491)

a. Uzurparea lui Basiliskos. Revoltele lui Marcian și Illos. Zenon era un om lipsit de însușiri. Malchos ne spune că nu avea în firea sa cruzimea lui Leon I, nici mânia neîmpăcată care-l stăpânea pe acesta încontinuu, dar în multe era ambițios „și cele ce le săvârșea, le făcea pentru glorie și pentru a-și atrage admiratia, mai mult din ostentație decât cu adevărat”. Nici experiența afacerilor publice n-o avea, nici știința prin care domniile pot fi conduse în siguranță³⁸¹. Finantele se aflau în cea mai mare penurie, căci cele pe care le lăsase Leon I, când a murit, în tezaurul public, toate se goliseră iute de Zenon, „multe fiind datorite de el amicilor, la întâmplare”³⁸². Dacă la acestea adăugăm că trupele de isaurieni, pe care el se sprijinea, se făcuseră tuturor nesuferite prin violentele și grosolăniile lor, înțelegem lipsa de popularitate a noului împărat și multele rebeliuni ce-i disputară atâtia ani tronul.

El și-a inaugurat totuși domnia cu un mare succes, punând capăt războiului vandal atât de păgubitor.

Ultimul act al acestui război a fost ocuparea orașului Nicopolis, curând după moartea lui Leon. Zenon îl trimise pe Severus să trateze pacea și acesta, refuzând

382

Ibidem, pp. 275-276 (ed. Bonn). Ibidem, p. 275.

321

darurile ce i se făceau, spuse că cel mai bun dar ar fi libertatea captivilor. Genseric i-a predat atunci pe toți captivii săi și ai fiului său și i-a îngăduit lui Severus să răscumpere câți a putut dintre ceilalți, îndată după aceea s-a încheiat o pace perpetuă (474), care a fost confirmată, după moartea lui Genseric (477), de fiul

383

sau

Abia începuse, sub aceste bune auspicii, domnia lui Zenon și o conspirație se urzi împotriva sa, condusă de împărăteasa văduvă Verina (475-476). Ambicioasă, ea nu putea suferi să se vadă aruncată pe planul al doilea și se gândi a ridica la tron pe favoritul său Patrikios, mai înainte magister officiorum. Verina-l atrase în conspirație și pe fratele ei Basiliskos, iar acesta izbuti a-i câștiga de partea lor pe isaurianul Illos și pe fratele său Trocundes, oameni de încredere ai împăratului. Când toate pregătirile fură gata, Verina îl convinse pe Zenon că Senatul și poporul s-au unit în hotărârea de a-l răsturna și că singura sa scăpare e fuga. Speriat, împăratul își ia soția și mama, bani din tezaurul imperial și, însoțit de puțini isaurieni, se strecură dincolo de Bosfor, la Chalkedon (9 ianuarie 471), îndreptându-se spre patria sa Isauria, unde se simtea mai în siguranță, regiunea, situată la poalele muntelui Taurus, fiind greu de străbătut de armate. Verina nu rămase, cum sperase, stăpână pe situație. Basiliskos, tot atât de ambițios ca și ea, fu proclamat de Senat și încoronat împărat. El o încoronează îndată pe soția sa, Zenonis, ca Augusta, și ridică pe fiul său

383 E.W. Brooks, *The Eastern Provinces*, p. 472.

384 Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390-391.

322

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Marcus la rangul de Caesar, încoronându-l apoi și Augustus. Ca precauție împotriva intrigilor Verinei, îl suprimă în același timp pe Patrikios³⁸⁴.

Dar Basiliskos nu se putu mentine mult timp. El ajunsese cu totul impopular, sprijinind monofizitismul. Trimitându-l pe Illos cu fratele său împotriva lui Zenon, acestia îl înving un timp, dar deodată trec de partea lui, fie ademeniti de banii și promisiunile lui Zenon, fie primind scrisori de la Senat, informându-i că nebunia lui Basiliskos e insuportabilă și îndemnându-i să ajute la întoarcerea lui Zenon. Acesta, unindu-și forțele cu ale lor, se îndreptă către Constanținopol. Zenonis, o femeie foarte frumoasă, avea și ea un favorit, pe Harmatios, nepotul sotului său. Sub influența ei, Harmatios fusese numit magister militum în

Thracia. Basiliskos îl trimite acum să-i întâmpine pe adversari în Asia. La Niceea, unde se afla cartierul lui Zenon, Illos reusește să-l despartă pe Harmatios de Basiliskos. Armatele unite merg la Constantinopol și Zenon intră astfel fără rezistență în vechea sa reședință (august 476). Basiliskos, împreună cu familia sa, fiind scos din Sfânta Sofia, unde se refugiase, a fost exilat într-o fortăreață din Cappadocia. Închis într-un turn a cărui poartă a fost zidită și turnul dat în paza unei trupe sigure, rebelul pieri acolo de foame, cu soția și copiii săi³⁸⁵.

384

Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390-391. ³⁸⁵ Zonaras, III, pp. 129-130. După Bury, ei au fost decapitați. [E.W. Brooks, The Emperor Zenon and the Isaurians, „English Historical Review”, 8 (1893), pp. 209-238.]

323

După vreo trei ani se produse a doua încercare de a-l răsturna pe Zenon, aceea a lui Marcian. El era, după mamă, nepot al fostului împărat cu acest nume și fiul lui Anthemios, împăratul din Occident, deci fiu de împărat. Căsătorit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului Leon I, o porphyrogenetă, născută după ce tatăl său se urcase pe tron, pe când Ariadne fusese născută înainte de domnia lui Leon, Marcian se socotea mai îndreptățit să ocupe tronul. Ca atare, el își ridică trupe și împreună cu fratele său, Prokopios, atacă palatul cumnatului său și casa lui Illos. O bătălie crâncenă avu loc și victoria era aproape câștigată, dar Marcian nu sustinu mai departe atacul și amână până a doua zi rezultatul final, în acest timp, Illos trecu Bosforul cu isaurienii săi și risipi armata lui Marcian, în parte atrăgând-o prin daruri. Marcian trebui să-si caute azil la Sfintii Apostoli, de unde fu scos, surghiunit în Asia Mică și hirotonisit preot. Leontia se retrase și ea într-o mănăstire.

Cel din urmă revoltat împotriva domniei lui Zenon, ceva mai târziu, a fost cel mai de seamă și mai nobil dintre dușmanii săi, concetățeanul său Illos. Zenon îi datora o deosebită recunoștință pentru serviciile ce-i făcuse, ajutându-l să-si recapete tronul. Dar femeile din familia imperială îl urmăreau cu nepotolita lor ură. De trei ori viața îi fusese în primejdie prin uneltirile lor. Verina era cea mai vinovată dintre toate, între altele, ea îl îndemnase pe prefectul pretoriului Epinikos să-l asasineze și acesta, exilat în Isauria, îi făcu această

Hodgkin, III, pp. 52-52.

324

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

destăinuire. Illos se retrase atunci de la Curte. Dar fu rechemat în curând și împăratul îi iese înainte cu o suită impunătoare, dincolo de Bosfor³⁸⁶. Mai înainte de a intra în capitală, probabil la sfârșitul anului 478, Illos îi descoperi lui Zenon intrigile Verinei împotriva vietei sale, declarându-i că nu se simtea niciodată în siguranță cât timp această femeie va rămâne în Constantinopol. Zenon o părăsi la discreția lui Illos, care o trimise cu o mare suită în Isauria, silind-o a se călugări în biserica din Tarsos³⁸⁷, apoi o închise în fortăreața din Dalisandos.

Printre însoțitorii lui Illos, în acea zi de triumf, se găsea și un om cu multă reputație printre contemporani, egipteanul Pamprepios din Panopolis, în Thebaida, întrunind în persoana sa calitatea de gramatic, poet și filosof. După ce predase literale la Panopolis, apoi la Alexandria, el se dusesese la Atena, unde studiasse filosofia la școala neoplatonismului mistic a celebrului Proclus. Atenienii l-au considerat cel mai eminent dintre discipolii divinului maestru.

Hodgkin ne-a schitat în câteva pagini cariera acestui interesant tip al păgânismului³⁸⁸. Dar un studiu excelent asupra lui, de o informație impresionantă, pe care n-a avut-o savantul englez, ne-a dat Henri Gregoire³⁸⁹. Acest studiu, atât de sugestiv, probează

Kd'âiepoi,'

³⁸⁷ Ioan de Antiochia: ev Tt? Katâ Tapaov Lf ap. Hodgkin, III, p. 53, n. 1.

³⁸⁸ P. 53 și urm.

³⁸⁹ H. Gregoire, Au camp d'un Wallenstein byzantin. La vie et les vers de Pamprepios aventurier païen, în „Bulletin de l'Association Guillaume Bude”, nr. 24 din iulie 1929, pp. 22-38.

325

NICOLAE BANESCU

cooperatia elenilor păgâni, atrasi de Pamprepios, la revolta lui Illos, cu speranta de a revedea, multumită omului de încredere al acestuia, „zilele lui Libanios si Iulian”. Pamprepios își asimila artele secrete ale magiei, ale profetiei si theurgiei. El cuceri mâna unei ateniene si o catedră de filologie³⁹⁰, având un mare protector în arhonte Theagenes, adevăratul „Mecena” al Universității ateniene. Arhonte era însă un mare înfumurat si pretindea de la protejati săi o adu-latie permanentă, neadmitând nici o independentă. El avu cu Pamprepios un „conflict de amor propriu” -cum îl caracterizează, învățatul belgian - iar filosoful nostru demisiona si părăsi Atena, plecând la Constantinopol.

În acest oras plin de crestini, el nu făcea un secret din păgânismul credintei sale, ci în toată libertatea si-l manifesta³⁹¹, încât duse la bănuiala că stie si alte lucruri „ale înțelepciunii secrete”, într-o împrejurare înregistrată de Suidas, după Damascius, Pamprepios îl cunoscuse pe Illos, de care își legă apoi viata. Generalul, un iubitor de literatură, aflându-se odată cu oameni învățati, dori să audă vorbindu-se despre suflet. Multi dintre cei prezenti filosofară, fiecare în felul său, asupra acestui delicat subiect, dar discutia a lăsat confuzie în spirite din pricina contradictiilor. Atunci Marsos, prieten intim al lui Illos, spuse că Pamprepios, un sofist egiptean despre care se spun

390 Ibidem, p. 24.

391 Suidas, s. v., pasaj din Malchos: Το

ιατ; ΟVK L%ov vnoKpiaiv, SeiKvvfievv.

vrov Tg nappr\Giaq Jipo8r\)(og

326

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

minuni, poate lămuri fără gres chestiunea în discutie, si-l aduse la Illos. Pamprepios a tinut cu mare elegantă despre suflet un discurs mult meditat. Fermecat de cele auzite, Illos l-a proclamat „mai înțelept decât toti profesorii din Constantinopol, prin îngrijită lui vorbire fluentă³⁹² si l-a numit profesor, cu un mare salariu plătit de Stat. El fu ridicat de atotputernicul său prieten la înalta functie de quaestor al palatului sacru. Creditul lui Pamprepios se întemeia pe prezicerile ce le făcea ministrului protector. Ca si dascălul său Proclus, Pamprepios era un grec, deci un păgân în credinta sa si invidiosii uneltiră a-l compromite, arătându-l ca practicând magia si profetiile, neferindu-se a-i face lui Illos preziceri împotriva împăratului. Ei îl convinseră pe Zenon si Verina să-l exileze. Illos trimise după el si-l luă în Isauria, făcându-l sfetnicul său, căci era plin de înțelepciune politică (?ced TJV jap noÄiriKfjg avvâaewq e/i^Aeog)³⁹³.

După loan de Antiochia, disensiunea dintre Zenon si Illos a fost începută de cel dintâi, împăratul cerând cu insistență eliberarea fratelui său Longinus, închis de Illos de mai multi ani într-o fortăreață din Isauria. Ariadne ceru si ea stăruitor lui Zenon rechemarea mamei sale, dar împăratul îi spuse s-o ceară lui Illos. Acesta neînduplecându-se, Ariadne câștigă pe unul din garda scholarilor săi-1 asasineze, dar atentatorul nu reusi decât să-l rănească, tăindu-i o ureche. Illos ceru

392 Suidas, s.v.-. (pevaKia&eig "7/Uoug /iL/zLpi/iv?#fLvj7 Ao/tfflTepov avmv nâvucav eicpivs tâv naiSsvrâv KcovoTavrivov.

•TO Ibidem. """"""

327

să meargă în Orient spre a se reface si Zenon îl numeste magister militum per Orientem. Illos se instalează la Antiochia, urmat de credinciosul Pamprepios si de alti prieteni si aderenti. Era în 481-482. Între el si suveran mocnea acum dușmănia si un conflict era inevitabil. Dar înainte de a lua ofensiva, Illos căută să-si creeze o partidă în imperiu. Pamprepios, prin abilitatea si relatiile sale, era omul care să realizeze acest proiect. S-a negociat cu dușmanii Bizantului: în Orient cu persii, în Occident cu Odovakar. S-a căutat a se atrage toti nemultumitii. Elenii sperau o reînviere a epocii lui Iulian, catolicii, răsturnarea ereziei monofizite triumfătoare a Edictului de unire al lui Zenon.

Până la începutul anului 484, împăratul, prins în ostilitățile cu ostrogotii, nu putu lua nici o măsură, dar când avu mâinile mai libere, îi ceru lui Illos să-l libereze pe Longinus. La refuzul său, Zenon îl revocă din comandamentul Orientului, înlocuindu-l cu loan Scitul, în acelasi timp, el îi expulza din Constantinopol

pe prietenii rebelului, confiscându-le proprietățile. Astfel se declanșează războiul care tinu patru ani³⁹⁴. Illos îl scoate din închisoare pe Marcian și-l proclamă împărat; se aliază apoi cu Verina, pe care o aduce din fortăreața isaurică în care zăcea, și ea, în costum imperial, ca dispunând de coroană, îl proclamă, la Tarsos, împărat pe patriciul Leontios, ales de Illos. La 27 iunie 484, uzurpatorul intră solemn în Antiochia³⁹⁵. Pamprepios e înălțat de acesta la însemnata demnitate de magister officiorum. ! Bury, I, pp. 395-396. ' Gregoire, st. cit., p. 29.

328

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

împotriva isaurienilor, Zenon îi mobilizează pe barbarii lui Theodoric Amalul, auxiliari ruși comandanți de fiul lui Aspar, Ermenric. În bătălia care avu loc, isauricii sunt învinși. Rebelul se închide atunci în fortăreața isaurică Cherris (Cherris) împreună cu aderenții săi principali: Leontios, Marsos, Pamprepios, împărăteasa Verina. Fortăreața sustinu un asediu eroic timp de patru ani și căzu în cele din urmă prin trădarea soției lui Trocundes, în 488. Ea s-a oferit împăratului în acest scop și, sub cuvânt că aduce o propunere de iertare, se introduce în cetate și deschide portile dinaintea trupelor imperiale. Verina murise curând după începerea asediului. Marsos murise și el; Pamprepios pierise cu trei ani mai înainte, ucis din ordinul lui Illos, pentru trădare. Textul unui horoscop anonim al lui Pamprepios, stabilit după lovitură, nu lasă nici o îndoială în această privință³⁹⁶. Illos și Leontios fură decapitați și capetele lor trimise la Constantinopol, unde fură purtate în vârful unor prăjini în Hippodrom. Cu aceasta, seria revoltelor se încheie definitiv. Situația grea în care l-au pus pe împărat, l-a împiedicat să intervină în Africa în ajutorul creștinilor, prigoniti de fanatismul arianului Huneric.

396 H. Gregoire, an.cit., p. 31; cf. Ioan din Antiochia, ed. Carolus Muller, HG, voi. V, Paris, Firmin Didot, 1870, fragm. 214, pp. 27-28. [D. Pingree, Politicul Horoscopes from the Reign of Zeno, DOP, 30 (1976), pp. 133-150.]

329

NICOLAE BANESCU

b. Politica internă a lui Zenon. Reforme administrative. Noul formular al credinței (fœnotikori). În politica internă, Zenon nu avea pregătirea necesară pentru a conduce Statul. Oamenii de care se înconjurase, în mare parte isaurieni, neavând nici ei vreo cunoștință de administrație, împăratul a fost nevoit a încredința prefectura pretoriului, „marea masină pentru procurarea banilor”, cum o caracterizează E. Stein³⁹⁷, unui om priceput în afaceri. Așa se explică îndelungata funcțiune a lui Sebastian în acest însemnat post, el fiind deosebit de dibaci în materie de finanțe, deși pune la mezin funcțiunile și guvernămintele³⁹⁸. Zenon introduse însă în administrație unele inovații care aveau să rămână. El a creat noua demnitate aulică de consul onorar sau ex-consul, anu VJXTCOV, conferind astfel calitatea fictivă de consul persoanelor care nu exercitaseră de fapt consulatul. Acești „fostii consuli” au format timp de secole o clasă de demnitari bizantini, care a supraviețuit dispariției consulatului propriu-zis. Rangul lor era inferior numai patriciatului. Cu timpul, s-a depreciat însă din ce în ce mai mult. În sarcina lor era întreținerea conductelor de apă ale capitalei.

Zenon a modificat apoi jurisdicția senatorială. Când cei distinși cu rangul de clarissimi și aproape toți spectabiles au pierdut dreptul de a lua loc în Senat, li s-a permis a rezida afară din capitală. Prefectul orasului nu mai avu asupra lor jurisdicția civilă și o nouă jurisdicție fu stabilită de acum pentru senatorii vinovați

397 Hist. du Bas-Empire, t. II, p. 7.

398 MaJchos, p. 276: Kan[^]evcav, coanep e| atOpăq, ānavta, rai

ānpcc'cov eāv ev Tt\ paaiĀcog ccvĀfj 5ianpāTTLO"&cci

330

de un delict grav: Senatul din Constantinopol participă în largă măsură la jurisdicția asupra membrilor săi. Stein a stabilit că, la începutul secolului al V-lea, Consistoriul imperial, ale cărui sedințe se numesc silentia, și Senatul, ale cărui sedințe se cheamă con-ventus, se întrunesc într-o sedință comună, silentium et conuentus, consacrată uneori procesului unui membru al Senatului³⁹⁹.

*^o Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. III (1911), p. 500 si urm.

331

îl confundă pe Christos. Se hotăra că Mântuitorul e de aceeași natură cu Tatăl, în natura Sa divină, și de aceeași natură cu noi, în natura Sa de om. Se ocoleau însă expresiile „o natură” și „două naturi”⁴⁰⁰. Deciziile celui de al patrulea Sinod de la Chalkedon se eludară și, astfel, această nouă formulare a credinței putea strânge la un loc pe prietenii și pe dușmanii Sinodului al IV-lea. Patriarhii monofiziti de Alexandria și Antiochia au prilejul de a intra iarăși în sânul Bisericii imperiului. Numai papa vechii Rome, Felix al III-lea, se desparte de ea. E cel dintâi act al schismei dintre Occident și Orient și, după câteva decenii, Bizantul va căuta iarăși apropierea de Roma.

c. Politica externă, începutul dezagregării stăpânirii romane din Apus. Luptele cu gotii. Odovakar și Theodoric. Regatul ostrogot. Fapte politice de o gravitate excepțională se întâmplă în această domnie în jumătatea de apus a imperiului.

Orestes, roman din Pannonia, fost în serviciul lui Attila, intrase în Italia și fusese înălțat la rangul de generalisim (magister militum). El merse asupra Ravennei, alungându-l pe Nepos (impus de Leon I) la Salona și proclamându-l augustus pe fiul său, Romulus (29 octombrie 475), zis Augustulus, din cauza tinereții sale.

Armata Italiei era în acest timp compusă din elemente barbare, recrutate din micile popoare de la Dunăre, eliberate de jugul hunilor și sfârșimate de os-

*^o Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. III (1911), p. 500 si urm.

, ,   , * * * ,   * ? ? ? ?

332

trogoti: rămășițele skirilor, herurilor, turkilingilor, la care se adăugau rugii refugiați în Italia. Trupele barbare erau cantonate în Liguria, în câmpia fluviului P6, găzduite de locuitori și hrănite din magazinele Statului. Ele nu erau multumite de această situație, invidiau soarta federatilor ostrogoti, vizigoti, burgunzi, vandali, cărora li se distribuiseră pământuri și care își păstrau legile, sub autoritatea regelui de națiunea lor.

Nemulțumirea era atâtă de un ofiter, Odovakar (Odoacru), un skir, fiul vestitului Edeon, regele skirilor, consilierul favorit al lui Attila. Când poporul său fu nimicit de ostrogoti (pe la 470), el veni în Italia și luă serviciu în garda imperială. Originea sa regală îi dădea o mare autoritate asupra armatei. Pe la mijlocul verii anului 476, trupele reclamară lui Orestes o treime din pământurile Italiei. Cererea fu respinsă și îndată izbucni revolta. Orestes se închide în Pavia, care e cuprinsă și arsă. El fugi la Piacenza, unde fu prins și decapitat (august 476). Fratele său Paul e ucis în Ravenna. Odovakar crută pe tânărul Romulus Augustulus, mulțumindu-se a-l despuia de purpură și a-i hotărî ca resedintă, cu familia sa, vila lui Lucullus din Campania⁴⁰¹, cu o pensie de 6000 aurei.

Armata barbară îl alege pe Odovakar rege, nu al Italiei, ci rege al natiunilor, al mercenarilor refugiați în Italia. El își luă prenumele de Flavius, care aparținea dinastiei imperiale.

101 Hodgkin a propus identificarea acestei viile cu Castel dell'Ovo de la Neapole, pe vremea aceea întins

si pe continent, cuprinzând o parte din cartierul modern Santa Lucia (Op. cit., III, p. 173). ,,, ,,, > .....- , -••<- . i

333

NICOLAE BĂNESCU

Evenimentele din 476 au fost de obicei socotite drept „căderea Imperiului de Apus”, expresie pe care Bury o consideră cu dreptate ca inexactă și nefericită, căci, după cum afirmă el, „nici un imperiu n-a căzut în 476 și nu era un imperiu de Apus care să cadă. Era numai un Imperiu roman, care uneori era guvernat de doi sau mai mulți augurști. Situația creată în 476 a fost similară celei a domniilor împăraților ridicați de Ricimer. Apusul a ajuns în cele din urmă, cum s-a mai întâmplat temporar, sub unica suveranitate a împăratului din Orient.

Revoluția italiană din 476 a fost un eveniment însemnat, afirmă învățatul englez, fiindcă reprezintă un stadiu important în procesul dezmembrării imperiului. „El aparține - adaugă Bury - aceluiași catalog de date cronologice care cuprinde anul 418, când Honorius i-a așezat pe goti în Aquitania, și anul 435, când Valentinian a cedat țărilor Africii vandalilor, în 476 același principiu al dezintegrării a fost întâia oară aplicat Italiei. Așezarea germanilor de est ai lui Odovakar, cu consimțământul lui Zenon, începu procesul prin care pământul italian avea să treacă în mâinile ostrogotilor și longobarzilor, ale francilor și normanzilor”⁴⁰².

Odovakar s-a dovedit un cărmuitor inteligent. El și-a dat seama că forțele sale militare (vreo 15.000 de oameni) nu-i puteau da autoritatea de a stăpâni aristocrația italiană și relațiile cu străinii. De aceea, căută să trăiască în bună înțelegere cu vecinii. El distribui a

im Op. cit., pp. 408-409.

334

treia parte a pământurilor italiene (.tertia) soldaților săi, ceea ce refuzase guvernul imperial; dar numărul proprietăților ce puteau fi împărțite în toată Italia era considerabil și multe rămăseseră nedistribuite. O treime a veniturilor financiare a fost atunci încasată în natură pentru cheltuielile militare, probabil, cum so-coate Stein, pentru acordarea unei solde anuale soldaților (donativum).

Fată de Senat avu o atitudine binevoitoare. El îi restituî puterile monetare de odinioară și, din ordinul Senatului, s-au bătut atunci monede de aramă curată. Odovakar dădu de asemenea celui mai vechi ex-consul, numit prior sau caput senatus, anumite atribuții, desfăcute în parte din prefectura urbană⁴⁰³. Stein vede în această măsură intenția de a-l reînvia pe princeps senatus al Romei republicane, voind, poate, a face din Senat un sprijin al stăpânirii sale, împărțind cu el mostenirea puterii imperiale a Occidentului și să facă oarecum autoritatea sa legitimă. El trimisese, la sfârșitul anului 476, o ambasadă la Constantinopol, ca să ducă acolo insigniile imperiale, declarând că, în împrejurările de față, un singur împărat e de ajuns pentru Occident și Orient și să ceară lui Zenon să-l numească pe Odovakar patrikios și să-i încredințeze guvernarea Italiei⁴⁰⁴. La Curtea din Constantinopol se afla atunci și o solie a lui Iulius Nepos, venit din Dalmatia ca să ceară să-l ajute pentru restaurarea sa. Verina, înrudită cu el, sprijinea această cerere. Zenon fu însă prudent. El nu-i acordă nici un sprijin efectiv,

403 E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, p. 44.

404 Malchos, p. 235.

335

dar spuse ambasadei lui Odovakar că împărat al Occidentului era Nepos și seful ei de la acesta trebuie să ceară titlul de patrikios. Dar, în scrisoarea ce-i trimise, Zenon îl numește patrikio[^].

În 479 poziția lui Odovakar se întărise. El nu se înțelese cu Nepos; Verina fusese închisă și Illos era puternic la Curte. Zenon se decise deci a recunoaște lui Odovakar anumite prerogative imperiale, mai ales dreptul de a numi funcționarii. De la 480 înainte, barbarul numi un consul care fu recunoscut și în Orient⁴⁰⁶. Odovakar a tinut seamă de principiul în virtutea căruia baterea monedelor de aur era rezervată împăratului.

Nepos dispăru în curând, asasinat în primăvara anului 480 de doi din oamenii săi, care uzurpară stăpânirea Dalmatiei.

Apărarea Italiei a fost asigurată. Dacă pierduse Proventa meridională cu Arles și Marsilia, cedată lui Eurik al vizigoților, Odovakar încheie cu Genserik al vandalilor un tratat favorabil, prin care acesta îi lăsa, în schimbul unui tribut, Sicilia, afară de fortăreața Lilybea. Aprovizionarea Romei era, prin aceasta, în siguranță. El reuși a recupera și Dalmatia, executând pe asasinii lui Nepos și făcând o campanie împotriva rușilor din Noricum, care fură aproape exterminați. Regele lor, Feva (s. Feletheus) fu luat captiv și executat. Aceasta contribuie la căderea lui Odovakar, căci Frederic, fiul lui Feva, fugi în Moesia inferioară la ruda sa, Theodoric, și-l atătă împotriva aceluia.

405 406

Ibidem, p. 236.

E. Stein, op. cit., p. 47.

336

Ostrogoții se revărsau neîncetat din locuințele lor din Pannonia și erau din nou un pericol pentru imperiu. Un got, până atunci în serviciul imperiului, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Sasiul), pustia Thracia, la sfârșitul domniei lui Leon I. Acesta îi dădu cantonamente, o pensie anuală și postul de magister militum în praesenti, cu titlul de rege al gotilor. Pentru a se apăra împotriva gotilor, Zenon a căutat să pună în conflict pe cei doi Theodoric. El trimise pe Theodoric Amalul împotriva lui Strabo. Acesta știu însă a-l convinge că face jocul romanilor, care urmăresc distrugerea lor. Amalul se împacă atunci cu el și amândoi trimit ambasadori la Bizant. Strabo cerea să i se îndeplinească cele stabilite cu Leon I, Amalul pretindea concesiunea unui teritoriu pentru poporul său și grâu pentru armata sa până la epoca recoltei, avertizând că, dacă cererea sa nu va fi satisfăcută, el nu-i va putea opri pe ai săi de la jafuri. Zenon încearcă a atrage pe Theodoric Amalul de partea sa, făgăduindu-i 1.000 de livre de aur și 40.000 livre de argint și, deosebit, un venit anual de 10.000 nomisma-ta și mâna unei fiice a lui Olybrius și a Placidiei sau a altei nobile din oras, dacă va face război omonimului său⁴⁰⁷. Dar promisiunile n-au folosit și Theodoric devasta părțile Thraciei din vecinătatea muntelui Rodope. Împăratul se întoarce atunci iarăși spre Strabo și încheie cu el un acord. Amalul, nemulțumit de această

⁴⁰⁷ Malchos, pp. 240-241. [A. Karamaloude, *Ol CTTTJV ;roAm?aj TOV Zfivcovog neră TT)V nrcbar] rov SVTIKOV 'PcofiaIKov Kpâmv...* (476-481), „Symmeikta”, 6(1985), pp-73-90.]

337

atitudine față de adversarul său, se strecură prin Rodope în Macedonia și se opri în fața Thessalonicului, unde îl ajunse un ambasador al lui Zenon, cu propuneri de tratative. El ceru un plenipotentiar și împăratul îl trimise pe Adamantios, spre a oferi gotilor un teritoriu în Pautalia (Kiistendil) și 2.000 de livre aur pentru acel an. Theodoric trimise mesaj lui Sidimund, un ostrogot fost în serviciul lui Leon și care trăia la proprietatea sa lângă Dyrrachion, îndemnându-l a pune mâna pe cetate. Acesta izbuti a evacua orasul, în acest timp Theodoric avu întrevederea cu Adamantios lângă Dyrrachion. Ambasadorul bizantin îi făcu imputări pentru purtarea sa și-i atrase atenția asupra pericolului la care se expune, înconjurat cum este din toate părțile de forte romane, sfătuindu-l la o atitudine prietenoasă față de împărat, părăsind Epirul și orasele acestei regiuni și mergând în Dardania, unde se află un mare teritoriu, cu pământ bogat, suficient pentru întreținerea armatei sale. Theodoric, pretextând oboseala trupelor, ceru să petreacă iarna la Dyrrachion și să plece în Dardania în primăvară, dând ostateci și declarându-se gata a face război lui Strabo și a-l restaura în Dalmatia pe Nepos. Adamantios plecă să-l consulte pe Zenon pentru toate acestea și, între timp, Sabinianus, care comanda Illyricum, repurtă o victorie asupra unei părți din armata lui Theodoric. El exagera victoria sa, trimitând vorbă împăratului să nu încheie acordul⁴⁰⁸. Sabinian îi tinu pe goti în frâu în Epir, timp de un an și jumătate; din nefericire, el fu asasinat de un sef ingrât, în 481. Malchos, pp. 245-258.

338

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Cu prilejul revoltei lui Marcian, celălalt Theodoric se apropie de Constantinopol, simulând că vrea să-l ajute pe împărat și, intrând din nou în conflict cu imperiul⁴⁰⁹, Zenon îi aduce împotriva lui pe bulgari, care sunt însă bătuti (481).

Moartea neasteptată a lui Strabo schimbă iarăși situația. El coborâse cu soția, cu fiul său Recitach și cu 30.000 de goti spre Grecia; dar pe Via Egnatia, la locul numit Staulul lui Diomede, într-o dimineață, calul său îl aruncă într-o lance pusă cu vârful în sus, lângă cort. Accidentul i-a fost fatal (481)⁴⁰⁹. Această întâmplare îl apropie din nou pe Zenon de Theodoric, fiul lui Thiudimer. În 482, acesta prăda Macedonia și Thessalia și ocupa Larissa. Împăratul se hotărî a face cu el o nouă înțelegere. El dădu ostrogotilor părți din Moesia și Dacia Ripensis, iar apoi (484) fu numit *ma-gister militum in praesenti* (483); Theodoric fu ridicat la rangul de consul și-l asistă pe împărat împotriva rebelului Illos.

Dar o nouă ruptură avu loc, iar Theodoric devasta Thracia (486) și se îndreptă către Constantinopol (487). Regiuni fu ocupat, Melantias, de asemenea și capitala, amenintată. Apoi, la intervenția surorii sale, care se afla în Constantinopol, se retrase în Moesia, la Novae, pe care avea să-l părăsească pentru totdeauna, căci, în 488, la apelul poporului său, care suferea de foame și cerea alte cantonamente, barbaria se trezi în el și se decise brusc a-si aduna o armată și a porni

409 Ibidem, pp. 258-259.

410 Fiul său, care luă conducerea, săvârșind prădăciuni, căzu, la rândul său, ucis de celălalt Theodoric, trei ani mai în urmă.

339

NICOLAE BANESCU

asupra Constantinopolului, prădând totul în calea sa. O idee trecu atunci prin mintea lui Zenon sau a sfetnicilor săi: că l-ar putea pedepsi pe Odovakar și elibera provinciile illyrice de amenințarea ostrogotilor, dând lui Theodoric însărcinarea de a-l înlătura pe guvernatorul Italiei. O întrevedere avu loc cu împăratul, o convenție se încheie și Theodoric obtinu concesiunea „tării Hesperiei”. Zenon era bucuros a se scăpa de un barbar greu de îmblânzit; el își rezerva drepturile teoretice ale suveranității imperiului⁴¹². Reputația lui Theodoric și natura expediției treziră o înflăcărare generală. Toti alergară sub steagurile sale. Aventurierul ducea cu sine nu numai armata, ci tot poporul ostrogot, împreună cu resturile rugilor lui Frederic. Marsul său trebuie privit, după expresia lui Gibbon, ca emigrația unui întreg popor, cu femeile, copiii, bătrânii și averea lor. Cele două mii de care pierdute într-o singură acțiune războinică dau o idee despre bagajele ce urmau armata ostrogotilor în această campanie a Italiei⁴¹².

În toamna anului 488 Theodoric se puse în mișcare, apucând drumul Pannoniei, pe cursul Dunării. Ținutul acesta era ocupat de gepizi, instalați la Sirmium. Regele lor, Traustila, încercă să se opună, dar fu zdrobit și pieri în luptă. Biruind toate obstacolele, Theodoric trecu Alpii Iulieni. Odovakar îl aștepta pe Sontius (Isonzo), lângă ruinele Aquileei, unde se dădu prima bătălie (28 august 489). Învins, el fugi la Verona. La sfârșitul lui septembrie, avu loc o

411 Bury, I, pp. 416 și urm.

412 Gibbon, *Decline and Făli*, ed Bury, t. IV, p. 190 și urm.

340

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

nouă bătălie, sângeroasă, pe Athesis (Adige), lângă Verona, pierdută de Odovakar după un mare măcel. El se închise atunci în Ravenna, care nu putea fi cucerită decât printr-un lung asediu. Theodoric preferă a supune mai întâi Italia de Nord. El intră fără greutate în Milan, apoi se închise în Ticinum (Pavia), a cărei poziție era mai puternică. Odovakar se întoarce asupra-i, cuprinde Cremona și Milan și asediază Pavia. Ajutat de vizigoti, Theodoric scapă de asediu, în 490, el iese din Pavia și Odovakar se retrase în spatele râului Adda, la est de Milan, unde se desfășură a treia bătălie înversunată (11 august 490). Învins din nou, Odovakar se închise în Ravenna. Acolo e asediat de ostrogoti câțiva ani. Ca să sfârșească, Theodoric îi propune împărțirea puterii. Ostrogotii fură primiți la Ravenna, în baza unui tratat (5 martie 493) și sefii dusmani consimțiră, sub jurământ, a guverna provinciile Italiei în comun, dar zece zile mai târziu, Odovakar e ucis de mâna chiar a lui Theodoric, la un banchet, sub pretext de complot, și familia sa e exterminată⁴¹³.

Stăpân pe situație, Theodoric se îngrijea mai întâi săi așeze poporul său în țară, acordând gotilor o treime a domeniilor romane. Se gândi însă a nu-i risipi în toată peninsula, masând cea mai mare parte la nord de P6. El își luă reședința la Ravenna. Timp de șase ani împăratul Anastasios, care urmasa lui Zenon, a sovăit a defini situația noului stăpân al Italiei. Mai

413 L. Schmidt, *Gesch. der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, II. Aufl., München, 1941, pp. 295-296. , ,;-.. -;,, ,,,, : , ,

341

NICOLAE BANESCU

multe ambasade trimise din Roma n-avură nici un rezultat. La rândul său, Theodoric s-a abținut a lua vreo măsură care să fie incompatibilă cu poziția unui vicerege, sau care să fi îngreuiat o recunoaștere ulterioară, în cele din urmă se ajunsese la o înțelegere, în 497. împăratul Anastasios trată cu emisarul regelui, Festus, prior senatus, stabilind definitiv raporturile de drept public între regatul Italiei și imperiu. Theodoric fu recunoscut ca generalisim roman (magister utriusque militiae) și guvernator al Italiei, sub anumite condiții, care determinară poziția sa constituțională. Prin această înțelegere, Italia rămânea parte a imperiului, într-un sens, Theodoric era un cărmuitor independent, dar puterea sa avea anumite limite, care implicau suveranitatea împăratului și pe care el le-a observat cu loialitate.

Poziția regelui ostrogot ca delegat reiese din faptul că n-a uzat de anii domniei sale în datarea oficială a documentelor. Reiese apoi din faptul că n-a pretins dreptul de a bate monedă decât ca subordonat al împăratului. Numele acestuia continua a figura pe avers; pe revers era gravată numai monograma lui Theodoric, nu efigia sa. Poziția subordonată a regelui reiese înainte de toate din faptul că nu avea puterea de a face legi, rezervată ca prerogativă supremă împăratului. Ordonanțele lui Theodoric nu erau leges, ci edicta. Dreptul de a numi consuli, acordat de Zenon lui Odovakar, fu transferat acum lui Theodoric, dar cu restricția că nu putea numi un got, ci numai un roman. Excluderea se întindea și la toate funcțiile civile (Prefectul pretoriului, vicarul Romei, guvernatorii provinciilor, magister officiorum, cei doi miniștri ai fi-

342

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

nantelor, questorul palatului). Gotii erau excluși și de la demnitatea onorifică de patrikiostU.

Theodoric se arată binevoitor față de lumea romană, fără concursul căreia nu putea administra. Senatul fu tratat cu respect; el continuă a funcționa ca mai înainte, în schimb, posturile militare erau încredințate numai gotilor. Calitatea lor de soldați străini determină caracterul Curților de judecată a ostro-gotilor: curți militare erau instituite pentru dânsii. Lângă, guvernatorul civil roman era în fiecare provincie unul militar got: comes Gothorum provinciae și, în fiecare oras, pe lângă defensorul și curatorul roman, se afla câte un comandant de piață got, comes Gothorum civitatis. Pe lângă acești comitesprovincia-rum și comites civitatum, un corp de oficiales goti era alcătuit din așa-zisi saiones (sing. saio), echivalent gotic al curierilor imperiali, acei agentes in rebus, care executau ordinele emenate de la suveran⁴¹⁵.

Pe lângă titlul său de magister utriusque militiae, față de armata ostrogotă Theodoric era și regele poporului său. El a adoptat titlul de Rex (nu Rex Gothorum), fiindcă străini în Italia nu erau numai ostrogotii, ci și germanii rămase ai lui Odovakar și rugii, care recunosteau totuși regalitatea lui.

d. Guvernământul lui Theodoric. Politica sa externă. Personalitățile literare ale epocii. Elementul roman a predominat în Statul lui Theodoric; el a pre-

414 Bury, op. cit., I, p. 453 și urm.

415 Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 122. Cf. Hodgkin, t. III, pp. 253-254.

343

dominat chiar în personalitatea regelui⁴¹⁶. Pe când în Gallia, în Spania, în Africa, barbarii stăpâni rămân credincioși tradițiilor lor naționale, în Italia, zice un savant francez, se vede un got silindu-se a susține vechiul edificiu imperial, care se clatină din toate părțile⁴¹⁷.

Theodoric a fost un rege constructor, îngrijindu-se a repara ruinele Italiei. A construit palate la Ravenna, terme la Pavia și Verona; a împrejmuit aceste două orase cu ziduri noi și a restaurat apeductele de la Ravenna și Verona. La Ravenna a scut bălțile pentru a planta arbori fructiferi, a clădit bisericile Sân Apollinare Nuovo a palatului lui Theodoric și Santa Măria in Cosmedin, precum și Mausoleul său, mărturie ale avântului artistic pe care orasul l-a cunoscut în domnia lui⁴¹⁸.

în primăvara anului 500, celebrând la Roma tricen-nalia, treizeci de ani de domnie, a acordat cu acest

416 Vezi L. Schmidt, *Theoderich, romischer Patricius und König der Goten*, în „*Zeitsch. f. schweizerische Gesch.*”, 19 (1940), pp. 404-414. Aceeași părere e împărtășită și de W. Ensslin, *Das Römerreich unter*

germanischer Waltung von Stilicho bis Theoderich, în „Das neue Bild der Antike", Bd. II, Rom-Berlin, 1942, pp. 411-432. Urmărind etapele influenței germane, sporite în continuu de la Constantin cel Mare, autorul arată cum totii sefii militari germani, până la regele got, au rămas legați de idea imperiului.

417 L. Halphen, Les barbares (Peuples et civilisations), V, III-e ed., Paris, 1936, chap. IV.

418 Asupra bisericilor clădite la Salona, v. art. lui Ejnar Dyggve, L'influence des Goths à Salone, „Byzantion", t. XIX (1949), pp. 73-77, , , ...
344

prilej 200 de livre de aur pe an pentru întreținerea zidurilor și a anticului palat imperial, unde a descins. A acordat apoi poporului din Roma distribuția gratuită a 1.20.000 de modii (10.500 hi) de grâu anual.

Pe plan religios, puse capăt agitațiilor ce stăpâneau de câțiva ani populația romană, după moartea papei Anastasius al II-lea (498), în legătură cu alegerea urmașului său. Theodoric îl impuse în cele din urmă pe Symmachus, înlăturat mai înainte (502), din cauza plângerilor primite împotriva vieții sale scandaloase, deși fusese ales de majoritatea alegătorilor⁴¹⁹.

În politica externă dovedi energie, consolidând situația Italiei. Reluă Proventa de la vizigoti și Dalmatia de la uzurpatori și anexă Pannonia Secunda, în Spania și Septimania exercită o dominație efectivă, ca bunic al lui Amalaric, fiul minor al ginerelui său, Alaric al II-lea. Theodoric a asigurat o lungă perioadă de pace, căutând a-și întări situația prin alianțe matrimoniale. Cu Clovis, agresivul rege al francilor salieni, stabili legături de familie, luând-o în căsătorie pe sora lui, Audofleda. O fiică a lui Theodoric îl luă de sot pe regele vizigoților, Alaric al II-lea; alta, Ariana, se căsătorii cu Sigismond, regele burgunzilor. Thrasamond, regele vandalilor, o luă de soție pe sora lui Theodoric, Amalafrida. În sfârșit, o nepoată a regelui ostrogot, Amalaberga, se căsătorii cu regele turingilor.

După Anonymus Valesianus, Theodoric era un agramat care se folosea de un sablon pentru semnătură, ceea ce nu e verosimil, dată fiind creșterea ce o

419 Stein, Hist. du Bas-Empire, II, p. 132 și urm.

345

NICOLAE BANESCU

primise la Constantinopol, unde a stat atâta vreme ca ostatic. E mai probabil că pasajul acesta se referă, cum socoate Ensslin, la împăratul Iustin I, al cărui nume a putut fi înlocuit mai târziu, în chip arbitrar, cu al regelui got⁴²⁰.

Lunga sa domnie a fost ilustrată de câteva distinse personalități literare. Magnus Felix Ennodius a fost unul dintre ei. Născut în sudul Galliei, și-a trăit copilăria în Italia de Sus. Nobil de origine, a trebuit să intre, din cauza sărăciei, în clerul din Milan, la îndemnul lui Faustus. Episcopul de Milan, Laurentiu, ajutat de Theodoric, s-a silit a face din acest oraș un centru intelectual. Ennodius a fost reprezentantul său principal. El a desfășurat o activitate variată pe terenul literelor și s-a deosebit mai cu seamă în arta epistolară.

Între devotații lui Theodoric se numără și Cassiodorus (Flavius Magnus Aurelius), fiul ministrului Cassiodorus al lui Odovakar, servindu-l apoi credincios și pe Theodoric. Adept al politicii regelui ostrogot, Cassiodorus a scris două opere istorice închinată regalității și trecutului poporului got: 1. O cronică scurtă, în care prezintă stăpânirea lui Theodoric și trecutul gotilor în lumina cea mai favorabilă; 2. Istoria gotilor, din care s-a păstrat numai un fragment tradus de Iordanes, originar din Balcani, poate el însuși got⁴²¹.

Anicius Manlius Severinus Boethius a fost un opozant al regelui ostrogot. El împărtășea cu socrul său, Symmachus, antipatia, care stăpânea în mediul

420 Rex Theodoricus inlitteratus ?, în „Hist. Jahrbuch", 1940, pp. 391-396.

421 Hodgkin, op. cit., t. III, p. 284 și urm. •-.....

346

lor, din motive naționale și sociale, față de goti. Amândoi erau reprezentanții cei mai autentici ai romanității pe care Theodoric voia s-o asocieze la opera sa. Dar cu toate că acesta se sili a-i câștiga covârșindu-i de onoruri, ei păstrară o atitudine rece. Symmachus a fost prior senatus, dar n-a exercitat sub

Theodoric nici o funcție publică. Boethius a fost consul în 510 și, în 522, îndeplinea funcția de magister officiorum.

Boethius cunostea limba greacă la perfecție. El trecea drept omul cel mai învățat al epocii sale, din punctul de vedere al istoriei ideilor. Stein îl situează exact în pragul Evului mediu, „câci se poate zice că știința medievală din Occident a avut ca bază tratatele sale de aritmetică și de teorie muzicală, comentariile sale asupra diferitelor opere filosofice ale antichității și mai ales traducerea operelor lui Aristotel privitoare la logică”⁴²².

El plăti cu viața nobilă sa atitudine față de barbarii uzurpatori. Murind papa Hormisdas, la începutul lui august 523, amic politic credincios al lui Theodoric, Ioan I a fost ales ca succesor. Regele got nu s-a amestecat în alegere, dar n-a putut fi multumit de rezultat, Ioan fiind prieten personal al lui Boethius. În corespondența ce se ținea de obicei cu Occidentul, cu prilejul alegerii, s-au interceptat scrisori către împărat de la senatorii cei mai de vază și care făceau să fie bănuieț Albinus, prefect al pretoriului și consul, ca favorizând proiecte îndreptate împotriva guvernului os-trogot. Albinus fu citat dinaintea regelui, ca să se apere împotriva acuzației de înaltă trădare. Boethius,

122 Op. cit., p. 131.

347

în calitatea-i de magister officiorum, încercând a clasa afacerea care amenința să-l compromită pe Albinus, a fost acuzat la rândul său și arestat. Până să se hotărască sentința, Boethius compuse în celebrul turn din Pavia, unde fusese închis, vestita sa lucrare asupra mângâierilor filosofice, *De consolatione philosophiae*, vrednică de meditațiile antichității. Punctul ei de plecare e problema a cărei expresie celebră e Cartea lui Iov: cum se acordă ideea Providenței cu faptul că de atâtea ori pe pământ triumfă cel rău și cel bun e covârșit. Răspunsul dat de Boethius nu e contrariu învățământului Bisericii. Originalitatea operei stă mai cu seamă în stilul și în compoziția ei.

La sfârșitul anului 524, Boethius a fost condamnat la executia capitală și confiscarea bunurilor. Symmachus, socruul său, fiindcă se declarase solidar cu el, a fost executat de asemenea. Aceste acte de cruzime întunecă domnia lui Theodoric, apreciată, de altminteri, elogios de un istoric ca Prokopios⁴²³.

3. Anastasios I (11 aprilie 491 - 9 aprilie 518)

a. Alegerea. Personalitatea sa. Când Zenon muri de dizenterie, în ziua de 9 aprilie 491 și se procedă la alegerea viitorului împărat, s-a putut constata puterea simțului dinastic ce stăpânea populația. Alegerea e povestită în toate amănuntele sale în lucrarea *Despre Ceremonii* a împăratului Constantin al VII-lea Porphyrogenetul.

Debellogoth., I, 1.

348

Înaltii demnitari, membrii Senatului și patriarhul s-au adunat în porticul dinaintea Marelui Triklinos, iar poporul și soldații (gărzile palatului) în Hippodrom. Demnitarii au fost de părere ca Augusta Ariadne să meargă la Hippodrom și să vorbească poporului, împărăteasa a apărut atunci în Hippodrom, în hlamida imperială, cu suita ei, și mulțimea a primit-o cu aclamațiile obisnuite, cerându-i să dea imperiului un împărat ortodox: *ὁπλοῦς τὸν βασιλέα τὸν οἰκουμενικόν*! Augusta a răspuns, prin vocea unui libellisios, aflând frumoase cuvinte pentru devotamentul și ordinea bună a poporului față de maiestatea imperială. Mulțimea a izbucnit din nou în aclamații, cerând un împărat roman și Ariadne răspunse că, înainte de a auzi cererile ei, a poruncit factorilor constituționali să aleagă „un creștin, roman și plin de toată virtutea imperială”. Dar Senatul și demnitarii nu se pot înțelege asupra persoanei împăratului și atunci Urbicius, praepositus Augustae, îi sfătuiește să-l trimită pe patriarh pentru a cere Augustei să aleagă ea însăși pe viitorul împărat, ceea ce se admite. Ariadne se pronunță în favoarea unui bun funcționar al Curtii, silentiarius⁴²⁴ Anastasios, și toți fură bucuroși de această alegere și-l aduseră pe Anastasios, care fu aclamat de popor și armată¹²⁵, în ziua de 11 aprilie 491, noul ales fu încoronat de patriarhul Euphemios, după ce-i luă mai întâi în scris un document prin care se lega cu mari jurăminte a păstra credința neatinsă, a nu schimba nimic în Biserică. Documentul a fost depus în Arhivele

⁴²⁴ Păstrătorul ordinii în procesiunile și adunările împăratului.

Marii Biserici, în grija lui Macedonios, conservatorul tezaurului sacru (o'KsvcxptiÂ.cct;). Noul basileus se căsătorește apoi, în mai, cu împărăteasa văduvă Ariadne. Anastasios nu era un personaj prea mare; corpul silentiarilor din care făcea parte avea un personal de mână a doua. Originar din Dyrrachion, era de 60 de ani când s-a urcat pe tron, și cunoscut pentru pietatea sa, pasionat pentru chestiunile religioase. Era, ca să întrebăm expresia lui Duchesne, ceea ce se chema la Constantinopol un *SiaKpivonsvog*, „unul din acei scrupuloși cu tendințe monofizite, care nu primeau fără ezitare comuniunea patriarhului, ortodoxia oficială neoferindu-le suficiente garanții”⁴²⁶. Anastasios, înalt de talie, avea o înfățișare plăcută și o particularitate a ochilor, unul fiind negru, celălalt albastru, motiv pentru care i s-a zis *Sitcopog* (ceacăr)⁴²⁷. El se bucura de o bună reputație; un scriitor de la mijlocul secolului al VI-lea îl laudă pentru înțelepciunea, educația bună și generozitatea sa⁴²⁸.

b. Frământări și lupte interne. Politica religioasă a lui Anastasios. Domnia noului ales, în comparație cu a lui Zenon, a fost mai liniștită; n-a fost totuși scutită de războaie și de serioase tulburări interne. De la început, ea a avut să înfrunte răscoala isaurienilor, care a frământat provinciile Asiei Mici mai bine de șase ani; iar atitudinea împăratului față de Biserică i-a

«s M-gr. L. Duchesne, *L'Eglise au VI-e siècle*, Paris, Fontemoing et Cie, 1925, p. 5.

⁴²⁷ Zonaras, t. III, p. 133 (Bonn).

⁴²⁸ Lydos, *Demagistr.*, t. III, 46, 49, 51. uUu< ,icti A'

350

atras ostilitatea populației capitalei, punându-i uneori tronul în primejdie. Conflictul religios continuu dintre împărat și supușii săi a înlesnit revolta lui Vitalian, care urmărește cu tenacitate gândul de a smulge lui Anastasios imperiul.

Trupele de isaurieni pe care se sprijinise Zenon ajunseseră, prin protecția acestuia, atotputernice, terorizând populația. Ele erau acum o adevărată primejdie pentru imperiu și împăratul se văzu nevoit a se scăpa de o tutelă periculoasă, îndepărtându-i pe isaurieni din capitală, reținându-le și dotăția anuală pe care o primeau din timpul predecesorului său. Trupele se revoltară, atâtea de sefi, și dezlănțuiră un crâncen război civil, purtat în părțile sudice ale Asiei Mici. În fruntea revoltei, care luă un caracter național, se aflau sefi dintre cei mai populari: Linginies (Lingis), guvernator al Isauriei, Longines din Cardala, un alt Longinos, din Selinus, Athenodor și episcopul de Apamea, care înlocuise Evanghelia cu sabia și avea să piară în aceste sângeroase hărtuiri. Trupele imperiale, conduse de Ioan Gotul și de Ioan Kyrtoș (Ghebosul), repurtară asupra rebelilor o mare biruință la Kotyaeion, în 492. În acele regiuni de munte războiul se transforma însă într-un război de guerrillă și de asedii. Imperialii câștigă câteva mari victorii, în care sefi rebeli cad în mare parte, iar în 498 Ioan Gotul pune mâna pe ultimii sefi și-i decapitează, trimițând împăratului la Constantinopol capetele lor, care fură purtate dinaintea multitudini în Hippodrom. Cu aceasta, Isauria a fost supusă definitiv; o bună parte a populației sale fu strămutată în Thracia și de atunci puterea sa politică n-a mai însemnat nimic⁴²⁹.

351

Politica religioasă a lui Anastasios i-a creat, în tot cursul domniei, mari dificultăți. Sinodul de la Chalkedon fusese un triumf al politicii imperiale și papale, dar el stârni în provinciile de est, unde monofizitismul era în creștere, o luptă aprigă în jurul credinței și ea dăinuie o lungă perioadă de timp. Cum observă, cu destulă dreptate, un recent cercetător al politicii religioase a lui Anastasios, împăratul și-a dat seama mai mult decât predecesorii săi că interesele vitale se aflau pentru imperiu în est, și aceasta a determinat întreaga sa politică religioasă⁴³⁰.

Anastasios era, de altfel, cunoscut pentru sentimentele sale monofizite înainte de a fi fost ales împărat și aceasta explică atitudinea hotărâtă a patriarhului, silindu-l, spre a-l încorona, a-i preda promisiunea scrisă că nu va schimba nimic din credință și va respecta deciziile Sinodului de la Chalkedon⁴³¹. Legăturile avute apoi ca împărat cu corifeii doctrinei monofizite, cu Philoxenos (Xenaias), episcop de Hierapolis⁴³²,

si Severos din Sozopolis, în Pisidia, eruditul teolog al monofizismului⁴³³, l-au întărit în aceste
429 Brooks, The Eastern Provinces, pp. 479-480.

430 peter charanis, Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First (491-518), Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1939-Prefata. [O a doua editie a lucrării a fost realizată de către Centrul de Studii bizantine din Thessalonice, 1974, în cadrul colectiei „Byzantina Keimena kai Meletai”, 11.].

431 M-gr. L. Duchesne, L'Eglise au VI-e siecle, Paris, Fontemoing et Cie, 1925, p.5-

432 Numit de obicei Philoxenos de Mabbugh, după numele sirian al orasului său. /.

i,-1 ,\; : ,

352

sentimente. Doctrina ce o profesa el reiese în chip evident din negocierile cu papa Gelasius.

în 492, Theodoric, regele ostrogot, trimise o ambasadă la Constantinopol, condusă de senatorul Faustus, ca să negocieze cu împăratul în privinta situatiei lui politice în Italia. Gelasius profită de această ocazie și scrisese lui Faustus să discute cu împăratul și aspecte religioase. Ambasadorul n-a uitat a pune chestiunea și, după câte a relatat, Anastasios a fost bucuros să-o asculte. Charanis, de la care luăm aceste amănunte, crede că împăratul ar fi sugerat un compromis rămas necunoscut⁴³⁴. Fiindcă nu obținuse recunoasterea sa ca rege al Italiei, Theodoric trimise la Constantinopol, în 496, o nouă ambasadă, cu aceeași misiune, condusă de senatorul Festus. O solie papală fu expediată în același timp, ducând împăratului o scrisoare a papei Anastasios al II-lea (urmasul lui Gelasius), propunând reluarea negocierilor pentru înlăturarea schismei. Festus obținea recunoasterea lui Theodoric și dădea împăratului promisiunea că-l va face pe papă să accepte decretul de uniune, Henotikon. Aceasta ar fi însemnat însă recunoasterea de către papă a dreptului ce-l avea împăratul de a hotărî politica și doctrinele Bisericii prin edict și așa ceva, cum vom vedea, nu era cu putință.

împăratul se așteptase ca Gelasius să-i trimită cu prima ambasadă a regelui o scrisoare de salut, ceea ce
433 E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, p. 157 și urm., care cuprind o expunere luminoasă a politicii religioase a lui Anastasios.

434 Charanis, op. cit., p. 19. [=ed. a II-a, Thessalonice, 1974, p. 48.]

353

nu făcuse. De aceea, când acea ambasadă plecase la Constantinopol, împăratul insistase ca Faustus să ceară papei să-l onoreze cu o astfel de scrisoare. Gelasius a răspuns atunci dorinței împăratului și, la începutul anului 494, îi trimise scrisoarea așteptată, un „document extraordinar”, cum o califică pe drept cuvânt Charanis, care o reproduce în lucrarea sa. Pretensiile papale privitoare la autoritatea spirituală și temporală sunt precizate lămurit în această scrisoare. Suprematia spirituală a Scaunului roman era atestată de canonul părinților și de tradiție; ceva mai mult, autoritatea sa spirituală implică pe cea temporală:

„Fiindcă, de fapt, sunt, împărate auguste - scria Gelasius -, două lucruri de care această lume e mai cu seamă guvernată: autoritatea sacră a pontifului și puterea regală. Dintre acestea, autoritatea preotului e mult mai mare... stii, de fapt, prea clementul meu fiu, că, desi întreci în demnitate restul omenirii, totuși, ca un om al cuceririi, în lucruri ale credinței îți pleci grumazul tău prelatilor și de la dânsii aștepti cauzele mântuirii tale, iar în primirea și administrarea sacramentelor cerești tu stii cu dreptate că trebuie să fii supus orânduiri religiei mai degrabă decât să o prezidezi... și dacă e drept ca inimile pline de credință să fie supuse tuturor preotilor care tratează lucruri drepte divine⁴³⁵, cu atât mai mult se cuvine să i se

435 [Traducerea mai precisă a textului „Et si cunctis generaliter sacerdotibus recte (subl. ns. - T.T.) divina tractantibus fidelium convenit corda submitti”, adică și dacă se cuvine ca inimile credincioșilor să se supună îndeobște tuturor preotilor care profesază în chip drept lucrurile dumnezeiești, arată că Gelasius se

354

arate aceeași considerație prelatului acestui Scaun, pe care Preaînalta divinitate l-a rânduit ca să predomine asupra tuturor preotilor și care, în consecință, a onorat pietatea întregii Biserici”¹³⁶.

Anastasius al II-lea, urmasul lui Gelasius (decedat în noiembrie 496), nu admise a devia de la politica înaintasilor săi, implacabili față de edictul lui Zenon, iar după moartea sa (noiembrie 498), partida dusmană acestui edict triumfă la Roma în persoana papei Symmachus și în tot cursul domniei lui Anastasius nu mai putu fi vorba de o înțelegere cu Roma. În interior însă împăratul se sili a-si impune doctrina, lovindu-se de o statornică opoziție pe care n-a pregetat a o înăbusi prin măsuri extreme. O serie de patriarhi căzură victime acestor măsuri.

Cel dintâi a fost Euphemios, patriarhul de Constan-tinopol, adept fervent al Sinodului din Chalkedon. Când o revoltă serioasă izbucni în 491, la Hippodrom, și statuile împăratului și soției sale au fost smulse de pe pedestalul lor și târate pe străzi de multime, instigația revoltei a fost atribuită trupelor de isaurieni, iar ei au fost îndată expediati din capitală, în timpul îndelungatului război ce a urmat, patriarhul, care si-ar fi exprimat regretele pentru lunga campanie împotriva

dovedea nu numai un apărător al ortodoxiei, în confruntarea acesteia cu orientările heterodoxe și mai ales cu monofizismul protejat de împăratul Ariastasios I, ci și un promotor al doctrinei numite „gelasiene” de către istoriografie, pe care a urmat-o papalitatea în decursul evului mediu (în acest sens, v. F. Dvornik, *Pope Gelasius and emperor Anastasius*, BZ, 44 (1951), p. 111-116; C. Capizzi, *L'imperatore Anastasia I(491-518)*, Roma, 1969)]. 436 Ibidem, p. 22. [ed. a II-a, p. 51.]

355

isaurienilor⁴³⁷, a fost suspectat de simpatie față de rebeli, ceea ce a mărit antipatia dintre el și împărat. Euphemios era apoi și în posesia documentului prin care împăratul garanta deciziile Sinodului de la Chalkedon și acest lucru a fost socotit ca una din cauzele de căpetenie ale fricțiunilor dintre ei⁴³⁸. Anastasios tinea să-si exercite în plină libertate judecata sa asupra condițiilor religioase în imperiu. El ceru să i se restituie documentul și nu-l obțină decât cu forta, în privința Sinodului din Chalkedon, suveranul pare a fi insistat că nu trebuie să fie proclamat și nici înlăturat în mod public⁴³⁹, în cele din urmă, bănuiala intrigilor patriarhului cu sefii isaurieni pare a-l fi determinat pe Anastasios să nu-l mai tolereze, în noiembrie 495, un Sinod al episcopilor adunați în Constantinopol găsi că doctrinele lui Euphemios nu erau străine de nestorieni și-l depuse din Scaun. Macedonios, conservatorul tezaurului sacru (.skevophylax) al Marii Biserici, fu numit succesorul său⁴⁴⁰. El semnă îndată, în interesul păcii religiei, edictul Henotikon. Relațiile noului patriarh cu împăratul au fost un timp bune. Ostilitatea călugărilor chalkedonieni din capitală, din cauză că

437 A. Fliche et V. Martin, *Histoire de l'Eglise*, t. 4. (De la mort de Theodose à l'election de Gregoire le Grand), 1937, p. 304.

438 Evagrius afirmă acest lucru. Cf. Duchesne, op. cit., p. 12, n. 1: „Evagrius, dans un endroit où son récit est singulièrement rapide (III, 32), raconte que Macedonius (sic!) requis de restituer le document signé par Anastase au moment de son couronnement s'y serait refusé et que depuis lors l'empereur lui aurait voulu tout le mal possible”.

439 Cf. Charanis, op. cit., p. 27.

440 Theoph., 140 (de Boor); cf. Charanis, op. cit., 27.

356

semnase edictul lui Zenon, îl decise a tine, în 499, cu permisiunea împăratului, în speranța împăcării călugărilor, un Sinod local în Constantinopol, care confirma doctrinele Sinodului din Chalkedon „corect formulate”. Dar călugării nu s-au împăcat, unele doctrine fiind, după dânsii, rău formulate (iivă KO, KK>C,

în acest timp Egiptul denunța oficial Sinodul de la Chalkedon, politică inițiată de Mongos și menținută credincios de urmașii săi. Împăratul a intervenit cât mai puțin în afacerile religioase ale Egiptului și, când a intervenit, a întrebuintat o politică a moderatiei, având în vedere tendințele hotărât monofizite din Egipt. Siria era în schimb sfâșiată de partide. Situația religioasă era acolo cea mai grea pentru Anastasios. Politica sa în acea regiune a fost o politică de energie, favorabilă monofizitilor. Cu înălțarea lui Flavian în Scaunul Antiohiei, lupta religioasă în Siria ia o formă violentă. Partida monofizitilor era condusă de Philoxenos. Războiul cu Persia, între 502-505, suspendă pentru un timp lupta. Monofizitii fugiti din

Persia, unde erau urmăriti, au întărit opoziția din Siria și împăratul, văzând în ei o apărare împotriva pericolului persan, îi ocrotea⁴⁴¹.

În 507, Philoxenos fu invitat de împărat la Constantinopol, poate în legătură cu situația religioasă din Siria. El avu însă parte de o primire ostilă în capitală, unde monofizitul agresiv era foarte urât de călugări și de populație; la rândul său, patriarhul n-a acceptat a-l

Charanis, op. cit., pp. 30-31.

357

primi și împăratul a trebuit să-l strecoare în secret afară din capitală, în anul următor, un călugăr, Nephaios, de la patriarhatul din Ierusalim, fost monofizit, dar acum aderent al Sinodului din Chalkedon, stârni, probabil cu consimțământul patriarhului Elias, o persecuție aprigă a călugărilor monofiziti din Palestina, alungându-i din mănăstirile lor. Când instigatorul veni la Constantinopol, patriarhul îl primi cu simpatie, aprobându-i acțiunea. Călugării prigoniți hotărâră a se plânge împăratului și, înainte de sfârșitul anului, un număr de două sute dintre ei fură conduși de Severos în capitala imperiului. seful monofizit stătu trei ani la Constantinopol (508-511), lucrând împotriva persecutorilor și influentând cursul evenimentelor, căci avea mare trecere pe lângă împărat, a cărui politică religioasă coincidea cu interesele religioase ale lui Severos. Anastasios îi primi cu cinste pe călugării conduși de Severos și se întretinu cu acesta despre starea Bisericii.

Intervenția insistentă a împăratului în lupta religioasă din Siria avu o serioasă repercusiune în capitală. Patriarhul Macedonios n-a putut privi indiferent strânsa legătură a lui Anastasios cu sefii monofiziti; el anatemitizează pe Flavian pentru slăbiciunea atitudinilor sale. Monofizitii sirieni, socotind pe Macedonios nestorian, îi cer o profesiune de credință în scris, împăratul le sustine cererea și patriarhul îi supuse, în vara anului 511, profesiunea de credință prin care recunoaște primele două sinoade, trecând sub tăcere pe cele din Efes și Chalkedon. Era deci o nouă confirmare a edictului Henotikon, dar, după izvoarele monofizite, Macedonios ar fi mers mai departe, condam-

358

nând public Sinodul din Chalkedon, fapt confirmat și de Evagrius. Charanis socoteste cu multă probabilitate că, față de presiunile împăratului, patriarhul a putut face concesii însemnate, care au părut extremiștilor din ambele părți ca o condamnare a Sinodului din Chalkedon². În urmă, îngrijorat de alarmarea călugărilor ortodocși ai capitalei, Macedonios a repudiat profesia de credință dată împăratului declarând în mod public, în mănăstirea lui Dalmatius, că rămâne credincios Sinodului din Chalkedon, iar cei ce-l resping sunt eretici. Aceasta-l decide pe Anastasios să-l depună pe Macedonios. Mai întâi îi cere protocoalele originale ale acelui Sinod, dar el refuză a le preda și, pentru siguranță, sigilează manuscrisul depus în altarul Marii Biserici⁴⁴³, de unde le ia apoi Kalopodios, economul Marii Biserici și le duce împăratului, care le distruge. La 27 iulie 511, Anastasios adună Sinodul și reușește să câștige sprijinul membrilor săi. La 7 august dă ordin lui Celer, magister officiorum, să-l aresteze pe patriarh și să-l deporteze din capitală. Marele demnitar îl duse, în puterea nopții, la Chalkedon, ca să evite tulburările în capitală și, spre a da o sancțiune legală depunerii patriarhului, un Sinod local, ținut la Claudiopolis, din porunca împăratului, îl depune formal. Macedonios a fost apoi exilat la Euchaita și în locul său a fost înălțat ca patriarh Timothei, presbiter și schevophylax al Marii Biserici, un monofizit.

Flavian, patriarhul Antiochiei, căzu și el în urma noii ofensive monofizite, în 508-509, el tinu, la cererea îm-

442 Op. cit., p. 40.

443 Duchesne, op. cit., p. 24.

359

paratului, un Sinod local în Antiochia, la care au participat și căpeteniile monofizitilor, care au suferit însă o mare înfrângere: partida lui Flavian a ieșit în acest Sinod învingătoare. Desi patriarhul subscrie din nou la Henotikon și recunoște primele trei sinoade ecumenice, trecând sub tăcere pe cel de la Chalkedon, desi denunță pe marii teologi compromisi în erezii și introduse patru capitole ce dădeau impresia că era

împotriva Sinodului din Chalkedon, în general, și a expresiei „două naturi” în particular, monofizitii n-au fost multumiti. Ei voiau respingerea fără limite a Tomului lui Leon și a actelor de la Chalkedon, concretizate de dânsii sub forma unui *Typos*, trimis de împăratul lui Flavian spre a-l semna. Patriarhul încearcă a evita acest lucru printr-o nouă profesiune de credință; nu l-a putut însă multumi pe împărat și pe monofiziti, încât, la presiunile suveranului, a anatemizat Sinodul atât de contestat. Dar era prea târziu; adversarii au determinat depunerea lui. Împăratul le porunci să procedeze conform cu planurile lor. Philoxenos își asumă conducerea și intră în Antiochia cu o multime de călugări, încăierări mari avură loc între populația ortodoxă și călugării monofiziti aduși de căpetenia lor în oraș. Multe își pierdură viața în aceste încăierări. Flavian fu avizat să părăsească orașul până la restabilirea ordinii. El plecă, dar nu se mai întoarse niciodată, petrecându-și restul vieții la Petra, la capătul extrem al Palestinei, în 512, la 6 noiembrie, Severos fu hirotonit patriarh al Antiohiei. Capitala imperiului a fost zguduită adesea de revoltele populației indignate de politica religioasă a îm-

360

paratului. De două ori tronul său a fost amenințat de aceste revolte în chip serios. Întâia oară când grupa călugărilor veniți cu Severos, întărită de alți solitari, din jurul Antiohiei, mai exaltați decât cei palestinieni, în duminică de 4 noiembrie 512, intercala în Trisagion, cântat la Sfânta Sofia, clauza monofizită 6 a *Tavpcotfeiq* 81' 77/iâg(„care ai fost răstignit pentru noi”), ceea ce stârni o mare emoție în publicul ortodox⁴⁴⁴, care răspunde cântând același imn în forma ortodoxă. O încăierare se produce apoi, în care unii își pierdură viața. Tulburările se repetară a doua zi în biserica Sfântul Theodor, iar în ziua următoare, 6 noiembrie, ziua alegerii lui Severos ca patriarh al Antiohiei, mișcarea luă caracterul unei periculoase revoluții, punând în mare primejdie tronul lui Anastasios. Un adevărat lagăr ortodox se instalează în Forum Constantinian, păzit energic de călugări. Multimea străbătea furioasă orașul, sfărâmând orice rezistență, smulgând statuile împăratului de pe pedestalul lor și târându-le pe străzi. Senatorii Celer și Patricius, trimisi de împărat să potolească dezordinea, abia scăpară cu viață; prefectul orașului, Platon, fugi și se ascunse. Multimea se năpusti asupra casei lui Marinos⁴⁴⁵ și, găsind acolo un călugăr sirian fără ajutor, îi tăie capul, îl înfipse într-o prăjină și-l purtă prin oraș, strigând în bătaie de joc: „Iată conspiratorul împotriva Treimii!”. Casa lui Marinos fu incendiată și lucrurile de pret împărțite⁴⁴⁴ Cedrenus, I, 631 (Bonn).

w [Marinos era ministrul de finanțe al lui Anastasios I (cf. Charanis, op. cit., ed. a II-a, Thessalonic, 1974, p. 78)].

361

NICOLAE BANESCU

populației. Apoi, în strigătul: „Alt împărat pentru romani !”, gloata fără frâu se opri în fața casei lui Anicia Olybria, cunoscută ortodoxă, fiica împăratului Olybrius și a Placidiei celei tinere, unind în persoana sa tradițiile familiilor Anicia și Theodosius. Sotul său, Areobindos, era reclamat zgomotos să îmbrace purpura, dar acesta, prudent, fugi peste Bosfor.

În cele din urmă, împăratul, convins că violența răscoalei face imposibilă restabilirea ordinii cu forța, se decise la un gest îndrăzneț, într-un costum foarte simplu, fără coroană pe cap și fără însemnele suveranității, apare fără veste în loja imperială a Hippodromului, răsunând de strigătele populației: unii intonau Trisagion în forma ortodoxă, alții vociferau pentru viața lui Marinos și a lui Platon. Prin glasul unui crainic, Anastasios declară că e gata să renunțe la tron, dar adăugă, în același timp, că numai unul poate fi ridicat la împărăție și urmează deci să-și aleagă un împărat. Aceste cuvinte neașteptate ale bătrânului suveran dezarmară furia multimei, care îl invită a-și relua coroana, îi promise a se purta bine de acum înainte și se împrăstie apoi în liniște⁴⁴⁶.

Dar un an mai târziu o nouă primejdie amenință iarăși tronul lui Anastasios.

Vitalian, originar din Scythia (Dobrogea actuală)⁴⁴⁷, exercitând funcția de comes foederatorum (el comanda o parte din regimentele federale staționate în dieceza Thraciei), se ridică, în 513, din provinciile de la Dunăre, în fruntea trupelor sale de huni și bulgari și

⁴⁴⁶ Bury, History, I, pp. 438-439; Duchesne, op. cit., pp. 21-22; Charanis, op. cit., pp. 49-50.

362

apare sub zidurile Constantinopolului pentru a-l răsturna pe împărat. Spre a-si câștiga simpatia populației, el declară că vine să apere hotărârile Sinodului de la Chalkedon.

Anastasios, abil diplomat, începu tratative cu rebelul. El îl trimite pe Patricius, magister militum in praesenti, un general ce se distinsese în războiul cu persii, să negocieze. Acesta se întâlnește cu Vitalian și se înțelege ca ofiterii sefi ai acestuia să vină în capitală, să trateze direct cu împăratul, în ziua următoare, ofiterii intră în Constantinopol și află un împărat binevoitor care-i coplesește cu daruri și promite a satisface doleanțele trupelor lui Vitalian (Anastasios voise a reduce proviziile federatilor - annonae foeder-

448 XpoviKã, ed. C. Muller, FHG, t. V, pars prior, Paris, 1870, fragm. 214 e: Av&pwniaKoc, Ppaxvg Kai
rpauAog TT)V qxovrv Kai tdg ãitpaq roïv BÃe<pccpoiv vxoKLKaviJ.Lvo<;, vîog âv
363

Anastasios însă nu se mai gândi să-si tină promisiunile. Hypatios fu rechemat de la comanda în Thracia si în locul său fu trimis Kyrillos, un illirian cu multă experiență, care fu asasinat, pe când dormea, de Vitalian, corupându-i pe paznici, împăratul ceru senatului să-l declare pe Vitalian dusman public al Statului roman si o armată mare fu trimisă împotriva lui, sub comanda lui Hypatios. După un prim succes, armata imperială se întări la Akra, pe tărmlul mării, unde, atacată, luptă cu bravură, dar, covârșită de masa barbarilor de „huni", suferi o înfrângere dezastruoasă. Hypatios si alti sefi căzură prizonieri si a fost nevoie de expedierea unei ambasade pentru răscumpărarea lor, dar ambasadorii fură prinși la Sozopolis si banii răscumpărării (1000 pfunzi de aur) confiscati, într-acestea, o revoltă se întâmplă la Constantinopol, când împăratul interzise celebrarea unor anumite festivități. Sperând a se folosi de nemulțumirea populației, Vitalian se decide a ataca din nou capitala, pe uscat si pe mare. El echipează o flotă de 200 de corăbii si o trimite, în 514, în Bosfor, iar armata de uscat, pe care o

364

conducea el însuși, veni de-a lungul coastei, la Con-stantinopol. Având și nemulțumirea internă, Anastasios fu silit a negocia și-l expediază pe Ioan al Vale-rianei, care stabilește împreună cu rebelul termenii păcii, aprobate de împărat. Hypatios fu eliberat în schimbul unei importante răscumpărări și Vitalian, numit comandant al Thraciei. Anastasios se obliga apoi să-i recheme pe episcopii depuși și să adune un Sinod general la Herakleia Thraciei, în iulie 515, pentru unirea Bisericii. Vitalian se retrase liniștit. În iulie 514, pontiful Romei, Symmachus, neînduplecat adversar al politicii religioase a lui Anastasios, își încheia viața, urmând-i în scaun Hormisdas. Cu el deschise împăratul negocierile, în acord cu promisiunea făcută lui Vitalian. La sfârșitul lui decembrie 514, împăratul îi expedie o scrisoare destul de simplă, în-vitându-l a aștepta Sinodul ce avea să fie convocat la Herakleia Thraciei. Scrisoarea a ajuns în mâinile papei după patru luni și jumătate, iar până atunci a doua scrisoare a împăratului, trimisă la 12 ianuarie 515, scrisă în alt ton, a sosit papei în martie 515, înainte de cea dintâi (împăratul vorbea acum de

mijlocirea ce poate face în privința tulburărilor din Scythia, în urma cărora a crezut potrivit să se adune un Sinod, „ca prin aplanarea disputelor, să se poată restabili unitatea Bisericii”)- Singura explicație satisfăcătoare a sosirii atât de târziu a primei scrisori, după Charanis, este că ea „a fost plănuită”⁴⁵⁰. Când a fost predată papei, era prea târziu ca să facă pregătirile spre a asista la importanta adunare. Hormisdas răspunde, ca urmare, la a

P. Charanis, op. cit., ed. a H-a, p. 88.

365

NICOLAE BANESCU

doua scrisoare a împăratului, cerând să fie mai exact informat asupra obiectului Sinodului așteptat. Apoi scrise din nou pentru cea dintâi, înștiințând că a decis a trimite o ambasadă să negocieze cu împăratul, și cerea a da toată atenția instrucțiunilor pe care le aveau ambasadorii.

Condițiile aduse de legati erau pentru Anastasios inacceptabile. Papa cerea neted acceptarea Sinodului din Chalkedon și a Tomului lui Leon, condamnarea în mod public a memoriei unei lungi serii de prelați, rechemarea episcopilor catolici exilați, spre reexaminare de către Scaunul roman, semnarea de către împărat și episcopii din Est a unui Libellus adus de legatii papali, a cărui acceptare ar fi însemnat absolută supunere față de papă.

Anastasios era interesat de pacea internă a imperiului și nu putea, pentru satisfacerea papei, să provoace o mare discordie a populației, între altele, răspunde lămurit că Nestorius și Eutyches au și fost anatemitizați mai înainte; nu poate fi însă de părerea papei în ce privește condamnarea celorlalte persoane, inclusiv Akakios: o anatemitizare publică a acestora ar provoca desigur tulburări și vărsare de sânge și „unitatea Bisericii, săvârșită cu valuri de sânge, nu poate fi plăcută lui Dumnezeu”. Respingând astfel propunerile papei, împăratul n-a închis totuși poarta negocierilor, ci promitea a scrie din nou, angajându-se că o ambasadă alcătuită din persoane de rang ecclesiastic va fi trimisă pentru a discuta cu pontiful Romei⁴⁵¹.

⁴⁵¹ Ibidem, p.92.

366

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

în 516 capitala avu să înfrunte a treia revoltă a lui Vitalian. El a fost înlăturat în acest an de la comanda Thraciei. Motivul acestei măsuri nu se cunoaște. Anastasios stia că între Hormisdas și Vitalian a fost o corespondență și că Theodoric se afla în legături prietenești cu el. în 515 s-a întâmplat un fapt care a putut determina pe împărat la măsura luată. Hunii sabiri năvăliră în provinciile pontice și le prădară în același timp. Unii istorici moderni au conchis că parte dintre huni au servit în armata lui Vitalian în timpul primei sale rebeliuni și erau acum încurajați să devasteze provinciile din Est, în momentul când el se pregătea să atace în Vest. Pretextul lui Vitalian era că Anastasios nu-și îndeplinise promisiunile religioase din 514. Revolta sa a fost de data aceasta scurtă, împăratul încredințând operațiile militare lui Marinos, care nu mai era prefect al Pretoriului. La intrarea Cornului-de-Aur, Marinos obținut o izbândă decisivă asupra flotei rebelului compusă din goti și huni, nimicind aproape total printr-o compoziție chimică similară focului grecesc de mai târziu⁴⁵², iar armata de uscat îi fu zdrobită la Sykai (Galata). Vitalian se refugie, cu sfărâmurile armatei sale, la Anchialos. Trei din principalii săi aderenți căzură în mâinile imperialilor, printre care și hunul Tarrach, care-l asasinase cu propria-i mână pe Kyrillos. Ei fură executați la Constantinopol. Vitalian

⁴⁵² Această compoziție chimică a fost procurată lui Marinos, după câte relatează (pp. 402-405) Malalas, de un învățat atenian numit Proclus (nu neoplatonicianul). Cronicarul bizantin o numește „sulf natural” (τῆφον αἰτῆρ). Cf. Bury, op. cit., p. 452, n. 1; Charanis, op. cit., pp. 63-65.

367

fu depus din comanda sa asupra Thraciei. Slăbit mult după această înfrângere, el a fost silit să stea de acum liniștit⁴⁵³.

Scăpat astfel de pericolul din afară, Anastasios reia negocierile cu papa. Situația din Illyricum și Grecia, unde episcopii se desfășuraseră de Thessalonice și cereau papei să-i ia înapoi în sânul Bisericii romane, îl îndemna pe împărat să dea toată atenția problemei religioase. El decise să se adreseze și senatului, în speranța că-l va determina prin influența sa pe papă, să primească un compromis. Doi ambasadori fură

trimisi la Roma cu două scrisori: una adresată papei, alta senatului, datate 28 iulie 516. Dar senatul era sub influența papei, care se bucura și de sprijinul lui Theodorich, încât ambasadorii n-au putut ajunge la nici o înțelegere, împăratul continuă prin urmare schisma. Cât pentru Hormisdas, acesta căută a exploata situația din Siria, nemulțumitoare imperiului.

Un număr de episcopi din Siria și Palestina refuză să-l recunoască pe Severos ca patriarh al Antiohiei. Doi dintre ei l-au deus chiar din Scaun. Dificultățile acestea îl făcuseră pe Anastasios să cheme Sinodul de la Tyr al episcopilor orientali, între octombrie 514 - 30 septembrie 515, în care rolul principal îl avu Severos. El interpretează edictul Henotikon ca o adevărată abrogare a Sinodului de la Chalkedon. În august 516, Elias al Ierusalimului fu exilat la Aila, fiindcă nu-l recunoscuse pe Severos, și înlocuit cu Ioan. Către sfârșitul acestui

453 E. Stein, op. cit., p. 184; Ch. Diehl, Hist. du Moyen Age, t. III, „Le monde oriental”, 1944, p. 45. Chabanis, op. cit., p. 76.

368

an, călugării din Syria Secunda, nemulțumiți de persecuțiile lui Severos, apelează la papă, recunoscându-l de căpetenie a lor. În Peninsula Balcanică situația nu era mai bună. Cum am văzut, mulți episcopi din Illyricum și Grecia ieșiseră din comuniunea episcopului de Thessalonice, Dorotheos și apelaseră la papă. Încurajat de această situație, papa se decide să trimită două ambasade la Constantinopol. Ennodius, episcop de Pavia, și Peregrinus, episcop de Misenum, pleacă din Roma în primăvara anului 517. Ei duceau o scrisoare către împărat, dar și un număr de scrisori ale papei menite să crească în Orient o opinie publică favorabilă poziției romane. Anastasios, neizbutind să-i atragă pe delegați, îi expedie înapoi sub gardă, cu ordinul strict de a nu se opri în vreun port al imperiului. Scrisorile papei fură însă răspândite de călugări ortodocși în orasele Orientului, fapt pentru care împăratul îi scrisese (11 iulie 517), condamnând apucăturile sale trufase.

c. Administrație și reforme. Dacă politica religioasă a lui Anastasios a tulburat imperiul în cursul lungii sale domnii, administrația avu însă într-însul un excelent cărmuitor și o serie de reforme salutare se leagă de numele său.

Politica sa financiară a asigurat statului o prosperitate fără de care s-a putut zice că apogeul puterii și civilizației bizantine din secolul al VI-lea n-ar fi fost cu putință. Fără buna administrație a lui Anastasios, isto-

E. Stein, op. cit., p. 192.

369

NICOLAE BANESCU

ria bizantină n-ar fi cunoscut războaiele glorioase ale lui Iustinian, nici uriasa operă de construcții sale⁴⁵⁵. El a lăsat la moarte sa, observă atât de just Stein, cel mai mare tezaur înregistrat de istoria financiară a Bizanției: 320.000 livre de aur (adică 23.040.000 de nomismata), cu toate că a usurat sarcinile fiscale care apăsau asupra celor săraci și a executat însemnate lucrări publice. E de subliniat mai întâi faptul că împăratul a redus cheltuielile personalului de prisos al Curtii. El a fixat un nou tarif pentru taxele pe care vasele ce treceau prin Hellespont și Bosfor le plăteau flotilei imperiale însărcinate a supraveghea aceste strâmțori. A promulgat apoi ordonanțe pentru provinciile limitrofe din dieceza Orientului și pentru Libia, scăzând în parte sumele pe care soldații limitanei trebuiau să le verse autorităților militare.

Anastasios a realizat și o însemnată reformă monetară, aducând moneda de cupru, follis, care suferise mari deprecieri, într-un raport stabil față de aur și argint. El a demonetizat toate monedele conventionale ce învadaseră piața și a reluat baterea monedei de bronz⁴⁵⁶.

Introduse, de asemenea, o reformă de ordin financiar, după care grija străngerii impozitelor n-o mai aveau curialii, cu totul sărăciti, ci ea trecu în fiecare

456 învățatul numismat român M. Soutzo, în comunicarea făcută la Congresul de studii bizantine de la Belgrad, a expus în amănunt sistemul monetar al lui Anastasios și împrejurările care l-au impus („Les origines du sesterce et du miliarensis et leur continuation jusqu'aux temps byzantins”, în „Bulletin de la section historique de l'Acad. Roum.”, XIII (1927), pp. 54-58. [Vezi și Ev. Chrysos în „Byzantina”,

3(1971), pp.93-102.]

370

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

civitas asupra unui functionar, vindex, numit de prefectura pretoriului. Atributiile sale fură mult lărgite. Altă reformă însemnată a fost abolirea, în 498, a impozitului cunoscut sub numele de *chrysargyron*, vechea auri *lustralis collatio*, impozit plătit în aur și argint. De la începutul secolului al IV-lea acest impozit lovea comertul și toate profesiile, fără a-i excepta pe servitori, pe prostituate și cersetori⁴⁵⁷. Oficial, el se ridica la fiecare trei ani, dar, de fapt, administratia îi dădea un caracter arbitrar și neregulat. Abolirea lui a fost primită cu o bucurie generală în tot imperiul. Atât de hotărât a fost Anastasios în măsura ce-o luase, încât panegiristul său afirmă că, spre a împiedica și în viitor „impozitul odios” (.c.popog Tig 5vaxLpr\Q, cum îl califică, împăratul a dat pradă focului orice înscris privind acest impozit, nimicind astfel și amintirea celor suferite⁴⁵⁸. Dar, spre a compensa golul produs, Anastasios introduse, în locul acestui impozit, *Xpvaoiekeia* (impozitul de aur), care intra în casa prefectului pretoriului, pentru cerintele armatei și el apăsa greu asupra populației rurale.

O institutie care avu o mare aplicare în această epocă a fost așa numita *coemptio*. Contributiile în natură pentru *annona* se puteau înlocui prin bani, ceea ce a făcut ca primiriile în natură să nu mai fie suficiente pentru cheltuielile în natură, printre care se afla în primul rând întreținerea armatei. Situatia era agravată de problema locurilor sterile⁴⁵⁹. Spre a preîn-

457 Bury, History, I, p. 49; A.A. Vasiliev, Hist. de l'Empire Byzantin, t. I, p. 144.

458 Prokopios din Gaza, Panegiricul lui Anastasios, 13, p. 505 (Bonn).

371

NICOLAE BANESCU

tâmpina acest neajuns, se recurse la un mijloc foarte simplu: statul îi obliga pe supusi, în cazuri de nevoie extraordinară, să-i vândă mărfuri la preturi fixate de autoritate. O astfel de cumpărare se numea *coemptio*. Deși în principiu ea nu trebuia aplicată decât excepțional, ajunse, de fapt, să fie repetată în fiecare an. Anastasios luă și în această privință măsuri. El permise răscumpărarea în bani, adăugând ceva la *annona*. Nimeni nu putea fi însă constrâns a transporta la biroul de recepție produsele ce i se cumpărau sau a plăti cheltuielile de transport și această măsură fu primită cu multumire de contribuabili.

Semnalam și alte reforme de ordin financiar, împăratul, doritor a păstra pe cât posibil unitățile fiscale existente, a decretat că acei arendasi, care până atunci nu fuseseră încă legați de brazdă, nu mai puteau părăsi pământul unde rezidau fără întrerupere de mai mult de 30 de ani, dar sublinia să statutul lor de oameni liberi rămânea intact⁵⁰.

De asemenea, pentru a nu pierde unități fiscale, guvernul lui Anastasios se sili a face cât mai eficace institutia *adiectio* sau *emfiteutic*, fără a permite totuși ca ea să devină insuportabilă, încă din epoca anterioară se făcea distincție între *adiectio* în interiorul marilor domenii (*ejiiif\$okri o/io5ouAwv*) și *adiectio* în teritoriile oraselor (*em[loÅ,ri q^OK^vcrov*), astfel încât nu se putea atribui unei seniorii funciare pământuri necultivate aparținând curialilor sau tăranilor liberi, nici unei proprietăți de curial sau de țaran liber pământuri seniori-

Bury, op. cit., pp. 444-445.

Stein, Histoire du Bas-Empire II, pp. 207-208.

372

ale necultivate. Dispozitiile edictate de Constantiu al II-lea în 361 par a fi la baza acestei distinctii⁴⁶¹. Ea avea, poate, la origine, și scopul de a opri progresul marii proprietăți în paguba celei mici. A fost însă ineficace, marii proprietari funciari având și alte mijloace de a-și mări proprietățile.

Trebuie să adăugăm la acest capitol că măsurile împăratului Anastasios nu s-au mărginit la asigurarea prosperității finantelor. Unele privesc ordinea morală a societății, ca interzicerea traficului funcțiunilor publice, practicat pe o scară atât de întinsă pe timpul împăratului Zenon⁴⁶². Tot astfel Anastasios interzise, în 499, luptele sângeroase cu animalele sălbatice în circuri⁴⁶³, precum și rămășițe ale păgânismului, ca sărbătorile numite *Brytae*, care se celebrau cu executări de dansuri de origine culturală și erau adesea prilej de lupte aprige ale factiunilor Hippodromului. Ele fură suprimate în anul 502⁴⁶⁴.

d. Politica externă a lui Anastasios. Războaiele. Moartea sa. în ce privește politica externă, popoarele barbare aciuat dincolo de Dunăre încep a trece fluviul în imperiu, devastând provinciile de nord. Anastasios a avut să înfrunte de multe ori lupte grele cu acești barbari.

461 Stein, op. cit., p. 209- Cf. Piganiol, L'impôt de capitation, 1916, 32, 46 și urm., la care autorul trimite.

462 Prokopios din Gaza, Panegiricul, 11, pp. 502-503.

463 Ibid., 15, pp. 506-507: -&eaq ânav\$P<nnovq le numeste panegiristul.

464 Stein, op. cit., p. 81 ,

373

NICOLAE BANESCU

în anii 493, 505, 507, izvoarele pomenesc de incursiunile „getilor”, sub care se înțeleg grupuri eterogene de popoare, între care se crede că se aflau probabil și unele triburi slave, preludiul mării lor imigrații din secolul al VI-lea. Armatele imperiului n-au putut opri pe năvălitori și ei au pătruns pustiitor în Thracia, Macedonia și Tessalia. în același timp bulgarii, popor hunic (turco-tătar), veniți întâia oară în atingere cu bizantinii sub domnia lui Zenon, care-i aduse împotriva ostrogotilor, trec acum Dunărea în imperiu în 499. Ei raportară o victorie asupra bizantinilor la fluviul Tzurta și în 502 devastară Thracia.

în natiunea bulgară a acestei epoci se aflau reuniti, cum au stabilit cercetările mai noi, huni occidentali alungați din câmpia Ungariei și elemente turcești venite din Asia centrală încă de la mijlocul secolului al V-lea. Kutrigurii, în Rusia meridională, si utigurii, între Don și Cucuz, erau rude foarte de aproape ale bulgarilor⁴⁶⁵.

Aceste incursiuni slave și bulgare în Peninsula Balcanică pe timpul lui Anastasios n-au avut, în afară de jefuirea populației, alt rezultat, cum vor avea mai târziu, fiindcă bandele lor, oricât de numeroase, după ce devastau o bucată de vreme tinuturile, se întorceau în locurile de unde veniseră. Dar împăratul simți nevoia să-și protejeze capitala amenințată de barbarii de la nord, care de multe ori ajungeau până sub zidurile ei. El construi în acest scop „prea marele zid și întrecând orice închipuire” (TO /leytorov KCCI xpentov Jtâarig evvoiaġ reî^og) întins „de la o mare la

*⁶ Stein, op. cit., p. 61; Gy. Moravcsik, Ungar. Jahrb., X (1930), pp. 52-90.

374

cealaltă”, cum îl caracterizează panegiristul lui Anastasios⁴⁶¹⁵, și cunoscut la scriitori sub numele de „Zidul cel Lung” ^aKpov TEi^ot⁴⁶⁷. Săpăturile făcute la Constantinopol și în împrejurimi (de la 1936 până la 1951), al căror rezultat a fost publicat de E. Mamboury⁴⁶⁸, ne dau interesante informații, scoase dintr-un articol dat publicității de Feridan Dirimtekin⁴⁶⁹ asupra construcției și stării actuale a acestei faimoase apărări, ruinate cu totul astăzi. Zidul lui Anastasios avea o lungime de aproape 52 km și se afla la 50-60 km de centura vechilor ziduri ale lui Theodosios. El începea de la Marea Neagră la Avcik Iskelesi și se termina la vest de Silivri (v. Selymbria), la capul Karınca, pe Marmara. Zidul era construit din pietre patrunchiu-lare legate cu ciment și nu mai are nici un turn, desi în 1898 învățatul german Schuchardt număraseră multe turnuri, a căror înălțime atingea 10 metri. Se văd încă locurile unor porți și două lagăre întărite, care înconjurau în interior două treceri din cele mai importante, într-un loc, un segment din zid prezintă încă o înălțime de 5,25 metri și o grosime de 3,15 metri, care permit să ne dăm seama de vechea stare a împrej-

*⁶ Prokopios din Gaza, op. cit., 11, pp. 502-503.

467 Stein, op. cit., p. 89, n. 4, crede că Anastasios a restaurat și întărit numai zidul care ar fi existat de mai înainte, cum a probat Ed. Schwartz.

468 Les fouilles byzantines à Istanbul et ses environs, „Byzantion”, XXI (1951), 425-459. Voir p. 442: 1947 - Le mur anastasien. [Construcția zidului ar fi început prin 503-504, cf. B. Croke în GRBS, 23 (1982), p. 73 și urm.]

469 Membru al Comisiei pentru conservarea monumentelor istorice, care a cercetat acest zid în 1947.

375

muirii. Dar, afară de câteva crâmpoie asemănătoare, ce mai există, zidul lui Anastasios merge spre

disparitia sa totală. Un sat, Kurfalli, spune Feridan, a fost în întregime clădit cu pietre din zid, care de multă vreme a devenit o adevărată carieră de piatră. S-au întrebuințat până și la constructia drumurilor. Ce păcat că nu se găsește mijlocul de a se cruta de la distrugere urmele arheologice ale unui mare trecut, de mai bine de un mileniu!

Cu mult mai însemnat a fost războiul purtat de Anastasios cu persii (502-506). Interesele acestora se atingeau în Caucaz cu ale Bizantului. Zenon a fost cu persii în neîntreruptă pace, desi le suprimase plata pentru întreținerea fortificațiilor caucaziene, suspendată încă de Leon I.

În fruntea Statului persan se afla acum unul din cei mai destoinici sasanizi, Kavadh I, fiul lui Peroz (Firuz), urcat pe tron după moartea indolentului Valakh (Balas), în 488. El a avut multi ani de luptat pentru restaurarea autorității regale, mărginite de magi și de nobilimea latifundiară. Imensele proprietăți ale nobilimii se bucurau de mari privilegii, iar puterea centrală nu se putea exercita nemijlocit asupra lor. Această situație se datora structurii imperiului și armatei sale, căci atâta timp cât regele era redus pentru purtarea războiului la chemarea nobilimii latifundiare, drepturile ei nu puteau fi atinse⁴⁷⁰. Kavadh I n-a mai

470 F. Altheim u. R. Stiehl, Staatshaushalt der Sasaniden, în „La Nouvelle Clio”, Bruxelles, t. V, N-os 5-6 (mai-juin 1953), p. 281 și urm.

376

voit să suporte tutela acestei nobilimi și o împrejurare ce-l putea ajuta s-o zdrobească era răscoala populară provocată tocmai atunci de un comunist cu numele Mazdak și de aderentii săi împotriva clasei înalte. Țăranii, atâtați de ei, erau partizanii naturali ai regelui contra nobilimii, căci asupra amândurora apăsa greu jugul clasei care dobândise puterea. După câte ne relatează Tabari⁴⁷¹, mazdakitii cereau împărțirea egală a averilor; ei voiau să ia de la bogati, ca să dea săracilor. Cererile se întinseră la bani și la proprietate, la femei și unelte, în scurt timp, mazdakitii, a căror chemare a fost urmată de mase, fură atârși de puternici, încât ei intrară în casele nobililor și luară femeile și banii. Urmările acestei comunități a femeilor și bunurilor au fost dezastruoase pentru nobili.

Kavadh era prea slab pentru a face față în același timp și nobililor și mazdakitilor. El se mărgini a arunca pe cei din urmă împotriva celor dintâi. A fost o luptă de câțiva ani, ale cărei amănunte nu se cunosc. Nobilii au izbutit a-l încheide pe rege (496) în vestitul „Turn al tăcerii” (Lethe). După vreo doi-trei ani, prin siretenia sa, Kavadh izbuti să scape din închisoare și fugi la heftaliti. După o lungă așteptare, câștigând intervenția soției haganului, obținut de la acesta o armată de heftaliti, care să-l ajute, întorcându-se cu acest ajutor (498 sau 499), regele își reocupă tronul, asigurându-și suprematia. Predominarea nobilimii feudale fusese zdrobită de mazdakiti. Ea nu mai era în stare a opune nici o rezistență și Kavadh putu iniția

471 Ibidem, cap. IV, p. 300 și urm.

377

NICOLAE BANESCU

marea reformă a impozitului funciar pe baze mai sigure și mai juste⁴⁷².

Când se simți destul de tare, Kavadh se întoarse împotriva sectei mazdakite antisociale, pe care, de asemenea, o zdrobi, spre a-și asigura întreaga autoritate regală. Pentru aceea el ridică la succesiunea tronului pe al treilea fiu al său, Chosroes, izgonindu-l pe cel mai mare, care trecea drept adept al lui Mazdak. Chosroes îi doborî sângeros pe mazdakiti, în ultimii ani ai lui Kavadh.

Astfel a fost prezentat interesantul episod al sectei lui Mazdak, precursora a comunismului⁴⁷³. Dar cercetări ulterioare au adus multe și noi precizări în această privință. Pretioasa contribuție a învățătorilor Franz Altheim și Ruth Stiehl, Mazdak und Porphyrios, apărută în revista „La nouvelle Clio” de la Bruxelles⁴⁷⁴, arată lămurit fazele acestor interesante cercetări. Th. Noldeke are meritul de a fi văzut în Mazdak un reformator, care se deosebeste de toți urmașii prin caracterul său religios, iar A. Christensen, cu multă perspicacitate a mers mai departe, prin descoperirea scrierilor originale maniheice în Turchestanul chinez și mai cu seamă prin rezultatele deosebit de interesante ale cercetării maniheice. El subliniază că doctrina lui Mazdak e clădită pe fundamentul pus de Mani, că sistemul său reprezintă numai o dezvoltare specială a celui maniheic⁴⁷⁵.

472 Ibidem, pp. 268-269 si 305.

473 Asa si de către Bury, Historyll, pp. 9-10.

474 Tomul V, Nr. 7-10 (iulie-dec. 1953), pp. 356-376.

378

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

De mare însemnătate a fost descoperirea unui fragment original dintr-o scriere a lui Mazdak, unicul ce ni s-a păstrat, în traducere arabă. Christensen l-a analizat si Altheim-Stiehl adaugă consideratiile lor erudite, lămurind pe deplin caracterul actiunii lui Mazdak. Acesta a avut un precursor în maniheul Bundos, care, despărțit de doctrina lui Mani, propovăduia la Roma, în epoca lui Diocletian, lupta si biruinta Dumnezeului bun asupra principiului întunericului din sistemul dualist al lui Mani.

Se probează că fragmentul lui Mazdak oglindeste si ideile lui Porphyrios din scrierea sa asupra Soarelui. Acesta ocupă la el acelasi loc pe care îl are Stăpânul Luminii la Mazdak.

Programul lui Mazdak e gândit mai mult religios decât social, în fragment aflăm înnoiri hotărâtoare față de doctrina lui Mani si ele sunt determinate de neoplatonism, care si-a avut influenta sa în lumea iranică. Cea mai înaltă posibilitate a omului e să devină asemenea lui Dumnezeu. Atingerea acestui ideal presupune ca el să se dezbrace mai înainte de particularitatea sa proprie, să se elibereze de Rău, de amestecul cu întunericul, ceea ce înseamnă mortificarea Individualității. Răul, amestecul cu întunericul, Individualitatea sunt, ca si Contradictia, Ura si Lupta, tot atâtea piedici, a căror pricină Mazdak o vedea de cele mai multe ori în femei si proprietate. Oamenii aveau

^5 L 'Iran sous les Sasanides (1944) si Le regne du roi Kavadh I et le communisme mazdakite, „Kgl. Danske Vidensk. Selsk., hist.-filol. Medd." IX, 6.

379

deci să se împărtășească de femei si proprietate în acelasi chip ca de apă, de foc si păsune.

Kavadh I avu o lungă domnie (488-531) si a fost un mare suveran, îndată ce-si consolida autoritatea regală în interior, deschise diferendul ce-l avea de lămurit cu Bizantul. El ceru împăratului reluarea plătilor stipulate prin tratatul din 442, pentru întretinerea fortărețelor din Caucaz, apărarea comună împotriva barbarilor de dincolo de munti. Anastasios înțelegea să acorde regelui un împrumut, dar acesta nu vru să renunte la ceea ce socotea un drept al său. Kavadh deschide deci ostilitățile, în vara anului 502 si cucerește Theodosiupolis (Karin, Erzerum), capitala Armeniei romane. La începutul anului 503, cade în mâinile persilor si Amida, fortul principal la granita Mesopotamiei, după un asediu de trei luni. Lupte necontenite avură loc, pustiind crunt Mesopotamia bizantină si cea persană, în cele din urmă Anastasios puse în fruntea unei armate puternice pe Celer, un il-lyrian priceput, care, secundat de alti buni comandanti, devasta tinuturile persilor si asedie Amida, silin-du-l pe Kavadh la încheierea unui armistitiu, în 505, prin care se îngăduia persilor să părăsească Amida. în 506 se încheia si tratatul de pace pe sapte ani⁴⁷⁶, împăratul obligându-se a plăti anual persilor 550 de livre de aur.

Anastasios profită de încurcăturile ce le aveau persii cu hunii la nord, pentru a termina puternica cetate Dara, la cinci kilometri de frontieră. Ea trebuia să tină în respect Nisibis, pierdută de bizantini.

Pentru detalii, v. Brooks, op. cit., pp. 481-483-

380

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Vorbind despre această cetate „mare si puternică a Mesopotamiei, asezată între hotarele romanilor si persilor", Cedrenus adaugă că Anastasios „făcu acolo biserică si magazii de grâne, cisterne, tribune (rostre) si două băi publice", o numi Anastasiopolis si-i dădu privilegii de oras⁴⁷⁷. Resedinta ducelui de Mesopotamia fu transferată de la Constantina în noua cetate, împăratul completă si întăriturile de la Martyropolis si Theodosiupolis.

în privinta relatiilor cu Occidentul, am văzut că Anastasios, după sase ani de sovăire, spre a defini situatia regelui ostrogot Theodoric, îl recunoscă ca delegat al imperiului pentru guvernarea Italiei si-i întoarse însemnele imperiale trimise de Odovakar. Clovis își constituise regatul franc în Gallia, pe teritoriul care nominal era al imperiului. Anastasios îi acordă titlul de consul⁴⁷⁸, un fel de recunoastere a legitimității puterii sale. Amândouă aceste acte sunt o afirmare a ideii unității imperiului.

în noaptea de 9 spre 10 iulie 518479, după o lungă domnie plină de mari osteneți, se stinse din viață, în vârstă de optzeci de ani. Basilissa Ariadne murise cu trei ani mai înainte. El nu lăsa nici un fiu și n-a luat nici o măsură spre a asigura succesiunea, deși ar fi putut ridica pe unul din cei trei nepoți: Probus, Pompeius și Hypatios.

4771, p. 630, (Bonn).

478 [Pentru surse și bibliografia discuțiilor privitoare la consulatul lui Clovis, v. Ev. Chrysos în DOP, XXXII (1978), p. 56].

479 Stein, Histoire du bas-Empire, II, pp. 216-217.

381

IV.

VIAȚIA INTELECTUALĂ DE LA CONSTANTIN CEL MARE PÂNĂ LA IUSTINIANI

1. Literatura creștină

În această primă perioadă a istoriei bizantine, literatura creștină ține un loc însemnat. Nu trebuie să credem însă că această literatură e străină de spiritul elenismului. Autorii creștini se folosesc de forme ale literaturii grecești, ei acceptă și răspândesc idei din literatura profană⁴⁸⁰.

a. Istoriografia e reprezentată prin Eusebios din Caesarea (în Palestina), unde s-a născut (c. 265) și unde a exercitat episcopatul de la 313 până la moartea sa, în 340. El este întemeietorul istoriografiei bisericești și izvorul principal pentru domnia lui Constantin cel Mare, de încrederea căruia întotdeauna s-a bucurat. Eusebios a scris o Cronică, în care schitează pentru fiecare popor succesiunea cronologică a marilor evenimente ale istoriei sale până la 325, și desface din diferitele serii de fapte sincronismul care era obiectul ultim al lucrării sale. Din această operă ni s-au păstrat

⁴⁸⁰ Schmid-Stählin, Griechische Literatur, cap. IV, „Christliche Schriftsteller, Einleitung”. [între completările ce se pot face, din seria aparițiilor mai recente, se pot menționa W.E. Kaegi, Byzantium and the Decline of Rome, Princeton, 1968; Al Cameron, Literature and Society in the Early Byzantine Period, Londra, 1985; Z.V. Udalov, Idejno-političeskaja bor'ba v rannej Vizantii (po dannym istorikov IV-VII v.v., Moscova, Ed. Nauka, 1974; Eadem, Vizantijskaia kul'tura, Moscova, Ed. Nauka, 1988.]

382

numai fragmente. Dar opera sa cea mai importantă este Istoria ecleziastică, în 10 cărți, un fel de dezvoltare a celui din urmă capitol al cronicii, de care se apropie prin aceea că întregul material adunat trebuia să intre într-un cadru cronologic. Obiectul său era, cum o spune în prefață, de a însemna fazele întinderii creștinismului, perioadele de persecuție și calm, de a stabili pentru fiecare scaun apostolic seria episcopilor, de a face cunoscuți pe marii martiri și pe marii doctori, faptele și scrierile lor, de a nota, în sfârșit, apariția ereziilor, tinerea sinoadelor și întemeierea bisericilor.

Ca scriitor, Eusebios n-are însușiri deosebite: povestirea e uscată și puțin coerentă, fără nici o artă. Nu aflăm într-însa o expunere dramatică a evenimentelor, dar faptele relatate au o valoare documentară de primă ordine, și „ideea singură de a alege acest subiect și a-l pune în istorie era în sine nouă și fecundă”⁴⁸¹.

Viața lui Constantin, în patru cărți, e un encomion, un panegiric al marelui împărat. Ea nu ni s-a păstrat în forma originală, și autenticitatea sa, așa cum ni s-a transmis, e și azi contestată⁴⁸².

Pe lângă opera de istoric, Eusebios a dat și numeroase scrieri de exegeză, relative la diferite părți din Vechiul și Noul Testament, și două mari opere apologetice, și a lăsat un număr de scrisori, care au ajuns până la noi.

Istoria lui Eusebios a avut continuatori. Socrates, un avocat din Constantinopol, a reluat, către mijlocul sec-

⁴⁸¹ Vezi frumoasa caracterizare la Croiset, Litterature grecque, voi. V, pp. 911-912.

⁴⁸² Cf. domnia lui Constantin cel Mare, § I. [V. însă Supra, cap. I, n. 30, a editorului.]

383

NICOLAE BANESCU

olului al V-lea, povestirea de unde acela o lăsase și a dus-o mai departe, sub același titlu de Istoria

eclesias-tică, în 5 cărți, de la 305 până la 439. El își scoate informația din scrieri, scrisori sau amintiri lăsate de oamenii epocii.

Sozomenos, avocat din Constantinopol, ca și Socrates, tratează același subiect în a sa Istorie ecleziastică, în 9 cărți, dar îmbrățișează epoca de la Sinodul din Niceea până la 425. El îl urmează de aproape pe Socrates, pe care uneori îl transcrie.

Theodoret, episcop de Kyrros, în Siria de Nord, ne-a lăsat și el Istoria ecleziastică în 5 cărți, compusă către 450, și duce povestirea de la Sinodul din Niceea până la 428, independent de ceilalți doi.

Trebuie să amintim alături de aceștia și pe Philostorgios, care expune faptele până la 428. El ni s-a păstrat fragmentar.

b. Teologia numără în această epocă câteva mari figuri ale literaturii creștine. Cappadocia a dat, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, pe cei mai iluștri reprezentanți ai acestei literaturi. Caesarea, metropola provinciei, era unul din marile orase ale imperiului, renumită prin școlile sale. Arianismul a stârnit acolo pasiunile; în apărarea Ortodoxiei se ilustrară în primul rând „cei trei cappadocieni”: Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și fratele lui Vasile, Grigorie de Nyssa.

Născut în Caesarea, în anul 331, dintr-o veche familie bogată și creștină, Vasile își făcu prima educație intelectuală în Neo-Caesarea Pontului, unde tatăl său ținea școala de retorică; își completează apoi această educație la Caesarea, la Constantinopol și Atena, unde îl cunosc pe Iulian și legă prietenie cu Grigorie de 384

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Nazianz. Ei îl audiară pe Himerios și pe Libanios, vestitii retori ai epocii, întors în patrie, se simți atras către Biserică. Botezat de episcopul de Caesarea, vizită Siria și Egiptul, unde cunosc viața monahală aflată acolo, atunci, în floare. La întoarcere, începu a organiza în Pont comunități religioase, cărora le dă exemplul și regula, și aceasta va fi una din operele principale ale vieții sale. Hirotonit preot în 364 de Eusebios de Caesarea, a fost timp de șase ani consilierul său și când, în 370, muri Eusebios, el fu ales, nu fără dificultăți, a-i urma în Scaun. De atunci Mitropolit de Cappadocia, Vasile exercită timp de opt ani o mare autoritate în mijlocul luptelor și primejdiilor, fiind, după dispariția lui Athanasios (373), sprijinul Ortodoxiei în Orient.

Opera sa cuprinde: 1) două scrieri dogmatice {Contra lui Eunomios și Asupra Sfântului Spirit); 2) o serie de omilii, dintre care cele mai însemnate sunt: Hexaemeron (nouă cuvântări asupra operei celor șase zile), cincisprezece cuvântări Asupra Psalmilor, omiliile Contra cămătarilor și cea Către tineri asupra felului de a trage folos din autorii profani; 3) scrierile zise ascetice; 4) o culegere de scrisori, în număr de 365, cele mai multe din epoca episcopatului său (370-379) și constituind unul din cele mai interesante documente pentru istoria secolului al IV-lea. Un mare număr de alte opere ale sale nu ni s-au mai păstrat.

Vasile cel Mare a fost, prin temperament, un orator. Hrănit cu filosofia greacă, în special cu doctrinele lui Platon și Plotin, el le folosește în formă creștină cu multă dexteritate, în interpretarea textelor biblice înlătură orice alegorie, căci aceste texte trebuie luate în-

385

NICOLAE BANESCU

tocmai, totul fiind real în povestirea biblică. Stilul său e al unui scriitor de rasă. Plin de reminiscentele literaturii clasice și de acelea ale Scripturii, el a îmbinat aceste două elemente cu multă grație și usurință⁸³.

Grigorie de Nazianz a fost în strânsă prietenie cu Vasile cel Mare, apropiați prin comunitatea de idei și prin geniu. Se deosebesc totuși unul de altul prin caracter și spirit. Vasile era un om de acțiune, Grigorie un meditativ, căutând retragerea departe de lume. El și-a făcut mai întâi învățătura în școlile din Caesarea, a cercetat apoi pe maeștrii cu renume la Caesarea Palestinei, la Alexandria și la Atena, unde rămase vreo zece ani și unde strânse prietenia cu Vasile. Întors în Cappadocia, cu tot talentul său de orator, căută singurătatea. Tatăl său, episcop de Nazianz, voia să-l aibă de ajutor și-l decise a primi preotia (361), dar a trebuit să treacă un timp pentru a se consacra sacerdotului, în 371, Vasile, atunci episcop în Caesarea, ridică la rang de episcopat târgul Sasima, obiect de litigiu cu episcopul Anthim de Tyana, și-l convinse pe Grigorie a primi să fie numit acolo episcop. Târgul zgomotos și grosolan îl scârbi și el fugi în singurătate. Tatăl său îl aduse ca ajutor la Nazianz și, în 374, Grigorie îi urmă în Scaun. Dar, după un an, își părăsi

episcopatul si plecă să trăiască în retragere la Seleucia Isauriei. Acolo află, în 379, de moartea lui Vasile, si-i pronunță elogiul funebru.

încurajati de venirea la tron a lui Theodosius I, ortodocsii din Constantinopol, oprinati de arieni, îl chemară să le fie conducător. Grigorie veni în capitala

I8H Croiset, op. cit., p. 934 si urm.

386

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

imperiului si, timp de doi ani, avu de luptat cu adversarii. Când, în 381, Sinodul ecumenic se adună la Constantinopol, cei dintâi episcopi sositi îl aleseră patriarh al metropolei, dar regularitatea alegerii sale fu contestată de noii sositi. Atunci, descurajat de luptă, Grigorie părăseste înalta demnitate (iunie 381) si se retrage la Nazianzos, reluându-si ocupatiile de episcop. Dar, în 383, el face să se aleagă alt episcop si se retrage definitiv din viata activă, la 53 ele ani, pe-trecându-si cei din urmă ani la domeniul său părintesc, unde muri către 390.

Opera sa se compune din discursuri, scrisori si poezii. Sunt vestite între discursuri elogiile funebre tinute la moartea lui Athanasios si a lui Vasile cel Mare si cele cinci Discursuri de teologie, expuneri ale doctrinei ortodoxe, care triumfase la întâiul Sinod ecumenic din 325. Scrisorile sunt aproape toate din epoca retragerii si se referă la incidente private, interesante pentru cunoasterea omului. In ultimii ani, a compus o întinsă operă poetică, pe care editorii moderni o împart în două cărți: Poeme teologice si Poeme istorice. La acestea se adaugă 129 epitafe si 94 mici bucăți gnomice sau epigrame. Grigorie a întrebuintat în poemele sale metru clasic, dar s-a exersat si în versificatia zisă „ritmică”, întemeiată nu pe cantitatea silabelor, ci pe numărul lor si pe accent. Dar, cum arată Croiset, nu în poezie aflăm geniul său, ci în oratorie. Elocventa sa are mai multă amploare si strălucire decât a lui Vasile cel Mare⁴⁸⁴.

Un loc mai mic ocupă, alături de aceste genii, Grigorie de Nyssa. El este mai mult teolog decât orator sau scriitor, închinat Bisericii, a fost numit de fratele

387

NICOLAE BANESCU

său (371) episcop al micului oras Nyssa din Cappadocia. Sub Valens, a avut de luptat împotriva arienilor, iar la Sinodul din Constantinopol apare ca unul din teologii cei mai ascultati ai Orientului.

Scrierile sale numeroase se referă mai ales la exegeză. Avem de la el si vreo cincizeci de discursuri tratând mai mult despre morală. A lăsat si scrisori. Reputatia sa se întemeiază înainte de toate pe opera-i dogmatică.

Antiochia Siriei, care se număra în această epocă între marile metropole intelectuale ale Orientului, vestită prin scolile sale, ne-a dat strălucita figură a lui Ioan Chrysostom (Gură-de-Aur), care trebuie asezat alături de marii cappadocieni. Viata sa atât de agitată a fost schitată, în liniile sale mari, mai înainte⁴⁸⁵. El a lăsat în urma sa o operă considerabilă, care cuprinde trei feluri de scrieri: tratate, discursuri si scrisori.

Tratatele privesc chestiuni de morală religioasă (Asupra penitentei, Contra adversarilor vietii monastice, Asupra sacerdotiului, Despre căsătoria unică, Celor ce întretin la dânsii fecioare, Unei tinere văduve s.a.). Discursurile cuprind toată seria omiliilor, în care intră minunatele predici tinute fie la Antiochia, fie la Constantinopol.

Scrisorile sunt aproape toate din perioada exilului. Scrise în cea mai mare parte la Kukusos, ele se adresează numerosilor prieteni lăsatii în urma sa si au

⁴⁸⁴ Ibidem, pp. 940-948.

⁴⁸⁵ Vezi capitolul privitor la Domnia lui Arcadios.

388

ca scop să le sustină curajul. Unele privesc misiunile pe care le încuraja sau le punea la cale.

în toată această operă imensă, Chrysostom nu se preocupa atât de dogmă, cât, mai presus de toate, de morală. Silindu-se a trezi în fratii săi virtutile crestine, el a biciuit îndrăznet viciile, relele moravuri, prejudecăți ce rodeau la temelie societății în această epocă de lungă agonie a păgânismului. Rareori o elocventă a fost atât de spontană si atât de puternică. Ea a smuls întotdeauna admiratia ascultătorilor si ne captivează si astăzi numai la simpla lectură.

scoala Antiohiei era, în opoziție cu cea din Alexandria Egiptului, scoala exegezei literare. Reprezentantul de frunte al acestei școli a fost Theodor de Mopsuestia, născut către 350 la Antiochia. El a urmat acolo lecțiile lui Libanios, a fost apoi atras de Chrysostom la viața ascetică și, la 20 de ani, s-a retras în mănăstirea organizată de Diodor din Tarsos, unde și-a continuat studiile sub direcția acestuia, în 383, a fost hirotonit preot, și timp de zece ani a predat învățământul la Antiochia. În 392 a fost chemat la episcopatul din Mopsuestia, în Cilicia, unde a rămas până la sfârșitul vieții (428).

Ca scriitor, a dat o serie de Comentarii asupra Scripturii și diferite opere de controversă teologică, între care un mare tratat Asupra întrupării. Nu ni s-au păstrat din toate acestea decât fragmente și traduceri în limba latină și siriană. El ține un loc însemnat în istoria dogmelor și a literaturii prin explicarea îndrăzneată a principiilor de exegeză ale învățătorului său. A fost un adversar al exegezei alegorice, caracteristică școlii alexandrine și a deosebit în Christos

389

NICOLAE HĂNESCU

două persoane, pentru a înlătura credința că o persoană divină a putut suferi și muri, fiind astfel initiatorul direct al nestorianismului. De aceea, Sinoadele care au condamnat pe Nestorius l-au lovit și pe el cu anatema, după moarte⁴⁸⁶.

Alexandria Egiptului era de asemenea una din marile metropole culturale ale Orientului. Ea a dat Bisericii figura impunătoare a Sf. Athanasios cel Mare, care umple jumătate din secolul al IV-lea cu zgomotul luptelor sale pentru adevărata credință. Arianismul, făcând din Fiul lui Dumnezeu o creatură, agita adânc în această epocă spiritele credincioșilor. Părintele ereziei, Arius, fusese osândit în Sinodul de la Niceea și trimis în exil. Adversarul său principal fusese Athanasios, care contribuise mai mult decât alții la formularea dogmei „consubstanțialității” (6/1000). Ales episcop de Alexandria în 328, el străbătu sub cinci împărați o viață de lupte îndârjite, alungat de cinci ori din Scaunul de patriarh, în care totuși și-a încheiat viața.

Athanasios a desfășurat o mare activitate literară, care e în strânsă legătură cu luptele sale teologice.

Discursul *Contra gentilibor* combate politeismul păgân în stilul vechilor apologeti. Cel *Despre întruparea Verbului* apără credința în întruparea lui Christos. Celelalte scrieri sunt aproape toate împotriva doctrinei arienilor. Biografia Sf. Anton, întemeietorul călugărimii egiptene, schitează icoana ideală a vieții ascetice. Ea s-a bucurat de timpuriu de traduceri în limba latină și în limba siriană.

Croiset, op. cit., pp. 927-928. „! , ; \:4. jiji ii!

390

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Ca gânditor, Athanasios pătrunde în miezul lucrurilor; el cere ca sufletul omenesc să meargă drept la Dumnezeu unic din care totul porcede.

Energicul teolog e și un abil orator, prin temperament. El știe perfect să construiască o demonstrație, să pună faptele povestite în argumente și să le conducă metodic la concluzia pe care o impun.

Prin implacabilă sa luptă în apărarea ortodoxiei, el a trecut la urmași ca un adevărat atlet al lui Christos, și a fost supranumit „cel Mare”.

Alexandria l-a dat și pe patriarhul Cyril, dușmanul neîmpăcat al lui Nestorios. El a compus un mare număr de scrisori și cuvântări, tratate dogmatice, opere de polemică și de exegeză, care alcătuiesc un izvor din cele mai însemnate pentru istoria ecleziastică a secolului al V-lea.

Egiptul l-a produs și pe Synesios din Kyrene, un om excepțional, păgân mai întâi, orator și filosof, trecut apoi la creștinism și devenit episcop.

Născut către 370 dintr-o distinsă familie păgână din Pentapolis, el și-a primit cultura în școlile superioare din Alexandria, unde fu inițiat în filosofia neoplatonismului de renumita Hypatia, fiica matematicianului Theon. Scrisorile ce ni s-au păstrat de la Synesios mărturisesc recunoștința duioasă și admiratia adâncă ce i-a păstrat-o tot timpul vieții.

În 399, Synesios a fost trimis de patrie sa la Constantinopol, într-o misiune pe lângă împăratul Arca-dius. Cu acest prilej compuse cunoscuta-i cuvântare *Despre suveranitate* (Ilepi jSamAeta[^]), operă plină de nobile sentimente și de sinceritate. După ce a stat acolo câțva timp, se întoarce la Kyrene, se căsătorește cu o

391

creștină și petrecu mai mulți ani la domeniul său, la sud de Kyrene, în marginea pustiului, ocupându-se cu economia proprietății sale, cu vânătoarea și cu studiile filosofice, participând și la luptele cu briganzii Libiei, care năvăleau în ținut, în anul 411, Synesios fu chemat de toți în fruntea episcopatului de Ptolemais, în care fu întărit de patriarhul Alexandriei, deși făcuse, cu multă loialitate, rezervele sale asupra doctrinei și disciplinei.

Opera lui Synesios formează o tranziție între literatura păgână și cea creștină a acestor din urmă secole, și sunt o mărturie a studiilor sale multilaterale. Ea se compune din discursuri, scrisori și imnuri.

Printre scrierile de tinerețe trebuie citată cuvântarea menită a fi citită dinaintea lui Arcadius, la care fusese în misiune, spre a cere pentru patria sa o ușurare de impozite. Această cuvântare, intitulată Despre suveranitate (Flepi Paaikeiaq) e privită ca manifestul anti-german al partidei nationaliste din capitala imperiului. Demougeot, care-i analizează ideile, crede că această îndrăzneată cuvântare n-a putut fi pronunțată niciodată, și Synesios s-a mărginit a o publica⁴⁸⁷. Elogiul cheliei e o compoziție sofistică, spirituală. Povestirile egiptene povestesc lupta lui Osiris și a lui Typhon, sub care în realitate se ascund prefectul pretoriului

⁴⁸⁷ Vezi domnia lui Arcadius, § 3- [Se poate adăuga aici Chr. Lacombrade, Synesios de Cyrene, hellene et chretien, (These...), Paris, Les Belles Lettres, 1951 și Idem, Le discours sur la royauté de Synesios de Cyrene à l'empereur Arcadius, traducere, însoțită de note și comentarii (These complémentaire...), Paris, Les Belles Lettres, 1951.1 ••• 'fftf' • 'iR'Hx^'i t/« '••'.o; i.vîjb <>•

392

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Aurelian și relațiile dintre el și fratele său Caesarios. Tratatul Despre vise e un document al superstițiilor neoplatonice.

Dar o importantă cu mult mai însemnată decât toate acestea o are corespondența lui Synesios. Ea cuprinde peste 150 de scrisori, către prieteni și către Hypatia, foarte instructive, fiindcă ne introduc în viața epocii. Ca poet, Synesios a compus zece imnuri în dialectul doric și în metru antic.

c. Hagiografia. Oientul a produs și pe cel mai însemnat istoric al monahismului egiptean, pe Palladios, originar din Asia. El s-a născut în 364, în Galatia, și a dobândit o cultură clasică temeinică, în 388, a făcut o călătorie în Egipt pentru a cunoaște pe călugării vestiți acolo, și s-a întors în Asia Mică trecând prin Palestina. Ales episcop de Helenopolis, în Bithynia, a fost amestecat în cearta origenistilor și exilat de Arcadius în Egiptul de Sus, unde petrecu mai mulți ani. La întoarcere, avu episcopatul de Aspuna, în Galatia.

Scrierea sa fundamentală e AavaiaKov (Historia Lausiaca), scrisă pe la 420 și numită astfel după sambelanul imperial Laosos, căruia i-a fost închinată. Cunoaștor perfect al vieții solitarilor egipteni și palestinieni, el ne înfățișează în prima linie în această operă, parte din experiența proprie, parte din cele auzite de la alții, istoria călugărimii din Egipt și Palestina. Lucrarea constituie deci pentru noi un izvor de căpetenie pentru cunoașterea vechii istorii a monahismului. Ea a avut o întinsă răspândire mai ales în

mână-

393

NICOLAE BANESCU

stiri, și a fost de timpuriu tradusă în limba latină și în mai multe limbi orientale.

Altă scriere a lui Palladios, compusă în exilul său din Egipt, e Dialogul istoric despre viața Sf. Ioan Cbrysostom, al cărui devotat admirator a fost. Scrierea, în forma unui dialog, e un izvor însemnat pentru viața ilustrului prelat⁴⁸⁸.

d. Poezia religioasă, în această primă perioadă a istoriei bizantine, apare și poezia religioasă ritmică, ale cărei începuturi au fost schitate cu multă erudicie de K. Krumbacher¹⁸⁹.

Această poezie creștină nu mai îmbracă versul clasic, construit după cantitatea silabelor, căci vocalismul nou nu mai cunoaște vocale lungi și scurte, ci numai isochrone. Principiul formei noi este numărul silabelor și accentul. Krumbacher deosebeste trei epoci principale în dezvoltarea istorică a poeziei religioase: epoca pregătirii, în care cântecele ce-l glorificau pe Dumnezeu erau compuse din cuvinte ale Sfintei Scripturi; epoca de înflorire, în care imnurile religioase de larg cuprins ajung la desăvârșire; și cea

din urmă, care începe cu o nouă formă arhitectonică de poezie, așa-zisele Kanones.

În cadrul expunerii noastre ne interesează epoca imnurilor religioase care începe în secolul al V-lea și înfloreste mai cu seamă în secolele al VI-lea și al VII-lea. Reprezentantul ei principal a fost Romanos, supranumit Melodul (6 MeȚcodog), care a dat imnului religios, după expresia lui Krumbacher, caracterul cel

** N. Turchi, *La civiltă bizantina*, Torino, 1915, p. 153-

489 *Geschichte der byzant. Litteratur*, ed. a II-a, p. 963 și urm.

394

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mai solemn și mai sublim. Putinele date asupra vieții sale se află aproape numai într-o veche legendă cuprinsă în Minee, la data ele 1 octombrie, ziua sărbătorii sale. Păstrată în patru diferite versiuni menționate de Krumbacher, ea ne povestește că Romanos s-a născut într-un oras din Siria, a slujit ca diacon în biserica învierii din Berytos, a venit apoi, sub împăratul Anastasios, la Constantinopol, unde a fost, ca preot, în legătură cu biserica Theotokos ev roȥ Kypov, și a obținut printr-un vis miraculos darul poetic al imnurilor, compunând aprox. 1000 de kontakia. Manuscrisul de mână sa a fost păstrat în biserica Theotokos, și în aceeași biserică vestită a fost sărbătorită îndeosebi aniversarea sa.

Faptul că legenda nu precizează sub care anume din cei doi Anastasios a venit Romanos la Constantinopol a făcut ca unii savanți să pună acest eveniment în timpul domniei lui Anastasios al II-lea (713-715), pe când alții îl pun în cea a lui Anastasios I. O lungă discuție a împărțit pe cercetători în această privință. Dar argumentele produse de Krumbacher ne fac a admite că Romanos și-a început cariera poetică sub Anastasios I (491-518). Foarte mult pretuit ele întemeietorul bizantinologiei, Romanos caracterizează, după cum spune acesta, „cea mai însemnată fază a istoriei poeziei grecești a imnurilor, și într-însul acest gen apare în perfecțiunea sa cea mai înaltă”⁴⁹⁰.

⁴⁹⁰ Ibidem, p. 669. Bibliografia asupra celebrului imnograf la p. 671. •

395

NICOLAE BANESCU

2. Literatura păgână.

În această epocă de triumf al creștinismului, exista încă alături păgânismul. Persistenta sa se datorește multor cauze, rezumate atât de bine de Brooks: patriotismul roman, care vedea încă în adorarea zeilor unica salvare a cetății eterne; cultul Cybelei și Isidei, al lui Mithra și Orpheus, cu visurile lor de nemurire; tradiția puternică a împăratului stoic Marc Aureliu; idealurile înalte ale neoplatonismului, care însufletea miscarea intelectuală a epocii.

a. Sofistica. Dar cea mai trainică și mai persistentă influență conservatoare era aceea a retoricii, a „sofisticii”, cum se chema elocvența de aparat, care stăpânea educația tinerimii. Ea îi deschidea calea către succes în viață, și instrumentele cu care forma spiritele erau pentru profesor mitologia și istoria păgână⁴⁹¹.

Încă din secolul al II-lea d.Hr., ceea ce ne izbeste în istoria literaturii grecești e popularitatea de care se bucura sofistica. Odată cu pierderea libertății grecești, elocvența nu-și mai putea afla loc în agora; ea și-a căutat refugiul în scoli, unde a continuat a se exercita și a se produce chiar în afară, dinaintea unui public ales, sau în ceremonii. Sofistica răspundea unei trebuințe profunde a elenismului de atunci, îi procura iluzia frumuseții literare. Toti reprezentanții săi iluștri au fost profesori de retorică. Erau „sofisti” în toate

⁴⁹¹ Vezi interesantele considerații ale lui Brooks, *Thoughts and ideas of the Period*, în „Cambridge Med. History”, voi. I, p. 568 și

urm.

396

părțile imperiului roman, în Occident ca și în Orient, în toate orasele care aveau institutii analoge cu facultățile sau universitățile noastre⁴⁹². Cele mai vestite din aceste așezăminte se găseau în Orient, adică în lumea greacă. Ele erau îndeosebi înfloritoare în Constantinopol și Atena. Odată cu strămutarea centrului politic în noua capitală a lumii, aceasta dobândise o importantă firească, și ea se manifesta și în domeniul intelectual; dar Atena, cu măreția monumentelor ce o împodobeau, cu limba și tradițiile sale, era

privită ca adevăratul centru al clasicismului, în epoca lui Constantin și a urmașilor săi, ea trăia spiritual din mostenirea strălucită ce i-o lăsase antichitatea. Nu e de mirare deci că din toate părțile imperiului tinerii setosi de a-și întregi educația se îmbulzeau în metropola cugetării elene, unde aflau profesori eminenti și un mediu literar distins. La scolile ei nu veneau numai păgânii: creștinii însisi erau atrași de farmecul învățământului lor, și reprezentanți din cei mai iluștri ai literaturii religioase, un Vasile cel Mare, un Grigorie de Nazianz au fost printre elevi; iar la Antiochia Siriei, Ioan Chrysostom a fost elevul admirat al celebrului Libanios.

Între marii sofisti ai timpului, ale căror opere ni s-au transmis, Himerios, Libanios și Themistios formează treimea vestită a veacului al IV-lea.

Himerios din Bithynia s-a născut în Prusias (Brusa), la o dată nesigură (după unii, către 315) și a urmat la scolile din Atena, unde apoi și-a avut catedra sa de re-

492 Em. Burnouf, *Histoire de la litterature grecque*, t. IP, Paris,

1885, p. 389.

•:•.-*." l> ;':••: .

397

NICOLAE IUNESCU

tor. La 362, și-a întrerupt activitatea, chemat de împăratul Iulian pe lângă el. După moartea acestuia, și-a reluat învățământul la Atena și l-a continuat până la sfârșitul vieții. El și-a câștigat acolo o mare celebritate ca profesor, prin strălucirea formei. Libanios îl caracterizează pentru această calitate TOV ecr\$T]/jacri 'ka.ti-npov. Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz au putut fi astfel atrași printre auditorii săi.

Himerios a fost numai om de școală, a stat departe de viața politică. El a compus 80 de cuvântări, din care s-au păstrat integral numai 24, unele, simple amplificări ale școlii asupra unor subiecte fictive, altele — opere ale circumstanței.

Libanios s-a născut la 314 în Antiochia Siriei, din părinți bogați. Pasionat de elocvență, a studiat la Atena, dar s-a pregătit mai ales pentru oratorie, citind și recitându-i pe oratorii atici. A profesat un timp la Atena, apoi la Constantinopol, la Niceea, la Nicomedia, unde a stat cinci ani, și în cele din urmă se întorsese în orașul său natal, Antiochia, exercitându-și acolo învățământul până la sfârșitul vieții (c. 393). El a fost recunoscut ca cel dintâi dintre maeștrii elocvenței în Siria greacă. Elevii săi cei mai distinsi au fost creștinii: Ioan Chrysostom, pe care l-ar fi lăsat urmașul său, dacă creștinii „nu i l-ar fi smuls”, cum s-a exprimat el însuși, Vasile cel Mare, Theodor de Mopsuestia, Grigorie de Nazianz. S-a bucurat de mare credit sub împăratul Iulian, care-l numi quaestor. Moartea neprevăzută a tânărului suveran a fost pentru el o mare lovitură, îl plânse ca prieten și ca apărător al elenismului, cele mai scumpe speranțe ale sale risipindu-se odată cu dispariția lui.

, .Y8fc .q ,?Mi

398

Libanios a scris mult, și din scrierile sale ni s-au păstrat o mare parte. Scrieri de școală, amplificări pe o temă fictivă (jueAerai), modele ale exercițiilor pregătitoare (.Kpojv^vâajJiaia), descrieri (eKqpâaeiq), povestiri, elogii, monodii la moartea lui Iulian și un epi-taphios închinat acestuia, rjfojtoîoci, în care se face a vorbi un personaj istoric sau legendar în anumite situații, lucrări critice asupra lui Demosthenes, constând din viața oratorului și din argumente (vnofieasu;) indicând prilejul și subiectul discursurilor sale. A compus apoi discursuri, cele mai multe referitoare la evenimente contemporane, celelalte fiind amplificatii de școală. Deosebit de interesant e Panerigicul adresat orașului său natal, Avno%iK6q, compus după toate regulile artei.

Libanios a lăsat și o întinsă corespondență, adresată către oameni de tot felul: păgâni sau creștini, împărați, demnitari, episcopi, retori, filosofi, și atingând subiecte foarte variate.

Ca scriitor, a impresionat prin adâncă sa cunostință a autorilor clasici. Studiașe cu pasiune pe poeți, pe istorici, pe moralisti, și prin această limbă sa părea contemporanilor de o mare bogăție și puritate.

Themistios a fost un mare personaj, amestecat în evenimentele politice ale timpului. Născut în Paphlagonia (c. 317), și-a făcut mai întâi educația pe lângă tatăl său, care se ocupa cu filosofia și cu literatura clasică, apoi la Constantinopol, unde deschise o școală, între 345 și 360 compuse Parafraze la operele lui Aristotel, pentru a face ideile greu de înțeles ale marelui filosof accesibile tuturor, în 350, tinu o cuvântare

dinaintea lui Constantiu, care, în 355, îl numi senator, iar în 358-359 - proconsul.

Themistios stiu să-si atragă, favoarea împăraților până la Theodosius I, ajungând unul din oamenii cu vază ai imperiului. El a salutat urcarea pe tron a lui Iulian, sperând un nou Herakles și Dionysos; salută apoi, în numele Senatului, pe Jovian, cu prilejul Consulatului. După aceea, tinu o cuvântare pentru Valens, după victoria acestuia asupra lui Prokopios, una pentru consulatul fiului său și alta pentru pacea lui Valens cu gotii; iar la decenaliile lui Valens și Valentinian (373), el a pronunțat cuvântarea solemnă la Antiochia. În 377, trimis la Roma, a ținut discursul la decenaliile lui Gratian. În sfârșit, a rostit șase cuvântări sub Theodosius cel Mare, care l-a numit prefect al orasului (384).

Themistios a fost oratorul oficial al Constantinopolei. Datorită talentului său, și-a îndeplinit acest rol în chip onorabil. A știut să vorbească împăraților cu demnitate și, într-o societate sfâșiată de lupte religioase, a reclamat libertatea cultului cu nobilă înălțime de cuget. Elocventa sa nu e lipsită de gratie și de strălucire. Expert în literatura clasică, amintirile din Homer și Platon se îngrămădesc în cuvântările sale. A fost un orator sârbătorit încă din viață: Libanios are pentru el o mare admirație, Grigorie de Nazianz îi recunoaște titlul de jSacrtAeug Ad/ov, împăratul Iulian se știe cât entuziasm îi arată⁴⁹³.

Iulian împăratul are multe afinități cu acești reprezentanți ai retoricii, în viața sa atât de scurtă și Schmid-Stählin, Griechb. Litteratur, pp. 1011-1013.

400

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

atât de absorbită de acțiunea militară purtată cu multă bravură, el a găsit timp să scrie, și nu tot ce a scris a ajuns până la noi.

Avem trei discursuri oficiale: două panegirice ale împăratului Constantiu, compuse pe vremea când era Cesar, și Elogiul împărătesei Eusebia, binefăcătoarea sa, cele dintâi, cum bine le caracterizează Croiset, o țesătură de minciuni strălucite, impuse de conveniențele oficiale, cel din urmă făcând un mare contrast cu ele, prin sentimentele sincere pe care le exprimă.

Frumoase pagini de sinceritate și înălțime de idei aflăm și în discursul al VIII-lea, scris în Gallia, o consolare ce și-o adresează lui însuși, în momentul despărțirii de prietenul său scump Sallustius, pe care gelozia lui Constantiu îl îndepărtează de el.

Discursul adresat Regelui Soare (Eig TOV pacrikea "HXwv) e un fel de meditație, în care autorul scoate în relief, dintre toți zeii, pe Helios ca cel mai cuprinzător, adevăratul mijlocitor între lumea de sus și cea de jos. Discursul către Mama Zeilor (Eif TJ)V jUTjTepa t&v \$L<yv), o interpretare alegorică a mitului Cybelei, exprimă aceeași înflăcărată pietate.

Dar fondul naturii lui Iulian apare mai bine în operele satirice. Cea mai însemnată e Contra Crestinilor (Karā rahiĀaicov), astăzi pierdută, și o cunoaștem numai din combaterea ce i-o consacră Cyril al Alexandriei. Iulian a compus-o înainte de campania în Persia (362-363). Scrisă repede, pe un ton de pamflet batjocoritor, el încearcă a demonstra că sunt tot atâtea mituri în Biblie cât și la poezii greci, că profetiile n-aveau a face cu evenimentele povestite de Evanghelie, că

401

Dumnezeul Bibliei e nedrept, gelos și violent. Admirația și pasiunea pentru elenism, conceput ca cea mai pură expresie a religiei și umanității, pun în această satiră virulentă, după expresia lui Croiset, un element de frumusețe.

Misopogon, compus la Antiochia, în 363, e, poate, ca satiră, capodopera lui Iulian. Un edict de maximum, făcând aprovizionările dificile, i-a iritat pe antio-hieni, și ei l-au batjocorit în cântece pe împărat. Acestor nerusinate cântece, Iulian le-a răspuns ca om de spirit, luându-i în batjocură pe adversari. Dusmanul bărbii (Micronchyov) e locuitorul Antiohiei, delicat, iubitor de plăceri și de moliciune, adversar al filosofilor, și împăratul, făcându-se a-i lăuda calitățile, își bate joc amarnic de el, pentru moravurile sale destrăbălate. Este, în această satiră, un spirit cam dur, lipsit uneori de bun gust. Aflăm însă într-însa pasaje care nu sunt lipsite de farmec, ca acela în care Iulian opune Orientului molesit asprimea nativă a celtilor, în mijlocul cărora a trăit ani de zile.

Banchetul, Saturnaliile sau Cesarii are aceeași notă satirică. La un banchet dat de Kronos olimpienilor iau parte și Cesarii divinizați, căroră li se adaugă și Alexandru. Silen e comicul Olimpului și judecă pe fiecare dintre oaspeți. La sfârșit, are loc un concurs de merit între cei mai buni, iar Marc Aureliu obține cele mai multe voturi.

Iulian ne-a lăsat și o vastă corespondență de o mare valoare documentară. El vedea cum se năruie în jurul său vechile credințe ale Heladei, și în corespondența sa străbat de multe ori speranțele și decepțiile ce-l stăpâneau. Ea ne face să pătrundem, zice atât de

402

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

bine Bidez, în secretul uneia din vietile cele mai tragice ale istoriei⁴⁹⁴. Dar, pe lângă această valoare documentară, corespondența se deosebește și prin umorul și pitorescul atât de spontan cu care autorul știe să schițeze scene și portrete.

b. Istoriografia numără o serie de reprezentanți ai literaturii păgâne. Zosimos e singurul istoric cu oarecare relief în secolul al V-lea. A trăit sub Theodosius al II-lea și urmașii săi și a scris Istoria contemporană ('IffTopia vâa) în 6 cărți. Cea dintâi cuprinde un scurt rezumat al istoriei imperiului de la August până la Diocletian, ca o introducere la opera propriu-zisă, în care autorul își propune a schița evenimentele din secolul al IV-lea și din timpul său. Celelalte cărți duc povestirea de la moartea lui Diocletian până în primii ani ai domniei lui Theodosius al II-lea, oprindu-se la cucerirea Romei de către Alaric (410).

Istoricul îl rezumă uneori pe Eunapios, dar Polybios a fost modelul său. După cum acesta a arătat creșterea puterii romane într-o perioadă decisivă a existenței sale, Zosimos voieste să explice declinul într-o perioadă tot atât de hotărâtoare în sens contrar (I, 57). Dar pentru o astfel de temă filosofică el n-are pătrunderea de spirit necesară, între cauzele decăderii romane înseninează și distrugerea religiei naționale, afirmând că zeii renegați și-au retras protecția lor față de imperiu. De aceea, e sever cu Constantin cel Mare și Theodosius I, care au protejat creștinismul.

'm L'empereur Julien, oeuvres complètes, t. I, 2e partie (Lettres et fragments), Paris, Belles Lettres 1924, Preface, p. VII.

403

NICOLAE BANESCU

Totusi, istoria lui Zosimos e una dintre cele mai bune ale epocii, prin informația sinceră ce o cuprinde și prin claritatea expunerii.

Priskos din Fanion (Thracia), sofist și om de stat sub Theodosius al II-lea și Marcian, ne-a lăsat o operă istorică intitulată Istorie bizantină (Iotopia BvtavTiaKri), din care ni s-au păstrat fragmente, unele destul de mari, ca cel în care ne descrie atât de amănunțit ambasada lui Theodosius al II-lea la Attila, ambasadă din care istoricul a făcut parte. Informațiile sale privitoare la viața și moravurile hunilor sunt extrem de interesante. Photios vorbește despre Priskos cu mari elogii.

Malcboșincă trebuie amintit pentru opera sa, care, după Suidas⁴⁹⁵, nu era lipsită de culoare dramatică. Ammianus Marcellinus, un grec sirian, născut la Antiochia, a scris, la sfârșitul sec. al V-lea, Res gestae, istoria Imperiului roman, în limba latină. Ea prezintă evenimentele dintre anii 96-378. Ni s-au păstrat dintr-însa numai ultimele 18 cărți, care povestesc faptele de la 353 până la 378. Marcellinus a participat la

495 [Traditia manuscrisă a Lexiconului pledează pentru forma Suda Cn co\5a), care ar fi mai îndreptătită decât aceea de „Suidas”, încetățenită de la Renastere încoace; pentru bibliografia discuției, v. H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, voi. II, München, Verlag, C.H. Beck, 1978 (voi. „Handbuch der Altertumswissenschaft” XII, 5, 2), p. 40-42].

496 [Pentru alte delalii bibliografice, se poate consulta și EBPB, voi. III, București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 19-27. Cititorul român are acum la dispoziție și traducerea acestui text însoțită de comentarii (Ammianus Marcellinus, Istoria romană, Studiu introductiv, traducere, note și indice de prof. David H. Popescu, București, 1982)].

404

nia lui Iulian împotriva persilor și e perfect informat asupra evenimentelor pe care le expune⁴⁹⁶. Stein îl

socoteste ca cea mai mare aparitie literară între Tacit si Dante.

c. Filosofia are un reprezentant de frunte în persoana lui Proklos, cel mai de seamă dintre neoplatonicieni. Discipolul si biograful său Marinos din Neapolis (Samaria) ni-l înfățișează ca un personaj predestinat, pus sub protectia specială a zeilor.

Născut la Constantinopol (c. 410), dintr-o bogată si nobilă familie originară din Lycia, el a învățat la Alexandria filosofia lui Aristotel cu peripateticianul Olympiodor si matematicile cu savantul Hieron. A mers apoi să se perfectioneze la Atena, unde neoplatonismul si-a avut ultima sa strălucire, si a fost initiat acolo în filosofia greacă de Plutarh si mai ales de Syrianos, urmasul său la conducerea scolii neoplatonice. Timp de zece ani a audiat lectiile sale. De la el a primit, probabil, ca o traditie a scolii, proiectul de a face sinteza filosofiilor si de a le realiza unitatea.

Proklos își făcea lectiile fără pregătire. Vorbirea sa era usoară, ca inspirată. Lucra mult, fără oboseală, trăind cu puțin si având o purtare exemplară, bun fată de toti. În mitologie, o vastă eruditie îl făcuse tot atât de familiar cu divinitățile străine, ca si cu cele nationale. Pe toate le cunostea si le onora, încât se numea însusi preot universal si hierofant al lumii. Tot astfel, în filosofie n-are un singur sistem: el posedă la perfectie si uneste laolaltă cele mai bune sisteme.

Afară de vreo douăzeci de opere care s-au pierdut, a compus un tratat de matematici, altul de astronomie, două scrieri filosofice mai importante: Teologia pla-

405

toniciană si Comentariul asupra lui Timaios, apoi alte două Comentarii, asupra lui Alcibiade si asupra lui Parmenide.

În Parmenide, Platon proba necesitatea unității (ev), pentru a explica logic si ontologic multiplul (TroAAAd). Proklos merge mai departe în Comentariul său: de la unitate el se ridică din abstractie în abstractie, într-o imensă ierarhie, până la Unul absolut, superior actului, gândirii, fiintei, Unul, pe care nici înțelegerea, nici simțurile nu-l pot atinge, si care nu se revelează decât în extaz⁴⁹⁷.

Proklos a sfârșit cu imnuri (Soarelui, Muzelor, tuturor zeilor, Minervei etc.), întipărite de o adâncă melancolie, în aceste imnuri, el se refugiază o clipă cu gândul în antichitatea venerabilă, „înainte de a se pierde în sânul unității absolute, obiect statornic al tuturor gândurilor sale, suprem azil al mizeriilor sale”⁴⁹⁸.

Hypatia e de asemenea o figură celebră între neo-platonicienii epocii. Fiică a matematicianului Theon, femeie de o rară frumusețe si înzestrată cu talente exceptionale, ea conduse scoala neoplatonică din Alexandria si ajunse la atâta eruditie, încât întrecea,

497 [Prefatând orientarea contemplativă a monahismului bizantin si ortodox de mai târziu, această latură confirmă opiniile emise în ultimul veac cu privire la trăsăturile comune dintre ortodoxia bizantină si platonismul antichității târzii (J. Danielou, *Platonisme et theologie mystique*, Paris, 1944, ed. a II-a, Paris, 1954; E. von Ivanka, *Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter*, Einsiedeln, 1964; H.-P. Esser, *Untersuchungen zu Gebet und Gottesverehrung der Neuplatoniker*, Köln, 1967)].

498 V. Cousin, *Histoire generale de la philosophie*, 2e ed., Paris, 1884, p. 197.

406

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

după mărturisirile celor vechi, pe toti filosofi din epoca sa, expunând cu măiestrie ascultătorilor nu numai doctrina lui Platon, ci toate disciplinele filosofice. Synesios s-a aflat printre elevii săi si i-a păstrat în toată viața o adâncă veneratie, pe care ne-o atestă scrisorile rămase de la el.

Această ilustră interpretă a filosofiei, de o viață exemplară, înconjurată de o sinceră admiratie a tineretului studios, a pierit ucisă de plebea fanatică a Alexandriei, condusă de lectorul Petru. Ambitosul Cyril al Alexandriei n-a fost, după unii, străin de această oribilă crimă.

d. Poezia si-a avut si ea reprezentantii săi păgâni în această epocă. Cel mai însemnat dintre dânsii a fost Nonnos din Panopolis, în Tebaida⁴⁹⁹, care, pe la mijlocul sec. al V-lea, a compus faimoasa epopee mitologică Dionysiacele (Aiowiiaxă), de o lungime considerabilă. Ea cuprinde 48 de cărți. Toată legenda lui Dionysos e pusă în versuri, de la împrejurările care au precedat nasterea zeului până la admiterea sa în

Olimp. Poemul e o masă confuză de povestiri, căci autorul îngrămădește în subiectul său toate legendele pe care le stie. Ca poet, Nonnos nu e lipsit de calitate: are o imaginație bogată și ne dă o serie de tablouri impresionante. Versul său are un efect muzical, prin căderea accentului tonic în general pe silaba penultimă de la sfârșit, ca în versul bizantin de mai târziu.

4W [Numită în grecește Tebeais, Tebaida a fost o regiune istorică a Egiptului de Sud, situată în jurul metropolei faraonice Teba. în secolul al IV-lea d. Hr., regiunea a devenit un puternic centru de iradiere al monahismului creștin].

407

Panopolis ne-a mai dat un poet, în persoana celui Kyros, admirat în cercul literar al împărătesei Eudokia, datorită căreia a ocupat, sub Theodosius al II-lea, înalte demnități, căzând apoi în dizgrația suveranului odată cu protejtoarea sa și sfârșind ca episcop de Kotyaeion, în Asia Mică. Nu s-au păstrat de la el epigrame⁵⁰⁰.

e. Arta este bine reprezentată în această perioadă a începuturilor. Creștinismul triumfător în secolul al IV-lea aduce o mare activitate artistică. El avea nevoie de vaste edificii ale cultului, împodobite de un nou decor, care trebuia să aibă alt rol și alt înțeles. Lungile frize care acoperă acum zidurile bisericilor, înfățișând scene ale Vechiului Testament și ale Evangheliilor sunt, după expresia unui excelent istoric al artei, ca o carte, în care cei care nu puteau citi Sfânta Scriptură aveau sub ochi marile evenimente ale istoriei creștine⁵⁰¹. Decoratia monumentelor sacre își pierde prin urmare caracterul simbolic, pentru a lua un caracter narativ și istoric. Tipurile actorilor principali ai dramei sacre tind a se fixa, a se individualiza. Astfel se formează o iconografie nouă, care nu mai seamănă cu aceea a catacombelor și ale cărei trăsături esențiale apar mai ales în Orient⁵⁰², într-adevăr, Siria, Egiptul,

500 [Cyrus sau Kyros, grec din Panopolis, a fost și prefect al orașului Constantinopol, probabil cu începere din 438, până la dizgrația sa, survenită în 441; între realizările sale, unele surse-i atribuie și iluminarea Capitalei pe timpul nopții; alte detalii despre el în Dagron, Naissance, p. 268-272].

501 Ch. Diehl, L'art chrétien primitif et l'art byzantin, în „Bibliothèque d'histoire de l'art", Paris et Bruxelles, Les éditions G. Van Oest, 1928, p. 10.

408

Asia Mică au jucat un rol însemnat în formarea acestei arte primitive.

Constantin cel Mare a ridicat Sfânta Treime și Sfintii Apostoli din Constantinopol; Sf. Sofia a fost începută de el și terminată de Constantiu, reconstruită apoi, în toată splendoarea ei, de marele Justinian. Bazilica Sf. Ioan Botezătorul, din mănăstirea lui Studios, atât de "celebră mai în urmă, a fost ridicată de acest înalt demnitar, fost consul, în secolul al V-lea, aproape de Poarta de Aur, în cartierul Psamathia⁵⁰³. Bisericile din " Thessalonic sunt și ele frumoase monumente ale artei primitive bizantine.

În Occident, numeroase bazine de tip elenistic se ridică de asemenea în această epocă: Sf. Ioan din Laterano, Sf. Paul afară-din-Ziduri, Sf. Pudentiana, de la sfârșitul secolului al IV-lea, în care stilul istoric apare în mozaicuri în toată strălucirea sa⁵⁰⁴. Același caracter istoric se manifestă în mozaicurile de la Santa Maria Maggiore (sec. al V-lea). Palatul lui Dioclețian, atât de monumental, păstrat până astăzi la Spalato, datând de la începutul sec. al IV-lea, Mausoleul Gallei Placidia și Biserica Ortodox din Ravenna, din secolul al V-lea, sunt alte impunătoare monumente ale acestei arte primitive.

Prin toate aceste creații, secolele al IV-lea și al V-lea reprezintă în istoria artei perioada de pregătire a epocii strălucite a lui Justinian.

502 Ibidem, pp. 10-11.

503 Ea a fost distrusă de turci, curând după cucerirea Constantinopolei. Pe locul său se află azi moscheea Mirakhor Giami.

504 Diehl, op. cit., p. 12.

409

,Y«' î

P f f- -> ^ c, l' ••

^? '4' ? ^ r

s

a

o

.O

x^

-t»

I

g

s

s

O

S

-4*

-w*-v V *fc»8f>f»i

*...L' *

/.V* Av:!,i.,

IUSTINI(9IUUE518- 1 AUGUST527)

1. Alegerea si personalitatea sa. Politica internă. Restaurarea credintei ortodoxe. Influenta lui Iustinian împăratul Anastasios I nu s-a preocupat să asigure succesiunea la tron si nici unul din nepotii săi nu i s-a părut un bun pretendent la coroană¹.

A trebuit deci ca organele abilitate să decidă în asemenea împrejurări să procedeze la alegerea noului împărat. Gărzile palatului aveau o parte însemnată în această alegere si marele sambelan (praepositus sacri cubiculi), eunucul Amantios, a încercat să-l ridice pe tron pe un anume Theocrit, devotat al său. în acest scop, el dădu bani lui Iustin, învestit în acel moment cu comanda de comes excubitorum².

Cartea despre Ceremonii a Porphyrogenetului ne-a transmis descrierea oficială a acestei alegeri³, în dimineata zilei de 10 iulie, trupele gărzii si poporul se adunară la Hippodrom si aclamau senatul, cerându-i să-i

1 [Autorul repetă aici o opinie pe care a expus-o si la sfârșitul capitolului anterior, dar ea se cuvine serios amendată: nepotii si descendentii familiei lui Anastasios I au detinut însemnate pozitii în viata politică, vreme de câteva generatii după moartea sa (cf. A. Cameron în GRBS, 19(1978), p. 25-276).]

2 Acest corp de gardă fusese instituit de curând de Leon I, cum a arătat Bury, History I, 318; cf. E. Stein, Geschichte I, 530, împăratul având în creatia sa mai multă încredere decât în scho-lele palatine.

3 De Cerim., I, cap. 93. f "l • C ;v

413

NICOLAE BANESCU

dea un împărat: „Multi ani senatului! Senat al romanilor, tu să învingi! Cerem împărat, dat de Dumnezeu pentru armată, cerem împărat dat de Dumnezeu pentru oikumenel". Înaltii demnitari, senatorii si patriarhul, adunati la palat, în porticul marelui Triklinos, se certau în legătură cu alegerea împăratului. Fiindcă timpul îi grăbea, Celer, magister officiorum\ le atrase atentia să dea zor cu decizia, ca să nu le ia altii înainte (armata si poporul). Dar ei continuau să nu se înțeleagă, timp în care gărzile - excubitorii si schelării - lucrau în Hippodrom. Cei dintâi proclamau de împărat pe Ioan, un tribun, prieten cu Iustin, ajuns mai târziu episcop de Herakleia; dar albaștrii nu-l aprobau si aruncau cu pietre. Scholarii, la rândul lor, nu-l acceptau si propuneau un general, pe care excubitorii îl respingeau. Propunătorii băteau la poarta de ivoriu, care unea palatul cu Hippodromul, cerând cubicularilor să le dea vesmintele imperiale pentru cel aclamat. Aceia însă, auzind despre ce nume era vorba, nu-i luau în seamă. În cele clin urmă, Senatul sfârși prin a hotărî alegerea lui Iustin, pe care îl sili să meargă pentru a primi vesmintele imperiale. Scholarii singuri erau mâniosi ele alegere, încât unul îl si lovi pe Iustin cu pumnul, zdrelindu-i buza. Dar părerea celorlalti se impuse si Iustin a venit în Hippodrom, fiind aclamat de ambele factiuni. Cubicularii trimiseseră vesmintele si încoronarea avu loc imediat în kathisma (loja imperială), fiind săvârșită de patriarhul Ioan. Apucând apoi lancea si scutul, Iustin a fost aclamat ide către toti cei prezenti în Hippodrom.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Schitând acest episod, după descrierea Porfirogene-tului, Bury îl socoteste ca o foarte probabilă punere în scenă a lui Iustin și a prietenilor săi. Ei stiau că nu se pot bizui pe scholari și, clacă Iustin ar fi fost proclamat numai de excubitori, reușita n-ar fi fost sigură. Trebuia să se facă deci astfel ca inițiativa să vină din partea Senatului, a cărei autoritate, sprijinită de excubitori, ar fi putut atrage consimțământul general și înfrânge rezistența scholarilor. Prin urmare, s-ar fi convenit ca excubitorii să propună candidați fără perspectivă de reușită și să intimideze Senatul. Partizanii lui Iustin puteau în acest chip să silească înaltul corp să urgenceze, pentru a nu i se impune o persoană indezirabilă. Dar situația cerea ca senatul să indice o persoană acceptabilă pentru excubitori și Iustin îndeplinea această condiție⁵. Astfel ajunse la tron soldatul norocos, care avea să dea imperiului domnia strălucită a nepotului său Iustinian.

Noul împărat era un tânăr illyrian⁶, născut în satul Bederiana, nu departe de Scupi, capitala Dardaniei, 5 Ibidem.

6 Izvoarele îl numesc când „trac”, când „illyrian”. Pentru ambele posibilități sunt indicii, afirmă B. Rubin (Zeitalter Iustinian, I Bd., Berlin, 1960, p. 81), dar predomină mărturiile privitoare la originea sa illyrică. Aceasta e explicabil, locul de origine al familiei fiind în Dardania, provincie a diecezei Dacia, care, împreună cu dieceza Macedoniei, aveau ele prefectura Illyricum. Asupra acestei domnii a lui Iustin I avem întinsă lucrare recentă a lui A.A. Vasiliev, Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950 (Dumbarton Oaks Studies, I). Vezi cu privire la ea recenziea lui E. Honigmann, în Byzantion, t. XX (1950), p. 337-351.

actualul Skopje (fost Uskiib). Limba sa natală era latina. Ca atâția alții dintre tinerii săi compatrioti, el venise cu traista în băț la Constantinopol, însoțit de doi prieteni, către sfârșitul domniei lui Leon I, ca să-și caute norocul înrolându-se în armată⁷. Pentru calitățile lor fizice, fuseseră primiți cu totii în garda palatului, corpul nou creat cu titlul de excubitori. Iustin se remarcase ca militar sub Anastasius I, luase parte la războiul cu isaurienii și la cel cu persii sub acest împărat și ajunsese la treapta de comes excubitorum. Se distinsese și în lupta împotriva lui Vitalian. Nu avea însă nici o calitate pentru conducerea imperiului. Deși se impusese ca brav soldat, era lipsit de cea mai elementară cultură și Prokopios afirmă că nu stia nici măcar să scrie, folosindu-se, pentru a semna documentele, de o tăbliță de lemn în care se tăiaseră patru litere⁸, iar

7 Prokopios, Anecdota, § 6. [Pasajul respectiv afirmă că „pe când stăpânea în Bizant împăratul Leon, trei tineri tărani din părțile ilirilor, anume Zimarh, Ditiabist și Iustin, acesta din urmă din Bederiana, luptând neîncetat cu greutățile sărăciei și ca să scape și de dansa, au hotărât să intre în oaste. Au pornit pe jos și s-au îndreptat spre Bizant, purtând pe umeri desagi în care nu luaseră de acasă nimic altceva decât pâine coaptă în spuză. După ce au ajuns și au fost primiți în rândurile ostenilor, împăratul i-a pus de pază la palat, căci se întâmpla că erau tineri chipesi și cu trupurile vânjoase.” (Procopius din Caesarea, Istoria secretă, ed. critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1972, col. „Scriptores Byzantini”, VIII, p. 63, § 6, 2-4).]

8 Ele compuneau cuvântul legi („am citit”). [Acelasi text din Anecdota sau Historia arcana (= Istoria secretă) scrie că „Iustin a pus mâna pe domnie. Ajuns bătrân, cu un picior în groapă, el nu cunoaste deloc scrisul și se dovedea, cum zicem noi, un analfabet”]

mâna împăratului, tinând condeiul, era condusă de : acest tipar.

Vasiliev contestă această afirmație a istoricului bizantin, împăratul având o lungă și distinsă carieră la urcarea pe tron⁹, dar Honigmann observă cu drept cuvânt, „» în favoarea unei asemenea posibilități, că în sinodul din 449 se aflau printre episcopi mai multi agramati și t era, desigur, mai necesar pentru un episcop să știe să scrie și să citească decât pentru un războinic¹⁰.

Iustin se căsătorise cu o captivă, Lupicina, care, încoronată ca Augustă, luă numele de Euphemia. Cu

putina sa cunoastere a administratiei civile, ar fi fost covârsit de înalta-i pozitie dacă n-ar fi avut lângă el pe bet, lucru ce nu se mai întâmplase până atunci în împărăția romană. Era obiceiul ca împăratul să-si pună semnătura pe hotărârile luate în numele său, dar Iustin nu putea scrie asemenea hotărâri si nici nu înțelegea ceva din cuprinsul lor. Sfetnicul care îl îndruma si avea în seamă dregătoria scrisorilor, anume Proclos, le făcea pe toate după mintea lui; dar ca să aibă o mărturie din mâna împăratului pentru cei care urmau să ducă la îndeplinire aceste hotărâri, oamenii de la curte s-au gândit la cele ce urmează. Au pregătit anume pentru asa ceva o bucatică de lemn în care au săpat patru litere în limba latină; înmuiau condeiul în cerneala cu care obisnuiau să scrie împăratii si îl puneau în mâna acestui împărat; trebuia să scândurica amintită deasupra hotărârii, apoi lua mâna împăratului si o plimbau împreună cu condeiul peste cele patru litere; iar după ce o treceau prin toate cele patru găuri ale lemnisorului, o lăsau slobodă; în chipul acesta dobândeau semnătura împăratului" (Prokopios, Istoria secretă, ed. cit., p. 65, §6, 11-16). Proclos din acest fragment era „quaestor Sacri Palatii”(KoiaioTrop la Prokopios, loc. cit., §6, 13-14, p. 64).]

' Justin the First, 82-83-

10 Recenzia asupra cărții lui Vasiliev, „Byzantion", t. XX, 1950,

p. 342. . ' - ti«>-«ia\$!<i|.-., '!K*','> , .st: 11 ;; i r /-k,,iMa , •> ,M

417

cineva care să-l ajute si călăuzească, si acesta a fost fiul surorii sale, Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus. Ca si unchiul său, el se născuse într-un sat obscur, Tauresium, în împrejurimile actualului Skopje (Uskub). Ne-având copii, Iustin se interesă de aproape de acest nepot, pe care-l aduse de timpuriu la Constantinopol, îngrijindu-se a-i da o bună educatie romană. Tânărul își părăsi numele de Petrus si Sabbatius si a rămas cunoscut cu acela de Iustinianus. Asupra copilăriei, tineretii si educatiei sale, ca si asupra momentului însemnat al sosirii sale în capitala imperiului, nu avem, afirmă cu drept cuvânt savantul Rubin11, nici o stare; dar totul spune în această privință, adaugă el, că Iustin s-a îngrijit de timpuriu în cariera lui de ofiter de soarta rudelor sale rămase la Bederiana si Tauresium. La Constantinopol, Iustinian a fost înrolat între candidati. Când Iustin se ridică pe tronul imperiului, nepotul său era de vreo 36 de ani, avea multă experiență politică; el ajunge una din cele mai însemnate personalități ale Curtii.

îndată ce ia conducerea imperiului, Iustin caută să scape de inoportuni: Amantios si candidatul său Theocrit au fost executati12. El îi rechemă pe patriciul Appion, pe Diogenianus si Philoxenos, senatori exilati de împăratul Anastasie. Appion a fost numit în demnitatea de prefect al pretoriului, Diogenianus, magister militwn per Orientem, (arpccTriĂ-atrig AvccTokfjg), iar

11 Das Zeitalter Justinians, I. Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960, p. 83.

12 Malalas, p. 410 (Bonn). [Pentru informatii mai noi, cu bibliografie, v. EPLBIP, voi. II, Athena, 1997, p. 80-81.] •

418

Philoxenos, nu mult mai în urmă (525), a fost ridicat la consulat. Iustin caută să si-l apropie si pe Vitalian, care amenintase tronul înaintasului său si îl chemă de asemenea la Constantinopol13. A fost numit îndată ma-gister militum in praesenti si, în 520, a fost avansat la consulat în Vest17'.

Reluarea legăturilor cu Roma, prin urmare părăsirea politicii religioase a lui Zenon si restaurarea hotărârilor sinodului de la Chalkedon, a fost marele act care inaugurează noua domnie.

Iustinian a inspirat, desigur, această atitudine. El nu se putea împăca, în felul său ortodox, cu despărțirea religioasă dintre cele două părți ale imperiului. Populatia capitalei a determinat, prin manifestarea sa energică, grăbirea hotărârii. Câteva zile după moartea lui Anastasie I, multimea adunată la Sfânta Sofia cerea zgomotos să se arunce anatema asupra eutychienilor, manicheilor si a patriarhului Severos al Antiohiei, capul miscării monofizite din Orient, să se declare formal recunoasterea sinodului de la Chalkedon si să se convoace un sobor al episcopilor pentru restabilirea unității bisericești. Vasiliev reproduce15 o serie de acte contemporane privitoare la adunarea credinciosilor din acele două zile

memorabile (15 si 16 iulie 518). Patriarhul, în neputinta de a liniști multimea, a fost silit să-i satisfacă doleanțele: el a aruncat anatema cerută, iar soborul a avut loc la 20'iulie cu episcopii pre-

" Ibidem, p. 411.

14 Bmy, History, II, p. 20.

15 Justin the First, pp. 136-144.

•41\$

NICOLAE BANESCU

zenti în Constantinopol¹⁶, si edictul imperial privitor la hotărârea luată a fost rimis în tot Orientul, primit cu simpatie pretutindeni, afară de Siria a doua, unde stăpânea erezia monofizită. O ambasadă trimisă papei Hormisdas îi cerea să expedieze legati la Constantinopol, pentru confirmarea restabilirii unității religioase. Legatii au fost primiti cu mari onoruri. Ei aduceau profesiunea de credință ortodoxă stabilită de papă. Patriarhul Ioan si un mare număr de episcopi ai Orientului au semnat această profesiune de credință ortodoxă. Numele lui Akakios si ale altor patriarhi eretici, împreună cu ale împăraților Zenon si Anastasios, au fost sterse de pe dipticele bisericești. La cererea legatilor, care au rămas în Orient 18 luni, o aprigă persecutie se dezlântă împotriva monofizitilor din imperiu, în Siria, Severos de Antiochia a fost depus si anatemizat de sinodul de la Tyr (518) si mai mult de 30 de episcopi monofiziti ai patriarhului de Antiochia au fost izgoniti din scaunele lor. Persecutia tinu trei ani (518-521); mănăstiri au fost închise, călugării urmăriti, siliti să fugă în pustiuri. Reactia ortodoxă a fost mai blândă în Egipt, unde multi exilati si-au aflat adăpost. Aceste măsuri provocară si protestul lui Theodorik al ostro-gotilor, care îl trimise pe patriarhul Ioan al Romei la Constantinopol, spre a duce protestul lui. El n-a fost fără rezultat, căci gotii au fost exceptati de la actiunea edictelor.

16 Vasiliev, op. cit., pp. 220-231; E. Stein, Hist. du Bas-Empir&, II, p. 231; cf. I. Kulakovskij, Istoriija Vizantii, t. II, Kiev, 1912, p. 8 si urm. • • • • • . . . . . * . . . * » . < . : . * • ' , * > • . . , • • » » . : * » v . m . ; - . v • • .

420

în timpul acestei domnii încetă si prigonirea ortodocsilor din Africa, unde regele Hilderich, constient de ascendenta sa romană, a rupt cu politica agresivă a înaintasilor săi si a întreținut relatii prietenesti cu Bizantul. El i-a rechemat pe toti episcopii calcedonieni exilati de predecesorul său.

Însusirile intelectuale si capacitatea politică a lui Iustinian i-au câstigat o influență preponderentă asupra împăratului. Iustin, după expresia atât de potrivită a lui Ch. Diehl, îl aduce treaptă cu treaptă mai aproape de picioarele tronului¹⁷. Rând pe rând comes al domesticilor, illustris, patrikios, a fost numit comandat al trupelor care tineau garnizoană în capitală, magister militum in praesenti. Detractorii! săi afirmă că n-a avut nici un scrupul pentru a înlătura pe cei care îi puteau fi rivali, prin influenta pe care o exercitau. Executarea eunucului Amantios e atribuită instigatiei sale. Vitalian era un rival mai serios si, în a saptea lună a consulatului său (iulie 520), el a fost ucis în palat, Iustinian era făcut răspunzător si de această crimă, în 521, el obtinea consulatul si dădea vietii capitalei o mare strălucire, întreținând poporul cu spectacole grandioase. Când a fost apoi înălțat la rangul de nobilissimus (înainte de 525, când a devenit caesar) s-a recunoscut prin aceasta calitatea sa de mostenitor al tronului, în tot timpul domniei lui Iustin I, el a fost adevăratul conducător al imperiului. Puterea sa era sprijinită de ortodocsi, dar se spune că a căutat si alte

17 Justinien, în „Cambridge Medieval History", t. II, p. 2.

• . . . .

421

NICOLAE BANESCU

mijloace de sustinere, prin atragerea factiunii albastrilor. Anastasios I, se stie, îi sprijinise pe verzi. În timpul domniei lui Iustin, factiunile au provocat mari dezordini, nu numai la Constantinopol, ci, cum afirmă Malalas¹⁸, în toate orasele, iar instigatorii lor erau Albastrii, în 524, un mare scandal a avut loc în capitală: Albastriiucid o persoană de rang si Iustin dă ordin să se pedepsească această crimă. Prefectul orasului, Theodotus Kolokyntios, îi execută pe culpabili. Iustinian se afla în acel moment bolnav, dar, când se însănătoși, îl scoase pe Theodot din functie si-l trimise în exil la Ierusalim. Lectia administrată Albastrilor a prins însă bine si, în cei din urmă ani ai acestei domnii, linistea a stăpânit atât în Constantinopol, cât si în pro-

vincii¹⁹.

2. Politica externă. Interventia în Caucaz, războiul cu persii. Relațiile cu Regatul de Axum

Domnia lui Iustin I a avut frumoase rezultate în ceea ce privește politica externă. El a știut să stabilească relații strânse la frontierele imperiului cu popoare care au devenit aliați pretioși ai Bizantului în conflictul permanent ce exista între Imperiu și persi.

Imperiul pierduse, în timpul lui Leon I, autoritatea sa în Lazica, ai cărei regi se numărau între vasalii persilor, în 522 o schimbare însemnată se produse în situația acelei depărtate țări. Malalas ne relatează că regele lăzilor, Tzathes (Ztathios), îndată ce a murit tatăl

18 P. 416 (ed. Bonn).

19 Bury, History II, pp. 21-23- ><,'

422

său, Damnazes, s-a ferit să ceară investitura lui Ka-wad, spre a nu fi obligat să-și însusească riturile credinței persilor și a venit la Constantinopol, cerând să fie investit de către împărat. Iustin îl botează și-i dădu o soție bizantină, Valeriana, fiica patriciului Nomos, și-l încorona cu diadema de aur romană, îi puse hlamida de mătase albă prevăzută cu un tablion de aur, pe care se afla brodat portretul împăratului Iustin, tunica albă (ἀνὰ πὸν Τραπεζῶν), brodată cu medalioane de aur, în care se aflau, de asemenea, efigii ale suveranului, încălțăminte la care era adusă din patria sa, împodobită cu mărgăritare, după obiceiul persan (ἡ τταγία). Cingătoarea (77 τὰν) era, de asemenea, împodobită cu mărgăritare²⁰. Primind multe daruri de la împărat, Tzath și soția sa se întoarseră în Lazica și această țară rămase de acum în strânse legături cu Bizantul.

Consolidarea puterii bizantine în Lazica avea o mare însemnătate, fiindcă Lazica închidea persilor accesul Mării Negre și, în același timp, oprea intrarea în imperiu a barbarilor de la nordul Caucazului. Kawad nu putea privi cu indiferență această imixtiune a împăratului în regiunile ce-l interesau atât de mult. El a protestat, dar fără rezultat. Regele persan mai dorise ca împăratul să adopte pe Chosroes, destinat la succesiune, dar nici aceasta nu i-a reușit²¹.

Popoarele creștine ce se întindeau de la Marea Neagră la Marea Caspică, de-a lungul versantului de sud al Caucazului - lăzii, la răsărit de ei, iberii și, la răsărit de aceștia, albanii - gravitând în sfera influenței

i
20 Malalas, pp. 412-413.

21 Prokopios, Bell. Pers., I, 11.

423

NICOLAE BANESCU

bizantine, nelinisteau Persia. Pentru a contrabalansa întinderea imperiului în Lazica, Kawad a căutat să strângă legăturile de vasalitate ce uneau Iberia cu Persia și a vrut să-l forteze pe regele Gurgen să adopte riturile persilor. Dar Gurgen s-a revoltat și a cerut ajutorul împăratului Iustin. Acesta trimite atunci pe patriciul Probus cu mulți bani la Bosporos, oras autonom al Crimeei, care cu puțin mai înainte recunoscuse autoritatea lui Iustin I, ca să ridice acolo auxiliari huni și să-i aducă în ajutorul iberilor. Dar Probus n-a reușit și Iustin l-a trimis pe strategul Petros cu ceva huni în Lazica, să-l ajute pe Gurgen. Observând acestea, Kawad a expediat mare armată în Iberia și Gurgen văzând ajutorul bizantinilor cu totul insuficient, s-a refugiat cu familia și cu notabilii țării în Lazica. Persii i-au urmărit, dar nu i-au putut ajunge din cauza dificultăților terenului. Astfel, s-a provocat reluarea ostilităților dintre persi și bizantini, după un armistitiu de mai mult de douăzeci de ani²².

Petros a fost revocat și alte trupe au fost trimise de Iustin, sub comanda lui Ireneu, în Lazica, pentru a ocupa cetățile de la granița ei cu Iberia. Dar aprovizionarea anevoioasă a acestor cetăți i-a silit pe bizantini să le părăsească și ele au fost ocupate de persi, în acest timp, Belisarios și Sittas, amândoi tineri din garda lui Iustinian, au năvălit în Persarmenia, pătrunzând adânc în interiorul țării, au devastat tinuturi pe o mare întindere și s-au întors din această campanie cu o pradă imensă. Dar într-o a doua expediție ei au suferit o mare înfrângere, surprinși de armata persană, condusă

Ibidem, I, 11.

424

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

de frații Narses și Aratius, și au fost siliti să se retragă. Lahmidul Mundhir, aflat în serviciul persilor, reîncepu aprigele sale incursiuni în regiunea oraselor Emesa, Apamea și Antiochia. Altă armată bizantină, condusă de Libelarius tracă, magister militum per Orientem, și de Timostrat, ducele Mesopotamiei, atacă cetatea Nisi-bis, dar din pricina căldurii insuportabile este nevoită să se retragă. Libelarius a fost apoi revocat și în locul său a fost trimis în fruntea Orientului Hypatios, iar Belisarios a fost numit duce de Mesopotamia, în locul lui Timostrat, care nu mai era în viață²³.

Deosebit de importante sunt în istoria acestei domnii legăturile strânse dintre imperiu și regatul etiopian de Axum, legături care au făcut din acest regat un pretios aliat al Bizantului și al politicii sale în părțile Mării Rosii.

Învățătură germană A. Dillmann ne-a schitat începuturile statului axumit într-o lucrare de la sfârșitul secolului trecut²⁴. El a arătat că poporul pe care grecii îl

23 Ibid, cf. E. Stein, *Hist. du Bas-Empire*, II, p. 267 și urm.

24 *liber die Anfänge des Axumitischen Reiches*, în „*Abhandl. der Königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin*”, 1878. Berlin, 1879. [Pentru acest subiect, mai pot fi consultați și alți autori ca: C. Conti Rossini, *Storia d'EUopia*, Bergamo, 1928; E. Wallis Budge, *History of Ethiopia and Abyssinia*, 2 vol., Methuen, 1928 și ed. anastatică, Oosterhout, 1970; Idem, *The Queen of Sheba and her only son Menzelik I, being the «Book of the Glory of Kings»* (Kebra Nagast), Oxford, 1932; Th. Papadopoulos, *Africanobyzantina: Byzantine influences on Negro Sudanese cultures*, Athena, 1966; S. H. Selassie, *Ancient and medieval Ethiopian History to 1270*, Addis Abeba, 1972; B. Hendricks, *Official documents written in Greek illustrating the ancient histo-*

425

numeau AîTioneq era numit de egipteni Kus sau Kes. Prin acest nume egiptenii înțelegeau popoarele negre de la sudul Egiptului, în Vechiul Testament avem mențiuni despre etiopieni sub numele Kus. Scriitorii greci îi amintesc, începând cu Homer, care ne vorbește despre ei ca despre un popor foarte pios, bogat în jertfe și iubit de zei. îi aflăm și la Herodot și Strabo, dar stiriile ce ni le dau acestia despre etiopieni sunt vagi.

Numele Axum e de raportat, afirmă Dillmann, la așa%an al lui Herodot, care îi pomeneste ca fiind niste războinici egipteni, fugiti sub Psammetich și primiti de regele etiopienilor. Ei sunt numiți la Herodot avro-(J.O.ĂOI, cu numele egiptean acr^a/i.

Abisinia a fost cunoscută mai bine odată cu asezarea stăpânirii grecești în Egipt (urmasii lui Alexandru cel Mare). Atunci s-au explorat țărmurile Mării Rosii și au fost cunoscute mai cu seamă populațiile de pe țărm, descrise ca populații aflate în stare naturală (la Aga-tharchides și Artemidor).

Din veacul I creștin începem a avea stiri mai precise. După un Periplus datat cu probabilitate înainte de 75 după Christos²⁵ rezultă, cum arată Dillmann, următoarele:

1. Axum era atunci reședința unui regat (77 Aî^ou/rrij, ev 77 jSacriAeiov), care se întindea de-a lungul Mării Rosii; 2. Regatul nu purta numele de etiopian, ci pe ry of Nubia and Ethiopia, 3rd cent. B.C. - 6th cent. A.D., Johannesburg, 1984; D. Letsios, *Bvtâvno KCCI Epvdpâ QâKacca*, Athena, 1988; UNESCO general History of Africa, vol. II, Berkeley, 1981, p. 362-380 și 401-422].

25 Ed. Miiller, *Geogr. graeci minores*. (Vv--

426

acela de axumitic; 3. Axum era piața principală pentru negotul de fildes în nord-estul Egiptului și Adulis antrepozițul stăpânirii, prin care se făcea exportul și importul pe mare, pentru negustorii arabi și pentru cei romani; 4. Denarii romani și monedele de cupru aveau acolo curs; 5. Regele Zoscales era avid de câștig, dar un barbar de cultură grecească, de unde putem conchide că el a înțeles folosul legăturilor comerciale cu grecii, pentru cultura poporului său.

Acest regat de Axum a avut relații cu imperiul bizantin în timpul domniei lui Iustin I, relații dictate de politica religioasă a împăratului. A.A. Vasiliev s-a oprit pe larg asupra acestui interesant episod, cu mult

înainte de apariția cărții sale închinată lui Iustin I²⁶. Eruditul învățat arăta că înainte de convertirea la creștinism, în secolul al IV-lea, regatul abisinian de Axum, așezat în marginea lumii elenistice, a fost atras în oarecare măsură de influențele acestei lumi prin Ptolemeii din Egipt. După convertirea sa, regatul a fost legat de Bizanț și a luat parte, mai mult sau mai puțin activ, la mișcările politice și religioase ale epocii, precum și la interesele economice din sud-est. După autor, Bizanțul socotea Abisinia un stat vasal, în adoptarea creștinismului, regele abisinian n-a fost condus, socotea el, numai de simpatii religioase, ci și de motive politice, fiindcă a câștigat pentru statul său prietenia și ajutorul imperiului, întâia jumătate a secolului al VI-lea a fost, după Vasiliev, „ultima pagină strălucită” a istoriei regatului axumitic, când regele, efectiv sprijinit de împăra-

26 Justin I (518-527) and Abyssinia, în BZ, 33, (1933), pp. 67-77. Chestiunea e tratată apoi în Justin the First, cap. V.

427

1

ții bizantini Iustin I și Iustinian, puse puternic piciorul în Yemen, în Arabia de Sud-Vest. După vreo 50 de ani, stăpânirea axumitică din Yemen a fost nimicită de Chosroes al Persiei, episod al îndelungatului război dintre Bizanț și Persia, cum caracterizează foarte bine învățatul istoric prăbusirea acestei stăpâniri. Mai departe, Vasiliev urmărește pe scurt destinele statului abisinian în decursul veacurilor. Ele nu pot intra, firește, în cadrul expunerii noastre.

Ceea ce ne interesează este numai intervenția împăratului Iustin I pe lângă regele de Axum pentru a face război lui Dhu-Nuwas (Nowas), regele himyariti-lor (homeritilor) din Yemen. Protector al iudaismului, acesta întreprinsese o aprigă persecuție împotriva creștinilor din Yemen, în special a celor din orașul Nadjran.

În lucrarea sa privitoare la epoca lui Iustinian²⁷, învățatul Rubin a schitat lămurit soarta vecinilor Mării Roșii în această epocă.

Misiunile creștine au fost, afirmă el, multă vreme active în Yemen, și existența creștinismului printre himyariti era bine cunoscută la nord, în Siria și Mesopotamia. Comunitatea din Nagra (Nadjran), înainte de masacrul creștinilor, era cel mai important centru creștin în Arabia de Sud. Dar Yemenul nu era exclusiv creștin: alături de creștinism existau acolo și iudaismul și vechiul păgânism, care pierdea însă din ce în ce teren. Intervenția imperiului în aceste părți nu pornea numai din grija pentru creștinism, ci mai ales din interese

27 Das Zeitalter Justinians, Erster Band, Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

428

rețele politice și comerciale, ca și din primejdia pătrunderii persilor în Arabia de Sud. Regele Abisiniei era, în timpul lui Iustin, Ela Asbeha pe numele său etiopian, în izvoarele grecești Elesboas, iar în alte izvoare Kaleb.

Dusmanul lui Elesboas în Yemen era, după cum arată tradiția arabă, Dhu-Nuwas, de credință iudaică. Pentru evenimentele acestea dintre anii 521-525, opera lui Prokopios nu ne dă stiri, între izvoarele scrise privitoare la aceste întâmplări avem, înainte de toate, Cartea Himyaritilor, anonimă, transmisă în limba siriană, de asemenea stiri ce ni le dau Martyrium Are-thae și Inscriptiile lui Dhu-Nuwas, cuprinzând rapoarte de campanii și detalii topografice, cele dintâi ca mijloc de intimidare a creștinilor.

Rubin precizează că etiopianul Ezana a fost considerat drept Constantin al Abisiniei: „el a putu să fie - afirmă acesta - și în Arabia bratul prelungit al imperiului mondial roman (sub împăratul Constantin al II-lea)”. După raportul istoricului contemporan Rufinus, repetat de istoricii greci, adaugă Rubin²⁸, „creștinismul abisinian își datorează stimulentele sale misionar hotărâtor călătoriei unui anume Meropius în «Indii»”. Meropius a căzut victimă indigenilor ostili ai coastei etiopiene, dar cei doi însoțitori mai tineri au scăpat cu viață și au ajuns cu timpul, prin însușirile lor, în demnități înalte la Curte. Frumentius a putut să lucreze ca misionar, în calitate de consilier al regentei din timpul minorității regelui. Când acesta a ajuns la majorat, Frumentius și-a depus funcțiunea și s-a întors în Egipt,

28 Ibidem, p. 302. ^

unde a raportat patriarhului Athanasios asupra situației tinerei Biserici a Etiopiei. Athanasios a crezut că nimeni altul nu trebuia să continue lucrarea începută și l-a trimis înapoi pe misionar în calitate de cel dintâi episcop al Bisericii abisinienilor. Influența lui Frumentius în anii minorității negusului Ezana lămurește în destulă atitudinea acestuia proromană și prietenoasă creștinilor. Aceste întâmplări sunt datate de autor între anii 320-335.²⁹

Războiul cu sassanizii a silit Roma la inițiativă și pe coasta de est a Mării Roșii, în Yemen a fost trimisă o solie, sub conducerea lui Theophilus Indianul, nu numai în scop politic și comercial, ci și misionar. Biserici se ridicau în Zhafar, metropola Arabiei de Sud și în Aden. Patriarhul Antiohiei joacă un rol proeminent ca centru spiritual. Misionarii care produc puternicul avânt al creștinismului în a doua jumătate a secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea provin, în cea mai mare parte, din spațiul sirian.

Am văzut că Dhii Nuwas, regele himyaritilor din Yemen, de credință iudaică, dezlănțuise persecuția împotriva creștinilor din Yemen, în special din orașul Najran, unde pieriră familiile de seamă, Dhu Nuwas urmărind în primul rând exterminarea lor. între vic-

29 [Evenimentele au fost reluate ulterior de către A. Dihle, *Frumentios und Ezana*, în Idem, *Umstrittene Daten. Untersuchungen zum Auftreten der Griechen am Roten Meer*, Köln, Oppladen, 1965; F. Altheim, Ruth Stiehl, *Die Datierung des Königs Ezana von Aksum*, „Klio”, 39, 1961, p. 234-248; B. Hendricks, *Ezana basileus d'Axum: quelques considerations prosopographiques et chronologiques*, *EKKXtiomcmKog Odpoq*, 79, 1997.]

time a fost și Harith, emirul tribului, nume care în textele grecești sună Aretbas.³⁰

Prigonirea s-a întins, evident, și în alte regiuni ale himyaritilor. După o tradiție, unul dintre creștini, scăpat din mâncă, Daus Dhu Taalaban, s-a înfățișat împăratului, înștiințându-l despre cele întâmplate în Sudul Arabiei, împăratul, neputând interveni însuși, se adresează negusului cu rugămintea de a-i da sprijinul său.³¹ Cercurile creștine din Himyar s-au adresat de asemenea negusului și episcopului său, Euprepios, ca să ajute țării lor făcând război lui Dhu Nuwas și au însoțit cererea cu darul unui Evangheliar pe jumătate ars, pe care negusul îl trimise împăratului. Elesboas își petrecu iarna anului 524-525 cu pregătirile. Întreprinderea expediției sale s-a deschis în 525, după Rusalii, prin cuvântarea către trupe și printr-un serviciu religios solemn în biserica principală din Axum. Apoi trupele s-au pus în mișcare în direcția Adulis³², având și ajutorul flotei imperiului. Lupta cu Dhu-Nuwas, „avocatul intereselor evreo-persane”, se sfârși prin victoria deplină a regelui de Axum: părăsit, în momentul hotărâtor, de feudații orășelor sud-arabe, el a fost ucis.

30 [Cea mai recentă bibliografie asupra acestor episoade în EPLBIP, voi. III, p. 152-153 (s. v. „ApeGoc” și „ApeGccq dyioq”) și p. 106-109, (s. v. „A[^]CDjmrov (A[^]ouiJ.uajv) 8t>vaoteta”), iar cea mai recentă abordare a lor la Irfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the 6th century*, Washington, 1995; importante sunt și studiile învățaților ruși, ca N. V. Pigulevskaja, *Araby u granic Vizantii Hrana v. IV-VJvv.*, Moscova-Leningrad, 1964].

31 B. Rubin, op. cit., p. 312.

32 Ibidem, p. 314.

îndată după această victorie a început opera restaurării creștinismului în Yemen. Episodul a trecut în hagiografie. Maprvpwv TOV āyiov ApeOa, publicat de Boissonade³³, povesteste cum împăratul Iustin îi scrie lui Elesboa să intervină împotriva regelui „evreu” al homeritilor (în Sfânta Scriptură, Sabba), care asediase orașul Najran (M/pa), fiindcă era locuit de creștini, pătrunsese în el prin perfidie și-i omorâse pe toți creștinii care nu voiseră să-L renege pe Christos. Elesboa sau Elesbaa adună mare multime de osti și atacă pe apă și pe uscat, iesind biruitor. El ridică apoi o biserică, aduce episcopi în Najran și-i convertește pe homeritii păgâni; apoi îl stabilește pe fiul lui, Arethas, ethnarches (guvernator), iar la homeriti îl pune rege

pe Abramios, foarte bun creștin.

Restaurarea creștinismului în Yemen a dat frumoase rezultate și o sută de ani mai târziu, în epoca lui Moha-mmed, „singura comunitate creștină cu adevărat puternică și organizată” - observă Henri Gregoire - era cea din Himyar și în special din Nadjrân³⁴. Creștinii himyariti erau, firește, monofiziti, căci, după cum arată învățatul belgian, dacă evanghelizarea Yemenului a fost inițiată sub Constantiu (secolul al IV-lea) de către arianul Theophilos, ea a început serios sub domnia împăratului Anastasios. Acesta n-a împiedicat însă intervenția bizantină în favoarea lor, protecția creștinilor fiind în general pentru împărat și o armă politică dincolo de hotarele imperiului, în acest sens, acțiunea întreprinsă de Iustin I

33 Anecdota graeca, voi. V.

34 Mahomet et le monophysisme, în „Melanges Ch. Diehl”, I-er voi. Paris, 1930, pp. 107-119. , ,..., 432

în Himyar, alături de regatul de Axum, e unul din actele însemnate ale politicii sale externe³⁵.

3. Asocierea lui Iustinian la imperiu. Moartea lui Iustin I

În primăvara anului 527, Iustin căzu greu bolnav. Ascultând de sfaturile senatului, îl coopta la tron pe Iustinian. În ziua de 1 aprilie 527, el conferi nepotului său demnitatea de Augustus, iar la 4 aprilie îl puse pe patriarh să-l încoroneze. Actul încoronării se săvârși în marele Triklinos al palatului, iar ceremoniile următoare avură loc în Delphax, unde se aflau adunate gărzile, și nu în Hippodrom. Odată cu el, Theodora, soția lui Iustinian, a fost încoronată Augusta, împăratul nu a pregetat să abroge pentru aceasta legea care interzicea înalților demnitari ai Statului de a se căsători cu femei de condiție servilă.

Iustin se întrema apoi, dar pentru scurtă vreme, și dădu, împreună cu Justinian, legea ereticilor și a maniheenilor, promulgată între 4 aprilie și 1 august 527.

35 În legătură cu regatul de Axum, trebuie menționat și studiul colegului C. Marinescu, Le pretrejean. Son pays, explication de son nom, apărut în „Bulletin de la section historique de l'Acad. Roum., t. X (1923), pp. 73-112. Se cunoaște curiozitatea stărnită de misteriosul suveran creștin, fabulos de bogat și puternic, botezat de oamenii Evului Mediu cu numele enigmatic de „Prete Jean”. Autorul îl identifică în mod plauzibil cu împăratul Etiopiei. De asemenea și N. Iorga, Cenni sulle relazioni tra l'Abissinia e l'Europa cattolica nei secoli XIV-XV con un itinerario inedito del secolo XIV (Estratto del volume primo), Palermo, 1910 (Cento-nario della nascita di Michele Amari). [V. și Supra, n. 24 și 29].

433

NICOLAF. BĂNESCU

A murit în ziua de 1 august 527, din pricina unei ulceratii la picior, provenită din rana pe care o primise într-una din campaniile sale.

IUSTINIAN I, ULTIMUL MARE ÎMPĂRAT ROMAN (527 APRILIE 1 - 565 NOIEMBRIE 13-14)

1. Personalitatea împăratului*

Iustinian I avea 45 de ani când s-a urcat pe tronul imperiului. El era, ca și unchiul său, un traco-illyr de limbă latină.

Charles Diehl arată cât e de greu să judecăm personalitatea marelui împărat, cu toate că avem multe izvoare asupra domniei sale.

Istoricul cel mai însemnat al domniei lui Iustinian e, fără discuție, Prokopios din Caesarea Palestinei. El a însoțit pe Belisarie în toate campaniile sale, a trăit la Constantinopol, în societatea înaltă a Curtii imperiale, a fost deci în măsură să observe de aproape faptele și oamenii³⁷. Opera sa e, ca atare, foarte pretioasă pentru aprecierea îndelungatei și glorioasei domnii a lui Iustinian.

Prokopios ne-a lăsat trei lucrări asupra epocii sale: una, în 8 cărți, asupra Războielor, Ynep i&v 7tohâ(j.a>v koyoi (cu persii, cu vandalii și cu gotii); una asupra Edificiilor, Ilepî Kiicr^aTcov (De Aedificiis) și, în sfârșit,

36 Opere capitale asupra marelui împărat: Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle, Paris, Leroux, 1901, rezumată apoi în „The Cambridge Medieval History”, voi. II, cap. I-II (pp. 1-50); E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, publicé par Remy Palanque, Paris, 1949; B. Rubin, Das Zeitalter Justinians, Erster Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

37 Cronologia carierei istoricului a fost stabilită de J. Bury, în Appendix, nr. 1, la voi. IV al operei lui

un fel de memorii, numite de obicei Istoria secretă, fiindcă nu s-a publicat decât după moartea împăratului, cel mai devreme către sfârșitul secolului al VI-lea. În Suda aceste Memorii sunt intitulate Anekdotă („lucruri inedite”), în cea dintâi dintre aceste lucrări, Prokopios e plin de admirație pentru Iustinian și Belisarie; în a doua, înșirând construcțiile civile, militare și religioase ale domniei, ne face un entuziast panegiric al împăratului, socotit mai presus de cei mai mari oameni ai Antichității: el i-a strivit pe barbari, a redat imperiului provinciile pierdute și a întemeiat numeroase orașe; punând capăt războaielor, a ridicat credința pe o singură temelie, a pus rânduială în legiunile nesigure de mai înainte, a iertat dușmanii săi, dând pilda unei clemente superioare, a ajutat pe săraci - într-un cuvânt, a făcut să domnească fericirea în imperiu: eu și ioi (3 ianuarie) V. T. O. A. Teiav (f. iuvdmcrev 38). Istoria secretă e, dimpotrivă, o adevărată cronică scandalosă a Curții bizantine, în care autorul ne înfățișează, în toată cruzimea lor, moravurile decăzute, schițând în cele mai triste culori portretele prezentate mai înainte cu atâta admirație. Descoperită în 1623 de N. Alemanni în Biblioteca Vaticanului³⁹, Istoria secretă a dat loc, de atunci, la multe discuții. Contrazicerea în care se află față de celelalte opere ale lui Prokopios i-a făcut pe mulți să-i conteste autenticitatea, s-o privească drept un pamflet

33 De Aedificiis, I, 1 (ed. Haury).

39 Procopii Caesariensis 'Avekdora, Arcana Historia, qui est liber nonus Historiarum ex Bibliotheca Vaticana Nicolaus Alemannus protulit, Latine reddidit, notis illustravit... Lugduni [= Lyon], 1623.

436

iesit din cercul opoziției dinastice. Dar Feix Dahn, în Prokopios von Caesarea⁴⁰, a pus în lumină, destul de convingător, analogiile de stil și de gândire dintre Anekdotă și celelalte opere ale istoricului. Studiarea principiilor ritmicii cunoscute a prozei bizantine, care-și află aplicarea nu numai în scrierea despre Războaie, ci și în pamfletul despre care e vorba, a dus la aceeași concluzie în favoarea autenticității⁴¹. Jacob Haury a adus, la rândul său, în sprijinul acestei concluzii, probe evidente, relevând pasaje din scrierea despre Războaie, ce corespund pasajelor respective din Anekdotă și De Aedificiis^{*2}. Căutând o explicație a operei de ponegrire, Haury a stabilit că ea a fost scrisă în 550-554, în momentul în care Prokopios își publica cele 7 cărți ale Războaielor (a opta a fost adăugată în 553-554), și în această epocă istoricul se afla într-o stare de spirit care ne face să înțelegem opera sa. Jignit în patriotismul său, el este indignat de insuccesele lui Belisarie și de neglijențele lui Iustinian. Și atunci își va fi vărsat toată amărăciunea în aceste Memorii, în care a pus toată ura și toată patima sa, de neexprimat în public sau în cărțile scrise pentru slăvirea domniei. Dar pasiunea l-a târât să facă din povestirea sa, după justa expresie a lui Stein, „o satiră grotescă” pe soco-

* Berlin, 1865.

41 Vezi A. W. De Groot, Untersuchungen zum byzantinischen Prosarhythmus (Prokopios von Caesarea), Groningen (Holland), 1918.

42 V. articolele: Prokop verweist auf seine Anekdotă, BZ, 36 (1936), pp. 1-4; Prokop und der Kaiser Justinian, BZ, 37, 1937, pp. 1-9-

43 Prokopiana, Augsburg, 1892, pp. 9-21

437

NICOLAE BANESCU

teala împăratului și împărătesei, a lui Belisarie și a Antoninei⁴⁴. Justinian e caracterizat ca un om pervers și ușor de amăgit, un amestec de slăbiciune și corupție, de prefăcătorie și cruzime, un suflet perfid și mincinos, sperjur, fără loialitate și fără credință. „Pare că natura, luând toată perversitatea de la ceilalți oameni, a pus-o în sufletul acestui bărbat”⁴⁵, în lunga sa domnie, marea preocupare a lui Justinian ar fi fost să adune bani. Cei însărcinați a strânge dările, nesuferitii (popo-Â. OtOI, sunt niste „demoni setosi de sânge” 5ai/ioveg Tra/lctyzvafoi, ca aceia pe care poezii îi numesc vampiri și care urmăresc distrugerea omenirii și, de aceea, ei îmbracă chipul omenesc⁴⁶, împăratul însuși e născut dintr-un asemenea demon, căci noaptea, după câte spun servitorii palatului, „oameni perfect sănătoși”, el se ridică adesea de pe

tronul său și rătăcea prin apartamente. Apoi capul lui Iustinian se făcea deodată nevăzut și trupul decapitat rătăcea astfel singur, până când, la urmă, capul se întoarce iarăși la trup. Alții povesteau că, fiind aproape de împărat, figura sa se prefăcea pe neașteptate într-o masă de carne înformă, căci nici sprâncenele, nici ochii nu se mai vedeau la locul lor și nimic nu mai era de recunoscut, însirând aceste bârfe colportate de prostimea din Constantinopol pe socoteala lui Iustinian, Prokopios a fost, totuși, destul.... de prudent spre a adăuga: „Acestea le scriu nu văzându-le însumi, ci auzindu-le de la cei ce afirmă că le-au văzut atunci”.

44 Histoire du Bas-Empire, p. 720.

45 Anekdotă, 8, 24 și urm. (ed. Haury).

46 Ibidem, 12, 13-14.

438

Aceste lucruri răspândite în public și culese de istoric în opera sa de pene scrisă, aduc pe planul întâi ceea ce s-a numit demonologie* lui Prokopios, iar istoricii din vremea noastră s-au oprit cu interes asupra ei. Eruditul Berthold Rubin, atât de original în expunerile sale, a lămurit, pe baza unui bogat material documentar, sensul și tendința politică a expresiei apocov dai'ovaiv din Istoria secretă a lui Prokopios: „Der Zweite der Welt nach Goth und allerchristlichste, vie-leicht sogar christusgleiche Kaiser stürzt in die Ab-gründe eines infernalischen Hasses und findet wie die gefallene Engel Luzifer seinen standesgemässen Platz an der Spitze der hollischen Hierarchie. Der frommste aller Fürsten dieser Welt verwandelt sich in den Fürsten der Dämonen, Sai'iovcov āpxcov47.

Citând această interpretare a lui Rubin, învățatul sârb K. Gantar socotește interesant să cerceteze un alt motiv al demonologiei lui Prokopios48, motivul demonilor fără cap. El menționează între probele naturii demonice a lui Iustinian tocmai acel pasaj în care Prokopios aduce mărturia celor doi servitori de încredere care vorbesc despre plimbarea lui Iustinian noaptea, fără cap, prin palat. Gantar precizează în mod documentat că teama de cei fără cap era înăscută la cei

47 Der Fürst der Dämonen, BZ, 44, 1951, pp. 469-481. [Tradus, pasajul sună astfel: „Al doilea în lume după Dumnezeu, împăratul cel creștin, poate chiar egal al lui Christos, se prăbusește în abisurile unei uri infernale și, asemenea îngerului căzut Luci-fer, își găsește locul cuvenit în vârful ierarhiei iadului. Cel mai evlavios principe al acestei lumi (se transformă în) căpetenia demonilor”.]

48 Kaiser Iustinian als kopfloser Dämon, în BZ, 54, 1961, pp. 1-3.

439

vechi și chiar la popoarele primitive de astăzi; această concepție se întâlnea mai ales la vechii egipteni, unde era răspândit cultul lui Osiris fără cap, care a lăsat urmele sale în papirusuri magice elenistice. În apreciația sa lucrare asupra lui Iustinian, Charles Diehl se întreabă, pe drept cuvânt, despre aceste două portrete atât de contradictorii unde este adevărul și declară că el stă la mijloc: nici în laudele exagerate din cartea Edificiilor, nici în povestile naive și scandaloase din Anekdotă49.

Iustinian avea 45 de ani când a ajuns pe tron. El a domnit 38 de ani și, cum se întâmplă de obicei, observă savantul francez, la capătul unei lungi domnii, în administrația statului în cei din urmă ani ai domniei sale s-a insinuat destrăbălarea, împăratul, bătrân, se dezinteresea de opera pe care mai înainte o condusese cu multă energie, lăsa armata să decadă, fortărețele să se ruineze, asista tot mai indiferent la abuzurile funcționarilor săi și își petrecea timpul în lungi și sterile discuții teologice.

Sunt în Anekdotă, cum s-a spus adesea, și lucruri adevărate ce se pot recunoaște confruntându-le cu alte scrieri din aceeași epocă; dar sunt și născociri grosolane, iar lucrarea trebuie folosită cu precauție. Spre a ne face o idee exactă despre Iustinian, avem afară de Prokopios, pe Agathias, din același timp, pe Evagrius, scriitorul bisericesc din a doua jumătate a secolului al VI-lea, pe Malalas, din epoca lui Iustinian, pe Ioan din Nikiu, episcop egiptean de la sfârșitul veacului al VI-lea, operă păstrată într-o versiune etiopiană-

49 Justinien, p. 12.

440

na50. Cu ajutorul lor putem controla spuselor lui Prokopios și schita mai aproape de adevăr portretul

marelui împărat.

În ce privește fizicul, Iustinian, după descrierea lui Prokopios, era de talie mijlocie, cu fața rotundă, pielea obrazului colorată. Malalas adaugă că avea nasul drept, pielea albă, fața îmbujorată, părul buclat, figura rotundă, un început de chelie, părul și barba cărunte³¹. Spre a-și face o idee apropiată de înfățișarea fizică a lui Iustinian, Ch. Diehl compară aceste descrieri cu portretele în mozaic păstrate la San-Vitale și la San-Apollinare Nuovo din Ravenna, unul din 547, celălalt cu vreo zece ani mai târziu. În portretul de la San-Vitale, figura împăratului e mai lunguiată, părul ondulat, mustata mică, nasul drept, subțire; în cel de la San-Apollinare Nuovo, Iustinian ne apare mai gras, cu figura rotundă, cu o expresie mai molatică.

Mustata a dispărut și masca aceasta grasă nu mai are nimic din energia figurii dintâi. Acesta e, după Ch. Diehl, Iustinian îmbătrânit, așa cum ne apare la sfârșitul domniei⁵².

Învățatul francez ne schitează apoi, în toată amploarea lui, portretul moral al marelui împărat, cum reiese din mărturiile izvoarelor.

În mijlocul ceremonialului greoi al Curtii, Iustinian se deosebeste prin simplitatea vieții și obiceiurilor sale. Blând, amabil, oricine se putea apropia de el. Milos față de săraci, are multă grijă de operele de caritate. 50 Editia Zotenberg, *Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliotheque Nationale*, XXIV, I, Paris, 1883, pp. 125-605.

51 P. 425 (Bonn).

52 Op. cit., pp. 14-15.

441

tate. Modest în traiul său zilnic, nu bea niciodată vin, mânca puțin, mai cu seamă legume, socotind, după spusele lui Prokopios, un lucru josnic satisfacerea poftelor fizice și, adesea, se ridica de la masă după ce gusta de câteva ori din mâncare. Când religia prescria, se supunea la post o zi și două nopți. Dormea puțin, se scula odată cu zorile și se culca foarte târziu. Uneori se scula pe la miezul nopții, spre a se apuca de lucru, Ioan Lydos, care scrie în veacul al VI-lea un tratat asupra magistraturilor, îl caracterizează drept „cel mai neadormit dintre toți împărații” (TG)V năvicav /3acn-Aecav or/ptOTvoTarov”. Activitatea sa extraordinară e recunoscută, de altfel, și de Prokopios.

Altă trăsătură caracteristică a lui Iustinian era vanitatea, destul de pronunțată. Ea se manifestă în multe chipuri, dar mai ales în faptul că împodobește cu numele său orase, funcțiuni publice (cele create în domnia sa), ba chiar și o clasă de studenți de drept⁵⁴. Această vanitate l-a făcut să-și atribuie o capacitate universală, până și în materie de teologie, scriind tratate și susținându-și părerile în discuții cu înalții prelați.

În împrejurări grave, împăratul arăta adesea un suflet nehotărât și slab. Se știe cât de mult își pierduse cumpătul în timpul răscoalei de la Hippodrom, cunoscută sub numele de Nika. Numai atitudinea energică a Theodorei i-a salvat atunci tronul.

Curioasă la un autocrat ca el era slăbiciunea cu care se lăsa influențat de lingusitori.

53 De mag., III, 55.

^ Anekdata, 11, 2. Cf. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, p.

277.

442

Risipa nebună de bani, nu atât pentru satisfacerea nevoilor sale, cum observă cu drept cuvânt Stein, cât spre a mări prestigiul și gloria monarhiei, e încă una din scăderile domniei sale, subliniată cu indignare de Prokopios, împăratul fiind nevoit să tolereze abuzurile celor obligați, prin funcția lor, să-i procure banii de care avea neconținut nevoie.

Alături de aceste evidente scăderi, deosebim însă în personalitatea lui Iustinian și însusiri de primă ordine. Putini suverani au avut mai mult sentimentul maiestății imperiale, cultul respectuos al tradiției romane. În ordonatele sale, Iustinian evocă neconținut vechile amintiri ale Romei. Visul său a fost de a reconstrui unitatea romană de odinioară, în care aventurierii germani își tăiaseră suveranități și trebuie să recunoaștem că a izbutit a face din acest vis aproape o realitate⁵⁵.

Din sentimentul acestei maiestăți imperiale a ieșit -ca să întrebuintăm expresia fericită a lui Ch. Diehl —

una din cele mai mari opere ale istoriei: legislația lui Iustinian, care a dat Europei moderne bazele dreptului său⁵⁶, operă imensă, pe care Stein o socotește mai glorioasă decât războaiele lui Belisarie și Narses, mai importantă decât strălucirile Sfintei Sofii⁵⁷.

Aceeași înaltă idee a maiestății imperiale a impus măreția de care Iustinian a știut să se înconjoare în lungă sa domnie. Rareori aparatul imperial a fost mai strălucit.

55 Ch. Diehl, Justinien, 22 și urm.

* Ibidem, p. 24.

57 Histoire du Bas-Empire, II, p. 402.

443

Dar alături de tradiția romană, Iustinian întrupează tot atât de mult și ideea creștină. El este capul suprem al Bisericii și campionul religiei, ispostolos, egalul Apostolilor, împăratul se socotea reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, răspunzător față de el de administrația imperiului lui Christos. Întreprinderile sale militare au ceva din entuziasmul cruciadelor: suveranul nu putea suferi să-i vadă pe dreptcredincioși supuși ereticilor arieni, în toate operele sale mari el a simțit mâna ocrotitoare a Divinității și proclamă acest lucru în nouellele sale⁵⁸.

Nu putem uita că aceeași idee creștină a inspirat și misiunile care au dus, în timpul lui Iustinian, ortodoxia și civilizația Bizanțului de la un capăt la celălalt al lumii cunoscute pe atunci.

2. Colaboratorii civili ai lui Iustinian.

Theodora. Pentru înțelegerea evenimentelor domniei lui Iustinian trebuie să cunoaștem și cealaltă figură care, alături de împărat, a avut un loc însemnat în imperiu și a avut adesea un rol covârșitor în guvernare. Înainte de descoperirea lui Alemanni, se știa puțin despre Theodora⁵⁹. Mărturiile scriitorilor o arătau ca o femeie energică și se știe cu câtă hotărâre a intervenit în grava criză provocată de răscoala din 532. Se mai

58 Diehl, Justinien, p. 26 și urm.

59 Pentru biografia împărătesei, vezi Charles Diehl, Theodora, impératrice de Byzance, Paris, 1904; același, Figures byzantines, I-ere serie, IV ed., Paris, 1909, pp. 51-75; Bury, History, II, p. 27 și urm.

444

știe, din aceste puține mărturii, că Theodora exercitase o mare influență și în cercurile religioase. Istoria secretă a lui Prokopios destăinuia acum lucruri extraordinare.

În primii ani ai veacului al VI-lea, trăia la Constanti-nopol un sărac cu numele Akakios, paznic al ursilor de la Hippodrom. El era tatăl Theodoriei. Orfană de timpuriu, a crescut, împreună cu surorile sale, sub supravegherea slabă a mamei, în lumea suspectă a culiselor Hippodromului. Sora sa, Comito, se produse în teatru și obținuse succese. Theodora, desigur mică, a apărut alături de ea, în roluri de cameristă. Când ajunse mare, a fost atrasă de viața scenei pe care o cunoscuse și a figurat în pantomime, atrăgând atenția prin vioiciunea sa spirituală.

Prokopios ne povestește apoi, cu un mare lux de amănunte, aventurile scandaloase ale Theodoriei. Dacă e să-l credem, lumea se ferea de ea ori de câte ori o întâlnea pe străzile capitalei, această simplă întâlnire fiind socotită de rău augur⁶⁰.

Theodora a părăsit o bucată de vreme capitala, spre a însoți un guvernator, Hekebolus, în provincia Pentapolis din Africa. Certându-se apoi cu el, a plecat și a petrecut un timp în obscuritate, prin marile centre ale Orientului, fiind admirată pretutindeni pentru frumusețea ei. Se întoarse iarăși în Capitală⁶¹. Ea avea atunci între 20-25 de ani. Aici s-a întâlnit pe Iustinian, moștenitorul tronului. O tradiție păstrată multă vreme pretinde că Theodora ducea în acel moment o viață

60 Anekdotă, 9.25 (ed. Haury).

61 Ibidem, 9, 27-28.

445

NICOLAE BANESCU

retrasă și corectă, într-o locuință modestă unde-și petrecea timpul torcând lână, ca matroanele din epoca bună a Romei. Ea i-a plăcut lui Iustinian, care s-a aprins de iubire pentru ea și nu numai că a copleșit-o de bogății, dar a vrut s-o ia chiar de soție. S-a lovit însă de împotrivirea hotărâtă a împărătesei Euphemia,

care nu era încântată s-o vadă pe Theodora urmându-i la tron. Dar când Euphemia muri, în 523, Iustinian, care ținea atâta loc în domnia unchiului său, obținut de la acesta pentru Theodora înalta demnitate de patriciu. Apoi, când Iustinian fu asociat la tron, în 527, Theodora a fost încoronată alături de el, solemn, de către Patriarh, la Sfânta Sofia, și ea putu atunci primi în Hippodrom, care văzuse debuturile sale, aclamațiile zgomotoase ale populației.

Acesta e romanul Theodorei, povestit de Prokopios. De trei secole, el a făcut ocolul lumii.

Bury socotește că acest capitol al biografiei împărătesei, întemeiat numai pe mărturiile dusmanilor săi, are mai mult valoare de zugrăvire a moravurilor contemporane decât de stigmatizare a moravurilor Theodorei. Desigur, nu poate fi inventat totul în naratiunea lui Prokopios și - cum observă Diehl - fără a crede că Theodora, înainte de a urca pe tronul imperiului, a avut o viață necondamnabilă, trebuie să admitem totuși că istoricul a exagerat mult trăsăturile acestui portret, schitat cu ură și patimă. Ceea ce e sigur, după mărturisirea chiar a lui Prokopios, este că, odată înălțată pe tron, ea a fost cea mai corectă și mai austeră femeie.

Ca fizic, Theodora era de o mare frumusețe, iar Prokopios se exprimă în această privință cu multă ad-
446

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

miratie. Descriind Thermele lui Arcadius din Constanținopol, unde împăratul clădi un atrium împodobit cu splendide coloane și o multime de statui de bronz și de marmură, Prokopios ne spune că acolo se înalță și Theodora o statuie frumoasă, dar mai prejos de frumusețea împărătesei, „fiindcă frumusețea ei este cu neputință omului a o spune în cuvinte și a o imagina”⁶². Dar chiar în opera de pene scrisă, Prokopios mărturiseste frumusețea deosebită a Theodorei: „era, de altfel, foarte frumoasă - scrie el - și plină de grație, dar mică de talie și slabă nu cu desăvârșire, ci numai cât palidă, cu o privire totdeauna vioaie și plină de expresie”⁶³.

Din tot acest farmec, portretul ce ni s-a păstrat la Sânnicolau-Mare, spune Ch. Diehl, unde Theodora apare în mijlocul doamnelor Curtii, ca Iustinian între demnitarii săi, nu mai are nimic. Sub lungă mantie imperială, statura împărătesei pare mai înaltă și mai subțire, sub greaua diademă ce-i acoperă fruntea, sub peruca sub care abia ghicim părul cel negru, fata delicată, cu ovalul slăbit, cu nasul drept și subțire, are o gravitate solemnă, aproape melancolică. Singuri ochii mari, negri, par a avea ceva din vioiciunea de care amintea Prokopios.

Dar influența pe care Theodora o exercita asupra lui Iustinian era datorată - cum arată Bury - mai mult
62 De Aedificiis, I, 11.

63 Anekdotai, 10, 11. [Traducerea făcută de H. Mihăescu aceluiași pasaj sună astfel; „De altfel Theodora avea o înfățișare plăcută și frumoasă, statura mărunță și fata puțin cam palidă, dar nu prea mult, și o privire totdeauna sălbatică și pătrunzătoare” (Prokopios, Istoria secretă, ed. H. Mihăescu, București, 1972, p. 95)]

447

•pw

însușirilor sale intelectuale decât farmecului său fizic. Această influență era recunoscută de împărat în mod public. Iustinian afirmă, în adevăr, într-o novellă, semnalată de învățatul englez, că a avut-o partasă pe împărăteasă la măsurile pe care le lua. La sfârșitul novellei (ea era privitoare la numirea guvernatorilor de provincie), se impunea demnitarilor un jurământ de credință lui Iustinian și Theodorei.

Atunci când împăratul se afla în dezacord cu dorințele ei, Iustinian nu pregeta să lucreze independent. Vederile lor se deosebeau mai cu seamă în ceea ce privea politica religioasă. Theodora era o monofizită devotată și întotdeauna a căutat să-i protejeze pe monofiziti. Puterea sa, în acțiunea pe care o desfășura, se datora independenței sale economice. Basilissa avea la dispoziție mari mijloace financiare, de care nu dădea socoteală. Vaste domenii în Asia Mică erau atribuite împărătesei, conduse de un „Curator al Casei divine a Augustei” (Curator divinae domus serenissimae Augustae) și Iustinian pare a fi sporit considerabil aceste domenii, cu prilejul căsătoriei sale⁶⁴.

În ciuda mediului din care venea, Theodora s-a arătat la înălțimea situației sale. Ea s-a acomodat repede cu maiestatea imperială. Pe când Iustinian a rămas simplu, ea a știut să se înconjoare de toate elegantele și

a dus la extrem cerintele etichetei. Dinaintea sa trebuiau să se prostorneze cei mai înalți demnitari. Suverana a arătat întotdeauna o energie mândră și un curaj bărbătesc, sfidând împrejurările cele mai critice. A rămas celebră atitudinea sa cu prilejul teribilei miscări a

M Historyll, p. 30.

448

multimii din 532. Capitala se afla în plină revoltă. O mare parte a orasului se mistuia în flăcări, 3000 de soldați credincioși ai gărzii nu erau de ajuns pentru a înfrunța furia multimii și Iustinian se pregătea să fugă din Constantinopol. Theodora, de fată la Consiliu, se ridică deodată, indignată de lasitatea generală, chemându-l pe împărat la datoria sa. Chiar dacă nu i-ar mai rămâne altă scăpare decât fuga, tot n-ar fugi, a strigat ea. „Pentru cine a domnit e insuportabil să fie un fugar”, zise Theodora. „Eu n-as mai exista fără această purpură, n-as mai trăi în ziua în care lumea nu m-ar saluta ca împărăteasă”. Dacă împăratul vrea să scape, aceasta e ușor: bani are mulți, are marea și corăbiile le îndemână. „Eu însă tin la o veche maximă, că purpura e un frumos lintoliu”. (<bq KCcA,6v evTOicpiov fj 6aoiA,eioc ecm)65. Îmbărbătați de neînduplecata atitudine a suveranei, Belisarie și Mundus au pătruns cu trupele în Hippodrom, încercând revolta în sânge. Theodora salva astfel tronul lui Iustinian.

Se înțelege că o astfel de femeie a trebuit să aibă un rol însemnat în guvernarea imperiului. Iustinian i-a arătat o iubire fără margini și i-a dat în mod solemn toate onorurile legate de situația ei de suverană. Numele Theodorei figurează alături de al lui Iustinian în inscripții, chipul său stă alături de al împăratului în mozaicurile de la Sânn-Vitale, și multe orase au fost botezate cu numele său.

Pioasă, Theodora, a întemeiat o multime de fundații religioase, orfeline și spitale. Biserica i-a fost to-65 Prokopios, Bell. Pers., I, 24, 35 și urm. Maxima e din Isokra-tes, Archidamos, § 45 (cf. și Bury, History, voi. II, p. 45, n. 4).

449

NICOLAE BANESCU

tusi ostilă, fiindcă basilissa era o adeptă sinceră a mo-nofizismului. Când a murit, în iunie 548, de un cancer, Iustinian a plâns-o nemângâiat, și i-a păstrat până la sfârșitul vieții o amintire nestearsă.

Ioan din Cappadocia. Strălucirea domniei lui Iustinian n-a adus fericire sau multumire supusilor săi.

Hotărârea lui de a mări puterea tronului și a păstra guvernarea cât mai mult în mâinile sale, a produs nemulțumiri în cercurile senatoriale și a dus inevitabil, la tiranie; planurile lui ambițioase de expansiune au reclamat cheltuieli, care nu au putut fi acoperite decât prin sporirea sarcinilor financiare care ajunseră să apese prea greu asupra populației.

Politica frugală a lui Anastasios lăsase urmașului său o rezervă de 320.000 livre de aur (cea. 14 milioane și jumătate de lire sterline), în timpul domniei lui Iustin această economie fusese risipită, ca și suma de 400.000 livre intrată în tezaur pe calea veniturilor. Un impozit greu a fost provocat de cutremurul teribil din mai 526, care a lăsat Antiochia în ruine și a nimicit 250.000 de oameni, în anul următor a izbucnit războiul cu persii și când Iustinian a ajuns pe tron, situația financiară era foarte critică. După mărturisirea unui scriitor, care fusese multă vreme în birourile prefectului pretorienilor de est, starea aceasta lamentabilă a finanțelor se datora incompetenței celor ce ocupaseră prefectura sub domnia lui Iustin (Ioan Lydus). Iustinian, după câțva timp, găsi un om pentru acest post, capabil să umple tezaurul.

Ioan, născut în Caesarea Cappadociei, începuse ca funcționar în biroul unui magister militum. În aceeași

450

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

calitate, a fost cunoscut de Iustinian și a fost apoi înaintat logothet, funcționar care, sub prefectul pretoriului, controla operațiile subalternilor și colecțiilor de impozite în provincii. (Stein crede că era echivalentul grec al latinescului *scriniarius*). El a fost ridicat la rangul unui *illustris* și ajunsese *Praefectus praetorio* înainte de 531. Nu a avut nici o însușire spre a fi absolut indispensabil pentru acest minister, pentru că nu primise o educație liberală și anevoie putea vorbi și scrie. Dar avea calitatea care pretuia mai mult în ochii împăratului, talent și nesecate mijloace de a stoca bani. Energia și neîndurarea lui erau enorme. E descris ca cel mai îndrăzneț și dibaci om al timpului său. Dar era absolut fără scrupul în metodele sale și, în timp ce procura împăratului banii pe care i-i cerea, el a ajuns, de asemenea, enorm de

bogat și cheltuia averea sa în ospete și orgii. Lydos a înregistrat mijloacele violente prin care storcea bani de la bogați. Scriitorii contemporani îl zugrăvesc ca, un monstru grosolan. Recunoscând partea cuvenită exagerărilor, putem să credem că el și-a câștigat influența asupra împăratului nu numai prin dibăcia lui în umplerea tezaurului, ci și prin independența lui, care s-a afirmat când s-a opus pe față proiectului cuceririi Africii și, în parte, prin faptul că nu se împiedica de prejudecăți conservatoare. Afară de creșterea veniturilor prin mijloace curate sau infame, Ioan recurse la economii care au fost stigmatizate de opinia contemporană ca vătămătoare interesului public. A redus serviciul poștei, cu excepția liniei mari la frontiera Persiei. În sudul Asiei Mici și în Siria, de exemplu, a înlocuit caii prin măgari și iuteala călătoriei a fost micșorată. Rezultatele au fost îndoit:

451

stirile dezastrelor în provincii, care cereau acțiuni grabnice, ajungeau întârziate la Curte. Mai grave au fost consecințele pentru arendasii din provincii, care, lipsiți de mijloacele publice ale transportului, erau siliți să-și ducă produsele în porturi, pentru a fi transportate la Constantinopol. Mari cantități de vin se stricau în magazine și cultivatorii sărăceau. Funcționarii prefectului sileau la plata impozitelor în aur. În cele din urmă, Theodora, care nu-l putea suferi și stia de nedreptățile sale, se simți datoră a deschide ochii lui Iustinian și a-i arăta că, dacă acest administrator tiranic continuă, propria lui situație va fi primejduită. Dacă argumentele ei produsese un efect asupra împăratului, acesta amâna însă hotărârea sa până ce izbucni o revoluție, care era să-l coste tronul (Nika, 532).

Revocat în timpul revoltei Nika (532), a fost restaurat în postul său îndată după înăbușirea răscoalei. După nouă ani el a căzut în dizgrație printr-o stratagemă a Antoninei, pusă la cale cu Theodora, dusmana neîmpăcată a lui Ioan. Antonina o câștigă pe fiica acestuia, o copilă naivă, pe care o convinsese că Belisarie e foarte nemulțumit de împărat și că, de ar fi ajutat de tatăl ei, l-ar răsturna pe Iustinian. Ioan de Cappadocia nutrea ambiția de a se înalta pe tron. Înștiințat de fiica sa, el căzu în cursă. Antonina, în drum spre Orient, unde se afla Belisarie, se opri lângă Chalkedon, unde-i dădu lui Ioan întâlnirea, având ascunși mai dinainte purtătorii trimisi de Theodora: eunucul Narses și comandantul gărzii palatului, Marcellus. Pentru acest complot fictiv, Ioan de Cappadocia e depus de Iustinian, care-l silește a se face diacon și-l exilează la Kyzi-kos. Dar acolo, episcopul Eusebiu, urât de locuitori, e

452

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

asasinat și Theodora face ca Ioan să fie implicat în această crimă, dus în Egipt și închis la Antinoopolis. Numai după moartea Theodorei, Iustinian îi dă voie să se întoarcă la Constantinopol, în libertate, dar ca preot⁶⁶.

Petru Barsymes. Între 540 și sfârșitul domniei lui Iustinian, P. Barsymes a fost de două ori comes sacrarum largitionum și de două ori prefect al pretoriului, totalizând 20 de ani și mai bine în aceste 4 exercitii ministeriale.

El era sirian și servise ca scriniarius la prefectura pretoriului, făcându-și practica administrativă sub direcția lui Ioan de Cappadocia. Tot atât de lipsit de scrupule ca și acesta, el își atrase protecția Theodorei. Numit comes sacrarum largitionum către 540, el îi succede lui Theodort ca prefect al pretoriului, pe la începutul anului 543. Prin administrația sa abuzivă, Barsymes a stârnit nemulțumirea generală și Iustinian s-a hotărât să-l revoce, împotriva voinței Theodorei, care nu a putut face decât să întârzie demisia protejatului său până către mijlocul anului 546.

În 547, el a fost numit, prin protecția basilissei, pentru a doua oară, comes sacrarum largitionum. În această calitate, Barsymes comprimă puternic pensiunile acordate de împărat. Prokopios îl acuză și de scăderea greutateii monedei de aur, care se schimba pe 180 de foteis, în loc de 210, cât era cursul mai înainte.

66 J.B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius to the death of Justinian*, Londra, 1923, II,

pp. 36-39, și pp. 55-59.

453

Problema mătăsii, în privința acestui articol economic imperiul depindea de vecinii săi persi, care aveau absolută nevoie să treacă în imperiu mătasea pe care o cumpărau pentru a o revinde.

Singuri agenții statului erau autorizați să cumpere mătasea brută de la negustorii barbari. Erau, de la sfârșitul secolului al IV-lea, *comites commerciorum* (ce țineau de *sacrae largitiones*) și, de la începutul secolului al VI-lea, *commerdatarii prefecturae*, care i-au înlocuit, în afară de cantitățile destinate manufacturilor statului, ei o revindeau pe același pret negustorilor de mătase brută, furnizori ai industriei private, sau direct acesteia, care-și avea centrele cele mai importante la Beirut și la Tyr. Locurile unde se făcea comerțul între bizantini și persi erau Callinicus, Nisibis și Dvin. Mătăsăriile imperiului se aprovizionau cu stocuri mari, care să țină câțiva ani, date fiind ostilitățile continue ale persilor cu imperiul.

Iustinian încearcă, în iarna 530-531, să înlăture monopolul persilor prin mijlocirea Abisiniei, dar tentativa nu reușește. Persii urcau prețul și negustorii și fabricanții bizantini se ruinară, obligați a vinde mai ieftin decât cumpărau.

Petru Barsymes rezolvă problema în favoarea fiscoi, în 542, silind întreprinderile private să observe prețul maxim, le-a făcut să dispară și, în locul lor, co-mitativa *sacrarum largitionum* s-a însărcinat a satisface trebuințele particularilor, fără a fi constrânsă la prețul maxim. Astfel, a fost stabilit monopolul mătăsii. Neguțătoria de mătase s-a ruinat în mare parte, mulți meșteri și lucrători au fost greu încercați timp de mulți ani

454

și numeroși s-au refugiat în Persia. După Prokopios, monopolul a fost pentru Barsymes un prilej de a se îmbogăți extraordinar.

Dar toată problema mătăsii trebuia să-și schimbe cu totul aspectul în urma unui eveniment care ilustrează domnia lui Iustinian în istoria economică: introducerea viermilor de mătase în imperiu. Iustinian primi vizita unor călugări care îi propuseră să-i facă cunoscut mijlocul de a produce mătase în imperiu, fără a o mai cumpăra de la persi, împăratul primi propunerea, călugării se întorc în țara „Serinda”⁶⁷, unde au trăit mult timp, și aduc de acolo viermi de mătase, care au fost crescuți în imperiu. Această țară, „Serinda”, a cărei identificare a ridicat multe contestații, trebuie să fie localizată probabil în Sogdiana (între Oxus și Iaxarte), unde cultura venită din China exista de aproape jumătate de secol și unde bizantinii se puteau duce prin nordul Mării Caspice, fără a trece prin statul persan. Din Sogdiana provenea de asemenea mătasea pe care o ambasada turcă o propunea bizantinilor în 568 și acolo merse în anul următor cilianul Zemarch, trimis de Iustin al II-lea, să negocieze un tratat de prietenie și de comerț cu seful turc Sizabul, stăpânul Sogdianeii timp de câțiva ani (+572). Iustin al II-lea a putut arăta ambasadorilor turci plantațiile de duzi din Siria și inițiativa lui Iustinian se află la originea producerii mătasei în lumea mediteraneană.⁶⁸

⁶⁷ Serinda ar fi, după unii, Kotan; poate și Cochinchina (Bury II, p. 332 n.).

* E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, pp. 761-773).

455

3. Opera militară a lui Iustinian. Armata bizantină* na în această epocă

Domnia lui Iustinian se deosebește, între altele, prin marile sale expediții militare încununată de izbândă. Ele au smuls din mâinile barbarilor provinciile pierdute mai înainte. Occidentul a fost în cea mai mare parte din nou incorporat la imperiu și Mediterana a ajuns, astfel, un lac bizantin.

De la moartea lui Theodosios cel Mare (395), lumea romană se împărțise între fiii săi, Arcadius și Honorius. De atunci aceste două părți ale imperiului se izolaseră tot mai mult una de alta. În Occident, provinciile căzuseră rând pe rând în mâinile cuceritorilor germani. Francii și burgunzii se așezaseră în Gallia, vizigotii, în Spania, vandalii, în Africa, în cele din urmă, în anul 476, stăpânirea romană încetase să mai existe și Italia, după scurta stăpânire a lui Odoacru (Odoavakar), devenise regatul ostrogotilor. În momentul în care Iustinian a luat conducerea imperiului, acesta nu mai stăpânea decât partea de răsărit, *Pars Orientalis*. Ea cuprindea în Europa Peninsula Balcanică aproape întreagă, cu excepția părții nord-vestice (Dalmatia), care ținea de ostrogoti, Asia Mică până în munții Armeniei, Siria până dincolo de

în afară de trupele gărzii, stationate în capitală, forțele armate ale imperiului se împărțeau în cinci categorii principale:

1. Limitanei au aceeași funcțiune de a proteja frontierele, în aceeași condiții ca și mai înainte. Ei erau comandanți de duci {duces}.
2. Comitatuses, trupe recrutate aproape exclusiv dintre supușii imperiului, în prima linie dintre muntenii voinici din Thracia, Illyricum și din Isauria. Numele tehnic de comitatuses (trupele de escortă, de suită) este mai puțin uzitat; aceste trupe se deosebesc ca c-rpocTiâtai, 'Pa> {j.aioi oipânâxai, soldați romani, de celelalte secțiuni ale armatei. Se mai numesc și EK KaiaÂÂ'YOV și aveau caracter național. Nu erau între ei barbari. Iustinian însă a avut și câteva corpuri de persi, goti și vandali.
3. Foederati constituiau partea cea mai întrebuintată dintre barbari (goti, heruli, huni, sclaveni, anti s.a.) și erau organizați ca trupe sub ofiteri, când romani, când

459

NICOLAE BANESCU

barbari. Erau comandanți de âpxovTEt, deci de tribuni și de comites foederatorum. Împărțiți în tagmata, ei purtau ca semn al serviciului imperial cingătoarea (cingulum, gr. tâvn). Li se plătea soldă și annonă din tezaurul public.

4. Aliații ai>nna%oi, bande de barbari (huni, heruli, goti, abasgi, sarceni etc.), care, legați printr-un tratat cu imperiul, dădeau, în schimbul subsidiilor anuale, forte conduse de sefi lor proprii.

5. În sfârșit, altă clasă de luptători erau bucellarii, soldați din escorta privată a comandanților militari, în timpul lui Iustinian, toți ofiterii superiori aveau o trupă ele escortă, legată prin jurământ de credință. Numele vine de la bucella, pesmetul militar, o pâine de grâu fină, și termenul derivat din acesta îi desemna pe soldații privați, ca oameni care mâncau pâinea fină a stăpânului, în contrast cu cei ce mâncau pâinea cazonă obisnuită. Erau două clase distincte: hypaspistai (vnccGTtmrai), purtători de scuturi și doryphoroi (<5opu-(popoi), purtători de lance, superiori în rang și mai puțini ca număr, corespunzând ofiterilor. Acesta stăteau nemijlocit în jurul sefului. Doryphoroi erau obligați a depune jurământ de fidelitate nu numai sefului lor, ci și împăratului, ceea ce implică o recunoaștere oficială. Erau adesea întrebuintați în misiuni confidentiale. Amândouă categoriile erau trupe călări. Majoritatea lor erau străini, huni și goti sau munteni din Thracia și Asia Mică.

Tactica și echipamentul armatelor imperiale se modificaseră fundamental, din necesitatea de a se adapta celor ale dusmanului secular oriental. Lungile războaie cu persii au fost, cum arată atât de bine Bury, o

460

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

scoală pentru romani, învățându-i a-si transforma în multe direcții tradițiile și metodele lor militare. Ei au adoptat ele la dusmanul lor armura defensivă: platose, zale, căști de metal. Infanteristul purta platose și jambiere de metal, pe dedesubt o za și pe cap casca de metal, în secolul al VI-lea, „cavaleria de fier” (ferreus equitatus), greu înarmată, așa zisii cataphraktarii (KaTă(ppaKTOi), era o parte însemnată a armatei. Liniile sale puternice, în care om și călăret erau acoperiți de fier, aveau o mare soliditate; ele rezistau celor mai iuti sarje ale cavaleriei persilor. Altă imitație din Orient a fost tragerea cu arc. Cavaleria grea era înarmată cu arc și săgeți, cu lance și sabie.⁷³

Astfel organizată, armata bizantină era de o bravură incontestabilă. Aceasta nu o împiedică să comită uneori la acte de indisciplină. Pentru moralul ei, autoritatea sefului era totul și dacă Iustinian n-a condus niciodată trupele pe câmpul de război, el a avut sansa de a fi secundat de un corp de generali eminenti. Multi dintre ei erau recrutați din mijlocul familiei imperiale, căci împăratul tinea, pentru siguranța tronului său, să pună în comandamentele de frunte rude apropiate.

Patriciul Germanos, una din figurile epocii, a fost cel mai renumit dintre nepotii lui Iustinian. Atât erau
 73 Bury, History II, pp. 75-78. Asupra armatei în această epocă, v. Th. Mommsen, Das römische Militärwesen seit Diocletian, în Idem, Historische Schriften, III, Bd., p. 206 și urm.; R. Grosse, Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920; J. Maspero, Ooi8epăToi et ErpancoTai dans l'armée byzantine au VIe siècle, BZ 21, 1912, pp. 97-109; Ch. Diehl, Justinien, pp. 146-149; Idem, în Le monde oriental, pp. 73-76.

461

NICOLAE BANESCU

de mare prestigiuul său de general și încrederea trupelor în el, încât, după mărturisirea lui Prokopios, la

singura veste a unei expediții conduse de el, cei mai destoinici soldați alergau sub steagurile sale⁷⁴. Popularitatea lui în armată i-a atras ura Theodorei și adesea a fost ținut la o parte, cu toate marile sale înșusiri. El a rămas totuși credincios împăratului, care, în clipele grele, apela la talentele sale. În 538, îl trimise cu puteri extraordinare în Africa, zguduită de războaie, iar în 550, când războiul cu ostrogotii în Italia luase o întorsătură cu totul periculoasă, Iustinian a apelat de asemenea la el, pentru a merge acolo ca generalisim. Dar, în mijlocul speranțelor ce se puneau în marile sale talente, Germanos a murit pe neașteptate la Sardi-ca⁷⁵. El a lăsat doi fii, Iustin și Iustinian, amândoi mari generali, ca și tatăl lor. Un alt nepot al împăratului, cu numele de Iustin, fiul Vigilantie (sora lui Iustinian) și al lui Dulcidius, a jucat un rol însemnat în această domnie, investit cu înalta demnitate de curopalates, care i-a deschis drumul către coroana imperiului, în momentul morții lui Iustinian.

Între generalii de seamă înrudiți cu familia imperială trebuie amintit și Sittas, căsătorit cu Comito, sora împărătesei Theodora, cunoscut prin succesele sale în Asia; apoi Areobindos, sotul unei nepoate a lui Iustinian, Prejecta, trimis guvernator în Africa, unde sfârși asasinat, în sfârșit pe Ioan, nepotul lui Vitalian, care a

71 Bell. Goth., III, 39.

75 Prokopios, *ibid.*, III, 40, 9. Cariera sa agitată a fost schitată de Diehl, Justinien, 101-102 și de Bury, History II, 36-39.

462

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

luat-o în căsătorie pe fiica lui Germanos și s-a distins adesea prin energia și talentele sale în războaie. Dar numeroasele comandamente militare ale imperiului reclamau, pe lângă acestia, mulți alți generali, proveniți din cadrele armatei sau din rândurile înalților demnitari, între cei mai buni a fost Mundus, cunoscut în prima parte a domniei lui Iustinian, care-l așeză comandant în Illyricum¹⁶, Bessas, pomenit adesea biruitor în luptele cu persii, Ioan Troglita, pacificatorul Africii, cântat de Corippus, Martinus, luptător victorios în Orient, patriicul Solomon, care s-a ilustrat în luptele din Africa, și Artabane, părtaş la aceleași lupte pentru pacificarea Africii zguduite de revolte.

Dar peste toți acestia se ridică prin geniul lor Beli-sarie și Narses. În istoria militară a secolului al VI-lea, ei sunt figurile proeminente.

Belisarie este adevăratul erou al domniei. „Era frumos și mare la trup, plăcut la înfățișare mai mult decât toți, afabil și apropiat celor ce-l întâlneau, asemănându-se omului foarte sărac și obscur”⁷⁷. Ca soldat e ad-

76 Cedrenus, I, 652 (Bonn).

77 Prokopios, Bell. Goth., III, I, 6-7. [Mentionând originea armeană a lui Narses, Bănescu nu se referă și la cea balcanică a lui Belisarie, despre care tot Prokopios, III, 11, 21, scrie că era născut în localitatea Germania din provincia Dacia Mediterranea, azi Separeva Banja, situată la frontiera „dintre traci și illyri”, în Bulgaria de sud-vest (op[^]irito 8e 6 BeXvoctpiog EK repimviaq, T\ QpaKcov TE Kcd 'IAAvpicov lj.LTaJ;t> KEÎtou). Belisarie era deci „cel mai cunoscut trac din timpul lui Iustinian I”, (V. Besevliev), Untersuchungen über die Personennamen bei den Thrakern, Amsterdam, 1970, p. 80), origine atestată și pentru alți comandanți militari ai perioadei, ca și pentru Comentiolus de la sfârșitul veacului al VI-lea (cf. Evagrius, Historia ecclesiastica, VI, 15).

463

NICOLAE BANESCU

mirabil, bravura lui fără seamăn, gata a sarja în fruntea escadroanelor sale. Generos față de soldați ca nimeni altul, răsplătea după bătălie pe cei curajoși, îi mângâia pe răniți cu mari sume de bani, iar celor ce-și pierduseră în luptă calul sau arcul sau orice altceva le dădea altul în loc⁷⁸. Soldații îl adorați, dușmanii chiar îi arătau o mare admirație, barbarii se înmulțeau sub steagurile sale. În campania din Italia a putut avea 7000 de bucellari, garda sa personală, un număr care probează, cum bine observă Stein, nu numai bogăția sa, dar și încrederea ce-i arăta împăratul, permitându-i să întretină o armată atât de puternică⁷⁹. Mare tactician, excelent mânuitor al trupelor, Belisarie era superior tuturor generalilor epocii. Iubit de populație, la întoarcerea sa din prima campanie în Italia, lumea se îngrămădea pe ulițe în fiecare zi la trecerea sa, ca să-l vadă și nu se putea satura de privelistea ce-i oferea, cu suita sa de vandali, goti și de

mauri. A fost întâmpinat de un entuziasm popular atât de mare, încât Prokopios a putut scrie că, „dacă ar fi dat un ordin, nimeni nu i-ar fi rezistat, din respect pentru virtute și teamă pentru putere”⁸⁰. Belisarie a avut, în-

Alte detalii asupra toponimului Germania și a antroponimului Belisarie se află la LI. Rusu, Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile HI-VIII), București, 1976, p. 107-109 (ap. I. Barnea, Antroponime traco-dacepe sigilii bizantine, în „Thraco-Dacica”, VIII, 1987, 1-2, p. 203-206 și mai ales XVII, 1996, 1-2, p. 203-205)].

78 Ibidem, III, 1,8.

79 Histoire du Bas-Empire II, p. 285.

80 Bell. Goth., III, I, 19. Portretul său la Diehl, Justinien, 158: 167 și la E. Stein, op. cit., 284-286.

/

464

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tr-adevăr, meritul de a fi rămas toată viața sa credincios lui Iustinian. Dar nu trebuie să credem nici în ingratitudinea împăratului, despre care vorbește legenda. Desigur, Belisarie a trebuit să trezească neliniște: era prea puternic, prea bogat și acoperit de glorie. A putut fi deci suspectat și adesea a suferit dizgratia suveranului, dar aceasta nu ținea multă vreme. Iustinian a avut întotdeauna nevoie de el. El i-a acordat toată încrederea și l-a covârșit de onoruri. Marea scădere a lui Belisarie a fost slăbiciunea față de soția sa Antonina⁸¹, de care s-a resimțit de multe ori în lungă-i carieră militară. Dacă e să credem povestile Istoriei secrete, a fost enorm de bogat și, datorită Antoninei, izvorul acestei imense averi era uneori contestabil. Prin eroismul și măreția faptelor sale, Belisarie a rămas în istorie o figură extrem de populară. Amintirea isprăvilor și dizgratiilor sale a impresionat adânc posteritatea, în jurul numelui său s-a format un ciclu de legende, încă din secolul al X-lea, circulau asupra sa, în lumea bizantină, istorii miscătoare, povestind nefericirile în care și-a încheiat viața, orbit din porunca împăratului și nevoit a întinde mâna, ca cersetorii, pentru a trăi. Amplificate, înfrumusețate într-un adevărat roman, Airyrimg mpaiOTârr] TOV tfaujuacrrou âv5pog

81 Despre Antonina, mai recent în Prosopography of the Later Roman Empire (= PLRE), ed. A. Jones, J. Martindale, J. Morris, voi. III, Cambridge, 1992, s. v.; I. Karayannopoulos, lawpia TOV Bvtavnvov Kpâwvq, voi. I, Thesalonica, 1978 (reeditare 1991), p. 518, 563 și 570-572; E. Fischer, Theodora and Antonina in the Historia Arcana, „Arethusa”, 11, 1978, p. 253-279; A. Cameron, Procopius and the 6th century, Univ. of California, 1975, p. 70 și urm., p. 157-162. «;

465

TOU ÆeyoiJ.EVov BeĀiaapiov, aceste povestiri se propagă sub formă literară până în Apus. în literatura populară neogreacă avem trei versiuni ale acestei legende, din veacurile XIV, XVI și XVII⁸².

Alături de Belisarie trebuie așezat rivalul său, eunucul Narses. Armean de origine, se născuse în Persarmenia, partea din Armenia dată Persiei prin împărțirea din 384. El și-a început cariera în palatul sacru, în calitate de spatharo-cubicular al împăratului⁸³, în primii ani ai domniei lui Iustinian, e înălțat la postul însemnat de mare sambelan {sacellarius, identic cu primicerius sacri cubiculi, care, între atribuțiile sale avea și comandamentul spatharo-cubicularilor). Către 537, după întoarcerea lui Narses din misiunea în care fusese trimis la Alexandria, sacrum cubiculum a primit o modificare în organizarea sa, schimbându-se mult competența sacellariat-ului, al cărui titular a avut de acum rangul și titlul de praepositus sacri cubiculi⁸⁴.

82 Asupra legendei vezi și Finlay, History of Greece, voi. I, Appendix I (On the Blindness of Belisarius) și mai recent: R. Cantarella, La Airyrimq ojpawTccrri TOU 6avfj.aarov EKeivov roi) /le/o/ievou Bekiaapiov (di anonimo autore), în „Studi bizantini e neoellenici” din Neapole, și adaugă un studiu asupra istoriei acestui poem, asupra originii și difuzării sale, adevărat inventar al ecourilor pe care l-a avut legenda lui Belisarie în literatura și arta universală. [Mai recent, v. și H-G. Beck, Geschichte der byzantinischen Volksliteratur, München, 1971.]

83 Garda de corp imperială compusă din eunuci.

84 E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, 357-358. Bury arată că el exercita probabil o autoritate generală

asupra tuturor slujbasilor în legătură cu Curtea și persoana împăratului. Avea și controlul domeniilor din Cappadocia, bunuri ale suveranului. ' • -•. mii;

466

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Narses a ajuns astfel un illustriș și unul dintre cei mai mari, stând în același rând cu magistri militum și, în practică, fiind mai puternic decât oricare dintre miniștri, având acces continuu și confidențial la suveran. Eunucul era un om înzestrat cu mari însușiri, foarte inteligent și abil, capabil, când împrejurările o cereau, de multă energie, în zilele teribile ale revoltei Nika, eunucul sambelan făcuse un nepretuit serviciu stăpânului său. Pe când Hypatios, proclamat nou împărat, se afla în Hippodrom, primind felicitările prietenilor și ascultând invectivele multimei împotriva lui Iustinian, Narses se strecoară în stradă cu un săculeț în mână, luat din tezaurul imperial, întâlnește câțiva dintre conducătorii facțiunii albastre, le aminteste de vechile beneficii primite de la Iustinian, de urile de odinioară împotriva Verzilor, împarte bogățiile din săculețul său și izbuteste a-i convinge să strige: „Iustinian imperator, tu vincaș!”. Coalitia celor două facțiuni a fost astfel ruptă și tronul lui Iustinian, mântuit⁸⁵.

Aceasta a sporit încrederea de care se bucura pe lângă Iustinian și Theodora. În 538, Narses era pus în fruntea trupelor de întărire trimise în Italia și mulți cercetători s-au întrebat care a fost motivul împăratului ca să trimită un consilier, desigur credincios, dar soldat fără experiență, într-o misiune atât de războinică. Nu poate fi îndoială, observă foarte bine Hodgkin, că în mintea suveranului lua tot mai mult consistentă ideea că strălucitele victorii ale lui Belisarie pot face

85 T. Hodgkin, *Italy and her invaders 476-535*, ed. II, Oxford, 1896, t. IV, pp. 273-274. ,r.

467

din el un primejdios rival pentru imperiu, și că era necesar să-l observe de aproape, nu exagerat însă, printr-un devotat al dinastiei, un om care, prin vârsta și condiția sa, nu putea aspira niciodată la purpură, „întocmai ca un consilier aulic în lagărul lui Wallenstein, sau comisarii Conventiei în lagărul lui Dumouriez, a fost Narses în pretoriul lui Belisarius”, precizează Hodgkin⁸⁶. Dar atitudinea de independentă a lui Narses, contagioasă pentru alții, rupse unitatea de comandă a lui Belisarie și, pentru a o restabili, Iustinian a fost nevoit să-l reclame. Mai târziu însă, când situația din Italia a ajuns critică, Narses, care dovedise însușiri militare, a fost din nou trimis, de astă dată spre a lua acolo comanda. El a fost destul de abil spre a cere și a obține toate mijloacele pe care nu le obținuse Belisarie, - bani, oameni, arme - și astfel a putut zdrobi ultimele rezistențe ale ostrogotilor⁸⁷.

Dar marile sale calități ale minții erau întunecate de sufletul său dur și de aviditatea sa de bani. Rămăs în Italia cu puteri de vice-rege, el a lăsat acolo o amintire dureroasă. Și în jurul său s-a format de timpuriu o legendă, ca și în jurul lui Belisarie. Ea nu are însă culoarea sentimentală pe care o are la acesta, în amintirea Italiei bizantine, Narses apare ca un acaparator de comori sau ca un trădător, chemându-i pe longobarzii în Italia, spre a se răzbuna. Dar trebuie să recunoaștem cu Ch. Diehl că romanul ține în aceste istorii mai mult loc decât adevărul.

86 Ibidem, t. IV, p. 275.

87 Portretul său schitat de Diehl, Justinien, 167-171.

468

4. Ofensiva militară a lui Iustinian

a. Războiul cu vandalii. Cucerirea Africii. Domnia lui Hilderic, fiul lui Huneric și al Eudokiei⁸⁸, prin urmare nepot al lui Genserich, provocă, prin slăbiciunea ei, o revoltă internă. Regele, după mărturisirea lui Prokopios, era la război prea molatic⁸⁹ și maurii ajunseseră stăpâni pe mai toată Mauritania și pe sudul Nu-midiei, amenințând Byzacena. O luptă avusese loc în această provincie între vandali, conduși de Oamer, vărul lui Hilderic, și Antalas, seful unui trib, pe care îl vom mai întâlni adesea. Vandalii au suferit o mare înfrângere, ceea ce a trezit nemulțumiri, exploatate de un rival ambicios, Gelimer, din familia regală. Hilderic era învinuit pe deasupra de prietenia cu Iustinian, de care nu se simtea străin prin originea sa pe jumătate romană⁹⁰, în mai 530 el a fost răsturnat și aruncat la închisoare, împreună cu Oamer, un frate al acestuia și mai mulți notabili romani, iar Gelimer a fost ridicat pe tron⁹¹.

Iustinian interveni, cerând uzurpatorului să-l pună în libertate pe Hilderic și să-i redea demnitatea regală, la care avea drept după legea lui Genserich privitoare la succesiune. Dar ambasada bizantină se întoarse fără nici un rezultat, în schimb, Gelimer îl orbi pe Oamer și înăspri închisoarea pentru ceilalți, sub pretext că vor să fugă la Bizant.

88 Aceasta era fiica Eudoxiei lui Valentinian al III-lea.

89 Eig TOV ;roAe/iov /mAtfaxrdg re Aiav (Bell. Vând., I, 9, 5).

90 «PiAog L5 ra fiâhiaTa lovcmvîavâ rai |evo\$ eyevero, zice Prokopios (ibidem).

91 ibidem, I, 9, 9.

469

NICOLAE BANESCU

Iustinian expedie o nouă ambasadă, cerând lui Gelimer să trimită la Constantinopol pe Hilderic, pe Oamer cel orbit și pe fratele său și arătând, în încheiere, că nu va tolera un refuz. Dar Gelimer răspunde insolent și împăratul se gândi atunci să pună capăt cât mai repede războiului cu persii, pentru a porni expediția în Africa. El încheie în curând pacea zisă „eternă” cu dusmanul asiatic (532) și tinu un consiliu pentru războiul cu vandalii⁹².

E interesant să constatăm că împăratul nu a aflat la consilierii și ministrii săi nici o încurajare pentru această acțiune. Dezastrul marii expediții a lui Leon I nu se stersese din amintirea lor, iar cei răspunzători de finanțele Statului se speriau de cheltuiala enormă a întreprinderii. Trupele abia întoarse din Orient nu se entuziasmau nici ele, și nici generalii lor, de perspectiva noilor primejdii ce le așteptau. Ioan din Cappadocia, prefectul pretoriului, a avut curajul să expună împăratului, în acest consiliu, riscurile mari ale întreprinderii, înregistrate de Prokopios⁹³. Dar Iustinian nu tinu seamă de aceste păreri. Convins de justetea cauzei, el avea sentimentul unei datorii religioase față de supușii africani drept-creclinciosi, sentiment întărit și mai mult de visul povestit de un episcop sosit tocmai atunci din Orient.

Belisarie a fost însăcinat să conducă expediția. Iustinian l-a investit cu puteri nelimitate, ca generalissim al fortelor trimise în Africa. El a primit, probabil, cum crede Bury, titlul nou de arpa^r/tog avTOKpăicop, pe

92 Ibidem, I, 9, 10-15; 24 și urm; 10, 1.

93 Ibidem, I, 10, 8-18.

470

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

care îl vom întâlni de acum adesea, iar este pentru învățatul englez echivalentul termenului de imperator, rezervat mult timp numai împăraților⁹⁴.

Armata, îmbarcată către jumătatea lui iunie 533 în portul din Constantinopol, număra, după Stein, 18.000 de oameni (nu 16.000, cum se spune de regulă) și anume: 10.000 pedestrime, 5.000 cavalerie excelentă și, în plus, 1.000 de „aliati” (heruli și bulgari), garda personală a lui Belisarie, vreo mie cinci sute sau două mii⁹⁵. Cinci sute de corăbii, escortate de 92 de vase de război, au fost întrebuintate la transportul acestor trupe, împreună cu Belisarie s-au îmbarcat și Antonina și Prokopios, istoricul primind a-l servi și acum ca asesor civil, cum fusese în Asia.

Flota debarcă undeva în Sicilia, lângă Aethna, unde bizantinii își reînnoiră proviziile și-si cumpără cai, Amalasuntha având față de ei o atitudine amicală. Prokopios a fost îndată trimis la Syracuza pentru a culege stiri⁹⁶, dacă nu cumva vandalii întinseseră vreo cursă și pentru a afla unde s-ar putea debarca mai sigur. Istoricul află la Syracuza că Gelimer nu se aștepta să fie atacat în curând în Africa. El îl expediase pe fra-

94 HistoryU, 127, n. 2.

95 Asa socoteste Stein, care observă că Prokopios spune clar {Bell. Vând., I, 11, 2) că cei 5.000 de călăreți erau atpăii&iai (poiSepâmi (4 vexillationes și 9 regimente de federati). în această cifră nu pot, prin urmare, intra nici herulii și hunii, nici buccel-larii lui Belisarie. V. Histoire du Bas-Empire II, 313, n. 1.

96 Prokopios, op. cit., I, 14, 3. [Despre Amalasuntha, v. și N. Baynes în „English Historical Review” (= EHR), Londra, 40, 1925, p. 71 și urm; H. Wolfram, Gesch. der Goten, Munchen, 1985, p. 25 și urm., 387

si urm., 409 si urm.]

471

tele său Tzazon, cu 5.000 de soldati si 120 de vase, aproape toată flota sa, în Sardinia, împotriva gotului Godas, care se revoltase, pentru a-si face un regat personal, vasal imperiului, cerând în acest scop ajutorul lui Iustinian⁹⁷. Gelimer însusi iesise din Carthagina si se găsea la patru zile de coastă în Byzacena, luptându-se, fără să bănuiască nimic, cu maurii. Astfel își pierdu vremea până când se pomeni cu Belisarie pe coastele Africii.

Flota bizantină trecu din Sicilia în Africa fără a întâmpina cea mai mică rezistentă. Trupele debarcară la Caput-Vada, în Byzacena, la 31 august, îndreptându-se spre Carthagina. La stirea invaziei, Gelimer dădu ordin fratelui său Ammatas, aflat la Carthagina, să-l asasineze pe Hilderic si pe sotii săi de captivitate si să iasă înaintea bizantinilor, spre a-i ataca din front, în timp ce el îi va lovi din spate, întâlnirea era hotărâtă de vandali în ziua de 13 septembrie la Decimum, vreo 15 km de Carthagina. Ammatas a executat ordinul si, sosind câteva ore mai devreme, s-a ciocnit cu mica avangardă bizantină. El pieri în luptă si trupele sale fură urmărite până sub zidurile Carthaginei. Detasamentele înaintate ale lui Belisarie au fost apoi surprinse de Gelimer si ele fugiră în dezordine către Belisarie. Acesta restabili repede ordinea si se aruncă în goană asupra vandalilor. Gelimer descoperise cadavrul lui Ammatas si se opri pentru a-l plânge si înmormânta. Surprinsi în dezordine, vandalii o rupseră la fugă spre Numidia, urmăriti energic de bizantini până noaptea. La 15 septembrie, Belisarie intră în Carthagina⁹⁸, pe care începe

⁹⁷ Ibidem, I, 10, 25 si urm. * Ibidem, I, 20, 21.

472

r

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

imediat să o fortifice. Pătrunde apoi în Numidia si în-^{tră} în Hippo Regius (Hippona), unde pune mâna pe tezaurul regal". Gelimer s-a refugiat la Bulla Regia, în Proconsularis, unde își pregăti o nouă armată. Grosul " ei îl formară cei 5.000 de soldati alesi ai lui Tzazon, care se întorsese în grabă, din Sardinia, unde îl suprimase pe Godas.

Belisarie a dat, către jumătatea lui decembrie 533, o nouă luptă, la Tricamarum, 30 km. de Carthagina. Gelimer pierdu si această luptă, în care Tzazon a căzut¹⁰⁰. Regele își căută scăparea la maurii din muntii inaccesibili Pappua, în vestul Numidiei. Blocat acolo toată iarna de o trupă condusă de herulul Pharas, Gelimer, lipsit de provizii, a fost silit să se predea către sfârșitul lui martie 534, după ce Belisarie îi promisese cu jurământ un tratament onorabil.

Obisnuit să reflecteze întotdeauna la marile întâmplări omenesti, Prokopios se opreste asupra unei scene impresionante provocate de regele vandal. Adus înaintea lui Belisarie, aflat într-o suburbie a Carthagi-nei, Gelimer a început deodată să râdă, nemaiputându-se stăpâni, încât unii dintre cei de față credeau că, din prea mare durere, își pierduse mintile. Dar prietenii găseau că omul e plin de spirit, căci fiind din familie regească si înălțat la domnie si din copilărie până la bătrânețe înconjurat de putere solidă si de mari bogății, apoi redus la fugă si la multă teamă si îndurând suferinta din Pappua, iar acum ajungând prizonier, în-

⁹⁹ Ibidem, II, 4, 41.

¹⁰⁰ Ibidem, II, 5 si urm. (Detalii asupra acestor lupte la Stein, op. cit., pp. 315-317).

473

NICOLAE UĂNESCU

cercând astfel toate bunurile si nimicniciile soartei, a socotit că lucrurile omenesti de nimic alta nu sunt vrednice decât de mult râs¹⁰¹.

Dus la Constantinopol, Gelimer a fost bine tratat de Iustinian, care i-a dăruit un întins domeniu în Galatia, unde si-a petrecut restul zilelor ca mare proprietar funciar¹⁰².

Capitularea lui Gelimer însemna, de fapt, sfârșitul războiului vandal, în cursul iernii, detasamente ale armatei bizantine ocupară Sardinia si Corsica, Caesarea Mauritaniei, insulele Baleare si Pityuse, apoi Gadeira (Cadix), dincolo de Columnele lui Hercule, cale de 30 zile de Carthagina, si fortăreața Septem (Ceuta), de cealaltă parte a Columnelor lui Hercule¹⁰³. Africa părea cucerită, Iustinian anunță aceasta în

mod solemn și își ia în titulatură, după vechiul obicei, supranumele de Vandalicus, Africanus. În aprilie 534, el a promulgat două constitutii, schițând cadrele administrației civile și militare a provinciilor cucerite. Archelaus e numit prefect al pretoriului Africii, care se întindea și asupra Sardiniei, Corsicii, Balearelor și fortăreței Septem. După câteva luni, se crea și un magisterium militum Afri-cae, cu sediul la Carthagina, ca și prefectura, având comanda tuturor trupelor circumscripției prefectorale¹⁰⁴.

Rechemat la Constantinopol, Belisarie se îmbarcă vara, ducând cu el o pradă enormă, o multime de pri->
101 Prokopios, op. cit., II, 7, 14-16.

102 Ibidem, II, 9, 13.

103 Ibidem, II, 5, 1-8. >\$ iii?;?* , O 101 Stein, op. cit., p. 319.

474

zonieri, printre care și Gelimer cu elita sefilor armatei, numerosi soldați, dintre care unii intraseră în rândurile buccellarilor învingătorului, iar alții constituiseră cinci regimente de cavalerie, Vandali Iustiniani, trimisi să cantoneze la frontiera Persiei.

Iustinian a acordat generalului său credincios și biruitor răsplata extraordinară a triumfului, o onoare pe care, după afirmația lui Prokopios, nimeni n-o mai primise în imperiu de aproape 600 de ani¹⁰⁵.

Solemnitatea s-a desfășurat cu multă strălucire. Ore întregi au defilat dinaintea poporului adunat pe treptele Hippo-dromului spoliile Africii cucerite: tronurile de aur, vasele de același metal pretios, pietrele scumpe, vesmintele și trăsurile somptuoase, mormane de monede de argint - toate comorile pe care o sută de ani ele pradă le grămădiseră în tezaurul vandalilor. Între ele se aflau insigniile imperiului și vasele sacre ale Templului din Ierusalim, smulse de Genserich la jefuirea Romei¹⁰⁶. Veneau în urmă captivii, care uimeau prin talia lor uriasă; Gelimer se deosebea între aceștia prin mantaua lui de purpură, înțelegând că din toate părțile multimea privea la nenorocirea lui - relatează Prokopios - regele nu înceta să rostească cuvintele Scripturii: „Desertăciunea desertăciunilor, toate sunt desertăciune”.

La plecarea lui Belisarie, Solomon, ofiter distins, armean de origine, a fost lăsat în fruntea Africii ca magister militum. El a trebuit de la început să înfrunte revolta populației indigene (534). Triburile berbere formau

105 Prokopios, op. cit., I, 9, 2.

106 Aceste sacre relicve au fost trimise de Iustinian înapoi la Ierusalim.

475

NICOLAE BANESCU

populația de bază. După distrugerea Statului vandal, ele au început să se miste împotriva autorității imperiale care se instala, în spatele lor se aflau triburile nomade, gata să prade tinuturile bizantine, în momentul ; îmbarcării lui Belisarie, berberii năvăliră în teritoriile ; cucerite din Byzacena și Numidia, nimicind trupele imperiale, puțin numeroase¹⁰⁷. Solomon a ieșit cu armata împotriva lor și a dat luptă în câmpia de la Mam-ma, zdrobindu-i¹⁰⁸. Dar la începutul anului 535 năvălesc iarăși. Solomon îi urmărește și în muntele Burgaon obține o mare victorie asupra lor, curățind Byzacena de dușmani și lăsând numai pe berberii aliați conduși de Antalas¹⁰⁹. Trecu apoi în Numidia, împotriva altui sef berber, lavdas, stăpân în Aures, dar nu izbuti să-l învinge, mulțumindu-se să ridice în cursul iernii 535-536 o serie de fortărețe, pentru apărarea tinutului de dincoace de Aures¹¹⁰.

Dar în curând situația deveni critică prin revolta, cu mult mai gravă, a soldaților. Cauzele nemulțumirii erau numeroase. Solomon, cerând prea mult de la soldați, nu era popular, întârzierea plății soldelor trezea proteste, ca și împărțirea inegală a prăzii din campania anului 535. Solomon confiscase apoi în bloc pământurile posedate de vandali și mulți soldați, căsătoriti cu captive vandale, erau instigați de acestea să prindă partea lor din pământul fostilor soți; comandantul însă

107 Ch. Diehl, L'Afrique byzantine, p. 65 și urm.; Prokopios, op. cit., II, 10, 6 și urm.

108 Prokopios, op. cit., II, 11, 15 și urm.

109 Ibidem, II, 12, 5 și urm.

110 Ibidem, II, 13, 18-40; Diehl, op. cit., 71-74.

" fl

476

înțelegea să-1 păstreze pe seama Statului și a împăratului¹¹¹, Iustinian, convins de aportul divin la recuperarea Africii, nu tolera cultele neortodoxe, iar soldații arieni erau persecutați din cauza religiei lor, ceea ce a fost iarăși un motiv de revoltă¹¹². Un incident neprevăzut a contribuit la sporirea confuziei. Unul dintre regimentele de Vandali iustiniani trimise în Orient, ajuns în Lesbos, s-a revoltat, silindu-i pe mateloti să-1 ducă în Peloponenez, de unde a pornit în Africa, debarcând într-un loc pustiu și, intrând în relații cu trupele revoltate, le-a încurajat în atitudinea lor¹¹³. Fu hotărâtă asasinarea lui Solomon în catedrala din Carthagina, în ziua de Paști 536. Conspiratorii nu au avut însă curajul să dea lovitura și trupele compromise ieșiră din Carthagina. Celelalte, după câteva zile de nehotărâre, se revoltară și ele și începură să-i ucidă pe cei favorabili guvernului, luară cu asalt palatul și Solomon scăpă de la moarte ascunzându-se în capela palatului, de unde a ieșit noaptea, împreună cu Prokopios și câteva persoane din suită, urcâră pe furis într-o corabie și trece în Sicilia, unde se afla Belisarie, care începuse războiul pentru Italia. După prădarea Carthaginei, rebelii părăsiră orașul, urmând să se întrunească toți la Bulla Regia; de acest fapt profită Theodor din Cappadocia pentru a ocupa Carthagina. Răzvrătiții pun în fruntea lor pe Stotzas, fost bucellar al generalului Martin¹¹⁴.

111 Prokopios, op. cit., II, 14, 9-10.

112 Ibidem, II, 14, 22 și urm.

113 Ibidem, II, 14, 18-19-

114 Ibidem, II, 14, 22-42.

477

Ajuns în Sicilia, Solomon ceru ajutorul lui Belisarie, care a trecut îndată cu o mână de bucellari în Africa, ajungând la timp spre a scăpa Carthagina asediată de Stotzas. Urmărit de Belisariu, Stotzas și rebelii săi fură învinși la Membressa și fug în Numidia. Belisarie s-a întors în Sicilia, lăsând provizoriu comanda lui Theodor din Cappadocia și lui Ildiger, pentru a pacifica provincia¹¹⁵.

După plecarea lui Belisarie, Stotzas atrase la el, printr-o cuvântare îndrăzneată, trupele imperiale din Numidia și-i asasină pe generali (vara anului 536)¹¹⁶.

Informați de cele întâmplate, Iustinian a trimis în Africa, cu puteri extraordinare, pe Germanos, general despre care am amintit, investit cu cea mai înaltă funcție pe care o putea avea un general, aceea de prim magister militum in praesenti. El își câstigase un bun nume în luptele cu slavii la Dunăre. Germanos a debarcat la Carthagina cu o mică suită, dar nu a putut intra imediat în campanie, trebuind să organizeze forțele imperiale. Cu un tact deosebit, optând pentru o atitudine binevoitoare, atrase, puțin câte puțin, o parte dintre rebeli. Amnistia acordată răsculaților care se întorceau la datoria lor îi aduse pe mulți înapoi. Stotzas a venit cu armata sa asupra Carthaginei, dar rebelii nu îndrăzniră să atace și se retraseră în Numidia. În primăvara anului 537, Germanos porneste asupra lui în Numidia și, la locul numit (Ad) Cellas veteres^{TM}, îl bătut

115 Ibidem, II, 15.

116 Data e stabilită de Stein, op. cit., 324, n.2.

117 Stein, op. cit., 326. La Prokopios, op. cit., II, 17, 3, numele este Zralag Berepeg. , >,,:=,, > „I.1 w ' ^

478

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

zdrobitor. Stotzas scăpă fugind în Mauritania. Cu aceasta, insurecția condusă de el a luat sfârșit. Cei care au scăpat din luptă și-au declarat supunerea. Altă rebeliune, instigată de un bucellar numit Maximin, în 538, a fost repede înăbușită. Rămăneau triburile berbere, intacte și unite.

După aceste mari rezultate, Germanos se întoarce (539) la Constantinopol și Solomon își reia comanda în Africa, cumulând din nou funcțiunile de prefect al pretoriului și de magister militum.

De astă dată Solomon și-a dat toată măsura capacității sale militare, îndreptățind încrederea ce i-o arăta împăratul. El a curățat armata de elemente rebele, tri-mitându-le la Bizant și în Italia, lui Belisarie, și-a recrutat elemente noi, i-a expulzat pe vandalii care dăduseră arme rebelilor lui Stotzas și a reînceput războiul cu berberii printr-o expediție în Aures. O victorie obținută la picioarele acestui masiv va sili pe mauri să se retragă în Mauritania. Iavdas a rezistat un timp într-o citadelă, pe vârfurile prăpăstioase ale

muntelui, dar, în cele din urmă, a fost alungat și a fugit, rănit, în Mauritania. Tezaurul său a căzut în mâinile lui Solomon; tot platoul înalt al Numidiei a fost ocupat. Solomon construi acolo o multime de fortărețe, pentru a-i ține în respect pe indigeni. După aceea atacă și supuse toată Mauritania primă, vechea Mauritania sitifiană, unde ridică, de asemenea, multe fortărețe mari și mici¹¹⁸. Astfel, în 540, antica provincie romană a Africii, de la Tri-politania până la hotarele Mauritaniei caesariene, de

118 Prokopios, op. cit., II, 19 și 20; Diehl, *L'Afrique byzantine*, 87-91; Stein, op. cit., 327.

•,.....

.< • :

479

la mare până la masivul Aure și la stepele din Hodna, a recunoscut stăpânirea lui Iustinian. Datorită energiei lui Solomon, tinutul a avut o perioadă de liniste.

În 543, revolta triburilor berbere s-a dezlăntuit din nou, provocată de insolenta și incapacitatea lui Sergios, nepotul lui Solomon, trimis ca duce în Tripolitania. Luându-și reședința în Leptis Magna, el stărneste revolta tribului numit Levathai, omorând 80 dintre oamenii săi, trimisi cu daruri pentru a întări pacea.

Situația fiind pentru el gravă, veni la Carthagina, spre a cere unchiului său ajutor. Antalas din Byzacena se revoltase și el, fiindcă Solomon îi omorâse un frate. Ajutat de Cutsina al Numidiei, Solomon îl învinse pe Antalas aproape de Theveste, dar, câteva zile mai târziu, indisciplina trupelor îl făcu să piardă bătălia de la Cillium (mai-iunie 544), în Byzacena, în care el însuși pieri¹¹⁹.

Iustinian a făcut o greșală când i-a hotărât ca urmaș în Africa pe Sergios, ceea ce nu ne surprinde, acesta fiind logodit cu o nepoată a Antoninei. Sergios s-a arătat incapabil să domine situația. Revolta a luat proporții, cea mai mare parte a triburilor berbere fiind alături de Antalas. Stotzas apărui și el cu vandalii credincioși. Antalas, nevoind să rupă cu imperiul, scrisese lui Iustinian, declarându-i că maurii sunt gata să se supună dacă îl revocă pe Sergios, dar împăratul nu a dat urmărire scrisorii. Maurii, din ce în ce mai numeroși, răspândiră peste tot mizeria, jaful și incendiul, uciderea și fuga locuitorilor. Iustinian trimise, în sfârșit, un coleg lui Sergios (545), în persoana lui Areobindos,

¹¹⁹ Prokopios, Bell. Vând., II, 21, 16 și urm. Data de 544 e stabilită de Stein, op. cit., 548, n.1.

;;... ^\ - ..•- t*

480

sotul Prejectei, om nobil, cum îl caracterizează Prokopios¹²⁰, dar fără nici o experiență a războiului. El sosese însoțit de Prejecta, de Athanasios, ca prefect al pretoriului, și de Artabane, cu puține trupe armene. După ordinul împăratului, Sergios trebuia să lupte în Numidia, unde Cutsina luase și el armele contra imperiului, iar Areobindos în Byzacena. O luptă a avut loc în Proconsularis, în care Ioan, fiul lui Sisinniolus, ofiter brav, lăsat singur față de forțe mult superioare, a căzut, după ce l-a rănit mortal pe Stotzas¹²¹. În urma atâtor dezastre, Iustinian l-a rechemat pe Sergios, pe care îl trimise în Italia; Areobindos rămâne acum șef suprem. Dar în curând ducele Numidiei, Guntarich, care pregătea o revoltă, pentru a se declara rege, îl asasină pe Areobindos (sfârșitul anului 545), gândindu-se să se căsătorească cu Prejecta, a cărei înrudire cu împăratul i-ar fi legitimat stăpânirea. Soarta lui Guntarich era însă, la rândul ei, pecetluită; el a căzut (în iarnă 545-546), străpuns la un banchet de sabia lui Artabane, care-i suprimă și pe principalii lui complici, printre care mai mulți vandali, în timp ce pe alții i-a trimis la Constantinopol¹²². Împăratul l-a răsplătit nu-mindul-1 magister militum, dar, după câteva luni, la cererea sa, l-a rechemat la Constantinopol, unde va ajunge la mari demnități.

¹²⁰ Ibidem, II, 24, 1-2.

¹²¹ Ibidem, II, 24, 9-14.

¹²² Ibidem, II, 26, 30-33; 28, 29 și urm.; Cf. Stein, op. cit., 551-552. [Numele Guntarich este redat de Prokopios sub forma Gontharis (v. și Bell Gotb., III, 31, 3 sau III, 32, 6), aflată la originea actualului Gunter.]

481

NICOLAE BANESCU

Succesorul lui Artabane în Africa a fost Ioan Trogli-ta, unul dintre cei mai buni conducători ai lui Iustinian¹²³. El se distinsese ca duce de Mesopotamia, în războiul cu persii și nu venea întâia oară în Africa,

unde mai comandase un regiment de federati sub Belisarie, Solomon si Germanos. Troglitã a sosit pe mare la Car-thagina, în toamna anului 546. Cutsina trecuse de partea imperialilor, dar Antalas continua sã prade tara, în vreme ce maurii din Tripolitana, condusi de seful le-vath Ierna, se uniserã cu cei din Byzacena. în iarna 546-547, într-o câmpie din aceastã provincie, Troglitã repurta o victorie desãvârsitã asupra triburilor coalizate. Antalas a reusit sã scape, dar Ierna si mii de alti berberi au fost ucisi si steagurile lui Solomon, pierdute în lupta de la Cillium, au fost gãsite de bizantini în tabãra dusmanã. Ordinea pãrea a fi aproape restabilitã, când maurii din Tripolitana, pe la mijlocul anului 547, reluarã ostilitãtile, sub un sef cu numele Carcasan, îndreptându-se cãtre Byzacena. Troglitã a pierdut bãtãlia de lângã Marta (azi Mãret), în regiunea Syrtei Mici. El si-a reorganizat armata, a câstìgat un ajutor însemnat de la maurii din Numidia, încheind un fcedus cu lavdas, îl împacã pe Ifisdaias, sef berber important din Numidia, cu aliatul imperial Cutsina si, în primãvara anului 548, porneste în campanie împotriva lui Antalas si Carcasan. O luptã sângeroasã a avut loc în Byzacena meridionalã, care a decis soarta rãzboiului. O sulitã arun-

123 Dupã Stein, supranumele de Troglitã, care se întãlnește numai la Jordanes, aratã cã el era probabil originar din regiunea numitã Tpãyihog situatã în Macedonia (op. cit., 554, n.2). '•'•'^'-
482

catã de Troglita asupra lui Carcasan l-a lovit mortal si biruinta a rãmas imperialilor. Antalas a trebuit sã se supunã si el. Linistea s-a restaurat, astfel, pentru multi ani în Africa bizantinã, care suferise teribil în aceste îndelungate rãzboaie.

Ioan Troglita a fost învestit cu demnitatea de patriciu si a rãmas comandant în Africa pânã în 553- Faptele lui glorioase au fost citate de poetul Fi. Cresconius Corippus într-o epopee, intitulatã dupã numele sãu, Iohannis (Ioaniada).

Pacea a fost, însã, încã o datã tulburatã în 563, prin ineptia guvernatorului militar Rogathinus. Bãtrânul sef Cutsina, care adusese atâtea servicii imperiului, era asigurat printr-o pensie anualã. Când a venit, în 563, la Carthagina, sã-si primeascã banii, Rogathinus l-a suprimat, nu se stie de ce. Fiii sãi s-au ridicat atunci în Numidia si revolta a fost destul de serioasã pentru ca Iustinian sã trimitã în Africa pe Marcian, unul dintre nepotii sãi, care a pus capãt tulburãrilor¹²⁴.

b. Reorganizarea Africii bizantine, încã din aprilie 534, când se credea cã totul s-a sfãrsit odatã cu capitularea lui Gelimer, Iustinian a emis cele douã constitutii privitoare la reorganizarea Africii recuperate. Una privea administratia civilã, schitãnd noua orãnduire întocmitã de împãrat. Acesta tineã sã restabileascã în Africa administratia pe care o cunoscuserã supusii sãi. Importanta pe care o atribuia eliberãrii lor se arãta, cum observã Diehl, în hotãrãrea ca Africa sã fie administratã, ca Oriens si Illyricum, nu de un proconsul,

Stein, op. cit., 559; Bury, Historyll, 147-148.

483

NICOLAE BANESCU

ci de un praefectus praetorio si sã formeze o dieceză specialã, cu resedinta la Carthagina¹²⁵. Rescriptul imperial din aprilie 534 punea în fruntea administratiei cu acest titlu pe Archelaus, care exercitase mai înainte functia la Bizant si în Illyricum, aflându-se acum în Africa, în calitate de casier general al corpului de expeditie.

Prefectul pretoriului era mare dregãtor al imperiului, Iustinian restabili aceastã magistraturã în toatã autoritatea sa. Atributiile sale se întindeau asupra întregii administratii civile; ele priveau deci legislatia (prefectul asigura promulgarera tuturor legilor si deciziilor imperiale), administratia (proponând suveranului pe guvernatorii diferitelor provincii si numind direct anumiti functionari), justitia (prefectul având o competentã considerabilã si pronuntând sentintele fãrã apel), în sfãrsit, finantele, în care autoritatea prefectului era foarte întinsã. Chestiunile religioase nu-i erau nici ele strãine: avea politia cultelor si protectia Bisericii ortodoxe.

Prefectul pretoriului era înconjurat de un numeros personal. Rescriptul din 534 enumera diferitele categorii de persoane pentru fiecare serviciu, cu apunã-mentele lor: consiliatii, functionari de rang înalt, bine plãtiti, îl ajutau pe prefect în administrarea justitiei. Cancellarii, care vin imediat dupã consilieri, îl

ajutau în aceeași materie. Alături de acestia era officium pro-priu-zis, cu un personal foarte numeros, împărțit în două categorii: angajații distribuiți într-un număr de birouri, scrinia (commentariensis si ab actis), birouri

L'Afrique, Livre II, I-ere pârtie, l'administr. civile.

484

I C

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

însărcinate cu redactarea actelor și păstrarea arhivelor; libelli, care primeau cererile adresate prefectului; scri-nium operum, însărcinat cu lucrările publice și construcțiile; scrinium arcae, având administrația caselor prefecturii și ordonantarea cheltuielilor provinciei etc. și auxiliari grupați în corporații sau scholae (exceptores, grefieri administrativi, chartularii, însărcinați cu socotelile; mittendarii, pentru perceperea impozitelor; cur-sores, curieri pentru serviciul corespondenței; singularii, un fel de gardă personală, întrebuințați în misiuni de încredere; draconarii, purtătorii drapelului etc.)¹²⁶.

Sub autoritatea prefectului erau șapte guvernatori, cu titlul de consulares sau praesides, însărcinați cu administrația civilă a provinciilor. Provinciile Africii bizantine erau acum: Proconsularis, Byzacium și Tripoli-tania, comandate de consulares; Numidia, Mauritania I (sitifiană), Mauritania II (caesariana, tingitană) și Sardinia, comandate de praesides.

În ce privește reorganizarea militară, Iustinian pre-scria, de asemenea, prin cealaltă constituție pentru Africa, modul în care înțelegea să se înfăptuiască ocupația militară. Trupele de frontieră, care consistau în cea mai mare parte din limitanei, așezate în lagărele întărite (castra)¹²⁷ ale frontierei, sub comanda ducilor, trebuiau să fie în stare, în caz de agresiune, a ajuta ti-

¹²⁶ Ibidem, pp. 98-106.

¹²⁷ Charles Diehl (L'Afrique byzantine, Livre II, I-ere pârtie, chap. II) expune principiile sistemului defensiv al Africii bizantine, distingând între elementele acestui sistem: orase fortificate (civitates), lagăre întărite (castra), fortărete mari (castella), redute mai puțin importante (burgi) și ziduri de baraj (clisurae).

485

NICOLAE BANESCU

nuturile unde erau rânduite fără să aștepte întăriri de la armata de expediție. Limitaneii erau soldați coloni, care dobândeau terenuri în apropierea frontierei și erau obligați să le cultive¹²⁸. Armata mobilă, cantonată în interiorul țării, în orase, era compusă din milites comitatenses, organizația în numeri sau KaTdAoyoi, constituind trupe de infanterie și regimente de cavalerie recrutate din populațiile provinciilor, apoi din federati (Joederati), în genere călări, regimente de mercenari barbari din națiunile vecine, nu în sensul primitiv al cuvântului, ca entități autonome¹²⁹.

Pe lângă acestia, armata mobilă cuprindea și contingente de indigeni (gentiles), recrutați din triburile
¹²⁸ Ludo M. Hartmann a reprodus (Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien, 540-750, Leipzig, 1889, nota de la p. 52-53) pasajul caracteristic asupra acestor trupe din constituția din aprilie 534 privitoare la administrația militară a Africii și adresată lui Belisarie: „pro limitaneis vero ordinandis (.quia necessarium nobis esse videtur, ut extra comitatenses milites per castra limitanei constituentur, qui possint et castra et civitate Hmitis defendere et terras colere, ut aliipro-vinciales videntas eos per partes ad illa loca se conferant) exem-plum fecimus unius numeri limitaneorum, ut secundum exem-plum, quod nos misimus, per castra et loca, quae provideret tua magnitudo, eos ad similitudinem nostri exempli ordinet, sic ta-men ut, si inveneris de provinciis idonea corpora, aut de illis, quos antea milites habebant, limitaneorum constituas numero in uno-quoque limite, ut, si forsitan commotio aliqua fuerit, possint ipsi limitanei sine comitatensibus militibus una cum ducibus suis ad-juvare loca, ubi dispositi fuerint, non longe limitem exeuntes nec ipsi limitanei nec duces eorum...".

¹²⁹ Stein, op. cit., 87.

486

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

africane. Africa a fost împărțită militar în 4 circumscriptii: Tripolitania, Byzacena, Numidia și Mauritania. Un magister militum Africae era comandant tuturor trupelor, având un ajutor, domesticus (în textele epocii ulterioare: unoai-pa-nyydg). Comanda peste numeri o aveau tribuni sau comites.

tara a iesit cu totul ruinată din îndelungatele lupte purtate în toate provinciile ei si Prokopios însiră urmările nefericite ale cuceririi. Administratia bizantină instalată din nou nu a fost dintre cele mai bune, fiscalitatea abuzivă apăsa greu asupra populatiei, care a avut de suferit si din cauza intolerantei religioase. Nu se poate tăgădui totusi, cum arată Diehl, grija împăratului de a introduce ordinea si a asigura linistea în tara eliberată. Ruinele fortărețelor bizantine răspândite peste tot în Africa mărturisesc activitatea desfășurată de Iustinian pentru protectia țării; lucrările de utilitate publică în orase, măsurile pentru repopularea regiunilor devastate ne arată interesul suveranului pentru prosperitatea Africii, cu atâtea jertfe reîncorporată în imperiu"⁰.

c. Cucerirea Italiei. Războiul cu gotii. Africa în mâinile bizantinilor constituia o admirabilă bază de operatii pentru cucerirea Italiei, împrejurările aveau să ofere în curând si aici un pretext interventiei Imperiului bizantin.

Lui Theodoric îi urmasa la tron un copil, nepotul său, Athalaric, pe care Amalasuntha, fiica marelui re-130 V. observatiile savantului francez din Cambridge Medieval History, voi. II, pp. 22-24.

487

ge, îl avea din căsătoria sa cu vizigotul Eutharic. Ea a luat frânele cârmuirii în timpul minoratului fiului său. Regina promise o educatie romană la Ravenna, stia bine grecește, era curajoasă si inteligentă¹³¹, si hotărî să dea fiului său educatia pe care o promise si ea. îl încredinta deci grijii a trei goti civilizati, care împărtășeau vederile sale. Dar gotii, ca popor, nu înțelegeau civilizatia italiană si credeau numai în arta războiului. Câtiva sefi se prezentară reginei, protestând împotriva regimului de educatie a regelui, menit să facă din el un efeminat si las¹³². Amalasuntha a fost nevoită să primească protestele lor, desi nu erau pe placul ei. Athalaric a fost scos din pregătirea pedagogilor si, fiind o natură slabă, a fost târât de tinerii asociati acum la educatia sa natională în vicii care îi ruinară repede sănătatea. Rău văzută de goti, Amalasuntha, amenintată de un complot, luă măsuri împotriva conspiratorilor si simti nevoia să-si pregătească retragerea. Ea îi scrisa lui Iustinian, întrebând dacă ar fi dispus să o primească, în caz de nevoie, împăratul a fost bucuros să o primească si i-a pregătit o casă la Dyrrachion, unde să poată poposi în drumul său spre Constantinopol. În acest timp, trei dintre sefi goti ostili au fost îndepărtati de la Curte, trimisi în misiuni militare la frontieră, unde, mai târziu, aveau să fie ucisi.

Amalasuntha avea o rudă apropiată în Italia, Theodahad (Theodad), vărul ei (fiu al Amalafridei, regina vandalilor, o soră a lui Theodoric). El nu avea nimic din însusirile militare ale rasei sale. Se bucurase de o

131 Prokopios, Bell. Goth., I, 2, 3-4.

132 Ibidem, I, 2, 6 si urm.

488

educatie liberală si se închinase studiului filosofiei lui Platon. Era însă de o mare cupiditate. Avea numeroase proprietăți în Toscana si, prin încălcări asupra vecinilor, se făcuse stăpân pe o mare parte a acestei provincii. Populatia se plânsese împotriva rapacității sale si Amalasuntha îl silise la restituiri¹³³. Theodahad nu avea ambitii de mărire. Idealul său era să-si petreacă viata în plăceri la Constantinopol si a căutat să-si realizeze această dorință îndată ce s-a ivit prilejul. Doi episcopi din Răsărit veniră la Roma, pentru chestiuni de doctrină teologică. Theodahad le încredinta o scrisoare către Iustinian, în care îi propunea acestuia să-i cedeze bunurile din Toscana în schimbul unei sume de bani, al rangului de senator si al permisiunii de a trăi la Constantinopol.

Odată cu episcopii venise (în 534) si un agent imperial, Alexandru, spre a aduce regentei plângeri cu privire la purtarea ei nemulțumitoare, cu prilejul jafului de la Gratiana, când gotii se luptaseră cu gepizii la Sirmium pentru dezertorii bulgarii si pentru afacerea cetății Lilybaeum. Regenta a replicat acestor acuzatii, reamintind serviciile aduse împăratului în Sicilia, cu prilejul campaniei din Africa. Dar aceste acuze urmăreau numai să-i amăgească pe goti. În realitate, Alexandru avea misiunea precisă de a încheia o conventie secretă cu regenta, deoarece situatia ei era mai critică decât oricând. Viata de plăceri îl ruinase cu totul pe Athalaric, care nu mai avea mult de trăit. La moartea lui regenta, foarte impopulară, nu si-ar fi putut păstra decât cu greu situatia si ea se gândea să

Ibidem, I, 3, 3-4.

NICOLAF. BĂNESCU

depună puterea în mâinile lui Iustinian¹³⁴. Ea comunică lui Alexandru intenția sa și acesta se întoarce cu episcopii la Constantinopol. Primind mesajul regentei și pe al lui Theodahad, Iustinian a trimis un nou agent în Italia, pe Petrus, un abil diplomat.

În acest timp Athalaric s-a stins din viață (2 octombrie 534). Venind momentul critic, Amalasuntha a comis o greșeală fatală: i-a propus lui Theodahad să împartă cu ea demnitatea regală și l-a proclamat rege, în noiembrie 534, luându-i jurământ că-i va lăsa exercitiul guvernării. Fură expediate îndată scrisori lui Iustinian despre noua situație¹³⁵. Dar după formalitățile ipocrite, Theodahad aruncă masca. El a adunat rudele celor trei goti uciși de regină, i-a suprimat pe notabilii care-i erau credincioși și pe ea a închis-o într-o insulă a lacului Bolsena. Amalasuntha a fost apoi silită de ingrat să scrie o scrisoare lui Iustinian, declarând că totul e bine. Theodahad a scris el însuși în același sens, trimittând scrisorile cu doi senatori: Liberius și Opilio¹³⁶.

În drumul său pe Via Egnatia, Petru îi întâlnește pe gotii care duceau scrisorile ce vesteau moartea lui Athalaric și ridicarea la tron a lui Theodahad. Ajuns în portul Aulona, îi întâlnește pe Liberius și Opilio, care îl informează despre arestarea reginei. El trimite în grabă un mesager la Constantinopol și așteaptă ordine noi. Iustinian scrie imediat o scrisoare Amalasunthei, asigurând-o de protecția sa și-i dădu lui Petru instruc-

134 Prokopios, op. cit., I, 4, 27-28.

135 Ibidem, I, 4, 1-11. [Despre ansamblul acestor evenimente, v. T. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident...* 407-1096, Athena, 1980, p. 9, 60 și urm.]

136 Bury, *History* II, 163-164.

} • ,_j A\ M

490

țiunii în sensul că trebuia să-i pună în vedere lui Theodahad și gotilor că e pregătit să o sprijine pe regentă. Dar autoritatea împăratului și declarațiile ambasadorului nu o mai putură salva pe Amalasuntha: ea a fost ucisă în închisoarea sa (30 aprilie 535), rudele gotilor uciși convingându-l pe Theodahad să o execute în interesul propriei sale siguranțe. Petru nu a ezitat să-i declare, în numele lui Iustinian, că această crimă înseamnă „războiul neîmpăcat între împărat și goti (âcr-novSog PO.CIĂ.EÎ iL KO.I (rcpicnv 6 na^etiot e'crrai))"-137

Aceasta e tragică istorie a Amalasunthei, cum ne-o povesteste Prokopios în istoria războaielor. Dar în *Anekdota*^{TM} el o acuză pe Theodora de această crimă: ea s-ar fi temut de venirea reginei, tânără încă și frumoasă, și i-ar fi cerut lui Petru să îl îndemne pe Theodahad să o ucidă.

Iustinian a socotit omorârea reginei, căreia îi oferise protecția imperiului, ca un cazus belii. Prin ambasadorul său Petru, el îi ceru lui Theodahad să abdice și să-i lase Italia; în caz contrariu, va avea război, în același timp, împăratul a pregătit expediția. El trimise asupra Italiei două armate: una, comandată de Mundus, *magister militum per Ittyricum*, trebuia să pătrundă în Dalmatia, să ia Salona¹³⁹; cealaltă, mai mare (avea 7.500 de oameni, afară de garda personală a generalului), era încredințată lui Belisarie¹⁴⁰, cu titlul însemnat de *avTOKpâTotp*. Ea trebuia să urmeze drumul

137 Bell. Goth., I, 4, 31.

138 16, 1-4. [În ediția românească a lui H. Mihăescu (v. Supra, n. 7), textul respectiv se află la p. 133J

139 Bell. Goth., I, 5, 2.

\ "(0Ibidem, I, 5, 3-4.

: -dl .q ,i \

491

pe mare și să opereze o deschidere în Sicilia. În același timp, diplomația imperială se silea să atragă împotriva ostrogotilor o alianță barbară și cerea, cu bani, sprijinul merovingianului Theodebert. O misiune cu scrisori și daruri îl invita să coopereze împotriva arienilor goti¹⁴¹.

Theodahad era, ca și Gelimer al vandalilor, un om incapabil să reziste atacului imperial. Ca și regele vandal, el ne înfățișează exemplul tipic a ceea ce făcuse civilizația romană din barbari: nu mai avea nici una din energiile native ale rasei sale - (ov JJ.EV KCCI cpvaei âvavSpot, zice Prokopios. Campania s-a

deschis în 535. Fortele ostrogote din Dalmatia erau slabe; Mundus le-a învins ușor și a luat Salona. Sicilia a fost cucerită, de asemenea, fără greutate. Singură garnizoana din Pa-normon (Palermo) a opus rezistență, dar a fost repede învinsă de Belisarie. Acesta a trecut apoi în Africa, de unde împăratul îi dă ordin să vină în Italia împotriva gotilor. Belisarie intră în Italia pe la Rhegium, însoțit de Prokopios (mai 536). Populația, care îi ura pe os-trogoti, îl salută ca pe un eliberator, în noiembrie, Belisarie cucerea Neapole, după un scurt asediu. Succesele acestea rapide au provocat indignarea soldatilor ostrogoti. O revoluție militară îl răstoarnă pe Thoda-had (noiembrie 536)¹⁴² și își alege un sef în persoana lui Vitiges, soldat de origine obscură, dar de o bravură încercată. Acesta nu avea însă însușirile unui general.

141 Ibidem, I, 5, 8 și urm.

142 El a pierit ucis pe drum, când a încercat să fugă din Roma la Ravenna [Ibidem, II, 1-10 (traducerea lui H. Mihăescu, Războiul cu gotii, p. 46-47)].

492

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

El își pierde vremea retras la Ravenna, unde își serba nunta cu o principesă din familia lui Theodoric, cu Ma-tasontha, fiica Amalasunthei. Deoarece a fost o căsătorie silită; el și-a făcut din ea o dusmancă implacabilă.

La sfârșitul anului 536, Belisarie, chemat de populația romană, s-a îndreptat asupra Romei și, fără să întâmpine din partea garnizoanei ostrogote vreo rezistență, a intrat, la 9 sau 10 decembrie 536, în Roma, restabilind în ea autoritatea lui Iustinian. Dar îndată s-a văzut neajunsul politicii militare a lui Iustinian, care întreprindea acțiuni mari cu mijloace putine. Fortele puse sub comanda lui Belisarie erau cu totul mediocre. Biruitorul a primit în curând supunerea Apuliei și Calabriei, în care nu erau goti, și a gotilor din Samni-um de Sud¹⁴³. Belisarie s-a silit apoi să pună Roma în stare de apărare contra unui eventual asediu și a trimis detașamente ca să ocupe Narni, Spoleto și Perusa.

În februarie, Vitiges trece la ofensivă. Armata adusă dinaintea Romei era sporită cu cea venită din Provența, căci el respectase pactul lui Theodahad, care o cedase francilor. Avea, astfel, la asediul Romei câteva zeci de mii de soldați. Fără de această armată formidabilă, Belisarie avea în Roma numai 5.000 de soldați. El a trebuit să ia măsuri energice contra unor senatori favorabili gotilor. Papa Silverius, bătut de înțelegere cu dușmanii, e ridicat din scaun (18 noiembrie 537) și înlocuit cu Vigilius.

Vitiges a rămas mai mult de un an (februarie 537 -martie 538) sub zidurile cetății, fără a putea face nimic: toate silintele sale se sfârșeau în fața admirabilei

Bell. Gotb, I, 15, 1-4.

n. ; ; • ,K .-•,.-^-

493

NICOLAE BANESCU

energii a lui Belisarie. Într-o scrisoare adresată împăratului, el arată inferioritatea în care se află, înconjurat de forțe considerabile și, cerând să i se trimită întăriri, face această declarație de credință și de vitejie: „Eu știu, desigur, că sunt dator Majestății Tale cu moartea și de aceea nimeni nu m-ar putea scoate viu de aici”¹⁴⁴. Cu atât de puțini oameni, el a făcut minuni de ingeniozitate strategică și de curaj personal, în cele 69 de lupte dintre asediatori și asediați¹⁴⁵, încât nici asalturile furioase ale vrăjmașilor, nici tăierea apeductelor, nici bolile și foametea care decimau trupele sale nu au putut să-i biruiască rezistența. Împăratul a fost impresionat de atâta bravură și a trimis întăriri în Italia. Unele din aceste întăriri au ajuns la Roma. În decembrie, alte trupe au fost trimise, sub comanda lui Ioan, nepotul lui Vitalian, și ele au debarcat pe coastele Adriaticii. Tot atunci mari cantități de grâu se apropiau de Roma, și acestea l-au determinat pe Vitiges să facă propuneri de pace, declarând, prin solii trimisi lui Belisarie, că cedează Campania și Sicilia și că va plăti un tribut anual. Belisarie a respins propunerea, acordând numai un armistitiu de trei luni, pentru ca ambasadorii să poată trata cu împăratul¹⁴⁶, în februarie 538, armistitiul expirând, Ioan năvălea în Picenum și cucerea Rimini. Matasontha îi oferea Ravenna, cu condiția de a o lua de soție¹⁴⁷. La stirea căderii cetății Rimini, Vitiges a ridicat asediul Romei

144 Ibidem, I, 24, 17.

145 Stein, op. cit., 350.

146 Prokopios, II, 6, 3 și urm.

147 Ibidem, II, 10, 11.

,⁴⁹⁴

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

(martie 538). Când jumătate din trupele lui au trecut Pons Milvius, Belisarie le atacă puternic cu toate forțele sale și goții au avut pierderi considerabile¹⁴⁸. La apelul arhiepiscopului de Milan, Datius, trupe bizantine au intrat cu Mundilas în Liguria și au ocupat (aprilie 538) acest oraș. Flotele imperiale dădeau în acest timp lovituri în toate părțile.

Pe la mijlocul anului 538, sosesc în Italia noi ajutoare, 7.000 de oameni din Orient, sub comanda lui Narses. Dar neînțelegerile dintre cei doi generali au slăbit autoritatea lui Belisarie și au anihilat unitatea de conducere. O scrisoare a împăratului către Belisarie spunea categoric că, trimittându-l pe Narses în Italia, nu înțelegea a-l investi cu comanda armatei; el dorea ca Belisarie să conducă întreaga armată cum va crede și se cuvine ca toți să i se supună „în interesul Statului nostru”. Narses însă socotea că este sub demnitatea funcției sale să lucreze ca subordonat al unui general și pretexta, când trebuia să colaboreze la acțiunea lui Belisarie, că planul acestuia nu e interesul Statului¹⁴⁹, în această situație trupele s-au risipit în diferite direcții. Belisarie cuceri totuși câteva orașe, între care și Milan, care a fost apoi recucerit de goți, silit să capituleze și aservit enorm pe urma acestei reocupări. Francii lui Theodebert au profitat de aceste lupte dintre goți și bizantini pentru a trece Alpii în Italia, pustiind îngrozitor valea Fădului. Iustinian s-a văzut nevoit să-l recheme pe Narses la începutul anului 539, lăsând lui Belisarie singur conducerea operațiilor. Lucrurile s-au

149

Ibidem, II, 10, 12 și urm.; Bury, II, p. 194. Bury, II, pp. 199-200.

495

NICOLAE BANESCU

îndreptat repede: una câte una cetățile cad în mâna lui Belisarie, Italia centrală este curățită de dușmani și Vitiges se închide în Ravenna. Către sfârșitul anului 539, Belisarie îl atacă în acest ultim al său refugiu; Ravenna e blocată pe uscat și pe mare. Regele căuta să provoace dificultăți din afară imperiului și a izbutit să trimită o solie la Chosroes al persilor, spre a-l convinge de primejdia pe care o prezintă pentru el căderea Italiei, după cea a Africii, în mâinile lui Iustinian, și a-l decide să facă război imperiului¹⁵⁰. Stein crede că Iustinian nu a putut fi străin de intervenția lui Vitiges pe lângă Chosroes și de aceea s-a decis să ofere îndată ostrogotilor pacea în condiții neașteptate. Doi ambasadori sosesc din Constantinopol, aducând instrucțiunile lui Iustinian pentru pace. El propunea o împărțire a Italiei: țările la nord de Pă vor fi păstrate de Vitiges, cele de la Sud vor fi ale împăratului. Tezaurul regal din Ravenna va fi împărțit egal între părțile contractante. Goții, surprinși de aceste propuneri, mai bune decât ar fi dorit, le-au acceptat fără sovăială. Atunci s-a întâmplat un fapt care aruncă o curioasă lumină asupra moravurilor bizantine ale veacului al VI-lea. Cu toată vointa formal exprimată de suveranul său, Belisarie se opune instrucțiunilor primite, nevrând să renunțe la o biruintă totală pe care o stia atât de apropiată. Când ambasadorii se întoarseră în lagărul său, cerându-i să-și pună semnătura pe tratatul de pace pe care goții o socoteau indispensabilă pentru validitatea lui, Belisarie refuză, cu toate protestele tuturor generalilor. Atunci goții, în disperare, luă o hotărâre ex-

1 Prokopios, II, 22 și urm.

496

traordinară: proclamarea lui Belisarie ca împărat al Occidentului. Ei trimiseră la el în secret emisari, cerându-i să primească domnia. Vitiges a fost constrâns să-și dea consimțământul. Belisarie înțelege să rămână credincios suveranului său, dar se grăbește să profite de acest neașteptat prilej. Luându-și precauțiile necesare pentru înlăturarea oricărei suspiciuni, el se prefăce că primește propunerile și promite emisarilor goți, care veniseră la el în secret, că va îndeplini promisiunile pe care i le ceruseră (de a respecta viața și proprietățile gotilor), amânându-și numai depunerea jurământului pe care trebuia să-l facă în calitate de suveran al italienilor și gotilor. Portile Ravennei se vor deschide astfel și Belisarie își face intrarea în oraș în fruntea gărzilor sale, în mai 540. În același timp, din ordinul său, flota bizantină pătrunde în portul Classis, încărcată de provizii, pentru alimentarea orașului. Când vestea căderii Ravennei se răspândește, comandanți din multe cetăți trimit la Belisariu, spre a-l încredința de supunerea

lor. Singure femeile barbare, care auziseră de la sotii lor că dusmanii sunt mari la trup si mult mai numerosi, își insultau acum sotii, arătând cu mâna pe învingători, si le imputau lasitatea¹⁵¹. Belisarie îl pune pe Vitiges sub pază, dar cu multă cinste, si permite gotilor care locuiau dincoace de P6 să se ducă să-si cultive pământul, încât bizantinii se simt mai în siguranță în Ravenna, fiind aproape egali la număr cu gotii.

151 Prokopios, op. cit., II, 29, 34. [= Războiul cu gotii, p. 131.]

traducerea lui H. Mihăescu,

497

1

Vitiges a fost transportat apoi cu familia sa la Constantinopol, împreună cu floarea aristocrației gotice, Iustinian I-a tratat cu omenie, ca si pe Gelimer, i-a acordat titlul de patriciu si i-a dăruit un domeniu în Asia. El va supraviețui numai doi ani înfrângerii sale. Văduva sa, Matasontha, I-a luat mai târziu în căsătorie pe Germanos, nepotul împăratului, privit ca eventual

'succesor.

Războiul interminabil cu persii ne explică excesiva

', prelungire a războiului în Italia. Imperiul nu avea des-

; tute mijloace ca să sustină lupta pe două fronturi. Surprinsi un moment de căderea Ravennei, gotii se

, deșteptară si, puternici încă în nordul Italiei, îi oferiră coroana lui Uraias, comandantul unei armate gotice la nord de P6, însă acesta sfătui să fie ales Ildibad, care comanda la Verona. Amândoi pieriră din pricina intrigilor în care fost prinsi, iar unul dintre rugi, Eraric, izbuti să fie recunoscut rege si intră în tratative cu imperiul. Dar Totila, nepotul lui Ildibad, începuse si el

i tratative, în momentul în care partida decisă la rezis-

, tentă i-a oferit coroana, în toamna anului 541. (Eraric

.- fusese atunci asasinat de goti).

în Totila gotii își aflaseră un șef tânăr, plin de energie si cu mari însusiri militare. El își schimbă îndată atitudinea si nu se mai gândi decât la salvarea poporului

, său.

Totila porni deci energic la acțiune. Iustinian îl tri-

; mise în Italia pe Artabazes, armean de origine si ofiter

f capabil, încercarea sa de a cuceri Verona nu izbuteste si imperialii se retraseră dincoace de P6. în primăvara anului 542 lupta se dă lângă Faenza, luptă în care bizantinii au fost învinsi, iar viteazul

Artabazes a murit

498

din pricina rănii primite în lupta singulară cu un got urias, pe care îl ucisese¹⁵². Generalii romani nu aveau nici o unitate de acțiune si Totila a putut cuceri multe orase în Italia centrală, iar către sfârșitul anului 546 împresura Roma, unde comanda Bessas.

Fată de această situație, Iustinian se gândi să-l recheme pe Belisarie din Asia, unde purta războiul cu persii si să-l trimită iarăși în Italia, în aceeași calitate de comandat suprem. Dar îl trimise fără trupe si fără mijloace suficiente si bravul general a încercat în zadar să scape Roma cu putinele trupe aduse de Ioan trimis anume de Belisarie la împărat, spre a obține mijloacele necesare unei acțiuni serioase. Roma căzu, după multe lupte, la 17 decembrie 546, prin trădarea isa-urienilor, care deschiseră gotilor, noaptea, poarta Asinaria.

Totila spera că acest succes va pune capăt războiului si începu negocieri, respinse de Iustinian, care-i punea în vedere că trebuie să trateze cu Belisarie, investit cu depline puteri. Ambasadorii lui Totila erau instruiți să declare că, dacă pacea va fi respinsă, el va dărâma la pământ toată Roma, îi va nimici pe senatori si va ataca Illyricum. Belisarie, care se afla la Porto, îl opri însă de la acest gând, printr-o scrisoare în care-i vorbește de monumentele care fac gloria Romei si prin care ea aparține posterității, astfel încât o insultă

152 Prokopios, III, 4, 23-29. [Acelasi izvor îl mai menționează pe Artabanes, alt comandat bizantin de

origine armeană, pentru care se poate consulta EPLBIP, voi. III, Athena, 1998, p. 219, s. v., ca și Infra, n. 163 a lui N. Bănescu.]

499

NICOLAE BANESCU

asupra ei va fi privită ca o mare nedreptate făcută tuturor generațiilor viitoare¹⁵³.

Nelinistit de succesele pe care imperiul începea să le aibă în sudul Italiei, Totila hotărăște să întreprindă o expediție în acele părți, în acest scop, el dăruiește mai întâi o treime din zidurile Romei și hotărăște să evacueze orașul, ducând în Campania populația care mai exista, târând în alaiul său senatul captiv; lăsând o bună parte din armata sa afară din oraș, la vest, în lagăr, pentru pază, el pornește cu restul armatei spre Lucania¹⁵⁴.

Totila ocupă cea mai mare parte din teritoriile cucerite de loani, care se retrăsese la Otranto și-i hărțuia pe gotii risipiți în toate părțile, astfel încât Totila s-a văzut silit să-i adune la nordul Apuliei, lângă muntele Gargano¹⁵⁵. Loan ocupă apoi Tarent, iar Totila se îndreaptă spre Italia centrală.

În aprilie 547, Belisarie lăsa la Porto, pe care îl ocupase mai înainte, soldații necesari spre a asigura apărarea și intră cu restul armatei în Roma, fără ca gotii să încerce a-l împiedica, începu imediat să restaureze zidurile, ca să se poată apăra, în momentul previzibilei întoarceri a regelui got. Neputând construi într-un timp atât de scurt cât dăruiește Totila din împrejurimi, se mărgini să arunce unele peste altele pietrele, lipindu-i cu totul varul pentru a le cimenta, în fața zidului astfel improvizat se afla un sant adânc, săpat mai dinainte. Numai portile sfărâmate de goti nu au vreme să le așeze din nou. Punând toată armata la lucru,

153 Bury, II, pp. 243-244.

154 Prokopios, III, 22, 18-19.

155 Ibidem, III, 23, 20-24.

500

a putut repara astfel, în 25 de zile, tot ce dăruiește Totila. Aduce, în același timp, pe Tibru multe provizii și toate acestea atraseră populația refugiată în împrejurimi.

Îndată ce auzi, Totila se ridică cu toată armata și veni la Roma, așezându-și tabăra lângă Tibru. A doua zi, la răsăritul soarelui, gotii se aruncară cu mare furie și zgomot asupra zidurilor. Belisarie îi așază pe cei mai buni luptători la portile dăruite și, după o luptă crâncenă, care a tinut până noaptea, gotii au fost înfrânți. Ei se retraseră în tabără, pentru a începe din nou asaltul în zorii zilei următoare. Dar și acest atac a fost respins sângeros. Totila se retrase atunci la Tibur¹⁵⁶, surpând toate podurile de pe fluviu, ca să nu-i poată Urmări imperialii.

Belisarie așază portile zidurilor, îmbrăcându-le în fier și trimise iarăși împăratului cheile, la Constantinopol¹⁵⁷. Totila atacă Perusa (vara anului 547), care rezistă¹⁵⁸, apoi se întoarce în sudul Italiei, unde loan dăduse o mare lovitură, fugărind trupele gote din Capua, unde erau închisi senatorii și soțiile lor, pe care îi eliberează și îi trimite în Sicilia. În fața fortelor superioare ale gotilor, loan se retrase în Otranto¹⁵⁹.

La insistențele lui Belisarie, Iustinian trimite câteva întăriri, numărând vreo patru mii de oameni și pe Valentinian¹⁵⁶ [în textul original Tibouris (Prokopios, Bell. Goth., II, 4, 7; III, 10, 23; III, 10, 19-22; III, 24, 32), astăzi Tivoli, oraș situat lângă Roma, spre răsărit.]

157 Ibidem, III, 24, 8 și urm., 19 și urm.

158 Ibidem, III, 25, 1 și urm. [în textul lui Prokopios e Perusia, azi Perugia].

159 Ibidem, III, 26. 4

501

NICOLAE BANESCU

Valerian, magister militum al Armeniei, cu o mie de buccellarii ai săi. Împăratul, temându-se pentru Sicilia, poruncise lui Belisarie să întreprindă o ofensivă în sudul Italiei. Generalul a venit la Crotona cu puține trupe. Cavaleria sa fu decimată de Totila lângă Rossano și Belisarie trecu la Messina, unde își va petrece iarna din 547-548. Primăvara trecu la Otranto, apoi încercă să ajute, cu Valerian și loan, Rossano, asediat de Totila, dar nu izbuti și generalii se despărțiră, pornind către nord. Rossano a trebuit să capituleze. Perusa căzu, de asemenea, în mâinile gotilor, către primăvara anului 549-

Reusita fiind imposibilă din pricina mijloacelor extrem de reduse de care dispunea, în iulie 548, Belisarie a îmbarcat-o la Otranto pe sotia sa Antonina pentru a merge la Constantinopol, să intervină prin Theodora, la care avea mare trecere, ca împăratul să-i trimită întăriri serioase. Dar înainte de sosirea ei, împărăteasa murise de un cancer, în lipsa ajutorului ei, Antonina nu a putut face altceva decât să obțină rechemarea lui Belisarie. Iustinian o admite, având trebuință de Belisarie împotriva persilor¹⁶⁰. Plecarea lui Belisarie înrăutăți situația. Italia aproape nu mai avea apărare. Flota ostrogotă, condusă de transfugul Indulf, fost buccellar al lui Belisarie, devasta cumplit în primăvara anului 549 coasta Dalmatiei, biruind cu totul trupele guvernatorului de Salona trimise asupra lui și capturându-le corăbiile¹⁶¹. Totila ata-

160 Prokopios, op. cit., III, 30, 25.

161 Ibidem, III, 35, 23 și urm.

M

502

că din nou Roma și reuși să o recupereze. Belisarie îl lăsase acolo pe buccellarul său Diogenes, soldat încercat, care se apără câteva luni, dar în ianuarie 550, printr-o nouă trădare a isaurienilor, care deschid poarta Sfântul Paul (antica porta Ostiensis), Totila ocupă iarăși Roma, în care se instalează acum ca un suveran. El începu lucrări de reconstruire și se îngrijă de repopularea orașului; în același timp, se adresează din nou împăratului, oferind Sicilia și Dalmatia, un tribut anual și trupe de câte ori imperiul ar cere. Dar Iustinian nu primi ambasada regelui și acesta se hotărî să ducă război în Sicilia. În drumul său făcu să capituleze Taren-tul și, trecând în Sicilia (mai 550), Rhegium căzu, de asemenea, în mâinile sale, în timp ce, la nord de Apen-nini, gotii ocupau Rimini și repurtau o mare biruință asupra unei trupe imperiale aproape de Ravenna. Totila a încercat, fără a izbuti, să supună și Messina. Apoi începu să devasteze Sicilia. Invasia insulei care interesa direct Curtea bizantină, Sicilia întreagă făcând parte din bunurile private ale Coroanei¹⁶², îl determină pe Iustinian la o sfortare supremă. El se gândise — mărturiseste Prokopios — să-l trimită în Italia pe Germanos ca generalisim al războiului cu gotii și acestia, aflând, intraseră în mare panică, întrucât faima lui era cunoscută de toți. Dar, spune mai departe istoricul, nu se știe de ce împăratul s-a răzgândit și a expediat în locul său pe Liberius, cu câteva mii de pedestri, la Syracuza. Apoi, socotind că acesta era prea în vârstă și puțin experimentat în ale războiului, îl trimise pe urma lui pe

62 Stein, op. cit., p. 424.

503

Artabanes¹⁶³, pentru a-l înlocui. Liberius nu putuse rămâne în Syracuza, asediată de goti, și trecuse la Pa-normon (Palermo), unde îl găsi, după câteva luni, Artabanes, a cărui flotă fusese împrăștiată de o furtună, înainte de sfârșitul anului 550, Totila părăsise Sicilia cu o pradă imensă, la zvonul apropiatei sosiri a unei armate mari imperiale în Italia de Sus.

Într-adevăr, Iustinian se hotărâse să trimită împotriva gotilor ca generalisim pe nepotul său Germanos, încântat de această misiune, gândindu-se, afirmă Prokopios, să salveze Italia, ca mai înainte Africa.

Căsătorit cu Matasuntha, fiica Amalasunthei, el credea - afirmă istoricul - că gotii se vor rusina să ia armele împotriva lui dacă ar fi avut-o însoțitoare pe sotia sa, urmasă legitimă a lui Theodoric¹⁶⁴.

Împăratul îi puse la dispoziție mari sume de bani, la care el adăugă alții din propria sa pungă, și putu aduna în scurtă vreme, continuă mentionatul istoric, multă armată din cei mai viteji oameni. Din toate părțile alergau mercenari sub steagurile sale și buccellari ai altor generali. Fiii săi, Iustin și Iustinian, ridicau trupe în Balcani, iar Ioan, nepotul lui Vitalian, ginerele lui Germanos, comandând Illyricum, participa și el la

163 Implicat mai înainte, cu alți doi armeni de la Curte, într-un complot împotriva împăratului, încercând să-l atragă și pe Germanos, acesta denunță indirect complotul. Iustinian s-a indignat că nu a făcut-o imediat și așa se explică nehotărârea împăratului față de general. El a tratat însă cu clementă pe complotisti, suspendându-i un timp din funcții. [Prokopios, Războiul cu gotii, ed. H. Mihăescu, Indice, p. 278, s. v. „Artabanes”; v. și Supra, n. 152, partea adăogită.]

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

expeditie. stirea răspândită în Italia a făcut o profundă impresie. Gotii erau neliniștiți, scrie Prokopios, să lupte împotriva urmașilor lui Theodoric. Resturile împrăștiate ale trupelor bizantine învinse de goti se adunaseră în Istria, pe unde auziseră că va trece Germanos. Generalii care comandau în Italia cetăți care rezistau încă prindeau curaj în așteptarea renumitului lor coleg.

Sfârșitul Statului ostrogot părea apropiat. Soarta a vrut însă altfel. Când totul a fost gata, s-a produs o năvălire puternică a sclavenilor care, trecând Dunărea, se îndreptau spre Thessalonica. Ei erau vestiți prin cruzimea lor sălbatică, nimicind populația pe unde treceau. știind ce pustiu vor lăsa în urma lor, Iustinian scrisese lui Germanos să-și amâne plecarea în Italia și să pornească imediat să scape Thessalonica și orasele dimprejur de primejdia care le amenința¹⁶⁵. Când sclavenii au aflat de la captivi că Germanos e la Sardica, se înspăimântară atât de tare, căci îl cunosteau din luptele purtate la Dunăre ca strateg al Thraciei, încât își schimbă îndată direcția și se strecură în Dalmatia. Scăpat de grijă, Germanos porunci armatei să se pregătească de plecare, având să pornească peste două zile către Italia. Din nefericire, cade deodată bolnav și moare pe neașteptate¹⁶⁶, în toamna anului 550.

Iustinian nu se putu decide să-și numească în locul lui Germanos pe Ioan, nepotul lui Vitalian, magister militum per Illyricum, nesocotindu-și în stare să exercite autoritatea necesară asupra tuturor generalilor. Se decise pentru eunucul Narses, care nu primi decât în

165 Ibidem, III, 40, 1 și urm.

166 Ibidem, III, 40, 9.

anumite condiții, pe care împăratul a trebuit să le accepte. Narses era hotărât să completeze mult înarmările destul de considerabile ale lui Germanos și, afară de aceasta, a cerut banii necesari pentru a putea plăti rămășițele soldelor datorate trupelor din Italia, implicit ale celor trecuți la dușman și pe care spera să-i aducă înapoi.

Efectivul cu care a pornit din Salona, pe la începutul lui aprilie 552 nu putea fi mai mic de 30.000 de oameni, căci Narses ridicase alte trupe în Thracia și Illyricum. Datorită vechilor lui raporturi cu herulii, avea posibilitatea să ducă în Italia marea majoritate a războinicilor acestui popor, al căror contingent principal era condus de Philemuth (mai mult de 3.000 de călăreți). Peste 5.500 de longobarzi se adăugaseră armatei. Avea trupe din diviziile de la Constantinopol, o trupă de transfugi persani, 400 de gepizi, un mare număr de bulgari, și toate trupele care așteptaseră sosirea lui Narses la Salona, de unde porni în primăvara anului 552.

Neavând la îndemână o flotă atât de mare spre a-și imbarca această armată, Narses a luat calea pe uscat. Ajungând în Istria, se văzu în fața unor obstacole neașteptate: francii, care ocupau interiorul Venetiei, nu-l lăsau să treacă prin teritoriul lor; pe de altă parte, seful got Tei'as, pe care îl trimisese Totila la Verona, procedase la lucrări de terasament care făceau regiunea dintre Adige și bălțile Ravennei inaccesibilă. Dar, la sfatul lui Ioan, nepotul lui Vitalian, care cunostea bine regiunea, înlătură aceste dificultăți, apucând drumul pe la nord, de-a lungul coastei, și trecând peste

gurile fluviilor prin mijlocul unor poduri flotante¹⁶⁷. La 6 iunie, armata ajungea la Ravenna, unde îl așteptau Valerian și Iustin. Luând cu sine pe Valerian și trupele sale, Narses își reluă marsul, 9 zile mai târziu. Zadarnic încercară gotii să-i închidă drumul lângă Rimini. El a intrat în Apennini, pe la vest de Petra Pertusa, care era ocupată de dușman, și ieși în Via Flaminia. Totila, cu o hotărâre eroică, porni din împrejurimile Romei, în întâmpinarea lui.

Astfel se ajunse, la sfârșitul lunii, la bătălia memorabilă care a decis soarta războiului, aproape de Tadi-nae sau de un loc numit, Busta Gallorum („Mormintele galilor”)¹⁶⁸ în Apennini, pe la sfârșitul lui iunie 552. Armata ostrogotă, respinsă de la prima ciocnire, luptă cu furie, dar a fost biruită prin tactica nouă a

lui Narses. Ea fu pusă pe fugă, cuprinsă de panică. Totila luptase călare, într-o armură strălucitoare, arătând o vigoare extraordinară. Urmărit de un gepid care îl străpunse cu lancea, el a murit în satul Caprara (Caprae) și a fost îngropat de ai săi. Corpul său a fost dezgropat de învingători și despuiat de ornamentele sale, care au fost trimise lui Iustinian la Constantinopol.

167 Prokopios, op. cit., IV, 26, 8-25. Cf. Stein, op. cit., pp. 600-601.

168 în amintirea victoriei asupra galilor, repurtate de romani în 295 î. Chr., nu departe de anticul Sentinum (V. Stein, ibid., 601 și n. 2). S. Fuchs, Die Schlacht im Appennin 552 n. Chr., în „Fortschritte", 19 (1943), p. 234 și urm., pune locul acesta la Pianello, la intrarea în Gola di Frasassi. Azi e Gualceto Tadino, în Apenini. F. Lot, op. cit., pp. 156-157, a arătat că forma Tdyivai din textul lui Prokopios, Bell. Goth., IV, 29, 3, ar fi eronată. Lupta a avut loc pe la sfârșitul lui iunie 552. yși<?a^ 507

NICOLAE BANESCU

Narses înainta apoi prin Toscana, primind în cale supunerea gotilor și adeseori plângerile italienilor, ajungând la Roma, pe care o ocupă pentru a cincea oară 169.

După aceea, Narses asedia Cumae, unde se afla tezaurul regilor goti. Dar un nou dusman se ridica la nord. Reuniti la Ticinum (Pavia), adversarii lui Narses l-au ales ca rege pe Teias. În aceste circumstanțe, disperarea gotilor fugari a fost urmată de o sângeroasă răzbunare: trei sute de tineri din familiile nobile, care fuseseră trimisi ca ostatici dincolo de Padă, au fost uciși de către urmașul lui Totila. Senatorii pe care-i alungase Totila din Roma au avut, în mare parte, aceeași soartă în orasele Campaniei.

Din nordul Italiei, Teias a alergat pentru a elibera Cumae. Ambele tabere s-au observat mult timp, la poalele Vezuviului. Regele got a ocupat o poziție forte pe țărmul stâng al râului Dracon (azi Sarno), care izvorăște de la poalele Vezuviului, trecând pe lângă cetatea Nuceria 170.

Întrucât se aprovizionau greu, gotii fură siliți să se retragă la Muntele Laptelui (Mons Lactarius, azi Monte Lettere), vreo câțiva kilometri la sud de Dracon, poziție foarte puternică, dar unde hrana le lipsea cu totul. Neavând de ales, i-au atacat pe imperiali la 30 octombrie 552 171.

169 După expresia lui Prokopios, Iustinian primi iarăși cheile Romei, care în vremea domniei sale a fost de cinci ori luată și recucerită (Gibbon, op. cit., p. 445).

170 Prokopios, op. cit., IV, 35, 7-14.

171 Nesigură, data e indicată de E. Stein, op. cit., p. 604. • : 508

Bătălia a durat două zile întregi, fiind foarte înversunată, demnă de o epopee, o „luptă de eroi", după chiar expresia lui Prokopios. [„Aici voi înfățișa o luptă de multă însemnătate și un bărbat cu nimic mai prejos de adevărații eroi, cum s-a dovedit în împrejurarea de față Teias. Gotii erau împinși la cutezantă de deznădejdea în care se găseau; iar romanii, deși îi vedeau în neputință, îi înfruntau din toate puterile, deoarece le era rusine să dea înapoi în fața unor oameni mai slabi decât dânsii; deci și unii și alții se aruncau cu multă însufletire asupra celor aflați în preajma lor, unii pentru a muri, iar ceilalți spre a-și arăta vrednicia." (Prokopios, Bell. Goth. IV, 35, 20, după traducerea lui H. Mihăescu, Procopius din Caesarea, Războiul cu gotii, p. 272). Hotărâți a învinge ori a muri, gotii dăduseră drumul cailor; strânsi în jurul regelui lor, ei s-au bătut fără a ceda nici un pas de teren, până noaptea, iar a doua zi au reluat lupta. A fost o luptă homerică, descrisă viu de Prokopios. Înconjurat de câțiva războinici, Teias conducea asaltul. Acoperit de scut, el, mai ales, era tinta dusmanilor, care gândeau că odată căzut, gotii nu aveau să mai continue lupta. Când își văzu scutul plin de lăncile înfipite în el, luă un altul de la un scutier, lovind cu dreapta și fără a da nici un pas înapoi; când și acesta se acoperi de 12 lănci înfipite în el, încât nu-l mai putea misca ușor, ceru un alt scut, dar în clipa în care-l schimba, îl lovi o săgeată, omorându-l pe loc. I se tăie apoi îndată capul, care fu înfipit într-o prăjină, pentru ca armata lui să vadă că regele ei este mort. Dându-și seama că nu pot învinge și recunoscând că Dumnezeu este împotriva lor, gotii au trimis câțiva dintre conducători la Narses, spre a-l anunța că ei se predau, dar nu ca să trăiască în supu-

509

NICOLAE BANESCU

nere fată de împărat, ci să se retragă undeva afară din frontierele romane, unde să poată trăi independenți. Ei cereau să li se permită a se retrage în pace și să ia cu ei fie ceva bani, fie averea pe care o depozitaseră în fortărețele italiene. La sfatul lui Ioan, care pleda energic pentru moderatie, Narses a primit condițiile, cu obligația pentru goti de a nu mai face război imperiului¹⁷². Datorită tratamentului onorabil pe care Narses nu li l-a refuzat, resturile poporului got, cu armele și bunurile lor, putură pleca să-și caute adăpost la alți barbari. Garnizoanele gotice sperau totuși să restabilească regatul gotic cu ajutorul francilor, însă Theociebert murise, iar fiul său Theodebald era slab. Francii hotărâră o neutralitate aparentă, lăsându-i pe supușii lor ala-mani, căroră li se aliașeră mulți goti, să încerce o lovitură în Italia. Doi frați, Leutharis și Butilin, trec Alpii în primăvara anului 553- Ei au străbătut tinuturile, pră-dând până în sudul extrem. Dar o epidemie bântuie pe drumul de întoarcere armata lui Leutharis, care-și avea cartierul de iarnă în Venezia, astfel încât el însuși muri. Butilin străbătu atunci cu grosul fortelor tot teritoriul până la Regiuni. Pe malurile fluviului Casilinus sau Vulturnus (Vulturno), nu departe de Capua, Narses îi extermină, pierind și Butilin în acea ciocnire. Ultimele resturi gotice, conduse de Ragnaris și refugiate la Compsa (probabil Conza), la est de Neapolis, au fost asediate de Narses și s-au predat în primăvara lui 555, după moartea căpeteniei lor. Narses i-a trimis la Constantinopol, unde au fost înrolați în armata imperiului.

! J. Buiy, op. cit., voi. II, pp. 273-274.

t.'nun».

510

Toată Italia situată la sud de Pad era acum adusă sub stăpânirea împăratului de la Bizant. Despre supunerea provinciilor transpadane, unde stăpâneau încă goti și franci, nu avem informații. Dar Verona și Brixia (azi Brixen, Bressanone) n-au fost ocupate decât în 562, când Narses i-a trimis lui Iustinian cheile porților lor¹⁷³.

Francii, care n-au stat indiferenți la aceste evenimente, au dat tot concursul lor ostrogotilor, în ciuda neutralității pe care-o afisau în principiu. Când cornitele ostrogot Vidin a încercat să-l împiedice pe Narses a trece Adigele, ducele franc Aming a venit în ajutor, dar a căzut în luptă, iar Vidin a fost luat prizonier de către Narses și trimis la Constantinopol. Biruinta asupra lui Aming a făcut ca Venetia francă să cadă sub stăpânire bizantină¹⁷⁴. Toată Italia era acum a Imperiului bizantin.

După 20 de ani de lupte, însângerață, devastată, ruinată, Italia reintra în sfârșit sub autoritatea imperială. Gotii au dispărut în populația romană, fără a lăsa urme ale stabilirii lor în peninsula.

*

Organizarea Italiei. Printr-o constituție dată la 13 august 554, adresată lui Narses și lui Antiochus, prefectul Italiei, celebra Pragmatica Sanctio, împăratul a anulat donațiile și confiscările operate de la Totila încoace, redând stăpânilor legitimi pământurile, turmele, coloniile, sclavii pe care confiscările le smulseseră marilor proprietari funciari și suspecți de simpatie

¹⁷³ Ibidem, pp. 274 și urm.

¹⁷⁴ E. Stein, op. cit., p. 610.

511

pentru Bizant, a ratificat contractele încheiate cu statul pentru lucrări de domeniu public înainte de Totila, a acordat privilegii poporului și aristocrației, a restaurat vechea stare de lucruri. Separatia puterilor civile și militare fu păstrată, Italia fu administrată civil de un prefect, superior guvernatorilor care continuară, sub diferite titluri, să administreze provinciile. Prefectura Italiei nu se întindea asupra Africii, care devenise din dieceză prefectură, nici asupra Dalmatiei, care trecuse la Orient. Corsica, Sardinia rămăneau Africii. Pentru provincii, funcționarii vor fi aleși de episcopi și de nobilii regiunii. Iustinian îi supune controlului episcopiilor. Roma e administrată de Senat, redus la rolul de simplu consiliu municipal. Comanda militară a fost încredințată unui gener-alissim, magister militum, cu titlul de patriciu. Armata a continuat să fie împărțită în trupe de izbire, compuse din provinciali și auxiliari barbari, și trupe de frontieră (limitanei), armate de acoperire, grupate în garnizoane de-a lungul frontierei, sub duci, numiți tot magister militum când exercitau comenzi mai mari¹⁷⁵.

Narses fu însărcinat cu administrarea Italiei. El avea oficial un post militar, dar guverna ca un vicerege și

avea putere supremă atât asupra funcționarilor civili, cât și asupra armatei, îl avu alături pe Antiochus, în fruntea serviciului civil, dar e semnificativ că titlul său nu era praefectus praetorio, ci simplu Prefect al Italiei.

Liniile generale pentru reorganizarea provinciei fură indicate, așa cum s-a observat mai sus, prin legea din 13 august 554. Această lege prevedea că începând 175 Vezi Lot, 161-163 și Diehl, Justinien, 209.

512

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

de atunci dispozițiile codului imperial aveau să se aplice și în Italia ca în toate celelalte părți ale Imperiului. Toate donațiile făcute particularilor sau corporațiilor de Athalaric, Amalasuntha și Theodahad rămăneau valabile, dar cele făcute de tiranul Totila urmau să fie anulate. Toate contractele făcute între romani în orașele învinse în timpul războiului erau valide, în multe cazuri, în timpul războiului și invaziei francilor, populația fusese silită să se refugieze, iar casele și proprietățile fuseseră ocupate de alții; se decretază ca acestea să fie restituite vechilor proprietari.

O inovație însemnată se face în privința guvernatorilor provinciali: ei vor fi aleși pentru fiecare provincie de episcopi și magnati, dintre locali. Măsura era luată în interesul marilor proprietari, pentru a crește puterea lor locală.

Sicilia n-a fost cuprinsă în Italia: ea rămase sub praetorul ei, care era departe de autoritățile imperiale din Ravenna; Sardinia, Corsica erau sub viceregele Africii.

Narses administra timp de 13 ani teritoriul cucerit, prezidând opera de reconstrucție. Porțile și, valorile Romei au fost restaurate.

d. Războiul pentru Spania. Nu se știe dacă Iustinian își formase de la începutul domniei vreun plan pentru recucerirea Spaniei, dar putem fi siguri că aceasta era una din ambițiile sale și că, după căderea lui Witiges, el a căutat un pretext pentru a-și trimite armatele biruitoare împotriva vizigoților, înainte de a desăvârși supunerea ostrogotilor, el a fost invitat să intervină în Spania și, cu toate că rezultatul războiului 513

din Italia era încă departe de a fi sigur, Iustinian n-a sovăit să se folosească de prilejul ce i se oferea. Theodoric fusese regentul regatului vizigot în timpul minoratului nepotului său Amalaric. El încredințase conducerea afacerilor lui Theudis, un general capabil. Tânărul rege, care n-avea nici una din calitățile tatălui și bunicului său, se căsătorise cu o printesă francă și această căsătorie îi aduse nefericirea. El se purtă brutal cu ea, fiindcă nu voia să îmbrățișeze arianismul; atunci regina chemă pe fratele său, regele Childebert, care se îndreptă spre Narbonne. Amalaric iese să-și apere posesiunile din Gallia, dar fu bătut și ucis de trupele răsculate (531). Tronul fu ocupat de Theudis, care va domni 17 ani. În 547, încurajat de criza prin care trecea dominația bizantină în Africa, Theudis asediază cetatea Septem. Troglita trimise însă trupe spre a o debloca și în lupta care avu loc, armata vizigotă fu nimicită. Putin după această catastrofă, Theudis fu asasinat, în iunie 548/176. Urmasul său, Thiudigisalus (Theodegisel) avu aceeași soartă după un an și ceva. În 549, arianul Agila ia succesiunea, dezlănțuind persecuția contra ortodocșilor. Un pretendent, Athana-gild, se revoltă împotriva lui (551) și cere ajutorul lui Iustinian, care în 552 îl trimite în Spania pe Liberius cu o armată 177.

176 E. Stein pune expediția la această dată, op. cit., p. 561 și Excursus P, pp. 820-821.

177 [Despre aceste evenimente, v. F. Gorres, Die byzantinischen Besitzungen an den Küsten des spanisch-westgotischen Reiches, 554-624, BZ 16, 1907, p. 515 și urm.; P. Goubert, Byzance et l'Espagne visigothique, 554-711, (R)EB, 2, 1944, p. 5 și urm.; E. Thomson, The Goths in Spain, Oxford, 1969; J. Gruber și G. Wirth în „Lexikon des Mittelalters”, 206-207 și 1159.]

514

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Liberius izbuti să învingă trupele lui Agila și cuprinse partea estică a Spaniei. Mai multe cetăți maritime din această regiune fură cucerite, bizantinii refuzând a le ceda lui Athanagild. În fața acestei primejdii, vizigotii își uită discordiile și se uniră. Ei îl uciseră pe Agila (555), oferind tronul lui Athanagild, care i-a împiedicat pe bizantini să se întindă mai mult. Teritoriul cucerit de Imperiu era prea

mic pentru a forma o prefectură, motiv pentru care fu legat de aceea a Africii.

Spania bizantină cuprindea districte și orașe situate la vest și la est de Gades. În această regiune intrau orașele Noua Carthagină, Corduba și Assidonia. Un guvernator militar fu instalat în noua stăpânire, cu rang de magister militum, dar nu stim dacă era independent sau subordonat guvernatorului Africii¹⁷⁸. Aceasta fu cea din urmă cucerire a lui Iustinian în Occident. Astfel, prin eforturile lui Iustinian, Dalmatia, Italia, Africa Orientală întreagă, sud-estul Spaniei, insulele bazinului occidental al Mediteranei - Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele - reintrară în unitatea imperiului. Prin ocuparea cetății Septem, de la Gibraltar, autoritatea împăratului se întindea astfel până la Coloanele lui Hercule. Mediterana ajunsese iarăși un lac roman.

Toate aceste cuceriri costară mult; ele nu se făcură fără mari eforturi, fără jertfe uriase sau nespuse suferințe și privațiuni. Totuși, Iustinian dădu imperiului, prin aceste cuceriri, un incontestabil prestigiu și o glorie care nu putea să rămână fără urmări, o putere morală care înseamnă mult în existența unui stat.

s J. Bury, op. cit., voi. II, p. 287.

515

NICOLAE BANESCU

5. Războaiele defensive ale lui Iustinian

Acestea fură războaiele purtate pentru ambiția lui Iustinian. În vremea în care imperiul își îndrepta astfel toate silintele sale în Apus, frontierele Orientului, lipsite de trupe, au fost atacate cu furie. Aceasta făcu să se întreprindă și în Orient expediții și războiul fu, prin urmare, în părțile acestea, defensiv.

Mai întâi, în Asia, persii erau de veacuri dusmanii neîmpăcați ai romanilor. Frontierele celor două state se atingeau într-o multime de puncte, mai ales în Me-sopotamia; dar chiar acolo unde atingerea nu era directă, micile popoare intermediare, oscilând între cele două imperii, dădeau neconținut prilej de conflict, între Siria bizantină și valea Eufratului, spre exemplu, rățeau triburile arabe, unele dintre ele vasale Bizantului, altele Persiei, și ele erau un izvor de dificultăți continue. Armenia, împărțită încă de la sfârșitul veacului IV în două state, dintre care unul atârna de persi, celălalt de bizantini, pricinuia de asemenea prilejuri de lupte, în sfârșit, la picioarele Caucazului, popoarele din țara lăzilor și din Iberia sovăiau între clientela bizantinilor și protecția regilor sassanizi.

Pe la mijlocul veacului V regatul persan pierduse mult din prestigiul său. El era tulburat de luptele pretendenților la tron, de conflictul între regalitate și înalta aristocrație sacerdotală și militară, în afară, la frontiera de nord-est, către Bactriana, hunii ephtaliti (heftaliti) sau albi, profitând de aceste disensiuni, prădaseră crud țara.

La sud de Munții Caucaz, între Pontul Euxin și Cas-pica, se afla la vest Colchis, țara lăzilor, al căror nume

516

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

a rămas în Lazistan, iar mai spre est Iberia sau Geor-gia, stat clientelar Persiei, dar cu locuitori creștini, între culmile estice ale Munților Caucaz, litoralul vestic al Mării Caspice și nord-estul Armeniei, pe cursul inferior al râului Kyros (azi Kura), trăiau albanii.

Importanța Lazicei (Lazike) era îndoită pentru romani, fiind o barieră atât contra barbarilor din nordul Caucazului, cât și contra înaintării persilor spre coastele Mării Negre. Regele persan Kavad I (488-496 și 498-531) dorise să-i asimileze pe iberieni, care erau creștini, oprindu-i să-si îngroape morții, dar aceștia au reactionat și regele lor Gurgen s-a întors spre romani. Kavad a găsit atunci un pretext pentru a începe războiul, încă înainte de moartea lui Iustin. Poate că ar fi fost înlăturat, dacă Iustinian nu s-ar fi decis să construiască lângă Dara o nouă fortăreață.

În a doua parte a anului 527, fuseseră inițiate negocieri cu persii, din partea romană participând generalul Hypatius și bătrânul războinic Pharesmanes, în vreme ce persii erau reprezentați de către „maestrul oficiilor”, Astabedh. Negocierile nu au dus însă la nici un rezultat, Belisarie, care era duce la Dara, începând a construi chiar pe frontieră o nouă fortăreață, din ordinul lui Iustinian. Persii au declarat că nu pot tolera această nouă construcție și, în anul 528, ostilitățile au început atât în Mesopotamia, cât și în Lazica.

O armată persană de 30.000 de oameni, condusă de printul Xerxes, a invadat Mesopotamia. Romanii au

fost învinsi într-o luptă dezastruoasă¹⁷⁹, și doi comandanți de-ai lor ucisi. Din fericire, Belisarie a scăpat cu Prokopios, Bell. Pers., I, 13, 2-8.
517

viață. Dar și persii au avut pierderi grele, retrăgându-se repede peste frontieră. Iustinian a trimis atunci mai multe trupe și noi căpitani în fortărețele Amida, Con-stantia, Edessa, Sura și Beroea, formând o nouă armată încredințată lui Pompeius, probabil nepot al lui Anastasios. O nouă suspendare de arme s-a convenit la apropierea iernii.

Ostilitățile din 529 au început printr-o incursiune combinată de forte ale persilor și arabilor, sub conducerea lui Mundhir, regele de Hira, care a pătruns în Siria până aproape de zidurile Antiohiei, de unde s-a retras atât de repede, încât romanii nu au putut să-l ajungă. Ei au întreprins atunci incursiuni de pradă în teritoriile persane și arabe, drept represalii, întrucât Pompeius nu pare a fi corespuns așteptărilor, în locul său a fost numit Belisarie, care în aprilie 529 era avansat *magister militum per Orientem*, ajungând în curând cel mai celebru general al veacului său. După o nouă victorie persană pe Eufrat, în teritoriul roman, au început noi negocieri de pace, Iustinian trimițând la Ktesiphon ambasada condusă de Hermogenes, spre a anunța urcarea sa pe tron. Rezultatul negocierilor a fost însă mediocru. Oricum, nici unul dintre adversari nu a deschis ostilitățile.

Bizantul a avut acum de reprimat o răscoală a sa-maritenilor în Palestina (primăvara anului 529). Acesta îi ucideau pe creștini, incendiindu-le bisericile și proprietățile, proclamându-și chiar un rege în persoana lui Julian, o căpetenie de briganzi. Răscoala a fost înăbușită cu mare greutate, grație ajutorului acordat de seful arab Abukarib, numit de curând *phylar-*
518

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

chos. Kavad era și el ocupat cu înăbușirea unei mișcări persane de inspirație comunistă - mazdakismul. Dar în iunie 530 Belisarie repurta lângă Dara o mare victorie asupra unei puternice armate persane superioare numeric și condusă de Perozes¹⁸⁰. Bizantinii câștigau tot atunci o biruință și în Armenia, unde comanda supremă o avea Sittas, unul dintre cei mai buni generali bizantini. El era sotul surorii mai mari a împărătesei Teodora, numită Comito¹⁸¹. Victoria a fost dobândită asupra unei armate formate din persarmeni și auxiliari sabiri.

Armenia Mare, situată la frontiera imperiului, a fost organizată ca provincie, în anul 528 a fost scoasă din circumscripția condusă de *magister militum per Orientem*, și a fost supusă, împreună cu Pontul Polemoniac și Armenia Prima și Secunda, ca și satrapiile sau *gentes*, autorității unui *magister militum per Armeniam* (et *Pontum Polemoniacum et gentes*); cel dintâi titular al acestei demnități a fost Sittas, armean de origine. Satrapii își pierdută puterea militară¹⁸².

Sittas i-a supus pe tzani, o populație sălbatică și păgână, o adevărată plagă pentru provinciile pontice. Prin politica sa înțeleaptă, Sittas i-a făcut pe tzani să accepte creștinismul. Iustinian a construit apoi în această țară impracticabilă cetăți și drumuri, introdu-

¹⁸⁰ Ibidem, I, 13, 9 și urm.; I, 13, 14 (Firuz Mihran, mihran însemnând comandant suprem al armatei persane. Prokopios vede în Mihran, gr. *\iippavr\q*, o demnitate, cf. E. Stein, op. cit., p. 288, n. 3).

¹⁸¹ Ibidem, I, 13, 15.

¹⁸² E. Stein, op. cit., pp. 289-290.

519

când astfel civilizația în mijlocul acestor barbari¹⁸³. Sittas a fost numit apoi *magister militum praesentalis*, păstrând însă, în calitate de generalissim, comandamentul pe întregul teatru de război de la nord. Dorotheu, un ofiter capabil, i-a urmat ca *magister militum per Armeniam*. Ambii generali au obținut în anul 530 două mari victorii asupra generalului persan Mihr-Mibroe¹⁸⁴.

Kavad continuă ostilitățile în anul 531. La instigarea lui Mundhir, cei 15.000 de oameni ai cavaleriei persane, conduși de Azareth, treceau primăvara Eufratul la Circesium, cu intenția de a invada Siria. Oprindu-se la Gabbula, la 12 mile de Chalkis, această oaste prăda împrejurimile. Sosirea lui Belisarie a

provocat o luptă în dreapta Eufratului, între Sura și Kallinicum, al cărei rezultat n-a fost tocmai fericit pentru bizantini. Existența unei neînțelegeri între Belisarie și subordonații săi a dus la rechemarea sa de către împărat, Mundus fiind trimis în locul său la comanda armatei Orientului. Acesta a zădărnicit două încercări ale persilor de a lua Martyropolis.

Moartea bătrânului Kavadh (13 septembrie 531) și venirea la tron a fiului său Chosroes a schimbat însă datele problemei, între timp, hunii sabir, aduși de persi împotriva bizantinilor, au întreprins o teribilă incursiune în Imperiu, devastând totul până în Cilicia și Siria. Dar la întoarcere invadatorii au fost atacați de Doro-theu și Bessas, care le-au smuls o mare parte din pradă.

J83 Prokopios, Bell. Pers., I, 15, 19-25.

184 Mermeros în Prokopios, Bell. Pers., I, 15, 9-15 și II, 30, 1-30 (c/ Stein, op. cit., p. 291).

520

Chosroes 7(531 - 579) a grăbit tratativele de pace deja începute. Rufin și Hermogene au ajuns la înțelegere cu el în septembrie 532, pentru încheierea păcii „eterne” intrate în vigoare în vara lui 533, dar care nu a durat decât șapte ani.

Tratatul nu aducea nici o schimbare a granițelor dintre cele două state, fiind anulate toate cuceririle făcute de ambele părți de la izbucnirea războiului, sub Iustin I. Împăratul recunostea suzeranitatea persilor asupra Iberiei, iar aceștia recunosteau suzeranitatea romană asupra Lazicei. Ducele de Mesopotamia nu mai rezida la Dara, ci la Constantia. Refugiații iberi din Constantinopol puteau să rămână acolo, sau să se întoarcă în țara lor. Bizantinii mai plăteau persilor 11.000 livre de aur pentru întreținerea fortificațiilor și apărarea pășurilor Caucazului¹⁸⁵.

a. Al doilea război persan. Chosroes I, supranumit Nusirvan (Anursirvan, însemnând „cu sufletul nemuritor”), a completat reforma statului persan începută de tatăl său Kavadh, mai ales în domeniul financiar și militar. El a creat o armată permanentă, retribuită de rege și dependentă de el, nu de marii feudali puternici de odinioară.

Energic și ambițios, iubitor de război, în tot cursul lungii sale domnii, Chosroes s-a silit să-și sporească considerabil regatul. A împins frontiera statului său până la Oxus, spre nord-est, iar în partea opusă până în Yemen. Neliniștit de progresele bizantinilor, el sim-

185 Prokopios, Bell. Pers., I, 22, 1-18. Textul lui Prokopios vorbește de 110 KEVTi]vâpia, un „kentenarion” având 100 livre.

521

tea că această pornire spre dominația universală constituia o amenințare serioasă și pentru stăpânirea lui. Lucrurile au fost grăbite de războiul purtat de bizantini în Italia. Asediat în Ravenna, Witiges a trimis soli la Chosroes pentru a-i cere ajutor, arătându-i cât de amenințată era siguranța regatului persan dacă Iustinian ar cuceri și Italia, după Africa (primăvara anului 539). Tot atunci se produsese o revoltă a Armeniei romane, în care a pierit Sittas (538); în toamna anului 539, rebelii au cerut ajutorul lui Chosroes. Găsind motive împotriva lui Iustinian, acesta a rupt pacea, invadând teritoriul bizantin cu o puternică armată (martie 540)¹⁸⁶. Urcând de-a lungul țărmului drept al Eufratului, regele persan a cucerit Sura, trecând-o prin foc și sabie: 12.000 de locuitori au fost duși prizonieri, în lipsa lui Belisarie, care ocupa acest comandament de mulți ani de zile, Buzes era atunci al doilea magister militum per Orientem. Aflat la Hierapolis (= Mab-ugh), el n-a întreprins ceva deosebit pentru a-l combate pe Chosroes¹⁸⁷. Germanus, vărul lui Iustinian, a fost trimis cu 300 soldați în Orient, sosind la Antiochia. Berhoia (Alep) a fost transformată în cenusă de către Chosroes. Apărându-se, Antiochia a fost cucerită și jefuită cumplit, populația masacrată, iar orașul ars. Alte mii de oameni au fost duși în captivitate lângă Ktesiphon, unde regele le-a construit un oraș după tipul celui natal al lor¹⁸⁸. Chosroes a înaintat apoi până la Seleucia, portul Antiohiei, privind Mediterana¹⁸⁹.

186 Prokopios, op. cit., II, 1, 12-15.

187 Ibidem, II, 5.

188 Ibidem, II, 8, 9; E. Stein, op. cit., pp. 488-490.

189 Prokopios, Bell. Pers., II, 10, 1.

Pornind înapoi de acolo, a silit orasele întâlnite în cale să-i plătească mari sume de bani.

Regele persan trata în același timp cu ambasadorii imperiali, Ioan și Iulian. Drept condiții de pace el cerea vârsarea imediată a 5.000 de livre de aur și o plată de 500 livre anual sub pretextul întreținerii fortificațiilor caucaziene. Mergând apoi la Apameia, s-a mulțumit cu 1.000 livre de argint pentru a nu prăda orasul, apoi a dat curse de circ¹⁹⁰, la care a invitat poporul, re-trăgându-se în final pe un alt drum decât acela pe care venise. Trecând pe la Edessa și Dara, a luat de asemenea contribuții pentru a nu se deda la jafuri. Sleind astfel orasele, s-a retras din teritoriul bizantinilor la finele verii anului 540.

În aceste circumstanțe, regatul de Lazica sau Col-chis a început să joace un rol foarte important în războaiele dintre bizantini și persi. Lăzii depindeau de negustorii romani în ceea ce privea grâul, sarea și alte articole necesare consumului, dând în schimb piei și sclavi. Dependenta lor de Imperiul bizantin consta nu în plata unui tribut, ci în alegerea regilor lor, încredințată înțelepciunii împăratului bizantin. Nobilii de acolo aveau obiceiul să-și aleagă neveste din Bizant. Gubazes, regele din acel moment al Lazicei, era fiul unei bizantine și servise ca silentiar în Palatul bizantin. Regatul acesta al lăzilor era o barieră necesară împotriva raselor scitice transcaucaziene, locuitorii săi apărând trecă-torii fără a solicita vreo cheltuială în oameni sau bani Imperiului¹⁹¹.

190 Ibidem, II, 14-36.

191 J. Bury, op. cit., voi. II, p. 100.

523

NICOLAE BANESCU

Ostilitățile redeschise de persi i-au găsit pe lăzi nemulțumiți de bizantini, de faptul că magister militum Ivan Tzibus, general și administrator capabil, exploata fără milă Lazica, în profitul tezaurului imperial și al său propriu. El îi sugerase lui Iustinian construirea for-tăreței maritime Petra, concentrând acolo tot comerțul regiunii în mâinile sale, exercitând astfel un monopol care privea vânzarea și cumpărarea tuturor mărfurilor de export și import¹⁹².

O solie a lăzilor s-a prezentat atunci la curtea din Ktesiphon cu scopul de a relua legăturile de vasalitate rupte în anul 522, rugându-l pe regele persan să-i alunge pe romani din țara lor.

În anul 541, Chosroes a pătruns în Lazica în fruntea unei puternice armate, regele Gubazes făcându-i o supunere solemnă, în continuare a asediat Petra, apărută cu energie de Tzibus, care a pierit în luptă, în cele din urmă, cetatea s-a predat în condiții onorabile. Chosroes a lăsat acolo o garnizoană, întorcându-se toamna în Persia, la aflarea vestii că hunii care invadaseră Armenia romană fuseseră nimiciti de Valerian și că Belisarie năvălise în Mesopotamia persană. Acesta sosise în Orient încă din primăvara aceluși an, aducând întăriri considerabile, formate din soldații care luptaseră împreună cu el în Italia, dar și din ostrogotii care se su-puseseră Imperiului roman. El a atacat mai întâi Nisi-bis, dar crezând că n-o va putea cucerii, a asediat fortăreața Sisaurana (între Nisibis și Tigris), silind-o să i se predea¹⁹³. Un corp militar care însoțea expediția a

192 Prokopios, op. cit., II, 15, 9.

193 Ibidem, III, 19, 1-25.

524

întreprins o razie dincolo de Tigris, sub conducerea lui Harith. După aceasta, Belisarie s-a retras, ostilitățile anului 541 încheindu-se în acest mod.

În anul următor, Chosroes a năvălit din nou la vest de Eufrat, în Euphratesia, distrugând Callinicum, dar s-a retras apoi de teama ciumei bubonice care izbucnise în Orient. Belisarie, care alergase cu trupele în regiune, a căzut în dizgratie ca urmare a intrigilor Theodorei. Abia în primăvara lui 544 el și-a reluat comandamentul din Italia.

Bizantinii au pătruns în continuare în Persarmenia, din ordinul lui Iustinian. Dezbinati, generalii bizantini au fost însă biruiți de persi la Anglon, aproape de Dvin, capitala provinciei (543).

Un puternic atac al lui Chosroes asupra Edessei s-a frânt în fața rezistenței de care au dat dovadă trupele generalului Martin și populația întreagă, regele persan fiind silit să se retragă în schimbul a 500 livre de

aur (544)194.

Ducele Ioan Troglita al Mesopotamiei repurta două victorii asupra persilor invadatori (544-545). În lupta de lângă Dara, generalul persan Mihr-Mihroe a căzut în mâinile sale. O schimbare însemnată s-a făcut în Armenia romană, dincolo de Eufrat. Până atunci, provincia fusese guvernată de satrapi indigeni aflați sub controlul unui comandant militar, comes Armeni-ae, abolit încă din anul 528. De data aceasta, provincia era organizată sub conducerea unui guvernator de rang consular, magister militum per Armeniam.

Resedința acestui guvernator era Martyropolis.

Ibidem, II, 26, 27.

525

NICOLAE BANESCU

O ambasadă a lui Iustinian sosea apoi la Ktesiphon pentru negocieri, soldate în primăvara anului 545 cu încheierea unui tratat. Părțile contractante se obligau la pace pe cinci ani, Imperiul plătind dinainte 2.000 livre de aur (adică 400 pe fiecare an). Tratatul era valabil și pentru statele tampon arabe, dar nu pentru Lazica, pe care persii au refuzat să o evacueze. Chosroes a mai obținut de la Iustinian pe cel mai bun medic, Tribunus, pentru un an de zile195.

b. Noul război din Lazica. Ostilitățile nu puteau fi evitate mult timp, deoarece pentru bizantinii era de interes vital controlul acestui teritoriu și implicit al comerțului din Marea Neagră, învecinată cu Lazica.. Cu tot armistițiul încheiat, un nou război a izbucnit în 546 între lakhmidul Mundhir și ghassanidul Harith. Cele două puteri nu au intervenit însă în conflictul dintre sefi arabi, până când Harith a raportat o mare victorie în desert împotriva lui Mundhir, care și-a aflat sfârșitul în această înfrângere, localizată nu departe de Chalkis (iunie 554)196.

Lăzii nu erau deloc încântați de stăpânirea persană, găsind despotismul acesteia mult mai greu de suportat decât oprimarea creștinilor. Legati strâns de religia creștină, ei priveau cu ochi răi practicarea cultului mazdean în țara lor. Pe lângă aceasta, ei nu puteau răbda faptul că erau cu totul împiedicați de la orice comerț cu lumea bizantină. Decis a pune mâna pe Lazica, Chosroes a încercat să-l asasineze pe Gubazes.

™ Ibidem, II, 8, 1-11.

196 E. Stein, op. cit., p. 503.

526

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Încercarea nu a reușit, iar Gubazes i-a cerut iertare lui Iustinian, rugându-l să-i vină și în ajutor contra persilor, fapt acceptat cu mare bucurie de către acestam. În Lazica sosea astfel Dagistheus cu 8.000 de soldați (548), care s-au unit cu lăzii lui Gubazes. Ei au atacat împreună Petra, care a rezistat până când prin clisurile nepăzite Mihr-Mihroe și-a făcut apariția cu o mare armată, silindu-i pe asediați să se retragă198. Dar garnizoana lăsată de Mihr-Mihroe în Petra, ca și celelate trupe persane din Lazica, au fost apoi nimicite de forțele unite ale lui Dagistheus și Gubazes (549). Altă mare armată persană condusă de Chorianes a fost nimicită de bizantini și de lăzi pe râul Hippis, un afluent al lui Phasis (550), după moartea comandantului ei, lovit de o săgeată199.

În locul lui Dagistheus (Dagisthaios), acuzat de lăzi că ar fi ajuns la înțelegere cu persii, pe frontul de est, persan, a fost trimis Bessas, întors recent de pe frontul cu gotii din Italia. Acesta a zdrobit o revoltă a altor două neamuri caucaziene, abasgii (abchazii sau afk-hazii) și apsilienii200. După un asediu de luni de zile, Petra a fost cucerită de către Bessas, redevenind bizantină, după ce zece ani se aflase în mâinile persilor. Întrucât armistițiul pe cinci ani expirase în 550, la Ktesiphon a sosit pentru negocieri Petru, magister officiorum, iar la Constantinopol a sosit din partea per-

197 Prokopios, Bell. Pers., II, 29, 9.

198 Ibidem, II, 30, 1-14. Numele generalului persan la Prokopios este Mermeroes.

199 Idem, Bell. Goth., IV, 1, 3-6 și IV, 8, 35.

200 Ibidem, IV, 9, 12 și urm; IV, 10, 7.

527

silor Izadh-Gusnasp (Yazdgusnasp) pentru continuarea negocierilor, care au durat până în toamna anului 551. S-a ajuns la un nou tratat, care reînnoia armistițiul pentru alți cinci ani, Bizantul plătind alte 2.600

livre aur²⁰¹. Neclaritatea deciziilor privitoare la Lazica a dus însă la noi tensiuni. O încercare a persilor de a ocupa Archaiopolis, altă fortăreață situată pe malul drept al râului Phasis, a eșuat²⁰². Faptul l-a determinat pe Iustinian să caute a-i alunga cu totul pe persi din Lazica, trimițând acolo considerabile întăriri. Trupe numeroase erau comandate în 554 de Bessas, Martin, Buzes și Iustin, fiul lui Germanos. În anul 555, Gubazes a fost ucis de Martin și Rusticus (acesta din urmă trimis în calitate de comisar imperial cu mari puteri, alături de generali)²⁰³, pentru că îi denunțase lui Iustinian pentru neglijență în conducerea războiului. Cum Mihr-Mihroe murise în vara aceluiași an, lăzii au trimis o solie la Iustinian protestând pentru uciderea regelui lor și cerându-l ca rege pe Tzath, fratele mai mic al lui Gubazes, care se afla la Constantinopol. Iustinian le-a îndeplinit dorința, Tzath primind însemnele demnității regale din mâinile împăratului²⁰⁴. Patriciul Athanasius, un senator onest, trimis de împărat să ancheteze uciderea lui Gubazes și pedepsirea asasinilor a sosit în Lazica înaintea noului rege Tzath, care avea să fie primit în mod solemn de către lăzii. Între timp, au reînce-

201 E. Stein, op. cit., p. 510.

202 Prokopios, Bell. Goth., IV, 14, 41-46 și IV, 17, 17; J. Bury, op. cit., p. 116.

203 E. Stein, op. cit., p. 513-

204 Agathias, III, 6 (și E. Stein, op. cit., pp. 573-574).

528

put operațiunile militare (556), persii suferind o mare înfrângere lângă Archaiopolis, dar atacând în continuare orașul Phasis, apărat cu succes de către Martin și Iustin. Persii au suferit apoi o altă mare înfrângere: Rhodopolis, ocupată de ei, le-a fost smulsă din mâini de către Iustin. Apoi s-au revoltat misimienii, un mic popor ce locuia la nord-vest de apsilieni, dar au fost supuși și reprimati cu duritate²⁰⁵. Procesul destinat a răzbuna uciderea lui Gubazes fiind terminat, Rusticus a fost condamnat la moarte și executat. Deși era iubit de soldați, Martin a fost și el revocat de către Iustinian (557). Iustin a fost numit generalisim în Lazica²⁰⁶.

O răscoală a tzanilor, zdrobită definitiv (558), precum și o incursiune a hunilor în Armenia au fost ultimele evenimente militare din aceste regiuni.

În toamna anului 557, Izadh-Gusnasp²⁰⁷ a mers din nou la Constantinopol, unde a încheiat un nou armistitiu, care pregătea pacea definitivă. Ceea ce l-a determinat pe Chosroes la acest pas în raporturile cu Bizantul a fost faptul că hunii heftaliti au fost zdrobiți de o coalitie turco-persană către anul 560, eveniment urmat de extinderea statului persan până la Oxus și de necesitatea consolidării stăpânirii persane în aceste regiuni. Pacea bizantino-persană a fost încheiată către sfârșitul anului 561 la Dara, de către Izadh-Gusnasp și magister officiorum Petru din partea bizantină.

205 Agathias, IV, 4 și IV, 5; E. Stein, op. cit., pp. 514-515.

206 Agathias, IV, 7.

207 „Isdigousnas” în textul lui Prokopios, spre ex. în Bell. Gotb., IV, 11, 4-7 și IV, 15, 1-20.]

529

Această pace era stabilită pe 50 de ani. Persii renunțau la toată Lazica, iar bizantinii se obligau a le plăti suma de 30.000 monede de aur (solidi aurei) pe an și anume primele șapte anuități, adică aproape 3.000 livre de aur trebuiau vărsate imediat, alte trei la începutul anului al optulea, iar celelalte în fiecare an după scurgerea primului deceniu. Frontiera rămânea neschimbată în Armenia și Mesopotamia, așa cum era de aproape două secole. Persii se obligau să-i împiedice pe huni, alani și alți barbari să treacă strămtorile centrale ale Caucazului pentru a prăda în teritoriile bizantine. Ambasadorii celor două state urmau să utilizeze posta publică, bagajele lor fiind scutite de taxele obișnuite. Statelor tampon arabe [cum erau cel lakhmid ori cel ghassanid] li se interzicea să-i atace pe bizantini sau pe persi. Contractanții se obligau să nu construiască noi fortificații aproape de frontieră, angajament ce nu avea însă caracter retroactiv.

Alte articole priveau comerțul și populațiile limitrofe. Traficul era permis negustorilor în anumite orașe, unde se aflau birouri de vamă: Callinicum, pe Eufrat, în Osrhoene, Nisibis și Dvin, capitala Persarmeniei. Negustorii arabi erau admisi numai la Dara și Nisibis. Autoritățile romane și persane se angajau să împiedice contrabanda. Litigiile dintre particulari la frontieră urmau să fie rezolvate de către comisii

mixte, prezidate de cei doi guvernatori de provincie interesati în această privință. Crestinii erau tolerati în statul persan, inclusiv cu riturile lor de înmormântare, dar cu conditia de a nu face prozelitism. Supusii romani sau persi refugiatii la dusman în timpul războiului au fost autorizati a se repatria; dar în 530

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

viitor fugarii nu mai puteau avea azil de o parte sau de alta, trebuind să fie extrădati.

Importanta istorică a războiului din Lazica a constat în faptul că Imperiul bizantin a închis accesul mării puteri asiatice a persilor în Pontul Euxin si a îndepărtat eventualitatea ca aceasta să ajungă un rival periculos si în apele acestei mări, pe care Bizantul a căutat să o țină permanent sub controlul său. [Mult mai târziu, după ce statul bizantin a pierdut acest control în favoarea republicilor comerciale italiene, declinul său a fost rapid si ireversibil].

Amenintat de persi, Iustinian intrase în legături cu abisinienii si himyaritii din Arabia. În sud-vestul peninsulei Arabia se află provincia Yemen, unde înflorise, în timpuri îndepărtate, înainte de era creștină, regatul Sabeenilor (Saba-suba), de care se leagă legenda reginei din Saba, care l-a vizitat, se spune, pe regele Solo-mon. La sfârșitul veacului al II-lea î. Hristos acest regat a devenit regatul Sabeenilor himyariti. Comerțul era ocupația de capetenie a populației. La mijlocul veacului al IV-lea a început să se propage acolo si creștinismul, care a întâlnit însă un adversar puternic în iudaism, în prima parte a veacului al VI-lea, regele himyaritilor (homeritilor), care îi favoriza pe evrei, a început o aprigă prigoană împotriva creștinilor, în ajutorul acestora a intervenit însă regele abissinian creștin Elesbo-as, care a biruit si ocupat Yemenul. El i-a înștiințat pe patriarhul Alexandriei si pe împăratul Iustin I cu privire la victoria sa asupra iudaismului.

Iustinian a trimis apoi o ambasadă la Axum, capitala regatului abissinian, ca si la homeriti, supusi celui dintâi, urmărind să se folosească de aceste popoare în

531

vederea intereselor sale comerciale si militare. Era vorba ca axumitii să aducă mătasea de la Taprobane (insula Ceylon, azi Sri Lanka), scăpând astfel imperiul său de monopolul persilor. Acest lucru era însă greu de îndeplinit, astfel încât scopul lui Iustinian în această privință nu a fost atins.

Abissinienii si himyaritii

Regatul abissinienilor sau ethiopienilor, cunoscuti si ca axu-miti, de la numele capitalei lor Axum, se învecina la nord cu Suakim, se întindea spre vest până în Valea Nilului si spre sud până la coasta Somaliei. Portul său Adulis era la 15 zile de călătorie de Axum, unde rezida regele. Comercianti romani frecventau Adulis, unde era o mare piață de produse ale Africii: sclavi, aromate, papyrus, ivoriu si aur de Sasu.

Relatiile comerciale ale abissinienilor cu vecinii lor de peste strâmțori, himyaritii din Yemen, erau frecvente si din timp în timp ei căutau să obțină controlul politic asupra sud-vestului Ara-biei. Misionari creștini au activat în ambele țări începând încă de pe timpul domniei lui Constantius al II-lea, când un arian numit Theophilus a fost numit episcop al bisericilor noi din Abissinia, Yemen si insula Socotra. Frumentius, ordonat de Athanasios, a fost primul episcop în Abissinia²⁰⁸. După aceea, nu mai stim despre aceste regiuni aproape un secol si jumătate, timp în care creștinismul n-a mai progresat acolo, iar iudaismul s-a stabilit în Yemen. Aflăm că în timpul împăratului Anastasios un episcop a fost trimis la himyariti. Un război a fost probabil între himyariti si abissinieni, în timpul lui Zenon sau Anastasios²⁰⁹. Dimnos, rege al himyaritilor, convertit probabil la iudaism, a masacrat un număr de negutători greci, ca represalii pentru răul tratament al evreilor în Imperiul bizantin. La instigatia Constanti-nopolului, regele abissinian Andas a năvălit în Yemen, a ucis pe Dimnos si a lăsat un vicerege cu o garnizoană etiopiana în țară.

²⁰⁸ Bury, II, p. 322, n. 3-

²⁰⁹ Ibidem.

532

Andas făgăduise să îmbrățișeze creștinismul în caz de victorie, si si-a împlinit promisiunea; împăratul i-a

trimis un episcop din Alexandria. Andas a fost urmat de Tazena²¹⁰, convertit si el la crestinism, iar fiul său Elesboas, care a fost rege la începutul domniei lui Iustin, fusese crescut crestin²¹¹. În acest timp, o căpetenie himyarită, Dhu-Novas, de credință iudaică, izbuti să învingă garnizoana etiopiana, se proclamă rege și începu a persecuta pe creștini. Nu e sigur dacă Elesboas a trimis imediat o armată pentru a-i restabili autoritatea sa (519-520). Dar Dhu-Novas a stăpânit doi ani, timp în care a exterminat sistematic comunitățile creștine din sudul Arabiei, dacă refuzau a îmbrățișa iudaismul. Omorând totii etiopienii din țară, el merse cu o mare armată contra orasului fortificat Nejran, care era cartierul general al creștinilor (523). Asediul fu lung și el promise a cruta pe locuitori dacă-i predau orasul. Dar nu se ținu de cuvânt și pentru că aceștia nu au voit să-și renege credința, el masacră 280 de persoane, între care era și Harith, emirul tribului lui Harith Ibn-Kaab. Dhu-Novas trimise apoi emisari lui Mundhir de la Hira, înștiințându-l despre fapta sa și îndemnându-l să facă la fel.

E posibil ca Iustin și patriarhul Alexandriei să fi trimis curieri la Axum, instigându-i pe abisinienii să-i războvească pe creștinii uciși și să-l suprimă pe tiran, în orice caz, Ela Atzbeha (la scriitorii bizantini: Elesbaas, Elesboas) năvăli în Yemen cu o mare armată (524-525), îl învinse și ucise pe Dhu-Novas și puse în locul său un creștin himyarit, al cărui nume era Esimiphaos, ca rege tributar²¹². Astfel au fost relațiile politice ale celor două regate de la Marea Rosie, când, în 531, Iustinian îl trimise pe Iulian, un agent în rebus, la curtea lui Ela Atzbeha și Esimiphaos. Scopul ambasadei era să câștige cooperarea împotriva Persiei. Iulian călători la Adulis pe mare și avu o audiență la Ela Atzbeha la Axum. Regele sta pe un car la care erau înhamate patru elefanți. El era gol, în afară de un sort de pânză brodat cu aur și de curele împodobite

²¹⁰ Pe care inscripțiile îl descriu ca „Rege de Axum și Homer și Reidan și Saba și Salhen”. Homer e Himyar (Bury, II, 323 și n. 1).

²¹¹ Ibidem.

²¹² Ibidem, pp. 324-325.

533

NICOLAE BANESCU

cu mângâitare peste stomac și umeri. Purta brățări de aur și ținea un scut aurit și două lănci aurite. Consilierii săi, care stăteau împrejurul lui, erau înarmați și flautiști cântau. El sărută pecetea scrisorii împăratului și fu uimit de bogatele daruri pe care i le aduseseră Iulian. Regele primi bucuros a se alia cu imperiul împotriva Persiei, Serviciul principal pe care abisinienii îl puteau face era să distrugă monopolul comerțului de mătase al persilor, transportând ei înșiși acest articol de la Ceylon la porturile Mării Roșii, serviciu care le-ar fi fost și lor profitabil.

Ela Atzbeha consimți, ca suzeran al Yemenului, la propunerea pe care Iulian era însărcinat să o facă și lui Esimiphaos. Arabii din Maad (Nejd) erau supuși himyaritilor, iar seful lor, Kais, care era un războinic vestit, omorase o rudă a regelui și fusese silit să fugă în pustiu. Planul lui Iustinian era să obțină iertarea lui Kais, pentru că, în fruntea unei armate de himyariti și maaditi să năvălească în Imperiul persan²¹³. Desi Iulian izbuti în negocierile sale și regii promisese ce li se cerea, ei nu fură în stare să execute promisiunile. Pentru a ataca din Yemen Persia, trebuiau să se facă marsuri lungi prin pustiu. Arabiei și himyaritii se dădură înapoi de la o astfel de întreprindere. La Taprobane, abisinienii erau înlăturați de persi, care în-cărcau toată mătasea îndată ce ajungeau în port²¹⁴.

Imediat după ambasada lui Iulian trebuie să fi izbucnit o revoltă în Yemen. Esimiphaos a fost detronat și închis, și un anume Abram, la origine sclavul unui roman din Adulis, a luat puterea.

Pare a fi fost o revoltă a garnizoanei etiopiene, nu a indigenilor și e probabil că Abram, care era creștin, să fi fost numit comandant al garnizoanei de către Ela Atzbeha însuși. Două expediții au fost trimise împotriva lui Abram, dar în amândouă abisinienii au fost învinși și Ela Atzbeha s-a resemnat a-l recunoaște pe Abram ca vicerege.

Despre misiunea următoare a lui Nonnosus, pe care Iustinian îl trimisese în Abissinia, Yemen și Maad, știm numai că ambasadorul a întâmpinat în călătoria sa multe primejdii. Tatăl lui Non-

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibidem, p. 326.

.?L.?:•

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

nosus, Abram, a fost întrebuințat și el în ambasade și în două ocazii condusesese negocieri cu Kais, seful arab din Nejd. Kais l-a trimis pe fiul său Muaviah ca ostateg la Constantinopol, iar în urmă, cedând conducerea fratelui său, a vizitat capitala imperiului și a fost numit phylarch al Palestinei²¹⁵.

Istoricii și cronicarii nu ne spun nimic despre reînvierea comunităților creștine în regatul himyaritilor după căderea lui Dhu-Novas. Avem totuși alte documente care arată numirea unui episcop și-i descriu activitatea în Yemen. După această tradiție, Gregentius de Ulpiana a fost trimis din Alexandria ca episcop de Safar, în vremea domniei lui Iustin. El a ținut o discuție publică asupra meritelor iudaismului și creștinismului, cu un evreu învățat, și l-a învins cu totul; a mai redactat un Cod de legi pentru Abram, regele himyaritilor.

Istoria lui Gregentius²¹⁶ a fost privită cu scepticism și chiar existența lui a fost pusă în discuție. Bury a arătat nedumeririle pe care le ridică povestirea din viața lui²¹⁷, crezând totuși că la originea tradiției se află un miez istoric²¹⁸.

Blemyi și Nobadae

Zelul misionarului lui Iustinian și al Theodoriei²¹⁹ n-a trecut cu vederea popoarele africane care trăiau pe Nilul de Sus, între Egipt și Abissinia-. blemmyi, care locuiau mai sus de prima cataractă și vecinii lor din sud, nobadae, tulburau neconținut provinciile de sus ale Egiptului. Nobadae și regele lor Silko se convertise la creștinism către 540. Theodora voia să-i facă monofiziți, pe când Iustinian dorea să fie ortodocși, în această concurență birui

1

215 Ibidem.

216 Aflată într-un manuscris din Sinai și publicată de A. Vasiliev: Vita Gregentii, în „Viz. Vrem.” XIV, 1907, p. 23 și urm., (Apud Bury, II, „Bibliografia”).

217 Bury, op. cit., p. 327 n. 1.

218 Asupra acestor evenimente cf. Bury, Appendix la voi. IV al operei lui Gibbon editate de el, nota 18: The Axumites and Hi-myarites. .hfl

219 Ibidem, pp. 328-330. ,,,.

535

Theodora²²⁰. Emisarul lui Iustinian sosi după cel al Theodoriei și fu concediat de Silko.

Această populație (nobadae) convertită la creștinism coopera cu imperiul pentru a-i sili pe Blemmi să adopte aceeași credință. Convertirea blemmilor îl făcu pe Iustinian să pună capăt credinței păgâne la Philae, care fusese tolerată în puterea unei vechi convenții cu acest popor²²¹.

c. Ultimii germanici. Incursiunile hunilor și ale slavilor. Nu numai provinciile Asiei s-au resimțit de marile eforturi ale Imperiului pentru războaiele sale din Apus. Provinciile Europei suferiră de asemenea foarte mult de această slăbire a garnizoanelor de la frontiere. Populațiile barbare din nordul Dunării, bulgari, slavi, anti și huni, începură să treacă neconținut în imperiu, răspândind, adesea până sub zidurile Constantinopolului, măcelul și groaza. De la 540 până la sfârșitul domniei lui Iustinian aceste popoare terorizează Thracia, Illyricum și Grecia, prefăcându-le adesea într-un imens pustiu. Slavii, sălbatici, nimicesc tot ce le iese în cale, trag oamenii în teapă, îiucid cu lovituri de ciomag²²². Hunii răspândesc aceeași cruzime peste tot, neoprindu-se nici în fata mănăstirilor.

Aceasta e răscumpărarea tristă a izbânzilor repurtate în Apus.

220 Detalii asupra acestei concurențe la Ioan din Efes, în traducerea dată de Bury, voi. II, pp. 328-329).

221 Bury, op. cit., p. 330.

222 [Informația este preluată din Prokopios, Bell. Goth., III, 38, 20-22 (ed. Haurz, Procopii Caesarensis, Opera omnia, voi. II, Leipzig, Teubner, 1963, p. 470; traducerea românească a textului de către H. Mihăilescu în Procopius din Caesarea, Războiul cu gotii, București, Ed. Academiei, 1963, p. 198).]

536

Hunii, slavii și germanii amenintau serios provinciile danubiene, în ianuarie 528, Grepes (sau Gretes) regele herulilor venea la Constantinopol să primească botezul, împăratul îndeplinind rolul de nas. împreună cu regele, 12 notabili se făcură creștini. Iustinian le acordă subsidii de federati și pământuri în jur de Sin-gidunum (teritoriul Bassiana, pe țărmul stâng al Savei, probabil, zice Stein). De acum, herulii detin un loc important în armatele imperiului. Dar adesea prădau provinciile Balcanilor.

Cei mai teribili dușmani pentru această regiune au fost însă în sec. al VI-lea hunii^{22*} și slavii. Năvălirile lor fură, de la venirea lui Iustinian, tot mai dese și mai nimicitoare, în 528, doi sefi bulgari năvăliră în Scitia și Moesia secundă; ei bătură o armată comandată de Ba-duarius și de Iustin, care muri în luptă, apoi pustiiră țara până în Thracia. Dar ei pieriră într-o luptă cu Constantiolus, urmașul lui Iustin (duce de Moesia secunda), și cu Ascum, bulgar aflat în serviciul imperial, magister militum per Illyricum. La întoarcere, amân-

223 Hoardele cunoscute în istorie ca huni, care în vremea domniei lui Valens și-au făcut apariția la apus de Marea Caspică, par a face parte din ramura mongolă a marelui grup de rase care-i cuprinde și pe turci, unguri și finni (uralo-altaici, după clasificarea lui Peisker, admisă și de Bury, op. cit., voi. I, p. 101, n. 1). [Tratarea mai recentă a subiectului în Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, voi. I-V, Berlin, ed. W. de Gruyter, 1959-1962, Voi. I, Von den Anfängen bis zum Einbruch in Europa; voi. II, Die Hephthaliten in Iran; voi. III, Kampf der Religionen, voi. IV, Die europäischen Hunnen; voi. V, Niedergang und Nachfolge. Lucrarea a fost reeditată.]

537

doi fiind surprinși de alți bulgari, căzură în manile lor. Împăratul îl răscumpără numai pe Constantiolus²²⁴.

Situația era cu atât mai critică în Balcani, cu cât cea mai mare parte a trupelor disponibile fuseseră trimise în Orient, cu Pompei. Gepizii încercară a smulge os-trogoților Sirmium (ocupat mai înainte de Theodoric). Dar trupe trimise de Amalasuntha îi resping²²⁵. Munda, care juca un mare rol în tinuturile danubiene, intră în 529 în serviciul împăratului, care-l numește magister militum per Illyricum²²⁶. În 530, el câștigă o biruință în Thracia asupra bulgarilor²²⁷, în același an, un ofițer de origine slavă, Chilbudius, fu numit magister militum per Thracias. Timp de trei ani el, alungă din dieceza sa pe bulgari, sclaveni și anti. El a trecut de mai multe ori Dunărea, împotriva lor și pieri în 533, ucis de sclaveni²²⁸. În 535, Sittas, magister militum praesentalis, îi învinse pe bulgari în Moesia Secunda, pe fluviul Iatros (azi Iatru)²²⁹. În 540, se produse o năvălire de numeroase hoarde de bulgari, care cuceriră în Illyricum 32 de fortărețe

224 E. Stein, *Hist. du Bas-Empire*, voi. II, Paris-Bruxelles, 1959, pp. 306-307; Malalas, p. 437 și urm. Theoph., AM 6031.

225 Ibidem, p. 308.

226 Malalas, 450; Prokopios, *Bell. Goth.*; Theoph., A.M. 6032.

227 Prokopios, *Bell. Goth.*, III, 14, 1-6. [Textul este reprodus și în Prokopios, *Războiul cu gotii*, traducere de H. Mihăescu, p. 155 și urm., de asemenea în *Fontes Historiae Daco-Romanae* (= FH-DR), voi. II, București, Ed. Academiei, 1970, p. 439-445.]

229 E. Stein, op. cit., p. 308. [Izvorât din Munții Balcani, râul Iatru (nume derivat din latinul „Iatros”) trece prin orașul Veliko-Târnovo, parcurge podișul din partea de nord a Bulgariei și se varsă în Dunăre la est de Svislov.]

538

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

de importantă secundară și luată cu asalt orașul Cassandria (vechea Potidea), în Chalcidica²³⁰. Mai târziu, ele pătrund în Chersonerul tracic, masacrând poporul și făcând mulți prizonieri. Trecură peste Zidul cel lung și devastară până în suburbiile Constantinopolei. Alte două hoarde năvăliră până în Grecia, unde devastară totul, afară de Pelopones, inaccesibil prin fortificațiile Istmului²³¹.

După Lubor Niederle, bulgarii și-au făcut apariția la Dunăre, venind din părțile fluviilor Volga și Don, în veacul al V-lea (câci în 482 împăratul Zenon le solicitase ajutorul împotriva gotilor, iar în 499 e atestată prima lor invazie în Balcani). Ei au luat foarte adesea parte la invaziile din cursul veacului al VI-lea, fiind prezenți și la atacul asupra Constantinopolului din anul 626. Dar de fiecare dată se întorceau la nord de

Dunăre²³².

Seria popoarelor barbare împotriva cărora Iustinian trebuia să-i protejeze pe supușii săi europeni prin diplomatie și arme, de la Dunărea de mijloc la Don, era deci de trei rase diferite. Erau germani și huni, ca mai înainte, dar o a treia grupă, slavii, intră acum în scenă. Grupa germană consta din trei popoare germanice de Est: gepizii (în Transilvania), herulii și longob-arzii la nord-vest de gepizi. Hunii erau reprezentați prin bulgarii de la nordul Dunării, în părțile Basarabiei, și kutrigurii la est. Slavii trăiau în vecinătatea bulga-

230 Prokopios, *Bell. Pers.*, II, 4, 4-6. [= ed. Haury, voi. I, Leipzig, Teubner, 1963, p. 163-164.]

231 A.A. Vasiliev, *Histoire...*, voi. I, pp. 140-141, 223-224, 230-235.

232 L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, voi. I, Paris, 1923, p. 100.

539

rilor pe malurile Dunării de Jos, în tinuturile noastre. Această dispoziție generală a popoarelor rezultase în urma bătăliei din Pannonia, care sfârșimase imperiul lui Attila. Una dintre urmările cele mai însemnate ale acestui eveniment a fost expansiunea slavilor la vest și sud.

Studiile din urmă au arătat că patria primitivă (preistorică) a slavilor a fost reprezentată de mlaștinile râului Pripiet, care se varsă în Nipru la nord de Kiev. ținutul acesta nesănătos e cunoscut ca Polesia. Slavii nu au cuvânt pentru fag, pentru molid, pentru vite și lapte. Patria lor e deci dincolo de zona acestor copaci. S-au hrănit probabil cu peste și mlaștină care crește în părțile acelea. Natura teritoriului împiedicând o circulație liberă și statornică, a făcut să nu se stabilească o unitate politică. Slavii Polesiei n-au format un stat, ei n-au avut un rege. Au trăit în grupe izolate de sate sub o cărmuire patriarhală. Istoria lor, din cele mai vechi timpuri, a fost tragică. Aproximarea de stepele Rusiei de Sud i-a expus la năvălirile nomazilor asiatici, care au ocupat pe rând țărilor dintre Don și Nistru. Ei nu s-au putut uni împotriva dușmanilor care-i prădau și-i țineau ca sclavi. Nu se puteau apăra decât ascunzându-se în pădurile și bălțile lor. Pentru a scăpa de dușman, se aruncau în apă, respirând printr-o trestie lungă, pe care numai cei mai experimentați urmăritori o puteau descoperi²³³, într-o epocă necunoscută, ei au început a se împrăstia dincolo de hotarele Polesiei. în veacul al

233 [stirea se află în Mauricius, *Arta militară*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Ed. Academiei, 1970 (col. „Scriptores byzantini”, VI), p. 278/279].

540

IV-lea au fost cuceriti de Hermanric, regele ostrogotilor; Iordanes (.Getica 119), îi numește veneti²⁴. Apoi apar hunii și ei au fost expuși o dată mai mult la apăsarea care a fost destinul lor secular. Când apar în lumina completă a istoriei, în sec. al VI-lea, ei păstrează mai multe din caracteristicile pe care li le-au impus viața lor în Polesia. Trăiau aproape separați unul de altul, în colibe sărăcicioase. Deși învățaseră să coopereze, ei nu-și părăseau libertatea și nu se supuneau autorității unui rege. Erau împotriva disciplinei militare, nu se băteau în ordine de luptă și rar întâmpinau pe dușman în câmp deschis. Armele lor erau scutul, sulita, săgețile otrăvite. Erau perfizi, nici un tratat nu-i putea lega. N-aveau un nume comun. Slav, prin care numim toate popoarele diferite care au ieșit din Polesia, vine din Slovene, care pare a fi fost un nume local legat de o anumită grupă trăind într-un loc numit Slovy²³⁵. Acordarea acestui nume s-a datorat faptului că această grupă a fost printre cele dintâi care au venit în atingere cu Imperiul roman, înainte de domnia lui Iustinian acesti sclaveni, cum îi numesc Prokopios și Iordanes, se asezaseră împreună cu alt popor înrudit, antae, în

234 [Iordanes afirmă de fapt că slavii din vremea sa erau cunoscuți sub trei denumiri: veneti, anti și sclavini: „Post Herulorum cede idem Hermanaricus in Venethos arma commovit, ... Nam hi, ... ab una stirpe exorti, tria nune nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni (subl. ns. - T.T.) însoțit de traducerea românească, fragmentul se află și în FHDR, voi. II, București, 1970, p. 426/427.]

235 [Explicații mai plauzibile asupra originii numelui slav se află la Fr. Dvornik, *Les Slaves. Historie et civilisation*, Paris, Ed. du Seuil, 1970, p. 31 și urm.]

541

NICOLAE BANESCU

vecinătatea bulgarilor, cîea lungul tîrului Dunării de Jos. Noi vecini ai imperiului, ei își vor schimba rolul de victime în acela de jefuitori.

Ca și hunii, antii și sclavenii dădeau auxiliari armatelor romane, împreună cu hunii, ei treceau Dunărea, cînd prindeau momentul, și prădau în imperiu, în invaziile menționate sub Iustinian sunt pomeniți uneori slavii, alteleori bulgarii, dar e probabil că ei au venit adesea împreună, în 529, bulgarii au năvălit în Moesia inferioară și Scitia. Ei învinseră pe Iustin și Baduarius, trecură Balcanii și năvăliră în Thracia. Altă incursiune, în anul următor, a fost respinsă cu mari pierderi pentru ei de Munclius, magister militum per Illyricum. Chil-budius, magister militum per Thraciam, îi atacă chiar la ei, timp de trei ani, aruncînd groaza într-însii. Succesul acesta îi dă un curaj ce i-a fost fatal: odată, a trecut Dunărea cu puține trupe și a fost ucis. De acum deveniseră mai îndrăzneți. Totuși, nu avem, pînă în 540, informații despre o invazie serioasă, în 540, bulgarii cu o mare oaste prădară Peninsula Balcanică de la o mare la alta. Fortară Zidul cel lung și răsîndiră groaza în suburbiile capitalei. Unii au trecut Helles-pontul, prădînd coasta opusă. Tessalia, Grecia de Nord e devastată. Peloponesul a scăpat, cum am mai amintit, numai datorită fortificațiilor Istmului. Multe castele și cetăți au căzut atunci în mâinile lor și multime de captivi au luat drumul robiei.

Curînd după această invazie, între sclaveni și anti a izbucnit o ceartă. Iustinian se folosi de împrejurare pentru a-i învrăjbi și mai mult, oferind antilor locuri la Turris, pe malul Dunării, ca federati ai imperiului, dîndu-le o subvenție anuală pentru a împiedica tre-

542

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

cerea bulgarilor. La 602, antii pier distrusi de avari, în părțile Basarabiei.

În 545, sclavenii au fost zdrobiți în Thracia de Nar-ses. Dar după trei ani îi aflăm devastînd Illyricum pînă aproape de Dyrrhachium, și în 549 o bandă de 3000 de oameni pătrundeau pe Hebrus, desfăcîndu-se în două părți, una devastînd Illyricum, alta Thracia. Atrocitățile comise de ei întrec tot ce se aminteste despre hunii lui Attila. În 550, se îndreaptară spre Tesa-lonic, dar Germanus, pe atunci la Sardica, îi înspăimîntă și ei trecură în Dalmatia. Apoi, primind întăririle noilor veniți, ei câștigă o mare biruință asupra Bizantului la Adrianopole, ajungînd pînă la Zidul cel lung, dar fură urmăriți și pierdură prada pe care o luaseră. După alți doi ani năvălesc din nou, dar sunt alungați, scăpînd peste Dunăre cu ajutorul gepizilor.

E preludiul ocupației teritoriale care va hotărî istoria viitoare a Sud-estului european.

Cei mai puternici dintre barbarii de la frontiera Dunării erau gepizii, din Transilvania. Iustinian luase Sirmium de la ostrogoti, dar n-o putu păstra și gepizii o cuceriră. Stabilindu-se în această fortăreață, ei ocupă o parte din Dacia Ripensis și fac năvăliri în provinciile de la sud. Iustinian le tăie subsidiile și caută o nouă metodă pentru a-i ține în frâu. O găsi în rivalitatea unui alt popor german de Est, longobarzii, apăruti de curînd la Dunăre. De mai mult de un veac ei își părăsiseră patria, aflată la Elba de Jos (veniseră din Scandina-avia înainte de August), unde fuseseră vecini cu saxonii, cu care seamănau în obiceiuri. Curînd după

543

NICOLAE BANESCU

ce Odavakar îi cucerise pe rugii, longobarzii ocupaseră țările lor la nord de Noricum, dar rămăseseră puțin timp acolo; ei trecură în câmpia dintre Tisa și Dunăre, în acest timp (sub împăratul Anastasios) erau tributari altui popor est-germanic, herulii, care luaseră parte la distrugerea imperiului hunic și în a doua jumătate a veacului V se fixaseră la nord-vestul Ungariei, iar cînd ostrogotii părăsiră Pannonia, deveniseră o putere considerabilă și agresivă la Dunărea de Sus. Mai târziu (507-512), bătuti de longobarzi, aveau să se despartă în două, unii revenind în vechea lor patrie, Scandina-avia, alții, primiti de gepizi în locurile lor, dar, pentru că erau maltratați de acestia, cerură locuri în imperiu. Cruzimea și rapacitatea de care dădeau dovadă a determinat reprimarea lor de către armata romană. Iustinian îi botează și le dă locuri lângă Singidunum, cu provincia Pannonia secunda (527-528)236. Mai târziu, se scindează, o parte trec sub gepizi, alta rămân federați ai imperiului.

Aceasta era situația cînd, pe la mijlocul secolului al VI-lea, conflictul izbucnește între gepizi și longobarzi.

Longobarzii erau creștini încă de când se aflau sub jugul herulilor. Iustinian le dăduse locuri în Noricum și Pannonia și le garantase o subvenție ca federați²³⁷. Audoin era regele longobarzilor și Thorisin al gepizilor. Ambii trimiseră ambasadori la Iustinian, primul cerând ajutor, al doilea sperând să obțină de la împărat

236 Bury, op. cit., pp. 298-300.

237 Cf. Stein, Bas-Emp. II, 528; Prokopios, Bell. Goth. III, 33, 9-12, IV, 27. [Traducerea lui H. Mihaescu, op. cit., conține fragmentele la pag. 188 și 258.]

544

neutralitatea. Iustinian decise să-i ajute pe longobarzi și le trimite în primăvara lui 549 un corp de 10.000 de călăreți. Această trupă întâlnește un corp de heruli pe care îl birui, dar în acest timp, longobarzii și gepizii se împăcaseră. Războiul lor era numai amânat²³⁸. Gepizii se temuseră de dușmanii lor, ajutați de la Constantinopol, și îndată încheiară o alianță cu kutrigurii²³⁹.

Aceștia erau o ramură a rasei hunice, ocupând stepele rusești dintre Don și Nipru, și erau, probabil, strâns înrudiți cu bulgarii sau onogundurii - descendenții hunilor lui Attila - care și aveau locuințele în Basarabia. Erau un popor formidabil și Iustinian luase demult precauții pentru a-i ține în frâu. Politica lui, la Dunăre, era să se folosească de longobarzi împotriva gepizilor, iar în Scitia politica lui era să folosească un alt popor hunic, pe utiguri, împotriva kutrigurilor. Uti-gurii trăiau dincolo de Don, la est de Marea Azovului, și Iustinian cultiva prietenia lor cu daruri anuale²⁴⁰.

Când o armată de 12.000 de kutriguri, instigați de gepizi, trecu Dunărea și devastă țările ilirice, Iustinian trimise îndată un sol lui Sandichl²⁴¹, regele utigurilor, cerându-i să dovedească prietenia sa față de imperiu și să năvălească în ținutul vecinilor săi. Sandichl împlini dorința împăratului, trecu Donul, bătă pe dușman și târî pe femei și copii în sclavie²⁴². Când știrea ajunse

238 Ibidem, III, 34.

239 E. Stein, 532; Bell. Goth., IV, 18, 13, 14.

240 E. Stein, pp. 302-303.

241 Stein ortografiază Sandikh (v. p. 533, n. 1). [Prokopios, Bell. Goth., IV, 18, 23 și IV, 19, 8 și 11 (ed. Haury, p. 584, r. 1, p. 586, r. 7 și p. 587, r. 7), dă forma Sandii]

242 Prokopios, Bella, IV, 18, 15-25.

545

la Constantinopol, Iustinian îl trimise pe unul dintre generalii săi la kutriguri, care prădau în provinciile din Balcani, să-i informeze despre ceea ce s-a întâmplat la ei acasă și să le ofere o sumă de bani pentru a părăsi teritoriul roman. Ei primiră și în înțelegere fu stipulat că, dacă și vor găsi țara ocupată, să se întoarcă și să primească de la împărat ținuturi în Thracia⁴. Curând după aceea, o altă bandă de 2000 kutriguri, cu femeile și copiii lor, sosiră ca fugari pe pământ roman. Ei erau conduși de Sinnion, care comandase în Africa pe auxiliarii huni, în luptele cu vandalii, ale lui Belisarie. Împăratul le acordă un ținut în Thracia. Această atitudine atât de gelozia utigurilor și Sandichl trimise o ambasadă să impute lui Iustinian nedreptatea acțiunii sale. Ei au fost înlănțuiți prin mari daruri²⁴⁴. Data acestor evenimente e fixată de Bury la 551²⁴⁵.

În anul următor (552), războiul amânat dintre longobarzi și gepizi izbucnește. Gepizii caută să reînnoiască vechea alianță cu imperiul, și Iustinian consimte, dar când longobarzii curând după aceea îi cerură să-și îndeplinească obligațiile și să le trimită trupe în ajutor, el denunță noul tratat cu gepizii sub pretextul că au ajutat pe sclaveni să treacă Dunărea. Armata imperiului, condusă de Iustin și Iustinian, nepotii împăratului, de armeanul Aratius și de herulul Suartuas Kamsaraka, verii pentru a ajuta longobarzilor fu abătută din drum pentru a reprimă o revoltă în Ul-piana și n-a ajuns la destinație. Numai trupele coman-

243 Ibidem, IV, 11, 18, 8-24, și 19, 5. 244 Ibidem, IV, 19, 6-22. 245 Bury, op. cit., 303, n. 2.

546

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

date de cumnatul regelui, Amalafridas, ajung și iau parte la luptă. Longobarzii câștigă o victorie

completă asupra gepizilor și Auduin (mai-iunie 552). anunțând stirea lui Iustinian, îi impută că l-a privat de ajutorul pe care i-l datora pentru trupele longobarde care susținuseră recent armatele imperiale în Italia. Gepizii încheiară apoi tratate de pace de perspectivă cu longobarzii și imperiul, iar pacea dură cât domni Iustinian. După moartea lui, vrăjmășia dintre aceste două popoare germane izbucni iarăși, și longobarzii, ajutați de alți aliați, sterseră numele gepizilor de pe harta politică a Europei²⁴⁶.

În câțiva ani, kutrighurii se refăcură după înfrângerea suferită din partea utighurilor vecini și în iarna 558-559, sub un șef numit Zabergan, o armată trecu Dunărea înghețată și avansează fără împotrivire prin Scythia și Moesia, intrând în Thracia. Aceste provincii par să fi fost lipsite cu totul de trupe, în Thracia, Zabergan își împărți armata în trei: una trimisă în Grecia să prade, a doua în Chersonesul tracic, a treia, 7.000 călări, porneste sub Zabergan către Constantinopol.

Atrocitățile comise de această a treia bandă sunt descrise de un contemporan, Agathias. Ei se asezară în lagăr la Melantias, un sat pe Athyras, care se varsă în Propontis. La Constantinopol, locuitorii intrară în panică. Nobilii tremurau în casele lor, împăratul era

246 Bury, op. cit., II, pp. 298-304. [T. Lounghis, *Les ambassades byzantines...*, Athena, 1980; Idem, H (3-
uqavTivfi K-ompxta

... 395-1071, Athena, 1989; K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden . . . 500-680*, Athena, 1991.]

547

alarmat pe tronul său. Toate tezaurele bisericilor dintre Euxin și Cornul de Aur fură aduse în oraș sau trecute în Asia, peste Bosfor, în această critică situație, Iustinian făcu apel la bătrânul Belisarie, să salveze capitala. Cu toată vârsta sa înaintată, Belisarie se dovedi marele tactician de odinioară. El adună câteva mii de oameni din militia civică și din veteranii care luptaseră cu el în Italia, iese din oraș și se așază tabăra la satul Chettus, la câțiva kilometri de zidul lui Theodosios. Țăranii din Thracia, refugiați în Constantinopol, însoteau armata, fiind întrebuințați la întărirea lagărului și la înșelarea inamicului asupra fortelor reale ale bizantinilor; au fost aprinse focuri în câmpie, pentru ca hunii să creadă că sunt mulți. Zabergan se aruncă la luptă cu 2.000 de călăreți alesi; Belisarie își așază trupa de luptă, iar planul său tactic îi atrase pe huni în cursă. 300 de călăreți alesi se aruncară dintr-o vale pă-duroasă în flancul lor, Belisarie atacă din front și îi încurcă, făcându-i să creadă că armata e mare. Ei intrară în panică și fugiră; 400 au pierit, în vreme ce nici un roman n-a fost rănit serios²⁴⁷. Lagărul fu părăsit imediat și kutrighurii fugiră mereu, crezând că sunt urmăriti, Iustinian, gelos pe victoria lui Belisarie, îl rechemă la Constantinopol. Unindu-se cu banda ce se întorcea din Chersones, Zabergan pustii Thracia încă 4 luni. Soarta hunilor din Chersonesul tracic nu fu mai fericită. Neputând face spărtură în marele val care închidea peninsula, Zabergan puse să se construiască bărci, îmbarcă oameni la Aenos (lângă gura râului Hebrus) ca să debarce pe coasta sud-vestică a Chersonesului.

Finlay, op. cit., I, 257.

548

Germanus, un ofițer brav, simți, aruncă asupra lor 20 de corăbii cu oameni înarmați și flota barbară fu nimicită: nici unul nu scăpă. Câți putură scăpa de la întări-turi, respinși, se uniră cu Zabergan. Banda trimisă în Grecia nu putu face nimic, neputând trece de Termo-pyle, unde a fost respinsă de garnizoană. Iustinian a răscumpărat captivii contra unei sume mari de bani și kutrighurii trecură înapoi Dunărea. Apoi, împăratul le întinse o cursă pentru a-i nimici. Scrise lui Sandichl (Sandilkh) că intrând în Thracia, kutrighurii au luat tot aurul destinat utighurilor și îl îndemnă să se arunce, deci, asupra lor, dacă sunt într-adevăr amicii imperiului, și să ia și ce li se datorează. Totodată, îi amenință că, dacă îi va lăsa nepedepsiți, împăratul va transfera amicitia sa kutrighurilor. Siretenia a prins, Sandichl se aruncă asupra vecinilor săi și ostilitățile neîncetate dintre aceste două popoare le-au mistuit energia.

Prokopios și Agathias îi prezintă pe kutrighuri și utighuri drept triburi ale hunilor. Kutrighurii sunt înrudiți cu bulgarii - dar aceștia din urmă nu trebuie confundați cu bulgarii care au trecut Dunărea în Moesia în secolul al VI-lea și au întemeiat statul bulgar²⁴⁸. Bulgarii din vremea lui Iustinian poartă și numele de uno-gunduri. Ei s-au luptat cu Theodoric și au năvălit adeseori în Peninsula Balcanică în vremea domniei lui Anastasius²⁴⁹.

Pericolul hun a fost resimțit și în Crimeea. Orasele Cherson și Bosporos jucau acolo un mare rol în co-248 Cf. și J. Bury.

249 Ed. de Boor, p. 24; J. Bury, Appendix la voi. IV din ed. lui Gibbon, nota 16.

549

NICOLAE BANESCU

mertul imperiului cu barbarii din acele părți. Hunii acaparaseră cea mai mare parte a peninsulei și amenintau posesiunile imperiului. Acolo, în munți, erau și gotii, resturile marii migrații germanice. Iustinian a construit mai multe forturi și un lung zid ale cărui urme se văd. Acest sistem de fortificații a înlăturat primejdia bunică în posesiunile bizantine și în colonia gotilor.

d. Apărarea imperiului. Una dintre preocupările neconținute ale lui Iustinian a fost aceea de a-și asigura fruntariile imperiului împotriva acestor năvăliri care se înteteau din ce în ce mai mult. Cum arată Ch. Diehl, trei măsuri erau menite a desăvârși această operă defensivă a imperiului:

1) alcătuirea de comandamente mari;

2) crearea unor teritorii militare la frontiere;

3) construirea unui mare număr de cetăți, grupate într-un sistem nou, menite a asigura apărarea țării²⁵⁰. Din veacul al V-lea imperiul se împărtea, din punct de vedere militar, în câteva comandamente mari, încredințate acelor magistri militum, pe care adesea i-am întâlnit.

În Europa, erau un magister militum per Illyricum și unul per Thraciam, la care se adăugau magistri militum praesentales, care rezidau la Constantinopol și exercitau puterea lor într-o largă zonă în jurul Constantinopolului, însărcinați în particular cu apărarea zidului lung ridicat de Anastasios între Marea Neagră și Marmara.

' Vezi Justinien, p. 244 și urm.

550

Iustinian păstră aceste circumscripții teritoriale, la care se pare că adăugă un comandament nou, cuprinzând Moesia și Scitia: în texte, cel puțin, se întâlnește adesea un magister militum al Moesiei. În Asia, teritoriul imens de la Marea Neagră până în Egipt era pus sub autoritatea unui singur magister militum per Orientem. Iustinian desfăcu în două acest vast comandament: Armeniile și Pontul alcătuiră un comandament nou, peste care se afla un magister militum Armeniae. În Africa se puseseră de asemenea un magister militum, Italia și Spania cucerite de asemenea avură pe ai lor.

Astfel 9 sau și 10 generali, analogi generalilor nostri de corp de armată, își împărteau puterile militare ale Bizanțului, asigurând, fiecare în circumscripția sa, apărarea.

Dar pentru apărarea imediată a frontierei, acești mari sefi, nu ajungeau. În această privință, Iustinian reorganiza o instituție militară a vechiului imperiu: de-a lungul Hmes-ului, el organizează teritorii militare, comandate de duci, cu rangul de spectabile, și apărare de trupe speciale, „soldații de frontieră”, limitanei. De la mijlocul veacului al III-lea, paza hotarelor se încredințase unor trupe speciale, soldați și coloni în același timp, cărora li se dădeau pământuri în apropierea frontierei, iar ei trebuiau să și le cultive și totodată să le apere. Iustinian reorganiza această armată teritorială. El însuși schită planul după care se făcu această reorganizare în Africa, în rescriptul adresat în această împrejurare lui Belisarie se arată care era rolul și condiția acestor soldați. Oamenii, recrutați dintre

551

provinciailor de la graniță mai ales, primeau pământuri probabil scutite de impozit; pe lângă aceasta, ei primeau și o soldă, în schimb, ei trebuiau, pe timp de pace, să cultive aceste pământuri și să supravegheze căile care duceau dincolo de limes, pentru a împiedica orice relații comerciale neautorizate între barbari și imperiu, în caz de tulburare la graniță, ei trebuiau să ia armele și să sară în apărare, în nici un caz nu puteau părăsi limesul unde erau așezați, perpetuitatea serviciului militar era condiția formală a dreptului lor de proprietate. Erau autorizați a se căsători și familia lor locuia cu dânsii în acele castella unde cantonau. Supuși autorității ducilor, grupați în regimente comandate de tribuni, soldații aceștia cultivatori erau împărțiți în garnizoane mai mult sau mai puțin tari, în orasele întărite și fronturile frontierei. Pentru a face față menirii lor, ofițerii trebuiau să-i instruiască adesea²⁵¹. Prin aceste măsuri, Iustinian spera să

asigure, fără concursul armatei regulate, apărarea granitelor. El completă opera restaurând o instituție militară a Romei, aceea care, sub numele de foederati sau gentiles, încorporează în armata imperială popoarele barbare (gentes) cantonate în apropierea imediată a frontierei, în schimbul unui ajutor anual (annona) vărsat în mâinile sefilor, uneori în schimbul unor teritorii cedate din pământul roman, aceste triburi se legau a deveni servitorii Bizantului și a pune contingentele lor la dispoziția autorității imperiale. La cererea împăratului, ei veneau, sub ordinele sefilor naționali, să se pună sub

251 Ibidem, pp. 226-227. 552

comanda ducelui vecin cu dănsii și concureau cu limitanei la apărarea teritoriului roman²⁵¹. Auxiliari prețioși, prin cunoașterea locurilor, prin bravura lor, ei ajungeau adesea primejdiosi prin indisciplina, lipsa de credință și cupiditatea lor²⁵². În aceste mari fâșii de teritorii militare, rolul principal pe care-l aveau limitanei era de a ocupa și apăra cetățile situate de-a lungul limes-ului. Pentru a apăra monarhia, Iustinian se sili să ridice pe toate frontierele o linie continuă de fortărețe. El realizează, în această privință, o operă care pare o minune; reconstituie, întărindu-l, admirabilul sistem defensiv creat odinioară de Roma, acoperi toate provinciile de o rețea de castella. Azi, când se văd ruinele acestor numeroase și puternice cetăți, risipite pe toată întinderea vechiului imperiu bizantin, impresia este de uimire, iar în fața acestei opere colosale prin care, după expresia lui Prokopios, Iustinian a „mântuit monarhia”, înțelegi admirația exprimată de istoricul veacului al VI-lea.

Sistemul era următorul: de-a lungul limes-ului, o serie de orașe fortificate, legate între ele printr-o linie de posturi - castella, (provincia, destul de apropiate unele de altele, solid construite, prevăzute cu apă și alimente și ocupate de garnizoane mici. Scopul lor era dublu: pe de o parte, ele trebuiau să închidă frontiera și să supravegheze apropierea dușmanului, iar pe de altă parte să servească drept bază de operații coloanelor expediționare trimise pentru a prăda teritoriul inamic.

252 Mommsen, Das römische Militärwesen seit Diocletian, în idem, Historische Schriften, voi. III, Bd, p. 206 și urm.

253 Justinien, pp. 227-228.

553

Dar această linie nu era totdeauna o barieră de netrecut pentru dușman. De aceea, în spatele ei, la o oarecare distanță, se desfășura o a doua linie de cetăți, mai însemnate și mai distanțate unele de altele. Ele erau de obicei orașe mari, cu garnizoane puternice, care serveau de sprijin celor dintâi; în același timp ele ofereau azil populațiilor din câmpie, în caz de invazie. Aceasta a fost întotdeauna preocuparea generalilor bizantini: asigurarea unui adăpost populației lipsite de apărare a provinciilor. Trecătorile însemnate, defileurile erau păzite de redute și transformate, după expresia bizantină, în clisuri; pe coline se înălțau turnuri de observație de unde se vedea apropierea dușmanului; în sfârșit, căi strategice se deschideau înăuntrul țării pentru a pune în comunicație fortărețele și a face apărarea mai ușoară. Astfel toată țara se acoperise de cetăți și întăriri²⁵⁴.

Desigur că aceste cetăți și forturi se deosebeau, după însemnătatea lor, în privința lucrărilor de apărare ce le cuprindeau. Pe când marile cetăți, acelea de la hotarele asiatice mai ales, aveau trei linii de apărare - un zid de centură înalt de două etaje și flancat de turnuri puternice cu creneluri, un alt zid înaintea acestuia și un sant larg și adânc, mărginit de un parapet de pământ - fortărețele mai mici și redutele erau construite după un sistem mai simplu, cu două sau cu o singură linie de apărare. Dar în toate găseau aplicație unele principii comune ale fortificației bizantine. Trebuia de exemplu ca zidul să fie foarte înalt și gros: înalt

Ibidem, 234-238.

554

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

pentru a împiedica escaladarea și a asigura apărătorilor dominația asupra mișcărilor inamicului, gros pentru a rezista loviturilor aplicate de mașinile de război. Zidul avea 10, 12 și chiar 18 metri înălțime, grosimea era de aproape 4 metri. Turnuri multe și dese trebuiau să acopere cu folos spațiile intermediare și unele dintre ele, izolate de restul sistemului defensiv, erau adevărate forturi, unde se concentra

rezistentă supremă. santul trebuia să fie foarte adânc, pentru a-i asigura pe apărători împotriva minelor din partea dusmanilor. Cetatea trebuia să fie apoi bine înzestrată cu provizii și apă. De aceea se construiau într-însă o multime de magazine de aprovizionare și multe cisterne și apeducte, în fiecare cetate era apoi un arsenal public și corpuri special organizate pentru manevrarea masinilor de război.

Astfel era, în trăsăturile sale generale, sistemul fortificației bizantine în secolul al VI-lea, așa cum ne apare în Africa și în alte cetăți însemnate ale Orientului. Se poate vedea prin urmare ce eforturi uriașe s-au făcut, prin voința lui Iustinian, pe toate frontierele imperiului și se poate lesne ghici câtă cheltuială de lucru și de bani, ce repede și energică activitate s-a desfășurat în acești câțiva ani pentru această întreprindere colosală.

Nu putem enumera, după Prokopios, numeroasele lucrări de fortificație făcute din nou sau restaurate de Iustinian. E de ajuns să fie schitate trăsăturile principale ale operei. Pe frontiera de nord, de la îmbucăturile Savei până la Gurile Dunării, mai mult de 80 de castella fură construite ori reparate, printre care cităm: Singidunum (Belgrad), Octavum, Viminacium, Novae,
555

Ratiaria, Augusta, Securisca, Durostorum, Troesmis, iar pe țărmul stâng, puternicul cap de pod Lederata²⁵⁵. Acestea erau, în cea mai mare parte, vechi citadele romane pe care împăratul le puse în stare de apărare. Dar originalitatea operei lui se vede în măsurile luate pentru a asigura, în spatele acestei prime linii, protecția teritoriului bizantin, în Dacia, în Dardania, în Moe-sia, mai la miazăzi în Macedonia, în Epir, în Thracia sute de castella se ridicară, formând o a doua și a treia linie de apărare. Numai în Dardania, provincia de origine a lui Iustinian, opt castele noi au fost construite și 61 restaurate²⁵⁶. Scupi, lângă satul în care el se născuse, începu o nouă eră în istoria sa sub numele Iustiniana prima.^{K1} împodobită cu construcții frumoase,

²⁵⁵ Aed., IV, 5-6. [Competentă și foarte utilă identificare și raportare a acestor toponime la denumirile lor actuale în H. Mi-hăescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1978, lucrare mai completă decât ediția ei românească, apărută la București, în 1960.]

²⁵⁶ Ibid., IV, 8.

²⁵⁷ [Creată pentru prefectura Illyricum, ale cărei centre mai importante fuseseră până atunci Sirmium (azi Sremska Mitrovica) și Thessalonice, arhiepiscopia de Justiniana Prima a apărut prin novella a XI-a din 14 aprilie 535, ale cărei prevederi au fost reluate pe scurt și în novella CXXXI din 18 martie 545. Ea se află în apropiere de Tauresium, localitatea natală a lui Iustinian. Unii învățați au identificat-o cu Scupi, actualul Skopje, opinie pe care o vedem împărtășită și de N. Bănescu, alții cu Lychnidus, devenit ulterior Achris (azi Ohrida), sediul cunoscutei arhiepiscopii autocefale care în toată perioada medievală a purtat titlul fostei Iustiniana Prima. Arheologii iugoslavi susțin că Iustiniana Prima se afla pe locul actualului Caricin Grad, situat la 40 km de Naissus (azi Nis), spre sud-vest (V.R. Petkovic, *Les fouilles de Tsaritchin Grad*, „Cahiers Archeologiques (Paris)”, III, 1948, p. 40-
556

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ea fu ridicată la înalta demnitate de metropolă ecleziastică a Illyricului. Ulpiana (azi Lipljan) fu de asemenea înfrumusețată și luă numele de Iustiniana secunda, în mijlocul peninsulei, Sardica și Naissus fură restaurate solid. Chiar pe coastele arhipelagului și ale Mării Marmara se construiau fortificații.

Heraclea fu apărată, la Raedestos clădi o puternică cetate și construit din nou zidurile ce protejau Chersonesul Thraciei²⁵⁸. În sfârșit, cu mult mai jos, se ridicară întăriți și în Grecia de Nord; la Termopyle se opri trecătoarea prin ziduri, istmul de Corint se tăie printr-o întărire flancată de turnuri. Astfel toată Peninsula Balcanică alcătuie un vast câmp întărit.

În Asia, opera lui Iustinian²⁵⁹ cuprinde multe pagini. Pe coastele Pontului Euxin, Cherson și Bosporos erau marile centre ale comerțului între Mediterana și bazinul Don și Volga, între ele, Crimeea era ocupată de huni. Nu stim încă dacă erau în relații de federație. Dar în 528, Grod, regele lor, fu invitat la Constantinopol și Iustinian îl boteză, întors acasă, distruse idolii și po-

48; A. Grabar, *Les monuments de Tsaritchin Grad et Justiniana Prima*, „Cahiers Archeologiques”, III, 1948, p. 49-63; D. Boskovic în „Actes du IV-e Congrès International d'études byzantines”, t. II, Paris,

1951, p. 53-65; V. Kondic si V. Popovic Tsaritchim Grad. Sitefortifie dans l'Illyricum byzantin, Belgrad, 1977; V. Popovic în XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1979, P- 249-311; E. Băbus, Justiniana Prima în lumina noilor cercetări, în „Studii teologice”, XXXIX, 1987, I, p. 84-92; H.-D. Dopmann, Zur Problematik von Justinianeana Prima, în „Miscellanea Bulgarica”, 5 Viena, 1987.]

258 Ibid., IV, 9-10.

239 Ibid., V.

557

PFT

porul îl ucise, iar garnizoana fu omorâtă. Iustinian trimise forte mari care îi intimidară pe huni și restabiliră ordinea. Bosporos fu întărit puternic, zidurile Cherso-nului refăcute și două noi forturi se ridicară în sudul peninsulei, T6 'AÂOUOTOD KCII TO ev roptovftiTOCig260. Puternica citadelă Petra proteja țara Lăzilor. Apoi, de la Trapezunt până la Eufrat se întinseră mai multe linii de fortărete, în Armenia, Theodosiupolis (Erzerum), Kitharizon, Martyropolis (cu trei linii de apărare); în Mesopotamia Amida, Constantina, Dara, o altă Theodosiupolis, Circesium pe Eufrat, apoi Zenobia și Pal-myra la hotarele desertului, fără a mai socoti numeroasele castella intermediare: numai între Amida și Dara erau 15. Apoi, în spate, altă linie, în care aflăm între altele Satala, Colonea, Nicopolis, Sebasteia, Meli-tene, Edessa, Carrhae, Callinicum, Sura, Hierapolis, Zeugma, în Euphratesia, în fine, Antiochia, care ajunse o formidabilă cetate. Multe existau înainte de Iustinian, el avu meritul de a completa și a coordona aceste citadele într-un sistem riguros.

În Africa, opera înfăptuită fu și mai mare. Din măsuri de prudentă, vandalii distruseseră fortificațiile mai tuturor oraselor, aici era deci totul de refăcut. Euagrios vorbește de 150 orase refăcute de Iustinian. La acestea se adăugară o multime de noi fortărete: în Tripolita-nia, Leptis Magna, Sabrata261- în Byzacena, coasta se acoperi de citadele; în interior, Capsa, Thelepte, fortărete puternice, mai departe castelul Ammaedera; în spatele acestei linii, Chusira, Laribus, Mamma, Kulu-260 Prokopios, DeAedif., III, 7, 10-12; Bury, II, pp. 311-312.

261 De Aed. VI, 4.

558

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

fo262. Chartagina, Vaga fură restaurate. Numidia fu acoperită, de asemenea, de o multime de fortărete. Chiar dincolo de provinciile cu totul supuse bizantinilor, tot tărul Africii, până la Coloanele lui Hercule263, se umplură de fortărete, în fața Spaniei, la hotarul cel mai depărtat al dominației imperiale, puternicul castel Septem putea, după afirmațiile lui Prokopios, „să înfrunte toată lumea”.

Opera aceea defensivă cu adevărat considerabilă, observă Ch. Diehl, a fost totuși neputincioasă în a opri invaziile persilor și arabilor în Asia, ale slavilor și hunilor în Europa, ale berberilor în Africa, învățatul francez ne dă explicația acestei strănii constatări264. Pentru a ridica un număr atât de covârșitor de cetăți într-un timp atât de scurt, s-a lucrat prea repede și soliditatea construcției a fost jertfită, multe lucrări au rămas chiar neterminate. Pe de altă parte, armata de ocupație nu era destul de mare pentru a ocupa serios toate aceste posturi. Multe posturi secundare par a nu fi avut deloc garnizoană și a fi fost încredințate numai pazei locuitorilor. Și în acelea unde erau trupe imperiale se întâlnesc adesea detașamente prea slabe, incapabile de a apăra regiunea respectivă. Desigur, aceste cetăți ofereau un adăpost locuitorilor de la țară și ele nu puteau fi cucerite ușor de adversari care nu erau pricepuți în arta asediului. Dar de pe înălțimea zidurilor lor, apărătorii priveau neputincioși la prada și incendiile barbarilor asupra ținutului. țara descoperită

262 Ibid., VI, 6.

263 Ibid., VI, 7.

V. Justinien, 243-246.

-i:fe

V:>Y> k

559

NICOLAE BANESCU

era astfel călcată de incursiunile ce nu puteau fi oprite. Trebuie să ținem apoi cont că multe dintre marile fortificații ale domniei s-au ridicat în urma invaziilor și pentru a le preîntâmpina întoarcerea, în

Mesopotamia, de exemplu, în urma nimicirii care însoți invazia lui Chosroes, împăratul luă măsurile de apărare necesare. Acelasi lucru se petrece probabil pe Dunăre, după invazia slavă pustiitoare din 540. și, în sfârșit, aici, ca pretutindeni, după activitatea primilor ani, veni repede părăsirea, decadenta.

6. Realizările interne ale domniei lui Iustinian

a. Opera legislativă. Alături de aceste mari războaie pe care le-am văzut, Iustinian a întreprins și o operă legislativă, și acesteia i se datorează, în cea mai mare măsură, popularitatea numelui său printre urmași. Din ordinele și sub influența sa a fost redactat acel monument de compilații juridice și de ordonante pe care modernii le numesc *Corpus juris civilis*, ale cărui patru părți sunt: *Institutes*, *Digestele*, *Codul Iustinian* și *Novelele*. Operă uriasă, prin care Roma a transmis posterității ceea ce a creat mai bun, *Dreptul său*, ea a format, pe tot parcursul Evului Mediu și rămâne încă și azi, adevărată bază a studiului *Dreptului roman*.

Ch. Diehl subliniază adâncul respect pe care Iustinian îl purta tradițiilor vechi romane, al căror reprezentant și mostenitor legitim se mândrea a fi. Roma fusese mare mai cu seamă prin două lucruri: prin gloria armelor și prin știința dreptului. Pentru Iustinian, împăratul trebuia să fie prin urmare un războinic și un

560

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

legiuitor în același timp. Prin opera sa juridică, Iustinian se arăta deci mostenitor al vechii Rome. Pe lângă acestea, mai erau și considerații de ordin practic ce trebuiau să-l hotărască în această privință pe basileu: era dezordinea adâncă ce stăpânea atunci *Dreptul roman*. Regulile sale se scoteau din 2 izvoare: ordonantele imperiale (*leges*) și scrierile jurisconsultilor (*jus*). Dar aceste materiale erau foarte împrăstiate; ele se găseau anevoie și apoi erau pline de contradicții. Administratia suferea din această pricină, procesele deveneau interminabile, judecățile se întemeiau mai puțin pe lege decât pe bunul plac al judecătorilor. Era prin urmare o urgență să se adune și să se coordoneze toate aceste texte, să se reducă într-un sistem ușor de consultat și să se pună capăt arbitrariului magistratilor²⁶⁵.

Iustinian avu norocul de a găsi pentru această operă uriasă un om eminent: Trebonian a fost sufletul acestei lucrări și împăratul însuși o recunoaște, covârșind de laude știința juridică a ministrului său și experiența sa practică²⁶⁶.

La 13 februarie 528, o comisie de 10 membri, înalți funcționari administrativi, doi avocați de merit și un profesor de drept de la școala din Constantinopol, Theofil, în fruntea cărora stătea Trebonian, fu însărci-

265 Ibid., pp. 248-250.
266 știința lui multilaterală e schitată de Gibbon, op. cit., ed. Bury, IV, p. 492; P. Kruger, *Histoire des sources du droit romain*, Paris, 1894. Ch. Diehl, op. cit., cap. V; E. & ein, *Histoire de Bas-Empire*, II, 1959, pp. 402-417; Z. von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-romischen Rechts*, III, Berlin, 1892.

561

Y

NICOLAE BANESCU

nată să strângă și să claseze constitutiile imperiale de la Hadrian încoace, într-un an și ceva lucrarea era gata: la 7 aprilie 529, colecția de texte aștepta a fi promulgată. Acesta fu *Codul Iustinian* împărțit în 12 cărți și care trebuia să aibă putere de lege în tot imperiul, luând locul culegerilor de mai înainte de acest fel²⁶⁷.

Oricât de importantă, opera aceasta nu era originală, înainte de Iustinian, Dioclețian și Teodosius al II-lea compuseseră astfel de coduri. Dar opera personală a lui Iustinian fură *Digestele* (*Digesta* sau *Pandectae - năvSeKTai*). În această operă, el vru să strângă într-un corp de doctrină părerile jurisconsultilor celor mai eminenti ai Romei vechi, pentru a pune la îndemâna juristilor, sub o formă comodă, textele necesare ale jurisprudenței. Ambitia împăratului mergea încă mai departe. El voia să păstreze astfel posterității pretioasele materiale adunate în timp de veacuri de înțelepciunea romană și să dea astfel un nou impuls științei juridice. Lucrarea era enormă: trebuiau să se extragă vreo 2.000 de cărți. Dar Iustinian chemă ajutorul lui Dumnezeu pentru această „operă deznădăjduită”, cum o numeste chiar el.

La 15 decembrie 530, o comisie formată din 16 membri a fost constituită, sub președinția lui Trebonian (11 avocați, 4 profesori de drept: doi din Constantinopol, doi din Beyruth). Ea a fost împărțită în trei

secțiuni: una extrăgea din operele privitoare la jus civile, în special din comentariile cu care Pomponius, Ulpian și Paul îmbogățiseră tratatul de drept civil al lui Sabinus și care se numeste Libri ad Sabinum; a doua

7 Justinien, 250.

562

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

despunea lucrările privitoare la jus honorarium, mai ales cele compuse de Ulpian, Paul și Gaius asupra Edictului perpetuu al lui Hadrian²⁶⁸ și care se numesc Libri ad edictum; a treia parte, în sfârșit, se ocupa de textele care nu intrau în nici una din acele categorii și mai ales Chestiunile și Răspunsurile lui Papinian, Paul și Scaevola.

Astfel se formară trei serii de extrase: seria sabiniană, seria edictală și seria papiniană. Materialele astfel adunate fură apoi cercetate în comisie, clasate, armonizate și distribuite în 7 cărți. Aproximativ 40 de jurisconsulți au dat aceste extrase, începând de la Q. Mucius Scaevola, cel mai vechi, și până la Hermogene și Charisius, care au trăit în secolul al IV-lea. Dar mai ales s-au pus la contribuție Ulpian și Paul.

Lucrarea, pentru care se programaseră 10 ani, fu gata după trei, fiind publicată în 529. Graba cu care s-a făcut a împiedicat realizarea ei perfectă.

Multe puncte slabe au fost relevate în această operă, Justinian a îngăduit comisiei să aleagă ce socotea mai bun, să modifice, să elimine, mai cu seamă să evite contradicțiile. și rezultatul n-a fost desăvârșit. Sunt repetiții și sunt contradicții, antinomii. Libertatea lăsată comisiei a făcut ca adesea să se omită interpretările jurisconsultilor, să se mutilizeze textul lor pentru a se înlocui cu proza comisiei și, în chipul acesta, o multime de opere admirabile ale dreptului roman se pierduri ori se alterară²⁶⁹.

²⁶⁸ Codificarea rescriptelor imperiale impuse de el ca singura legislație.

* Justinien, 251-254. ' f

563

NICOLAE BANESCU

Nu e mai puțin adevărat, cu toate acestea, că lucrarea lui Justinian ne-a transmis izvoarele dreptului roman și a făcut prin aceasta un serviciu imens științei juridice și istoriei.

La 13 februarie 528, împăratul însărcina printr-o ordonanță o comisie compusă din 17 funcționari în activitate sau retragere, din doi avocați și dintr-un profesor de drept să elaboreze un Cod nou, cuprinzând legislația în vigoare conținută în Codurile Gregorian, Hermogenian și Theodosian, precum și legile posterioare acestora. Comisia trebuia să elimine orice contradicție și tot ce era perimat și inutil, în acest scop, era autorizată să suprimă constitutii întregi, să modifice textele pe care le păstra și chiar să contopească mai multe într-o singură lege, pe când redactorii Codului Theodosian nu fuseseră autorizați decât la schimbări menite a face textul fiecărei constitutii mai clar, fie ea perimată sau nu. Comisia execută lucrarea în 14 luni, pe când lucrările pentru Codul Theodosian tinuseră aproape nouă ani. Trebonian a fost sufletul acestei întreprinderi. Originar din Pamphylia, el fusese avocat la baroul prefecturii Orientului. Către octombrie 529, câteva luni după publicarea Codului, Trebonian fu ridicat în funcția de Chestor al Palatului sacru, pe care o ținu până la moartea sa. Câteva ani mai târziu, Trebonian cumula chestura cu Magisterium officiorum^{TM}.

După publicarea Codului, Justinian se hotărăște, la sfatul lui Trebonian, să reia proiectul theodosian de a codifica și menținerea jurisprudenței clasice. El a dat la 15 decembrie 530 o constituție (.Deo auctore), poruncind lui Trebonian să constituie o comisie după alegerea sa, cu ajutorul căreia să strângă într-o singură operă ceea ce ar trebui să se extragă din scrierile jurisprudenței clasice. Redactorii erau investiti, în privința textelor utilizate, cu aceleași drepturi cu care fusese investită comisia Codului. Lucrarea a alcătuit Digestele, redactată de Trebonian în 50 de cărți. Comisia era alcătuită din 16 membri: magister libellorum

Stein, pp. 404-405.

564

Constantin, 4 profesori de drept (doi din Constantinopol și doi din Beyruth) și 11 avocați.

Izvoarele sunt scoase din aproape 40 de autori, dintre care unii se urcă în timpurile Republicii romane; dar cea mai mare parte a textelor aparțin jurisprudentei secolelor al II-lea și al III-lea. După Ulpian, care a dat singur o treime a lucrării, fiind călăuza principală a redactorilor, vine îndată Paul²⁷¹. Enormă lucrare a fost terminată în trei ani, și la 16 decembrie 529, Iustinian promulgă constitutia sa (Tanta circa nos), care a dat putere de lege Digestelor.

Înainte de publicare Digestelor, constitutia imperială din 21 noiembrie 529 dăduse putere de lege Institutelor, manual elementar în 4 cărți, destinat studenților în drept. Autorii erau Trebonian, Theofil, profesor de drept la Constantinopol, și Dorotheu, profesor la Beyruth, care l-au redactat după lucrări analoge ale epocii clasice. Câteva săptămâni mai târziu constitutia promulgată în aceeași zi cu a Digestelor, reforma programa învățământului juridic, împăratul nu admite școli de drept în afară de cele de la Constantinopol, Roma și Beyruth. El face obligatoriu anul al cincilea de studiu, până atunci facultativ, și stabilește în primul an de studii Institutele și primele cărți din Digesta, iar cei trei ani următori sunt consacrați numai Digestelor, iar al cincilea Codului.

Numărul legilor publicate de Iustinian în decursul celor cinci ani care urmară redactiei Codului din 529 fu atât de mare încât o nouă editie se impuse, și aceasta a fost opera lui Trebonian, ajutat de patru membri ai comisiei Digestelor. Această nouă editie fu promulgată prin constitutia de la 16 noiembrie 534, cuprinzând 12 cărți ca și cea dintâi, a cărei întrebuințare fu interzisă.

Editia a doua a Codului Iustinian, singura pe care o posedăm, termină marea operă de codificare. De altminteri, numai din sec. XVI s-a obișnuit a se numi Corpus juris civilis întregul format din Institute, Digesta, Codul din 529 și Novelle (adică esențialmente legile lui Iustinian posterioare acestei date)²⁷².

²⁷¹ Ibidem, pp. 408-409.

²⁷² Ibidem, p. 411.

565

NICOLAE BANESCU

Opera juridică a lui Iustinian a fost redactată în limba latină; mostenitor al împăraților romani, el a ținut, la fel cu Trebonian, ca limba dreptului roman - latina - să fie păstrată pe cât posibil ca limbă oficială a imperiului²⁷³, și acesta e un lucru caracteristic. Ceea ce ne mai izbeste în opera legislativă a lui Iustinian e ideea statului constituit dintr-o ierarhie de funcționari care se supun unui șef absolut, care guvernează fără control și a cărei autoritate e de drept divin. Teoria despotismului imperial e formulată pentru prima dată în termenii cei mai expresivi și mai compleți. Prin aceasta, Iustinian se arată încă mostenitorul Căesarilor Romei.

Dar alături de aceste tradiții ale trecutului păstrate cu pietate în veacul al VI-lea apar și idei noi. O mare lărgime de vederi străbate în opera lui Iustinian. Pătruns de influența creștină, el a simțit caracterul adesea îmbătrânit al vechiului Drept roman; de aceea s-a lăsat condus, în ce privește dreptul persoanelor, de ceea ce el numește humanitas, în ce privește dreptul lucrurilor, de interesul public și de naturalis ratio. Astfel principiile cele mai largi și mai echitabile ale dreptului gîntilor stergeau definitiv regulile strâmte, în parte abrogate de mult, ale dreptului celor 12 Table.

În dreptul persoanelor, vechea concepție a familiei dispăre. Femeia devine egală cu bărbatul; legea precizează și întărește drepturile sale asupra dotei. Relațiile dintre tată și copii se schimbă. Patriarhatul nu mai îngăduie tatălui să refuze consimțământul la căsătoria copilului, sau cel puțin motivele acestui refuz trebuie să fie înfățișate magistratului. Fiul ajunge stăpân abso-

Ibidem. p. 407.

566

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

În dreptul persoanelor pe care le câștigă, în toate relațiile dintre membrii familiei se introduce un spirit de blîndete și un viu sentiment al demnității personale. Același spirit se observă și în condiția sclavilor. Ulpian proclamase că în dreptul natural toți oamenii sunt egali, că orice om se năște liber și că sclavia e o stare contra naturii. Sclavajul se înlățește mult, eliberarea din sclavie fu încurajată și făcută mai ușoară. Același spirit se impune față de condiția femeilor socotite pe treapta de jos a societății: curtezanele și actrițele; ele se puteau acum căsători cu oameni liberi și chiar cu persoane ale rang senatorial (vezi aici influența Theodorei).

Tot așa în ce privește bunurile. Schimbări revolutionare sunt prevăzute în dreptul de succesiune: rudenția de sânge, prin bărbați și femei, hotărâ acum transmiterea bunurilor. Se puse ca principiu dreptul natural al copilului de a moșteni o parte din averea tatălui. Afară de cazuri foarte rare, copilul nu putea fi dezmoștenit. Fetele, surorile fură chemate la moștenire.

Prin spiritul acesta de echitate, de blândete, de simplificare, opera lui Iustinian pregăti căile pe care avea să se îndrumeze legislația modernă²⁷⁴.

Codul și Digesta nu erau suficiente. Pentru tinerimea care dorea să studieze dreptul, era necesar un manual practic. Iustinian se gândea la aceasta încă din 530. El puse pe Trebonian și doi profesori de drept - Theofil și Dorotheu - să redacteze acest manual, în 533 și în același an opera fu gata. Aceasta fu refrezen-tată de Institute (Institutiones), redactate după planul Institutelor lui Gaius.

²⁷⁴ Ch. Diehl, *Le monde oriental*, pp. 85-87; Justinien, pp. 256-260.

567

În 534, apărură două editii ale Codului, sporită cu deciziile sau rescriptele împăratului, emise de la 529 încolo: noul titlu e *Codex repetitae praelectionis*. Anulă editia din 529 și acest text, cuprinzând 4600-4700 decizii, care merg de la Hadrian până la 534, e acela pe care îl posedăm azi sub numele de Codul Iustinian.

Pentru a păstra în puritatea sa originală această legislație, Iustinian organizează învățământul juridic. scoli de drept erau numeroase în Imperiu: la Constantinopol, Roma, Berytos, Caesarea, Alexandria și aiurea. Iustinian păstrează pe primele trei. Învățământul se făcea până atunci în 4 ani; dar se studiau foarte puține opere: un rezumat din Institutele lui Gaius, ceva din cărțile lui Ulpian ad Sabinum și din comentariul său asupra Edictului, 8 cărți din *Responsa* ale lui Papinian și cele 23 de cărți din *Responsa* ale lui Paulus. Dreptul penal și procedura criminală erau lăsate la o parte.

O reformă se impunea. Un nou program de stat se schită, învățământul cuprinse cinci ani. În primul an studenții (*Justiniani novi*) învățau Institutele și primele 4 cărți din Digeste. În al doilea, al treilea și al patrulea an se studiau Digestele; în al cincilea, Codul²⁷⁵.

Tot din dorința de a păstra curată legislația sa, Iustinian hotărî prescripții cu privire la cercetările științifice. El opri orice studiu critic asupra textelor legislației, orice comentariu, orice schimbare. Se permisă numai traducerea și rezumatele (*indices*). Acest fapt nu împiedică totuși parafraze la texte, interpretări, co-

⁵ Just., pp. 263-264.

568

r

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mentarii de multe ori întinse. Toate aceste lucrări atestă marea activitate care domnea în scolile de drept în veacul al VI-lea²⁷⁶.

Pentru completarea operei sale, în cazuri neprevăzute, pentru modificarea unei părți care ar fi impus mai târziu o schimbare, Iustinian își rezervă și dreptul de a legifera în toată libertatea. De la 534-565 el publică sub numele de *novellae leges* o serie de 154 ordonante, care în multe puncte însemnate modifică dreptul Codului și Digestelor. Cea mai mare parte totuși se referă la afaceri administrative și eclesiastice și au prin aceasta un mare interes pentru istoria administrativă a domniei.

Ele n-au fost niciodată reunite în colecție oficială, cu toată intenția anunțată a lui Iustinian. Un avocat din Constantinopol, Iulian, le strânse prima dată, în 555²⁷⁷-

Novellele fură scrise în greacă, pentru a fi mai bine înțelese, cum se exprimă însuși Iustinian într-o ordonanță a sa: „non paterna voce legem conscripsimus sed hac communi et graeca, ut omnibus sit nota propter facilem interpretationem”²⁷⁸.

b. Opera administrativă, în momentul în care Iustinian lua conducerea imperiului de Orient, situația internă a monarhiei era foarte gravă. Pretutindeni se arătau motive de dezordine și tulburări. La Constantinopol facțiunile Hippodromului frământau populația cu rivalitățile lor și întrețineau opoziția pe care o fă-

²⁷⁶ Ibidem, pp. 264-265.

²⁷⁷ Ibidem, p. 266.

:r : - .....-.....;.....r-

NICOLAE BANESCU

ceau noului regim mostenitorii depozitati ai lui Anas-tasios; în provincii, obiceiurile dezastruoase ale administratiei publice produceau o mare nesiguranță si o mizerie adâncă. Sărăcia din ce în ce mai mare a imperiului sleia izvoarele bogăției publice; impozitele nu se mai puteau încasa, tezaurul era gol, fondul de rezervă constituit de împăratul Anastasios era aproape secăt. Pe deasupra, certurile religioase măreau dezbinările interne si făceau si mai acută criza în care se zbătea monarhia.

Pentru a lecuia toate aceste rele, pentru a pune ordine în lucruri, pentru a curma mai cu seamă abuzurile administrative, o mare reformă se impunea. Iustinian întreprinse cu îndrăzneală această reformă; el o urmări, cu mare stăruință, în tot cursul domniei sale. Introduse în administratia bizantină unele principii esentiale si prin aceasta domnia sa reprezintă un moment important în istoria administrativă a Imperiului de Răsărit²⁷⁹.

Pentru a ne face o idee despre cauzele multiple ce impuneau această reformă, e de ajuns a străbate nouellele lui Iustinian, adevărate documente oficiale în această privință.

Un vechi obicei al Bizantului era de a se lua sume considerabile de la cei care erau numiti ca guvernatori ai provinciilor (suffragia) si aceste sume mergeau parte la împărat, parte la prefectul pretoriului. Cei care așpirau la asemenea posturi erau nevoiti să se împrumute cu dobânzi enorme. Salariile nu erau de ajuns să-i despăgubească de sumele cheltuite pentru obtine -

1 Ch. Diehl, Justinien, 270; E. Stein, op. cit., p. 463 si urm.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

rea postului si ei căutau să si le procure prin mijloace neregulate pe socoteala provincialilor, împăratul arată că ei obisnuiau să ia de la contribuabili de trei si de zece ori mai mult decât plățiseră .pentru functia lor, iar acest lucru sleia tezaurul, ducea la coruperea justitiei si la demoralizarea generală în provincii. Soldatii apăsau ele asemenea greu asupra locuitorilor, le devastau locuintele, le uzurpau pământurile. Marii proprietari, adevăratii tirani feudali, încorporau la domeniile lor bunurile altora; ei întretineau pe cheltuiala lor bande de bucellari care pustiau tinuturile. țara se depopula, orasele, pe care faimosii defensores erau neputinciosi a le apăra, era pustiite; tarinele se goleau de muncitori si agricultura încetase. Răscoalele izbucneau adesea în provincii. Iar în Constantinopol imigrau în masă multimea nemultumitilor, toti cătia aveau de îndreptat plângeri împăratului, pentru nedreptăti diferite, aducând în capitală fermentul revolutiei⁸⁰.

Iustinian fu adânc miscat de această stare de lucruri nefericită si primejdioasă. El avea o sinceră dorință de a face bine, o grijă reală față de supusii săi; socotea că rolul de reformator era o datorie a functiunii sale imperiale, un act de recunostință către Dumnezeu care-l copleșise cu binefacerile sale. De aici, spiritul său autoritar era condus în chip firesc către centralizarea administrativă. Mai contribuia la aceasta si un interes superior de stat: provinciile ruinate nu mai puteau da nimic pentru nevoile publice. De aceea, Iustinian se

280 Diehl, op. cit., 270-274, în care autorul rezumă observatiile crude ale împăratului.

NICOLAE BANESCU

străduia să creeze un corp de functionari disciplinati si docili, serios constituit si recrutat cu deosebită atentie.

în 535, prin două ordonante (nouellele 8 si 17), date pe 15 si 16 aprilie, Iustinian fixă principiile reformei administrative la care a contribuit si Ioan din Cappadocia, în a doua sa prefectură, datorată înainte de toate generozității perechii imperiale²⁸¹. Aboli sistemul cumpărării functiei, al acelor suffragia. Guvernatorii trebuiau să trăiască din salariile lor si să se poarte părinteste față de populatie, să nu primească bani, să fie drepti în judecățile lor, să pedepsească pe vinovati. Pentru a împiedica exploatarea contribuabililor, împăratul mări veniturile functiilor publice, scăzu mult sumele plătite la numire si permise să se plătească numai anumite sume (awr\&eia) pentru obtinerea brevetului de numire. El cerea neconținut ca

functionarii săi să aibă, după expresia sa, „mâinile curate”. Acestia trebuiau apoi să se intereseze de strângerea contribuțiilor, și împăratul îi făcu responsabili de plata integrală a contribuțiilor regiunii ce li se încredința.

Apoi impuse oricărui functionar depunerea unui jurământ solemn prin care se obliga a servi credincios pe stăpânii săi Iustinian și Theodora prin care declara că a obținut funcția fără a da nimănui bani ca suffragium, afară de taxele permise; prin acest jurământ, noul numit se îndatora să guverneze fără înșelăciune, cu integritate și cinste și să apere pe supușii împăratului de orice violență. Legislația iustiniană mărește influența episcopilor în controlul administrației. Episcopii erau invitați să supravegheze purtarea guvernatorilor și să

E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, pp. 463-464.

572

reclame stricta aplicare a legilor, al căror text trebuiau să-l afișeze pe usile bisericilor²⁸². Dar într-o novellă (din 15 august 535) atribuită de Stein influenței lui Ioan de Cappadocia se încearcă reînvierea instituțiilor municipale pe bază laică. Această novellă nu a putut fi primită cu bucurie de municipalități, deoarece porunea ca în fiecare oras cetățenii fruntași să îndeplinească funcția timp de 2 ani prin rotație și impunea ca, pe lângă vechile atribuții, defensorii să decidă procese în valoare de până la 300 nomismata și în cazuri criminale mici²⁸³. Au fost date tot atunci și alte câteva legi, pentru protecția poporului împotriva abuzurilor administrației. Confirmarea vechii reguli după care guvernatorul trebuia să rămână în provincia sa timp de 50 de zile după ieșirea din funcție, ca să răspundă de actele sale, trebuie amintită în mod special. Funcția de defensor civitatis ajunsese nefolositoare în practică, fiindcă era îndeplinită de oameni fără influență sau situație, care nu puteau avea o atitudine independentă față de guvernatori. Iustinian căută să o restaureze printr-o reformă.

c. Reorganizarea provincială, în veacul al V-lea, putine schimbări se făcuseră în amănuntele sistemului provincial care fusese întocmit de Dioclețian și modificat ici-colo de urmașii săi. Provinciile fuseseră mereu îmbucătățite²⁸⁴. Iustinian, care voia un guvernământ local mai puternic și o putere centrală mai ascultată, nu încercă o revizuire completă a sistemului existent, dar

²⁸² Diehl, *Just.*, 276 și urm.

²⁸³ Stein, *op. cit.*, pp. 467-468.

²⁸⁴ Buiy, II, pp. 338-339-

573

făcu multe schimbări în care se depărta de la principiile lui Dioclețian. El combină în unele cazuri provincii mici pentru a alcătui mari guvernăminte. Acesta e începutul sistemului care a creat la începutul secolului al VI-lea regimul „themelor”. Armenia, crescută mult prin anexiuni recente, prin novella 31 din anul 536 fu împărțită în 4 provincii. Macedonia II fu reunită cu Dardania. Egiptul, reorganizat după un plan simplu, reuni într-un singur guvernământ cele două provincii vechi ale Libiei, și deasupra guvernatorilor de provincii fu pus un magistrat superior. Tot așa, și în celelalte părți.

Quaestura exercitus. O lege din 18 mai 536 înființă o magistratură cu caracter special, aceea de quaestor Iustinianus exercitus (quaestor Iustinian al armatei), un *illustis* depinzând direct de împărat, ca șef civil și militar al teritoriilor puse sub autoritatea sa. Această nouă circumscripție cuprindea Moesia secundă și Scythia — cele două provincii danubiene care făcuseră parte până acum din dieceza Thraciei - provincia insulelor (adică Cycladele și arhipelagurile înșirate de la Lesbos până la Rhodos) și Caria, desfăcute din dieceza Asiei, precum și insula Cipru, desfăcută din dieceza Orientului. Considerații de ordin militar au determinat această creație: quaestor exercitus e înainte de toate un general însărcinat cu apărarea Dunării de Jos, și sediul administrației sale se află la Odessus (Varna). Cum arată foarte bine Stein²⁸⁵, legătura dintre cele 5 provincii pu-

²⁸⁵ Stein, *op. cit.*, pp. 474-475. [Aceste aspecte au fost reluate de H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966.]

574

1

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

se sub ordinele quaestondui armatei era caracterul lor maritim sau quasi-maritim, căci Moesia secundă se întindea de-a lungul Dunării, care era navigabilă pentru cele mai mari vase ale epocii. Cele două provincii: insulele și Caria sunt originea „themei Carabisiani”, cum a arătat Ch. Diehl²⁸⁶.

În același timp în care numărul provinciilor și deci al guvernatorilor scădea, dispăreau vicarii diecezelor, care serveau odinioară de intermediari între administratorii provinciilor și prefectul pretoriului. În sfârșit, pentru a simplifica mecanismul administrației și pentru a întări autoritatea publică, pentru binele supușilor săi, Iustinian se hotărî să reunească în mâinile aceluiași funcționar puterile civile și militare. Se puna astfel capăt rivalităților care făceau administrația publică ineficăce, în unele părți se păstrară aceste puteri; dar în provinciile mai dificile, el aplică sistemul, în Arabia și Fenicia vechiul praeses fu ridicat la rangul de moderator, în Palestina și Armenia I la rangul de proconsul, în Pisidia, Lycaonia, Paflagonia, în Thracia se instituîră pretori (praetor iustinianus); în Isauria, Siria, Armenia III, Galatia - câte un comes lus-tinianus (comites); un moderator fu pus în noul Helle-nopont (unit acum cu Pontus Polemaniacus), iar cele două provincii ale Cappadociei fură unite sub un pro[^] consul iustinianus. Ei aveau rangul de spectabiles și erau împodobiți cu titlul iustiniani, reuneau în mâinile lor atribuțiile și apunamentele vechiului praeses și

286 Ch. Diehl, *Et. byz.*, 1905, p. 290 și urm. [Opinie diferită la H. Ahrweiler, *op. cit.*]
575

duce, al cărui loc îl lua. La puterea civilă, ei uniră o largă autoritate asupra soldaților cantonați în circumscripțiile lor.

Aveau atribuții de ordin financiar și un drept de jurisdicție foarte întins; ei puteau judeca în apel chiar cauze de o valoare sub 500 bani de aur [nomisme]. Prin aceasta, Iustinian remedia și sistemul judiciar. Era cunoscută încetineala justiției, proasta evidentă, venalitatea și partialitatea judecătorilor. Din această pricină, lumea dădea năvală în Constantinopol pentru a depune plângeri împotriva primilor judecători și acest fapt pricinuia mari cheltuieli pentru împrișniti, pe lângă că tribunalele capitalei erau încărcate de afaceri mărunte, și făceau să sufere administrația. De aceea toți administratorii nou creați de Iustinian în diecezele Pontului și Asiei, comiti, pretori, proconsuli, moderatori, în Egipt prefectul augustal, în Orient cornitele Orientului, fură autorizați a judeca în apel, fără posibilitatea de recurs, toate cauzele de o valoare mai mică decât 500 aurei²⁸⁷.

Iustinian a reorganizat și marile comandamente militare. Un magister militum per Orientem comandase până la el întregul teritoriu ce se întindea de la Marea Neagră până în Egipt. Iustinian a împărțit această comandă, creând „magistri militum” pentru Armenia și Mesopotamia. În Europa, el a adăugat la „magister militum” I pentru Thracia și Illyricum încă unul, al Moesi-ei. Înainte de toate însă, pentru apărarea frontierei, a organizat de-a lungul limes-ului districtele militare conduse de duces și ocupate de trupe speciale, limi-

287 Ch. Diehl, *Just.*, p. 282. 576

tanei. Trei limite au fost formate în Egipt, câteva comenzi au fost înjumătățite în Siria și pe Eufrat, alți duces au fost stabiliți în Armenia, în vreme ce alții vegheau la Dunăre în Scitia, în cele două Moesii și în Dacia. Un lant continuu de fortărete a fost înălțat de-a lungul frontierelor.

Reforma administrației egiptene trebuie considerată drept opera lui Ioan de Cappadocia. Legea pe care o institui apără în primele luni ale anului 539, la aproape 3 ani după ultima novellă reformatoare. Această întârziere și-o explică Stein prin pregătirea specială de care a fost nevoie pentru reorganizarea Egiptului, unde erau de învins rezistențe mari (monofizismul protejat de Theodora; înalte demnități ale unor aristocrați mari latifundiași, cum a fost Strategius, comes sacra-rum largitionum).

Prin statutul din 539, prefectul augustal e abolit ca șef civil al întregii dieceze a Egiptului. De acum înainte, această dieceză, care cuprindea 9 provincii civile grupate din punct de vedere militar în 3 ducate, e acum împărțită în 5 circumscripții, ai căror șefi sunt total independenți unul de altul. Ei iau titlul de duce și întrunesc în mâinile lor puterea civilă și comandamentul militar. S-a căutat a se mări tot mai mult

prestigiul ducilor, pentru a tine în frâu elementele de descompunere feudală, întărind armătura administrativă a Statului²⁸⁸.

În epoca lui Iustinian erau două provincii intitulate Armenia, făcând parte din dieceza Pontului. Prin novella 31 din anul 536, împăratul a distribuit aceste dis-

1 Stein, op. cit., II, pp. 476-480./

trictate din nou, creând 4 provincii ale Armeniei, formate în parte din cele două vechi provincii, în parte din Pontus Polemoniacus și în parte din noi teritorii, care până atunci fuseseră în afara sistemului provincial.

1. Armenia primă - parte din vechea Armenia primă (Teodosiopolis, Colonea, Satala, Nicopolis) plus parte din Pontus Polemoniacus (Trapezus și Cerasus).

2. Armenia secundă - restul din vechea Armenia primă și parte din Pontus Polemoniacus (Comana, Zela și Brisa).

3. Armenia a treia - vechea Armenia secundă.

4. Armenia a patra - Sophanene, district dincolo de Eufrat, estul Armeniei a treia (capitala Martyropolis).

Restul din Pontus Polemoniacus a fost unit cu vechiul Hellenopontus pentru a forma un nou Hellenopontus, aflat sub un guvernator cu titlul de moderator. De asemenea, Honorias și vechea Paflagonia au fost unite într-o nouă Paflagonie, sub un pretor²⁸⁹.

Reformele acestea, care transformau Orientul, nu au fost introduse și în Occident, în țările cucerite de Iustinian. Împăratul, preocupat să dea populațiilor imaginea exactă a administrației romane așa cum ele o cunoscuseră mai înainte, păstră, în Africa și Italia recucerite, vechile împărțiri administrative și deosebirea dintre puterea civilă și cea militară.

Ca și în Italia, principiul reorganizării administrative în Africa a fost acela al vechii separații între autoritatea civilă și militară, în fruntea guvernământului civil al Africii a fost așezat un prefect al pretoriului, având în subordine 7 guvernatori, purtând titlurile consulare

Bury, ed. Gibbon, voi. V, Appendix, nr. 4.

578

și praesides. Numeroasele oficii care controlau detaliile îi ajutau pe funcționari și asigurau predominarea conducerii civile în prefectura Africii.

Tot așa au stat lucrurile și în prefectura Italiei reconstituită. De la 535 un praetor era în fruntea Siciliei recucerite, după 538 un prefect al pretoriului era numit în Italia și regimul administrației civile era stabilit după capitularea Ravennei. Reorganizarea a fost făcută prin pragmatica sancțiune din 554. Sub autoritatea prefectului, asistat ca mai înainte de 2 vicari, al Romei și al Italiei, funcționarii civili guvernau cele 13 provincii în care a fost împărțită peninsula.

La nevoie, în practică, exigente politice sau militare impuneau concentrarea întregii autorități într-o singură mână. În Africa, Solomon și Germanos au combinat funcțiile și chiar titlurile de prefect pretorian și magister militum. Narses a fost un real vicerege. Dar acestea erau numai abateri excepționale de la principiul stabilit, fiindcă în același timp, Iustinian introduce legislația promulgată de el în Vestul recucerit. Vechiul sistem de impozite fu restaurat, iar contribuțiile realizate împărțite, cum a fost înainte, între arca prefectului și casa largitiones. Un comes sacri patrimonii per Italiam fu numit și imperialii logothetae cereau cu rigoare rămășițele din timpul regilor goti. Iustinian sterse tot ce reamintea „tirania” barbară. Contracte semnate în timpul lui Totila, donații făcute de regi barbari, măsuri economice luate de ei în favoarea colonilor sau sclavilor erau anulate și Pragmatica restaura proprietățile romane toate pământurile pe care le aveau înainte de Totila. Sardinia și Corsica țineau de prefectura Africii. i

579

NICOLAF. BĂNESCU

Administrația militară era în același fel orânduită, dar strict separată de cea civilă. A fost reconstituită după modelul roman. Belisarie în Africa și Narses în Italia organizau apărarea frontierei. Fiecare provincie forma o mare comandă cu un magister militum în frunte. Africa, Italia, Spania se aflau sub autoritatea unui astfel de magister, duci comandau districtele militare (limites) create de-a lungul frontierei, în Africa erau la început 4, apoi, îndată după aceea, 5: Tripolitana, By-zacena, Numidia și

Mauritania; patru erau si în Italia, de-a lungul frontierei Alpilor. Duci erau si în Sardinia si Sicilia. în aceste districte stationau trupe speciale, li-mitanei, după tipul celor vechi. Recrutati dintre localnicii de la frontieră, ei primeau feude, în timp de pace cultivau pământul si vegheau căile ce treceau prin limes; în timp de război, luau armele si apărau postul încredintat lor sau împreună cu trupe similare îi respingeau pe năvălitori. Nu puteau părăsi niciodată limesul. Se puteau căsători. Grupati în regimente, comandati de tribuni, ei stationau în orase întărite si castele de la frontieră. Pe lângă acestia, Iustinian încercă să încorporeze în armata imperială popoarele barbare locuind în împrejurimile imperiului. Acesti gentiles sau foederati fac un tratat perpetuu cu împăratul, primind un subsidiu anual (annona). Ei pun contingentele lor la dispozitia ducilor din limes si sefii lor primesc de la împărat un fel de investiție, ca semn al suveranității romane.

Prokopios ne-a schitat în Istoria secretă mizeria pe care restaurarea imperiului a adus-o în Africa si Italia. Depopulate, provinciile erau rău guvernate, strivite de impozite, după devastările crunte ale războiului, ^aits]

580

Disperate, provinciile de Vest au apelat la împărat să le ajute în mizeria lor. Iustinian auzi acest apel. Au fost luate măsuri în Africa în scopul restaurării cultivării câmpurilor, districtele fură repopulate, lucrări de utilitate publică fură ridicate în orase, porturi deschise, orase noi construite pe platoul înalt al Numidiei, Carthagina împodobită cu un palat, biserici, splendide băi. Măsurile au adus o reală prosperitate. Au fost luate măsuri similare si în Italia, împăratul a usurat impozitele, a căutat să restaureze marea aristocrație, doborâtă de Totila, a protejat si îmbogățit Biserica si a reparat dezastrele războiului. Ravenna înfrumusetată cu constructii ca Sân Vitale si Sân Apolinare în Classe ajunse o capitală, Milan fu ridicat din ruine, Roma pusă în posesia privilegiilor care să-i dea o înviorare economică, Neapole ajunse un mare port comercial²⁹⁰. Aceste reforme administrative au fost completate printr-o mare operă de lucrări de utilitate publică, în prima parte a domniei sale, Iustinian s-a interesat îndeosebi să înzestreze orasele cu asemenea lucrări: terme, apeducte, cisterne, si să ridice din ruine pe cele nimicite de cutremure sau incendii.

Dacă ne întrebăm acum care a fost rezultatul marii reforme din 535, un fapt ne izbeste de la început si anume că, neconținut, până la sfârșitul domniei, Iustinian a fost nevoit să repete ordonanțele sale, să atragă atenția asupra prescripțiilor date. Iustinian se măgulea cu faptul că a restabilit ordinea; si totusi, pacea publică a fost mereu tulburată; textele oficiale ne revelează omoruri, acte de brigandaj, lupte cu armele, răscoale

' Diehl în Cambridge Med. History, pp. 22-24.

581

NICOLAE BANESCU

care au zguduit țara. Pentru a li se pune capăt, se hotărî, în 539, să se interzică purtarea armelor celor care nu erau înrolati în armată.

Ceea ce e mai grav, abuzurile functionarilor continuau ca si înainte. Toate viciile, atât de cenzurate în ordonanțele din 535, dăinuiau si înfloreau. Aceasta se constată din numeroasele novelle, în care împăratul se plânge de întârzierea cu care noii functionari iau în stăpânire cârmuirile lor, lăsând tinuturile luni întregi în părăsire, în care se demască administratori abuzivi si în care soldatii se mentionează ca o adevărată plagă a provinciilor. El a înlocuit pe praefectus vigilum (vwre-Jiapxog) subordonat mai înainte prefectului orasului, acum abolit²⁹¹.

în 539, pentru a grăbi împărțirea justitiei si a scăpa capitala de o multime turbulentă, împăratul înființa la Constantinopol un magistrat extraordinar, quaesitor, judecător suprem si prefect al politiei în acelasi timp²⁹². El trebuia să-i asiste pe cei care aveau motive legitime pentru a veni în capitală, să vegheze ca acestia să-si termine treburile repede si să se întoarcă acasă, să-i trimită la domiciliu pe cei care nu aveau motive serioase să rămână în capitală. Avea si functii judiciare, iar tribunalul său se ocupa cu anumite cazuri de crime²⁹³.

în privinta celor care nu aveau un loc de muncă, acestora li se atribuiau anumite obligatii privind serviciile publice. Cei care erau fiziceste capabili si refuzau aceste sarcini, erau expulzati din oras.

291 V. E. Stein, op. cit., p. 455 și 803.

292 Nov. 80, Diehl, op. cit., 294.

293 Vezi Bury, Hist. of the lat. Rom. emp. II, pp. 334-336.

582

Prefectul orasului a fost degrevat de o parte a răspunderilor sale, prin crearea unui nou post de demnitar, care, ca și quaesitor, era și judecător și șef de poliție: „Pretorul poporului” (n.paiwp TOV Sfmov), ale cărui atribuții erau să-i pedepsească pe hoti.

Dacă rezultatul a fost lamentabil, acest fapt nu are altă explicație decât lipsa unei mâini energice care să ducă la executarea ordonanțelor. Iustinian era incapabil în această privință, necesitățile domniei silindu-l a da cel dintâi exemplul încălcării legilor pe care le promulga.

d. Politica financiară. De-a lungul întregii sale domnii, Iustinian a suferit din cauza lipsei de bani. Pentru războaiele sale de cucerire, pentru construcțiile sale uriașe, pentru luxul imperial de care era înconjurat, pentru cheltuielile politicii sale față de barbari, el avea nevoie de sume enorme; pentru aflarea lor, nu avea nici un scrupul.

Pentru a alimenta tezaurul, împăratul trebui să creeze impozite noi și să impună o rigoare exagerată în administrarea finanțelor.

Sistemul impozitelor, în genere apăsător în Imperiul bizantin, a fost sub această domnie greu de suportat pentru populație; Prokopios aruncă răspunderea pentru aceasta asupra lui Iustinian. Legile împăratului ne arată, însă, tot efortul lui de a împiedica abuzurile funcționarilor și a apăra populația de excesele culegătorilor de impozite. Este, de fapt, un contrast între aceste eforturi ale lui Iustinian și mizeria populației din provincii, strivită de impozite. Cheltuielile mari ale dom- ➤ niei, războaiele purtate, construcțiile, pompa curții,

583 ;

NICOLAE BĂNESCU

toate făceau să crească nevoia de bani și Iustinian insistă totdeauna să se încaseze cele datorate de supuși.

El a fost mai puțin liberal și prudent decât unii predecesori în anularea rămășițelor acumulate și în scutirea provinciilor devastate de invazie.

Cu toate criticile ce i s-au adus, trebuie să recunoaștem că abuzurile stigmatizate n-au fost în cea mai mare parte inventate de Iustinian, ci o moștenire a trecutului. Nu era o noutate faptul că locuitorii provinciilor prin care treceau trupele la război erau obligați să procure hrana necesară soldaților și nutretul pentru cai și să le transporte în lagăre. Când o provincie nu avea provizii suficiente, trebuia să și le procure din altă parte. Sistemul, care era cunoscut ca o cumpărare în comun - coemptio (avvatvri) - ducea la contribuții insuportabile. Drept urmare, Iustinian a dat o lege în 545 pentru a-i apăra pe locuitori. Prevedea să fie plătiți pentru tot ceea ce procurau armatei și nici o contribuție în bani nu trebuia cerută de la ei²⁹⁴.

Altă instituție apăsătoare era epibole, care, atunci când pământurile rămăneau necultivate, făcea, în anumite cazuri, pe proprietarii vecini răspunzători de impozitele acestor pământuri. Micile proprietăți ale arendașilor liberi dintr-o comună erau socotite unitate fiscală, răspunzătoare pentru toată suma impusă membrilor ei. Aceste proprietăți erau numite $\epsilon\pi\iota\kappa\omicron\nu\upsilon\varsigma$. Adăugirea de impozit era numită epibole.

Iustinian păstră acest principiu, dar nu pare să-l fi făcut mai aspru decât înainte. E probabil totuși că în provinciile orientale, în timpul celui de-al doilea război persan,

294 Ibidem, pp. 349-350. 584

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

invaziile duse și ciuma au pricinuit ruina multor proprietari și că aplicarea acestei epibole a fost adesea foarte stânjenitoare²⁹⁵.

Un impozit care pare a fi o noutate și despre care nu găsim urmă în legislația imperială este așa-zisul aerikon (ἀερίκον), un nume care sugerează, cum observă Bury, că era un impozit pe clădirile înalte²⁹⁶.

Bunurile imperiale au sporit prin recuperarea Africii. De asemenea, în provinciile din răsărit, bunurile private și domeniile coroanei s-au extins considerabil, în paguba proprietății private vecine. Se aplicau și confiscări la adresa vinovaților, urmate de alte serii de abuzuri, în caz de moarte a unui proprietar,

posesiunile sale erau luate de către fisc. în loc de a încorpora proprietățile confiscate în res privata, împăratul Anas-tasios I instituise un nou ministru, comespatrimonii. Iustinian a făcut o altă schimbare: patrimoniul dispare, iar domeniile care-l compuneau sunt încredințate curatorilor (.curatores divinae domus). Domus divina era patrimonium și curatorul pare a fi fost un funcționar de curte mai degrabă decât unul de stat, Iustinian având intenția de a considera administrarea domeniilor patri-
295 în Nov. 128 (anul 545) persoanele răspunzătoare sunt descrise ca oi o/id<5ouÂa rj o\i6KT\vc xcopia xrex-TTj/jevot (Bury, II, 350 n. 2).

296 II, 350. [în această privință, chestiunea a fost transată de către F. Dolger și G. Ostrogorsky: âftp desemna amenda plătită fiscoi bizantine pentru diverse încălcări ale legii (cf. și Jacques Bompaire, Actes de Xeropotamou, Paris, 1964, col. „Archives de l'Athos", III, p. 146), ei fiindu-i echivalentă „gloaba" din Evul Mediu românesc.]

585

moniale, constând din proprietăți confiscate, drept o afacere personală a împăratului.

Unele schimbări s-au făcut și la vama din Constan-tinopol. Dar acum taxele vamale erau încasate atunci când corabia ajungea în portul capitalei. Existau însă posturi de observație în Hellespo'nt și Bosfor, care controlau să nu se producă evaziuni fiscale: un funcționar era la Abydos, altul la Hieron (iesirea din Bosfor), care controlau exportul mărfurilor prohibite. Ei erau plătiți cu salariu fix și nu primeau nimic de la co-răbieri. Inovația operată de Iustinian a constat în aceea că ambele stațiuni au fost transformate în vămi pentru importuri, ai căror funcționari aveau salariu, dar primeau și o cotă din taxele încasate. Cel din Hieron purta mai târziu și titlul de Ko^Tjq toi) 'lepov KOU IIOVTOX).

„Istoria secretă" îi impută lui Iustinian faptul de a fi instituit monopoluri, contribuind la scumpirea bunurilor. Monopolul armelor nu avea motive economice (particularilor fiindu-le interzisă cumpărarea armelor). Iar monopolul mătășii corespundea unei necesități. Ceea ce pare adevărat este economia făcută de Iusti-nian, cu repercursiuni neplăcute: abolirea consulatului, care lipsi populația de spectacole; scăderea pensiilor oficialilor servind în birourile centrale a fost tot o măsură impopulară. Parcimonia lui devine și mai criticabilă în cazul armatei, unde morții rămăneau înscrși pe liste, fără a mai fi recrutați soldați noi.

Iustinian a mai fost acuzat de Prokopios pentru traficul cu funcțiile înalte, în realitate, după cum arată Stein, el a făcut un comerț foarte rentabil cu funcțiile onorifice. Dacă mai târziu, în sec. X, cumpărarea unei

586

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

demnități fără funcție efectivă e de mult timp ceva legal, echivalând cu achiziția unei rente viagere, pasul decisiv în evoluția care a dus la acest rezultat pare a data de la Iustinian.

Originea sa o găsim mai înainte în timp. Zenon a creat consulatul onorific, care se obținea prin plata a 100 livre aur. Același împărat a vândut locuri în scho-lele palatine, ceea ce a avut urmări negative pentru valoarea acestei trupe. Sub Iustin I, acest lucru a fost continuat, astfel încât, completându-se efectivele celor 7 scholae existente, au fost create alte patru, de câte 500 de oameni. Numărul de protectores domestici s-a mărit, de asemenea. Evident, cei numiți pe bani nu serveau ca ofițeri subalterni, ci numai ca gărzii de corp ale împăratului, deși erau prea numeroși pentru a staționa toți în capitală, astfel încât a trebuit ca o parte din ei să facă garnizoană aiurea, în special în Galatia. În cele din urmă, aceste 4 scholae de dată recentă au fost suprimate fără despăgubiri²⁹⁷.

Iustinian a distribuit demnități de illustris cu aceeași profunzime (larghete). Creațiile masive de il-lustres onorari a depreciat mult ilustratul vacant și a accelerat sub Iustinian deprecierea progresivă a tuturor demnităților. Un mare număr de funcții au fost create: un al treilea magister militum praesentalis, quaestor Iustinianus exercitus, curatorii caselor divine. Masa de illustres creată îl sili pe Iustinian să nu permită intrarea în Senat decât pentru patricii²⁹⁸.

297 V. op. cit., pp. 428-429.

298 E. Stein, Hist. du Bas-Emp., voi. II, pp. 428-432. 3

La impozitul funciar, atât de greu, pe care un sistem de repartitie gresit îl făcea si mai apăsător, se adăugă greutatea mare a impozitului enifto^r], adjectio, despre care am vorbit si pe care îl reluăm din perspectivă fiscală, amintind că multimea mizeriilor clin epocă - bolile, războaiele, foametea, spoliierile guvernatorilor - adusesese depopularea satelor; pământurile rămâneau părăsite, necultivate, iar fiscul era, prin urmare, amenintat cu ruina, lipsit de o parte însemnată a contributiilor. Atunci, legiuitorul legă de pământurile cultivate pe cele sterile si, prin răspunderea colectivă a grupelor cadastrale (o/id<5ot>Ao:) si fiscale (o/iofc^vcra) își asigură încasarea integrală a impozitului. Acesta fu empokr\, pe care Iustinian nu a inventat-o, fiindcă ea exista dinainte, numai că el îi dădu, dacă e să-l credem pe Prokopios, o nouă organizare si impuse o rigoare nemaiîntâlnită în aplicarea sa²⁹⁹.

Un alt impozit despre care am amintit, ἀεπίΚΟV („taxa aerului”), pe care Prokopios îl atribuie lui Iustinian, lovea clădirile. Legislatia imperială se ocupa de mult timp de politica constructiilor, mai ales a spatiilor libere dintre ele. În Constantinopol, un regulament al lui Zenon (478) interzicea construirea de iesinduri cu o înăltime mai mică de 15 picioare, aprox. 5 m, si acoperirea „aerului” acestor 15 picioare prin coloane sau ziduri. Contravenientii erau amendati cu 10 livre aur. Ioan de Cappadocia a obtinut de la Iustinian legea din 1 septembrie 531, extinzând dispozitia lui Zenon la toate orasele imperiului, obtinând astfel un mare venit pentru Prefectură³⁰⁰.

299 V. Diehl, op. cit., p. 296.

300 E. Stein, Hist. du Bas-Emp., II, 443-444. V. însă Supra, n. 296.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

în sfârșit, cei care nu erau proprietari plăteau impozit personal, capatio humana, KanviKov. Acestea erau contributiile în bani. Alături de acestea, dările în natură (annonae) tineau un loc tot atât de mare. Pentru întreținerea trupelor, pentru alimentarea capitalei, provinciile trebuiau să procure grâul si acesta era pentru contribuabili un izvor de abuzuri nemărginite. Nu numai că li se ridica grâul, dar supusii trebuiau să-l transporte din fundul provinciilor până în orasele unde stationau trupele sau până în porturile în care se îmbarca pentru Bizant: corvoadă grea, care, după spusele unui istoric contemporan, Lydus, presăra pământul cu cadavrele oamenilor si animalelor³⁰¹. Dacă grâul era prea mult pentru capitală, prefectul îi silea pe provinciali să răscumpere foarte scump cerealele, adesea stricate, îngrămădite în hambarele imperiale. Când recolta era prea bogată, fiscul cerea contributia de grâu în bani, iar când era prea slabă si capitala era amenintată de foamete, functionarii storceau provinciile până le secătuiau.

Existau apoi sarcinile extraordinare, care constau în a da căruțe, cai, oameni pentru transportul demnitarilor, curierilor împărătești, armatei, în a întreține podurile si soselele, a tăia arbori si a-i face scânduri pentru construirea galerelor, a da cânepa pentru pânză etc. -corvezile de tot felul, mostenirea vechii administratii romane si, în sfârșit, impozitele indirecte, între acestea trebuie amintite dreptul de vamă perceput la intrarea în Helespont si Bosfor, dreptul de patentă, taxele mari care loveau comerțul pe mare, taxele puse pe mătase.

Ch. Diehl, op. cit., p. 298. îVV

Era apoi organizarea în monopoluri a celor mai multe industrii, dintre care unele, cum era fabricarea pâinii, erau de primă necesitate. Monopolul industriei mătăsii a sărăcit industriasi Siriei, care se ocupau în special de aceasta.

Iustinian se îngrijă foarte mult de perceperea impozitelor. Legea acorda anumite scutiri: bunurile bisericilor, fundatiile pioase, nu erau supuse, de exemplu, la corvezi si la e.m^oXr\, fondurile militare nu plăteau nici un fel de impozit. Iustinian să strădui să scadă numărul acestor privilegii.

Prokopios ne-a descris mizeria pe care o adusesse în Africa si Italia recucerite restauratia imperială prin acest sistem financiar tiranic³⁰². Situatia era astfel încât Prokopios afirmă în Istoria secretă că „împăratul părea mai de temut decât barbarii”, iar Ioan Lydus declară că „o invazie dusmană era mai puțin teribilă decât sosirea oamenilor fiscului”³⁰³.

e. Politica socială. Una dintre trăsăturile caracteristice ale politicii interne a lui Iustinian a fost lupta tenace pe care a dus-o împotriva marilor proprietari de pământ. Cunoaștem această luptă din *novelle* și *papyrusuri*, ca și din *Istoria secretă* a lui Prokopios, care, deși se recomandă ca apărătorul nobilimii, ne oferă totuși un tablou foarte interesant al conflictelor sociale din sec. al VI-lea. Guvernul simtea că rivalii și

302 Ch. Diehl expune situația lamentabilă a provinciilor asiatice, stoarse de favoritul regimului, chiar dacă e să nu dăm crezare exagerărilor din *Istoria secretă*. V. ed. cit., pp. 306-308.

303 Citat de Ch. Diehl, op. cit., p. 302.

„, <h

590

dușmanii săi cei mai primejdiosi erau marii proprietari de domenii, care administrau teritoriile lor întinse fără a se îngrijii câtuși de puțin de puterea centrală, într-una din *novellele* sale, Iustinian deplânge situația alarmantă a proprietăților funciare ale statului și particularilor din provincii, aflate sub domnia arbitrară a marilor latifundiași locali, și scrie proconsulului din Cappa-docia aceste rânduri semnificative: „Am fost informat cu privire la abuzuri atât de extraordinar de grave comise în provincii, încât reprimarea lor poate fi anevoie încercată de o singură persoană învestită cu o mare autoritate. și ne este chiar rusine să relatăm necuviința cu care intendenții seniorilor se plimbă înconjurati de gărzi, numărul de oameni care îi însoțesc și nerusinea cu care fură tot". Apoi, după ce spune câteva cuvinte despre starea proprietăților private, adaugă că „proprietatea statului s-a transformat aproape complet în proprietate privată, căci ea a fost răpită și dată pradă, implicit și toate hergheliile de cai, și nici un singur om n-a ridicat glasul pentru a protesta, căci toate gurile erau cusute cu aur”³⁰⁴.

Rezultă din aceste declarații că seniorii din Cappa-docia se bucurau de puteri depline în provinciile lor, că posedau chiar turme care le aparțineau, oameni înarmați și gărzi personale, și că puneau mâna pe proprietățile particularilor, ca și pe ale statului. E interesant că această *novellă* a fost publicată la patru ani după răscoala Nika. În *papyrusuri* se află indicații analoge asupra Egiptului din epoca lui Iustinian. Unul dintre membrii vestitei familii aristocratice Apion po-

304

Novellă 30, ed. Zachariae v. Lingenthal, t. I, p. 268.

591

NICOLAE BĂNESCU

seda în sec. VI vaste proprietăți funciare situate în tot Egiptul. Sate întregi făceau parte din posesiunile sale. Aparatul său de casă era aproape regal. Avea secretari, intendenți, armate de lucrători, consilieri și colecători de impozite, un casier, o poliție și chiar un serviciu postal. Acești mari seniori își aveau închisorile lor și întrețineau trupele lor personale. Domenii întinse aparțineau de asemenea bisericilor și mănăstirilor.

Împotriva acestor proprietari funciași Iustinian a dus o luptă fără crutare. Prin mijloace diferite, ca imixtiune în mosteniri, donații fortate, uneori falsificate, către împărat, confiscare pentru mărturie falsă, procese religioase în scopul de a lipsi Biserica de proprietățile sale, Iustinian se sili statornic să distrugă marea proprietate funciară. Numeroase confiscări au fost operate, totuși el nu a reușit să zdrobească complet marea aristocrație funciară. Ea a rămas unul dintre elementele cele mai periculoase ale imperiului în epocile următoare. și în tinuturile îndepărtate de centru, cum ar fi Egiptul, feudalitatea era puternică, slăbind la rândul ei autoritatea statului, în Armenia, Bizantul luptă împotriva feudalității prin crearea unui post de moderator de Hellenopont și a unui post de pretor al Paflago-niei, insistând asupra necesității înfrânării abuzurilor marilor proprietari care încorporau domeniilor lor bunuri străine³⁰⁵.

Marea proprietate funciară luase, începând din secolul al IV-lea, în toate părțile imperiului, o întindere considerabilă, în paguba micii proprietăți funciare private. Ea a crescut neconținut, ajungând cu timpul, du-

Nov. 28; v. Stein, 472.

• „rtwd -, •

592

pă cum vom vedea, o adevărată primejdie pentru siguranța statului, în ciuda tuturor măsurilor de protecție destinate micii proprietăți țărănești, luate adesea, uneori foarte drastic, de împărați³⁰⁶.

În epoca lui Iustinian, marea aristocrație asiatică (oii *5vvaroii*), stăpână pe latifundii enorme, exercita o adevărată teroare în fața căreia autoritatea statului era neputincioasă. Acești „puternici” uzurpau cu îndrăzneală nu numai proprietatea privată a micilor posesori de pământ, dar chiar și proprietatea statului. Ei întrețineau un aparat administrativ care nu se deosebea de cel al statului, și se înconjurau de o trupă înarmată, adevărați *toujceAADpioi*, care se dedau la tot felul de violențe față de locuitori. Iustinian denunță de multe ori aceste nelegiuiri în novellele sale și, autoritar cum era, ia măsuri energice pentru a le pune capăt. Una dintre novelle, datată 536, e în special caracteristică în această privință³⁰⁷. Ea e adresată proconsulului din Capadocia, căruia împăratul îi denunță, fără menajamente, situația dramatică a provinciilor terorizate de marii latifundiați.

Vorbind despre populația din provincie, Fr. Dolger arată cum țăranii, apăsați de impozite, recurg la protecția marilor proprietari, iar prin aceasta își pierd starea de oameni liberi și ajung în situația colonilor pe

M. V. Fr. Dolger, *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz*. Extras din *Bulletin Intern. Comm. of Hist. Sciences*, 5/1933.

³⁰⁷ V. paragraful respectiv din Fr. Dolger, A. M. Schneider, *Byzanz (Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe)*, Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, pp. 109-113-593

jumătate liberi. Se constată că încă din secolele V-VI populația agricolă în număr precumpănitor trăia ca țăranii pe jumătate liberi pe domeniile puternicilor laici și religioși, și numai un număr mic trăia în comunități sătești libere, o stare socială care nu s-a schimbat până la căderea imperiului³⁰⁸.

În timpul lui Iustinian se deosebeau țăranii care trăiau în comunitate pe teritoriul satului de aceia care erau așezați pe pământurile proprietarilor.

Satele - *%Qpia eAev&epiKcc*, *KWjury-roupai*, *priTpOKCO-iiai* - aveau primarii lor: praefecti, praepositi. Locuitorii lor - *^(apiiai* - sunt oameni liberi, cu deplină proprietate pe teritoriul comunității. Ei plătesc birurile nemijlocit la perceptorul districtului ori prin intermediul primarului. Birurile erau puse global pe sate și țăranii răspundeau de ele solidar.

1) Comunitățile rurale erau nevoite adesea, după vechiul obicei roman, de a-și alege un patron care le apăra împotriva abuzurilor oamenilor fiscalului și care primeau de la ele în schimb anumite taxe. Nu din cauza interesului fiscalului, a cărei acțiune împotriva datornicilor era astfel împiedicată, ci în parte și în interesul țăranilor care erau astfel îndoiți supuși impozitelor, acest patronat, *patrocinium*, *narpcoKiviov* sau *npoaiaioia*, fu de timpuriu interzis. Dar această interdicție repetată (până în timpurile lui Romanos Leka-penos) ne arată că acest obicei nu a putut fi cu totul dezrădăcinat. Acest *patrocinium* dura cât timp patronul se mentinea într-o situație puternică: uneori el tre-

Ibidem.

594

cea asupra fiului, când și acesta ajungea într-o poziție publică de vază.

Când împăratul acorda asemenea imunități unei persoane private, aceasta era răspunzătoare către fisc de impozitele datorate statului; țăranii îi plăteau lui.

2) În opoziție cu aceste *L<Opia LĂ, LV-âepiKâ* și cu locuitorii lor, erau locuitorii de pe pământurile proprietarilor - care aparțineau deci împăratului, ori senatorilor, ori bisericilor, mănăstirilor și altor așezăminte. Din această categorie făceau parte muncitorii de pământ, *agricolae* sau *yecypyoi*, unii liberi coloni, la bizantini *KOĂ,a>voi* sau *nKr&coToi*, alții coloni *censibus adscripti*, *censiti* sau *adscripticii*, la bizantini *evanotpacpoi*. Deosebirea între ei era următoarea:

- coloni liberi erau arendași mici, care cultivau cu mijloacele lor pământurile închiriate în schimbul unei arende în natură ori în bani. După trecerea a 40 de ani, ei nu mai puteau să se mute, dar nici proprietarul să-i gonească ori să le ceară mai mult decât fusese prevăzut în contractul de arendare.

- adscripticii sau evanâ'ypa^oi aveau cu totul altă situație. Erau astfel numiți deoarece trebuiau declarați la cens, precum sclavii, de către proprietar. Ei erau legați de brazdă. Fugarii erau aduși cu forța înapoi. Pentru împlinirea îndatoririlor lor de muncitori, proprietarul îi putea constrânge. După cum un adscripticius nu se putea elibera de cultivarea pământului, tot astfel nici proprietarul nu-l putea despărți de acest pământ.

Caracteristica de căpetenie, însă, a acestei categorii e că evand'Ypaitioi nu puteau să aibă nici o proprietate. Tot câștigul lor aparținea stăpânului. Ei primeau de
595

la proprietar locuința și întreținerea și îi datorau servicii (operae, Kăfj. aroi, âp^aaiai). Proprietarul le putea da spre folosință, în schimbul întreținerii, un peculium și o bucată de pământ. Pentru acestea ei puteau să se plătească și cu o dare în natură. Dar eva.no'ypa-<poq nu putea dispune liber de peculium. După moartea lui fără urmași, peculium se întorcea iarăși la proprietar.

Un adscriptitus era principial îndatorat la cultivarea pământului, de aceea i se spune servus terraem. Novella 32 din anul 535 era adresată clarissimo praesidi Haemimonti Thraciae împotriva celor care împrumutându-i pe coloni cu grâne în timp de lipsă, le ocupau pământul întreg pentru această datorie; împăratul ordonă să li se restituie colonii or (rofg yecop-yofg) pământul, fixând prin lege drept dobândă pentru împrumut a opta parte din modios pentru fiecare modios pe an, iar dacă împrumutul a fost în nomis-mata, urma a se plăti ca dobândă anual 1 keration de fiecare nomisma.

[În continuarea unor rănduiri antice, se prefigurau încă de pe acum fenomene care aveau să devină acute mult mai târziu, unele dintre ele însoțind toată istoria bizantină. și pe plan social, sentimentul unei continuități este mai puternic decât acela al unor rupturi totale cu situațiile din trecut.]

309 Ed. Zach. v. Lingenthal, *Gesch. des gr.-romischen Rechts*, III, Aufl., Berlin, 1892, p. 218 și urm.

310 [P. Lemerle, *EssquissepourunehistoireagrairedByzan.ee: Les sources et les problèmes*, „Revue historique”, CCXIX, 1958, pp. 32-74 și 254-284; CCXX, 1958, pp. 43-94, aici pp. 93-94.]

596

O boală nimicitoare s-a abătut asupra imperiului în 542, răspândindu-se aproape în toate colturile lui și decimând cumplit populația. Ea a fost, după socoteala lui Bury, mai distrugătoare decât epidemia dezlănțuită în Atena în zilele lui Pericles și la Londra în vremea domniei lui Carol al II-lea.

Calamitatea se produse mai întâi la Pelusium, pe țărmurile Egiptului și de acolo trecu la Alexandria și în Egipt, apoi în Palestina și Siria, în anul următor atinse Constantinopolea, pe la începutul primăverii, apoi se răspândi în Asia Mică și, prin Mesopotamia, în regatul Persiei. Pe mare, ea pătrunse apoi în Italia și Sicilia. Istoricul Prokopios, martor ocular al acestei calamități în Constantinopol, așa cum fusese Tucidide în Atena, ne-a lăsat descrierea amănunțită a acestei boli bubonice, cum ar putea fi numită după simptomele ei.

Timp de patru luni ea decimă populația Constantinopolului, unde, în toiu ei, mureau pe zi câte 5.000 de oameni și chiar câte 10.000.

În septembrie 543, jumătate din orasul Cyzic a fost distrus de un cutremur de pământ, în 544, Marea Neagră inundă coasta Thraciei în regiunea de la Odessos și Dionysopolis, făcând multe victime. De la 545 la 548 au fost cutremure de pământ și ploi multe, care au distrus recoltele și au provocat foamete, în martie, fluviul Cydnus, care străbate Tarsos din Cilicia, se revărsă distrugând cea mai mare parte a orasului și multe sate vecine, în iulie 551, un cutremur groaznic devasta dieceza Orientului, tinuturile Egeei și Con-

1 J. Bury, II, pp. 62-66.

597

NICOLAE BANESCU

Constantinopole; aproape toți locuitorii din Kos, în insula cu același nume, pieriră. La Beyruth s-au numărat mai mult de 30.000 de morți. Celebra scoală de Drept a trebuit să fie transferată la Sidon, până ce Beyruthul a fost reconstruit, în august și septembrie 554, neconținute cutremure încercară greu Constantinopolea și alte orase. Mai teribil fu cutremurul din decembrie 557, care distruse

cartiere întregi din capitală. Dar cea mai teribilă plagă din epoca lui Iustinian rămâne cea dintâi pe care am amintit-o, ciuma bubo-nică. Din toamna lui 541 această epidemie teribilă s-a declansat în Egipt, unde fusese importată din Abysinia. Ea se răspândi apoi în Asia, Peninsula Balcanică și Africa latină, de unde pătrunse în Spania și Gallia. Italia și Persia n-au fost crutate nici ele. Se pare că a pătruns în aceste țări în 543, dar de la începutul lui 542 izbucni în Constantinopol. În 544 era stinsă în tot imperiul, în anii ce urmară a mai apăru, mai ales în 558. Dar niciodată furia ei n-a fost mai mare decât întâia oară. La Constantinopol, ciuma din 542 a ucis mai mult de 300.000 persoane, timp de 3 luni mai multe mii pe zi. Ca urmare, viața publică și privată a fost dezorganizată complet, străzile și casele s-au umplut de cadavre, care mult timp n-au putut fi îngropate, până când împăratul nu alcătui un serviciu funebru special. Ciuma încetă la Constantinopol după 4 luni, la sfârșitul verii. Consecințele au fost îngrozitoare din punct de vedere economic. Populația rurală fu și ea decimată, mâna de lucru rărită, exploatarea agricolă avură să suporte suplimentul de impozit, *adjectio*

112 Agathias, II, pp. 15-16.

598

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

pentru pământurile pe care ciuma le pustiise, în afară de asta, a avut loc și o urcare generală a preturilor, împăratul a fost nevoit să dea o ordonanță (23 martie 544 ?); prin care era prescrisă restabilirea preturilor de dinainte de ciumă³¹³.

7. Opera religioasă⁴

Iustinian s-a ocupat foarte mult de Biserică, exercitând asupra ei întreaga sa autoritate. Pios din fire, ferm legat de Ortodoxie, el ținea să păstreze unitatea credinței și avea o ură neîmpăcată împotriva tuturor ereticilor. Foarte instruit în lucrurile religioase, înzestrat cu gustul controverselor, împăratul era întotdeauna dispus să discute și să scrie în materie de credință. Ca și Constantin cel Mare ori Theodosius, zice Ch. Diehl, socotea că cea dintâi datorie a unui suveran e „de a păstra neatinsă credința creștină”.

Spiritul său autoritar nu putea admite dezbinări în materie de credință. Persecuția era deci o datorie împotriva tuturor acelor care tulburau armonia desăvârșită a Bisericii.

Părinții Bisericii au fost împotriva mijloacelor violente față deeretici. Ei recomandă contra dizidenților măsuri de ordin spiritual.

În imperiul păgân, cultul religios era o afacere de stat: împăratul era în același timp mare pontif. El trebuia să apere tradiția și unitatea religioasă a statului.

313 E. Stein, *Bas-Emp.*, II, pp. 756-760.

314 V. Ch. Diehl, *op. cit.*, cap. VII.

599

Începând din sec. al II-lea, sincretismul religios a fost favorizat în imperiu, din același motiv al unității religioase tradiționale³¹⁵. Acesta a împins și la persecutarea creștinismului.

Maniheismul, la origine, nu era o erezie creștină, ci o religie nouă, amestec doctrinar de zoroastrism cu credințe mitologice babilonene. Morala sa era antisocială, tinzând la abolirea familiei și a muncii³¹⁶.

Dio-cletian, aflându-se în Africa, a primit de la proconsulul Africii Iulian o cerere în privința acestei secte și se decise a o prigoni, în legea pe care a dat-o, el invocă re-

315 V. Gasquet, *De l'autonté imperiale en matiere religieuse à Byzance*, p. 14; Zeiller, *L'empire romain et l'Eglise*, Paris, 1928, 37-45, citati la Cront, *La lutte contre l'heresie en Orient jusqu'au IX-e siecle*. Peres, *conciles, empereurs*, Paris, Domat-Montchrestien, 1933, p. 56, n. 10.

316 Cront, *op. cit.*, p. 56. [Referitor la această temă, bibliografia utilizată de N. Bănescu este mult mai bogată la ora actuală. Ne mărginim a face aici referire la S. Runciman, *The Medieval Manichee*, Cambridge, 1947 (tradus în franceză sub titlul *Le Manichisme medieval*, Paris, 1972); D. Obolensky, *The Bogomik: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, 1948 (reprint, 1972); Raoul Manselli, *L'eresia de la male*, Torino, 1963; M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Praga, 1974; J. Gouillard, *L'heresie dans l'Empire byzantin des origines au XIIe siecle*, „Travaux et Memoires”, I, Paris, 1965, pp. 299-324; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, voi. II, București, Ed. științifică, 1991, cap. XXVII („Noi sinteze iraniene”, pp. 280-301) și XXIX („Păgânism, creștinism și gnoză în epoca

imperială", pp. 331-361), precum și bibliografia critică de la pp. 473-483; I- P. Culianu, Gnozele dualiste ale Occidentului, București, Ed. Nemi-ra, 1995 (traducerea ediției franceze, I.P. Couliano, Les gnozes dualistes d'Occident, Histoire et mythes, Paris, Pion, 1990), care aduce și ea la zi bibliografia acestui subiect.]

600

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ligia tradițională a cărei pază îi e încredințată „de voința divină”. „Această veche religie, afirmă el, nu trebuie să fie corectată de una nouă”, împăratul impută maniheilor crimele lor. Ei aveau „moravuri execrabile”, „tulbură populațiile pasnice”, „pricinuesc mari pagube oraselor”. Pe lângă toate acestea, împăratul avea împotriva acestei secte încă un motiv de indignare: maniheii „veneau de la natiunea persană, rivala noastră, unde s-au născut și de unde ies multe crime”³¹⁷. De acum, ia măsuri din cele mai drastice împotriva lor³¹⁸.

Întelegând necesitatea unui cler pentru păstrarea doctrinelor lor și pentru fondarea de comunități, unele secte au instituit clerici. Astfel, în secolul al II-lea, marcioniștii s-au constituit în biserici cu ierarhie clericală. Acești eretici au existat prin bisericile lor până în sec. al V-lea³¹⁹. Marcionismul este o erezie puritană. El propovăduiește abținerea, respinge Vechiul Testament și contestă autoritatea Apostolilor, cu excepția Sfântului Pavel.

Novatienii secolul al III-lea aveau, de asemenea, biserici, dar ei nu erau decât schismatici.

Al II-lea Sinod Ecumenic (Constantinopol, 381) avea de examinat erezia lui Macedonius, care a fost condamnată. A fost confirmat Simbolul niceean. Pentru a preciza doctrina ortodoxă asupra punctelor ata-

³¹⁷ Ibid., p. 57.

³¹⁸ Codul gregorian, XIV, 4, 4-7 (Mosaicorum et romanorum legum collatio, XV, 3, 1).

³¹⁹ P. Batiffol, L'Eglise naissante et le catholicisme, p. 281.

601

cate de Macedonius și de alți eretici, Sinodul a redactat o mărturisire de credință, care fu adăugată la simbolul niceean.

Sinodul a anatemizat orice erezie în general, și nominal pe eunomieni (aripa stângă a arianismului), macedonieni, pe sabellieni, pe marcellinieni (sectă derivată din sabellianism), photieni (a căror doctrină e împrumutată de la Paul din Samosata) și pe apolli-naristi.

Nestorianismul a determinat cel de-al III-lea Sinod ecumenic.

În fața numeroaselor erezii, Iustinian căută să determine mai întâi care era creștinismul oficial. Prin formule legislative, el adoptă și impune supușilor săi principiile dogmaticii creștine așa cum se concretizase în urma celor 4 Sinoade Ecumenice. Aceasta era pentru Iustinian o îndatorire religioasă, „câci nimic n-ar plăcea mai mult lui Dumnezeu decât să cunoască pe toți creștinii într-o aceeași curată credință”, împăratul își dădea seama cât de mult slăbeau certurile religioase unitatea statului și tulburau ordinea socială. Pentru el, toți câți nu erau în sfânta comuniune cu Biserica universală prin mijlocirea preoților săi erau eretici.

Nu toate sectele au fost tratate în același chip. A fost fără milă împotriva maniheilor. În 529, o revoltă a evreilor izbucni în Palestina și ea a proclamat chiar un împărat. La această revoltă luă parte maniheii, mă-sacrându-i pe creștini și dând foc bisericilor. De aceea luă măsuri atât de severe Iustinian, prescriind pentru ei moartea, tratându-i drept criminali, considerându-i pasibili de pedeapsă cu moartea pe toți cei care i-ar primi și nu i-ar preda imediat judecătorilor.

602

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Montaniștii fură loviți cu închiderea bisericilor și expulzarea clericilor din capitală. Fată de arieni fu mai întâi binevoitor din aceleași motive ca și Iustin. Gotii, aproape toți arieni, erau stăpânii Italiei, iar împăratul se temea de represalii din partea lor. Numai în 545 fură și ei incluși printre eretici.

Monofiziții se bucurară de asemenea de bunăvoința lui Iustinian și această atitudine se explică prin influența Theodorei. Apoi, acești eretici erau prea numeroși în imperiu. Printr-o atitudine conciliantă, Iustinian credea că îi va determina să reintre în Biserică. Pe de altă parte, a-i proscrie ar fi însemnat a

înstrăina de imperiu provincii importante. De aceea nu-i trată ca eretici, cel puțin la începutul domniei sale. În această epocă, Iacob Baradai a fondat în Siria o biserică monofizită, începutul bisericii iacobite, care a persistat. Dar ortodocsii reactionară și împăratul a fost influențat, în 536, un Sinod întrunit la Constantinopol îi anatemizează pe capii monofiziti și condamnă scrierile lor. Împăratul a confirmat această sentință.

O persecuție fu ordonată în 537, dar un an mai târziu, împăratul se arată iarăși conciliant și până la sfârșitul vieții sale oscilă în privința monofizitilor.

Dar pedeapsa cu moartea pare să nu se fi aplicat, să fi fost numai cominatorie. Ereticii erau prea numeroși în imperiu și împăratul se multumi să le aplice alte pedepse, dintre care exilul era cea mai severă. O altă pedeapsă era confiscarea, aplicată cel mai adesea bisericilor și paracliselor ereticilor, în folosul bisericilor ortodoxe. Mai rar era aplicată confiscarea în folosul fîscului, interzicând-o când condamnatul avea descendenți ori ascendenți până la cel de-al treilea grad.

603

Afară de aceste pedepse, erezia atrage restricția drepturilor civice. Principiul lui Iustinian e că numai creștinii ortodocși pot să se bucure complet de drepturile civice. Ele sunt retrase ereticilor. Tot astfel ereticii nu aveau acces la funcțiile publice. Chiar unele profesii liberale sunt interzise ereticilor. Astfel, ei nu puteau fi profesori, ca să nu poată atrage pe cei simpli în erorile lor. Sunt excluși și de la barou. Ereticii vor fi mărginiți la funcții oneroase. Mai mult, ei nu puteau depune mărturie în justiție (samaritenii, manihei, montanistii și sectele derivate din manihei și montaniști). Cât privește restricțiile de drept privat prescrise împotriva ereticilor, Iustinian îi exclude pe copiii ereticilor de la succesiune, și prescrie că părinții eretici nu pot micșora prin nici o liberalitate părțile copiilor lor ortodocși, în lipsă de copii, succesiunea ortodocsilor trece la rude ortodoxe chiar foarte depărtate; în lipsă de rude, ascendenți sau colaterali având jus capiendi, fîscul primește mostenirea. Dacă ereticii excluși trec la credința ortodoxă, frații ortodocși trebuie să le restituie partea cuvenită.

Ales al lui Dumnezeu, vicar și chip al lui Dumnezeu pe pământ, împăratul își atribuia o nediscuțată competență pe terenul dogmei și al credinței, în tot timpul domniei sale, el căută să fie apărătorul Bisericii, dar pretinse în același timp să-i impună disciplina și chiar dogma. Reglementând tot ce privea organizarea clerului și administrarea lăcașurilor religioase, Iustinian acordă toată protecția sa Bisericii. Pentru persoanele Bisericii exista o jurisdicție specială: episcopul singur e judecătorul, iar tribunalul laic nu are ce căuta aici. Dimpotrivă, sefi Bisericii au con-

604

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

trolul administrației civile, împăratul le conferă prin lege acest drept. Alte dispoziții legale fac din capii Bisericii protectorii săracilor, ai prizonierilor, sclavilor, victimelor de tot felul.

La începutul veacului al VI-lea situația religioasă a imperiului era foarte complicată, prin multimea credințelor care ieseră din vechea unitate a creștinismului. Cu toate persecuțiile împăraților din veacurile IV și V, păgânismul nu murise nici el. Evreii erau numeroși în imperiu și samaritenii formau în Palestina o grupă mare de dizidenți, în Occident am văzut ce amploare luase arianismul, protejat de vandali și ostro-gotii. În Orient, deosebiri erau și mai mari: nestorienii în Armenia, monofiziti în Siria și o multime de alte secte în care se rupeau acestia la rîndul lor. Iustin, realizând unirea cu Roma, dezlănțuie o mare prigoană împotriva acestor eretici. Iustinian continuă această politică, încă de la început, prin rescriptele sale din 527 și 528, el îi exclude pe eretici de la funcțiile publice și profesiunile liberale, păstrându-i numai în funcțiile oneroase. Legea oprește în sfârșit cultul ereticilor: nu se puteau aduna, organiza, nu puteau conferi botezul, nici hirotonirea. Ea ordonă închiderea templelor ariene, a sinagogilor evreiești sau samaritene; ea hotărăște distrugerea sau transformarea lor în biserici ortodoxe. Ereticii nu puteau depune în justiție mărturie împotriva ortodocsilor. Nu puteau mosteni, iar dreptul lor de a lăsa testament era mărginit. Astfel, ereticul e un paria în societate: orice act legal îi era interzis, legea îl oprește să aibă sclavi ortodocși³²⁰.

J Justinien, pp. 324-326.

605

în legătură cu aceasta stă cercetarea inchizitorială împotriva tuturor partizanilor declarați sau ascunși ai vechiului păgânism. Centrul vechii credințe era Atena, cu profesorii săi neoplatonici de filosofie. Iustinian confiscă în 529 bunurile Academiei platonice și opre învățământul în filosofie și drept de la Universitatea din Atena.

Tradițiile păgâne se păstrau nu numai în scolile de filosofie, ci și în cele de drept, și nu numai la Atena, dar și în Alexandria, Gaza³²¹ și Aiurea. Iustinian le închise. Le păstră numai pe cele din Constantinopol și Beyruth.

Acestea sunt principiile generale ale politicii lui Iustinian. În adversitatea sa împotriva ereticilor, se deosebesc totuși diferite grade. Cu cea mai mare rigoare procedeză împotriva maniheilor (pe care păgânii îi socoteau drept evrei, evreii drept schismatici, iar creștinii drept idolatri), care propovăduiau teoria doketis-muluum. Fată de aceștia, persecuția era o datorie. Evreii aveau oarecare toleranță în Orient. Dar revolta samaritenilor din Palestina, sectă echivocă, agrava situația lor. Provocați de legile intolerante, de insultele creștinilor, populația aceasta, care se mai ridicase înainte, se revoltă în 529. Creștinii fură măcelăriți, biseri-

321 [Despre școala din Gaza și reprezentanții ei, v. Demosthenes Russo (Roussos), Τρεῖς Φατῆοι, Constantinopol, 1893; B. Takis, La philosophie byzantine, Paris, 1959, tradus și în grecește; N. Polites, 'H <πικροαὐτοκρατορία> τοῦ Βυζαντίου, I, Athena, 1992, p. 339-340.]

322 Că Iisus a luat numai o aparență de om; se exclude prin urmare adevărul și autenticitatea Evangheliilor cu privire la Nașterea lui Christos, la Fecioara Maria. Gnosticii socoteau tot astfel.

606

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

cile arse, țara prădată. Lucru mai grav, revoltații proclamară un împărat, împotriva acestor mișcări, Iustinian procedă cu ultima rigoare. Trupele imperiale, la care se adăugară triburile arabe de la frontieră, înceară revolta în sânge. 20.000 de samariteni pieriră în luptă, tot atâția fură ridicați de sefi care îi vândură ca sclavi pe piete persane, uzurpatorul decapitat și capul său, încoronat de diademă, trimis ca trofeu împăratului. De atunci, împotriva celor ce mai rămăneau, se procedă cu cea mai mare energie, mai ales când în 530 revoltații chemară în ajutorul lor pe persi, dușmanii de moarte ai bizantinilor. Se fi fură prinși, decapitați, sinagogile dărâmate cu ordinul de a nu se mai reclădi; excluși de la funcțiile publice, în afara celor oneroase, samaritenii nu puteau mosteni, nici lăsa testament, nici înstrăina bunurile lor. Mulți se convertiră în urma acestei drastice măsuri, dar ei se vor revolta mai târziu din nou³²³.

Această revoltă a samaritenilor atrase persecuția și asupra evreilor.

În Africa, îndată după cucerire, imperiul se înfățișa ca restaurator al Ortodoxiei și ereticii, evrei, păgâni, arieni, donatisti fură tratați cu cea din urmă rigoare, în Italia avu loc aceeași prigonire a arienilor.

Cu privire la nestorieni și monofiziți, politica lui Iustinian a fost plină de sovăieli. Multă vreme legea îi numi „sovăitori”, „dizidenți”, SikkpivonEVOi524. În 541, ei sunt înscrși pe lista ereticilor, de atunci toate legile împotriva ereticilor li se aplică și lor, cultul lor e pro-

323 V. Diehl, op. cit., pp. 328-329.

324 Ibidem, p. 331.

607

scris. Legea civilă a fost tot așa de dură cu dânsii. Monofizitii erau puternici în Orient și de aceea fuseseră tolerați atât de mult. Theodora îi proteja și sub influența ei împăratul căută să nu provoace dezbinarea imperiului prin atitudine vehementă împotriva lor. Au fost momente în care ei stăpâniră nesupărați aproape în tot imperiul. La Constantinopol Anthim, un monofizit, ocupă tronul patriarhal în 535. Dar când în 536 papa Agapet veni la Constantinopol, trimis de Teodată, el l-a determinat pe Iustinian să se întoarcă la Ortodoxie și Anthim fu depus (martie 536). Putin mai în urmă, Sinodul de la Constantinopol (mai 536) anatemiza solemn pe eretici și Iustinian confirma sentințele pronunțate de Biserică. Din nou se dezlântui prigoana împotriva monofizitilor.

În 536, murind Timotei al IV-lea patriarhul Alexandriei, fu ales succesorul, Theodosios, suspectat de toleranță față de monofiziți. Chemat la Constantinopol în 538, fu invitat să accepte Sinodul de la

Chalkedon. Refuzând, cu toată protecția Teodorei, el fu exilat cu clerul său în Thracia și a fost ales, la sugestia lui Pela-gius, călugărul Paul din Tabenna, devotat cauzei ortodoxiei³²⁵.

Cu tot acest insucces, multumită protecției ascunse a Teodorei, monofizitii au păstrat în Orient o influență considerabilă. Patriarhul monofizit Theodosie, exilat din Alexandria la Constantinopol, unde trăia protejat de Teodora, îl consacră în 542, ca episcop al

³²⁵ Ibidem, pp. 341-342. [Relatare mai circumstanțială a evenimentelor la L. Duchesne, *L'Eglise au Ve siècle*, Paris, p. 90 și urm.]

608

Edessei, cu autoritate asupra Siriei întregi și Asiei, pe un protejat al împărătesei, călugărul Iacob Baradeus (Baradai, din cauza zdrentelor în care se îmbrăca). Acest om energic și îndrăznet va reda monofizitilor, în câțiva ani, toată puterea lor în Orient. El consacră o multime de episcopi și mii de preoti și diaconi.

Activitatea lui se întindea nu numai în Asia Mică și în dieceza Orientului, dar și în Egipt, unde adună în secret un sinod la Alexandria, pentru reorganizarea bisericii monofizite³²⁶. Datorită organizării lui Baradeus, noua biserică monofizită a fost numită, după numele său, biserica iacobită.

Întotdeauna Iustinian și-a recunoscut dreptul de a interveni direct în afacerile Bisericii. Potrivit vechii tradiții imperiale, el pretindea să convoace sinoadele, să le hotărască programul, să supravegheze în persoană ori prin mandatar mersul dezbaterilor, să sancționeze prin edicte hotărârile luate. Ca un adevărat doctor al Bisericii, el interpretează Scripturile, redactează formularele credinței, aruncă anateme împotriva celor pe care-i consideră eretici, tratează cu asprime pe oricine se opunea voinței sale. Afacerea celor Trei Capitoale descoperă această politică. Sub influența lui Theodor Askidas (episcop de Caesarea), Iustinian, care în ianuarie 543 întrunise un Sinod pentru a condamna memoria vestitului Origen, la care aflase urme de erezie (învăta preexistentă sufletului)³²⁷, se lăsa convins că

³²⁶ E. Stein, op. cit., pp. 624-626.

³²⁷ Cedrenus (Kedrenos), I, p. 659 și urm. [Despre Askidas, v. între timp H.-G. Beck, *Kirche*, p. 384 și EPLBIP, voi. III, p. 25U]

609

NICOLAE BANESCU

dacă monofizitii erau neîncrezători în Sinodul de la Chalkedon, de vină era toleranța pe care acest Sinod o arătase față de scrierile lui Theodor din Mopsuestia, Theodoret din Kyros și Ibas din Edessa, toți trei pătați de nestorianism și, deci, nesuferiti monofizitilor. Theodor de Mopsuestia fusese învățătorul lui Nestorius, iar ceilalți doi prietenii săi. Pasajele cele mai suspecte ale scrierilor lor au fost denunțate sub titlul de „Cele trei capitoale”. Era tocmai momentul în care, cu concursul Teodorei, biserica monofizită primea ca episcop de Edessa cu autoritate asupra Siriei întregi și Asiei pe Iacob Baradeus (543), preferatul Teodorei. Împăratul publică în 543 (după Diekamp, după alții, în 546) un edict prin care condamnă cele „trei capitoale”, rămânând să se obțină semnăturile sefilor Bisericii. Acest fapt zguduie adânc Biserica și domnia, timp de 10 ani. Patriarhii și episcopii Orientului se supuseră înaintea poruncilor și amenințărilor împăratului: în Occident însă lucrurile merse mai greu. Împăratul se asigură de persoana Pontifului, chemând pe Vigilius la Constantinopol. Acesta fu ridicat împotriva voinței sale și adus cu forța aici, la începutul lui 547, unde el, după o rezistență îndelungată, s-a supus în cele din urmă despotismului împăratului și împărătesei, și a aderat la condamnarea celor „trei capitoale” printr-un *Judicatum*, în ajunul Pastelului din 548.

La aflarea celor întâmplătoare, în tot Occidentul, în Africa, în Dalmatia, în Illyricum s-a stârnit un protest general împotriva comportării lui Vigilius și a nefastului său *Judicatum*. Iustinian permise papei, pentru a calma agitația, să-și retragă *Judicatum-ul* (aprilie 550), clar în același timp Vigilius se îndatora solemn să con-

610

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tribue pe cât posibil la pronunțarea anatemei împotriva celor „trei capitoale”, împăratul, printr-un nou edict, dat în 551, condamnă a doua oară cele „trei capitoale” și ia măsuri aspre pentru a înăbuși cu forța toate opozițiile. La Constantinopol, alarmat ele ceea ce făcuse, Vigilius, susținut de deenergia nuntului

Pelagius, ceru cu insistență convocarea unui sinod ecumenic, care să se pronunte în această privință, în august 551 se declanșează violența împotriva lui. El se refugiază în biserica Sfântul Petru din Homisda și o trupă încearcă să-l smulgă din altar. Papa rezistă, iar mulțimea adunată scoate strigăte de oroare, ceea ce i-a decis pe asediatori să se retragă. Temându-se pentru viața sa, papa fugi la Chalkedon, unde s-a adăpostit în biserica Sfânta Euphemia. Iustinian, impresionat, l-a făcut pe papă să se decidă, prin negocieri, să se întoarcă la Constantinopol, mizând pe ideea Sinodului. După multe tergiversări, acest Sinod, numit al V-lea Ecumenic, s-a deschis la 5 mai 553, la Sfânta Sofia. Câțiva prelați din Africa, bine aleși, reprezentau singuri Occidentul. Papa refuză să ia parte și pretinse, prin Constituțiunea din 14 mai 553, să se pronunte asupra chestiunii prin propria-i autoritate. Părăsind doctrina lui Theodor de Mopsuestia, el refuză să anatemizeze persoana acestuia; în privința lui Ibas și Theodoret, declară că toți catolicii trebuiau să găsească suficient ceea ce mulțumise sinodul de la Chalkedon. Dar Vigilius promisese lui Iustinian, prin jurăminte repetate, condamnarea celor „trei capitole”. Sinodul, din ordinul împăratului, nu tinu seama de palinodia papei, și, pentru a-l satisface pe Iustinian, sterse din dipticele bisericești pe Vigilius. -,s• ,r,fl ,, \ :-:;

611

Pentru a impune decizia Sinodului a fost întrebuintată din nou forța. Sustinătorii lui Vigilius au fost exilați sau închisi. Papa, obosit, temându-se să nu se pună în Roma recâștigată alt papă, cedă, și, prin Constituțiunea din februarie 554 confirmă condamnarea celor „trei capitole”, în Italia, rezistența fu mare în fața măsurilor de a-i supune pe recalcitranti³²⁸, împăratul conferi Scaunului roman beneficii ca mulțumire și în anul următor papa plecă spre Roma, pe care însă nu o mai văzu niciodată, murind la Siracusa, în 7 iunie 555. Corpul său fu transportat la Roma și înmormântat. Acest fapt provocă o crâncenă rezistență în provincii și Iustinian a mai avut mult de luptat până să-și impună voința în această materie de dogmă. Toată această operă cu accente violente a lui Iustinian, făcută în vederea atragerii monofizitelor la unitatea creștină, nu a dus în realitate la nici un rezultat: ereticii nu consimțiră la primirea Sinodului din Chalkedon. La sfârșitul vieții sale, Iustinian îmbrățișa doctrina egipteană, conform căreia trupul lui Iisus pe cruce rămăsese incoruptibil (aphtartodoketisni), exilându-l pe patriarhul Eutychios, care nu-i admise erezia, și numai moartea îl împiedică pe împărat să o impună imperiului.

Dacă e să judecăm în întregul ei opera religioasă a lui Iustinian, observă Ch. Diehl, trebuie să mărturisim că, deși intențiile sale cu privire la politica de unire au fost lăudabile, autoritatea sa în materie de religie se exercită însă într-un chip cu totul intolerant, aspru și

³²⁸ Diehl, Just., pp. 354-363; Le monde oriental, pp. 109-112.

612

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

vexatoriu și, cu toată tenacitatea încercărilor sale, rezultatele obținute au fost nule ori deplorabile. Este însă altceva, în opera religioasă a lui Iustinian, care-i salvează memoria, adaugă savantul francez: ca și Constantin cel Mare, el se simtea răspunzător față de adevărata credință, pe care socotea că are datoria sacră de a o răspândi în lume. De aici luare în seamă nenumăratele misiuni care fură și unul dintre cele mai folositoare și mai eficace instrumente ale diplomatiei imperiale în timpul lui Iustinian³²⁹.

Biserica era puternică, protejată de stat și de opinia publică, sprijinită de mulțimea fanatică a călugărilor, a căror influență era destul de simțită în mișcarea religioasă a epocii. Mănăstirile se înmulțiseră considerabil în această perioadă, caracterizată drept adevărata „vârșă de aur” a întemeierii mănăstirilor³³⁰.

Nu putem încheia acest capitol al domniei lui Iustinian fără a menționa mănăstirile și fundațiile de binefacere, atât de numeroase în epoca acestei domnii. Fiecare mănăstire își avea așa-zisul xenodochion în care erau primiți străinii, săracii și bolnavii. Alături de acest ospiciu, care nu lipsea din nici o mănăstire, erau numeroase așezăminte de binefacere încurajate de Iustinian prin ordonanțele sale. Ele erau de cele mai multe ori conduse de călugări: gerontokomia (aziluri pentru bătrâni), ptochotrophia (ospicii pentru săraci), nosokomia (aziluri de bolnavi), oipbanotrophia (azile de orfani), brephotrophia (ospicii de copii), lobotro-

³²⁹ op. cit., pp. 365-366.

³³⁰ Ch. Diehl, Justinien, p. 502.

NICOLAE BĂNF.SCU

phia (leprozerii). Toate aceste asezăminte erau numite cu termenul general de eua/efg oiKoi.m împăratii și particularii se întreceau în crearea lor, iar domnia lui Iustinian e foarte bogată în aceste asezăminte pioase. Una dintre cele mai vestite era la Constantinopol, Xe-nodochion Samson, incendiat în timpul revoltei Nika, reconstruit cu impozantă ele către împărat și dotat cu multe bogății.

331 [O sinteză asupra asistentei sociale în Imperiul bizantin a fost realizată ulterior de către D.

Constantelos, Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Brunswick. N. J., 1968.]

[LUMEA BIZANTINĂ ȘI VIAȚA COTIDIANĂ ÎN VREMEA LUI IUSTINIAN]

Din cele înfățișate până acum, am văzut că împăratul, mostenitor legitim al vechii Rome, se socotea suzeran al tuturor regalităților barbare. Regii barbari, la rândul lor, căutau totdeauna, chiar dacă erau aflați dincolo de hotarele imperiului, să-și atragă bunăvoința împăratului³³², Constantinopolul având asupra acestor sufele naive un prestigiu imens. Cei care veneau o dată aici nu-i mai puteau uita vreodată bogățiile și splendorile³³³.

Aceste tendințe: pe de o parte, ambiția împăratului, care voia să-și extindă autoritatea asupra celor mai îndepărtate popoare, pe de altă parte, dorința barbarilor de a pătrunde în imperiu și de a-și atrage asupra-le onorurile și bogățiile Bizantului, trebuiau să se afle în-tr-un raport constant, în veacul al VI-lea, când imperiul era amenințat mai mult decât oricând, politica externă trebuia să treacă pe primul plan. Motive comerciale și religioase au făcut mai apoi ca această acțiune diplomatică a imperiului să capete o deosebită însemnătate, în chipul acesta, Bizantul și-a însusit o adevărată artă de a-i stăpâni pe barbari, artă ale cărei principii e bine să le cunoaștem, căci ele călăuzesc întotdeauna politica acestui imperiu și ne explică în bună parte

332 Gasquet, De l'autorité impériale en matière de religion, Paris, 1879, pp. 81-92.

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 368-370.

lunga lui existență, în ciuda tuturor crizelor mari prin care a trecut³³⁴. ',,

1. [Diplomatia și misiunile diplomatice]

împotriva primejdiei neconținute a incursiunilor barbare, armele nu mai erau de ajuns pentru a apăra imperiul: au fost necesare misiuni de diplomatiei dibace, pe lângă acțiunea războinică, pentru a ține în frâu această primejdie. Studiul lumii barbare ajunsese acum una dintre preocupările statornice ale politiciii Curtii bizantine. Asupra fiecărui trib, cancelaria își aduna notele și informațiile sale: ele priveau obiceiurile, puterile, certurile care sfâșiau acel trib, relațiile comerciale ce puteau fi întreținute cu acesta. Erau cercetate apoi mijloacele prin care puteau fi învrăjbite între ele popoarele barbare: pentru aceasta, se stia care erau, la fiecare dintre aceste popoare, familiile cele mai influente, cu ce puteau fi ele mai bine atrase, ce sentimente și ce interese trebuiau aruncate mai ales în joc.

În toate aceste privințe, diplomatia mlădioasă, ingenioasă a lui Iustinian e într-adevăr de admirat.

Mai întâi, tuturor acestor barbari li se plătea un ajutor anual (.annona), în schimbul căruia ei se obligau să apere frontiera vecină cu ei a imperiului și să aducă în slujba imperiului un număr de soldați, la cererea autorităților militare. Apoi, pentru a-i lega și mai mult de Bizant, sefiilor acestor barbari li se acordau titluri din ierarhia aulică, în genere, ca semn al suzeranității imperiale, li se dădea un fel de investitură a co-

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 368-370.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mandamentului lor. Prokopios menționează insigniile remise de Iustinian sefiilor barbari din Africa: un baston de argint încrustat cu aur, o diademă de argint, o manta albă, prinsă de umăr cu o agrafă de aur, o tunică albă împodobită de broderii și încălțăminte cu ornamente de aur³³⁵. Prokopios menționează anume aici că, atunci când Belisarie a întreprins războiul împotriva lui Gelimer, numai puțini barbari s-au unit cu acesta; cei mai mulți, atât în Mauritania, cât și în Numidia și Byzakion, au trimis ambasadori la Belisarie,

decla-rându-se supusi ai împăratului, făgăduind să-l ajute și cerând să le trimită însemnele domniei, după vechiul obicei, ia ie cruju/SoÂa aqiai nap' avmv cteĂ.kea'&ai Tijt âpxfjg Kaiă 5rj TOV naĂaiov vd/iov eSsovTo336; când persoanele erau de un rang însemnat, insignele erau mai pretioase. Astfel, Malalas ne spune că, în timpul lui Iustin I, regele lăzilor, Tzath (Ztathios), îndată ce muri tatăl său, fugi la împăratul Iustin (spre a nu fi proclamat de regele persilor și a nu fi obligat să împărtășească păgânismul) și-l rugă să-l proclame rege al lăzilor. Iustin îl boteză și-i dădu de soție o bizantină, pe fata patriciului Nomos, și-l încorona cu diadema de aur împodobită cu pietre pretioase, meyvâiov 'PG)\iaîK6v ftaci'kiKov, hlamida de mătase albă, împo-

335 Bell. Vând., I, 25, 4-8. (Ed. Haury, Procopii Caesariensis, Opera omnia, Leipzig, Teubner, voi. I, 1962, p. 413, r. 9-15): pâ68oq âpjvpâ KaTaKexpvo(a/j.Lvri rjai nîĂog âpjvpovq ovx oĂrjv TT)V KEqtakriv GKenaiv, dA/T âanep OTL<pâvri Te/la/JcSovr âpyvpoîq navmxo-âev âvexofievoq, Kai rpipcbvirov n Aeusrov, eq nepovrjv Katâ TOV Setwv â^iov ev %A.a[j.v5og ax^ai tvviov, xitâv re ĂevKog, noiKÎXfj.ara ex&v, Kai âpfivKT] emxpvaog.

336 Bell. Vând, I, 25, 4 (?d. cit., voi. I, p. 413, r. 2-5).

617

NICOLAE BANF.SCU

dobită cu un tablion de aur pe care era brodat portretul împăratului, L/la/iu<5a aanpov 6Ă.oar\piKov âvTi Ttoepvpov m/SAiou %pvaovv fiaaihiKov Ta/3 ev â vnfjp%Lv ev ^eacp aTT^ââpiov â^rfâivov, e%ovia iov %apaKTfjpa TOV avwv fiamĂecog 'lovanvov - tunica albă - aanpov napayavSiov, brodată cu medalioane de aur în care se afla de asemenea efigia împăratului [e%ov %pvaâ nkovnia paaiĂiKa, e%ovTa TOV %apaKif\pa TOV avTOV fiaaihecog]; încălțăminteă însă era adusă din patria sa, împodobită cu mângăritare, Ta y ap T^ay-yia 77v ano tr\q iSiag avTov x&paq, e%ovTa /j,apyapi -iac, Hepatica a%r\n,aii}i".

Pe lângă acestea, sefilor barbari li se dădeau demnități în ierarhia bizantină: regele lăzilor avea titlul de silentarios și primea în această calitate onorariu; alții erau patriei; aceia pe care împăratul îi boteza, primeau numele de fii ai împăratului. Foarte mândri de aceste titluri, barbarii se declarau „sclavii maiestății imperiale".

Uneori, pentru a-i câștiga mai mult, li se cedau pământuri. Astfel, Iustinian îi autoriză pe longobarzi să se așeze în Noricum și Pannonia, cantona pe heruli în Dacia, pe hunii kutriguri în Tracia, iar avarilor, care intrară în relații cu imperiul, le făgădui locuri pe Sava, în Pannonia Secunda, în baza unei conventii făcute cu imperiul, toți acești barbari deveneau foederati.

Pentru ca influența bizantină să fie continuă asupra acestor vasali ai imperiului, li se dădeau adesea soții dintre femeile bizantine, în general din aristocrația senatorială, li se creșteau copiii la Constantinopol; erau

7. Malalas, ed. L. Dindorf Bonn, p. 413.

618

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

adăpostiti, în sfârșit, la Bizant pretendentii la tronul acelor barbari, ca o continuă amenințare pentru feudarii imperiului, în caz ele vacantă, împăratul putea impune'ca sef pe unul din acești refugiați.

Dar un mijloc care impunea mult acestor vasali era ceremonialul orbitor cu care erau primiti când veneau la Constantinopol. Ei aflau acolo o recepție pompoasă, care le dădea o mare idee despre puterea și prestigiul imperiului, în tot timpul domniei lui Iustinian, Constantinopolul văzu o defilare continuă a printilor exotici, heruli, huni, gepizi, avari, arabi, axumiti, lăzi, iberi, oameni de toate rasele și din toate țările. Ei erau copleșiți de atenție, de daruri, de măreție: erau conduși cu mare pompă, cu o escortă de cavalerie splendidă, în sunetele trâmbitelor și în mijlocul drapelurilor desfășurate.

Un alt mijloc de acțiune al diplomatiei bizantine era de a stârni popoarele barbare unele împotriva altora. Ea întretinea cu dibăcie rivalitățile dintre ele, provoca dușmăniile. Bizantul găsea întotdeauna un barbar de aruncat asupra celui alt: el îi aruncă astfel pe longob-arzi asupra gepizilor, pe hunii utiguri asupra celor kutriguri, pe avari asupra hunilor³³⁸.

A lua pe barbari în solda imperiului, a-i divide pentru a-i nimici, fusese un mijloc cunoscut încă vechii Rome. Dar un procedeu cu totul nou, creație a diplomatiei bizantine, fură misiunile. La Bizant, se stie, politica a fost întotdeauna strâns legată de religie, opera convertirii, a propagandei creștine mergând

alături cu

338 Ch. Diehl, Iustinien, pp. 371-374.

619

NICOLAE BĂNF.SCU

aceea a cuceririi¹³⁹: misionarul era colaboratorul soldatului. Priceput, instruit, răbdător, el era un agent de primă ordine. Alături de negutătorul, de negociator, care prin călătoriile sale îndrăznește luminează câmpul acțiunii diplomatice, dându-i informațiile necesare, călugărul, mai folositor încă, pregătea calea acțiunii politice, deschidea noi domenii civilizației. El începe, în opera sa de convertire, cu persoanele influente, cu femeile, mai sensibile la mesajul de blândete și iubire al noii credințe; și când regele era câștigat, poporul urma îndată. Dacă regele sovăia, o călătorie la Con-stantinopol, unde îl aștepta pompa receptiilor și splendoarea ceremoniilor religioase, dezarma ultima sa rezistență.

De atunci, în țara convertită, influența bizantină devenea stăpânitoare. Preotii aduceau confidenții, miniștrii regelui, episcopii care țineau de Constantino-pol, se stabileau acolo; creștinismul aducea nu numai un cult nou, o liturghie necunoscută și atrăgătoare, el introduce o lume nouă ale ideilor, de sentimente: o civilizație nouă, cu totul bizantină, străbate și îi prefăcește pe barbari³⁴⁰.

Politica aceasta puțin împărați au practicat-o cu mai multă mlădie și dibăcie decât Iustinian.

Ambasadorii și misionarii săi pătrund în regiunile cele mai depărtate, cele mai necunoscute, în Răsărit, pentru a ține la respect monarhia Sassanizilor, împăratul îi caută pretutindeni dușmani, de la hunii sabiri, care pot să se arunce asupra acestei monarhii pe la nord și de la

' Gasquet, op.cit., Paris 1879, pp. 75-77. ....

' Ch. Diehl, Iustinien, pp. 375-376. iy,uV

620

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

arabii desertului sirian, care o puteau amenința pe la sud, până la arabii din Yemen și la regatul etiopian din Axum. În Apus, el își întinde influența asupra vizigotilor și francilor; la frontiera Dunării seamănă discordie între barbari, ținându-i în frâu pe bulgari prin huni, pe gepizi prin longobarzi, pe huni prin avari. Pe coasta de miazănoapte a Pontului Euxin, imperiul avea două avanposturi însemnate: Cherson și Bosporos în Crimeea. Prin aceste posturi înaintate se exercita influența sa asupra populațiilor răzătoare din părțile acelea. Acolo, pe coasta orientală a Crimeei, erau triburi de origine hună și mai departe, pe coastele Mării de Azov și în peninsula Taman, resturile marii migrații gotice, gotii tetraxiti. Mai la nord, la est de Tanais (Don) se aflau hunii utiguri, la Apus de Tanais hunii kutriguri, care veneau până la Dunăre în incursiunile lor³⁴¹. Cu toate aceste popoare, Bizantul întreținea statornice legături. Chersonul și Bosporos erau marile centre comerciale unde se făcea schimbul mărfurilor cu barbarii din aceste părți. Gotii tetraxiti, atrași de mult încă la creștinism, intraseră, de teama hunilor, în relații de vasalitate cu imperiul. Hunii Bosporului se convertiseră și ei, cu regele Grod, care pieri din această cauză într-o rebeliune a poporului său. Cu hunii kutriguri Bizantul avea, de asemenea, legături, căutând a întreține rivalitatea dintre aceste două fracțiuni. Pentru a păstra aceste importante posturi, Iustinian fortificase puternic Bosporos și Cherson și ridicase pe coastele Crimeei mai multe forturi întărite³⁴².

541 Bell Gotb. IV, p. 5.

342 Ch. Diehl, Iustinien, pp. 377-380.

621

Dincolo de extremitatea estică a Mării Negre, la piciorul Caucazului, unde era vechea Colchida, se afla țara muntoasă numită în secolul al VI-lea Lazica -Aa(,iKr\). Era o poziție strategică de cea mai mare însemnătate pentru bizantini: pământul accidentat, prevăzut cu multe clisuri, putea fi ușor apărat împotriva năvălirii de la nord, pe unde amenințau hunii și avarii; el închidea în același timp persilor accesul la mare, pe unde aceștia ar fi putut amenința serios posesiunile imperiului. De aceea bizantinii se siliră neconștient a-i păstra pe lăzi în clientela lor. Am văzut pe regele Tza-thios (Tzath) primind din mâinile lui Iustinian coroana și investitura. Pentru a-și asigura stăpânirea, Iustinian construi aici o puternică cetate, Petra Iustiniana, la sud de Phasis³⁴³. Alte fortărețe se ridicară apoi și prezenta acolo a ducilor imperiali îi nemulțumi de multe ori pe lăzi, care apelară la protecția persilor uneori, dând astfel

pricină neconținută de ostilități cu persii. Crestinismul îi apropiase însă mult pe lăzi de imperiu; regii lor au fost adesea crescuți la Constantinopol, căsătoriti cu femei bizantine (Tzath fusese creștinat de Iustin și căsătorit cu Valeriana, fiica patriciului No-mus), încât, în genere, influența Bizantului se mentinea acolo statornic, iar Iustinian putea numi această țară ca „a sa”, r\iLiipa AatiKri.

La est și la nord de această țară se aflau alte popoare, cele mai multe vasale lăzilor - și prin ei, aflate sub influență bizantină: suanii, apsilienii, abasgii³⁴⁴, zichii, sagidii sau saginai³⁴⁵ și mai în sus, la piciorul Caucazu-

³⁴³ Bell. Goth, IV, 2. ³⁴⁴ Ibidem, IV, 2; 3. ³⁴⁵ Ibidem, IV, 4, 1-4.

622

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

lui, spre portile Caucazului, alanii³⁴⁶. Toate aceste populații se convertiseră la creștinism și gravitau deci în sfera politicii bizantine, împăratul le plătea anual subvenții, iar pentru a-și asigura influența stăpâna acolo puncte strategice importante, ca Pityos și Sebastopolis³⁴⁷.

Tot prin Lazica imperiul venea în control cu alte două neamuri barbare: hunii sabiri la nord și triburile Iberici la sud-est (actuala Georgie). Cei din urmă ocupau cele două celebre defileuri cunoscute sub numele de Portile Caspice, și aceasta făcea să li se dea o deosebită atenție, căci ei puteau deschide astfel drumul către miazăzi popoarelor nomade de la nord. Acești huni erau puțin siguri, dar diplomația bizantină a știut, cu toate acestea, să-i aibă de multe ori de partea sa. Crestinismul pare a fi pătruns la ei la începutul veacului al VI-lea. Iberii, de asemenea convertiti la creștinism, vedeau în împăratul bizantin un aliat pretios, și astfel, deși supuși politic regelui pers, ei au căutat adesea protectoratul bizantin și diplomația imperială a exercitat acolo întotdeauna o acțiune ocultă, care pricinaua dificultăți persilor³⁴⁸.

Armenia era apoi un câmp însemnat al jocului diplomației bizantine. Aici, bizantinii au aflat în persi un rival care le dispută de multe ori cu armele influența. Din veacul al V-lea, partea orientală - Persarmenia - era în posesiunea Sassanizilor; partea occidentală era legată de imperiu prin vagi legături de vasalitate. La

³⁴⁶ Ibidem, IV, 3-4.

³⁴⁷ Ibidem, IV, 5.

348

Ch. Diehl, Justinien, pp. 380-384. ' .» - ->\

623

1!

NICOLAE BANESCU

nord de Eufrat locuiau tanzii, triburi păgâne și sălbatice, împăratul le-a ocupat țara cu fortărețe și garnizoane - a încercat apoi, prin creștinism, a-i îmblânzi. Tot astfel a procedat față de triburile armenice din părțile de sus ale Eufratului, în această țară, de multă vreme creștină, el înmulți bisericile și mănăstirile și nu crută nici o osteneală pentru a răspândi la aceste triburi aspre și barbare (din tinuturile Sophanene, Anzitene, Asthiatene, Balabitene), moravuri mai blânde. Femeia era, de exemplu, la aceste clanuri sălbatice, foarte disprețuită. Sotul o cumpăra ca pe o vită, ea nu primea dotă și era exclusă de la mostenire. Iustinian, printr-o novelă, făcea să înceteze această stare nedreaptă de lucruri³⁷⁹.

Mai la miazăzi, în imensele pustiuri care despărteau, la răsăritul Siriei romane, imperiul de monarhia Sassanizilor, rătauceau numeroasele triburi arabe. Roma intrase în relații cu ele încă din veacul al treilea, străduindu-se să se folosească de acești nomazi pentru apărarea frontierelor sale. Iustinian continuă această politică. Triburile arabe primeau subsidii anuale, seicii lor, pe care administrația bizantină îi numea pbylarchi, (pvkap%oi - primeau investitura de la împărat și autorizația de a se aseza uneori cu trupele lor dincoace de hotarele imperiului unde, sub conducerea ducilor imperiali, contribuiau la apărarea acestor hotare.

La Hira, pe Eufrat, se afla un stat arab care atârna de Persia. În fruntea lui, de la anul 505 se afla emirul Mundhir (505-554), în cronicile bizantine numit Ala-

³⁴⁹ Ibidem, pp. 385-386. 624

1

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mundar, unul dintre cei mai teribili adversari ai lui Iustinian. Timp de 50 de ani, el purta nimicirea prin

Siria, Fenicia, Mesopotamia. Zadarnic a încercat imperiul să-l oprească, el apărea cu trupele sale, prăda și distrugea totul în drumul său, iar când armatele imperiale porneau asupra-i, se făcea nevăzut. Diplomatia nu a putut să-l câștige pentru imperiu. Pentru a crea acestui stat al Lachmizilor de la Hira o contrapondere, s-a organizat în anul 531 un stat arabo-roman: Iustinian unise triburile arabe din sfera de influență romană, în speță toate triburile Siriei, sub înalta autoritate a unui phylarchos general: acesta a fost Arethas sau Harith-ibn-Gabala, seful puternicului trib al Ghassanizilor. Ridicat la rangul de patricius et phylarchus, plătit cu o subvenție anuală, acesta a adus imperiului servicii deosebite de mari. Crestin, zelos monofizit, protejat ca atare de Theodora, Arethas a obținut un episcop la Bostra, cu jurisdicție asupra Arabiei și Palestinei³⁵⁰.

La moartea lui Harith (sfârșitul anului 569 sau începutul lui 570), principatul ghassanid a fost moștenit de fiul său Mundar bar Harith (sau Flavius Alamunda-rus). Acesta a marcat apogeul casei sale, fiind important atât ca general, cât și ca om de stat. Și-a apărat cu succes coreligionarii sau monofizitii (cum am văzut deja, Harith fusese un zelos monofizit, câștigându-și un merit în organizarea Bisericii iacobite). Fiind atacat de lachmidul Kabus, i-a pricinuit acestuia o înfrângere zdrobitoare (20 mai 570). În apropierea cetății Sergiopolis se afla sanctuarul sau biserica Sf. Sergios, patronul arabilor creștini ai Siriei³⁵¹. Ibidem, pp. 387-390.

625

riei, care veneau aici în pelerinaj anual, precum și un pretoriu al phylarchilor ghassanizi, edificiu care servea pentru adunarea sefilor de clanuri confederate sub autoritatea phylarchului. Aici exista și o sală de audiențe, unde phylarchii înconjurați de un ceremonial vrednic de calitatea lor de funcționari romani și de înalți demnitari ai imperiului puteau să primească omagiul sefilor de clanuri, să le dea ordine, să judece litigiile dintre ei și să împartă justitia arabilor.

Sergiopolis. Nu era o cetate a limesului, ci mai mult o incintă care trebuia să protejeze sanctuarul cu bogățiile lui, care era un centru de pelerinaj la fel de mare ca sanctuarul Sf. Simeon Stylitul. Aici, deasupra unei abside, care este mai degrabă o exedra, s-a păstrat inscripția ΝΙΚΑ Η ΤΥΧΗ 'ΑΑΜΟΥΝΑΡΧΟΥ, adică „Fii biruitor, norocul lui Alamundar!”.

Este vorba de Al-Mundir sau Mundar, fiul lui Harith bar Djabala sau Harith ibn Cabala, căpetenia triburilor arabe ale Siriei în vremea lui Iustinian³⁵¹.

La sudul pustiului Siriei, la Marea Rosie și în Arabia, Bizantul exercita încă o mare influență pe vremea lui Iustinian. La capătul de miazănoapte al golfului Aka-bah, care sfârșeste spre nord-est Marea Rosie, era portul Aila, emporiu însemnat, unde ajungea tot comerțul Mării Rosii. Din veacul al IV-lea, imperiul se afla, prin acest emporiu, în relații religioase și comerciale cu popoarele riverane ale Mării Rosii. Pe coasta orientală, neguțătorii bizantini căutau pretioasele produse ale Arabiei Fericite: tămâie, aloes s.a., fie ajungând în por-

351 J. Sauvaget, „Les Ghassanides et Sergiopolis”, Byzantion, XIV, 1939, pp. 115-130.

626

tul Ocelis, fie luând drumul pe uscat. Pe țărmul occidental intrau în legături și mai folositoare cu puternicul regat etiopian din Axum. În portul Adulis se aflau toate produsele Africii interioare, trestie de zahăr, tămâie, mirodenii, fildesi, sclavi, smarald și mai ales aur din Sasu. Prin intermediul etiopienilor și al arabilor din Yemen, bizantinii intrau în legături cu India. Ca și românii, bizantinii scoteau din Extremul Orient o multime de lucruri folositoare: din China mătasea, din India mirodenii, parfumuri, pietre pretioase. Toate acestea nu le căutau în țările de origine; ele se aduceau pe uscat, cu ajutorul caravanelor, prin Asia Centrală, în valea Eufratului ori pe mare, cu ajutorul corăbiilor care porneau din Adulis sau Ocelis la Ceylon, marele antrepozit al Indiei. Pe continent, Persia făcea pe mijlocitorul acestui negot, dar cu Persia imperiul era foarte des în război și traficul era adesea întrerupt, însă chiar în timp de pace, politica bizantină vedea cu ochi răi atâția bani vărsați pentru dusmanii imperiului și aceasta îl hotărî pe Iustinian să dea toată atenția drumurilor maritime.

Între Palestina bizantină și Arabia Fericită trăiau arabii din regiunea Palmierilor (6 cpoivIKebv), iar mai la sud, pe platoul central Nedjed, triburile Kinda și Maad. Asupra primei regiuni, Iustinian izbuti a-și întinde

autoritatea: seicul Abu-Charab i-a cedat oazele si a primit în schimb titlul de phylarchos al Palestinei. Cu celelalte, lucrurile au mers de asemenea bine, chiar dacă nu întotdeauna. Astfel, imperiul închidea Sassanizilor orice speranță de întindere în aceste părți, în unghiul sudic al Arabiei era regatul Dabeian din Himyar sau al Homeritilor - o țară foarte prosperă prin comerțul ei și de o civilizație înaintată.

Crestinismul s-a

627

NICOLAE BANESCU

introdus aici la sfârșitul secolului al V-lea. Politica regilor din Himyar se orienta către Persia, iar creștinii indigeni și neguțătorii bizantini erau maltratați în țară. Încă din timpul lui Iustin se căutase remedierea acestei situații și s-au întrebuintat în acest scop ambițiile regilor etiopieni din Axum. Marele stat abisinian era atunci foarte întins: el atinge la sud țara Somalilor, iar la apus Nilul. Era în legături bune cu Bizanțul, mai ales de când regii abisinieni trecuseră la creștinism. I-a fost prin urmare ușor diplomatiei bizantine să arunce acest regat asupra arabilor din Yemen; după o serie de acțiuni întreprinse de regele din Axum, se instalează în Hingar un vicerege abisinian și o misiune monofizită a venit în anul 525 să predice acolo, în 531, autoritatea abisiniană a fost scuturată și Yemenul s-a menținut neatârnat. Dar el a intrat în legături active cu Bizanțul. Drumul mătăsii a rămas însă tot prin Persia.

În Egipt, hotarele imperiului se retrăseseră mult, sub Diocetian, până la primele cataracte ale Nilului. Dincolo locuiau popoarele pe care Prokopios le numește B^ăfiveg și, mai jos, în Nubia, Noftăiai, populații prădalnice și foarte neplăcute pentru imperiali, în Nubia, limba greacă era curentă; către anul 540, populația ei a fost creștinată de un monofizit, Iulian, în frunte cu regele Silko, acesta ajungând aliatul bizantinilor și ajutându-i pentru a supune cerbicia blemmyi-ilor, la care se stabilește apoi de asemenea autoritatea bizantină, care a pus peste dânsii pe exarhul din Talmis; prin stăruințele acestuia și ale episcopului din Philae, Theodor, așezat de curând acolo, țara se creștinează.

352 Ch. Diehl, Iustinien, 390-400.

628

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

În Africa, propria religie se unea de asemenea cu politica. La sudul Tripolitaniei, creștinismul pătrundea, odată cu influența imperială, în cele dinți oaze ale Saharei La Augila bunăoară, unde cultul lui Ammon, cu hierodulii, profetesele și sacrificiile sale era în floare, Prokopios ne spune cum populația s-a convertit și o biserică s-a ridicat în onoarea Fecioarei, Theo-tokos. Până la Gadames suzeranitatea bizantină era recunoscută și creștinismul răspândit. Cu atât mai mult influența diplomatiei imperiale se exercita asupra triburilor berbere cantonate, de la cele două Sirte și până la Gacles, în vecinătatea provinciilor bizantine. Șefii acestor triburi se întreceau a intra în alianța imperiului, bucuroși de darurile, de titlurile și de atenția împăratului, în mai puțin de 10 ani de la recucerirea Africii, toate marile state berbere recunosteau autoritatea lui Iustinian.

Influența bizantină pătrundea și până la francii care ocupau Galia. În scrisorile pe care le adresează lui Iustinian, Theodebert îl numește „stăpân” și „părinte”, într-o scrisoare, Iustinian îi cerea să-l informeze exact asupra căror popoare se întinde autoritatea acestuia în Germania. Lucrul se explică prin dorința lui Iustinian de a răspândi creștinismul până în regiunile al căror nume chiar nu se cunoscuse mai înainte. Acțiunea imperiului viza până și popoarele sălbatice care se învălmășeau la nordul Dunării. De mult timp longobarzii, convertiți la catolicism, erau în bune relații cu imperiul, primeau de la acesta subvenții și dădeau soldați. Iustinian i-a autorizat în anul 547 de a ocupa Noricum și Pannonia, asigurându-și concursul lor împotriva gepizilor.

629

NICOLAE BĂNESCU

La est de acestia, în Moesia superioară erau cantonați, încă din vremea lui Anastasios, herulii. Ei au fost creștinați prin grija lui Iustinian, care însuși îl botează, în Constantinopol, pe regele lor, cu familia și șefii nobilimii sale. O alianță strânsă a urmat acestei convertiri, împăratul a acordat herulilor noi pământuri în Dacia și în jurul orasului Singidunum și le-a mărit subvenția, ei îi dădeau, în schimb, soldați. Dar revoluțiile interne i-au desfăcut pe cei mai mulți de Bizanț pentru a se uni cu gepizii. Acestia, între Dunăre și Carpați, au cuprins și o parte a Daciei. Ei erau încă aliați ai imperiului și primeau subsidii. Dar

prădalnici, turbulenti și pe deasupra, arieni, erau neplăcuți lui Iustinian. De aceea el le refuză subvențiile, ajutându-i mereu împotriva lor pe longobarzi.

Mai la rășărit, slavii și bulgarii amenințau Dunărea de Jos. O grupă a lor, slovenii, ocupa Pannonia; alta, mai de temut, antii, rățacea de la Dunăre până la Nipru; în sfârșit, la nordul Mării de Azov, avarii se întindeau neconținut spre apus³⁵³. Diplomatia bizantină intră în legătură cu toți aceștia, oferindu-le pământuri și bani, pentru a apăra frontierele împotriva altor barbari.

Astfel, pretutindeni, misiunile creștine au fost de mare și nepretuit folos imperiului: mai cu seamă monofizitii au făcut această operă, căci ei i-au convertit pe hunii sabiri și pe arabii Siriei; misiunile lor au propovăduit în Himyar și Axum, la blemyi și nubieni. Pretutindeni imperiul își trimitea episcopi, pătrundea

³⁵³ Pentru barbarii de nord ai imperiului, vezi și G. Finlay, *A History of Greece*, ed. H. F. Tozer, voi. I, Oxford, 1877, sect. VII, p. 248 și urm.

630

prin influența sa la toate aceste neamuri barbare, cum observă Diehl³⁵⁴.

Desigur că politica aceasta își avea primejdiile sale. Tot arătând barbarilor bogățiile imperiului, tot acordându-le cu generozitate subvenții și pământuri, li se deschideau poftele și se contribuia fără voie la a-i face pri-mejdiosi pentru Bizant³⁵⁵. Uimiti de strălucirea și puterea imperiului, ei se prezentau la început cu umilință; pe măsură însă ce se familiarizau, pe măsură ce ajungeau a cunoaște mai de aproape bogățiile și slăbiciunea acestui imperiu, își regăseau vechea lor trufie și își măreau pretențiile. Și când dorințele lor nu erau multumite pe deplin, ei se răzbeau prin invazii brutale, prădând țara, târând populația în sclavie, uitându-și toate obligațiunile pe care le contractaseră. Prokopios avea dreptate să afirme că singurul mijloc de a-i sili pe barbari la credință față de Bizant era numai frica de armele imperiale³⁵⁶.

³⁵⁴ Ch. Diehl, *Justinien*, p. 409 și urm.

³⁵⁵ V. critica lui Prokopios, *Hist. arc.*, ed. cit., 54, 72-3, 114-115, 122-123; Agathias, p. 106. [Întrucât cea mai mare parte a manuscrisului nu era pregătită complet pentru tipar, autorul său omite, adeseori în mod involuntar, să indice cu toată precizia editia avută în vedere; foarte rare sunt însă situațiile în care exactitatea trimiterilor, totdeauna corectă, pune probleme și dificultăți de verificare, într-o asemenea situație ne găsim cu nota de față, care în manuscris are unele cifre trecute cu cerneală, altele cu creionul. Fondul afirmației sale este absolut exact: menționăm în acest sens *Istoria secretă* m ed. H. Mihăescu, București, 1972, cap. 11, 5-11, p. 99-101.

Pentru criticile aduse autorității imperiale în Bizant, inclusiv la Prokopios, dispunem acum de cartea lui F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates*, München, 1971.]

³⁵⁶ Bell Pers., p. 103.

631

Fiindcă nu s-a ținut întotdeauna de acest principiu, Iustinian a văzut adesea peninsula balcanică pustiită îngrozitor de slavi și de huni. Fiind plătiți ca să se retragă, aceștia erau de fapt încurajați ca să revină. Sistemul subsidiilor distribuite dărnice barbarilor de la frontiere a adus la marginea Imperiului Roman dusmani proaspeti și formidabili, atrași de beneficii similare.

Către sfârșitul domniei lui Iustinian, un nou popor hunic apare la frontiera Europei, la nordul Caspice. Ei se chemau avari, deși se pretinde că au uzurpat numele unui alt popor, și erau destinați a juca pe scena istoriei europene un rol similar celui jucat mai înainte de huni.

Emigrarea lor la vest se datora desigur unei revoluții în Asia Centrală, care, către mijlocul secolului al VI-lea, a surpat puterea tribului Ju-Ju Quan-Juan, și a pus în locul lor pe turci, mai înainte vasalii lor. seful care se ridică împotriva stăpânilor săi a fost Tu-men, el a fondat imperiul turcilor. Succesorul său Mo-kan (553-572) a distrus regatul ephthalitilor și a organizat vastul imperiu turcesc, ce se întindea de la China la Marea Caspică și în sud la hotarul Persiei, împărțindu-l în două hanate, din care cel de vest era supus celui de răsărit, în 558, Iustin, fiul lui Germa-nos, generalisimul imperial din Lazica, primi un mesaj de la

Sarus, regele Alanilor, prin care acesta-i făcea cunoscută dorinta avarilor de a intra în relatii cu împăratul. Acesta a răspuns că este bucuros de a primi o ambasadă a avarilor, si aceasta a venit la Constantinopol în frunte cu Candikh³⁵⁷, în 558, primind daruri bogate, tesături, lanturi de aur. Apoi, Iustinian trimise cu daruri la chagan pe spatharo-candidatul Valentin, un sol care a transmis că împăratul e gata să le satisfacă cererile dacă avarii dau dovadă de valoarea lor, supunându-i pe dusmanii săi. Atunci avarii îi distruseră pe sabiri si luptară cu succes contra utigurilor. Curătind

357 E. Stein arată că Bury se înseală când îl socoteste pe Candikh ca rege al avarilor (Stein, p. 542, n. 2). [Cum am mai remarcat, personajul e mentionat de Prokopios sub forma Sandii.]

632

calea, ei pătrund în teritoriul kutrigurilor, în regiunile dintre Bug si sîret, supunându-i pe anti, si în 561 fac o mare incursiune de pradă în Europa Centrală, apărând pe Elba si amenintând mărcile de est ale francilor din Austrasia.

în acelasi an, chaganul Baian a trimis o solie la Constantino-pol, cerând locuri într-o provincie romană. Călătorind prin Col-chis, probabil în calitate de *quaestor exercitus*, Iustin se informă cu privire la planurile lor perfide (aveau de gând, cum vor trece Dunărea, să se întoarcă în imperiu cu toată armata) si trimise vorbă împăratului ca să-i retină cât mai mult posibil pe soli, pentru că avarii nu vor trece Dunărea până ce nu vor pleca solii din Constantinopol. Iustinian urmă sfatul si Bonus, chestorul Moesiei si Scythiei fu înștiintat să apere fluviul. Planul reusi si barbarii nu au intrat în imperiu. Solii au fost concediati si li s-au dat obisnuitele daruri pe care le-au întrebuintat cumpărându-si tesături si arme, dar Iustin a primit ordin să li se ia, la sosirea în Colchis, armele. Aceasta a adus dușmănia dintre avari si imperiu³⁵⁸. Iustinian nu a trăit să vadă urmările; dar nu mult după moartea sa, avarii au venit la Dunăre, unde si-au asigurat locuinte, ajungând o plagă pentru provinciile din Balcani.

Dacă în vremea domniei lui Iustinian avarii nu au îndrăznit să atace imperiul, ei au pătruns în schimb în regatul francilor, unde au fost însă bătuti, ajungând la un tratat cu merovingianul Sigebert (562).

Atitudinea lor a devenit insolentă după moartea lui Iustinian, când au trimis la Constantinopol o ambasadă prin care au încercat să-l intimideze pe noul împărat³⁵⁹.

Cucerirea avară. „Avarii adevărați” ai lui Simokat-tes au fost identificati cu Ju-Ju sau Juan-Juan (=viermi), care au fost cuceriti de turci; un rest din ei au fugit la chinezi, dar au fost predati turcilor si ucisi.

358 V. Menandros, FHG, voi. IV, fr. 9, p. 205.

359 E. Stein, op. cit., p. 544.

633

NICOLAE BANESCU

Avarii istoriei europene erau probabil un popor hunic. Ei i-au cucerit pe sabiri, pe la anul 558 (Menandros, fr. 5). Ei au primit, în înaintarea lor către vest, supunerea ugurilor, goniti la vest de Volga de către sabiri, supunându-i pe utiguri la sud de Don si pe kutri-guri la vest de Don. îi găsim atacând Austrasia si luptând pe Elba în 562. Subjugarea antilor (Antae) (poate pe Bug) a fost o treaptă a înaintării lor spre vest si s-a întâmplat înainte de 562. E clar că incursiunile lor în teritoriul franc nu s-au făcut de la o asa de mare distanță cum era Rusia de sud-est, si e sigur că n-au atins ultima lor locuintă în Ungaria, înainte de 562 sau chiar înainte de 566, pentru că Ungaria era în acel timp ocupată de longobarzi si gepizi.

Bury admite părerea lui Schafarik, după care avarii i-au atacat pe gepizi prin Ungaria de Nord, venind din Galitia. Au urmat deci, calea de la Nipru si Bugul de Sus, prin guvernământul de Kiev si Podolia.

Asezarea avarilor a fost în vechea *lazygia*, între Tisa si Dunăre, unde i-au deposedat pe gepizi, si-n Panonia, unde au urmat longobarzilor. Aceste regiuni, care corespund Ungariei, erau Avaria în sens strict. Dar chaganul ei si-a întins puterea asupra triburilor slovace din nord si est. E în genere admis că puterea lor se întindea în Europa Centrală si era recunoscută în Boemia, Moravia, Galitia; dar pare o exagerare improbabilă a se spune că se mărginea la nord cu Baltica. Baian i-a supus si pe slavii din Valahia si Moldova, iar stăpânirea sa se întindea asupra bulgarilor, *uno-gunduri* si kutriguri³⁶⁰.

::J. Bury, ed. Gibbon, voi. V, Appendixm. 2.

634

în aceste năvăliri ale avarilor erau târâți desigur și slavii, ca și hunii kutriguri și utiguri, cu totii vasali ai chaganului Baian.

Incursiunile slavilor în Peninsula Balcanică sunt documentate încă din timpul domniei lui Iustinian. Ei erau purtați acum de avari în regiunile Dunării, retrăgându-se odată cu aceștia în locurile lor din stânga fluviului, în masă însă, slavii au început a trece Dunărea numai în timpul lui Tiberius când, numerosi, au părăsit unii dintre ei a se așeza în Peninsula Balcanică.

Slavii din această perioadă sunt prezentați ca barbari nedisciplinați, nesupuși, necunoscând nici o ierarhie: ἀράρροι, ἀβάρχοι, οὐδὲ γὰρ τίς τῶν βαρβάρων ἐστὶν ἡγεμὼν, îi socoteste autorul aceluia Strategikon atribuit împăratului Maurikios³⁶¹.

În al patrulea an al domniei sale (531), Iustinian I-a trimis pe Chilbudios, strateg în Thracia, pentru paza fluviului Istros, poruncindu-i să vegheze ca să nu treacă barbarii fluviul pe acolo, fiindcă trecând adeseori pe acolo hunii, antii și sclavinii săvârșeau fapte de nesuferit pentru romei. Chilbudios a devenit atât de înfricoșător barbarilor, încât timp de trei ani, cât s-a aflat el în acea comandă, nu numai că nimeni nu a reușit să treacă Istrul împotriva romeilor, ci romeii însisi, mergând cu Chilbudios adeseori în incursiuni pe malul celălalt, au ucis și au luat captivi barbarii de acolo. După trei ani însă, trecând Chilbudios fluviul așa cum obisnuia, cu puțină ostire, sclavenii l-au întâmpinat cu

361 N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1937, vol. II, pp. 306-307.
635

toată multimea și făcându-se luptă mare, mulți romei au căzut, împreună cu strategul Chilbudios³⁶².

Câteva ani mai târziu, pe când Belisarie era asediat în Roma (537), la dispoziția sa se afla o mică armată, care fusese întărită în timpul asediului cu numai 1600 călăreți huni, slavi și anti³⁶³. Slavii și antii serveau deci în armatele lui Iustinian ca mercenari, dar opinia care susține instalarea lor în masă la sud de Dunăre încă din secolul al III-lea nu se bazează pe nimic serios³⁶⁴.

Când Germanos a primit, apoi, comanda pentru războiul din Italia (550), el a fost reținut la Sardica pentru a opri o invazie a slavilor și antilor care trecuseră Dunărea și ajunseseră în regiunea Naissus. „Iustinian îi dădu atunci ordin lui Germanos să-și suspende plecarea în Italia și să alerge în ajutorul Thessalonicului și al oraselor din împrejurimi, pentru a-i respinge pe sclavini. Aceștia aveau mare teamă de Germanos, căci pe când unchiul său Iustinian luase domnia, antii, care locuiesc foarte aproape de sclavini, trecând Istrul cu multă armată, au năvălit în Imperiu. Germanos tocmai fusese instalat de către împărat în calitate de strateg a toată Thracia. Venind el la

Prokopios, *Bellum Gothicum*, III, III.

363 „În acest moment apar slavii ca mercenari în armatele bizantine. Antii, care pe drept sau pe nedrept sunt atașați Slavilor, erau cei mai buni soldați pentru războiul purtat în munți (cf. Prokopios, op. cit., III, 21) deci ei n-ar putea fi localizați pe Nipru sau pe Nistru, ci undeva în Carpați” (F. Lot, Ch. Pfister et Fr. Ganshof, *Histoire du Moyen Âge*, t. I, Les destins de l'Empire en Occident de 395 à 888, în col. „Histoire générale”, diriger par G. Glotz, Paris, 193, p. 145, n. 60).

364 F. Lot, Ch. Pfister, Fr. Ganshof, op. cit., p. 132, n. 8.

636

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

luptă cu barbarii, i-a biruit strâns și i-a ucis aproape pe toți. Prin această faptă el s-a acoperit de glorie în fața tuturor oamenilor, dar mai ales în fața acestor barbari. De aceea ei au fugit prin munți în Dalmatia”³⁶⁵.

Datorită marelui lor număr, slavii au pătruns în Imperiu nu numai pe cale violentă, ci și pasnică. Ultima cale a fost favorizată de caracterul internațional al statului bizantin, care practica pe scară largă colonizarea de barbari, așezați pe baza vechiului sistem al „federatilor”.

După datele lui Iordanes și Prokopios, sclavenii (sau sclavinii) formau partea de vest a grupei sudice a slavilor la Dunărea de Jos. Antii formau grupa de sud-est a slavilor, locuind Nistrul de Jos și Niprul de Jos, aproape de coasta Mării Negre („qua Ponticum mare curvatur a Donastro extenduntur usque ad Dana-pn'ra”³⁶⁶).

Din regiunea Bugului de Jos și a Basarabiei, unde pare a se fi aflat aria primei lor civilizații, antii și-au mutat apoi centrul mai la nord, în regiunea Kievului, întrucât unele antichități ale antilor sunt similare cu antichitățile cetăților bizantine de pe litoralul nordic al Mării Negre, faptul confirmă existența unei strânse legături între unii și ceilalți. Vernadsky a admis chiar existența unor comunități formate din alani și anti în Cri-meea.

365 Prokopios, Bell Gotb., III, 40, ed. Haury, p. 476, 17 și urm. [în traducerea românească a lui H. Mihăescu, Războiul cu gotii, București, 1963 (col. „Scriptores Byzantini”, III), fragmentul se află la p. 200, cap. 40, 3-8, cu ușoare deosebiri de traducere].

366 Iordanes, Getica, 35.

637

Numele de „anti” nu sună slav. Kunik credea că antii erau urmașii unei populații cercheze. Olrik îi socotea pe antii lui Iordanes ca fiind identici cu „adyge” (=cerchezi), admitând însă că aceștia erau diferiți de „antes”, existenți în alte locuri din Getica aceluiasi autor. Zupanich i-a identificat ulterior pe anti cu „andi-ani”, un trib caucazian tinând de grupul lesgis. Vernadsky i-a considerat însă drept unul dintre neamurile sarmatice, anume acei as, străbuni ai osetilor de azi, pentru explicarea numelui pornind de la chinezul an-ts'ai, pe care-l socotea derivat din to-charicul „ant”, care înseamnă „câmpie”. Antii ar fi deci „poporul stepei”. Acelasi autor a mai admis că antae, antes, anti ar fi fost unul din neamurile alanelor. Faptul că Iordanes și Prokopios afirmă că ei erau slavi și vorbeau limba slavă l-a determinat pe acelasi istoric să afirme că antii erau un popor slav, care a fost însă condus de o clasă sarmată de stăpâni⁷, adică slavi aflați sub conducere iraniană. Fortăreața Turris, unciulustiniană a îngăduit așezarea slavilor, ar fi echivalentă cu Tyras, cleci Cetatea Albă pentru Vernadsky, care se realizează aici opiniei lui Bromberg. La inconvenientul material al acestei politici se adaugă unul moral: în această acordare de subsidii către 367 G. Vernadsky, *Goten und Anten in Sudrussland*, Sonder-druck aus den „Siidostdeutschen Forschungen”, Bd. III, Heft 2, herausg. von Dr. Fritz Valjavec, München, 1938. Acelasi autor consideră că prima organizare politică a sudului Rusiei s-a datorat cimrierienilor (1000-700 î. Chr.), apoi scitilor (700-200 î. Chr.), iar în final sarmatilor (200 î. Chr. - 200 d. Chr.). Au urmat gotii (200-370 d. Chr.), înlocuiri de huni. Cimrierienii făceau parte din acelasi grup etnic cu thracii (Rostovtzev), fiind deci arieni, în Transcaucasia au atacat regatul Van (Urartu), alindu-se apoi cu acesta împotriva asirienilor. De origine arică au fost și scitii, a căror pătură conducătoare ar fi avut însă o origine iraniană (G. Vernadsky, *Ancient Russia*, New Haven, 1943). [Idem, *Essaisurles origines russes*, traduit de l'anglais..., Paris, t. I-II, 1959.1 . ••!

638

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

barbări, era o umilire a puterii și demnității imperiului. De aceea scriitorii veacului al VI-lea l-au judecat uneori aspru pe Iustinian în această privință.

Oricum, politica aceasta a lui Iustinian, condusă mai departe, în tot Evul Mediu bizantin, a fost una din forțele imperiului, care l-au păstrat atâtea veacuri imun împotriva tuturor năvălirilor.

2. Orașul bizantin. Hippodromul

Reforma lui Dioclețian și a lui Constantin cel Mare a abolit elementele tradiționale ale constitutiei imperiale: alături de basileus, se află totdeauna Senatul și armata, în mod deosebit apare acum și Biserica creștină, solid organizată, puternică, universală; ea traduce adesea în chip decisiv vointa populară. Dar alături de ea mai e un factor, poporul însuși. El are conștiința de a fi roman, chiar în Orient, unde termenul de „helleni” a fost înlocuit, fiind întrebuintat numai pentru păgâni. De foarte multe ori, în diferite ocazii, poporul acesta al capitalei își exprima direct vointa cu privire la afacerile publice și devenea un factor care nu mai putea fi neglijat. Dar niciodată vocea sa nu a răsunat mai tare, mai imperios, decât la marile solemnități, în marile adunări ale cercului, în Hippodromul marilor orase și în special la Constantinopol. Hippodromul din Constantinopol era, după Rambaud, adevăratul centru al vieții publice. Dar istoricul francez, recunoscând rolul mare jucat de factiuni în împrejurările vieții politice, e adesea confuz și plin ele contradicții, când afirmă că pentru bizantini Hippodromul era totul, că acolo se făceau și se depuneau împărați, că în el se aplica justiția, că acolo se triumfa asupra dusma-

nilor din afară și se pedepseau vinovatii dinlăuntru; în sfârșit, când consideră că Hippodromul era un fel de „Longchamps”, un câmp de curse, loc de amuzare publică.

Ce sunt aceste „asociații sportive” ale imperiului de Orient, numite Sfjnoi, în special în secolele V-VIII ? Wilken, încă din vremea sa, *Die Partheien der Rennbahn, vomehmlich in byzantinischen Kaisertum* (Abhandlungen der Berliner Akademie, 1827) socotea că aceste asociații sportive nu cuprindeau numai pe participanții la jocuri efectiv, ci o mare parte a populației întregi.

Cursele de cai au fost la Bizant o pasiune mai mare decât în Roma veche. Cele două facțiuni sau deme, cum li se zicea aici în Răsărit, „Albastrii” (oi BEVETOI) și „Verzii” (oi flpāmvoi) au zguduit adesea viața capitalei cu rivalitățile lor și au clătinat de multe ori tronul împăraților, ele fiind mai mult decât niste simple asociații hipice, în primele veacuri ale Bizantului, istoriografia sa e plină de ecoul violentelor agitații provocate de facțiuni.³⁶⁸

De la început, funcțiunea și interesele demelor erau duble: acelea, ale unor adevărate societăți de curse și, pe lângă aceasta, acelea ale întregii populații urbane.

³⁶⁸ A. Rambaud are meritul de a fi cercetat cel dintâi mai îndeaproape rolul însemnat pe care l-a avut Hippodromul în viața poporului bizantin și caracterul acelor asociații sportive sau facțiuni legate de acesta în *De byzantino Hippodromo et circensibus factionibus*, teza de doctorat a ilustrului istoric francez, Paris, 1870. Ea a fost rezumată în „*Revue des Deux-Mondes*”, 15 aug.

1871, sub titlul: „*Le sport et l'Hippodrome à Constantinople*”, de unde a fost reprodusă în publicația postumă prezentată publicului de Ch. Diehl, *Etudes sur l'histoire byzantine*, Paris, Armând Colin, 1912, pp. 3-61. Din aceasta din urmă vom face citațiile noastre.

640

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Erau întrebuințate la construirea și repararea zidurilor, fapt pentru care sub Theodosius al II-lea avem texte: Codinus, *De edif.*, Malalas. Erau 4 corporații pentru curse: Beveroi, ABVKOI, Upâaivoi, Povaioi. Se numeau când ră juep7? (partidele), când 8r\ioi (masele). Aceste corporații aveau și alte obligații, cum ar fi aceea de a construi și repara zidurile orașului; orice membru al acestui Sfjnot poate purta și arme, numele celor ce îndeplineau acest serviciu fiind acela de 6rnj.oTai. Demotii înarmați sunt o milizie permanentă, fiecare din ei e înscris într-un registru (jcardÂoyog). Cum s-a ajuns la această situație ? Odată cu războaiele contra marcomanilor, sub Marcus Aurelius a început pătrunderea barbarilor în Imperiul Roman. Armata imperială, chiar reformată și mărită din epoca lui Diocle-tian și Constantin, nu a mai putut apăra toate orasele. Nu e de mirare deci că locuitorii s-au înarmat uneori pentru propria lor apărare. Aceasta se produce la Athe-na în 269, sub Dexippos. La anul 400, stim din Zosi-mos, cap. XIX, că orasele Tracici aveau T<8v 'apxovccov Kai oĬKijTOpcov (pvÂccKijv. în 580, locuitorii din Sir-mium luptă singuri împotriva avarilor (Menander). La anul 440, locuitorii din Asemon, oras situat pe Dunăre, se apără contra lui Attila. Populația apără Edessa contra lui Chosroes în 544, etc. De asemenea, la Dunăre, orasele luptă contra avarilor (la Simokattes). și în Italia se petrece așa ceva. Se dezvoltă, în tinuturi părăsite de armata imperială, militiae ale orașelor.

La anul 558, când hanul kufrigurilor Zabergan trece zidul lui Anastasius, Belisarie iese cu cavaleria adunată de la toți cei care aveau cai și cu aceea a Hippodromu-lui. Trebuie să fi fost o organizație anterioară. Theopha-

641

NICOLAE BANESCU

nes spune că împăratul Iustinian eSrmoTevcre și-i trimise la Zidul cel lung; asta înseamnă, cum a văzut și Rambaud, militiae sau 8rjn.a) - adscribere, a înrola în cadrele militiei orășenesti.

Invazia slavă, atacul asupra Constantinopolului, respins la Zidul cel lung (Simokattes, Theophanes). La anul 583-584 Maurikios a pus pază la TOC iiatcpex, scotând din Constantinopol masa de trupe ce o avea la dispoziție. Theophylaktos Simokattes distinge garda de la Zidul cel lung de celelalte forte din Constantinopol, care fac o ieseire. Theophylaktos distinge ia na'ka-TWV orpaTeu/iara (.militiapalatina) de Sffriog.

în pieirea lui tragică, Maurikios se bizuia numai de demele armate pentru a se apăra contra trupelor de la Dunăre.

în sursele istorice ale perioadei, SfJnot are mai multe sensuri:

1. Sensul cel mai larg: poporul.
2. într-un sens mai restrâns, echivalent cu tJLepoq, factiunea Hippodromului.
3. în sens si mai restrâns, populatia unei circumscriptii a orasului, militia sau batalion de militia orășenească.

La atacul avarilor asupra Constantinopolei, în anul 626, populatia orasului a luat parte la apărare (v. G. Pisides).

Când s-a produs întâia oară nevoia de a înarma populatia Constantinopolei pentru apărarea sa si a imperiului ? Se pare că în anul 378, în timpul catastrofei lui Valens. Când împăratul se întoarse din Asia, află iov în agitatie si deprimare. La Hippodrom, acesta-l

642

acuză pe împărat de incurie — gotii prădau în Tracia si se apropiiau de capitală. Poporul strigă: „Dă-ne arme si ne vom bate !". împăratul se teme să o facă. Dar în anul 400 statul are nevoie de ajutorul populatiei contra revoltei gotilor lui Gainas. Cu începere din această epocă populatia Constantinopolei rămâne înarmată. Ea se compune dintr-un nucleu permanent, care se măreste printr-o mobilizare (Srmorevmt). Sub Theo-dosius al II-lea, Verzii dispuneau de 8000 de oameni înarmati. Vedem această militia armată contribuind în anul 438 la repararea zidurilor.

Partidele (iepr\') erau în legătură cu Hippodromul, dar ele reprezintă poporul real din Constantinopole, cu aspiratiile sale sociale si politice.

Cadrul pentru formarea militiilor orășenesti era procurat de asociatiile sportive create în vederea Hippodromului. Aceste corporatii nu mai erau întreprinderi private, ci asociatii publice ale unei institutii publice, de interes general.

O serie de împăratii i-au favorizat pe Verzi. Cu Iustin I, cu noua dinastie, favoarea trece de partea Albastrilor, împăratii nu se pasionau pentru culori, ei căutau sprijinul uneia sau al celeilalte deme. Care sunt atunci elementele populare care stăteau pe băncile Verzilor si care cele ce se azeau pe ale Albastrilor ? în această diferentă de culori erau diferite de clase. Ca si la Roma veche, la Constantinopol au fost împăratii care favorizau clasele de jos ale poporului (Theodosi-us al II-lea, Leon I, Zenon, Anastasios); altii, împăratii dinastiei iustiniene, se sprijinea mai degrabă pe aristocratie. Astfel Verzii (cu Rosii) erau mai ales straturile

643

sociale inferioare, pe când Albastrii (cu Albii) reprezentau straturile superioare. Cristalizarea partidelor s-a făcut în jurul culorilor, dar s-a făcut cu elementele provenite chiar din aceste asociatii sportive, iar la urmă interesele ori numai tendintele politice si sociale ale populatiei întregi au găsit în aceste partide o expresie si organe proprii. Oamenii din anumite cartiere urbane si suburbane, meseriasi si bresle erau legati o partidă sau de cealaltă (asa a văzut lucrurile si Ram-baud). Numai astfel ne explicăm violenta pasiunilor care izbucnesc în Hippodrom.

Verzii si Albastrii locuiau cartiere diferite si regiuni diferite din împrejurimile Constantinopolei. Verzii proveneau din clasele inferioare, Albastrii din clasele superioare. Din pasajele autorilor (Theophanes) reiese că Verzii locuiau în Zeuy/m, pe Cornul-de-Aur, un fel de suburbie, depărtat de centrele urbane locuite de clasele înalte. Verzii nu locuiau deci în cartierele centrale, ocupate de bogati, ci în Zeugma, dincolo de Cornul-de-Aur, în port si în cartierele comerciale din preajma Forumului lui Constantin.

Cartierul TlittâKia era locuit de clasa înaltă, ca si strada principală, Mese. Verzii locuiau apoi peste apă, dincolo de strâmtoarea Bosfor pe tărmlu asiatic, adică în Flepav si la Chalke-don.

Albastrii, favorizati în veacul al VI-lea, îi aclamau cei dintâi pe împăratii, la începerea jocurilor în Hippodrom. împăratul făcea semnul crucii mai întâi asupra Albastrilor. Domesticul scholaelor, în acelasi timp „democ-rates" al Albastrilor, în veacul al X-lea, era inferior în demnitate comitelui excubitorilor, „democratul" Verzilor.

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Cele două partide aveau un foarte mare interes pentru chestiunile religioase. Ele reprezentau, în anume momente, tendințe religioase opuse, pentru că se recrutau din clase sociale diferite.

Puterea opiniei publice era considerabilă la Constantinopol. Un Ioan Chrysostom, sprijinit pe ea, a putut înfrunta curtea imperială, în epoca lui Iustinian, Verzii au avut înclinare pentru monofiziti (protejați de Theodora).

În 514-535, Vitalian conta pe sprijinul partidului ortodox. Sub Iustinian, nemulțumirile publice au făcut să se încline Verzii, poporul, spre monofizism, ca mijloc de reacție contra împăratului. Nepotii lui Anastasios au fost susținuți în aspirațiile lor la tron de către partidul monofizit. Rezultă din atâtea fapte că ideea monofizită era reprezentată la Constantinopol, cel puțin în secolul al V-lea și al VI-lea, în populație și a exercitat o oarecare influență asupra partidelor. Asia Mică avea un mare număr de monofiziti și Constantinopolul, prin situația sa geografică, era mai legat de Orient decât de Occident, unde monofizismul nu a cunoscut o aderență deosebită.

În orasele elenice, Hippodromul a avut o parte din atribuțiile vechilor conventus păgâne. Pentru a finanta jocurile, populația era organizată și grupată după clasele sociale. Populația suporta cheltuielile bucuriilor. Dioclețian a putut să decidă prin decret ca banii pentru jocuri să fie întrebuințați pentru repararea zidurilor (o dată ce erau banii poporului, trebuiau să fie întrebuințați pentru zidurile orasului), în perioada creștină deci, vechile conventus se mențin sub forma asociații-

NICOLAF. BANESCU

În Hippodrom, cuprinzând populația întreagă. Af\noq-\i\ organizat prelungeste, în vremea creștină, conventus din epoca greacă și organizațiile oraselor elenice, dar păstrează numai o parte din atribuții. Ce era de ordin religios a trecut la Biserică. Cele profane au trecut în seama poporului. Dintre ele, cea mai însemnată obligație era întreținerea Hippodromului. De ea erau scutiți proletarii). ox^og, nkr\\$r\.

Poporul exercita o influență considerabilă asupra marilor schimbări politice, impunea voința sa și provoca răsturnări de împărați.

În anul 390, când Theodosius I a venit cu trupele la Salonic, populația s-a revoltat contra obligației de a găzdui trupele.

În anul 465, Menas, prefectul Poliției (vvKTenapxog) e anchetat de senat în Hippodrom pentru abuzurile sale și acolo, din ordinul împăratului, un tânăr îl aruncă jos și el se zdrobi. Poporul l-a târât până la mare.

În anul 491 s-a produs revolta Verzilor contra lui Anastasius, în Hippodrom.

În anul 563 s-a iscat o luptă pe străzi între Verzi și Albaștri, din cauza prefectului Andrei, contra căruia erau Verzii.

În anul 602 a avut loc catastrofa lui Maurikios, cauzată de Verzi.

Sub Constantin al V-lea, când, Artavasdos se proclamă împărat la Doryleon, partizanul său Theophanes aduna multimea (TOV Aadv) la Sfânta Sofia și poporul îl proclamă împărat pe Artavasdos.

Populația din Constantinopol era o putere constituțională a imperiului.

Împărații Anastasius I și Iustinian I sunt siliți a vedea în popor un factor constituțional și izvorul puterii lor constituționale (Ranke, Weltgeschichte, avea aceeași părere). Aii/iog, TOC ã/j.q>6TLpa [lepr] sunt în izvoare termenii pentru partidele populare. V. expresiile în Chro-nicon Paschale și Theophanes (ia nhrivri, oi 5fj/oi, 6 SfInog Tãv fieveTCov). E un factor constituțional care are, măcar din veacul al IV-lea, dreptul de a desface sau a înlocui împărați și ține să insiste asupra acestui drept, fapt care se întâmplă în 601, când populația revoltată, în chip satiric, încoronează un om ce semăna cu Maurikios. Verzii ies la Rhegion înaintea lui Phokas pentru a-l aclama.

Cooperarea activă a poporului la „crearea” împăraților la Constantinopol nu a încetat niciodată, o putem urmări în cursul secolelor.

De Caerim., I, 91, ne informează despre încoronarea împăratului Leon I (dvayopeucrig Aãovrog

paaihecoq). Se arată apoi cum după moartea lui Zenon s-au adunat în palat magistratii, senatul, episcopii, iar poporul în Hippodrom și armata. Ariadna Augusta ține un discurs în Hippodrom; populația strigă: vrem împărat ortodox /Ea răspunde că sefii și senatul vor alege, am dat ordin (în LKLĂ.LvaanLv voît ăp%-Q(nv, Kai TtJ cruy-KĂriTO) ăvSpa eniSetaafiai) . Au urmat aclamațiile.

Tot acolo vedem cum, la moartea lui Anastasius, a fost ales Iustinian. Poporul apare și aici ca factor constituțional.

Malalas ne-a relatat cum a fost primit Zenon (august 476) în capitală, după ce tiranul Basiliskos a fost învins. Poporul își are și aici rolul său constituțional.

647

il

Execuțiile, degradările, mutilările marilor personaje la Hippodrom nu trebuie să le socotim „spectacole” date poporului, ci acte guvernamentale oficiale. Hip-podromul devine o curte, un tribunal. Priscus, uneltind contra lui Heraclios, acesta îl cheamă din Cappa-docia, adună senatul și mulțimea împreună cu arhiepiscopul Sergios, și întreabă: „Cel ce-l insultă pe împărat, cui face rău ?” - „Lui Dumnezeu”, i se răspunde. și Heraclios îl trimite pentru o judecată făcută de tribunalul poporului întreg (senat, demos alături de senat și patriarh).

Tiberius al II-lea îi acordă soției sale Anastasia titlul de augusta, cu concursul poporului în Hippodrom, acesta o aclamă și așa o impune vointei Sofiei (văduva lui Iustin II), care ținea să rămână ea suverană și nu admitea altă augusta (Theophanes 250).

Heraclios, plecând la război contra persilor, îl chemă pe același Sergios, patriarhul, și pe demnitari împreună cu poporul, încredințându-le pe copiii săi, instituind deci o regentă formată din toți aceștia. Scena din Nikephoros Patriarhul privitoare la Martina, soția lui Heraclios, arată cum poporul își exercită drepturile sale.

Multe alte exemple dovedesc că, în cele mai grave afaceri, poporul adunat la Hippodrom, fie la chemarea împăratului, fie din proprie inițiativă, își manifestă vointa.

Poporul se lăsa uneori târât la violente, împărații interveneau pentru a păstra ordinea. Ostilitatea între dume, în momentul crizelor de stat, tindea să se transforme în luptă socială.

648

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

La ridicarea lui Vitalian contra lui Anastasius I, mulțimea se răscoală la Constantinopol și cere schimbarea de regim, lucru care efectiv se întâmplă sub Iustinian și Iustin al II-lea.

Aspecte de război social îmbracă toate actele de brigandaj din diverse orase, descrise în Anekdota de Prokopios, care vede în ele o (pv%fig vocrrma.

De multe ori ambele clase (dume) se uneau, ca în cazul răscoalei „Nika”, ori la sfârșitul domniei lui Maurikios. De aceea vedem uneori puterea imperială încercând să ia în mâinile sale administrarea demelor.

Hippodromul fusese construit de Septimiu Sever. El a distrus orasul Byzantion, ca pedeapsă pentru o răscoală. Dându-și seama de poziția admirabilă a acestuia, s-a hotărât apoi să-l rezidească și a început cu Hippodromul. El l-a făcut așa de măret, încât a fost găsit vrednic și de noua capitală a imperiului.

Marea piață Atmeidan, din Constantinopol de azi, păstrează câteva resturi din monumentele care împodobeau axa imensului circ al Bizantului. El avea o lungime de 370 m și o lățime de 60 până la 70 m, înconjurat de 30-40 rânduri de trepte de marmură, pe care puteau lua loc mai mult de 30.000 de mii de privitori. Trei monumente marchează astăzi, în piața Atmeidan, marea axă a Hippodromului bizantin, așa zisa Spina, care tăia arena acestui hippodrom în două piste: la una din extremități, o înaltă piramidă de zidărie, care, îmbrăcată odinioară în plăci de bronz aurit, fusese restaurată de Constantin al VH-lea Porphyrogene-tul, în veacul al X-lea, ca „o minune rivală a Colosului din Rodos”, cum grăia inscripția de pe mijlocul axei;

649

un obelisc de granit pe care împăratul Theodosius cel Mare îl adusese de pe țărmurile Nilului și se înalță încă intact pe un pedestal acoperit de basoreliefuri bizantine (unele îl înfățișau pe împărat așezat pe tron,

prezidând la cursele Hippodromului sau împărțind dreptatea; altele explicau prin ce procedee colosul monolit de argint fusese adus din desert, încărcat pe corăbii și înălțat pe spina, căci toate miscarile lucrătorilor manevrând uneltele sunt săpate în aceste basoreliefuri); între amândouă aceste monumente, se află o mică coloană de bronz, formată din trei serpi încolăciți în spirală și ale căror capete sustineau un trepied de aur, care mai există și azi. Pe spiralele serpilor mutilați se vede încă o inscripție grecească, în care sunt înscrise numele celor 36 popoare grecești care au luptat la Plătea împotriva persilor. Este prin urmare vestitul trofeu al biruinței, trepiedul închinat de greci lui Apollo, la Delphi³⁶⁹. Când împărații bizantini au vrut să-și împodobească reședința lor, ei au adus fără scrupul, din toate părțile lumii grecești, podobeale artei vechi și așa ajunse această vestită ofrandă a lui Apollo la Constantinopol.

Solemnitățile cele mai ample ale vieții politice aici se desfășurau; aici se celebrau, cu toată pompa, triumfurile acordate generalilor biruitori asupra dușmanilor imperiului, în Hippodrom se judecau uneori procese și se executau sentințele. Tot aici venea întâia oară în atingere împăratul cu poporul său, primind aclamațiile multimei. și de multe ori se întâmpla ca mulțimea să-și

369 Rambaud, *Le sport et l'Hippodrome à Constantinople*, pp. 31-33.

650

strige nemulțumirea către basileus, iar acesta, printr-un crainic, să răspundă; istoria a înregistrat asemenea dialoguri, caracteristice pentru libertatea ce-și lua poporul îngrămădit în masă pe treptele imensului Hippodrom.

Aceste manifestări populare la spectacolele circuitului constituiau, la bizantini, elementul cu adevărat democratic al vieții publice, („das eigentliche demokratische Element des öffentlichen Lebens“[^]), cum zice Hertzberg³⁷⁰.

În sfârșit, în Hippodrom se desfășurau și acte ale vieții religioase, vechile sărbători tradiționale pe care creștinătatea le-a transformat și adaptat potrivit preceptelor sale. Constantin al V-lea Porfirogenetul ne-a lăsat în Cartea Ceremoniilor descrierea celor mai însemnate dintre acestea și doamna Venetia Cottas, într-o lucrare intitulată, *Le théâtre à Byzance* (Paris, 1931), ne-a arătat cum atâtă din aceste solemnități au fost consacrate de Biserică, pentru a le impregna de creștinism. În sărbătorile maiuma, care aveau loc în mai, se recunosc urme din vechile sărbători olimpice, în care erau părți cântate, dansate, jocuri, reprezentații scenice. Astfel, întâlnim elemente combinate în așa zisul „Hippodromul Pastilor”, ori în „Hippodromul măcelarilor”, reprezentație ce avea loc cam în aceeași epocă anului, în De Cerim. aflăm patru versuri ale cântului ce însoțea dansul măcelarilor:

"Ide ro eap TO rcaÃov, nãÃiv â

<pepov vyeiav /cai %apâv, KCCI tr\v evr/jiepiav

Hertzberg, op. cit, p. 78.

f;?>;;•• i

< 651

•f

NICOLAE BANESCU

ãvSpaYCc&iav EK 0eov rofg /3a<riÃetkn Kai viKT]v tieoScbpriTov Kaxã i&v

Mimii apoi, /a/joi, care distrau poporul bizantin, toate erau lucruri care, cum bine observă autorul, înfățișează de fapt teatrul popular bizantin. Partea pe care Biserica o avea, cu clerul său, cu cântăreții și rugăciunile sale, la sărbătorile laice, precum și partea ce o luaseră facțiunile la sărbători ecclesiastice, așa-zisele acte declamate de către dumez sau dialogate între popor și cântăreți, marcau solemnitățile acestea. Cântăreții de la Sfânta Sophia, cei de la Sfântii Apostoli își amestecau glasurile cu acelea ale cântăreților facțiunilor și cu sunetele orgilor de la capetele Spinei. Imnurile ce răsunau în Hippodrom erau cântece de biserică, în care bizantinii găseau mijlocul de a glorifica în același timp Sfânta Treime, virtuțile suveranului și dibăcia vizitiilor (heniocioi).

În sfârșit, Hippodromul era, cum s-a zis adesea, un admirabil muzeu. Spina, care despărțea în două arena, marginea canalului (Euripus), care curgea la picioarele treptelor, fatada lojei imperiale, KâfliafJ,a, minunatele terase superioare, de unde privirea avea una din cele mai frumoase vederi asupra orasului întreg și până dincolo de Bosfor, în Asia Mică, porticele cu colonade, totul era împodobit de o lume de statui, între care se aflau multe capodopere ale artei clasice.

Astfel, deasupra lojei imperiale, se înăltau patru cai de bronz aurit, operă a vestitului Lysippos, adusi de Theodosius al II-lea din Chios, si transportati apoi de Dandolo, la Venetia odată cu instalarea latinilor la Constantinopol (1204). Ei împodobesc astăzi portalul

652

măreței biserici Sâן Marco din capitala dogilor. O serie de statui ale împăraților împodobeau Hippodromul: a lui Augustus, adusă din Roma, a lui Diocletian, din Nicomedia, statuile ecvestre ale lui Theodosius I, Gratian, Valentinian; statuia de bronz a împărătesei Irene, în vârful unei coloane ridicate în mijlocul unui bazin, o adevărată galerie a suveranilor, după expresia lui Rambaud³⁷¹. Se mai vedeau un Hercule colosal, al cărui deget mare era gros cât talia unui om; Helena, pe care Niketas Choniates ne-o descrie ca fiind o minune a artei: frumosul său corp de aramă oferea ochilor o carne vie si palpitantă, zice el; fruntea era încinsă de diademă, părul desfăcut din coroana-i de aur flutura în vânt si îi cădea până la picioare; gura, pe care o compară cu caliciul unei flori, părea a vorbi; surăsu-i încântător transporta de admirație sufletul privitorului: „cine ar putea însă descrie ochii săi adânci, arcul sprâncenelor sale, gratia acestui corp fermecător?”, se întreabă istoricul³⁷². Această minune de frumusețe a fost aruncată într-un cuptor de către camarazii lui Villehardouin, participanti la Cruciada a IV-a (1204).

Pasiunea pentru cursele de cai a fost mare în Roma imperială, căci în Roma Republicii nu a fost vorba niciodată de Rosii si Albi, de Albastri si Verzi. Numai o dată cu stabilirea autorității despotice a cezarilor au început si frivolele, turbulentele certuri ale demelor.

Cât de mult preocupau aceste spectacole, în epoca lui Traian, nu numai poporul de rând, dar si pe unii

371 A. Rambaud, op. cit., p. 45.

372 Ibidem, pp. 47-48.

653

NICOLAE BANESCU

oameni seriosi, ne-o mărturiseste Plinius cel Tânăr, în-tr-o scrisoare către prietenul său Calvisius. El se miră că atâtea mii de oameni doresc în mod pueril să vadă cai alergând si oameni conducând carele. si de ar fi măcar atrasi, zice el, de iuteala cailor sau de dibăcia oamenilor, ar avea un motiv; dar ei se pasionează pentru culoare, pentru o foarte ordinară tunică (vilissi-ma tunica), si nu numai vulgul, mai josnic decât tunica (quod vilis tunica est) - scrie, indignat, Plinius -, dar si unii oameni gravi {apud quosdam graves homines}, iar acest fapt se produce din cauza pariurilor³⁷³.

Trecând ca o mostenire scumpă în Bizant, cursele de cai au pasionat aici incomparabil mai mult pe toată lumea. Rivalitățile celor două factiuni, a Verzilor si Albastrilor, au umplut, cum am spus, mai multe veacuri din istoria Bizantului si au provocat numeroase si dramatice revolte.

în teza de doctorat la care ne-am referit mai sus, Alfred Rambaud a descris pe larg rolul însemnat al

373 Pariurile explică într-adevăr violenta pasiunilor populare: de la cei mai bogati până la ultimul sărac, cu totii jucau pe cele două culori ale factiunilor. Jerome Carcopino, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris, Hachette, 1939, pp. 254-255, a schitat în pagini memorabile pasiunea publicului Romei imperiale pentru caii si vizitii celebri prin victoriile lor: „La victoire d'un attelage aboutissait à l'enrichissement des uns, à l'appauvrissement des autres... Sur les couleurs d'une ecurie, sur la factio de leur choix, les riches misaient une fortune, les pauvres, le fond de leur sportules. De là, quand l'on proclamait le vainqueur, ces explosions d'allégresse bruyante et des coleres rentrees”. [în traducerea românească, însoțită de o prefață si note de D. Tudor, lucrarea a apărut si la București, Ed. stiintifică si Enciclopedică, 1979, Are si o editie franceză mai recentă.]

654

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Hippodromului în viața capitalei bizantine si în constituirea faimoaselor ei factiuni. Acestea erau, potrivit opiniei învățatului francez, adevărate asociatii, un fel de „cluburi hipice” în număr de patru, dintre care Albii făceau totdeauna cauză comună cu Albastrii, iar Rosii cu Verzii. Fiecare demă își avea presedintii ei, demnitarii, functionarii, casa, grajdurile, fermele pentru creșterea cailor, carele, vizitii ei, în sfârșit, personalul trebuitor pentru intermediile acordate publicului în timpul spectacolelor. Ceea ce le sporea însă puterea era organizarea lor ca adevărate militii înarmate. Ele se însirau pe străzi la trecerea procesiunilor;

când împăratul apărea în public, factiunile însirate în drumul său strigau în măsură aclamațiile și ofereau texte versificate, delegații lor erau invitați de suveran la distracțiile sale, când aveau loc dansuri și cântece. La căsătoria suveranului, ele îi compuneau epithalamele, iar în a treia zi o însoteau pe împărăteasă la baia tradițională pe care trebuia să o facă la palatul Magnaura. De asemenea, factiunile se produceau și la nașterea unui porphyrogenet.

Pentru a face față atâtor sarcini, clemele aveau o organizare destul de complicată, în fruntea fiecăreia se aflau doi sefi: un demokrates și un demarchos.

Cel dintâi era cel mai înalt functionar al factiunii; celălalt, demarchos sau magister factionis, era adevăratul sef al factiunii, ales de aceasta și răspunzător pentru păstrarea ordinii.

Înaltul functionar demokrates era numit de împărat, care avea grijă să pună în această funcție pe unul din generalii gărzii imperiale, ca să poată asigura linistea subordonatilor săi. în Cartea ceremoniilor a lui Con-
„ 655

NICOLAE BĂNESCU

stantin al VII-lea Porphyrogenetos, cel care îndeplinea această funcție pentru Verzi era domesticus excubito-rum (6 SrfiOKpârrjg r&v Upceaivcov fyovv 6 ecrjcou/iïTog), iar cel numit pentru Albaștri era domesticus schola-rum (6 SrmoKpârrig râv Bevercov fÿyovv 6 So^ieariKog Tâv (7Lo/l<3v). La ordinele acestor demnitari se aflau alții, destul de numeroși. Fiecare factiune își avea apoi notarii ei, pentru redactarea actelor și tinerea socotelilor, chartulari pentru păstrarea arhivelor, mandato-res pentru ducerea poruncilor demarchului, poeți pentru a compune versurile în onoarea suveranului, melistispre a le pune pe muzică, sefi de orchestră, or-ganisti pentru acompanierea corurilor, pictori și sculptori pentru a fabrica imaginile împăratului și împărătesei care împodobeau Hippodromul, cu coroana de laur pe cap; ceauși pentru păstrarea ordinii în circ, ofiteri ai urnei spre a supraveghea operațiile tragerii la sorti a locurilor ce trebuiau să le ocupe carele, păzitori ai barierelor, însărcinați să le coboare când se dădea semnalul cursei, în sfârșit o multime de functionari pentru Vestiarium, unde se păstrau coroanele și cazacele de aur ale vizitiilor, pentru grajduri, pentru întreținerea arenei, pentru poliția forurilor, fără a mai socoti dântuitorii, mimii, acrobatii, saltimbancii etc. Ch. Diehl³⁷⁴ prezintă factiunile ca pe niste corporații, alcătuite din diferite elemente. Mai înainte de toate, era vorba de un fel de jockey-club, cuprinzând mai multe sute, uneori peste o mie de membri, care trebuia să întrețină caii, carele, vizitiii, tot materialul necesar la sărbătorile circului. Aceasta era factiunea

374 Ch. Diehl, Justinien, p. 451 și urm.

656

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

oficială, o adevărată, institutie de utilitate publică, ca-re-si avea locul său în toate marile ceremonii oficiale, rangul său la curte, privilegiile sale speciale, seful său ales. Dar la acest nucleu al organizației se unea în mod firesc numerosul personal, cum l-am văzut la Rambaud. Un al treilea element îl forma poporul, căci fiecare locuitor tinea să se înroleze într-una din factiuni, purtând esarfa de culoarea acesteia. La noi, observă Rambaud, se acordă calului premiul; la Constantinopol, se sărbătorea jocheul, henio-chos, care-si avea ierarhia sa, clasele deosebite pentru care primea, oficial, insignele, iar împărații îi acordau imunități. Celor mai iluștri heniochoi li se ridicau statui în Hippodrom și li se închinău epigrame. în veacul al VI-lea, adaugă Diehl, factiunile acestea — și cele mai însemnate erau două — par să fi avut și o organizație politică și militară, care le îndatora la anumite servicii și le acorda anumite drepturi; așa se explică, printre altele, primejdia ce o constituiau pentru imperiu, căci ele aveau arme, alcătuind un fel de milizie urbană.

G. Manojlovic, fost presedinte al Academiei Croate din Zagreb, a tipărit în această chestiune, în sârbocroată, acum aproape un secol (1904), un memoriu „cu adevărat clasic”, cum îl caracterizează atât de bine H. Gregoire, în comunicarea sa ținută la Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Acest memoriu a rămas necunoscut istoricilor până în 1936, când H. Gregoire l-a pus în circulație prin traducerea sa în limba franceză, publicată în Byzantion, XI, p. 617-716.

ManojlovicB rezolvase toate antinomiile aparente, declară H. Gregoire, și despuise „chestiunea Verzilor și Albaștrilor” de aspectul său pitoresc și grotesc, de care s-a abuzat atâta pentru a defăima Bizantul, „în trei fraze”, afirmă H. Gregoire, el a spus tot

adevărul: „Circul Romei vechi, din primele două secole ale erei noastre, nu era numai un teatru gigantic pentru distracțiile populare; ci foarte adesea, prin faptul că acolo se aduna o masă nenumărată de popor, el era locul unde împăratul însuși trebuia să asculte vocea populară... Toată populația Constantinopolului 'ajunsesse să se cristalizeze în corporații împrejurul culorilor cercului: corporații cerute oarecum de Hippodrom pentru că ele trebuiau să suporte cheltuielile jocurilor și să vegheze la organizarea acestora... Erau patru culori la Hippodrom... dar erau în populație două clase sociale: de aici importanta preponderență, exclusivă luată de culoarea albastră - aristocrației - și de culoarea verde - poporul".

„Manojloviș probează cu prisosință această identificare, care explică multe lucruri, urmează H. Gregoire. El o demonstrează mai cu seamă prin topografie: albaștrii locuiesc cartierele „distinse”, Verzii cartierele populare. Verzii sunt un partid de mase -dar domnia lor lungă (cea mai mare parte din împărați, atât bizantini cât și romani, au simțit că aveau interes a se sprijini pe mase) a fost întreruptă prin episoade de teroare albastră, clasa superioară, dar mai puțin puternică numeric, știind să-și mobilizeze clienții contra clasei insolente și turbulente a Verzilor (p. 567-570)".

Descoperirea lui Manojloviș trebuia să trezească o oarecare indispoziție celor care nu desluseră (deosebiseră) atât de clar ca el realitățile politice și sociologice ascunse sub varietatea sportivă a celor două culori, declară H. Gregoire în comunicarea sa de la Académie des Inscriptions et Belles Lettres³⁷⁵. Admisă de la început, fără nici o rezervă de Ernst Stein, „genialul istoric al instituțiilor bizantine”, cum îl califică pe drept cuvânt savantul belgian, „teoria lui Manojloviș a rezistat la toate criticile”. Acum câteva decenii însă. a apărut studiul postum al lui A. P. Djakonov, Demele și Factiunile bizantine (în „Vizantiskij Zbornik”, 1945, „dans l'intention evidente d'en ébranler le fonde-
375 Le peuple de Constantinople ou les Bleus et les Verts, în „Comptes rendus de l'Acad. des Inscriptions et Belles Lettres”, 1946, p. 568-578, aici p. 571, n. 1.

ment”, dar nu face, după expresia lui H. Gregoire, decât „să o confirme și să o întărească”.

Noutatea lui Djakonov stă în faptul că el socotește demele (8fj/J.oi) ca total deosebite de factiuni (^eprj) și se silește să dovedească că ele erau la Constantinopol o supraviețuire a celor elenistice, dar nu reușește să ne convingă, cu toată lungă expunere a organizării anticelor deme grecești. Cum arată Gregoire în comunicarea sa, nu se poate vorbi la Constantinopol de deme în sens grecesc, ci de regiuni (peyeâveq) și de cartiere sau vecinătăți (yei'Tovi'ca): „în toate povestirile de tulburări populare, 5fj/j,ot, Sfjjjoi, nepr], zice foarte bine d. Gregoire, sunt expresii sinonime”.

Studiul topografic privitor la cartierele în care locuiau factiunile ajunge la același rezultat ca și Manojloviș; cartierele albaștrilor se aflau în centrul orașului, în vecinătatea Căii triumfale, zisă Mese, a Sfintei Sofii și a Marelui Palat, sau în regiunile suburbane unde stim că rezida aristocrația. Verzii locuiau, în general, departe de centru, în regiuni industriale sau maritime: erau industriasi, mestesugari, lucrători, mateloti, comercianți, în mare parte de origine asiatică, siriană sau egipteană. Textele bizantine confirmă întru totul această repartitie. H. Gregoire citează o apostrofă a Verzilor, în timpul răscoalei Nika: „noi nu suntem niciodată văzuți în locurile în care stă guvernul”.

Tot astfel, în ce privește contradicțiile religioase ale factiunilor, opiniile lui Manojloviș sunt și ale lui Djakonov.

„Acceptând teza lui Manojloviș; - afirmă H. Gregoire - autorul rus se silește a o nuanța cu marxism” (p. 571, n.1).

Dar mai e o curiozitate ce merită a fi semnalată: în chestiunea originii cercului și a factiunilor, Djakonov pretinde că ele au venit din Antiohia. Ar fi fost patru partide, datorită celor patru orase din care se compunea Antiohia (Tetrapolis). Numele factiunilor ar fi siriene: veneti (albaștri), ar veni de la benai etta, adică „Fiii Bisericii”, pentru că albaștrii sunt ortodocși, pe când frasinii (verzii) ar fi Perisin sau schismatici! „Ce sont la des aegri somnia, et rien de plus!”, declară cu toată dreptatea savantul belgian. în aceste factiuni trebuie să vedem deci ceva mai mult decât o adunare populară compusă din privitori

NICOLAE BANESCU

pasionati pentru curse si împărtindu-se în partide după culorile vizitiilor. Numele chiar de deme, întrebuintat de istoricii bizantini pentru aceste partide, arată că ele aveau o anumită organizare politică si tineau un loc în oficialitatea bizantină. Malalas ne vorbește despre 6 Sffiiog TOV Beverov nepovg si 6 SffJnog TOV Upaairov juepoug³⁷⁶. stim că însusirea de sef al acestor grupe se unea cu însemnate functiuni militare în stat; că ele erau adesea însărcinate cu anumite servicii publice - sub Teodosius al II-lea, am am arătat, trebuia să clădească o parte din zidurile orasului.

Împăratul se pasiona si el adesea, ca si supusii săi, pentru jocurile de circ, sprijinind una din aceste factiuni de seamă. Iustinian si Theodosius îi sprijiniseră pe Albastri, si asa ne explicăm asprimea luptelor dintre Verzi si Albastri la Constantinopol si în alte mari centre ale Imperiului. Se pare că în aceste grupări populare se păstra ceva din vechiul spirit democratic al cetăților grecești, în vreme ce la guvernare se manifesta o tendință din ce în ce mai pronunțată spre absolutism; între aceste două principii, conflictul era fatal: teatrul acestui conflict fu Circul.

Hippodromul era la Constantinopol, Ca Forumul la Roma si Agora la Athena, locul de exprimare a silintelor politice ale poporului. Partidele populare ale Albastrilor si Verzilor, ai căror conducători erau numiti de guvern, exercitau si functiuni publice însemnate, întrucât ele serveau ca militia a orasului.

Sâmburele demelor se pare că îl forma tocmai partea populatiei organizată

³⁷⁶ în această privință, studiul lui F. Uspenskiĭ, „Partidele Circului si demele la Constantinopol” (în rusă) în „Viz. Vrem.”, I, 1894, pp. 1-16.

660

ca militia a orasului. Asa a văzut lucrurile Bury în foarte nimerita afirmatie că „demele erau populatia urbană organizată ca o militia locală”³, în jurul acestui sâmbure se adunau în ambele partide masele mai largi ale populatiei orasului, fie că era vorba tinueau de Albastri, fie că de Verzi; interveneau pentru o partidă si luptau contra celeilalte. De aceea Albastrii si Verzii au jucat un mare rol în toate orasele mari ale imperiului, ca purtători si reprezentanti ai ideilor politice ale poporului. Ostrogorsky consideră o mare greșeală faptul de a vedea în Albastrii o partidă a aristocratiei si în Verzi o partidă socială a straturilor de jos (ca Manojloviae).

Grosul îl formau în amândouă factiunile masele largi ale populatiei, pătura conducătorilor însă, pare a fi, în partida Albastrilor, înainte de toate alcătuită din reprezentantii vechii aristocratiei senatoriale greco-romane de mari proprietari, iar în partida Verzilor din reprezentantii comertului si industriei, precum si din elementele ridicate în serviciul Curtii si administratiei finantelor, care proveneau în mare parte din părțile orientale ale imperiului (asa vede lucrările Djakonov în studiul său asupra demelor si factiunilor bizantine, din Vizantijskiĭ Sbornik, Moscova-Lenin-grad, 1945).

De aceea Albastrii reprezentau ortodoxia greacă, pe când Verzii, monofizitismul si alte erezii orientale. Antagonismul dintre amândouă partidele se manifesta în lupte aprige; de la mijlocul secolului al V-lea viata politică a imperiului atârna adesea de luptele continui dintre Albastri si Verzi.

Puterea centrală era silită să tină seamă de deme ca factori politici, să favorizeze una sau alta din factiuni, încât de regulă una din cele două partide sustinea guvernul, cealaltă, dimpotrivă, întrupa curentul ostil guvernului. J. Bury (The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos, Londra, 1911, P- 105, n.2) zice nimerit: „Demele erau populatia urbană organizată ca o militia locală”.

661

NICOLAE BANESCU

vernului. Uneori însă ambele deme se uneau în lupta comună împotriva guvernului imperial, ca să-si apere libertatea contra absolutismului puterii centrale, căci în aceste organizatii ale clemelor supravietuiau vechile traditii de libertate ale oraselor antice³⁸.

3. Revolta Nika (532)

Pentru populatia din Constantinopol, cursele ele la Hippodrom erau o zi de mare sărbătoare. Orasul întreg se aduna pe treptele din jurul arenei, în ziua de curse. Din înălțimea lojei sale, kathisma, ridicată mult deasupra arenei, împăratul asista la reprezentatie, împărăteasa nu lipsea nici ea; înconjurată de Curtea sa,

ea lua loc de obicei în galeriile Bisericii Sfântului stefan, care dădeau spre Hippodrom. Toti demnitarii statului, ai palatului si Bisericii, Senatorii si generalii asistau, în lojele rezervate lor, la dreapta si la stânga împăratului. Ambasadorii neamurilor străine, când se întâmpla să fie în Capitală, luau de asemenea parte, în locuri anume rezervate.

La un semn al împăratului, barierele cădeau si patru care, cu câte patru cai, se aruncau în arenă. Dimineata aveau loc patru curse si alte patru după amiază, în pauze apăreau pantomimele, acrobatiile, expunerea animalelor rare. Împăratul se retrăgea la dejun în sala de mâncare de lângă loja sa - Hippodromul era 378 [Autorul reproduce aici opiniile lui G. Ostrogorsky, *Historie de l'Etat byzantin*, traducere franceză dej. Gouillard, Paris, 1956, p. 96-97, citând însă a doua editie germană a lucrării (*Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1952, p. 55-56).]

662

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

unit cu palatul -, iar poporul își mânca proviziile pe loc. Adesea, generozitatea imperială îi împărtea dejunul acolo, în Circ.

În timpul domniei lui Iustinian, Alabastrii erau favorizati în Constantinopol, protejati de Curte. Verzii sufereau tot felul de jigniri; de multe ori ei plăteau cu moartea aroganta adversarilor lor si asasinatelor comise de acestia rămăneau nepedepsite. Nemulțumirea aceasta a unei părți din poporul Capitalei a fost sporită în cei dintâi ani ai domniei lui Iustinian de reaua administratie si de abuzurile înalților functionari. Astfel izbucneste, în ianuarie 532, teribila revoltă Nika, (= „învinge !”) începută la Hippodrom si întinsă apoi asupra întregului oras.

La 11 ianuarie 532, aveau loc cursele, împăratul, însoțit cu toată pompa, asista la aceste curse. Multimea era, în ziua aceea, turbulentă. Verzii se agitau pe scaunele lor, sopteau neconținut vociferări. Ei se plâneau de marele sambelan Kalopodios, si voiau să-si manifeste nemulțumirea. Printr-un crainic, împăratul interpelă poporul si atunci un dialog dintre cele mai curioase se schimbă între acel purtător de cuvânt al împăratului si factiunea Verzilor. Plângerile, la început respectuoase, devin din ce în ce mai violente. Ele se prefac în cele din urmă în insulte, împăratul amenință, multimea apostrofează. „Adio, Dreptate!” exclamă ea, „tu nu mai existi. Ne vom face evrei. Mai bine e să fii păgân decât Verde.” Apoi Verzii părăsiră în masă Hipodromul. Aceasta era cea mai mare insultă la adresa maiestății imperiale. Iustinian se retrase si el în Palat, socotind că rivalitatea Alabastrilor va sti să potolească furia celeilalte factiuni. Dar o împrăjurare supărătoare

663

strânge la un loc cele două factiuni. Prefectul orasului aresta instigatorii si-i condamnă la moarte dar, când să fie executati, funiile se rupseră de două ori sub greutatea victimelor. Poporul atunci îi smulse, îi duse într-o mănăstire si, fiindcă unul din condamnati era Verde si celălalt Alabastru, cele două factiuni își dădură mâna. Două zile după această întâmplare, la 13 ianuarie, multimea se aruncă furioasă pe ulițe si în strigătul de Nika*9 - aceasta era lozinca manifestantilor - năvăli la Prefectură, pentru a-i scăpa pe cei închisi, măcelări garda si dădu foc palatului prefectului, în ziua de 14 ianuarie populatia ia cu asalt Palatul imperial, cerând destituirea sambelanului, a Prefectului orasului si încă a doi ministri detestati, Trebonian si Ioan din Cappa-docia. Iustinian satisfăcu multimea, dar era prea târziu. Miscarea se transformase în revolutie.

Iustinian încercă atunci un act de energie. Belisarie, în fruntea trupelor de mercenari, se azvârli asupra multimii. Preotii de la Sfânta Sofia, cu sfintele moaste, interveniră pentru a-i despărți pe luptători, dar si ei fură îmbrânciti de trupe. Atunci furia se dezlântui si mai mult. De pe terasele locuintelor, de la ferestre, populatia, mai cu seamă femeile, aruncară asupra trupelor o ploaie de cărămizi si pietre, si armata fu silită să se retragă. Poporul biruitor dădu foc edificiilor publice: Senatul si o aripă a Palatului căzură pradă flăcărilor. Incendiul, alimentat de un vânt puternic, se întinse: în timp de trei zile el a mistuit Sfânta Sophia, o

379 Cu această expresie greacă se aclamau, crede Stein, factiunile circului, pe când aclamatia împăratului era pronunțată în latinește: Tu vincas (E. Stein, op. cit., pp. 450-451).

664

parte din clădirile de lângă Augusteon, Thermele Zeu-xippos, Sfânta Irena, marele spital Samson, care arse cu tot bolnavii săi, un mare număr de palate și case particulare și tot cartierul, unul din cele mai frumoase ale orasului, de la Palatul Sacru până la Forumul lui Constantin.

În ziua de 18, Duminică, Iustinian încercă un mijloc suprem. Apăru în Hippodrom, cu Evangheliile în mână, jurând pe dănele că iartă tuturor, numai să se potolească. Dar el fu primit din toate părțile cu o explozie de insulte și trebui să se retragă în Palat.

Hypatios, nepotul lui Anastasius, se văzu târât fără voie de acasă în Hippodrom și proclamat împărat. Era în după-amiaza zilei de 18. Iustinian socoti că totul era pierdut și se gândea să fugă. Energia Theodorei a fost aceea care a trezit atunci curajul Curtii. S-au luat cele din urmă măsuri de apărare, în timp ce Narses încerca, prin daruri de bani, să-i despartă pe Alabastrii de revoltati, Belisarie și Mundus pregăteau atacul decisiv asupra Hippodromului. Belisarie pătrunse în arenă, în timp ce din partea opusă își făcea intrarea Mundus cu soldații săi; ei încep un măcel îngrozitor în această multime surprinsă fără apărare, în vreme ce de pe terasele amfiteatrului trupele imperiale aruncau o ploaie de săgeți asupra ei. Noaptea, când măcelul încetă, mai mult de 30.000 de cadavre acopereau nisipul însângerat al Hippodromului. Revolta fusese înăbușită, Hypatius fu executat și o multime de senatori implicați în această mișcare avură aceeași soartă.³⁸⁰

380 Revolta e descrisă după Theophanes de Diehl, op. cit., pp. 458-465.

665

NICOLAE BANESCU

Autoritatea lui Iustinian se restabili definitiv. Istoria domniei sale va cunoaște alte mișcări ale facțiunilor, luptele de stradă și incendiul vor nimici încă monumentele Constantinopolului, dar autoritatea imperială nu se va mai zgudui.

Zilele în care s-au desfășurat diferitele episoade ale revoltei nu sunt aceleași la toți scriitorii, într-un studiu special publicat în *Journal of Hellenic Studies*", 1897381, învățatul Bury a stabilit desfășurarea evenimentelor din cursul săptămânii cât a tinut acea revoltă, în ordinea pe care o urmărim noi în expunerea ce o facem.

Duminică, 11 ianuarie ("Afra 5id KaXonoSwv). Verzii se plâng împăratului în Hippodrom împotriva purtării lui Kalopodi-os. Dialogul lui Iustinian cu Verzii (descrie de Theophanes). Verzii părăsesc Hippodromul.

Seara, un număr de criminali, atât Alabastrii cât și Verzi, sunt executați de Prefectul orasului. Această execuție a fost fără îndoială o consecință a scenei din Hippodrom, în care ei au ofensat imparțialitatea împăratului față de facțiuni. Un Alabastru și un Verde sunt eliberați și caută azil la Sf. Laurentius.

Luni, 12 ianuarie. Intervalul de o zi dă timp celor două facțiuni să se înțeleagă și să-și unească acțiunea pentru a obține iertarea celor doi criminali eliberați. *

Marti, 13 ianuarie. Mare serbare a curselor la Hippodrom (cele de duminică fiind un fel de probă).

Ambele deme cer în zadar împăratului iertare. Ele declară atunci unirea lor pe față (ca Prasinoveneti sau Verzi-Alabastrii).

Seara, se duc în masă la Prefectul orasului și fac o nouă cerere de amânare a pedepsei. Neprimind răspuns, demele atacă Pretoriul și-i dau foc, pentru a-i scăpa pe prizonieri.

Rebelii se duc apoi în Augusteum să atace palatul. Incendiul, toată noaptea și în ziua următoare, distruge Chalke sau porticul Palatului, Băile lui Zeuxippos, palatul Senatului din Augusteum, biserica Sfânta Sophia. Acesta e primul incendiu.

381 Reprodus și în Appendix la voi. IV al operei lui Gibbon, editate de el.

666

T

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Miercuri, 14 ianuarie. Revolta, care începuse cu o cerere de amânare, se desfășură acum ca o insurecție împotriva oprămirii administrației. Strigătele sunt îndreptate în special contra lui Ioan de Cappadocia, Trebonian și Euclaemon (Prefectul orasului). Iustinian cedează presiunilor și-i depune pe cei trei miniștri. Dar e prea târziu. Insurgentii sunt hotărâți să-l înlăture și să-l așeze în locul său pe un membru al familiei

lui Anastasios. Hypatios si Pompeius se aflau în Palat, iar poporul aleargă la casa fratelui lor Probus; dar acesta nu e de găsit, si ei pun foc casei.

Joi, 15 ianuarie. Belisarie, în capul unei unități de heruli si goti, iese din Palat si reprimă multimea. Luptă pe străzi. Poate în această zi intervine clerul.

Vineri, 16 ianuarie. Un nou atac se dă la Praetorium. Luptele de stradă continuă si un al doilea incendiu izbucneste în cartierul de la nord de Sf. Irene, si spitalul lui Eubulus. Focul, alimentat de un vânt, mistuie acest spital, Băile lui Alexandru, biserica Sf. Irena si spitalul Sampson.

Sâmbătă, 17 ianuarie. Luptele continuă. Rebelii ocupă o clădire zisă Octagon (lângă Basilica). Soldatii îi dau foc si un al treilea incendiu izbucneste. Acest incendiu distruge Octagon, biserica Sf. Theodor Sphoracius, Palatul Lausus, Porticele din Mese, biserica Sf. Aquilina s.a.

Seara, Hypatios si Pompeius părăsesc Palatul.

Duminică, 18 ianuarie. Iustinian apare în Hippodrom si face un jurământ în fata poporului adunat, dar nu se produce efectul dorit. Hypatios e proclamat împărat. Iustinian se gândește la fugă; un consiliu se adună în Palat, în care vederile Theodorei se impun. Revolta e înăbușită prin masacrul, în Hippodrom.

Luni, 19 ianuarie, înainte de zori, Hypatios si Pompeius sunt executati.

Masacrul final este de obicei socotit că a avut loc luni, dar Bury a constatat că trebuie pus duminică, 18 ianuarie.³⁸²

x- Monografii speciale asupra acestui subiect: W. A. Schmidt, *Der Aufstand in C-pel unter dem Kaiser Iustinian*, 1854; P. Kalligas, *Tlepi TT?L arâaeoq rov Nitca* (în *Ms. Asrai KCCI. A. O. I.*, p. 329 si urm, Athena, 1882).

667

NICOLAE BĂNESCU

O mare jale rămăsese pe urmele acestei înspăimântătoare miscări din 532. Un contemporan, Ioan Lydus, ne spune că „orasul nu mai era decât o grămadă de coline înnegrite: ca la Lipari sau la Vezuviu, el era plin de fum si cenușă; mirosul de foc răspândit pretutindeni îl făcea nelocuibil si vederea sa inspira privitorului o spaimă amestecată cu milă”.

Totul era prin urmare de refăcut: biserici, palate, monumente publice. Iustinian întreprinse această operă de restauratie si ei îi datorăm măretul monument care este Sfânta Sophia.

383

4. Comerțul bizantin în timpul lui Iustinian

Ca si mai înainte, în timpul lui Iustinian, toate silintele comerțului bizantin tindeau spre Orient. Bizantinii, ca si mai înainte romanii, căutau în adâncul Asiei cele mai multe din produsele cu care-si întretineau luxul. China le dădea mătasea, aloesul, cuisoarele; India mirodeniile, moscul, piperul, aromatele si fildesul, pietrele pretioase si perlele. Toate aceste lucruri erau întrebuintate pe o scară foarte întinsă la Bizant, împăratii bizantini tineau întotdeauna să fie înconjurați, în marile ceremonii, de o multime de curteni îmbrăcați

³⁸³ Bibliografie: W. Heyd, *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, 2 voi., Stuttgart, 1879; Kosmas Indicopleustes, *Topografia creștină*; P.G., t. LXXXVIII; cf. Gelzer, *Kosmas der Indien fahrer* (*Jahrb. Fur protest. Theologie*”, 1883, 105-141). [Autorul nu a mai ajuns să utilizeze teza semnată de Wanda Wolska, *Recherches sur la «topographie chrétienne» de Cosmas Indicopleustes. Theologie et science au VIe siècle*, Paris, Presses Univ. de France, 1962.]

668

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

în mătase si purpură. Banchetele lor se desfășurau în săli îmbibate de parfumul lemnului de aloes si invitatii primeau adesea în dar, la serbările oficiale, vestimente de mătase. Pentru acest scop se consumau mari cantități de mirodenii, multime de stoffe fine din Orient.

Darurile cu care se încărcau de obicei solii neamurilor barbare veniti la Constantinopol contribuiau încă la consumarea atât de mare a produselor Orientului.

Comerțul mediteranean era aproape tot în mâinile sirienilor si grecilor. La Roma, Neapole si Carthagina, în Marsilia si Bordeaux si în orasele principale din Ga-lia erau așezări de negustori orientali. Corăbiile lor aduceau în vest vestimentele de mătase si pânză lucrată în fabricile din Tyros si Berytos, purpură din

Caesarea si Neapolis, vinuri tari din Gaza si Ascalon, papyrus din Egipt, blănuri din Cappadocia. Era o mare cerere de stofe brodate, în special pentru întrebuintare ecle-siastică. Dar marele centru în care veneau corăbiile din toate tinuturile era capitala imperiului, cel mai bogat si mai populat oras al lumii. E probabil că majoritatea importurilor pe care imperiul le primea din tinuturile Pontului Euxin veneau direct pe apele lui la Constantinopol si de acolo erau distribuite: pieile pe care hunii le schimbau la Cherson pentru stofe si giu-vaeruri; apoi sclavii, pieile, grâul, sarea, vinul, care se aduceau din Lazica. Pentru imperiu, comertul cu Răsăritul fusese totdeauna mai ales un comert de importuri (China era o piață pentru sticlă si lucruri smălțuite, Siria pentru stofe fine, India pentru pietre pretioase si substante aromate). Balanta comercială era deci deficitară imperiu-

669

NICOLAE BANESCU

lui, si era o scurgere statornică a aurului în Răsărit, în pagubă pentru statul bizantin³⁸⁴.

în Imperiul Roman, comertul cu India, Golful Per-sic, Arabia si Coasta de Est a Africii fusese în mâinile negustorilor romani, care navigau cu corăbiile lor în Marea Rosie si în Oceanul Indian. Din secolul al III-lea acest comert direct a încetat. Comertul între Medi-terana si Răsărit a trecut în mâinile intermediarilor persi, abyssinieni si hymiariti din Yemen. Această situatie s-a datorat conditiilor anarhice ale Imperiului, care au urmat mortii lui ALEXANDER SEVERUS³⁸⁵.

în ce priveste traficul cu India, avem o informatie curioasă într-o carte care a fost scrisă către mijlocul veacului al VI-lea, Cosmografia creștină al lui Cosmas. Autorul acesta e cunoscut ca Indicopleustes, „navigator la Marea Indiană”, si era un negustor egiptean, dar când a scris cartea părăsise probabil profesiunea sa si se făcuse călugăr.

Cosmografia, compusă, cum dovedeste Bury, către 545-550, nu e, din fericire, un tratat de geografie, ca al lui Strabo sau Ptolomeu, nici o povestire a călătoriilor sale, ci o operă teologică, menită a explica adevărata formă a universului, cum se arată în Scriptură, si în special a respinge eroarea științei păgâne că pământul e sferic³⁸⁶. Pământul, după Cosmas, e un dreptunghi plan si lungimea lui e de două ori mai mare decât lățimea. Cerul formează un al doilea etaj, sprijinit la extremitățile pământului pe patru pereti. Uscatul pe care

384 Bury, II, pp. 316-317.

385 Ibidem, pp. 317-318. » Ibidem, pp. 319.

670

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

locuim e înconjurat de ocean, si dincolo de el e alt pământ unde locuiau oamenii înainte de Diluviu.

Firmamentul e tavanul dintre cele două etaje, si pământul, etajul de jos, e la temelia universului. Soarele nu e mai mare decât pământul, cum își închipuiau fals păgânii.

Această construcție a lumii, care înlătură disprețuitor tot ce a stabilit știința greacă, nu reprezintă vederile curente ale creștinilor ortodocși. Cosmas își scoate concepțiile din aluzii aruncate de teologi ai Siriei, în special de Theodor din Mopsuestia. Dar pentru noi, valoarea operei constă în crâmpiele de informații pe care autorul ni le dă accidental cu privire la călătoriile sale⁵⁸⁷.

El a cunoscut bine Marea Rosie. A vizitat Etiopia în vremea domniei lui Iustin si a făcut o călătorie în Golful Persic, care formează probabil limita călătoriei sale spre est. Ceea ce ne spune despre insula Ceylon si India nu provine de la un martor ocular. Numai rar un comerciant roman a vizitat pieteile din Ceylon. Comertul între Marea Rosie si India era cu totul în mâinile abyssinienilor.

Ceylon, cunoscută de cei vechi ca Taprobane, era marele centru al comertului maritim între estul îndepărtat si vest. în porturile ei se adunau comercianții persi, etiopieni si indieni. Mătasea se aducea din China în pieteile ei, iar India continentală își trimitea tot aici produsele. Insularii își exportau propriile produse la est si la vest si aveau un serviciu comercial; clar însemnătatea insulei era poziția ei ca un empori-

387 Ibidem, pp. 319-320.

'<iO

671

um pentru mărfurile în tranzit. Persii aveau asupra bizantinilor avantajul că traficau direct cu insula si

aveau acolo o colonie comercială, pe când comerțul bizantin se făcea prin etiopieni și alți intermediari. Persii erau intermediarii pentru mătase și imperiul depindea de rivalul său politic în privința unui produs a cărui consumație era imensă. Iustinian se sili a desființa monopolul persan³⁸⁸.

Pentru a răspunde cerințelor pompei și diplomatiei imperiale, trebuinței de lux ce caracterizează în genere societatea bizantină în veacul al VI-lea, comerțul a luat un avânt deosebit în timpul lui Iustinian. Împăratul îi dă o mare atenție în negocierile sale, în tratatele ce le încheie, chestiunile economice tin un loc foarte însemnat, de multe ori decisiv. El încearcă ceva mai mult: voia să deschidă comerțului bizantin drumuri noi, pentru a-l scoate de sub tirania mijlocitorilor, cum era aceea a persilor³⁸⁹.

Încercarea lui Iustinian se motivează prin faptul că neguțătorii bizantini nu mergeau ei însși în țările unde se aflau produsele de care aveau nevoie. Acestea veneau la dânsii prin alții, în timpul domniei lui Iustinian, două căi principale puneau în legătură bazinul Mediteranei cu Extremul Orient.

1. Una, folosită demult și cea mai scurtă, ducea din China în oazele Sogdiane (la Samarcand, Boukhara), de unde apoi caravanele duceau produsele, luate din mâinile neguțătorilor chinezi în Persia. De la Marea Chinei și până la frontierele Persiei se făceau 150 de

388 Ibidem, pp. 320-321

389 Ch. Diehl, Justinien, pp. 533-534.

672

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

zile de drum; de acolo apoi și până la frontierele imperiului bizantin, la Nisibis, încă 80 de zile.

2. Un alt drum folosit de la mijlocul veacului al III-lea d. Chr., era acela al mării. El fusese deschis pentru a-i scuti pe neguțătorii romani de exigentele intermediarilor care erau atunci părții, căci aceștia ocupau o parte a drumului pe uscat. Calea aceasta era foarte umblată și în veacul al VI-lea. La capătul de sud al Indiei, marea insulă Taprobane (Ceylon) era un însemnat emporiu. Chinezii își aduceau acolo pe mare produsele lor. Coastele Indiei de asemenea, valea fluviului Indus își cărau toate bogățiile lor; apoi în insulă se găseau pietre prețioase, mai cu seamă ametist. Toate aceste produse erau căutate în Taprobane de neguțătorii Occidentului. Aceștia erau foarte rar bizantini. Se întâmpla ca uneori neguțători din Alexandria să ajungă aici pentru mărfuri, și lucrul ne e confirmat de Cosmas Indicopleustes în *XpicmaviKr\ TonoyckKpia* (secolul al VI-lea), dar acestea erau cazuri izolate și de obicei călătoriile acestea veneau pe corăbiile etiopienilor, deci nu pe socoteala lor. Ca și pe calea cealaltă, de uscat, mijlocitorii aveau și aici monopolul legăturilor dintre marele emporiu indian și imperiu. Persia și Etiopia își trimiteau de obicei corăbiile la Taprobane. O dublă cale se urma de aici către Occident: una ducea la țărmurile Africii, la porturile regatului din Axum, la cele ale Yemenului și ale Mării Rosii; alta, cea mai însemnată și mai bătută, ducea în Golful Per-sic, la gurile Tigrului și Eufratului, de unde apoi mărfurile se răspândeau în toate părțile³⁹⁰.

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 534-537.

673

NICOLAE BANESCU

Astfel, pe mare și pe uscat, persii erau stăpânii comerțului cu Extremul Orient. Bizantinii erau nevoiți să primească din mâinile lor produsele scumpe ale depărtatelor ținuturi asiatice și conveniunile reglementau precis comerțul între cele două țări. Anumite orase de graniță erau hotărâte pentru schimb: ele se chemau, din cauza drepturilor vamale ce se percepeau, <5eKaTet>T77pia³⁹¹. Acestea erau, la miazăzi, Callinicum, în Osroene; la centru Nisibis, în Mesopotamia și la miazănoapte Artaxata, în Armenia. Legi severe prescriau legile schimbului, obiectele a căror vânzare era prohibită, drepturile fiscoale asupra celor cumpărate, pedepsele împotriva contrabandelor.³⁹²

Pe mare, cu toată concurența etiopienilor și a locuitorilor din Himyar, erau, de asemenea, stăpâni persii. Mai apropiați de India, veneau în număr mai mare și erau mai privilegiați; ei alcătuiau în țară o colonie puternică. De aceea era tributar Bizantul regatului sas-sanid: pentru toate articolele atât de necesare care veneau din Orient. Fiindcă între ambele state rivalitatea era veche și războiul des, negoul cu aceste lucruri suferea mult. Dar chiar în timp de pace, Curtea bizantină nu vedea cu ochi bun atâta aur iesind din țară pentru a cădea în mâinile dusmanilor statului.

Iustinian căută, deci, din toate puterile, să înlăture acest neajuns, fără a izbuti totuși pe deplin.

în două părți legaseră mai cu seamă însemnate relații comerciale neguțătorii bizantini, în veacul al VI-lea. în Marea Neagră, prin porturile Crimeii, Cherson w Locul unde se percepea zeciuiala din mărfuri. 392 Ch. Diehl, Justinien, p. 536.
674

și Bosporos, ei exploatau tinuturile fertile ale Rusiei Meridionale; aduceau barbarilor goti, huni, avari din acele părți produsele manufacturii bizantine, giuvae-ruri, stfe scumpe, de care ei erau foarte avizi, și primeau în schimb blănurile nordului. Cherson era, în special, un mare târg de schimb. Pe de altă parte, în extremitatea orientală a Mării Negre, Bizantul făcea un negot însemnat cu țara lăzilor. Din amândouă aceste puncte și de la Marea de Azov și din Coîchida veche, acum Lazica, se putea merge, pe la nordul Caspiceii, în oazele Sogdianeii, fără a mai trece prin țara persilor. Nu se știe dacă Iustinian a încercat să deschidă acest drum. Dar la începutul domniei lui Iustin al II-lea, un mare număr de turci sunt la Constantinopol și relații active de comerț se urmează cu acești noi stăpâni ai Turchestanului, pentru a se aduce la Bizant mătasea pe drumul Caucazului³⁹³.

Dar Iustinian se străduie să lucreze mai ales în părțile Mării Rosii. La capătul extrem, de nord-est al acestei mări, grecii posedau portul Aila și, puțin mai la sud, insula Iotabe; la capătul de nord-vest, unde e actualul Suez, ei aveau portul Clisma. De acolo porneau negustorii Siriei și Egiptului pentru exploatarea tinuturilor riverane ale Mării Rosii. Pe coasta orientală, ei mergeau ori pe uscat ori pe mare, prin portul Ocelis în țara Himyar, pentru tămâia care venea acolo din Barbaria, pentru aloes și parfumuri din Arabia Fericită. Pe țărmul occidental, debarcau în portul Adulis, unde veneau produsele din interiorul Africii, tămâia și mirodeniile, papirus din Barbaria, smaralde din țara blemmy-
393 Ibidem, pp. 537-538.

675

NICOLAE DĂNESCU

ilor, fildeşul din Etiopia, aurul din țara Sasu. Adulis făcea apoi un comerț însemnat cu Orientul asiatic. Etiopienii întrețineau relații de comerț cu insula Dioscoride (Socotra), cu coasta Himyar, cu Persia, Taprobane. Iustinian spera să-și capete printr-însii mătasea și să scape astfel de monopolul persilor. Dar etiopienii au aflat piața ocupată în India de persi și nu i-au putut înlocui³⁹⁴.

Ostilitățile îndelungate cu persii au dus la urcarea pretului mătăsii brute și fabricanții din Berytos și Tyr au urcat pretul mătăsii fabricate, lucru grav într-un stat care consuma o cantitate atât de mare. Iustinian interveni, încă din veacul al V-lea agentii fiseului, comites commerciorum sau comerciariei erau însărcinați a cumpăra mătasea de la persi și a o vinde, în cost, particularilor pentru industria privată.

Iustinian prescrie agentilor un pret maxim de 15 bani de aur pentru livra de mătase, precum și posibilitatea de a o da în cost particularilor, după ce vor fi aprovizionate manufacturile imperiale - bapheia, gynaekeia unde, sub autoritatea comitelui largitionum se fabrica stofa trebuitoare Curtii.

În chipul acesta, Iustinian spera să procure gynae-kiilor mătasea la un pret moderat și să împiedice în același timp pe particulari de a urca prea mult pretul ei. Rezultatele nu au fost însă multumitoare.

Negustorii persi nu puteau fi obligați să vândă la pretul fixat de Iustinian și materia primă adesea lipsea, ceea ce stânjeni mersul industriei; apoi, împăratul, fixând un pret maximal de vânzare, pricinui ruina multor indus-

w Ibidem, pp. 538-540.

676

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

triasi. În această strămtorare, comes largitionum Petru Barsymes întocmi alt sistem, pentru că trebuiau neapărat mătăsuri pentru Curte și public; el trecu peste prețurile stabilite și, profitând de ruina industriilor private, organizează fabricarea mătăsii în monopol, rezer-vând-o manufacturilor statului, ceea ce aduse fiseului frumoase beneficii. Dar industria bizantină, mai ales aceea a Siriei, se resimți mult de pe urma acestui neajuns și mulți industriasi se ruinară³⁹⁵.

O îndreptare păru să vină și să remedieze această situație deplorabilă, când niste călugări, care trăiseră mult timp în Serinda (Asia Centrală), i-au adus lui Iustinian ouă de gândaci și introduseră în Imperiu creșterea viermilor de mătase, între 552 și 554. Încă din timpul domniei lui Iustinian un trib turc, la

chinezi Tuki, pornit de pe malurile lacului Balkhas, a întemeiat un stat puternic care ajungea la hotarele de nord și vest ale Chinei și la Caspica. Drumurile de comerț treceau acum prin acest nou stat, care supusese Turkestanul și Tokarestan. Iustin al II-lea putea arăta ambasadivilor turci mirati isprava cea nouă. Dar industria avea nevoie de cantități enorme, și acestea nu se puteau face deodată. De aceea, în tratatul de pace încheiat cu Persia la 562, se stipula din nou asupra comerțului mătasei³⁹⁶.

Oricum, prosperitatea comerțului bizantin în veacul al VI-lea era foarte mare. Constantinopolul era mai cu seamă o piață incomparabilă. Prokopios raportează că din toate părțile lumii corăbiile veneau în capitala imperiului. Corporațiile, avarf^{fiara}, erau foarte nume-

395

Ibidem, pp. 541-542. 396 Ibidem, p. 542.

677

roase și bancherii, argentarii, erau foarte puternici. Bizantul era apoi marele mijlocitor al produselor Orientului în Occident. Cucerirea Africii și a Italiei a usurat negoul în aceste părți. Negutătorii bizantini pătrund, în veacul al VI-lea, până în Spania, în interiorul Galliei, la Marsilia, la Bordeaux, la Narbonne, Tours, Orleans și Paris. Iustinian a avut o mare solitudine pentru răspândirea și dezvoltarea comerțului. Bizantul ținea în veacul al VI-lea un loc atât de însemnat în această privință încât, după spusele lui Cosmas, de la un capăt al lumii până la celălalt, monedele sale erau primite peste tot, pe toate pieteles lumii.

5. Cultura epocii lui Iustinian

Epoca lui Iustinian se distinge din punct de vedere cultural. Arta cunoaște în această domnie prima ei epocă de aur.

Miscarea intelectuală e de asemenea importantă.

Istoria se dezvoltă mult și e reprezentată printr-o serie de scriitori de valoare, în fruntea tuturor stă Prokopios din Cesarea: a scris Istoria în 8 cărți, De aedificiis, Istoria secretă (Anekdotai). Agathias, un asiatic, a lăsat de asemenea o istorie a perioadei cuprinse între anii 552-558. Mai este cunoscut ca retor și poet.

Petros Patrikios, om de legi și diplomat însărcinat de Iustinian cu ambasade, a lăsat o istorie din care avem fragmente despre ambasade și o lucrare despre întocmirea administrației (Tepi jro/lmicife sraTacra-aeoag) în două capitole, conservată în De Cerimoniis.

Menandros Protektor a redactat o istorie în care povesteste faptele până la Maurikios (558-582), foarte

678

importantă prin relațiile asupra ambasadelor schimbate de imperiu cu diferite popoare în acea epocă.

Nonnosus ne-a descris o ambasadă (533) la popoarele din Orient.

Theophanes din Bizant (cunoscut din Photios), a lăsat o istorie a perioadei cuprinse între 566-581, în care se relatează introducerea viermilor de mătase sub Iustinian.

Ioan Lydos ne este cunoscut prin 1) De mensibus și 2) De magistratibus populi romani, conținând o serie de povestiri și considerații în legătură cu demnitățile imperiului, precum și informații pentru istoria internă a domniei lui Iustinian.

Hierokles este autorul unui ghid, ZvveKSrinog sau Vademecum, operă statistică a Imperiului Roman în epoca lui Iustinian, din care aflăm geografia sa politică. Lucrarea a fost folosită de Constantin al VII-lea Porfirogenetul în secolul al X-lea.

Cronistica reprezintă un alt gen important al literaturii istorice bizantine. Pe Hesychios Milesios îl cunoaștem fragmentar din Photios și Suidas. A scris: 1) o Istorie universală de la Asirieni la Anastasios (518), din care s-a păstrat un fragment în Harpila KcovffTanvov-2) Istoria domniei lui Iustinian I și un 3) Malalas reprezintă tipul cronicii bisericii creștine. E foarte însemnată din punct de vedere cultural și literar istoric. Textul constituie și un document al greutății populare. Centrul povestirii formează și o istorie a orașului natal (Antiohia).

Istoria religioasă înregistrează numele lui Ioan din Ephesos, monofizit, episcop în Ephesos, care a scris o

679

istorie a Bisericii (în siriană), de la Cezar până la anul 585, din care e păstrată numai partea din urmă. Evagrius îi continuă pe Socrates, Sozomenos și Theodoretos, de la Sinodul Ephesos (431) până la anul 593.

Viata monastică a lăsat urmele ei în operele de literatură ascetică, mistică și hagiografică. Ioan Scărarul (Ἰωάννης Κασσιανός), a trăit mulți ani în Muntele Sinai și a scris opera Klimax („Scara spirituală”, Scala Paradisi), în care descrie treptele înălțării spiritului către perfecțiunea morală. A fost lectura favorită a Bizantului, cu traduceri multe, în fruntea hagiografilor stă Kyrillos de Skythopolis (Palestina), care și-a propus să scrie o vastă colecție a Vieților Sfinților, dar a lăsat numai câteva, poate din cauza morții premature.

Între poeți, Romanos Melodul trăiește în această epocă, fiind reprezentantul de frunte al poeziei religioase,³⁹⁷

oase

Paulus Silentiarius a lăsat două descrieri poetice în versuri, una a Sfintei Sofia, alta a amvonului, de mare interes pentru istoricii artei.

Corippus din Africa de Nord a compus două opere în versuri latine: Iohannis, „Ioanida”, în cinstea generalului Ioan Troglita și In Iustiniano, panegiricul urmașului lui Iustinian.

Dioscoros, în secolul al VI-lea, în Egiptul de Sus, a trăit, în Aphrodito, un sat revelat de papirusurile decoperite; a lăsat poeme, multe opere grecești, în ver-

397 V. Krumbacher, Studien zu Romanos, 1898. [Bibliografie la zi și date noi despre ceilalți autori menționați în text pot fi găsite în Beck, Kirche und Literatur, căutând în indicii de la sfârșit numele care interesează.]

680

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

suri execrabile, fiind unul din ultimii reprezentanți ai elenismului egiptean.

Activitatea Universității din Constantinopol, mai ales pe terenul juridic, nu poate fi nici ea trecută sub tăcere.

Arta Sfintei Sofia, în locul vechii basilici Sf. Sofia a lui Constantin, distrusă în vremea răscoalei Nika, Iustinian a dorit să înalte un edificiu măreț, extraordinar. Rareori nebunia luxului a fost împinsă mai departe. Cele mai bogate materiale - aurul, argintul, ivoarul, pietrele prețioase - au fost folosite aici cu o risipă de necrezut. Grecii vechi se foloseau pentru zidurile Propyleelor și ale Parthenonului de marmurele cele mai perfecte, fermecate de strălucirea și puritatea lor; Iustinian a vrut pretutindeni o policromie savantă.

Lucrările Sfintei Sophiei reclamă deci sume imense. Au trebuit, spre a se face față cheltuielilor, impozite noi și măsuri arbitrare. Amvonul singur a costat veniturile pe un an ale Egiptului. Afară de aceasta, Iustinian porunca guvernatorilor și funcționarilor să-i trimită materialele cele mai bogate ale vechilor monumente. Și i s-au trimis din Ephes 8 coloane în verde antic. O văduvă romană, Marcia, i-a trimis 8 coloane de porfir luate de la un templu al Soarelui. Alte materiale au venit din Cyzic, din Troada, din Athena. S-au pus la contribuție apoi carierele de marmură vestite ale Proconezului. De aici marea diversitate a marmurilor întrebuințate, a pietrelor de toate culorile, combinate cu atâta gust în policromia caracteristică acestui monument³⁹⁸.

* Justinien, pp. 472.

681

NTCOLAE BANESCU

Se cunosc numele celor doi arhitecți principali care au condus lucrările, amândoi de origine asiatică: Anthemios din Tralles și Isidor din Milet³⁹⁹. Toti contemporanii au lăudat cunostintele lor solide; mai cu seamă Anthemios e socotit ca un savant de primă mărime. Sub ordinele lor lucrau 100 de maistri, sefi de santier, care aveau fiecare câte 100 de lucrători de condus. Când s-au pus temeliiile, patriarhul Eutychius a făcut rugăciuni pentru izbândirea lucrării, iar împăratul a așezat prima piatră. Mai târziu, se povestea tot felul de minuni întâmplare în timpul construcției: un înger ar fi descris, în vis, împăratului planul clădirii; un altul i-ar fi destăinuit comori ascunse, în clipele crizei de bani; un altul i-ar fi însemnat locul absidelor.

Toate aceste legende ne arată ce puternică impresie a făcut asupra închipuirii populare această uriasă lucrare⁴⁰⁰.

Împăratul s-a interesat foarte de aproape de lucrări. El venea aproape zilnic pe șantier, pentru a-i îndemna pe lucrători; adesea contribuia cu sfaturile sale, când arhitecții se aflau în vreo încurcătură.

Nici o cheltuială nu era crutată: după expresia lui Lydos, „un fluviu de argint curgea”. Lucrul merse repede: în cinci ani, biserica era terminată. Ea costase sume fabuloase: fără a socoti materialele gratuite, nici podoabele cultului, se cheltuiseră aproape 361 de milioane.

399 [Informații suplimentare și bibliografie referitoare la acest subiect în LM, I, 1980, col. 695; ODB, voi. I, p. 109; EPLBIP, voi. II, Atena, 1997, p. 197-199.1

*° Ch. Diehl, Justinien, p. 474.

682

Astăzi, când se privește din afară, impresia nu e grozavă. Pe de o parte fiindcă, pentru a se susține construcția lui Iustinian, a trebuit ca ea să fie proptită cu masive contraforturi, și, în mijlocul acestor suporturi părăsite, cupola pare puțin turtită; pe de altă parte însă, nu trebuie să judecăm o biserică bizantină pe dinafară, ci pe dinăuntru: acolo sunt adunate toate splendorile și toate îndrăzelile.

Înaintea templului se afla o mare curte înconjurată de portice, atrium, în mijlocul căruia o frumoasă fântână de marmură arunca apă. De aici, intrai într-un dublu narthex, care dădea, prin 9 uși, în biserică. Ea e cuprinsă într-un spațiu dreptunghiular de 77 m lungime pe 71, 70 m lățime. Interiorul e împărțit într-o parte centrală, navă, acoperită de o cupolă enormă de 33 m diametru⁴⁰¹ și două părți laterale. Cupola se sprijină pe 4 mari arcuri, care la rândul lor se reazemă pe 4 stâlpi colosali. Două dintre aceste arcuri, pentru a oferi mai multă rezistență, sunt închise de un zid plin, susținut de două etaje de coloane. Pe cele două arce perpendiculare pe navă, cel oriental și occidental, se sprijină două semicupole. În fundul hemiciclului acoperit de semicupola orientală se deschid trei abside-, cea din mijloc formează sanctuarul, cele laterale se deschid în părțile de jos, care sunt împărțite în două etaje: cel de sus formă gineceul și era rezervat femeilor. Acolo venea împărăteasa, înconjurată de suita sa⁴⁰².

*' După A. M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantino-pel, Berlin, 1939, iar nu 31 m, cum s-a admis până atunci; v. Stein, op. cit., p. 458, n. 2.

*2 Ch. Diehl, Justinien, pp. 476-478.

683

Minunea acestui edificiu era cupola colosală care îl stăpânea. Se admite în genere că din arhitectura orientală, în particular din a Persiei, au luat arhitecții lui Iustinian ideea acestei dispozițiuni și e posibil ca aceste metode de construcție să se fi propagat prin Siria în Asia Mică și de acolo la Constantinopol. Arhitecții lui Iustinian aplicară însă aceste metode cu o îndrăzneală necunoscută, făcând operă de adevărați creatori.

Cupola centrală a fost una din problemele cele mai grele, din cauza proporțiilor enorme ce i s-au dat. I s-au dat mai întâi ca suporturi patru stâlpi masivi, ale căror pietre, asezate cu o grijă extremă, fură prinse cu ciment și legate cu crampe de fier. Pentru cupolă dificultatea era și mai mare. Pentru a-i micșora greutatea, se folosiră materiale speciale, cărămizi dintr-un pământ alb, spongios, extraordinar de ușoare, fabricate în Rhodos; cinci bucăți de acestea de abia aveau greutatea unei cărămizi obisnuite. Astfel se ridică această cupolă, la mai mult de 55 m deasupra pământului, „operă admirabilă și înfricoșătoare în același timp”, după cuvântul lui Prokopios. „Ea părea că atârna de cer printr-un lant de aur” adăuga același³.

Cu toate aceste precauțiuni, temerile au fost în curând justificate. Anii care au urmat inaugurării au fost străbătuți de cutremure de pământ, uneori foarte violente: unul, în anul 553, a tinut 40 de zile, un altul, din anul 557, a prăbusit o parte a orasului. Cupola Sfintei Sofii s-a resimțit de aceste zguduiri repetate: crăpături mari au brăzdat-o la început, iar la 7 mai 558 ea se prăbusi, zdrobind sub sfârșăturile ei amvonul,

w Ibidem, pp. 478-479.

684

o minune de artă. Cauza acestui accident s-a crezut a fi ridicarea prea repede a esafodajelor de lemn care o sustineau, în graba care se puse pentru lucrul mozaicurilor care trebuiau să decoreze cupola, împăratul s-a grăbit să repare stricăciunea. Anthemios și Isidor nu mai erau însă în viață. Acesta din urmă lăsase un nepot, Isidor cel Tânăr, care a fost însărcinat cu lucrarea. El a întărit arcurile și a înălțat cupola cu încă 30 de picioare, dându-i o avântare mai mică, o formă generală mai puțin îndrăzneată. Cupola aceasta, terminată în decembrie 562, mai puțin frumoasă, dar mai solidă, e aceea care se vede azi. Ea a fost inaugurată din nou cu mare pompă și atunci pronunță în fața lui Iustinian Paulus Silentarius faimoasa lui Descriere a Sfintei Sofii.

Asa este, în liniile sale mari, arhitectura bisericii. Dar gustul de măretie al lui Iustinian se vădește mai cu seamă în decoratiunea clădirii, în veacul al VI-lea, în tot Imperiul bizantin stăpâna gustul de lux pompos și rafinat.

Altădată, în arhitectura clasică, decoratia era întotdeauna subordonată construcției generale; acum decoratiunea există prin ea însăși. Capitelul bizantin se acoperă de o dantelă de piatră, care nu mai e sculptură, ci o adevărată artă de argintărie în marmură; combinațiile unei policromii îndrăznețe amestecă în colonade și unesc în îmbrăcarea zidurilor rosul porfirului cu negrul și albul marmurii. Tot astfel, pentru a decora o biserică atât de somptuoasă, reprezentatiunile familiare ale artei primitive a catacombelor nu mai sunt de ajuns: se caută o maiestate mai susținută, atitudini mai nobile și mai grave, o pompă mai adecvată presti-

685

NICOLAE DĂNESCU

giului și puterii religiei. De aceea, pe fondul de aur al absidelor și cupolelor, mozaistul desenează acum, în locul picturilor de altă dată, acele vaste compozitii de un puternic efect decorativ, acele calme și statice figuri, simetric rânduite, a căror maiestate severă produce o adâncă impresie de mărire.

Jos, pe pardoseala bisericii, pe părțile inferioare ale zidurilor, marmurile de toate culorile, iaspul, albastrul, serpentinele și porfirele se împletesc în combinații nuanțate de mâna celui mai fin pictor. Astfel era arta nouă care se revelează în Sfânta Sofia.

Înăuntru, sub cupolă, se ridică o mare tribună, amvonul, o minune de artă, în care strălucirea ivoriului și a argintului, scânteierea pietrelor pretioase se unea cu marmurile cele mai bogate. Peste amvon era aruncat un dom îmbrăcat în plăci de aur încrustate cu pietre scumpe și în vârful căruia era înfiptă o cruce, în fața absidei care alcătuia altarul, o măreată despărțitură de argint cizelat. Pe coloanele care formau acest iconostas se desfăceau, în medalioane, chipurile lui Iisus, al Fecioarei, al arhanghelilor, profetilor și apostolilor. Dar mai ales altarul din spatele iconostasului era o adevărată minune. Sfânta Masă era toată de aur și, deasupra ei, patru coloane de argint aurit sprijineau un dom pe care se înălța o cruce de aur. În fundul absidei era scaunul patriarhului, în argint aurit. Și dacă am vrea să ne facem prin cifre o idee despre această măretie, să notăm că, după Prokopios, numai în altarul Sfintei Sofii erau 40.000 livre de argint⁴⁰⁴.

*4 Ibidem, pp. 481-484. 686

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Dar ceea ce pare a fi stârnit mai cu seamă admiratia contemporanilor era frumusețea luminii de care se umplea biserica noaptea, la marile sărbători. Paulus Silentarius a descris pe larg multele polycandila de argint, lămpile în formă de corăbii, candelabrele în formă de copaci, lanternele aeriene, agățate la baza circulară a cupolei. Astfel luminată, biserica strălucea ca un incendiu splendid, anunțând de departe navigatorilor apropierea de capitală⁴⁰⁵.

La 27 decembrie 537 Sfânta Sofia a fost solemn inaugurată, Iustinian, într-un car tras de patru cai, a venit la intrare, care da în Augusteon. Patriarhul îl primi, conducându-l în biserică. Când împăratul își văzu visul realizat și atâtea splendori care erau opera sa, alergă până la amvon și acolo, cu mâinile întinse, exclamă: „Slavă lui Dumnezeu care m-a învrednicit a săvârși o asemenea operă. O, Solomon, te-am învins!”. Dădu poporului sărbători și liberalități, dăruind bisericii vase de aur, bogate vesminte sacerdotale și 365 de domenii în împrejurimile Constantinopolului, câte unul de fiecare zi. Mai mult de 500 de clerici au fost însărcinați a sluji în „Marea Biserică”, neyâ-Âî] eor/l^oia. În sfârșit, moastele cele mai venerate au fost

aduse aici: între altele, tezaurul Sfintei Sofii poseda ghizdurile putului lângă care Iisus a vorbit Samaritencii și trompetele care au făcut să cadă zidurile Ierihonului. în timp ce Iustinian își clădea catedrala sa, Theodo-ra se interesa de ridicarea unui alt edificiu, care merită a fi menționat alături de Sfânta Sofia. E biserica Sfinților Apostoli. Ibidem, pp. 484-486.

687

I!

NICOLAE BĂNESCU

Ea a fost înălțată pe locul ocupat de bazilica începută în veacul al IV-lea de Constantin cel Mare și sfârșită și inaugurată de Constantius⁴⁰⁶. Bazilica aceasta a fost dărâmată complet - ea cădea în ruine - și la 537 a început clădirea celei noi, ce s-a inaugurat solemn la 28 iunie 550. Doi dintre principalii arhitecți ai Sfintei Sofii - Anthemius din Tralles și Isidor cel Tânăr au supravegheat construcția și, ca și la Sfânta Sofia, ei au desfășurat și aici toate splendorile decoratiunii bizantine. O pădure de coloane, culese fără îndoială din templele păgâne în cea mai mare parte, forma de jur împrejurul clădirii un îndoit etaj în culori bogate; pe sol, pe ziduri, marmure pretioase erau dispuse în mozaic; pe bolta cupolelor, pe pereți, mozaicurile înfățișau sau alături de Christos triumfător, înconjurat de Fecioară și de Apostoli, episoadele principale din viața pământească a Mântuitorului.

Dar mai cu seamă, prin planul construcției, biserica Sfinților Apostoli merită un loc însemnat în istoria arhitecturii bizantine. Ea avea forma unei cruci grecești și, pe când la Sfânta Sofia o singură și enormă cupolă încorona clădirea, aici se ridicau cinci cupole, la intersecția și la extremitățile ramurilor crucii. Acestea erau inovații care trebuiau să aibă un mare viitor în istoria arhitecturii bizantine. Sfânta Sofia, foarte greu de imitat, a rămas aproape unică; biserica Sfinților Apostoli* a servit însă de model în veacurile următoare. Cea mai mare parte a edificiilor religioase din Constantinopol, din Grecia și din tot Răsăritul reproduc aceste cupole*

⁴⁰⁶ V. asupra ei cf. Diehl, Manuel d'art byzantin, Paris, 1910, pp. 166-167 și 189.

688

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

multiple și sistemul său de construcție central: San-Marco din Venetia nu e decât o replică a bisericii Sfinților Apostoli.

Cu mare pompă împăratul așază în această bazilică moastele apostolilor Luca, Andrei și Timothei, regăsite sub lespezile vechii bazilici, unde fuseseră aduse solemn de către Constantius, cu două veacuri mai înainte. Constantin cel Mare destinase această bazilică pentru înmormântarea împăraților, iar Iustinian a pus să se gătească aici pentru el și Theodora două mărete sarcofage, din marmura cea mai rară, în care s-au depus mai târziu sicriele de aur ale acestor suverani⁴⁰⁷.

Făcând abstracție de cele arătate mai înainte, pentru acest domeniu nu pot fi pierdute din vedere câteva monumente importante, cum ar fi bisericile Sfânta Sofia, cu imensa sa cupolă, ori Sfântii Apostoli, cu planul ei în formă de cruce. Tipul basilicii cu cupolă mai e reprezentat de biserica Sf. Irena, ca și de biserica Sfântii Sergiu și Bacchus, cu planul circular, încoronat de cupolă.

Bisericile din Ravenna reprezintă, de asemenea, capodoperele stilului decorativ bizantin al epocii, în Occident, la Ravenna mai ales, trebuie să căutăm cele mai frumoase mozaicuri ale veacului al VI-lea. Sân Apollinare Nuovo e minunea epocii ostrogote.

Pe zidurile basilicii, trei zone suprapuse de mozaicuri se desfășoară deasupra aradelor, în zona inferioară, două lungi procesiuni, una a sfinților, alta a sfințelor, ies din zidurile Ravennei și din Classis și se

' Justinien, pp. 487-488.

689

I

îndreaptă către Christos și Fecioară, care stau pe tronuri. Deasupra, se aliniază pe fond de aur figuri de sfinți, profeti și apostoli, mai sus, o serie de tablouri reprezintă minunile și Patimile lui Christos. Ch. Diehl mărturisește impresia profundă a acestei decoratii, „unul din cele mai grandioase ansambluri” ce ne-

a lăsat arta bizantină. Diehl socoteste că în aceste frize somptuoase, în această procesiune a sfințelor mai ales, cu costumele strălucitoare și alcătuirea fermecătoare, este o amintire depărtată a frizelor Panathenelor.

Zona inferioară aparține epocii lui Iustinian, cele superioare epocii lui Teodoric.

Dar la San-Vitale mai ales apar toate splendorile mozaicului bizantin din veacul al VI-lea. Pentru a judeca arta lui Iustinian, nu există monument mai însemnat, mai complet, decât seria de reprezentări care, de la pardoseală până la boltă, tapisează corul și absida, unde pe fond de aur Christos tronează între arhangheli și sfinți, și mai ales în cele două mari Tablouri de istorie care, de o parte și de alta a absidei, îi reprezintă pe Iustinian și Theodora în mijlocul curții lor.

S-a descris adesea măreția costumelor împăratului, ofițerilor, ale celor pline de bijuterii pe care le înfățișează Theodora și doamnele curții. Dar mai remarcabil e caracterul individual pe care maestrul lor a înfățișat-o figurilor: ele ne dau portrete expresive și vii. În această aliniere simetrică a figurilor e ceva conventional, desigur, iar în grelele draperii ceva solemn și teapăn. Doar strălucirea coloritului, caracterul figurilor, splendoarea costumelor sterg aceste defecte, în aceste

690

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mozaicuri, arta bizantină ne-a lăsat una dintre cele mai admirabile creații ale sale.

La Săn Apollinare în Clase se regăsește același amestec complex al vechilor tradiții și al noilor tradiții⁴⁰⁸.

Nu pot fi lăsate deoparte nici frumoasele manuscrise ilustrate, cum ar fi Evangheliarul din Rossano, manuscrisul lui Cosmas din Biblioteca Vaticanului ori manuscrisul Dioscoride de la Viena. Aceeași bogăție a decoratiei se remarcă în stofele păstrate, în ivoarele sculptate (diptice consulare, catedra lui Maximian la Ravenna), în argintăriile pretioase, care atestă arta savantă a atelierelor, în toate apar cele două influențe contrare, anume tradiția clasică elenică pe de o parte, siriană și orientală pe de altă parte, care au conferit artei bizantine caracterul său original.

*

În cei din urmă ani ai domniei sale, Iustinian, bătrân și slăbit, se cufundă în contemplații teologice, neglijând afacerile imperiului. Am văzut rezultatele politicii duse de el în această ultimă perioadă a vieții sale. Imperiul, cu toată strălucirea lui exterioară, era slăbit de puteri, ca urmare a uriaselor silințe ce făcuse; supuși oboșiți de imensele cerințe ale domniei ce se înconjurase de atâta fast și de atâta mărire, îndusmăniți în atâtea provincii de politica religioasă a împăratului. Cu toate aceste neajunsuri, se aștepta cu temere momentul morții lui Iustinian, care putea să arunce Capitala în răscoală și să cufunde imperiul într-un război civil.

*" v. Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, pp. 196 și urm.

691

Întrunind atât de multe calități și defecte, personalitatea lui Iustinian este greu de definit. A fost mai puțin bizantin și mai degrabă cel din urmă împărat roman. Pentru că el a urmărit cu tenacitate restaurarea Imperiului Roman, ale cărui resturi și le împărțiseră barbarii. Se socotea suveranul regilor barbari stabiliți pe teritoriul roman. Aceasta a fost cheia de boltă a ; politicii sale externe. A fost primul din împărații romani care s-a arătat, în vorbă și faptă, stăpânul absolut al romanilor, după cum remarcă istoricul Agathias. Ca legiuitor, campion al religiei, cap suprem al bisericii, de a cărui voință depindea totul, Iustinian avea o dispoziție naturală pentru controversele religioase, considerabile cunoștințe teologice și un real talent pentru oratorie. Lua decizii în materie de dogme.

Dacă a făcut războaie, acestea n-au fost numai pentru a recâștiga provinciile pierdute, ci și pentru a-i proteja pe catolici de adversarii lor arieni, eretici, întreprinderile sale militare au avut uneori entuziasmul unor cruciade. De aceea, unul din scopurile esențiale ale diplomatiei sale era să-i aducă pe păgâni la turma creștină. Misiunile au reprezentat deci o trăsătură caracteristică a politicii bizantine în veacul al VI-lea. Iustinian a fost un reprezentant de seamă pentru ceea ce s-a numit cezaropapismul bizantin⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ [Cea mai recentă și competentă punere la punct a acestei chestiuni, a discuțiilor privind „cezaropapismul bizantin”, ca și „teocrazia” pontificală, aparține lui Gilbert Dagron, Empereur et prêtre.

Etude sur le 'cesaropapisme- byzantin, Paris, Ed. Galli-mard, 1996.]

IV.

URMASII LUI IUSTINIAN I (565-610)

Domniile acestora au reprezentat un moment însemnat pentru istoria bizantină, încă din vremea lui Iustinian, limba latină oficială începuse a pierde terenul de limbă a statului. După aceea, ea a fost tot mai mult alungată de limba greacă. Acest proces a fost observat și de cronicarii longobarzi și sirieni, care încep cu Maurikios seria împăraților „greci”.

1. Presiunile migratorilor și destrămarea restaurației lui Iustinian

Iustinian nu avusese copii. El avea însă șapte nepoti, fii ori nepoti ai fratelui și ai surorii sale. Ei avuseseră parte de o creștere aleasă și se aflau în fruntea provinciilor. Temându-se să-l desemneze pe vreunul dintre ei ca urmaș, Iustinian a întârziat înadins un act care-i putea aduce complicații. Dintre toți însă, Iustin, fiul surorii sale Vigilantia, era mai iubit și mai apropiat de el, îndeplinind funcția de încredere de kouropalates, care-i impunea să fie mereu prezent la curte. Această demnitate de cură palatii⁴¹⁰, fără coleg, îi fusese conferită în anul 550 sau 551, Iustin păstrând-o până la moartea împăratului. Ca urmare a acestei situații, demnitatea a dobândit o importanță pe care n-o avusese până atunci.

La moartea lui Iustinian (în noaptea de 13-14 noiembrie 565), acest nepot al său, prin energia soției⁴¹⁰ începând din vremea domniei lui Iustin al II-lea, funcția de cură palatii, conferită în mod obisnuit unui membru al familiei imperiale, a ajuns cea mai înaltă din imperiu, după cele de caesar și nobilissimus (E. Stein, op. cit., p. 746).

693

sale Sophia și cu ajutorul lui Tiberius, care comanda garda palatului, a fost ridicat pe un scut și proclamat împărat. Patriarhul i-a dat apoi binecuvântarea, iar poporul l-a aclamat la Hippodrom.

Iustin al II-lea (565-578) ar fi lăsat o amintire foarte bună, dacă o boală cumplită nu l-ar fi împiedicat să guverneze. Din această cauză, în decembrie 574 el și l-a asociat pe Tiberius, supranumit Constantinus, în calitate de caesar, astfel încât sarcina imperiului, pe care după 578, când a murit Iustin, a purtat-o singur, a rămas încă de pe acum asupra lui.

În interior, Iustin crută foarte mult finanțele statului, atât de zdruncinate de Iustinian. În politica bisericească el este strict ortodox.

În afară, politica de până acum a imperiului se sfarmă. Situația generală cerea o atenție deosebită la frontierele de nord și de răsărit. La sfârșitul domniei lui Iustinian, apăruse la nordul Dunării un popor nou, de origine turcă: avarii, în răsăritul câmpiei Ungariei, triburile slave căzură sub stăpânirea lor. Ei se amestecară în curând în certurile celor două popoare germanice din Pannonia: longobarzii și gepizii. Noua domnie a avut o atitudine hotărâtă față de acești primejdiosi dușmani. Iustinian plătise avarilor o subvenție anuală. Când ambasadorii haganului veniră, în primele zile ale domniei lui Iustin, ca să reclame banii, noul împărat, care, pentru a-i uimi pe barbari, îi primi în mijlocul unui ceremonial orbitor, le refuză acest dar, amenințându-i. Avarii nu s-au putut răzbuna, fiind atrași în războiul dintre longobarzi și gepizi. Cei dintâi îi cheamă în ajutorul lor și gepizii sunt striviți în anul 567, cu desăvârșire, fără ca Bizantul să intervină, iar regatul lor a fost nimicit. Alboin, regele

694

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Longobarzilor, se hotărî atunci să pătrundă în Italia. El cunoscuse această țară mai înainte, în vremea războiului de cucerire a Italiei purtat de Narses, și nu putuse uita văile ei fertile. Gloria lui Alboin strânse îndată sub steagurile sale, pe lângă nația sa, o multime de barbari din Noricum și Pannonia. Longobarzii își părăsiră în 568 pământurile lor, pe care le lăsară avarilor, și se îndreptară asupra Italiei⁴¹¹. Ei n-ar fi izbutit, poate, dacă ar fi luptat cu Narses, pe care-l cunoscuseră și de care se temeau. Dar, din nenorocire pentru imperiu, Narses fusese la începutul anului 568 rechemat la Constantinopol, populația plângându-se împăratului de asuprirea lui, fiindcă, în perioada în care administrase Italia de la Ravenna, ca exarh al imperiului, cu multă putere, se comportase fără nici un scrupul, strângând o enormă avutie și stârnind mari nemulumiri. Narses se retrăsese la Neapole, cu intenția

411 După L. Hauptmann, Les rapports de Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde

moitie du Vf siecle, în „Byzantion", IV (1927-8), pp. 137-170.

Nimic nu probează că emigratia longobarzilor din Pannonia în Italia s-a făcut sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezenta în expeditie a supusilor avarilor, care erau bulgarii, sarmatii și gepizii, ne dovedeste mai degrabă că cele două popoare erau în realitate amice în 568 și că singură dizgratia lui Narses le-a împins a-si alege direcții diferite, în loc de a ataca Bizantul împreună. Longobarzii urmau să se bucure de comorile Italiei, avarii de acelea ale Bizantului. Baian nu se îngrijește de stăpânirea Pannoniei, ci preferă a trimite neobosite ambasade lui Iustin ca să obțină Sirmium, cheia Bizantului.

O parte a longobarzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra națiunii, în caz de neizbândă a expediției italiene, drepturile sale asupra vechii patrii.

695

NICOLAE BANESCU

de a călători mai departe, dar se întorsese la Roma la rugămintea papei Ioan, probabil pentru că în fața invaziei longobarzilor locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general a fost înduplecat, și aștepta la Roma să-i vină de la Constantinopol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrânețe, ca particular, în anul 574/12.

Când longobarzii trecură, în 568, Alpii Iulieni, urmașul lui Narses, Flavius Longinus, nu fu în stare să le oprească înaintarea, care a fost ținută în loc o bucată de vreme numai prin opunerea îndârnică a câtorva orase, în câțiva ani cuceriră Italia de Nord și Tuscia. Orasele întărite, care la început rezistară, căzură după câțiva ani: Ticinum Pavia, care devine reședința regelui (572), apoi Patavium și Cremona. Când Alboin cade asasinat în 572, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Exarhatul din Ravenna ajunsese să stăpânească în cele din urmă numai coasta până la Ancona, Roma cu ținutul ei (numit mai în urmă Romagna), Neapole și Italia Sudică. Genua a fost încă păstrată un timp. Insulele Sicilia, Sardinia, Corsica, Balearele erau de asemenea, sub bizantini.

Pe plan universal istoric e însemnat faptul că acum, pentru întâia oară, după 800 de ani, se rupe unitatea Italiei; ea se va reface numai în vremea noastră. Pe de altă parte, prin slăbirea mare a puterii bizantine în Peninsula Italică, silintele episcopilor de Roma de a

4U V. E. Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustin II. und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919, pp. 15-16.

696

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

ajunge complet neatârnat, își află un câmp mai sigur și înaintează mai repede.

O armată e trimisă de Tiberius, comandată de Ba-duarius, ginerele lui Iustin, în Italia, la anul 575, dar a fost bătută. Până la Mauricius nu mai apare o armată bizantină în Italia.

Studiind geografia Italiei în perioada longobardă, se constată existența a trei stăpâniri în peninsulă: bizantină, francă și longobardă.

Imperiul bizantin stăpânea pretutindeni multe centre, după cum urmează:

în Nord, Liguria maritimă; Cremona, Placentia, Vulturina, Mantua, Mons Silicis, Patavium, Brixellum; coasta venetiană; Concordia, Opitergium, Altinum; Ravenna și Aemilia, Pentapolis (= Ariminum, Pisaurum, Fanum, Senegellia, Ancona); Pentapolis interioară (Aesis, Forum Semproni, Urbinum, Callis, Eugubium); Auximum.

în Centru: Picenum (Coasta la sud de Ancona, inclusiv Firmum, Castrum Truentinum, Castrum Novum); Ortona (sudul Coastei Adriatice mai departe), Perugia; Roma și ducatus Romae, de la Urbs Vetus (Orvieto), la nord Gaeta și la sud Formiae.

în Sud: Parte din Campania (inclusiv Neapole, Salernum, Amalfi, Surrentum, Castrum Cumanum, Puteoli), mai departe sudul, Aeropolis și Paestum; Brutii, Calabria; Barium, Sipontum.

Insule: Sicilia cu Elba; (Corsica și Sardinia aparțin Exarchatu-lui Africii).

Francii detineau doar în extremitatea nord-vestică unele posesiuni: Augusta Praetoria (Aosta) și văile ei; Segusia sau Seusia (Susa) și văile ei. Aceste strâmte regiuni aparțin Burgundiei (Regatul lui Guntram) către anul 588, dar probabil rămân france pentru un timp.

Longobarzii au cucerit restul, în următoarea ordine cronologică:

568: Forum Iulii, Vincentia, Verona, toată Venetia (afară doar de Coastă, Patavium, Mons Silicis,

Mantua).

569: Liguria, inclusiv Mediolanum, (afară de coasta maritimă și Ticinum = Pavia). De asemenea Gallia Cisalpina, afară de Cremona și câteva cetăți mici.

697

NICOLAE BANESCU

570-572: Italia centrală și sudică e cucerită parțial, inclusiv Toscana și ducatele Spoletium și Beneventum.

572: Ticinum (după un asediu de trei ani); posibil Mantua și Placentia.

579: Classis (pierdut în 588, recuperat și predat către 720, reluat de Liutprand către 725).

588: insula Comacina (în lacul Como).

590: (pierdute Mantua, Placentia, Mutina, Parma, Rhegium, Altinum).

592: Suana (în Toscana).

După anul 600, longobarzii au făcut alte cuceriri, anume:

601: Patavium.

602: Mons Silicis.

603: Cremona, Mantua (și poate multe alte cetăți recuperate de imperiu c. 590), Vulturina (lângă Brixellum).

605: Urbs, Balneus Regia (= Bagnorea).

înainte de 640: Concordia.

înainte de 642: Sipontum.

Pe la 640: Liguria maritimă, Altinum, Opitergium.

După plecarea longobarzilor spre Italia, avarii, singurii stăpâni în câmpia Pannoniei și numeroasele triburi slave amenintă în mase tot mai mari provinciile de la sudul Dunării. Bizantul luptă cu energie împotriva lor. O armată comandată de Tiberius e totuși înfrântă. Pacea e cumpărată numai cu bani. Iar sub domnia lui Tiberius, în anul 578, slavii năvălesc în Balcani până în Grecia 413.

413 Ed. Dulaurier, Extraits de la Chronique de Michel le Syrien, Paris, 1849, pp. 23-24; cf. Stein, p. 105. Împăratul trimise pe prefectul de Illyricum cu flotă pentru a-l transporta pe Baian în ținuturile Slavilor, în stânga Dunării, determinându-i astfel să se întoarcă. Slavii au rămas în Balcani până în 581, ajungând la Zidul cel lung.

698

În 581, importanta cetate de frontieră Sirmium e pierdută. Baian o asediază multă vreme, armatele imperiului nu au fost în stare să o salveze și pentru că poporul suferea teribil de foame, împăratul a dat ordin lui Theognis generalul să o predea sub condițiile stabilite de hagan. Locuitorii erau retrași fără a-și lua bunurile, haganul primea plata sumelor suspendate de la începutul războiului (80.000 galbeni de trei ori) și predarea unui fugar compromis cu una din sotiile sale, fugar, pe care imperiul nu l-a dat însă, sub cuvânt că nu știe unde e. Cu aceasta se pecetluiește soarta provinciilor de nord.

O intervenție energică împotriva longobarzilor a fost împiedicată și prin faptul că, afară de avari, noul dușman de la Dunăre, vechiul vrăjmas iranic al imperiului reluate, în 572, războiul care se întrerupsese de vreo 10 ani. Tocmai în vremea aceasta Curtea bizantină intrase în relații cu un popor care apare întâia oară în istorie, cu turcii. Ei întemeiaseră în stepile Răsăritului unul din acele imperii efemere care s-au creat adesea de către nomazii asiatici.

Stăpânind de la răsărit de Caspica și de fluviile turanice până la ocean, acești turci, care împinseseră mai înainte pe avari către Apus, au legat în 562 relații cu Iustin, tocmai ca dușmani ai avarilor; când ei își împing apoi corturile până la Volga și la Marea de Azov, împăratul Iustin al II-lea, în anii 568 și 569, a schimbat cu ei mai multe solii. Imperiul a încheiat cu turcii o alianță împotriva avarilor și persilor, dar nu a

414 V. Stein, op. cit., pp. 112-113.

699

NICOLAE BĂNESCU

avut mare folos din această alianță, căci îndată după 572 imperiul turc s-a dezbinat din interior.

Războiul cu persii e, provocat de Armenia. Construirea unui templu al Focului în capitala ei religioasă

Duin (Dvin, Dovin, Dubis, situată la nord de Artaxata) stârnește acolo revolta împotriva persilor. Armenii caută ajutor la bizantini. Războiul începe și durează, cu mici întreruperi, 20 de ani. Chosroes I Nusirvan ia în 573 Dara, iar Siria este prădată îngrozitor. Tiberius, chemat la domnie, e însărcinat cu războiul împotriva persilor. El izbuteste să încheie un armistitiu pe 3 ani, din care Armenia era însă exclusă. Chosroes a pătruns de acolo în 575 în Asia Mică, dar Tiberius a strâns o armată puternică, pe care a pus-o sub comanda lui Iustinian, iar acesta l-a bătut stranic pe rege la Melite-ne, în 576. Armatele bizantine pătrund până la Cas-pica, în timp ce generalul Maurikios cucerea Singara, în Mesopotamia. Acesta repurtă și alte succese strălucite pe pământul Persiei, și Chosroes se arată, în cele din urmă, dispus a începe tratativele de pace pe care i le oferise Tiberius. Dar în 579 Chosroes moare și tratativele sunt zădărnice. Fiul și urmașul său Hormizd (Hormisdas) al IV-lea a continuat războiul pe care, la rândul său, Tiberius l-a susținut cu toată energia. La 581 bizantinii au repurtat, la Constantina, o biruință strălucită. Din nefericire pentru imperiu, domnia acestui împărat bine înzestrat și cu foarte bune intenții a fost prea scurtă. Tiberius a murit în august 582 și Maurikios, pe care-l făcuse ginere (căsă-torindu-l cu Constantina, fiica lui) și-l destinase drept urmaș, se urcă pe tron (582-602).

700

Maurikios era un om cu caracter distins, dintr-o familie bună, înzestrat cu o aleasă cultură, cu însusiri militare pe care și le arătase în luptele cu persii, după care intră în familia împăratului. Era, ca urmare a succeselor obținute, cel mai de văz general al imperiului, sfătuitorul ascultat al împăratului Tiberius, care, pentru aceste mari însusiri, îl introdusese în familia sa și-l desemnase ca urmaș. Maurikios a încercat în mod special să reducă pretențiile mari ale armatei și să micșoreze solda urcată a trupelor. Aceasta a avut un efect dăunător în războiul cu persii, care încă se purta, în anul 588, izbucni o răscoală în lagărul bizantin, care numai cu greu a putut fi potolită, între generalii care luptau la hotarele Mesopotamiei, s-a distins Heraklios, dintr-o bogată familie de nobili din Cartagina. El a repurtat în 591 o mare biruință asupra persilor la Nisibis. Împrejurările interne ale Regatului persan aduc o întoarcere neașteptată a lucrurilor și soarta acestui regat a stat acum în mâinile împăratului bizantin. Răscoala generalului persan Bahram (Vahram) Ciobin, care se distinsese în luptele cu turcii, l-a înlăturat pe Hormizd 'H'; de pe tron, făcându-l să-și piardă și viața. Fiul său Chosroes al II-lea Parwez, unul dintre cei mai însemnați bărbați dintre ultimii Sasanizi, intrând în război cu Bahram, s-a refugiat cu familia sa în 591 pe pământul imperiului, pe lângă comandamentul din Hierapolis¹¹¹⁵. Maurikios a intervenit în favoarea sa și expeditia din acest an l-a pus pe Chosroes al II-lea pe tronul străbunilor săi. El a făcut astfel din acesta un prieten al imperiului, care își recapătă Dara, Martyropolis și cea mai mare parte din Armenia persană.

413 Hormizd era un tiran, care a provocat mari nemulțumiri și: a fost asasinat. Fiul său Chosroes II Parwez a urmat în 590 la tron. Dar cel mai bun general, Bahram, s-a revoltat și a uzurpat tronul.

416 Se trimise cu o ambasadă o scrisoare implorând ajutorul lui Maurikios, cu făgăduința solemnă de a ceda Dara și Martyropolis. Împăratul primi și solii lui Bahram, dar se hotărî pentru suveranul legitim împotriva uzurpatorului (V. Guterbock, Byzanz und Persien, pp. 32-33).

701

În Apus, împăratul a dat o deosebită atenție lucrurilor. și nu e un fapt fără importanță că întâia oară sub Maurikios apare titlul de exarh în Ravenna și Cartagina. Italia și Africa, deopotrivă amenințate de longobarzi și de mauri, au primit astfel în exarhi niste guvernatori militari cu puteri întinse, care, încetul cu încetul, și-au supus și puterea civilă. Aceste două exarhate sunt modelul organizării themelor (•Qâfiaicgty, care se va aplica în veacul al VII-lea. Pentru recăstigarea Italiei superioare, Maurikios a legat o alianță cu francii; ea nu a avut însă nici un rezultat; dar cel puțin înaintarea mai departe a longobarzilor a fost oprită.

Situația cea mai primejdioasă era însă, permanent, la frontiera de nord. Dacă pacea cu avarii a fost cumpărată printr-o urcare a tributului, triburile slave însă, supuse acestora, pătrundeau neconținut peste Dunăre, în 581, ei ajung, am văzut, până la Zidul cel lung; atacă de două ori Tessalonica în 583¹¹¹⁶. Un veac și jumătate mai târziu, marinarii numesc Kynuria (pe coasta golfului Argolic, la est de Laconia) „tara

slavinică". Cât de puternic era neo-elementul slav în districtele elenice, arată și împrejurarea că în generația următoare (623) o flotă de pirati slavi atacă și pradă Creta. Aceasta l-a făcut pe vestitul Fallmerayer să formuleze teoria lui aventuroasă despre slavizarea totală a poporului elen (cu excepția câtorva orase maritime), în zilele lui Maurikios¹⁸. Ipoteza lui a fost anulată științific de K. Hopfl^{*}.

Desigur, urme slave sunt multe pe pământul grecesc, toponimia o adevereste, mult sânge slav s-a amestecat în epoca aceasta cu sângele elen; aceasta a putut reînvia puterile amortite ale poporului grec.

Dar de o

417 „Minunile Sf. Dimitrie” ne informează asupra atacurilor Slavilor împotriva mării metropole a Balcanilor și a rezistenței locuitorilor, ajutați de sfântul patron al orasului (.Acta Sanct., oct, t. IV 104 și urm.; Migne, P.G., 116, col. 1204 și 1326). Cf. O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIV siècle, Paris, 1913 = Thessalonica, 1993.

¹⁸8 Gesch. der Halbinsel Morea, während des Mittelalters, Stuttgart-Tübingen, 1830-1836.

4)9 Gesch. Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, Leipzig, 1867.

702

slavizare totală a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizate au fost în epoca aceasta și în generațiile următoare nordul Peninsulei Balcanice, tinuturile de azi ale limbii sârbo-croate și ale celei bulgare.

în anul 583, au căzut în mâinile avarilor și slavilor Singidunum, Viminacium și alte fortărețe dunărene; în 587 orasele Moesi-ei: Ratiaria, Dorostolon, Bononia și Marcianopolis. Slavii trec munții Haemis, ajungând până la Adrianopol.

O schimbare s-a făcut numai începând cu anul 591, când Maurikios, isprăvind războiul cu persii, își îndreaptă toate puterile către Dunăre pentru apărarea provinciilor europene. Războiul s-a purtat cu îndoită furie. Avarii asediază Tessalonica, amenințând chiar și capitala; dar la 593, viteazul general Priskos pătrunde dincolo de Dunăre, în tinuturile noastre, fugărindu-i pe barbari; în 601 câștigă o mare biruință la Viminacium și apoi, trecând dincolo, ajunge în tinuturile Tisei, ocupate mai înainte de gepizi, în mijlocul acestor succese, imprudenta lui Maurikios, care a dat ordin ca trupele să ierneze în tinuturile neproductive ale dușmanului, pricinui o revoltă a armatei, care-l costă tronul și viața.

Armata aceasta, care trebuia să lupte necontenit, își făcea bine mestesugul. Ea era capabilă de mult curaj. Dar ea cerea să i se dea cartiere de iarnă în orase, să i se împartă prada de la inamic, să-și primească regulat, toamna, când avea loc încetarea acțiunii, dimissio, să-și primească datoratele stipendia în monede de aur și nu în altceva. Ea dorea pensii pentru veterani și chiar privilegiul ca fiul să mostenească poziția pe care o avusese tatăl în armată, în sfârșit, ea dorea sefi toleranți, care s-o măgulească.

Dacă aceste cerințe erau refuzate, ea ridica fără teamă și fără remuscări steagul revoltei, ca în zilele legiunilor anarhice. Soldații fluierau edictul împăratului care voia să economisească pe socoteala lor, îl trimiteau să-și caute auxiliari într-un ținut barbar ori îl poșteau să petreacă iarna în fața dușmanului. Drapelele imperiale erau aruncate la pământ, statuile suveranilor sfărâmate în bucăți; răsculații mergeau atât de departe, încât izbeau cu o ploaie de pietre icoanele sacre de la care sperau mai înainte biruința asupra păgânilor, în Asia, Priskos fusese asediat la Edessa și silit

703

NICOLAE BANESCU

a fugi. Philippikos, care-i urmă, întâmpină o mare greutate pentru a obține recunoașterea.

Altă mișcare, izbucnită peste Dunăre, a fost potolită. Acum această armată s-a revoltat a doua oară împotriva ordinului de a petrece iarna în mijlocul slavilor, fără nici o perspectivă de pradă. Phokas, un centurion care mai fusese pedepsit pentru nesupunere, un grec crud și puternic, a fost ridicat pe scut și proclamat șef al revoltatilor. Revoltatii porniră cu el asupra Constantinopolului, cum făcuse Vitalian, în veacul al V-lea.

Mauriciu putea să spere numai în sprijinul facțiunilor și le trimise să apere zidul lui Theodosius. La apropierea rebelilor de Constantinopol, el a încercat să trateze cu Phokas, dar acesta respinse orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră să-l facă împărat, de aceea ei propun lui Theodosius (fiul mai mare al împăratului) și socrului său Germanos să primească ori unul, ori altul, locul lui Maurikios. Împăratul a

vrut să ia măsuri contra lui Germanos, și acesta se refugiase la Sfânta Sofia. Când încercă a-l smulge din biserică, mulțimea se revoltă, facțiunile fug și ele de la ziduri și se reunesc cu populația revoltată. Verzii favorizați de Maurikios îl părăsesc, se duc înaintea lui Phokas la Rhegion și îl proclamă împărat. Maurikios se îmbarcă și își caută scăparea, împreună cu familia sa, peste mare, în Asia. Vântul puternic iscat între timp îl aruncă la biserică Sf. Autonomos, lângă Chalkedon. Phokas e încoronat împărat la 23 noiembrie 602. El o încoronează apoi și pe soția sa Leontia și cu această ocazie facțiunile se ceartă, iar Phokas își face intrarea în capitală pe un car tras de patru cai albi. Verzii cerând să aibă locul de onoare, iar Albastrii nevrând să cedeze, unul din Albastri strigă atunci trimisului împăratului că Maurikios încă n-a murit. Tiranul i-a trimis și a executat pe toți fiii lui, înainte de a-l decapita (27 noiembrie). Trupurile lor au fost aruncate în mare, iar capetele au fost expuse multimei în Hebdomon. Numeroase alte executii au trebuit să consolideze stăpânirea uzurpatorului. Istoricii îl descriu în cele mai negre culori. După uciderea lui Maurikios și a celor cinci copii ai săi, au urmat executii în masă. Phokas a instituit un regim de teroare pentru a scăpa de adversari. Domnia lui a declanșat o teribilă criză politică; Chosroes al H-lea a reluat luptele

704

pentru a-l răzbuna pe Maurikios, trupele sale au pătruns adânc în Asia Mică; Peninsula Balcanică a ajuns pradă avarilor și slavilor. Lilius a fost trimis în ambasadă la persi pentru a anunța urcarea pe tron a lui Phokas. Chosroes al H-lea, indignat de uzurparea întâmplată, deschide îndată ostilitățile (603) sub pretextul răzbunării „tatălui” său Maurikios. Narses, energicul general din Orient, spaima persilor, scos din comandă de către uzurpator, se revoltă și caută o înțelegere cu Chosroes al H-lea. Pentru ca să-și poată întreprinde toate puterile în Orient, Phokas încheie pacea cu avarii, mărindu-le tributul. Narses, încrezându-se făgăduielilor nepotului împăratului, generalul Domentiolos, s-a predat, dar a fost executat fără milă. Persii au repurtat o serie de mari biruințe. Siria și Mesopotamia au fost inundate de cavaleria lor. În Capitală, toți demnitarii erau dușmani tiranului și Phokas își sprijinea tronul pe un terorism sângeros. Priskos, care fusese făcut ginere de împărat, a intrat atunci în relații ascunse cu exarhul din Carthagina, Heraklios, și cu fratele său Gregorios. Fiul acestuia, Niketas, s-a îndreptat cu o armată spre Egipt și a luat, după o luptă aprigă, Alexandria, în vremea aceasta, Heraklios fiul exarhului, s-a îndreptat cu flota africană spre Constantinopol. Cei doi frați s-au învoit, spun Theophanes și Nikephoros, cu patriarhul, ca acela care va sosi mai întâi dintre fiii lor, să se proclame împărat. Dar Bury¹²⁰ dovedește că e o legendă „cursa pentru imperiu” dintre Heraklios și Niketas. Geografic, întrecerea lui Niketas pe uscat cu flota lui Heraklios îl făcea să piardă dinainte partida. Bury arată cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul și după aceea să-și sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas și-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importantă capitală pentru un pretendent la tron, și ocuparea lui a fost probabil cea dintâi grijă a generalilor africani. Fără a întâmpina multă rezistență, el pătrunde, la începutul lui octombrie 610, în portul Bizantului. Phokas a fost ucis de mulțime. O dată cu el au căzut jertfă conducătorii domniei sale,

420 V. ed. operei lui Gibbon, voi. V, Appendix, n. 5. .

705

Domentiolos, Bonosos, Leontios. În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat și popor ca împărat, încoronat de patriarhul Sergios împreună cu soția sa Eudokia. El este întemeietorul unei noi dinastii (domnește între 610-641). Iustinian lăsase Statul într-o situație critică la moartea sa. Opera sa glorioasă costase enorm. Ea golise cu totul finanțele imperiului, aruncase populația în adâncă mizerie prin fiscalitatea apăsătoare și abuzivă, pe care zadarnic încercase a o îndrepta. Corippus, în Panegiricul adresat lui Iustin al II-lea (/« laudem Iustini), povesteste că atunci când noul împărat apărui întâia oară la Hippodrom, a fost primit de strigătele deznădăjduite ale populației, care-l implora să aibă milă de ea: miserere, perimus ! Câtva timp în urmă, scriitorul bisericesc Evagrius a dat expresia sentimentului public când încheia povestirea domniei marelui împărat cu aceste cuvinte: „Astfel muri Iustinian, după ce a umplut toată lumea de zgomet și tulburări; și

primind încă de la sfârșitul vietii răsplata nelegiuirilor sale, se duse să caute dinaintea tribunalului Infernului dreptate[^] ce i se cuvenea"⁴²¹.

2. Iustin al II-lea (565- 578) și Tiberius-Constantin (578-582)

Iustin al II-lea s-a dovedit un om energic și cu bune intenții; din nefericire, era atins de o boală crudă, care-i lua de multe ori mintile și-l silea să stea închis în palatul său.

ilH

1 V, I, ap. Diehl, op. cit., p. 32.

706

El a căutat de la început să îmbunătățească situația financiară, să reconstituie armata, căci recrutarea trupelor ajunsese o mare dificultate, și să ușureze mizeria supușilor săi. Mai întâi, luă măsuri să ridice creditul statului, plătind îndată din casa privată a împăratului datoriile contractate de Iustinian la banchierii capitalei, apoi publică, în 566, o lege prin care ierta toate datoriile de impozite care trebuiau plătite până la 30 august 560⁴²². Pentru îndreptarea finanțelor secătuite, era mai cu seamă necesar să se limiteze cheltuielile. O povară mare pentru buna gospodărire a Statului erau sumele însemnate cu care Iustinian cumpăra pacea barbarilor. Tratatul din urmă cu persii impunea imperiului plata anuală a 30.000 de solidi (nomismatd); avarilor și hunilor utiguri și kutriguri li se plăteau 60.000 de solidi; căpetenia arabilor de Hira, Iachmidul Amr ("Anfipoc, TOV AĀaiJ.ovvSccpov), primea, la sfârșitul domniei lui Iustinian, 100 de livre de aur (7.200 solidi)[^].

Noua domnie a rupt hotărât cu această stare de lucruri, încă din noiembrie 565, împăratul îi respinse pe solii avari, care au venit să ceară sumele obisnuite. Subvențiile utigurilor și kutrigurilor au fost de asemenea suprimate, ca și plata lui Amr, cu toate intervențiile Marelui Rege în favoarea vasalului său. Această atitudine a avut drept rezultat izbucnirea războiului cu persii. Pentru a-și putea face pregătirile și a-și lichida mai înainte greutățile pe care atunci le avea în apus, Iustin a căutat să amâne conflictul până în 572, plă-

⁴²² Ernst Stein, *Studieri sur Geschichte des Byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustinus und Tiberius Constantinus*, Stuttgart 1919, p. 3.

⁴²³ E. Stein, op. cit., pp. 3-4.

„...„V

707

tind, în 569, încă pe 3 ani sumele pe care le prevedea tratatul încheiat de predecesorul său.

În acest timp, imperiul avea de lucru la frontiera Dunării, unde amenintau avarii și Baian cu conflictul dintre longobarzi și gepizi.

Am văzut cum a apărut la nordul Dunării, către sfârșitul domniei lui Iustinian, un popor nou asiatic, avarii, sfârâmături ale seminciilor uigurilor, câți au mai scăpat din masacrul turcilor. Fugind către Apus, ajung la nordul Caspicii, unde intră în relații cu imperiul și-i zdrobesc pe hunii sabiri. Pornind apoi mai departe către vest, ei supun pe hunii utiguri și kutriguri, îi bat pe anti, stabilindu-se în cele din urmă în câmpia Ungariei. Triburile slave din răsăritul Câmpiei Ungare au căzut sub stăpânirea lor. În curând, avarii se amestecă în luptele dintre vecinii lor, longobarzii și gepizii. Primul conflict a izbucnit între dânsii în anul 566. Regele gepid Kunimund a apelat atunci la ajutorul împăratului, făgăduindu-i cedarea cetății Sirmium, ocupată mai înainte. Iustin al II-lea acceptă și-l trimise pe ginerele său Baduarius cu trupele din Scythia și Moesia în ajutor. Gepizii au fost astfel salvați biruindu-i pe longobarzi; dar Kunimund nu s-a ținut de cuvânt și nu a restituit Sirmium. În anul următor, a izbucnit un al doilea conflict, în care gepizii au fost nimiciți. Al-boin⁴²⁴ s-a adresat haganului avarilor, Baian, propu-

⁴²⁴ [Regele longobard Alboin (j 572 d. Chr.) era fiul lui Audoin sau Auduin, despre care a mai fost vorba în capitolul privitor la domnia lui Iustinian. Izvoarele și bibliografia privitoare la personaj se mai află și în EPLBIP, voi. I, p. 207; mai menționăm aici doar K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden...* 500-680, Athena, 1991.]

708

nându-i să facă împreună război gepizilor. Baian consimți, impunând însă condiții grele: să se prezinte

îndată cu a zecea parte a vitelor ce le posedă longo-barzii, spoliile și captivii gepizilor să se împartă în caz de victorie egal, iar teritoriul întreg al gepizilor să fie ocupat de avari⁴²⁵, în fața acestei puternice coaliții, Kunimund recurge din nou la ajutorul bizantin, făgăduind iarăși Sirmium și ținutul ei⁴²⁶). Apăov JCOTCCJJ.OV, adică Slavonia de azi⁴²⁶. Dar împăratul a înțeles să rămână neutru între cei doi rivali, folosindu-se numai de împrejurarea ce i se oferea pentru a ocupa Sirmia. Gepizii au fost zdrobiți, cei mai bravi au murit pe câmpul de luptă, Kunimund pierind și el. Cu aceasta, după expresia lui Stein, gepizii dispar din istorie. Imperiul a făcut o mare greșală: prin nimicirea gepizilor, avarii ajung o mare putere. Ei se întind la Dunăre și Sava, de unde, sub vicelanul și brutalul Baian, sunt o permanentă primejdie pentru Peninsula Balcanică. Longobarzii au simțit ei înșiși aceasta și s-au văzut siliți a-și căuta o nouă patrie în Italia. L. Hauptmann, în-tr-un articol apărut în Byzantion⁴²⁷, sustine că nimic nu probează că emigratia longobarzilor din Pannonia în Italia s-ar fi făcut, așa cum spun unii, sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezenta în expediție a supușilor acestora - bulgari, sarmati, resturi ale gepizilor - ne dovedeste mai degrabă că cele două popoare erau în realitate prietene în 568 și că singură dizgracia lui Nar-

⁴²⁵ Ibidem., p. 9.

⁴²⁶ Ibidem.

⁴²⁷ Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié de Ve siècle, „Byzantion”, IV (1927-8), pp. 137-170.

709

NICOLAE BĂNESCU

seși îi împinse a-și alege direcții diferite, în loc să atace Bizanțul împreună. Firește, un acord a avut loc între Alboin și Hagan; dar afirmația că o parte a longobarzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra neamului lor, în caz de neizbândă, drepturile sale asupra vechii patrii, rămâne problematică, cunoscută fiind rapacitatea și violenta Haganului. Dispoziția din acord, după care avarii trebuiau să restituie longobarzilor țara lor în caz de nereușită a aventurii italiene, „sună ca o batjocură” (mie ein Hohn klingt), declară, cu atâta dreptate, Stein⁴²⁸.

3- Cucerirea Italiei de către longobarzi

Alboin cunoscuse mai înainte Italia, pe timpul războiului de cucerire purtat de Narses, și nu putea uita fertilele văi ale acelei țări. El a pornit la 2 aprilie 568, cu tot poporul său, și cu o multime de barbari din Noricum și Pannonia, atrași de gloria sa, părăsindu-și țara, pe care o lasă avarilor. Când a trecut Alpii lui Alboin, urmașul lui Narses (acesta fusese rechemat de împărat), Longinus, nu a fost în stare să-i oprească înaintarea, care numai prin opunerea îndârnică a câtorva orase, ca Pavia, a fost ținută pe loc o bucată de vreme. Oricum, intrând în Italia, năvălitorii longobarzi au fost de o ferocitate care a îngrozit lumea, în câțiva ani, până în 572 ei au cucerit toată Italia de nord, numită de atunci Lombardia, precum și Italia centrală și sudică parțial, inclusiv Toscana și ducatele Spoleto și Beneventum. Ticinum (Pavia) cade și ea în 572, după

E. Stein, op. cit., p. 9.

710

un asediu de trei ani, devenind reședința regelui^{*29}. Când Alboin pieri asasinat la Verona, se crede că din îndemnul Rosimunde care a răzbunat uciderea tatălui său, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Kleph, unul din sefi nobili, ales de națiune, a fost succesorul lui Alboin. După 18 luni, el a pierit la rândul său înjunghiat de un servitor (574), și regalitatea a fost suspendată timp de 10 ani; bandele longobarde se împart între 35 de duci, instalați fiecare într-unul din orasele de nord, luptându-se între dânsii. Ele trec Apenninii și întind expedițiile lor groaznice până în Italia de Jos⁴³⁰. Rezistența bizantinilor în fața iuresului sălbatic a fost lamentabilă, mărginindu-se a privi din orasele întărite bandele feroce pustiind țara. Abia la 584 regalitatea se reconstituie în persoana lui Authari.

Imperiul mai rămâne cu Exarchatul de Ravenna și, mai la sud, cu Pentapolis, care formează un ducat bizantin; la sudul peninsulei avea încă Bruttium, Apulia, Calabria și Coastele Campaniei, formând ducatul de Neapole. Sfârșimăturile Campaniei romane, sabine, sudul Toscanei formează ducatul Romei, administrat de papă. În sfârșit, la nord, Bizanțul păstrează încă, până la 640, Genova și litoralul Liguriei. Tot restul, interiorul peninsulei, e în mâna longobarzilor. Principatul de Spoleto taie legătura dintre Roma

si Ravenna. Acest principat central, cele de Benevent si de Salerno

429 Cronologia cuceririi longobarde a fost stabilită de Bury, în ed. Gibbon, voi. V, Appendixs.

1(30 V. Ferdinand Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*, colecția „Bibliothèque de synthese historique, L'évolution de l'Hunianite”, Paris, 1927, p. 333 si urm.

711

la sud, precum si Friul (Forum Iulii) din interiorul Istriei, sunt aproape independente. Reclamat la frontiera Dunării, unde avarii încep îndată presiunea lor, târân-du-i cu dânsii pe slavi, amenintat în Asia de primejdia mare a persilor, Iustin al II-lea nu a putut întreprinde nici o actiune militară în Italia.

Longobarzii intrati în Italia sunt întâia oară pe continent năvălitori adevărați, spune Pirenne, neavând nimic dintr-o armată romană, nici din federati. Ei se impun populației, iau pământurile ei, o reduc la conditia de învinsă. Ocupatia lor face un contrast izbitor cu aceea a gotilor lui Theodoric: obiceiurile poporului longobard, dreptul său n-au suferit nici o influență romană⁴³¹.

Organizarea statului longobard, „o dualitate de rasă si institutii”, care a făcut ca acest stat să se sfarme la singurul contact cu francii Carolingieni, cum îl caracterizează Ferdinand Lot, a fost schitată de el în opera citată mai înainte.

431 H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, 5^e Ldition, Paris-Bruxelles, 1937, p. 51 [în recenta traducere românească, pasajul respectiv sună astfel: „longobarzii care au pătruns în Italia sunt aproape tot atât de germanici ca si anglo-saxonii fixati în Bri-tania. Sunt pentru prima dată pe continent niste invadatori autentici, care nu mai au nimic în comun cu o armată romană sau cu foederati. Se impun populației, îi iau pământul, o reduc la starea de populatie învinsă. Ocupatia lor contrastează izbitor cu cea a Gotilor lui Theodoric. Ducii si regii lor, alesi de armată, sunt pur germanici. Poporul trăieste încă sub regimul farae, adică sippen. Obiceiurile si dreptul nu au suferit nici o influență romană” (H. Pirenne, *Mabomed si Carol cel Mare*, traducere de Sanda Opres-cu, Bucuresti, ed. Meridiane, 1996, p. 52)].

712

Crearea acestui stat a fost, după Hertzberg, un fapt de o însemnătate istorică universală, căci printr-însul se rupe întâia oară unitatea Italiei, pentru multe secole, căci ea se va reface numai în vremea noastră; pe de altă parte, prin slăbirea continuă a puterii bizantine în peninsula italică, silintele episcopilor de Roma de a ajunge complet neatârnatii își află un drum mai sigur si mai repede⁴³².

S-a spus adesea că longobarzii n-ar fi reusit dacă ar fi avut să lupte cu Narses, pe care îl cunoscuseră si de care se temeau; dar, din nefericire pentru imperiu, la începutul anului 568 Narses a fost rechemat la Constantinopol, populatia plângându-se împăratului de guvernarea lui asupritoare. El administrase ca „exarh” al imperiului, cu multă energie, dar fără nici un scrupul, strângând o enormă avutie si stârnise mari nemulumiri. Rechemarea lui Narses a dat nastere legendei după care bătrânul general a căutat să se răzbune chemându-i pe longobarzi în Italia. Povestea e înregistrată pe larg si circumstantiat de Porphyrogenet⁴³³.

Relevând-o, Finlay observă că istoria trădării lui Narses poate să se fi ivit în timpul mortii sale (pe care gresit o pune înainte de sosirea longobarzilor în Ita-

<32 *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches* (coli. Oncken, *Allgemeine Geschichte*), Berlin 1883, p. 35-, cf. H. Pirenne, *Histoire de l'Europe des invasions au XVf siecle*, Paris, Alean, Bruxelles, N. S. E., 1936, p. 18: „C'enfutfait, en effet, de-puis lors, de l'unite dupays qui avaitfait celle du monde... La question italienne, qui s'estposee à toutes les epoques de l'hisioire de l'Europe sous desformes diverses, s'ouvre donc avec l'invasion lombarde.”

133 *De Adm. Imp.*, 27, pp. 112-114, ed. Moravcsik.

713

lia); dar e însemnat, adaugă el, că nici un autor grec nu o mentionează înainte de veacul al X-lea, si acest fapt sprijină concluzia conform căreia cucerirea longobardă ar fi primit în urmă o aprobare tacită din partea împăratului, în notă, Finlay, făcând trimiterea la Porphyrogenetos, spune cu mare dreptate: „lipsa extremă de exactitate a împăratului în relatia sa asupra acestei întâmplări probează că el n-a avut să

copieze nici un document autentic. Confundă cronologia si persoanele, mentionează o împărăteasă Irene si un patriarh Zacharias Athenianul drept contemporani ai lui Narses si niciodată numele împăratului Iustin"434.

Primind ordinul de rechemare, Narses se retrăsese la Neapole, cu intentia de a călători mai departe, dar se întoarce la Roma, la rugămintea papei Ioan, ceea ce Stein își explică prin faptul că foarte probabil, în fata invaziei longobarzilor, locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general s-a lăsat înduplecat si astepta la Roma să-i vină de la Constantino-pol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrâneți, ca particular, în anul 574435.

Cu mult înainte de Porphyrogennetos aflăm această legendă la longobardul Paul Diaconul, care, se stie, îl prezintă pe Narses în cea mai bună lumină, creștin foarte evlavios, darnic pentru săraci, harnic reparator de biserici, petrecându-si viața în veghe si rugăciuni. Când Iustin II îl dizgratiază chemându-l la Constanti-nopol, acest om foarte cucernic (virpiissimus), acest

434 G. Finlay, op. cit., I, p. 195.

435 E. Stein, Studieri..., pp. 15-16.

714

viteaz si credincios servitor al împăratului, nedreptătit, si-a pedepsit stăpânul, chemându-i pe barbari. N. lor-ga nu e departe de adevăr când socoteste că scriitorul aducea în acest chip „o legitimatie, si încă din partea Romanului celui mai virtuos si mai capabil din vremea sa, a stăpânirii longobarde în Italia"436.

4. Năvălirea avarilor si slavilor. Alianta cu turcii.

în vremea în care Alboin pornea cu longobarzii în Italia, Baian se îndrepta împotriva Imperiului bizantin, ca să pună mâna pe cetatea Sirmium, pe care o socotea a sa, ca urmaș de drept al gepizilor. E probabil, cum crede Stein, că mai înainte avarii făcuseră o năvală spre est până pe la gurile Dunării, supunând rămășițele hunilor kutriguri si utiguri, pentru care pretindeau de la Iustin al II-lea sumele anuale pe care Iustinian la plătea în mod obisnuit acestor barbari437. Bonus, comandantul din Illyricum, a dat cu avarii sub zidurile cetății Sirmium d luptă, care rămase nedecisă. Baian a trimis apoi solie pentru tratative de pace si aliantă. Bonus se declară incompetent a decide în această privință, dar se arată gata a înlesni drumul unei ambasade la împărat, pentru încheierea unui acord. Baian s-a retras peste Dunăre si părea că dorește o înțelegere cu împăratul. El a trimis la Constantinopol pe Targi-

436 V. Cărți reprezentative în viața omenirii, București 1916, cap. X, Paul Diaconul, p. 196. [Scrierea a cunoscut o a doua editie, București 1924-1935, precum si pe cea de-a treia, București, Ed. Enciclopedică, 1991.]

437 E. Stein, op. cit., I, p. 10.

715

tis, diplomatul său cunoscut, cu tâlmaciul Vitalianus, pe care îl reținuse mai înainte captiv, când a venit în solie la el. Haganul cerea să i se cedeze Sirmium, să i se predea Usdibad, care se refugiase la bizantini cu o mână de gepizi si să primească în viitor sumele pe care le plătea Iustinian kutrigurilor si utigurilor. împăratul, care amânase conflictul cu persii, plătindu-le banii pe ultimii trei ani, si care avea acum si alianta încheiată în 568 cu turcii, a respins în aspre cuvinte cererile avarilor, concediindu-l pe Targitios cu amenințări. Se pare că războiul s-a reluat si iarăși s-au schimbat ambasade, iar în cele din urmă împăratul l-a concediat pe Targitis cu răspunsul că pentru lămurirea tuturor chestiunilor va fi trimis Tiberios ca împuternicit, avTOKpāTcop orpaTij/dg. Tiberios, comes excubito-rum, s-a întâlnit cu împuternicitul haganului, Apsich, care cerea să se cedeze avarilor Sirmia, desigur, fără orasul Sirmium, ca federati, ceea ce Iustin a refuzat. Războiul se reluă, avarii trec Dunărea în 570, dar sunt bătuti de Tiberios. în anul următor însă Tiberios suferă o mare înfrângere, din cauza lăsității trupelor, si un armistitiu s-a încheiat atunci. O ambasadă a avarilor a venit la Constantinopol si, în sfârșit, s-a ajuns la pace, fiindcă Iustin trebuia să reia războiul cu persii. Condițiile tratatului nu se cunosc, dar e foarte probabil că împăratul a trebuit să satisfacă cererile haganului. Toată atenția imperiului fiind atrasă la frontiera de nord si în Orient, Apusul e neglijat, în Italia abia în 575-576 Iustin l-a trimis pe ginerele său Baduarius, profitând de armistitiul ce-l încheiasse cu avarii, în lupta pe care a dat-o cu longobarzii, Baduarius a fost greu învins,

despre armata lui nu se vorbește nimic.

716

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Vor trece ani, până când sub Maurikios, sã se trimite o nouã expeditie în Italia⁴³⁸. Barbarii, încurajați de încurcãturile imperiului, se ridicã și în alte pãrți împotriva stãpânirii bizantine. Africa devine acum teatrul luptelor: Theodoros, praefectus praetorio, e ucis, în 569, de mauri; în 570, Theoktistos, magister militum, e bătut, iar în 571, Amabilis, magister militum al Africii, e ucis de mauri⁴³⁹, în Spania, aceeași gravã situație: cu venirea lui Leovigild (568) în fruntea vizigoților, se deschid ostilitãțile împotriva provinciei imperiale, în anul 570, bizantinii sunt bãtuți; la 572 Cordova, capitala bizantinã cade în mâinile sale. Sediul guvernatorului imperial a fost strãmutat la Carthagina⁴⁴⁰.

*

Cãtre sfârșitul anului 568 a venit la Constantinopol pentru întâia oarã o ambasadã a turcilor, un popor încă necunoscut bizantinilor.

Turcii, pe care chinezii îi numesc Tu-Kiu, erau, în prima jumãtate a secolului al VI-lea, un popor supus avarilor (Joan-Joan la chinezi), care, de la începutul secolului al V-lea, stãpâneau în Mongolia și în Mancuria, pe când un popor uralo-altaic, aliat cu dânsii, hunii albi sau Heftaliti Qïetal, le-ta) locuiau în Sogdiana (ținutul dintre Oxus și Iaxartes). Când T'umen, că-

⁴³⁸ Ibidem, p. 104.

⁴³⁹ V. Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, Leroux, 1896, IV, I-erã pãrtie, cap. 1.

⁴⁴⁰ P. Goubert, S. J., *Byzance et l'Espagne Wisigothique (554-711)*, în „Etudes Byzantines”, București, II (1944), pp. 5-78.

717

petenia turcilor, a nimicit în 552 puterea avarilor (Joan-Joari), turcii au ajuns vecini cu heftalitii și atunci s-a hotãrât și soarta acestora⁴⁴¹.

La moartea lui T'umen (552), turcii se desfac în douã ramuri: turcii de nord, ai cãror sefi, urmașii lui T'umen, erau marii-hani ai tuturor turcilor, și cei de la vest, care au recunoscut suveranitatea marelui han, conduși de fratele mai tânãr al lui T'umen, de Istãmi (552-576). La Menandros, el este o datã ZiãLi/3ovÃog (fr. 10), altã datã AitãfiovÃog (fr. 18); în izvoarele orientale, Sindgibu. Giiterbok socoteste cã forma arabã a numelui la Tabari vorbește pentru exactitatea celui dintâi⁴⁴². Istãmi s-a aliat cu Chosroes Nusirvan (i-a dat pe fiica sa de soție) împotriva heftalitilor, care au fost nimiciți între 562-568. Stãpânirea lui Chosroes s-a întins de atunci pânã la Oxus, heftalitii au fost goniti din Sogdiana, unde s-a instalat un administrator al lui Istãmi.

În curând însă Istãmi a venit în conflict cu persii. Motivul acestui conflict, dupã cãte relateazã Menandros, a fost de ordin economic: turcii aveau nevoie de export pentru marea lor cantitate de mătase și ambasadele trimise de Istãmi la Chosroes nu numai cã n-au reușit a obține libertatea acestui comerț, dar au fost chiar maltratate. Stein explicã atitudinea persilor prin convenția pe care ei o aveau cu statul de sud al

⁴⁴¹ Menandros, ed. Muller, FHG, fr. 18, pp. 225-27; v. E. Stein, op. cit., p. 17 și urm.; Goubert, op. cit., Appendiced, Les Turcs au Ve siècle.

⁴⁴² K. Giiterbock, *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians*, Berlin, 1906, p. 113, și n.l.

718

Chineii⁴⁴³. Astfel începe dușmânia dintre persi și turci, dupã expresia lui Menandros. Atunci se îndreaptã turcii cãtre bizantini, pentru o alianțã împotriva persilor, în fruntea ambasadei trimise se aflau Maniach (Afo-viã%), tudunul Sogdianei⁴⁴⁴. Când ambasada se întoarce înapoi în 569, ea a fost însoțită de una bizantinã, condusã de Zemarchos, magister militum. Acesta îl aflã pe hagan în reședința sa, Tien-san. El tocmai pleca în expeditie împotriva persilor și l-a luat cu el pe Zemarchos cu o parte a soliei, ceilalți așteptându-l undeva, într-un loc aflat pe drumul întoarcerii. S-au oprit într-un loc Talas, unde s-a

prezentat un sol persan, care i-a impresionat pe toti prin vorbirea lui insolentă. Istămi a continuat marsul său împotriva persilor, con-cediindu-l însă pe Zemarchos, căruia i-a dat un ambasador turc, Tagma, un Tarchan, pentru a merge la Iustin, căci Maniach murise⁴⁴⁵. Multe ambasade s-au mai schimbat apoi, în anii următori, dar Bizantul nu a tras nici un folos din această alianță. Singurul rezultat practic al prieteniei turco-bizantine a fost încordarea relatiilor dintre Bizant și persi, căci Chosroes, mândru, trimise trupe în Yemen, ajutând la alungarea stăpânirii creștine abisinienilor.

5. Războiul cu persii.

Pacea de 50 de ani, încheiată de Iustinian (527) cu persii, nu a durat decât 10 ani. Iustin al II-lea a rupt⁴⁴³ E. Stein, op. cit., pp. 18-19.

⁴⁴⁴ Menandros, fr. 18, pp. 225-226, ed. C. Miiller, FHG, IV, pp. 225-226.

⁴⁴⁵ Menandros, fr. 20, pp. 225-226, v. C. Miiller, FHG, IV, p. 228.

719

această pace și un mare război s-a stârnit astfel între imperiu și persi. Ioan de Epiphanea a schitat motivele acestui conflict, fiecare din cele două puteri aruncându-le asupra celuilalt. Bizantinii, ne spune el, erau supărați că persii încercau să-i desfacă pe homeriti de imperiu; pe lângă aceasta, primind împăratul Iustin o ambasadă a turcilor și trimittându-l cu ea pe Zemar-chos la turci, persii au vrut să-i cumpere pe alani, prin țara cărora trecea ambasada, ca să-l ucidă atât pe Ze-marchos cu însoțitorii săi, cât și pe turci. La rândul lor, persii aruncau vina asupra bizantinilor, fiindcă armenii, tributari celor dintâi, revoltându-se și omorându-l pe guvernatorul Surena, s-au refugiat la bizantini. Dar ceea ce a mărit încă această discordie, adaugă Ioan de Epiphanea, a fost că împăratul Iustin nu voia să mai dea persilor pe fiecare an 500 de livre de aur, conform cu tratatul de mai înainte, și să facă statul roman pentru totdeauna tributari persilor⁴⁴⁶.

Dar nu numai preocuparea financiară a fost cauza care l-a împins pe Iustin II la război cu persii. Mai era un motiv, cu mult mai serios asupra căruia insistă E. Stein: nevoia de a pune mâna pe Persarmenia, din populația războinică a căreia imperiul putea să-și înroleze trupe atât de necesare în acest timp⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ FHG, voi. IV, ed. C. Miiller, 2, p. 274: ὁρίσθη δὲ τῷ βασιλεῖ 500 ὀβολοὶ ἀργυρίου ἑκάστῳ ἔτει. ὁ δὲ ἰουστινιανὸς ἀπαρνήσας τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως, ἀπέπεσε τὴν ἀποδοχὴν ταύτην. ὁ δὲ ἰουστινιανὸς ἀπαρνήσας τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως, ἀπέπεσε τὴν ἀποδοχὴν ταύτην. ὁ δὲ ἰουστινιανὸς ἀπαρνήσας τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως, ἀπέπεσε τὴν ἀποδοχὴν ταύτην.

Op. cit., pp. 5 și 127.

720

în Armenia Persană, marzbanul (guvernatorul)⁴⁴⁸ a vrut să ridice un templu al focului în capitala Dvin (Dwin, Dovin), la nord de Artaxata, ceea ce provoacă răscoala Armenilor. Guvernatorul a fost asasinat (februarie 571) și capii revoltei - Vardan Mamikonian, care a răzbunat executia fratelui său, mai mulți nobili și episcopi, Gurgen al Iberiei, provincie atrasă și ea în revoltă - s-au refugiat la Bizant, cerând protecția împăratului.

Când în primăvara anului 572 a venit la Constantinopol Sebokht, ambasadorul lui Chosroes, ca să încaseze suma anuală, conform tratatului, împăratul a respins hotărât plata, intrucât prietenia asigurată cu bani nu e bună (c&g f\ (pi\OTrig %pr\ia.Gi (3epaiov/j.evri OVK ccya-ârj), ci rusinoasă și servilă (Menandros, fr. 36, p. 239), îl întrebă apoi în batjocură pe Sebokht dacă nu vrea să-i vorbească despre întâmplările din Persarmenia, și la răspunsul încurcat al solului îi puse în vedere că i-a luat sub protecția sa pe Armeni, coreligionarii săi, și că nu va tolera să li se facă nici o nedreptate împăratul încheie cu amenințare că, dacă va misca numai un deget Chosroes, va porni împotriva lui, îl va depune și va da Persiei un alt rege⁴⁴⁹.

Astfel a început al treilea mare război din secolul al VI-lea cu persii. El va dura 20 de ani și va ruina provinciile de la hotarele celor două puteri.

⁴⁴⁸ [Echivalat cu latinul comes, marzbanul sau marzpanul era într-adevăr un fel de „Statthalter” persan în Armenia, în perioada 428-572, adică după abolirea regalității naționale armenilor de către persani (cf. W. Hengstenberg în BZ, 38, 1938, p. 171)].

⁴⁴⁹ Menandros. Fr. 36, Cf. Karl G. Terbock, op. cit., p. 114.

721

• începutul acțiunii militare a bizantinilor nu a avut rezultatele așteptate de Iustin II. Ajutorul turcilor a fost neînsemnat; fortărețele bizantine putine, din cauza defectiunii lui Mundhir, care trebuia să sosească cu trupele sale și care nu a mai venit; motivul a fost că descoperise cursa ce i se întinsese spre a fi suprimat, din ordinul împăratului. Marcian, un nepot al lui Iustinian, cunoscut din vremea războiului din Africa, a fost numit comandant suprem al Orientului, cu ordinul de a ridica o armată. Recrutările erau grele, și trupele lui Marcian au fost putine. Acțiunea militară s-a îndreptat spre Armenia; ea a început, după ordinul împăratului, prin asedierea cetății Nisibis, apărată atunci de Bah-ram Mihran. Acesta l-a încurcat timp de patru luni pe Marcian în negocieri, întârind orasul și aprovizionându-l. Apoi, socotind sosirea lui Chosroes apropiată, a rupt negocierile la sfârșitul iernii 573 și a dat o luptă vehementă cu bizantinii în satul Sargathon, dar a suferit o grea înfrângere⁴⁵⁰. Marcian a încercat apoi să ia fortăreața Thebethon, dar cu putinele forte ce le avea nu a putut izbuti și s-a retras de Pasti la Dara (9 aprilie 573). A reluat apoi asediul cetății Nisibis, la porunca împăratului, care însă l-a înlocuit pe Marcian cu altul, ceea ce a adus debandada trupelor. Sosind cu o puternică armată, Chosroes atacă Dara, în timp ce desfăcu o parte din trupe sub comanda marzbanului Adhar-mahan ('ASaccpjj.âvrit), care pătrunde în Siria devastând complet ținutul, fără a întâlni rezistență. El a cucerit

Ioan de Epiphaneia, 3, p. 274: [^]a[^]rjv îa%vpâv yevecrtfai ev fĭnep avâ Kpâioq 'Pconaîoi rovg
722

Apameea, dându-i foc și târând populația în robie⁴⁵¹. Dara a căzut și ea în mâinile lui Chosroes (noiembrie 573)⁴⁵². Situația era critică pentru imperiu, dar bătrânul rege al Persiei, dornic să pună capăt războiului, a făcut propuneri de pace (sfârșitul anului 573 - începutul anului 574). Zacharius, medicul Palatului sacru, a fost trimis în ambasadă la rege, cu o scrisoare a Sofiei⁴⁵³. S-a ajuns la încheierea unui armistitiu de un an, regele persan primind 45-000 de solidi. Armistitiul privea numai dieceza Oriens, nu și Armenia, în care Chosroes spera să-și impună acum autoritatea deplină⁴⁵⁴.

În situația gravă a imperiului, basilissa Sofia l-a sfătuit, împreună cu senatul, pe împăratul ce își revenise din boala ce-l cuprinsese în urma dezastrelor, să-l numească pe Tiberios în calitate de Caesar. La 7 decembrie 574, împăratul l-a adoptat ca fiu pe bravul general, sub numele de Tiberius Constantinus, și l-a proclamat Caesar, în prezenta Senatului, a Patriarhului și a clerului acestuia.

Tiberius se dovedise un general destoinic. El era apoi o fire loială, arătându-și întotdeauna respectul pentru suveranul bolnav, sfătuindu-se cu el în momentele de luciditate ale acestuia.

El aduse îndată o schimbare pe frontul de est al imperiului. Lipsit de trupe, Tiberius izbuti cu enorme cheltuieli să-și adune o mare armată de mercenari de calitate. Cu această armată patriciul Iustinian, noul

⁴⁵¹ Ibidem, 4, p. 275-

⁴⁵² E. Stein, op. cit., pp. 44-46.

⁴⁵³ D. Iger, Regesten, I, Teii, p. 31.

⁴⁵⁴ G. Terbock, op. cit., p. 115; Stein, op. cit., pp. 47-48.

723

magister militum per Orientem, în același timp arpa-^{TT}jyog avTOKpârcop pentru războiul persan, deschide campania anului 575.

Pe când Iustinian își exercita armata, în iarna 574-575 aveau loc tratative într-o localitate dintre Dara și Nisibis pentru prelungirea armistitiului; din partea bizantinilor, erau patriciul Traian, quaestor sacripalatii și medicul curții Zaharias, iar din partea persilor, Mebodh⁴⁵⁵. Tratativele au mers greu, viclenia lui Mebodh ridica mereu obiecțiuni și căuta să obțină de la Tiberius evacuarea Persarmeniei și a Iberiei.

Expirând termenul armistitiului, Chosroes, cu o puternică armată, năvăli în Armenia, dar pentru a-i reține pe bizantini în Mesopotamia, altă armată, condusă de cel mai bun general al timpului, care nu stim cum se numea, pentru că îl cunoaștem numai sub numele de onoare, dat de regele Chosroes, Tamchoran, adică „Târia lui Chosroes”, năvăli în Mesopotamia romană. El a trecut pe la Theodosiopolis, ataca Amaseia, intra în Cappadocia, dar, între Sebasteia și Caesarea se izbi de Iustinian, care primise ordin să-l urmărească pe rege și plecase de la Amida pe urmele lui Chosroes; uimit de forțele mari ce le avea în față,

Tamchosrau nu îndrăzni să lupte și se retrase, pornind spre Melitene, pe Eufrat, urmărit de Iustinian. Astfel, se ajunsese la bătălia de la Melitene, care a durat două zile și în care persii au fost zdrobiți (575). A fost, după părerea lui Stein, „cea mai mare bătălie a veacului, și în tot cazul una din cele mai strălucite victorii pe care Imperiul le-a

Stein, op. cit., p. 59-60.

724

câștigat vreodată asupra persilor”⁴⁵⁶. Ea e pusă de acest istoric alături de cea de la Busta Gallorum, renumită, în același secol al VI-lea (iunie 552), de Narses împotriva lui Totila. O pradă imensă a căzut în mâinile bizantinilor, între altele 24 de elefanți, pe care Iustinian i-a trimis la Constantinopol. Regele persilor cu mare greutate a putut scăpa din această dezastruoasă înfrângere, întorcându-se în capitala sa în toamna anului 575. Iustinian s-a îndreptat spre Armenia, care a devenit iarăși bizantină, și a înaintat prin Azerbaigean (Atropatene)⁴⁵⁷ până la Marea Caspică, unde s-a instalat, cu trupele sale, pentru a ierna. Adânc impresionat de neizbânda sa, Chosroes începu negocieri de pace și un armistitiu de 3 ani (575-578) s-a încheiat, în timpul căruia au urmat lungi tratative în vederea păcii, care în cele din urmă se rupseră. Tiberius a dat în 577 lui Maurikios, comes excubitorum, comanda trupelor Orientului (magister militum per Orientem și strategos autokrator)⁴⁵⁸. Bun general, Maurikios își recrută armata din Cappadocia, pe care o cunoștea bine, și din provinciile vecine, își fixează apoi cartierul la Citharizon, metropola Armeniei a IV-a și timp de două luni se ocupă de pregătirea campaniei, învățându-și trupele a săpa santuri, muncă oboseitoare și deci foarte puțin plăcută, care din cauza disciplinei slabe a trupelor din Orient,

⁴⁵⁶ Op. cit., p. 68.

⁴⁵⁷ (Asupra situației anterioare și a geografiei acestei regiuni, v. mai recent M. Schottky, *Media Atropatene und Gross-Armenien in hellenistischer Zeit*, Bonn, 1989.)

⁴⁵⁸ P. Goubert, op. cit., p. 72.

725

a fost lăsată în părăsire⁴⁵⁹. Cu câteva săptămâni înainte de expirarea armistitiului de 3 ani, Chosroes a dat ordin lui Mebodh să deschidă ostilitățile. Acesta a intrat în Mesopotamia bizantină, devastând-o. Maurikios, ca represalii, pătrunse în Arzanene, care căzu toată în mâinile sale; populația creștină refugiată pe teritoriul bizantin a fost deportată în insula Cipru. Pătrunse apoi până la Singara, care căzu de asemenea în mâinile sale.

6. Situația în Apus și în Peninsula Balcanică.

Care era, în această furtunoasă vreme, situația în Apus și la frontiera Dunării ?

În Italia, longobarzii se întinseseră mult, neîntâmpinând rezistență, în iarnă sau toamna anului 579, ei începură a asedia Roma, pe care nu izbutiră, firește, să o cucerească, barbarii neavând nici o experiență în arta asediului. Patriciul Pamphronius, care avea locul întâi în Senatul vechii Rome, venise (în 577 sau 578) la Constantinopol ca să ceară ajutor împotriva longobarzilor. Caesarul Tiberius nu avea însă trupe pentru a răspunde acestei chemări, toate fiind absorbite în aprigele lupte cu persii și avarii. El se mărgini deci a-i restitui cele 3.000 de livre de aur, pe care Pamphronius le adusese ca o contribuție de război și îl sfătui să întrebuințeze acești bani pentru a atrage, dacă e cu putință, duci longobarzi în serviciul imperiului; dacă aceasta

⁴⁵⁹ Menandros, FHG, IV, fr. 58, p. 259: 'Papaioit jap r;

726

nu va izbuti, atunci să-i întrebuințeze pentru mituirea ducilor franci ca să lupte împotriva longobarzilor⁴⁶⁰. Altă ambasadă, trimisă de Senat și de papă după moartea împăratului Iustin, nu a putut obține de la împăratul Tiberius decât trupe cu totul insuficiente, împăratul frământat mult, cu metodele cunoscute ale diplomatiei bizantine, curțile regilor germani. Cu Chilperich a schimbat ambasade, pe Gundovald s-a străduit să-l impună ca urmaș al lui Guntram al Burgundiei, împotriva căruia a făcut să se alieze Chilperich, regele Neustriei, cu Austrasienii. Dar Tiberius pare că a sperat mult într-o intervenție

francă, la care se va ajunge însă numai sub Maurikios.

La frontiera Dunării, pericolul slav se accentuează, în 578, slavii năvălesc în Thracia în masă - vreo sută de mii, după câte ne spune Menandros⁴⁶¹ - prădând această provincie și multe alte regiuni; ei pătrund în 581 până la Zidul cel lung. Tiberius nu avea armată ca să înfrunte nici o singură parte a dusmanilor, nicidecum forțele lor la un loc, afirmă Menandros, armatele imperiului fiind concentrate în luptele grele cu persii. De aceea, Cesarul trimise o solie la Baian, care în acel timp era ostil imperiului, pentru a-l convinge să pornească un război asupra slavilor în locurile lor din stânga Dunării, ca să-i facă să înceteze jafurile în im-

⁴⁶⁰ Menandros, FHG, V.IV, fr. 49, p. 253. E. Stein, pp. 107-108 și p. 115, n. 6.

⁴⁶¹ Menandros, FHG, IV, fr. 47, p. 251: Kam SE m exoq Tíepiov K&varavnvov Kaiaapoq Bam&Aeiaq ev Tt/ tvvrive%5ri m I,KKa6t]v&v Mvog ns%pi nov

Tpaicrjv KO.I dAAa noXXâ

727

periu, văzând primejdia la ei acasă. Haganul nu a fă-cut-o numai pentru serviciul imperiului, adaugă Mena-dros, ci și fiindcă avea să dea o lecție slavilor, care mai înainte se răzvrătiseră, omorându-i solii, când acestia veniseră să le ceară tributul. Tiberius îl trimise apoi pe Ioan, care cărmuia prefectura Illyricum, să-l transporte cu flota pe malul drept al Dunării pe Baian cu trupele sale, să-l ducă apoi de-a lungul fluviului până în Scythia, unde să-i treacă iarăși în stânga Dunării, în regiunea slavă. Baian aprinse acolo satele și a făcut mari prădăciuni, nimeni neîndrăznind să i se opună. Ei eliberară câteva mii de bizantini captivi la slavi⁴⁶². Dar scopul nu a fost atins: „poporul blestemat al slavilor”, scrie Ioan de Ephes, până în momentul de față (el scrie în anul 583-584), adică timp de patru ani, rămase în provinciile romane, netulburat, prădând, arzând și omorând⁴⁶³.

În timpul acestei năvăliri a slavilor din 578, izbucni din nou și războiul din Africa împotriva regelui maurilor, Garmules. Gennadius, magister militum per Afri-cam, a dus lupta energic, a pătruns pustiind în regiunea maurilor și îl învinse pe Garmules, care-și pierdu viața.

După o domnie atât de agitată, într-un timp relativ scurt, Iustin al II-lea, simtind că i se apropie sfârșitul, îl încorona, la 26 septembrie 578, pe Cesarul Tiberius

⁴⁶² Menandros, FHG, IV, fr. 48, p. 252. *3 Ap. Ch. Diehl, op. cit., p. 132.

728

ca Augustus și în ziua de 4 sau 5 octombrie 578 își încheie viața⁴⁶⁴.

Înainte de toate, pe noul împărat îl preocupa războiul cu persii, o adevărată calamitate. Succesele avute în acest an îl făcură să speră că persii vor fi acum înclinați să-i primească condițiile de pace. Sub pretextul notificării schimbării domniei, Tiberius trimise o ambasadă la curtea persană, care ducea și o scrisoare din partea sa. În același timp, Chosroes, sim-tindu-se slab și aproape de sfârșitul vieții, trimise, la rândul-i, un ambasador la Tiberius. În curând însă sosi vestea morții lui Chosroes I, care se stinse din viață la adânci bătrâneți în februarie sau martie 579⁴⁶⁵. Solii lui Tiberius își continuară totuși călătoria, socotind că noul suveran nu va avea alte sentimente. Sosind la curtea lui Hormisd al IV-lea, fiul celui dispărut, avură însă parte de o primire la care nu se așteptau. Trimiterea persilor prizonieri nu se învrednici măcar de o mulțumire din partea suveranului lor. Hormisd e zugrăvit de izvoarele grecești în cele mai negre culori. Maurikios se afla la Constantinopol și împăratul îl trimisese în Orient, cu ordinul de a porni împotriva persilor îndată ce va ști că ambasada n-a avut rezultatul dorit. Astfel, în vara anului 579, Maurikios a con-

⁴⁶⁴ P. Goubert, op. cit., p. 78; Stein, op. cit., p. 76. [Pentru politica religioasă a lui Iustin al II-lea, puțin abordată în marile sinteze, ca și în studiile de detaliu, este de menționat A. Cameron, *The Early Religious Policies of Justin H*, „Studies in Church His-tory”, 13, 1976, pp. 51-67]

⁴⁶⁵ fjpot âpxonevov, scrie Simokattes. cf. Stein, op. cit., p. 90. [Respectivul pasaj din Simottes, III, 16, 7, se află la p. 77 în traducerea românească a lui H. Mihăescu.]

Într-o expediție fulgerătoare în Mesopotamia persană, în timp ce trei magistri militum trecură dincolo de Ti-gris și devastară Adiabene⁴⁶⁶.

Pentru anul următor, Maurikios plănuiește o expediție peste Eufrat, pentru a intra în inima Persiei și a-i da

lovitura din urmă. El avea nevoie de concursul lui Mundhir în această întreprindere, care trecea prin tinuturile sale. Mundhir fusese în februarie 580 invitat de împărat la Constantinopol, tratat cu mari onoruri, covârșit de daruri, împreună cu cei doi fii ai săi, primind din partea suveranului și o diademă regală. Jonctiunea bizantinilor cu arabii s-a făcut la Circesium, și împreună porniră în josul fluviului Eufrat, prin teritoriul Lachmizilor, unde trebuiau să treacă fluviul, pentru a se îndrepta către Ctesiphon, dar cele două poduri de pe Eufrat fuseseră, între timp, distruse. Bănuiala căzu asupra lui Mundhir, care fu suspectat că îi va fi înștiințat pe dusmani despre planurile bizantinilor. Maurikios trebui să se retragă și să schimbe direcția. Adharmahan atacă atunci provinciile fără apărare ale imperiului, devasta sălbatic regiunile de la Tela și Re-saina, precum și Osroene și Arzanene. Asedie apoi Edessa, fără a o putea lua, și se îndreptă spre Callini-cum, pe Eufrat. Maurikios alergă cu trupele sale acolo (în timp ce Mundhir rămase pasiv), și izbuti să-l alunge pe Adharmahan.

Cu toate succesele lui Maurikios, Tiberius, neliniștit de progresele lui Baian în Thracia, se sili să încheie războiul cu persii. Negocierile au început într-o localitate aproape de Dara. Tamchosrau năvăli în teritoriul

P. Goubert, op. cit., p. 80.

730

imperiului și negocierile se rupseră. În câmpia de la Tela D'Manzalat⁴⁶⁷, lângă Constantina, bizantinii se ciocniră cu persii (iunie 581). Un ofiter a lui Maurikios străpunse pe înversunatul marzban Tamchosrau cu lancea și trupele lui fură puse pe fugă, urmărite și distruse în bună parte⁴⁶⁸.

Pe la mijlocul anului 582, Maurikios s-a întors la Constantinopol, fiind salutat ca biruitor; Tiberius, cu puțin înaintea mortii, și-a sărbătorit, pentru aceste biruințe, triumful.

Tiberius se apropia acum de sfârșitul vieții. Ultimele sale zile au fost amărâte de căderea cetății Sirmium în mâinile vicleanului și cruntului Baian. Expediția acestuia în tinuturile din stânga Dunării, unde-l chemase Tiberius, îi arătase incapacitatea imperiului de a apăra tinuturile dunărene. La începutul anului 579, haganul apărea, cu toate forțele sale, pe Sava, între Sirmium și Singidinum. Cu o parte a armatei venise el însuși pe uscat, prin Sirmia, în timp ce restul armatei coborâse cu o flotă de monoxile din Pannonia de Sus, pe Dunăre. Incapabili, ca și alți barbari, să execute un asediu, avarii nu puteau cuceri orasul întărit decât prin foamete, ceea ce era posibil numai împiedicându-i pe bizantini să aprovizioneze pe apă Sirmium. În aceste scop, Baian hotărî să arunce un pod peste Sava, între Sirmium și Singidinum, ca să taie legătura cu corăbiile dintre cele două orase. Comandantul din Singidinum, Sethus, alarmat, atrase atenția lui Baian, în-trebându-l cum își permite să construiască pod fără

⁴⁶⁷ Stein ortografiază Tela d'Manyalat.

⁴⁶⁸ p. 80, nr. 8

1 P. Goubert, p. 85.

731

voia împăratului. Baian, cu viclenia-i cunoscută, îl asigură că face podul nu spre a uneli ceva contra Bizantului, ci ca să meargă împotriva slavilor, trecând în tinuturile lor cu corăbiile imperiului, cum făcuse și mai înainte, aducând bizantinilor mii de prizonieri robiți de slavi. Haganul întări spusele sale cu jurământ, jurând și după ritul avar și după cel creștin, pe Evangheliile aduse de episcopul orasului Singidinum. Ceru în sfârșit lui Sethus să trimită solia avară împăratului, ca să-l roage a-i procura corăbiile necesare. Până la sosirea soliei, el se grăbi să termine podul⁴⁶⁹.

La Constantinopol, ambasadorii haganului prezentară cererea stăpânului lor de a se pregăti corăbiile de trecere la Dunărea de Jos și comunicară începerea construirii podului. Tiberius înțelese îndată adevărul scop ce se urmărea, dar știind slăbiciunea în care se aflau, toate forțele fiind întrebuințate împotriva persilor, încercă cel puțin să amâne hotărârea haganului, spre a câștiga timp. Răspunse deci solilor că timpul războiului cu slavii e rău ales, pentru că turcii, care, trei ani mai înainte au luat Bosforos și sunt pe lângă Cherson, auzind de atacul avarilor și trecerea Dunării, ar putea să-i atace. seful soliei se prefăcu a-l crede pe împărat și-i făgădui a încerca să-i schimbe hotărârea haganului. Dar câteva zile în urmă alt sol avar sosi la Constantinopol, care ceru, în vorbe aspre, cedarea orasului Sirmium, ceea ce Tiberius nu

admise, desi nu a putut face mult pentru apărarea lui⁴⁷⁰. Asediul continuă. Generalul Theognis, probabil magister militum

' Menandros, FHG, IV, fr. 63, pp. 264-265. 1 Ibidem, fr. 64, pp. 265-267.

732

1STOUIA IMPERIULUI BIZANTIN

per Illyricum, veni în insulele Savei, Casia si Carbona-ria, avu o întrevedere cu Baian, fără rezultat si se despărțiră pregătindu-se de luptă. Theognis se afla în fata orasului, cu trupe de tot insuficiente, în oras bântuia o foamete groaznică si populatia era indignată asupra sefilor. Auzind, împăratul îi scrisese lui Theognis să pună capăt războiului si să încheie un tratat cu conditia ca toti locuitorii din Sirmium să iasă nevătămati, fără să-si ia nimic din întregul avut, afară de o haină. Apoi Baian ceru si obtinu plata suplimentară a sumei anuale suspendate de la începutul războiului, de trei ori câte 80.000 solidi, si asigurarea cu jurământ că unul din supusii săi, compromis într-o aventură cu o sotie a haganului si fugit în imperiu, îi va fi predat, dacă va fi în viață. Prin tratatul încheiat în primăvara anului 582, orasul Sirmium a fost pierdut pentru totdeauna de către imperiu"⁴⁷¹.

Moartea grabnică a lui Tiberius pare a fi fost pricinuită de o dizenterie. Când se simți rău, el îi numi la 5 august 582 pe Maurikios si pe patriciul Germanos în calitate de Caesar - amândoi fiind ginerii săi, cel dintâi căsătorit cu Constantina, cel din urmă cu Charito, după câteva zile însă apare Maurikios ca singurul Cae-5flr(el dă singur la 11 august un edict). E probabil, cum socoteste Stein, că s-a dat la Curte o luptă pentru tron, în care Maurikios a rămas biruitor. La 13 august el a fost numit Augustus de către împărat si investit cu însemnele acestei demnități, în ziua următoare, Tiberius muri, iar la 15 august a fost înmormântat, ca si în-

⁴⁷¹ Ibidem, fr. 66, p. 268; Stein, p. 113.

733

intasii săi, la Sfintii Apostoli, unde îl urmă, un deceniu mai târziu, basilissa Anastasia⁴⁷².

7. Maurikios (582-602)

Maurikios, ca si Tiberios, era soldat de profesie, cu însusiri militare, pe care si le dezvoltase în războiul cu persii. Succesele obtinute pe câmpul de luptă făcuseră din el cel mai de vază general al imperiului, ceea ce i-a determinat pe Tiberius să-l introducă în familia sa si să-l impună ca urmas. El venea si dintr-un mediu distins si se deosebea printr-o aleasă cultură. Menandros ne spune că împăratul era un iubitor al muzelor (Mou-câv 'Epaairiq), dând cu plăcere atentie poeziei si istoriei, petrecându-si o bună parte a noptii cu astfel de ocupatii si stimulându-i pe cei cu mintea înceată.

Maurikios a fost socotit - mai ales de unii cronicari vechi armeni si de învățati moderni de acelasi neam ca armean de origine; desigur, Sebeos, care a trăit o jumătate de secol după Maurikios si vorbește pe larg de domnia sa, nu ne spune nimic despre această origine. Teophylaktos Simokattes nu pomeneste nici el nimic în această privință. Ioan de Ephes, contemporan, nu are de asemenea nici o știință despre originea armeană a împăratului, dar ne spune că era din Arabissos, în Cappadocia. Paulus Diaco-nus, istoricul longobarzilor, care trăieste 150 de ani după Maurikios, pretinde că acesta a fost cel dintâi împărat „grec" care a urcat pe tronul Bizantului, iar Evagrius îl socoteste de origine romană.

⁴⁷² E. Stein, op. cit., pp. 98-99. [v. si V. Grumel, La memoire de Tibere UdeMaurice dans le Synaxaire de Constantinopole, An. Boli., 84, 1966, p. 249-253-1

734

învățatul Paul Goubert a lămurit definitiv această chestiune în studiul său special publicat cu 10 ani mai înainte de aparitia ex-; celentei monografii consacrate împăratului Maurikios⁴⁷³.

Trecând în revistă principalele izvoare asupra locului de origine, numelui si rudelor lui Maurikios, Goubert constată că numele acestuia e latin: Mauritius; tatăl său se chema Paul, deci nu avea nume armean, cum pretind legendele armene, iar fratii si surorile sale aveau toti nume de origine greacă sau latină: Petru, strategul, duce de Thracia, Gordia, sora căsătorită cu generalul Philip-picus, Theotista, care vorbea curent limba latină, Damiana, mai târziu călugărită, în fine o fiică a lui Maurikios se chema Sopatra.

Maurikios a fost și un literat fin, stia latinește și nu arată nici o simpatie pentru armeni, în concluzie, Goubert admite întru totul părerea lui E. Stein, după care Maurikios era un grec din Arabis-sos, în Cappadocia, care, situată în provincia Armenia a IH-a. a putut da nestere versiunii tardive care face din Maurikios un armean¹⁷".

În ce privește afirmația lui Paul Diaconul că Maurikios e cel dintâi împărat de neam grecesc, N. Iorga o explică în sensul că cei de dinainte erau socotiți de el drept romani adevărați⁴⁷⁵; P. Goubert o explică în același mod scriitorul vrea să insinueze că Maurikios, în opoziție cu predecesorii săi, născuți în provinciile latine ale Europei, se născuse în Orient, fiind un cappadocian, aceasta era de ajuns pentru a face din el un grec⁴⁷⁶. Familia sa a putut fi și romană, așezată apoi în Arabis-sos, în Cappadocia.

Maurikios a fost unul din marii împărați. Era soldat de vocație. Trecuse prin toată ierarhia militară, ajungând la marile co-

473 „Maurice et l'Arménie. Note sur le lieu d'origine et la famille de l'empereur Maurice", *Echos d'Orient*, XXXIX (1941-1942), p. 383 și urm.

474 E. Stein, *Studien zur Gesch. des byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919 p. 70.

475 Op. cit., p. 197.

476 Byzance avant l'Islam, tome F", *Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien*. L'empereur Maurice, p. 41.

735

menzi prin meritele sale. Cu toată marea primejdie pe care o înfățișa acum războiul crâncen cu persii, el nu a renunțat la stăpânirea din Apus a teritoriilor ce au mai rămas după sfârșirea operei lui Iustinian. Pentru a opri progresele longobarzilor, continuă politica lui Tiberios, care își pusese multă nădejde în ajutorul francilor. El schimbă mai multe ambasade cu Childebert al II-lea (570-595), regele francilor din Austrasia (germania de la Rin). Acesta își trimise trupele în Italia, dar nu-i putu învinge pe longobarzi. Pentru a asigura mai bine apărarea, posesiunilor bizantine din Apus, Maurikios impuse acolo o schimbare în sistemul administrativ, pentru a întări puterile autorității bizantine, și crea cele două exarhate, de Ravenna și de Africa (sau Carthago). Prin aceste reforme se concentrau din nou în mâinile guvernatorilor funcțiunile civile și cele militare.

Peninsula Balcanică a avut o soartă tragică în această epocă. De la așezarea avarilor în Pannonia, ea a fost neconținut străbătută de armatele haganului și de bandele slave din stânga Dunării, care acum inundă cu totul peninsula. Ceea ce era grav e că în ultimul sfert al secolului al VI-lea, slavii încep a se așeza în peninsula, pe pământul imperiului. E faptul cel mai însemnat din această epocă; el începe procesul care schimbă adânc structura etnică a ținuturilor din nordul și vestul peninsulei.

Împăratul Maurikios s-a opus cu îndărătnicie acestei pătrunderi a slavilor.

8. Continuarea războiului cu persii.

Întrucât statul, sau mai bine zis phylarchatul arab al Ghassanizilor, și-a încetat existența în cursul primilor ani ai domniei lui Maurikios, conflictul cu persii a dobândit noi dimensiuni.

Iustinian crease statul ghassanizilor pentru a stabili un echilibru față de printii arabi de Hira, vasalii persilor.

În 531, el a dat sefului său Harith-ibn-Gobdla (Arethas la greci) titlul de phylarch și o pensiune mare; îi acordă chiar rangul în-

736

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

semnat de patrikios. Fiii săi aveau să mostenească situația de phylarch. Harith era monofizit și a fost favorizat de Theodora. El a fost, împreună cu ea, marele protector al lui Iacob Baradai.

Triburile siriene sau arabe, care gravitau în jurul Ghassanizilor, devin în mare parte creștine, și acest stat aproape nomad a fost credincios aliației cu imperiul până către sfârșitul secolului al VI-lea.

Ghassanizii au fost întotdeauna protectorii iacobitilor. Succesorul lui Harith ca sef al Ghassanizilor a fost Al-Mundhir sau Ala-mundar. În 580, el era în culmea gloriei sale. Tiberios se gândea să-l folosească pentru a obține împăcarea monofizitilor divizați în facțiuni rivale. Mundhir urmărea însă un scop mai

interesat: să-i unească pe monofizitii care gravitau în orbita sa. împăratul îl invitase pe Mundhir la Constantinopole, unde l-a primit cu mari onoruri, conferindu-i privilegiul de a purta coroana regală (580). Pentru a-l atrage mai mult, Tiberios a oprit persecutia care, de 10 ani, se dezlănțuise împotriva monofizitilor.

Ca general, Maurikios a fost însă bănuitor față de Al-Mundhir, temându-se de politica lui de duplicitate. Patriarhul Eutychios era de asemenea dusmanul monofizitilor, față de care socotea că se cerea o atitudine fermă. Tiberius nu s-a lăsat convins și știind influența lui Mundhir asupra monofizitilor din Orient, căuta să împace taberele antagonice.

Dar afacerea podurilor rupte de pe Eufrat a întărit bănuiala lui Maurikios care, la Constantinopol, l-a acuzat dinaintea împăratului pe phylarch de trădare, împăratul s-a convins și a căutat să pună mâna pe Mundhir și să-l aducă la Bizant. Un ofiter sirian Magnus, care comandase în Orient după catastrofa lui Marcian, s-a oferit a-l aduce împăratului. El era bun prieten al phylarchului și-l invită la sfîntirea bisericii construite de el în orașelul Hewartin, între Damasc și Palmyra. În Siria de sud erau multe trupe concentrate, și Mundhir deveni astfel prizonierul lui Magnus, care-l expedia la Constantinopol sub escortă, împreună cu una din soțiile lui, doi fii și o fiică⁴⁷⁷. Tiberius l-a ținut captiv fără a lua vreo măsură⁴⁷⁷. E. Stein, p. 94; P. Goubert, p. 255, socoteste între copiii care-l însoțesc pe phylarch, două fiice și un fiu.

737

NICOLAE BANESCU

sură contra lui. Dar când ostilitățile cu persii s-au reluat și trupele Siriei în mare parte au plecat pe teatrul de luptă al Mesopotamiei, triburile ghassanide conduse de fiul cel mare al lui Mundhir, Naman, fiindcă li se suspendase annona, au început a prăda teritoriul imperiului. Insignele regale și armele lui Mundhir fuseseră duse, după arestarea lui, la Bostra. Arabii reclamau aceste lucruri sub amenințarea de a da foc orașului. Ducele Arabiei, cu puținele trupe pe care le avea, riscă o luptă pe care o pierdu împreună cu viața. Locuitorii predară atunci armele și insignele sefului arab. Această întâmplare decise acum soarta lui Mundhir. Tiberios, pentru a restabili ordinea, consideră că mijlocul cel mai bun era să dividă familia. El decise să proclame ca rege un frate al lui Mundhir. Magnus a îndeplinit această ceremonie, înconjurat de o mare armată. Dar după 20 de zile, fratele lui Mundhir, care fusese instalat ca rege, a murit. Magnus a murit și el în curând, în împrejurări pe care nu le cunoaștem.

Sub Maurikios s-a pus capăt situației intolerabile a micului stat ghassanid. Procesul de înaltă trădare al lui Mundhir se termină cu exilul său și al familiei, care-l însoțea în Sicilia (584). Naman s-a prezentat împăratului pentru a obține eliberarea tatălui. Maurikios jură că-l va rechemă, dacă făgăduia să lupte contra persilor, dar cerea în același timp să primească și uniunea cu chalconienii, ceea ce Naman a refuzat, sub cuvânt că iacobitii l-ar uide. El a fost prins pe drumul întoarcerii și trimis în exil cu tatăl său.

Cu aceasta regatul arabilor ghassanizi își află sfârșitul. El a fost împărțit între 15 sefi. Istoricii monofiziti pretind că cei mai mulți au trecut de partea persilor, ceea ce Goubert găsește exagerat⁴⁷⁸.

Noul împărat a numit la comanda trupelor Orientului pe Ioan Mystakon, mai înainte magister militum per Armeniam. Acesta a pornit îndată împotriva persilor (582-583) aflați lângă Amida, la confluența apei⁴⁷⁹. Privitor la aceste evenimente, v. și Stein, care combate ideea unei trădări a lui Mundhir, op. cit., pp. 93-96.

738

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Nymphios¹⁷ cu Tigris. Bătălia a fost pierdută de bizantini din cauza hypostrategului Kurs, un scit inactiv în timpul în care celelalte trupe au luat viguroasă ofensivă. Mystakon a asediat apoi Acbas, o fortăreață aproape inaccesibilă, pe munte, lângă Nymphios, dar, atacat energic, s-a retras cu mari pierderi⁴⁸⁰.

El a fost înlocuit cu Philippicus, căsătorit cu Gordia, sora lui Maurikios⁴⁸¹.

Acesta pune adesea în fruntea armatelor rudele sale apropiate, neavând prea mare încredere în generali săi.

Prima sa campanie în Persia a avut loc, probabil, în toamna anului 584; a doua campanie, în primăvara lui 586, când năvăli în Arzanene. Ele nu au avut mari rezultate. Persii devastaseră în același timp

împrejurimile cetății Martyropolis⁴⁸². A treia campanie, în 586-587, după primirea unei ambasade insolente a persilor, la Amida, a dus la lupta de la Solachon (azi Salah, sau, poate, localitatea armeană Salk)⁴⁸³, la 30 km de Dara, unde cu toată indisciplina trupelor, care, în loc să-l urmărească pe dusmanul învins, se împrăstiau după pradă, lupta s-a sfârșit cu o serioasă victorie a bizantinilor. Lupte de hărțuiri au avut apoi loc, nu prea fericite pentru Philippicus.

479 Această apă forma hotarul între Armenia a IV-a bizantină și provincia Arzanene a persilor.

480 P. Goubert, op. cit., p. 90.

481 Cedrenus, I 692 (Bonn); el pune acesta numire în al 2-lea an al domniei.

482 V. Goubert, pp. 91-98.

483 Ibidem, p. 95, n. 3.

739

NICOLAE BANESCU

în anul 587 a intrat în scenă Heraklios, tatăl viitorului împărat. Philippicus, pe care boala îl făcea acum inactiv, îl trimise spre sud, cu o parte din trupe. Heraklios trecu Tigris, pradă Mesopotamia persană, dând foc oraselor mari. La începutul iernii, Philippicus își duse trupele la odihnă, încredințând comanda supremă lui Heraklios, iar el porni spre Constantinopol. În drum află că împăratul, nemulțumit de neizbânzile și inactivitatea sa, îi retrăsese comanda, numindu-l în locul său pe Priscus (588).

El se răzbună, poruncind lui Heraklios să se retragă în Armenia și să-i încredințeze armata lui Narses, guvernatorul Constantinei. El îi porunci totodată lui Heraklios să publice edictul lui Maurikios care-l invita să reducă cu un sfert plata și ratia soldaților, edict pe care el încă nu-l publicase, spre a nu îndispune trupele. Heraklios execută dispozițiile lui Philippicus, simțindu-se, poate, jignit de a nu fi fost înaintat la comanda supremă. Măsurile împăratului provoacă între soldați un climat de revoltă⁴⁸⁴.

Priscus, un general capabil, hârsit în lupte grele, a găsit la Monokarton, metropola provinciei Osroene, armata în debandadă, obisnuită cu libertatea fără frâu din timpul lui Philippicus. El o trată cu superioritatea ce-i impunea disciplina militară, și provoacă nemulțumirea generală a trupelor, indignate pe deasupra de decretul imperial. La 20 aprilie 588, izbucni revolta militară. Soldații au atacat cu pietre cortul generalului. Priscus încalcă și fugi la Constantina. Interventia episcopului de Constantina, trimis ca mediator, anun-

484 Ibidem, pp. 103-104.

740

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tând revocarea edictului imperial, nu a avut nici un efect. Soldații au călcat în picioare imaginile împăratului. Rebelii dăruiește și jefuiește cortul generalului, apoi îl siliră pe Germanos, ducele Feniciei libaneze, să ia comanda supremă.

Plecat la Edessa, unde se simtea mai în siguranță, Priscus a scris împăratului, care dădu ordin lui Philippicus să plece în Orient, să liniștească mișcarea pe care o provocase; Priscus fu degrevat de comandă, care i-a fost redată lui Philippicus. El părăsi Edessa și se duse la Constantinopol. Armata revoltată nu voi să-l primească pe Philippicus, un las și fugar. Acesta așteptă la Hierapolis desfășurarea evenimentelor. Persii profitară de anarhia armatei bizantine și năvăliră în teritoriul imperiului. Aristobul sosi de la Constantinopol cu un mesaj către trupe. El le vorbi, le împărți daruri, făcu apel la unire în fața dusmanului. Armata se reconstituie, merse asupra persilor. La Martyropolis, în toamna lui 588, o luptă sângeroasă are loc. Trei mii de persi și mulți taxiarhi căzură prizonieri. Putini scăpară la Nisibis. Grigorie, episcopul de Antiochia, prelat venerat de populație, a fost trimis de împărat să potolească definitiv nemulțumirea soldaților și să-i facă să-l primească pe Philippicus. Prelatul, cu marele său prestigiu, reuși în misiunea sa. Philippicus reluă co-rnanda și duse armata la asediul cetății Martyropolis, cucerită mai înainte de persi prin trădare. Higgins datează această cucerire după aprilie 589⁴⁸⁵. Asediul nu reuși, iar Philippicus se retrase, dar în primăvara ur-

485 M J. Higgins, Cbosroes II's votive offering at Sergiopolis, BZ, 48, 1955, p. 90.

741

mătoare, 590 sau 589⁴⁸⁶, se întoarse. Hormizd trimise întăriri sub conducerea lui Mebodh, la care se uni

si Aphraates, comandantul trupelor persane din Armenia. După o luptă sângeroasă, bizantinii au biruit, dar persii izbutiră să pătrundă în oras. Philippicus renunță atunci la asediu si se retrase la cartierul de iarnă în 590-591⁴⁸⁷, unde a construit, la mică depărtare, un alt oras, numit Maurikiopolis, pentru a-i supraveghea si ataca pe dusmani.

Împăratul a luat atunci comanda cumnatului său si i-a dat-o tracului Komentiolos, care luptase pe frontul de nord împotriva avarilor. El câștigă o victorie strălucită împotriva persilor la Sisaurane (azi Sarwan), datorită bravurii lui Heraklios, care, într-un moment critic, când lupta era aproape pierdută, s-a aruncat asupra dusmanilor, doborându-l pe Aphraates, care galopa în fruntea persilor. Acestia își pierdută curajul si bătură în retragere până la Nisibis. Komentiolos a împresurat apoi Martyropolis si a cucerit fortăreața Acbas, care domina această cetate⁴⁸⁸.

Bahram Ciobin, vestit prin victoria lui asupra turcilor, e trimis în 589 împotriva bizantinilor în Suania, posesiunea acestora în Caucaz. Romanos, un bun general, câștigă asupra lui o mare biruință.

Curând după această luptă (589-590), Bahram se revoltă împotriva lui Hormisd, care, după izvoarele grecești, l-a insultat într-o scrisoare. După o altă versiune, regele fusese indignat de putinul ce l-a primit din

Ibidem. Ibidem, p. 91. ! P. Goubert, op. cit., pp. 116-117.

742

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

prada căzută de la turci în mâinile generalului. Bah-ram porneste asupra capitalei. O revoluție de palat îl răstoarnă pe Hormisd, care, orbit si închis, a murit în

împrejurări misterioase⁴⁸⁹. Fiul său, Chosroes al II-lea, e proclamat rege.

Noul suveran încercă să-l câștige pe Bahram, pro-mitându-i iertare pentru rebeliune si al doilea loc în regat. Rebelul răspunse printr-o scrisoare insolentă. Regele si-a strâns atunci cât mai multe trupe si, însoțit de unchiul său Bindoes, a trecut Tigris si a mers în întâmpinarea dusmanului său. Armatele s-au întâlnit în-tr-o câmpie, despărțite printr-un râu, undeva în împrejurimile capitalei, Ctesiphon. Câteva zile se petrecură în tratative sterile si hârtuieli. Evagrios ne spune că Bahram a mers contra lui Chosroes, iar acesta si-a dat seama că trupele sale sunt mai putine si nici nu i se păreau prea credincioase. El s-a decis să fugă. Înconjurat de o mână de nobili si o grupă de sateliti, părăsi în goană Ctesiphon si trecu Tigrul.

Data acestui eveniment fiind viu discutată de savanti, după Goubert, trebuie fixată către sfârșitul primăverii anului 590⁴⁹⁰. Străbătând desertul Mesopotamiei, regele fugar a ajuns la Circesium, cu sotiile sale, doi copii si mai multi nobili. Acolo a încredintat guvernatorului Probus o scrisoare către împăratul Maurikios si Comentiolos, care rezida la Hierapolis⁴⁹¹, o transmisă, cu infor-

⁴⁸⁹ Ibidem, op. cit., pp. 123-127.

⁴⁹⁰ Ibidem, p. 139- Cf. R. P. Peeters, *Les ex-voto de Khosrau Aparwez à Sergiopolis*, An. Boli., t. LXV, Bruxelles 1947, p. 8. După Higgins, op. cit., fuga lui Chosroes s-ar plasa către primăvara anului 591.

⁴⁹¹ Metropola provinciei Euphratesia.

743

NICOLAE BANESCU

matiile sale, la Bizant, în această scrisoare, redată de Simokattes, Chosroes al II-lea imploră ajutorul împăratului.

Între timp, Bahram luă în stăpânire tezaurul si în-signiile regale, se instala în palat si se încorona rege (9 martie 590).

Împăratul răspunse rugămintii lui Chosroes, hotărând a-l sprijini. Acesta s-a dus la Hierapolis, unde Comentiolos, care primise poruncile suveranului său, îl primi cu onoruri si-i dădu o gardă personală. Chosroes începu să-si recruteze trupele. El îl trimise pe unchiul său Bestam în Armenia, unde avea multe simpatii, si, ajutat de printii locali, își ridică o armată numeroasă. Bahram expedia în acest timp o ambasadă lui Maurikios, promitând să cedeze Nisibis si tot teritoriul până la Tigris, în schimbul neutralității. Dar împăratul respinse aceste propuneri si rămase la hotărârea sa de a-l sustine pe Chosroes al II-lea, cu toate că Senatul a fost de părere să-i lase pe dusmani a se macina între dânsii⁴⁹². Ceea ce a tras mult în câmpână în decizia sa, observă foarte bine G. Terbock, a fost repulsia lui Maurikios de a sprijini pe uzurpator împotriva stăpânului său legitim. Astfel, pentru întâia si singura dată, spune același

învătat, trupe romane luptară cot la cot cu persii, ca aliați ai lor, și încă mai mult: când, după victoria finală, trupele bizantine s-au retras, ele lăsară, la dorința lui Chosroes, 1000 de greu-înarmați, garda 492 După câte ne relatează Sebeos (Istoria lui Heraklios) și Ioan de Nikiou, citati de Goubert, în *Les rapports de Khodiran II, Roi des Rois Sassanide avec l'empereur Maurice*, „Byzantion”, t. XIX (1949), p. 89.

744

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

personală pentru a-l apăra¹⁹³. Chosroes al II-lea făgăduia a ceda imperiului Dara și Martyropolis, o parte a Armeniei persane, și se obliga a observa o pace perpetuă cu Bizantul, a nu mai reclama subvenția plătită mai înainte persilor. Maurikios îl asigură pe rege de protecția sa și acesta pleacă, împreună cu Komentiolos, la Constantină (Tela d'Mauzalāt).

Astfel începe războiul imperiului cu uzurpatorul Bahram. În curând, Nisibis și Martyropolis s-au predat lui Chosroes al II-lea. În primăvara lui 591, Komentiolos e trimis de împărat în altă parte, și în locul său e numit Narses. Regele, covârșit de daruri din partea lui Maurikios, care îi dăduse și o gardă regală, îi atrase de partea sa pe mulți dintre oamenii lui Bahram și trecu la ofensivă, punându-și în siguranță sotiile și copii în orașul Singara, puternic fortificat. Armata regelui trece Tigris; Seleucia se predă lui Mebodh, care intră apoi în Ctesiphon, proclamând regalitatea lui Chosroes al II-lea. El trece la Noua Antiochie, (Antiochia Persiei), și locuitorii îi predau orașul, în care sunt uciși un număr mare de evrei, care sprijiniră uzurpatia lui Bahram. Armata bizantino-persană înaintează în regiunea fluviului Zab, unde face jonctiunea cu trupele Armeniei, conduse de Mystakon (septembrie 591), jonctiune pe care în zadar căutase Bahram s-o împiedice. Armatele lui Chosroes au ajuns în câmpia de la Gantzak (azi Tauriz, Tabriz). Bahram se oprește pe malurile râului Blarathos sau Balarath, unde cele două armate se ciocnesc. După o crâncenă încăierare, oastea lui

493 Byzanz und Persien in ihren diplomatisch - völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians, Berlin 1906, p. 33.

745

NICOLAE BANESCU

Bahram e decimată. Sebeos, care descrie lupta, spune că râuri de sânge au udat câmpul de bătăie; multime de elefanți, de pe care arcași trăgeau, au căzut în mâinile armatei bizantino-persane, pe care i-au dus regelui. Bahram a reușit să fugă cu 10.000 de oameni. Un detașament bizantin, comandat de Marinus, porni în urmărirea lui, dar, după zece zile, s-a întors fără un singur prizonier: Bahram a dispărut, după, unii, la turcii orientali⁴⁹⁴; Chosroes al II-lea a semnat, în toamna anului 591, un tratat de pace cu bizantinii, prin care le restituia Dara (ale cărei chei fuseseră trimise mai dinainte împăratului) și Martyropolis, le ceda cea mai mare parte a Armeniei persane, încât frontiera imperiului ajunge acum la lacul Van și în apropiere de Tiflis⁴⁹⁵.

Provinciile armene au fost reorganizate și nomenclatura schimbată de Maurikios, în urma cesiunilor făcute de Chosroes al II-lea la revenirea sa la tron.

1. Prima Armenie = Armenia a treia a lui Iustinian.
2. Armenia secundă = Armenia secundă a lui Iustinian.
3. Armenia mare = Armenia primă a lui Iustinian.
4. Armenia a patra cuprinde districtele Sophene, Digissene, Anzitene, Orzianine, Maizuron.
5. Mesopotamia lui Maurikios cuprinde Armenia a patra a lui Iustinian și Arzanene.

Teritoriile cedate lui Maurikios de Chosroes al II-lea au fost: 1. Arzanene și partea de nord a Mesopotamiei (inclusiv Daras) până la Nisibis; 2. Parte din Armenia până la Dovin. Districtele dinainte erau adăugate Armeniei a IV-a a lui Iustinian și toată provincia numită Mesopotamia; cea din urmă a format o nouă Armenia a IV-a. Orasele Nisibis la sud, Dovin la nord, au rămas în afară de hotarele romane.

¹⁹⁴ Goubert, op. cit., pp. 153-164.

⁹⁵ Ch. Diehl, op. cit., pp. 130-131; Goubert, p. 167 și urm.

746

Cât timp a trăit Maurikios, Chosroes al II-lea și-a respectat obligațiile, iar provinciile bizantine ale Asiei nu au cunoscut nici o invazie a persilor.

9. Luptele cu avarii și slavii.

Toate forțele imperiului fiind întrebuințate până acum în războaiele cu persii, frontiera de nord a rămas aproape deschisă incursiunilor sălbatice ale avarilor și slavilor.

Îndată după căderea cetății Sirmium în mâinile ha-ganului, acesta a năvălit în imperiu, cutreierând regiunea de la Singidunum până la Anchialos (583). În primăvara anului 584, împăratul trimitea ambasadă la hagan pe Elpidios și Komentiolos, pentru a reînnoi tratatul.

Haganul a cerut să i se adauge 20.000 de solidi la cei 80.000 de până acum⁴⁹⁶.

În anul 586, avarii au năvălit în Macedonia, devastând multe orase și ajungând până la Thessalonice, pe care-l asediază. Populația s-a apărut și, în rezistența ei Sfântul Dimitrie, patronul orasului, a avut un rol principal, care a trecut și în arta epocii: relieful unui chivot, publicat de învățatul grec Xyngopulos și reprodus de Amantos⁴⁹⁷, îl înfățișează pe Sf. Dimitrie în costum militar, respingându-i de la ziduri pe călăreții avari.

•** D Iger, Regesten, I Teii, 82.

*" Op. cit., p. 274; în Minunile Sfântului Dimitrie aflăm interesante informații asupra atacurilor slavilor împotriva metropolei Balcanilor și a rezistenței locuitorilor, ajutați de sfântul patron al orasului (Acta Sanctorum, oct., t. VI, 104 și urm.) (Migne, PG, t. 116, col. 1204 și 1326). Cf. O. Trafrali, Thessalonique des origines

NICOLAE BANESCU

în atacul asupra Thessaloniceului, avarii erau însoțiți de slavi, ca și altă dată. În 587, ei au năvălit în Moesia, prădând orasele Ratiaria, Dorostolon, Bononia, Marci-anopolis; trecură Balcanii până la Adrianopol⁴⁹⁸.

O schimbare s-a produs numai cu anul 591, când Maurikios, terminând războiul cu persii, a putut rechema trupele din Asia și a organizat apărarea frontierei de nord.

Dar înainte de a expune campaniile de la Dunăre; ne oprim un moment asupra aventuroasei teorii a învățatului german Fallmerayer, privitoare la pretinsa slavizare totală a poporului grec, cu excepția oraselor maritime, în zilele împăratului Maurikios. Teoria a fost expusă în lucrarea care a făcut atâtă zgomot, intitulată: *Geschichte der Halbinsel Moree während des Mittelalters*, Stuttgart, 1830. Ipoteza lui Fallmerayer a fost dăruită științific de Cari Hopf în lucrarea *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Leipzig, 1867. Desigur, nume slave sunt multe pe pământul grecesc, toponimia o adevăreste, ca și la noi, în stânga Dunării, mult sânge slav s-a amestecat cu sângele elen în această epocă, dar de o slavizare a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizat a fost, în epoca acestor năvăliri și în generații-

au XIV secole, Paris, 1913- [Scrierea are și o ediție anastatică, prin grija Institutului de Studii Balcanice din Thessalonice, 1993 (col. „Archeio historikon meleton”, 3). Pentru „Miracula Sancti Demetrii”, dispunem azi de ediția comentată a lui P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius et la penetration des Slaves dans les Balkans*, t. I-II, Paris, Ed. du CNRS, 1979. 1 498 Ibidem, p. 275; Ch. Diehl, op. cit., p. 133-

748

ile următoare, nordul Peninsulei Balcanice, ținuturile de azi ale limbii sârbo-croate și ale celei bulgare. Dacă însă teoria lui Fallmerayer a căzut, ca orice teorie exagerată, cei mai mulți istorici moderni, pornind de la unele texte confuze ale scriitorilor bizantini din secolul al VI-lea, admit ca fapt indiscutabil că încă din acest secol slavii s-au așezat în Grecia și chiar în Peloponez, au stabilit, ca să întrebuințăm expresia acestor istorici, „colonii” nu numai în Peninsula Balcanică, dar și în Grecia propriu-zisă.

Există, între izvoarele grecești ale epocii, doi autori care au dus în special la această concluzie: Menandros și Evagrius. Cel dintâi scrie într-un loc, cum am văzut mai înainte, că „devastată fiind Hellada de către sclaveni și în toate părțile amenințată de primejdii, unele după altele”⁴⁹⁹, Tiberius, neavând forțe suficiente ca să le reziste, a trimis ambasadă la Baian, să-l convingă a-i ataca pe sclaveni la ei acasă, în

stânga Dunării, spre a-i sili, în acest chip, să înceteze prădăciunile lor în imperiu. Cum arată, însă, cu multă dreptate învățatul atenian C. Amantos, care a lămurit sensul multor termeni geografici grecești din Evul Mediu, prin „Hellada” din acest pasaj nu trebuie să înțelegem Grecia propriu-zisă, ci țara bizantină din aceste părți, tinuturile de la sudul Dunării, unde slavii năvăleau de obicei după prădă500.

499 FHG, fr. 48, p. 252: Kepai^onevrjg rffe 'EUâSoq vno 6t]vâv rtai âjtavmxoOev âKKLna.KXr\ka>v avTfj ântipTrifievcov râv KivSvvcov, o Tidepiog etc.

500 C. Amantos, 'Iaropicc TOV Ptvavnvov Kpâmvq, voi. I (395-867 î. Xp.), Athena, 1939, pp. 281-282. 749

Ceea ce confirmă această interpretare - și a scăpat atenției învățatului Amantos - este expresia întrebuintată de Menandros câteva rânduri mai jos, când spune că, prin atacul său, Baian trebuia să-i silească pe sclavi-veni, târâți la dânsii de propriile lor nenorociri (Tofg oiKeioiq dvtfeAjcd/ievoi KOtKoîq), să înceteze de a distruge țara romană (navaaivco nev rov TT)V 'Pco/j.aiKr]v herfhaTEÎv). Termenul r\ 'Pco^aiKi) (țara romană, România) întrebuintat aici determină adevăratul înțeles al celui de jEAAdg, întrebuintat de autor la începutul pasajului în chestiune.

Evagrius, la rândul său, ne spune, între altele, următoarele: „avarii de două ori ajungând până la așa numitul Zid cel Lung, au luat cu asalt Singidinum, An-chialos și toată Hellada și alte orase și cetăți, și le reduseră la sclavie”501. Amantos observă cu dreptate anomalia acestui pasaj. Odată ce autorul spune 'At%iaA.6v re Kai TTJV 'EÂkccSa nâav KCCI ieipaq noÂeit, punând alături Grecia cu „alte” orase și cetăți, Singidinum cu Zidul cel lung, nu mai poate fi vorba de Grecia propriu-zisă. Aceasta ne-o arată și pasajul corespunzător din Theophanes, pasaj care derivă din Evagrius, cum bine observă Amantos, dar într-o formă corectă și logică. El sună în adevăr la călugărul cronicar astfel: „Haganul a devastat orasul Singidunum și multe alte orase subjugate, care se află în Illyricum; el luă și Anchialos și amenința să ruineze și Zidul cel lung”. „Hellada” lui Evagrius corespunde deci circumscripției militare Illyricum de la Theophanes, cum conchide Amantos.

1 Ed. Bidez-Parmentier, Londra 1898, p. 288, citată de Amantos.

750

În același chip trebuie înțeleasă expresia și la sirianul Ioan de Ephes, când, vorbind despre năvălirea slavilor din al treilea an al domniei lui Tiberius, afirmă că ei „au străbătut toată Hellada, provinciile Thesaliei (Macedoniei) și Thraciei”, au cucerit orase și cetăți... pustiiseră, arseseră totul până la Zidul cel lung. Aceeași enumerare confuză. Ca și la scriitorii greci, „Hellada” nu poate avea aici decât înțelesul de „România”, țara bizantinilor.

De altminteri, e vrednic de notat, cum observă Aman-tos, că la Theophylaktos Simokattes, care descrie atât de amănunțit aceste incursiuni ale barbarilor, nu se vorbește niciodată despre o năvălire a lor în Grecia propriu-zisă.

Cât despre stirile posterioare, cu privire la pătrunderea barbarilor în Grecia încă din veacul al VI-lea, cercetările noi au dovedit că ele se sprijină pe aceiași autori.

De aceea, socotim că de o pătrundere a slavilor în Grecia nu poate fi vorba decât în veacul al VII-lea și posterior.

Odată încheiată pacea cu persii, Maurikios își îndreptă energic acțiunea militară la frontiera de nord, unde zicea către Priskos, eroul acestor expediții, că barbarii nu se vor liniști, dacă imperiul nu va păzi cât mai bine Dunărea502. De la 591 până la sfârșitul domniei (602), războiul a fost aici Continu, purtat cu în-502 Simokattes, ed. De Boor, Leipzig 1887, p. 230: e<pacKLv 6 Tap ia IlpiaKQ) OVK âv fipe^oir\ TO jSdp/îapov, ei nr\ TOV "Iarpov iq ia fidAiora m

751

NICOLAE BANESCU

dârjire, și armatele imperiului raportară împotriva barbarilor avaro-slavi mari biruințe, împăratul, care dăduse ca general a doua probă de vitejie, se gândise a lua personal conducerea trupelor sale și numai cu greu a fost întors de la hotărârea sa, după cum ne afirmă Simokattes. Ajungând la Anchialos și primind vestea sosirii soliei de la franci și persi, Maurikios se întoarse în capitală, incredintând comanda lui

Priskos, iar alegerea nu putea fi mai bună. Luptele se dădură pe linia Dunării, Priskos silindu-se să împiedice trecerea fluviului; de mai multe ori el însuși trecu dincolo, fugărindu-i pe barbari în locurile lor. În incursiunile sale, Baian ajunse de câteva ori la Marea Neagră. Astfel, în anul 592 el, venind de la Anchialos, se îndreptă spre Adrianopol. Priskos încercă a-l opri, dar, având prea puține trupe, se închise în Tzurulon (Ciorlu), unde a fost asediat de hagan. La zvonul că flota imperiului a pornit spre Dunăre, acesta trată cu Priskos, și se retrase în schimbul unei însemnate indemnizații⁵⁰³.

În anul 593, Priskos se îndreptă împotriva slavilor, trecu Dunărea pe la Durostorum, învinse bandele lui Ardagast, puse mâna pe tabăra slavilor și luă multi prizonieri, pe care îi transmise la Constantinopol. Altă bandă e surprinsă și capturată cu căpetenia ei, Muso-kios, trădat de un gepid creștin. După aceste fericite
⁵⁰³ Cf. D Iger, Regesten, I Teii, 102; Simokattes, 229; Cedre-nus, I, 697-89; Kulakovski, Istoria Bizantului (în rusește) voi. II, Kiev 1912, pp. 455 și urm. [Scrierea a fost retipărită anastatic, Ju. Kulakovskij, Istoriia Vizantii (395-717), Preface by Ivan Dujeev, voi. I-III, Londra, VR, 1973J

752

rezultate, când armata se pregătea să treacă în imperiu, primi ordinul lui Maurikios de a rămâne în stânga Dunării și a petrece acolo iarna. Aceasta a provocat nemulțumirea trupelor și cu greu Priskos le putu liniști, după care trecu înapoi, în imperiu. El a trebuit să împartă prizonierii slavi cu haganul, care voia să-i împiedice trecerea.

Împăratul l-a înlocuit din nou pe Priskos cu Petros, incapabil să facă față situației. Acesta porni asupra slavilor care prădau Thracia, și a fost aspru dojenit de împărat, fiindcă-i lăsase pe slavi să se strecoare spre Constantinopol (597)⁵⁰⁴. Tot în acest an armata imperiului trece Dunărea, câștigă o biruință asupra lui Pira-gast, dar e învinsă la râul Ilivakia și se retrage⁵⁰⁵.

Reintegrat în comandă (598), Priskos a făcut în primăvară o expediție la Dunăre, apropiindu-se de No-vae de Sus, eq Noăg răg āvco, ceea ce l-a făcut pe ha-gan să protesteze, considerând-o pe teritoriul său, dar Priskos i-a răspuns că pământul e roman, 'P(ōp.a'i)Kdv vneivai 16 eSayog^{TM}⁶. El a asediat Singidunum, care a fost însă reluat de Priskus. Haganul a năvălit atunci în Dalmatia.

În iarna 599, Baian a făcut o expediție în Scythia Mică, așezându-și lagărul la Torni. Priskus l-a urmărit și-si puse lagărul în apropiere. Iarna a trecut fără lup-

⁵⁰⁴ D Iger, Regesten, I Teii, 124.

⁵⁰⁵ Kulakovski, op. cit., pp. 455 și urm. [Toate informațiile se bazează pe Simokattes, izvor tradus în română de H. Mihăescu, Teofilact Simocata, Istorie bizantină, traducere, introducere și indice, București, 1985 (col. „Scriptores byzantini”, IX), la care s-a mai făcut referire supra n. 465.]

⁵⁰⁶ Simokattes, 256, 22.

753

NICOLAE BANESCU

ta. De Pasti, armata bizantină având lipsă de hrană, Haganul i-a trimis lui Priskus provizii, iar acesta răspunde trimițându-i mirodenii. După sărbătorile Pastilor (600), cele două armate s-au despărțit fără a se ciocni, haganul îndreptându-se spre Apus, la Nicopo-le, căci primise vestea sosirii lui Komentiolos dinspre sud. Avarii se ciocnesc cu acesta lângă latron, și armata bizantină se risipește din cauza ordinelor confuze ale generalului. Drizipera cade în mâinile avarilor, care jefuiesc biserica Sfântul Alexandru, aruncând moastele martirului. Pedepsa dumnezeiască i-a lovit îndată pe barbari, în lagărul lor izbucni ciuma și șapte fii ai haganului pieriră de acest flagel.

Vestea căderii orasului Drizipera a stârnit panică la Constantinopol și împăratul a trimis militia demelor și excubitiilor gărzii sale să apere Zidul cel Lung. Apoi Har-maton a venit la hagan în ambasadă pentru restabilirea păcii. Condiția impusă de Baian a fost urcarea subvenției cu 20.000 de solidi (nomismato) anual; Dunărea a devenit hotarul dintre cele două puteri, bizantinii putând trece fluviul în caz de război împotriva slavilor. Theophanus adaugă propunerea făcută de hagan lui Maurikios de a-i răscumpăra captivii, ceea ce împăratul refuză și captivii fură uciși de hagan. Se pare că Maurikios nu avea o idee prea bună despre armata Thraciei; dar gestul său, atribuit avarității, îi înstrăina simpatia soldaților.

În anul următor (601), avarii și-au reluat năvălirile. Priskos, secundat de Komentiolos, își trecu armata peste Dunăre pe la Viminacium și, prin miscări dibace, îi bătu pe avari, pe Tisa, în lupte sângeroase, care

durară mai multe zile. O trupă de gepizi fu, de aseme-

754

ISTORIA IMPERIULUI

1

nea, decimată. Avarii au fost aruncați dincolo de T{sa lăsând în mâinile lui Priskos un număr considerabil
^e prizonieri. Niciodată Baian nu a înregistrat o înfrân_ gere atât de mare: el a pierdut câțiva fii în aceste
l_jp_ te, în aceste crunte încăierări, și abia a putut scăpa să nu cadă el însuși în mâinile bizantinilor⁵⁰⁷.

Dar în toamna acestui an Maurikios retrase din nou comanda lui Priskos, punând în locul lui, ca de obicei, pe incapabilul Petros. El avea să mai facă altă greșală, în 602, când trimise acestuia ordinul de a-și ierna trupele în țărilor slavilor, stărnind revolta armatei care va porni asupra capitalei, punând capăt domniei în atâtea privințe distinsă, a lui Maurikios.

Un fapt trebuie subliniat în cursul acestor marș și îndelungate lupte cu barbarii avaro-slavi.

Izvoarele bizantine vorbesc adesea de distrugerea prin foc și sabie, a orașelor atacate de barbari în Balcani. Cât de relativă este însă această „distrugere”, ne-o arată, zice atât de bine N. Iorga, mediul roman viguros (Iorga zice: „intacty^{TM} ce se întâlnește chiar în aceleasi locuri, în cursul acestor lupte, într-adevăr, din expunerea circumstanțiată a lui Simokattes, vedem că orașele întărite se apără și singure, ceea ce probează că elementul roman era încă puternic în aceste tinu_ turi, cu toate calamitățile ce s-au abătut asupra lor. Când Baian a atacat Diocletianopolis, orașul s-a apărât

⁵⁰⁷ Simokattes, 287, și urm. [Simokattes fiind izvorul de bază al domniei lui Maurikios, este de consultat lucrarea lui M. Whitby *The Emperor Maurice and his Historian*, Oxford, 1988.]

⁵⁰⁸ *Histoire des Roumains et de la românie orientale*, vol. II, București, 1937, p. 310.

755

cu înversunare și l-a împiedicat să se apropie de întâ-rituri⁵⁰⁹. El a trecut îndată la Philippopolis, pe care l-a asediat, dar locuitorii se apără cu bărbăție⁵¹⁰ și-l silesc a ridica asediul. Haganul a ajuns apoi la Adrianopol, pe care l-a atacat apoi furios, dar și aici locuitorii, prin curajul lor, au zădărnicit toate eforturile sale⁵¹¹. El atacă de asemenea Tornî, în două rânduri, fără a putea să-l ia. Din moment ce se bizuiau astfel pe propriile lor puteri, orașele își luau și o libertate chiar față de generalii imperiului, pentru a-și sili să-și înfrunte bărbătește pe dușmani. Când Komentiolos, bătut de avari lângă latron, vine la Drizipera, cerând să i se deschidă portile, locuitorii îl insultă și îl alungă cu pietre⁵¹². Cei din Asemon iau o atitudine identică față de Petros, căruia îi închid portile cetății, aclamându-l însă pe împărat.

10. Politica lui Maurikios față de Occident. Crearea Exarchatelor

Cu toate luptele grele purtate în Orient și la frontiera Dunării, Maurikios a dat multă atenție Occidentului. El nu a renunțat la stăpânirea teritoriilor din Apus ce mai rămăseseră după sfârșirea operei lui Iustinian. Spre a opri progresele longobarzilor din Italia, el a urmat politica predecesorului său Tiberius, căutând să-și atragă alianța regelui Austrasiei. În acest scop,

⁵⁰⁹ Simokattes, 103, 13.

⁵¹⁰ Ibidem, p. 103.20: ἀντλ(ῆ) ἀξοῦμν ῥε οἱ ῥῶ ἀτεοῦ ἐῤῥῥ/ἐῤῥ-ῥεῖν.

⁵¹¹ Ibidem, p. 103, 26.

⁵¹² Ibidem, p. 270, 22.

756

împăratul încă de la începutul domniei a schimbat mai multe solii cu Childebert, regele francilor Austrasiei (570-595), cu care încheie o alianță trimițându-i suma de 50.000 de solidi pentru pregătirea războiului⁵¹³. Până la anul 590 au avut loc mai multe expediții ale francilor în Italia, dar ele nu au dat rezultatele așteptate de împărat. Francii se mărgineau să prade regiunea pe socoteala lor sau tratau chiar cu longobarzii, și de aceea, îl vedem pe împărat reclamând lui Childebert subsidiile pe care i le trimisese. Imperiul și-a păstrat totuși pozițiile și exarchul Smaragdus începea în 584 o viguroasă ofensivă împotriva longobarzilor, obținând succese apreciabile, în anul 589, portul Classis a putut fi reluat din mâinile lor⁵¹⁴.

Spre a asigura mai bine apărarea posesiunilor bizantine ale Italiei, Maurikios a impus acolo o schimbare

în sistemul administrativ, pe care o introduse în același timp și în Africa, amenințată de revoltele berberilor (Maurusii). în fruntea administrației bizantine

513 D. Iger, *Regesten*, I, 76-79 și 83-85. [v. și A. Gasquet, *Le royaume lombard: ses relations avec l'Empire Grec et les Francs*, RH, 33, 1887, p. 58-92.]

514 Diehl și Marcais, „Le monde oriental de 395 à 108” (*Hist. Generale*, „Hist. de Moyen Age”, t. III), 1944, p. 128; L. Brehier, *Vie et mort de Byzance* (*Bibliothèque de synthèse hist.*, L'évolution de l'humanité, par H. Berr), Paris, 1947. pp. 41-42. [Subiectul mai este abordat și în alte studii mai recente, ca T. Lounghis, *Les ambassades...*, Athena, 1980; Idem., *Ἡ Πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολις 395-1071*, Athena, 1989; K. Chrestou, *Byzanz und die Langobarden... 500-680*, Athena, 1991. Nu poate fi trecut însă cu vederea W. Goffart, *Byzantine Policy in the West under Tiberius II and Maurice*, „*Traditio*”, 13, 1957, p. 73-105.]

757

din Italia a pus un guvernator militar, cu titlul de exarh, concentrând în mâinile sale funcțiile civile și militare⁵¹³.

Exarchul era investit cu o autoritate excepțională. El era trimis de la Constantinopol. Împăratul îl lua de obicei dintre marii demnitari ai Palatului: era, în general, un *cubicularius* sau un *chartularius sacri palatii*. La titlul său de exarh unea întotdeauna demnitatea de *patrikios*. Erau atât de strânse aceste nume, încât de multe ori exarchul e numit în actele oficiale, simplu, *patricius*. Titlul său complet în care se cuprinde și rangul și funcția, locul său în ierarhia funcționarilor bizantini era: *Patricius et exarchus (Italiae)*⁶. La Ravenna el locuia în vestitul palat al lui Theodoric. Când venea la Roma, era primit cu cele mai mari onoruri: clerul, purtând sfintele cruci, magistrații și toată populația armată (*militia Romani exercitus*), precedată de stindarde, ieșeau înaintea lui la o milă de oras. Exarchul comanda toate forțele militare cantonate în Italia; șef suprem al armatei, era totodată și capul administrației civile. Competența sa se întindea și asupra justiției, finanțelor și Bisericii, chiar era arbitru în afaceri religioase, supraveghea alegerile episcopale, într-un cuvânt, exarchul era un vicar al puterii imperiale.

515 Ch. Diehl, în *Etudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris, 1888, arată împrejurările în care s-au creat (v. C. II, cap. VIII), atribuțiile întinse ale exarchului.

516 Ludo M. Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540-750)*, Leipzig, 1889, pp. 29-34, unde sunt expuse funcțiunea și atribuțiile exarchului.

758

Prima mențiune a exarchului de Ravenna e din 584⁵¹⁷.

în Africa bizantină, aceleași împrejurări critice impuseseră crearea Exarchatului de Africa (sau Carthago). Întâia mențiune a exarchului e aici din iulie 591, el datează prin urmare tot din domnia împăratului Maurikios. Gennadios îndeplinea această înaltă funcțiune; el a fost pacificatorul Africii. Singur dintre toți funcționarii provinciei e investit cu demnitatea de *patricius*. El locuiește la Carthagina, în vechiul palat al regilor vandali și are aceleași competente ca și cel de Ravenna⁵¹⁸.

Ch. Diehl vede cu drept cuvânt în aceste exarchate ale împăratului Maurikios originea regimului *themelor*, care, începând din secolul al VII-lea, se aplică progresiv asupra întregului teritoriu al imperiului, și al cărui caracter primordial e preponderența puterii militare asupra celei civile. Pericolul persan, și apoi arab, îl impuseră în Asia, iar pericolul slavilor în Balcani.

Interesul pe care Maurikios l-a avut pentru părțile din Occident ale imperiului se vede și din testamentul pe care-l făcuse, după câte ne relatează Theophylaktos Simokattes⁵¹⁹, în anul 597. Amenințat în acel an de o boală grea, împăratul își asternu în serios hotărârile în privința succesiunii pe care voia s-o lase copiilor

517 în scrisoarea papei Pelagius al II-lea din 4 octombrie 584, e desigur Decius, cum conchide L. M. Hartmann, căci în aceeași scrisoare se vorbește de un *vir gloriosus dominus Decius patricius*, L.M. Hartmann, op. cit., Leipzig 1889, p. 9).

518 Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, Laroux 1896, cap. IV, „Exarchatul de Africa”.

săi. El decide anume ca fiul său mai mare, Theodosi-us, să rămână la Constantinopol, stăpân pe Orient, iar cel de-al doilea, Tiberius, la Roma, stăpân pe Italia și insule. Celelalte părți ale imperiului (deci Illyricum și Africa) le împărțea între ceilalți doi fii mai mici. Ideea caracterului de imperiu roman universal capătă astfel și cu Maurikios o nouă confirmare.

11. Politica religioasă.

Pentru a restabili unitatea Bisericii, Iustin al II-lea dezlântuise persecutia împotriva disidentilor și măsuri aspre au fost îndreptate contra samaritenilor și monofizitilor. La Constantinopol și în provinciile asiatice mănăstirile acestora au fost închise, bisericile lor prădate, episcopii depuși sau arestați.

Tiberius arată același zel pentru ortodoxie: arienii și păgânii care mai erau în Siria au fost prigoniti. Sub influența patriarhului Eutychios, începu și persecutia monofizitilor, care luă în capitală un caracter deosebit de violent⁵²⁰.

Maurikios a fost, în materie religioasă, mai tolerant, silindu-se a păstra pacea internă și a înlătura chestiunile supărătoare, care ar fi produs tulburarea liniștii. El a avut totuși un conflict cu Biserica Romei, provocat de ambiția patriarhului Ioan Postitorul (Μητρεὺς Τύχων)⁵²¹. În fruntea Bisericii Romane se afla în acest timp vestitul Grigorie cel Mare (590-604). El se trăgea dintr-o

⁵²⁰ Ch. Diehl, op. cit., pp. 135-6. [V. și Supra, n. 463.]

⁵²¹ Ioan de Nikiu spune despre el că nu bea vin și nu mânca niciodată mâncare gătită, Ap. Amantos, op. cit., p. 272, n. 2.

760

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

familie de patricieni și, călugărindu-se, își împărțise averea săracilor, închinându-se Bisericii. Papa Pelagius I-a trimis ca apocrisiarius (nuntiu) la Constantinopol, unde a stat vreo șase ani (578-585). A cunoscut astfel afacerile din Răsărit și pe noul patriarh Ioan Nesteutes (582-595), cu care a venit apoi în conflict. Când acesta și-a luat titlul de patriarh ecumenic (ὁικουμενικὸς πατριάρχης), Grigorie cel Mare, care vedea în aceasta o atingere a primatului Bisericii Romane, protestă energic, într-o scrisoare adresată împăratului. El socotea acest titlu al Patriarhului de Constantinopol o trufie desartă, sfidare a stării nefericite a Europei căzute în puterea barbarilor și o ofensă adusă Bisericii Universale⁵²². Fată de trufia ambițiosului patriarh, el se intitula, cu simplitatea umilintei evanghelice, „robul robilor lui Dumnezeu” (servus servorum Dei). Maurikios, care socotea cearta inoportună, și care de altminteri nu era tocmai multumit de ingerințele papei în afacerile publice, nu-i dădu satisfacție, și rezultatul a fost, cu începere de la 597, o adevărată rupere a relațiilor dintre Constantinopol și Roma. Când nedemnul Phokas uzurpă apoi tronul lui Maurikios, Grigorie cel Mare se grăbi a-i trimite o scrisoare elogioasă, atât de puțin potrivită acestui crunt tiran, ceea ce aduse mai târziu (607) din partea acestuia interdicția pentru patriarhul de Constantinopol de a se intitula ecumenic, Biserica Romană fiind recunoscută capul tuturor Bisericilor⁵²³.

⁵²² A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, voi. I, Paris, 1932, p. 227.

⁵²³ Amantos, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, voi. I (395-867 H.. Xp., Athena, 1939 p. 273; D. Iger, *Regesten*, p. 155.

761

NICOIAE BĂNESCU

Papa Pelagius a murit de ciumă în 590. Diaconul Gregorius de la mănăstirea Sfântul Andrei, a fost ales cu unanimitate de Senat, cler și popor, împăratul Maurikios îl confirmă, și la 3 septembrie 590 a fost uns episcop al Romei, după ce fusese probabil hirotonit preot.

Astfel începe pontificatul lui Grigorie cel Mare. El expuse teoria ministeriului pastoral în *Liber regulae pastoralis*, care devine în Evul Mediu codul vieții clericale, după cum *Regula Sfântului Benedict* a rămas codul vieții monastice; a fost scris în anul 591.

Grigorie I era unul din cei mai fideli amici ai lui Maurikios, îi multimea împăratului pentru generozitatea milosteniilor sale și pentru zelul în apărarea credinței curate contra ereziei. Dar de câte ori suveranul

bizantin încerca să impiezeze asupra drepturilor Bisericii sau a conștiinței creștine, el găsea în fața lui opoziția hotărâtă a Pontifului.

Cel mai cunoscut conflict între papă și împărat a fost acela care a avut loc cu privire la admiterea soldaților în mănăstiri. Prin edictul din 592, Mauriciu interzicea oricărui funcționar și oricărui soldat intrarea în cler sau mănăstire. Grigorie, recunoscând temeiurile unora din precauțiile legislative ale edictului, protestă contra caracterului absolut al prohibițiilor imperiale. El văzu în ele o violare a libertății vocațiilor eclesiastice. Ceru să îndulcească rigoarea acestei legi, ceea ce Mauriciu făcu. Funcționarii au fost admisi a intra în mănăstiri, cu condiția de a-și rezolva, în prealabil, problemele de serviciu, iar soldații după o probă de 3 ani de noviciat⁵²⁴.

12. Revolta din anul 602.

Priskus, am văzut, fusese înlocuit din nou, în toamna anului 601, la comanda armatei de la Dunăre, cu Petros, fratele împăratului. Noul comandant făcuse, în 602, cu o parte din trupe, o incursiune dincolo de Dunăre, omorând mulți barbari și întorcându-se cu o

524 Fernand Mourret, „L'Eglise et le Monde barbare”, în *Histoire generale de l'Eglise*, Paris 1931, pp. 77-78.

762

mare pradă, împăratul dădu ordin lui Petros ca armata să ierneze dincolo de Dunăre, în teritoriul dușmanului, ceea ce provocă o revoltă militară. Comandantul nu avu autoritatea necesară pentru a potoli miscarea; el ceru în zadar împăratului revocarea ordinului. Armata ridică în fruntea ei pe unul din ofiterii subalterni, un necunoscut, centurionul Phokas, și acesta porni cu ea către Constantinopol.

Prin măsurile sale severe față de indisciplina de atâtea ori manifestată de trupe, prin spiritul său economic, care-l făcu să reducă uneori solda acestor trupe⁵²⁵, Maurikios era urât de soldați și impopular în capitală. Nu trebuie să uităm totodată că autoritatea imperială slăbise mult de la Iustinian încoace, de pe urma gravelor împrejurări ce avusese de înfruntat. Ch. Diehl a arătat foarte bine starea de neliniște caracteristică epocii în care aristocrația își recapătă influența, în care facțiunile Circului se agitau permanent și manifestările populare tulburau adesea Capitala, în vreme ce în provincii insubordonarea funcționarilor, corupția și rapacitatea lor, atestate de corespondența papei Grigorie cel Mare, erau tot atâtea simptome ale scăzutei administrației a împăratului⁵²⁶.

525 în 587, ordin către strategul Philippikos, la hotarele Persiei, pentru reducerea soldei (poyca) trupelor cu un sfert (D. Iger, *Regesten*, I. Teii, 88, p. 11); în 592/3, ordin către strategul Petros ca armata să primească soldele 1/3 în bani, 1/3 în arme și 1/3 în îmbrăcăminte (Ibidem, I 14, p. 14), dar la aceeași dată Maurikios a dat ordin ca soldații care s-au distins și în urma bravurilor au suferit accidente să fie concediați și hrăniți în orase pe socoteala statului (Ibidem, I 15, p. 14).

526 Ch. Diehl, op. cit., pp. 137-138. Cf. *Le senat et le peuple byzantins aux VIe et VIIe siècles*, „Byzantion” I, pp. 206-207.

763

Bizantinistul francez ne face să înțelegem astfel mai bine carenta autorității, psihologia maselor populare, ca și învățatul rus Kulakovski, care bagatelizează totuși personalitatea respectabilă a împăratului Maurikios⁵²⁷.

La apropierea rebelilor de Constantinopol, Maurikios, neavând trupe, și-a pus speranța în facțiunile circului, pe care le trimite să apere zidul lui Theodosius. El îi favorizase pe Verzi (nu pe Albaștri, cum credea Manojlovici); aceștia însă îl trădează cei dintâi⁵²⁸, încercă în același timp a trata cu Phokas, dar acesta respinge orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră încă să-l facă pe centurion împărat, căci îi propuneau lui Theodosios și socrului său Germanos să pri-

527 Ni-l prezintă ca un arghirofil și un venal, cu „grija excesivă pentru îmbogățirea rubedeniilor sale numeroase” (*Istoria Bizanției*, vol. II, p. 486). În testamentul politic din 597 al lui Maurikios, „modestul provincial ridicat de capriciul soartei patronul împăraților”, Kulakovski vede „îngustimea orizontului său mental și puțină înțelegere a înaltei sale situații”, deoarece, afirmă el, „considerând imperiul ca avere sa personală, Maurikios dispunea de el ca de o moșie a familiei, lăsând fiecareia dintre fiii săi câte o parte

din imperiu", Ibidem, p. 487.

528 Yvonne Janssens, „Les Bleus et les Verts sous Maurice, Phocas et Heraclius", Byzantion, 11 (1936), pp. 499 sqq. Cf. H. Gregoire, „L'empereur Maurice s'appuyait-il sur les Verts ou sur les Bleus?" 2 Extr. din „Annales de l'Institut Kondakov", X, 1939-împotriva părerii lui F. D Iger (Byzantion 51, pp. 542-543), învățatul belgian confirmă teza susținută de d-ra Janssens, probând că, într-adevăr, „contrar fabulei convenite a manualelor", împăratul Maurikios a favorizat statornic pe Verzi. Vezi și H. Gregoire, Maurice le Marcioniste, empereur armenien et Vert, Byzantion, XIII (1938), pp. 395-396, în care autorul confirmă aceeași părere.

764

mească, unul dintre dânsii, coroana lui Maurikios. Împăratul vru să ia măsuri împotriva lui Germanos, suspectat de uzurpare. Când acesta se refugie la Sfânta Sofia și Maurikios dădu ordin să fie arestat, populația se revoltă pentru a-l apăra. Facțiunile se retraseră atunci de la ziduri și se uniră cu multimea, care striga pe ulite epetete insultătoare la adresa lui Maurikios⁵²⁹. Verzii se duseră înaintea lui Phokas, la Rhexion, proclamându-l împărat. Maurikios s-a îmbarcat pe 22 noiembrie și și-a căutat scăparea cu familia sa pe coasta asiatică, refugiindu-se în biserica Sfântul Autonomos, lângă Nicomedia. În același timp, el îl trimise pe fiul său Theodosios să ceară ajutorul regelui persan Chosroes al II-lea. Dar evenimentele se precipită: la 23 noiembrie 602, Phokas se încoronează împărat la Hebdomon, în aclamațiile poporului și își face, a doua zi, intrarea solemnă în capitală, aruncând multime, după expresia lui Simokattes, „o ploaie de aur". La Hippodrom, facțiunile se ceartă pentru locurile de onoare, Verzii voind să-și aibă pentru ei; unul dintre Albastri strigă atunci în ritmul obisnuit al aclamațiilor: „Maurikios încă n-a murit, află adevărul!" (Μαυρίκιος ΟΥΚ ἀνεψύχεται // /J.â'ae TT)V «A^tfeiaV/J530. Tiranul trimite atunci soldați care îl ucisă pe împărat și pe cei cinci fii ai săi, capetele lor fiind expuse la

Constantinopol, iar trupurile aruncate în mare. Fiul cel mare, Theodosios
⁵²⁹ Theophylaktos Simokattes, pp. 300-301: m nKi\Qr\ vppem TOV Μαυρίκιου ἐφ' ἧς... ἐκ TOV Μαυρίκιου ἐππα-
οὐκ ἔλη' ὑπεπεσὺς ἀπ' αὐτοῦ.

530 V. Krumbacher, Gesch. der byz. Litteratur, ed. II, München, 1897, p. 793-

765

sios, întors în mod imprudent, a fost de asemenea ucis, iar soția lui Maurikios și fiicele sale închise într-o mănăstire.

13- Phokas (23 noiembrie 602- 5 octombrie 610)

Astfel ajunge la tron soldatul acesta incult, desfrânat și sângheros, de origine thrac, un tiran semibarbar, cum atât de bine îl caracterizează Simokattes, φίτο-γάβ6αποϋ Τβpavvog¹. Pentru a se putea mentine, el inaugurează un regim de teroare, care provoacă în interior agitații populare și conspirații. Primejdia cea mai mare a venit însă din afară: Chosroes al II-lea s-a folosit de împrejurările prielnice care i se ofereau pentru a relua războiul, sub pretextul răzbunării binefăcătorului său, Maurikios. Lilius a fost trimis de Phokas în ambasadă la persi, pentru a comunica urcarea sa pe tron; dar Chosroes al II-lea, indignat de uzurpatia întâmplată, deschide îndată ostilitățile (603). Dara e atacată și cade în anul 605 în mâinile persilor, în anul următor, aceștia intră în Armenia Bizantină și Mesopotamia: Theodosiopolis, Amida, Edessa sunt pierdute de imperiu. Siria și Palestina sunt de asemenea devastate de persi, care, în 608, se aruncă asupra Asiei Mici, ajungând, în 609, până la Chalkedon. Pentru a putea face față acestui război în Orient, Phokas încheie pace cu avarii, mărindu-le tributul. Anarhia s-a întins în provincie. Narses, energicul general din Orient, se revoltase la Edessa încă de la începutul domniei uzurpatorului (603). El a făcut greșea de a se lăsa sedus de

promisiunile generalului Domentiolos (se zice, frate al lui Phokas) și a fost executat fără milă. Invazia persilor a dezlănțuit conflictele între evrei și creștini, în orasele Siriei a izbucnit războiul civil, întetit de agitația monofizitilor, prigoniți de Phokas. În anul 608, o revoltă în Antiochia a fost reprimată de Bonosos, cornitele Orientului, cu mare cruzime⁵³².

La Constantinopol se urzeau comploturi împotriva tiranului. Germanos, nemângâiat de a fi pierdut tronul, a complotat de două ori pentru a-l înlătura, atrăgând-o în acțiunea sa și pe văduva lui Maurikios. Întâia oară, reprimarea a fost mai blândă, Germanos, Constantina și fiicele sale fiind închise în mănăstiri. Dar a doua oară (în 607), toți au fost executați, împreună cu alții, între care și prefectul pretoriului, Theodosios. Ce a mai rămas din familia lui Maurikios a pierit, de asemenea, mai pe urmă⁵³³. Cel mai bun general, Priskos, a scăpat cu viață, uzurpatorul căutând să-l câștige pentru el, numindu-l comite al Excubitorilor și căsătorindu-l cu fiica sa (607). Generalul însă, simțindu-se suspectat, nu i-a putut sprijini cauza. Revolta împotriva regimului de teroare era generală. La Hip-podrom, Verzii, care îl ajutaseră pe Phokas la proclamarea sa ca împărat, erau acum și ei în tabăra dușmanilor săi, strigându-i, în batjocură, aceste stihuri iambice. -jflDrAiv g rov KCXVKOV emeqI nâXiv wv vovv ânMxaaaq (Iarăși din oală ai băut, și iarăși mintile ai pierdut)^{TM}.

532 L. Brehier, *Vie et mort de Byzance*, p. 48.

533 Ch. Diehl, op. cit., p. 140.

534 Theophanes, I, 296.

767

Lumea, exasperată, căuta un salvator. El a fost aflat în persoana exarchului Africii bizantine, patriciul Heraklios. Acesta luptase glorios sub Maurikios în campaniile împotriva persilor, și împăratul l-a răsplătit pentru serviciile sale numindu-l în Africa, după Gen-nadios, dându-i de colaborator pe patriciul Gregorios, fratele său. Când, la anul 602, Phokas a uzurpat domnia, Heraklios s-a ținut în rezervă, față de noul regim. Pe măsură ce tirania acestui regim a devenit mai cruntă, atitudinea exarchului a fost mai ostilă. El nu putea să uite executarea binefăcătorului său Maurikios și a sfârșit printr-o lovitură pe față, reținând în 608 la Carthagina vasele care duceau anual grâu la Constantinopol. De atunci, ochii tuturor adversarilor tiranului s-au îndreptat spre el ca spre salvatorul imperiului. Senatul îl ruga să intervină; ginerele lui Phokas, Priskos, îi scria îndemându-l a pune capăt sângeroasei tiranii. Un incident grăbi hotărârea. Soția patriciului, Epiphania, se găsea la Constantinopol cu Eudokia, logodnica fiului său. Phokas le închise într-o mănăstire. Atunci exarchul se hotărî. El era bătrân, dar avea lângă sine pe fiul său, Heraklios, și pe nepotul său Niketas (fiul lui Gregorios), amândoi doritori să ajute imperiului⁵³⁵. Niketas se îndreptă cu o armată, pe uscat, spre Egipt și cuprinse, cu toată rezistența opusă, Alexandria; străbătu apoi Siria și Asia Mică, spre Constantinopol. Heraklios, fiul exarchului, porni cu flota adunată la Carthagina către capitala imperiului. Cei doi sefi se învoiră - după cum afirmă Theophanes și Nikephoros

535 Ch. Diehl, *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*. Paris, Le Roux 1896, pp. 517-518.

768

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Patriarches - ca acela care avea să sosească mai întâi dintre fiii lor să se proclame împărat. Dar Bury a dovedit că e o legendă „cursa pentru imperiu” dintre He-raklios și Niketas. Geografic, trecerea lui Niketas pe uscat, la întrecerea cu flota lui Heraklios, îl făcea să piardă dinainte partida, învățatul englez a arătat cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul, și după aceea să-l sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas și-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importantă capitală pentru un pretendent la tron, și ocuparea lui a fost, probabil, cea dintâi grijă a generalilor africani⁵³⁶.

Heraklios ajunge, la 3 octombrie 610, la Constanti-nopol. Intrarea flotei în port a declanșat o revoluție în capitală. Prins de multime și adus înaintea lui Heraklios, tiranul Phokas a fost lăsat pradă furiei populare, care-l ucise, împreună cu principalii săi consilieri (Domentiolos, Bonosos, Leontios). În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat și popor ca împărat, încoronat, împreună cu soția sa Eudokia, de către patriarhul Sergios, în biserica Sfântului stefan din palat. El este întemeietorul unei noi dinastii.

536 Editia operei lui Gibbon, voi. V, Appendixm. 5. [Asupra domniei lui Phokas mai pot fi consultate studiile: P. Goubert în OCP, 33, 1967, p. 604-619; V. Kucma în „Vizantijskie Ocerki”, 3, 1977, p. 182-194, precum și lucrarea lui D. Olster, *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: The Reign*

ofPbocas, (disertatie), University of Chicago, 1976.]

Domnia lui Heraklios înseamnă în acelasi timp încheierea unei perioade si începutul alteia. Cultura clasică elenică, pe care o aflăm în istoriografie, își dă ultimul vlăstar în Theophylaktos Simokattes. Acum începe perioada de completă barbarie care tine un veac si jumătate. Lupta teribilă pentru existență împotriva Orientului, care durează, în toată această perioadă de timp, pune capăt vietii intelectuale. De acum iesim din antichitatea clasică si călcăm în pragul Evului Mediu.